

:: અનુક્રમણિકા ::

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
			“શ્રી સમરાઈચ્ય કહા.”	
૧.	૩	૨૮	વિશ્વાસઘાત	૨
૨.	૩	૨૮	સમાધિની સુંદરતા	૮
૩.	૩	૨૮	સદ્ગુરુની બલિહારી	૯
૪.	૩	૩૦	ત્રીજા ભવે હાથી-પોપટ	૧૨
૫.	૩	૩૩	પાંચમે ભવે ચક્રદેવ	૨૩
૬.	૩	૩૩	પારધી અને પંખીનું દષ્ટાન્ત	૩૨
૭.	૩	૩૪	ઉદારતા	૩૯
૮.	૩	૩૫	ચંદનની વિશેષતા	૫૩
૯.	૩	૩૬	ચન્દ્રસાર-અનઘક	૬૪
૧૦.	૩	૩૮	કામલતાની કરુણ કથની	૭૨
૧૧.	૩	૩૮	ચાર ચોર	૭૬
૧૨.	૩	૪૦	સમ્યક્ત્વનો પ્રકાશ	૮૫
૧૩.	૩	૪૦	ગુણસાધવાની ચાવી	૮૯
૧૪.	૩	૪૧	જિનશાસનમાં અભય શાથી ?	૯૫
૧૫.	૩	૪૧	આત્મજાગ્રતિ	૧૦૩
૧૬.	૩	૪૧	લક્ષ્ય શુદ્ધિનું મહત્ત્વ	૧૦૭
૧૭.	૩	૪૨	ચન્દ્રસાર ૭ મેં સ્વર્ગે,...	૧૦૯
૧૮.	૩	૪૨	અનંગદેવ અને ધનદેવ	૧૧૧
૧૯.	૩	૪૩	વીરદેવ-દ્રોણક	૧૨૦
૨૦.	૩	૪૩	નંદચંતી-(પૂર્ણભદ્ર) અમરગુપ્ત	૧૩૨
૨૧.	૩	૪૫	મન પર ચોકી	૧૪૧

(H)

૨૨.	૩	૪૫	અષાડાભૂતિનું નાટક	૧૪૫
૨૩.	૩	૪૫	સિંહકુમારને વૈરાગ્ય	૧૫૧
૨૪.	૩	૪૭	પુત્રનું નામ આનંદ : પિતા,...	૧૬૭
૨૫.	૩	૪૭	ફકીરનું દષ્ટાન્ત	૧૭૧
૨૬.	૩	૪૭	સિંહરાજાની મનનીય વિચારણા	૧૭૪
૨૭.	૩	૪૭	સાચી મોટાઈના ઉપાય	૧૮૩
૨૮.	૩	૪૭	શૌચવાદી બ્રાહ્મણનું દષ્ટાન્ત	૧૮૪
૨૯.	૩	૪૭	કુમારપાલનું લશ્કર ફૂટ્યું	૧૮૭
૩૦.	૩	૪૮	ખોટા ગુમાન તૃષ્ણા	૧૯૮
૩૧.	૪	૬	મરણ એ ઉત્સવ શાથી ?	૨૦૯
૩૨.	૪	૬	સમાધિના બે મહાસાધન	૨૧૬
૩૩.	૪	૭	સમરાઈચ્ય ત્રીજો ભવ શિખી અને જાલિની	૨૧૯
૩૪.	૪	૭	સમરાઈચ્ય અહીં ત્રીજા ભવમાં શિખીકુમાર	૨૨૪
૩૫.	૪	૧૯	ચાર કષાયનું મંથન કેમ ?	૨૩૨
૩૬.	૪	૨૧	બાર પ્રકારે તપ શા માટે કરવો ?	૨૩૭
૩૭.	૪	૨૨	તપ કરો તો લાભ	૨૩૯
૩૮.	૪	૨૨	તપ ન કરો તો નુકશાન	૨૩૯
૩૯.	૪	૨૨	વિજયસિંહ આચાર્ય ભગવંતનું ચરિત્ર	૨૪૫
૪૦.	૪	૨૩	વિજયસિંહ આચાર્યના પૂર્વભવ	૨૪૯
૪૧.	૪	૨૮	ઉદયકાળ	૨૬૪
૪૨.	૪	૨૯	સમુદ્રદત્ત અને મંગળ	૨૬૭
૪૩.	૪	૨૯	સંસારીના કોડ	૨૭૬
૪૪.	૪	૨૯	વિચિત્ર પ્રસંગ પર ઉમદા વિચારણા	૨૮૦
૪૫.	-	-	ગ્લાનસેવા અને ગુરુસેવા	૩૦૭

(I)

કરીએ નમન પ્રેમ સ્વીકારો, ઓ ગુરુવર વંદના

સૂરિ પ્રેમના ઓ લાડીલા, જે ભુવનમાં ભાનુ સમા,
તપ, ત્યાગ ને વૈરાગ્ય કેરો, સ્રોત વહેતો વાણીમાં,
એવા ગુરુવર ભુવનભાનુ સૂરિ તણા પદ પદ્મમાં,
કરીએ નમન પ્રેમે સ્વીકારો, ઓ ગુરુવર વંદના.૧

કરુણા હતી તુજ આંખમાં તો, હૃદયમાં વિશાળતા,
મુખ પર રમે પ્રસન્નતા ને, અંતરે હતી સૌમ્યતા,
દેતા સદા સહુ સાધુને હિત શિક્ષા સંયમ ધર્મની,
તુજ વાણી સુણતા દૂર થાતી, આપદાઓ કર્મની.૨

ઝંખના હતી તુજ અંતરે, જિન ધર્મના રસિયા કરું,
વળી કામના ને કીરતી કેરી, ઝંખનાથી પર કરું,
પરમાત્માની ભક્તિમાં, મશગુલ સદા સહુયે બને,
ઘનઘાતી કર્મ વિદારીને, પામે સહુ શિવ ધામને.૩

ઝંખી રહ્યો છે આજ ગુરુવર, શિષ્ય તવ દર્શન વિશે,
તલસી રહ્યા છે વાટ જોઈ, આપના મિલન વિશે,
તડપી રહ્યું છે હૃદય ગુરુવર, આપના વિયોગથી,
આપો દરિશન આવીને, એક વાર સુરના લોકથી.૪

‘શ્રી સમરાઈચ્ય કહા’

સંસારમાં જુઓ તો શું છે ? :- જૂઠી માયા, જૂઠી કાયા, જૂઠા સંબંધ, જૂઠો વ્યવહાર, બધું જૂઠું ! કેમ જૂઠું ? જુઓને નિકટનો પણ સગો કોઈ જો મરી જાય તો શોક ચાર દિવસ, આઠ દિવસ... પછી કેમ ? વાર તહેવારે શીરાપૂરી ખાય કે નહીં ? કોઈના લગ્નાદિમાં લહાવા લે કે નહિ ? તો માયા-મમતા ક્યાં ગઈ ? જૂઠી માયા એનું નામ. કાયા કેવીક જૂઠી ? ઘડીકમાં સારી, ઘડીમાં રોગી ! દુનિયાની આવી પરિસ્થિતિ છે; ત્યાં પાછું આવા ઉચ્ચ માનવકાળમાં એનું એજ પિંજણ ! અરે જીવને કહો કે ‘એના એ ભૂસા કૂટવામાં શું નીકળવાનું હતું ? દેવ-ગુરુ-ધર્મની સાધના ખૂબ ખૂબ કરો, પરમાત્માનું મુખ પાંચ મિનિટ જોતાં હો તો દસ મિનિટ જુઓ, બે વાર જોતાં હો તો પાંચવાર જુઓ. ગુરુની જે સેવા કરતાં હો એમાં દિનપ્રતિદિન વધારો કરો. દાન-શીલ-તપ-ભાવના ધર્મમાં એવા રચ્યાપચ્યા રહો કે એમાં વૃદ્ધિ થતી જ જાય. વધારે ને વધારે અરિહંતનો જાપ, નવકારવાળી, સામાયિક, શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય ધ્યાન વગેરે કરો. આવું કરશો તો જૈન માનવભવ સફળ થશે. બાકી તો અંતે મીઠું છે.’

સોમા ફૂલની માળા લેવા જાય છે :- શુદ્ધ સ્વરૂપમાં આત્મા બિલકુલ નિષ્પ્રપંચ છે, નિષ્ક્રયાય છે. છતાં આત્માની અનાદિકાળતી જે કુપ્રવૃત્તિઓ છે, અનાદિકાળના કષાયોનો જે કુઅભ્યાસ છે, તેના પરિણામે આવો સુંદર મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરવા છતાં આપણામાં કામ-ક્રોધાદિ એનું એ જ અનાદિકાળથી ચાલી આવતું તોફાન કરે છે ! ત્યાં વિચારો કે ‘ગુસ્સો કે દ્વેષ કરવાનો મારો સ્વભાવ છે કે કુટેવ છે ?’ જેમ કોઈ કુળવાનનો છોકરો ઊંધા રસ્તે ચઢી ગયો હોય, પણ હોય વિવેકી તો એ શું વિચારે ? “મારા કુળમાં આવા આડે માર્ગે ચાલવાનો રિવાજ છે ? ના, નથી. મારા પિતા, દાદા બધા સારા માર્ગે ચાલનારા અને પ્રતિષ્ઠાવાળા હતા. તો આ તો હું જ મોટો દુર્ગુણી મર્યો છું ને ?” શું છે આ ? એ સાવધાની કે આડા માર્ગે જવાની પ્રવૃત્તિ એ ઉચ્ચ-ખાનદાન કુળનો આચાર ન હોય. પરંતુ જીવ જો બાળપણથી બૂરી આદતોમાં સંડોવાઈ ગયો, તો પછી મોટો થવા છતાં એ બૂરાઈઓ કર્યે જ જાય છે. એવી જ રીતે આત્માની બાબતમાં વિચારવું જોઈએ કે “સિદ્ધશિલા પર અનંતા સિદ્ધ ભગવાનોના પણ આત્માઓ છે, તેમનામાં કોઈ પ્રપંચ કે કોઈ દુર્ગુણ ભુવનભાનુ એન્સાઈકલોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ- સમરાઈચ્ય કહા.” (ભાગ-૨૨) ૧

નથી; કેમકે એ પ્રપંચ કે દુર્ગુણ આત્માના અસલી સ્વરૂપમાં જ નથી ! પણ હું મારા આત્માની દશા જોઉં તો એ કેઈ જન્મોથી બૂરી આદતમાં ચાલ્યો આવે છે; તો હવે એ આદત ક્યારે ટળશે ?...” રુદ્રદેવને આવો કોઈ ખ્યાલ નહોતો. એણે તો ઘડામાં સર્પને પૂરીને, ઘડો અંદરના અંધારિયા ઓરડામાં મૂકી દીધો હતો. એ સાંજ પડ્યે પત્ની સોમાને કહે છે કે “અંદરમાંથી જરા પેલી ફૂલની માળા લાવો ને. ઘડામાં મૂકેલી છે...” ભોળેભાવે સોમા તો બિચારી ગઈ અંદર, અને ઘડાનું ઢાંકણ ઉઠાવી લઈ તરત જ નિ:શંકપણે હાથ નાખ્યો અંદર !

સોમાને સર્પદંશ અને પતિનો દંભ :- સોમા કોણ છે ? અવધિજ્ઞાની અમરગુપ્ત મહર્ષિનો જીવ. એ જ અમરગુપ્ત આચાર્ય મહારાજ કહે છે, “ફૂલની માળા હાથમાં આવતાં મેં તો અંદરમાના સાપને હાથથી પકડ્યો ! પરંતુ એને પકડીને ક્યાં ઊભી રહી શકું ? સર્પે જોરથી મારા હાથ પર ડંબ લગાવી દીધો. આખા શરીરે ઝણઝણાટી વ્યાપી ગઈ; હાથ ખેંચી લીધો, પણ આખા શરીરમાં ઝેર વ્યાપી ગયું. હું દોડતી પતિની પાસે પહોંચી ગઈ... બૂમ પાડીને કહ્યું “મને સાપે કરડી...” મારું શરીર કંપી રહ્યું હતું. અવાજમાં ખૂબ જ દર્દ હતું. આંખે ચક્કર આવતા હતા. ધબ દઈને પડી નીચે. પરંતુ પતિ રુદ્રદેવ કે જેણે સમજી-વિચારીને જ આ કામ કર્યું હતું તેણે હોહા કરી મૂકી. ‘કોઈ સર્પનું વિષ ઉતારવાની કોશિશ કરે એ પહેલાં જ હું મરી જાઉં - એ માટે એણે ફોગટનો કોલાહલ મચાવી મૂક્યો. આ બાજુ ઝેરની ઘેરી અસરથી મારું શરીર શિથિલ પડી ગયું. આખું મકાન ચકર ચકર ફરી રહ્યું હોય તેમ મને દેખાવા લાગ્યું. અંદરના જ્ઞાનતંતુઓ-નસો વગેરેમાં એવી જાલિમ પીડા શરૂ થઈ કે હું જમીન પર ઢળી પડી... એવી અસહ્ય પીડામાં પણ એક મહત્ત્વની વાત એ હતી કે મેં સાધ્વીજી મહારાજ પાસેથી જે સમકિત મેળવ્યું હતું, તેના પ્રતાપે શુભધ્યાનમાં મરીને પહેલા સૌધર્મ દેવલોકમાં મારો જન્મ થયો. ત્યાં હું એક પલ્લોપમના આયુવાળો દેવ થયો.’

અહીં બે ત્રણ વસ્તુ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવાની છે.

(૧) એક તો જગતમાં વિશ્વાસઘાતની કેવી સુલભતા છે.

(૨) બીજું આવા કારમા, દુઃખની પીડા વખતે પણ મનમાં સમાધિ કેવી શક્ય છે, અને એનું કેવું ઊંચું ફળ છે !

(૩) ત્રીજું, એવો મહાન ઉપકાર કરનારા સદ્ગુરુની કેવી બલિહારી છે !

● ૧. વિશ્વાસઘાત ●

વિશ્વાસઘાતની સુલભતા :- પહેલું જુઓ રુદ્રદેવે કરેલો વિશ્વાસઘાત એના

મનુષ્યપણાને લજવનારો હતો. અપેક્ષાએ વિચારો તો વિશ્વાસઘાતી પશુ કરતાં પણ વધારે નીચ કોટિનો વિશ્વાસઘાત માણસ કરે છે. બિલાડી અંધારામાં છૂપાઈ રહીને ઉંદરને તાકે છે, ત્યાં ઉંદર નિર્ભયતા સમજી બહાર નીકળે છે અને બિચારો બિલાડીનો ભોગ બને છે ! પરંતુ અહીં એટલું છે કે બિલાડી ઉંદરને એમ સમજાવવા નથી જતી કે આમંત્રવા નથી જતી કે તું ખુશીથી બહાર નીકળ અહીં તને સારો ખોરાક મળશે. અમે તો તારા હિતૈષી હોઈ તને મારીએ નહિ... આવું કાંઈ બિલાડી ઉંદરને સમજાવતી નથી. પરંતુ રુદ્રદેવે તો જાણે એવું સમજાવ્યું કે ‘હું તારો હિતૈષી પતિ હોઈ તને મારું નહિ;’ અને મોઢે કહ્યું કે ‘ઘડામાં ફૂલની માળા છે તે લઈ આવ.’ બિલાડી અંધારામાં છૂપાઈ રહી છે ખરી, પણ ઉંદરને તાણતી નથી. ઉંદરને આવવું હોયતો પકડવા તૈયાર છે, પણ ન આવવું હોય તો કાંઈ એના દરમાં પેસતી નથી. વળી ઉંદર કદાચ બહાર નીકળે તો શંકા ય થાય કે રખેને અંધારામાં દુશ્મન હોય. અહીં તો રુદ્રદેવ સોમાને તાણે છે અને એટલી બધી દંભી બોલવાની ઢબમાં વિશ્વાસ આપે છે કે સોમાને શંકા ખાવાનું સહેજે ય ન રહે. તો મનુષ્યપણાની જેટલી ઉચ્ચતા ગણાય એટલા પ્રમાણમાં બિલાડી વગેરે વિશ્વાસઘાતની પ્રાણીઓ કરતાં ય વધુ નીચતા કેળવવાની ? પરંતુ માણસ જ્યારે સ્વાર્થની પ્રબળ લાલસાવાળો બને છે ત્યારે એને નીચતાનો કોઈ સીમાડો અને અફસોસ રહેતો નથી. એને એ ભાન નથી કે અનાદિના ભયંકર મેલા સંસ્કારોને ભૂંસી નાખી મહાન પવિત્ર સંસ્કારોથી પવિત્ર ભાવનાઓથી અને પવિત્ર આદર્શોથી હૃદયમંદિરને શોભાવી દેવાનો અણમોલ અવસર અહીં મળ્યો છે. જગતના સંયોગો તો લોભાવનાર છે. ત્યાં ગુસ્સો, અહંકાર, ઈર્ષ્યા, વગેરે દુર્ગુણોમાં ફસાવું સહેલું અને સુલભ છે. એટલે વિશ્વાસઘાતના પાપમાં પડવાનું સુલભ જ હોય ને ? માટે જ સંયોગોથી ચેતવાનું છે. રખેને એ આપણને દુર્ગુણના ભોગ ન બનાવી જાય. સંયોગ તો કર્મના અનુસારે મળવાના. આપણે એ પુરુષાર્થ જાગતો રાખવાનો છે કે એવા સંયોગમાં પણ દુર્ગુણને વશ ન બનીએ. દિવસની ચોવીસેય કલાકની જીવન-ચર્યામાં આટલું સાચવ્યે જઈએ કે સંયોગો ગમે તે વર્તો, પણ આપણે ક્રોધ, ને ઈર્ષ્યા, ને રાગ, ને તૃષ્ણા, ને પ્રપંચ... એવા એવા દુર્ગુણોને આપણા મનમાં પણ હવે જરાય સ્થાન ન આપીએ. સંયોગો ગમે તે વર્તો, પણ હવે આવા ઉચ્ચતાની ટોચે આવેલા માનવભવને પામીને અસત્ય, અનીતિ, દુરાચાર, કલેશ, કુસંપ, ક્ષુદ્રતા, સ્વાર્થાધતા વગેરે દુષ્ટત્યોને જરાય ન આચરીએ. શું ? તપાસ્યા કરજો જીવનમાં, આવું આવું મેલું ઓછું કરાય છે ? કે હજી વધારે ને વધારે મેલું ભેગું કર્યે જવાય છે ?

આત્માની ટકાવશક્તિ Power of Resisting :- દુર્ગુણો અને દુષ્ટત્યોની

સંસ્કારધારાનું કટ્ટિંગ કરવા માટે, એ ધારાને કાપવા માટે માનવ અવતાર એ સુવર્ણ અવસર છે. તમે તો આત્માનું મહત્ત્વ સમજતા લાગતા નથી. એનામાં અજબ રેઝીસ્ટિંગ પાવર છે ! સોનું હોય છે ને ? તેની આગળ અગ્નિના તાપ ગમે તેવા મૂકો, પણ ઝાંખું પડવાની કે નાશ પામવાની વાત નહિ. પાણીમાં કે માટીમાં એને એક હજાર વર્ષ દાટી રાખો, છતાં જરાય કોહવાટ, ઘસાવાની કે બગડવાની વાત નહિ. કેમ વારું ? એનામાં અંગ્રેજીમાં જેને રેઝિસ્ટિંગ પાવર (Resisting Power) કહે છે, અર્થાત્ વિરોધી સંયોગોની સામે ટકવાની શક્તિ જે કહેવાય છે, તે હોય છે. કુદરતના એવા ઘણા પદાર્થોમાં ઘણી જાતની ટકવાની શક્તિ હોય છે. એવી રીતે આપણા આત્મામાં ક્રોધ-અભિમાનાદિ દુર્ગુણો અને અસત્ય-અનીતિ આદિ દુષ્ટત્યોની સામે કે એના સંયોગો સામે રેઝિસ્ટિંગ પાવર યાને ટકાવશક્તિ છે કે જેથી આત્મામાં વિકાર ન થાય. પરંતુ એ શક્તિ ખીલવવાની છે. સંયોગો યાદ્ય તેવા હોય પણ એ આપણા આત્મામાં દોષોના વિકાર (બિગાડો) ઉત્પન્ન ન કરી શકે, એટલું મન પાકું કરવાનું છે. મુંઝાશો નહિ કે દુર્ગુણ અને દુષ્ટત્યો નહિ સેવીએ તો આપણે લૂંટાઈ જ જઈશું ! તો આપણું બધું નાશ પામી જશે ! તો મહાન દુઃખમાં પડી જઈશું ! આવો આવો ભય રાખશો નહિ. ત્યાં પુણ્ય-પાપના હિસાબ ઉપર શ્રદ્ધા રાખજો; ધર્મસાધનામાં આગળ વધવાથી પાપો તૂટી જ રહ્યા છે અને પુણ્ય વધી જ રહ્યું છે, એનો અટલ વિશ્વાસ ધરજો. પછી આ ટકાવ-શક્તિથી ગમે તેવા સંયોગોમાં જરૂર દુર્ગુણ-દુષ્ટત્યોને અટકાવી શકાશે.

વિશ્વાસઘાત કેમ સુલભ ? :- આપણી વાત ચાલતી હતી વિશ્વાસઘાતની, એની સુલભતાની. વિશ્વાસઘાત એવી ખરાબ વસ્તુ છે કે (૧) એમાં ઠેઠ સુધી સામાનો સારાપો લઈ શકીએ અને છતાં વિશ્વાસઘાત આચરી શકાય ! જ્યાં સારાપો મળે એવી સ્થિતિમાં એનાથી પાછા હઠવું કેટલું બધું મુશ્કેલ ! (૨) બીજી ખરાબી એ, કે એને આચરવા પહેલાં કેટલાય દીર્ઘ કાળથી હૈયું મેલું ઘાણ બનતું જ આવે. એનું ફળ ? અતિ દીર્ઘ ભવિષ્ય સુધી એ દુઃખો અને પાપો આપ્યા કરે ! ત્યાં એમ થાય કે બિલાડા-વાઘ જેવા કૂર પશુઓ એને આચરે એ સહજ છે, કેમકે એને વિશ્વાસઘાતની ખરાબીની ખબર નથી; પણ હું તો સમજદાર, તો અવશ્ય વિશ્વાસઘાત ન કરું. રુદ્રદેવે મનુષ્ય ભવમાં કરેલો વિશ્વાસનો ઘાત, નરક અપાવ્યા પછી, હવે પોપટના ભવમાં પાછો એ દોષ સેવરાવે છે. એટલે ફરી પાછું સોમાના જીવ હાથી પ્રત્યે રુદ્રદેવના જીવ પોપટને વિશ્વાસઘાત કરવાનું મન થયું. જો જો કે અહીંય એ કેટલો ભયંકર વિશ્વાસઘાત અજમાવે છે. હવે તો આ તિર્થંચ પંખી છે, એને પૂર્વનું કંઈ યાદ નથી, છતાં અજ્ઞાનપણે હાથીને ફસાવવા પ્રેરાય છે. પણ

માણસ જેવા માણસ જે સજ્ઞાન અને સમજી ગણાય, તે ભયંકર વિશ્વાસઘાત અને ખૂન કરવા તૈયાર થાય ત્યારે કેટલી દુઃખદ સ્થિતિ ! વર્તમાનકાળે બનેલો એક પ્રસંગ છે.

● વર્તમાનમાં વિશ્વાસઘાતનો બનેલો એક કરૂણ પ્રસંગ ●

એક મોટા શહેરમાં એક કુટુંબ રહે છે. કુટુંબમાં ત્રણ માણસ-પતિ, -પત્ની અને એમની એક પુત્રી. ત્રણેય જણા લાયક માણસ હતા. પુત્રી મોટી થઈ અને દૂર દેશમાં પરણાવવામાં આવી. બાપ કાંઈ લાખોપતિ નહોતો. છતાં પાસે બે પૈસા ઠીક હતા; એટલે મનને એમ થયું કે ‘આય છેવટે છોકરીને જ આપીને જવું છે, તો લાવને અત્યારે ય એને થોડું ઘણું આપીએ.’ એમ વિચારીને બાપે રૂપિયા પચીસ હજારના દાગીના છોકરીને આપ્યા.

અહીં જ તમને પ્રશ્ન કરવામાં આવે કે બાપે આ ઉદારતા કરી તે સારું કર્યું ને ? બીજું, છોકરીનાં ભાગ્ય ઊઘડી ગયા ને ? તો આ બે પ્રશ્નનો ઉત્તર હકારમાં જ આપો ને ? કારણ ? તમે તો તત્કાલ લક્ષ્મીના સુખ જોનારા છો. તમને ક્યાં ખબર છે કે કેટલીય વાર એ લક્ષ્મી જ અનર્થ મચાવે છે ? લક્ષ્મીથી અનર્થ મચ્યા પછી એમ થાય છે કે આના કરતાં લક્ષ્મી ન આપી હોત કે ન મળી હોત તો શું ખોટું ? હાપણ એટલું હોવું જોઈએ કે આ વિચાર પહેલેથી આવવો જોઈએ. બાપ ઉદારતા કરવા ગયો, પરંતુ બાપને ખબર નથી કે આના જ યોગે ભાવિ કેવું ભયંકર રચાવાનું છે ! માણસોના ધાર્યામાં શું છે ? એના ધાર્યા મુજબ શું બને છે ? એ તો ફોગટનો પોતાના હાથની, પોતાના કાબુની જે વસ્તુ નહિ, એવી વસ્તુ પાછળ મુખાઈથી અસત્ય, અનીતિ, કલેશ, કંકાસ, વગેરેના ઘોર પાપ આચરે છે.

પતિને ક્ષય :- છોકરી સાસરે રહી છે. ત્યાં થોડા જ વખતમાં એના પતિને ક્ષય રોગ લાગુ પડ્યો. જુઓ કર્મની કઠણાઈ ! માબાપ જાણે કે છોકરીને પરણાવીને સુખી કરી દઈએ ! ત્યારે ભીતરના કર્મ જૂદું જ કાર્ય કરે છે ! આ જગતની આવી વિચિત્ર ઘટનાઓ સૂચવે છે કે તમારા હાથનું તમે બધું ભલે શોભાભર્યું કર્યું હોય પરંતુ કર્મના કોપ આગળ તે બધું જ રદ-બાતલ છે. એટલે સમજ્યા ને ? છોકરીને સંસારના કાર્યમાં બરાબર હોશિયાર બનાવતા હો, એ માટે કમસર દિનપ્રતિદિન કેળવણી આપીને વર્ષો સુધી બરાબર ઘડતા હો; પછી મુરતિયો (વર) શોધવામાં બરાબર ચોકસાઈ રાખી ચારે કોર તપાસ કરી હોય, -આજ તો તમારે વર શોધવાની જરૂર નહિ, છોકરાછોકરી જ પસંદ કરી લે છે; કેમ ? ખેર ! પણ લગ્ન તો તમારે જ કરાવવા પડે છે ને ? એમાંય લગ્નવિધિની નાનામાં નાની બાબતથી માંડી

મોટમોટી બાબત સુધીનું તમે સારામાં સારું સાચવ્યું હોય; કેમ એમ ? કારણ કે અહીં તો તમે માનો છો કે “બધું શોભાભર્યું થવું જોઈએ; આવા ટાણાં કાંઈ વારે વારે નથી આવતા. એક પણ વસ્તુ એવી ન થવી જોઈએ કે લોકનો કે વેવાઈનો અપજશ મળે.” તે ક્યાં સુધીનું સાચવો ? “જનૈયાને પાણી આપવાના પવાલાં પણ સારાં ચક્રકાટ ઊજળાં જોઈએ... છોકરીને કપડું-લત્તું ઘરેણું ભલે કદાચ આપણું તેટલું ગજું ન હોય તો દેવું કરીને ય પણ સારું સુંદર આપવું જોઈએ.” ઠેક ગર્ભથી માંડી અહીં સુધીની તમે આવી બધી ચોકસાઈ રાખી હોય, છતાં આ બધું કર્યા-કારવ્યાના માથે કોપેલાં કર્મ શું કરે છે ? એકી કલમે છોકરીને ભયંકર રોગ ! કસુવાવડ ! પહેલી સુવાવડમાં ગંભીર સ્થિતિ ! પતિનો દ્વેષ ! સાસુ માથાભારે ! નણંદનો ત્રાસ ! જેઠાણી-દેરાણી ઝગડાખોર ! પતિને ભયંકર રોગ ! ધંધો ખતમ ! દેવાળું !... સંસારમાં આવું આવું કેટલું ? આમાં ફેરફાર નથી ને ? ફેરફાર હોય તો કહેજો.

સંસારવ્યવહારના પ્રસંગમાં શિખામણ :- ફેરફાર જો નથી તો આમાંથી કાંઈ શિખામણ લઈ શકો છો ? શિખામણ લેવા જેટલું ભેજું છે કે નહિ ? શું ખર્ચમાં મફતના તૂટી મરવાનું કે દેવું કરવાનું હાપણભર્યું છે ? પ્રસંગ કરીને મેં બીજા કરતાં બહુ સારું કર્યું એમ કુલાઈ મરવાનું કાર્ય સારું નહિ એમ નથી લાગતું ? આધ્યાત્મિક શિક્ષા આપવાની અગત્યની બાબતો ભૂલીને પવાલાં ચક્રકાટની ફાસફુસી વાતોમાં અટવાઈ મરવાનું, આંગણે આવેલાને આપણા જૈનપણાનો કે આર્યપણાનો કોઈ ભાસ ન કરાવતાં આપણું જગતનું હાપણ દેખાડવાનું... વગેરે વગેરે તદ્દન ખોટું છે, એવું સમજાય છે ? અરે ! આગળ વધીને શું એ વિચારવું જરૂરી લાગે છે કે જ્યારે મારી બધી મહેનત પર કર્મ પાણી ફેરવી નાખે એવો સંશય છે, તો લાવ એના કરતાં છોકરીને એકલા અધ્યાત્મમાર્ગે કાં ન વાળું ? ચારિત્ર માર્ગે કાં ન દોરું ? આમેય છોકરી ક્યાં મારું ધન છે ? ક્યાં એ મારી સેવા કરવાની છે ? ત્યારે એની પાસે પારકાની વેઠ અને પારકાની ગુલામી કરાવવા કરતાં પરમાત્માની વેઠ ગુલામી ન કરાવું ?

તમારા માનેલા ભગવાન માટે તમારું શું સમર્પિત છે ? :- ત્રણ ખંડના રાજાધિરાજ કૃષ્ણે આ વિચાર્યું હતું. કહો જો એની છોકરીઓ કેવી ? ગોરી ગુલાબી અને સુંવાળી ? કે ભીલણ છોકરીઓ જેવી કાળી અને જાડી ચામડીવાળી ? દેવાંગના જેવી ને ? એને ક્યાં મોકલી કૃષ્ણવાસુદેવે ? પોતાના શ્રી નેમિનાથ ભગવાનના શરણે સાધ્વીપણામાં ! તમારે પણ ભગવાન છે ને ? ભગવાન તમારા છે કે ભગવાન ત્રાહિત છે ? તમારા માનેલા ભગવાનને તમારું શું સમર્પિત છે ? સંસારને

જો બરાબર ભીતરથી જોતાં-ઓળખતાં આવડે તો તમારી પાસે ભગવાનને અર્પિત કરવાનું ઘણું હોય. આ તો તમારી દયા આવે એવું છે કે સંસારમાં તમે ખોટા તણાઈ મરી અંતે પાછા મૂર્ખા બનો છો ! બધું તમે મનમાન્યું કર્યા ઉપર જ્યારે કર્મ ઊંધું વાળે છે ત્યાં પછીથી જિંદગી સુધી તમે રોયા કરો છો ‘હાય ! હે ભગવાન ! શું થયું આ ?’ એની દયા આવે છે.

છોકરો મરે તો દાગીનાનું શું ? :- ચાલો પ્રસ્તુતમાં. છોકરીના પતિને ક્ષય લાગુ પડ્યો. એ એવો વધતો ચાલ્યો કે ડોક્ટરોએ લગભગ આશા મૂકી દીધી. ‘કુદરત બચાવે તો બચે.’ એમ કહી દીધું. એમને પૂછો કુદરત શું ચીજ છે ? કુદરત શું બચાવતી હતી ? એના પુણ્ય બચાવે તો બચે. પણ આજની કેળવણીવાળાને પુણ્ય-પાપ ક્યાં માનવા છે ? જો માને તો પોતાના જીવનમાં દેવ-ગુરુ-ધર્મ ભૂલે ? સુકૃત ભૂલે ? આત્માના ગુણો ભૂલે ? એ હૃદયના કઠોર, લોભી, ઈર્ષ્યાળુ અને નાસ્તિક બને ? છોકરાના ક્ષયની આખરી સ્થિતિ જાણી માબાપ વિચારે છે કે ‘હવે પ્રાય: છોકરો મરી જવાનો; એની વહુ એના બાપના ઘરે જવાની; તે પચીસ હજારનો દાગીનો લઈને જવાની. હવે શું થાય ?’ દાગીનો કોણે આપેલો ? છોકરીના બાપે ને ? શા માટે આપેલો ? છોકરીનું ભલું કરવા ! હવે જુઓ ભલું થાય છે કે ભુંડું ? સાસુ-સસરા વિચારે છે કે ‘છોકરો મરે તો દાગીનાનું શું ? માટે એવું કાંઈક કરવું જોઈએ કે દાગીનો આપણને પચી જાય.’

દાગીનો પચાવવા શું કરવું ? :- વિચારો કે છોકરો મરે એનું, અને નાની વહુ વિધવા બને, એનું દુ:ખ ક્યાં છે ? દાગીનાનો લોભ લાગ્યો છે ! આ તમારો બુદ્ધિપૂર્વક પકડી રાખેલો સંસાર ને ? બુદ્ધિપૂર્વક નહિ પણ મૂર્ખતાથી પકડ્યો છે, એમ જો સાચેસાચ માનતા હો તો કમમાં કમ એવા સંસારી જીવનમાં દોષ અને દુર્ગુણોને તો જરૂર દૂર રાખો; કલહ અને કપટને નવગજના નમસ્કાર કરો. છોકરાના માબાપને પચીસ હજારની લક્ષ્મી પચાવવી છે ! પણ તે એમને એમ પચે એવું લાગતું નથી. કદાચ છૂપાવી દે, તોય બાપ છોકરીને આગળ કરીને ચાર જણાની સાક્ષીએ દાગીનો માગે ! તો શું જવાબ દેવો ? એટલે આ છોકરાના માબાપ વિચારે છે કે ‘છોકરાની વહુ જો મરી જાય તો પછી એનો બાપ શું માગવા આવવાનો હતો ? તે કાંઈ એમ મરે ? રોગી નથી એ. તો કાંઈ જાતે મરે એવી નથી. ત્યારે શું ઝેર અપાય ? તો તો પોલીસ જ ધૂસે ને ? ગમે તેમ પણ વહુને મારી તો નાખવી જ.’ એવા કૂર વિચાર સુધી એના સાસુ-સસરા પહોંચ્યા !

કેવી કમનસીબી ! બાપની ઉદારતા છોકરીના ભલા માટે ? કે, ઊલટું મોત માટે ? મોત પણ જેવું તેવું નહિ, કરપીણ ! કોના હાથે ? આર્યના હાથે ! પૈસા

ખાતર ને ? પૈસા શું કરાવે ? ધર્મ કે પાપ ? છોકરીને આપેલા પૈસાથી છોકરીએય પુણ્ય કર્યાનો લાભ લીધો ? ના, ક્યાંથી થાય ? એના પર તો જીવનની આશા બાંધી હોય. રખેને ધણી મરી જાય, કે દેવાળું કાઢે, કે અળખામણી કરે... તો પલ્લાના પૈસાથી જીવન નભે;-એવી આશા છે. પણ ખબર નથી કે એજ પલ્લું કરપીણ મોતનું પલ્લું પકડાવે છે ! સાસુ-સસરાએ છોકરો મરે એ પહેલાં વહુને પૂરી કરવાનો ઉપાય ઘડી કાઢ્યો ! શો ઉપાય ? વહુને ઘાસલેટ છાંટી બાળી નાખવાનો ! પણ તે એવી સિફતથી કે જાણે રસોઈમાં હતી ને આગ લાગી; અગર તો પતિના રોગથી ગભરાઈને ખાનગીમાં આત્મહત્યા કરવા જતા બળી મરી. ઉપાય ઘડ્યો એટલું જ નહિ પણ અમલમાં મૂક્યો ! એમના વિશ્વાસમાં રહેલી એ વહુને એવી ફસાવી કે એ સહેલાઈથી અને બીજા ન જાણે એ ઢબે આમના પ્રપંચનો ભોગ બની ! આમણે એને ખાનગીમાં જીવતી સળગાવી મૂકી લોકોને ગંધ આવી હશે, પણ અહીં તો ક્યારનીય વહુ ભયંકર રીતે સળગી મરી. લક્ષ્મીરૂપી નાગણે એના પ્રાણ ખોવરાવ્યા ! એના માબાપની જાણમાં આ આવી ગયું, પણ ‘હવે દૂર દેશમાં જઈ વેવાઈ ઉપર શા કોરટ કાગળિયાં કરવા ? છોકરી તો ગુમાવી. હવે વધુ કાંઈ કરવા જઈએ અને એમાં નથી ને વેવાઈનો ગુનો સાબિત થાય તો મારી નાખવાની સજા તરીકે એને શું ય મળે ?’ -એમ વિચારી વધુ પાપ ન કરવાના ડરથી ને વધુ ઝગડામાં ન ઊતરવાના હિસાબે એ દિકરી ગુમાવ્યાનું દુ:ખ મનમાં રાખીને બેસી રહ્યા. આ પણ એક મહાન ગુણ છે કે જૂનાં પાપ ઉપર નવાં પાપ ન કરીએ ! આપણો પ્રસંગ વિશ્વાસઘાત ઉપર હતો. સાસુ-સસરાએ વિશ્વાસઘાતમાં રહેલી વિનયી વહુને કૂર રીતે બાળી નાખી. કેવી ભયંકર પિશાચી લીલા ! કેવો ધોર વિશ્વાસઘાત !

● ૨. સમાધિની સુંદરતા ●

ત્રણ બાબતો જોવાની હતી. એમાં એક વિશ્વાસઘાત અંગે વિચાર્યું. બીજી બાબત છે ચિત્તમાં ધર્મસમાધિ રાખવાની અને એનાં કેવા સરસ ફળ, તે અંગેની.

સમતા અને સમાધિ :- સોમા ઉપર રુદ્રદેવે વિશ્વાસઘાત કરી સર્પનો ડંસ કરાવ્યો. છતાં સોમાએ સારી સમાધિ રાખી ! એના બદલે જો એ અસમાધિમાં પડી હોત, હાય-વોય અને ગુસ્સામાં ચઢી હોત તો દેવલોકમાં જવાનું ન બનત. મહાસતી મદનરેખાએ પણ કમોતે મરતા પતિને સમાધિ આપી બચાવી લીધો. ત્યારે વિચારો કે એવા મરણાંત ઝેરના કષ્ટ વખતે પણ એણે સમાધિ કેવીક ટકાવી રાખી ! શું સમાધિ એટલે ? ચિત્તને આકુળ-વ્યાકુળ ન થવા દેવું તે સમાધિ. આત્મા કષાયપરવશ

ન બને તે સમતા. ચિત્ત દુર્ધ્યાનપરવશ ન થાય તે સમાધિ. આત્મામાં રાગ કે દ્વેષનું વલણ ન થાય તે સમતા; અને મનમાં અમૈત્રી રીસ, વૈર, અકરુણા (કઠોરતા, નિર્દયતા) ઈર્ષ્યા, વગેરેની ભાવનાઓ ન ઊઠે તે સમાધિ. સોમાએ એ જાળવ્યું. પતિ રુદ્રદેવ પ્રત્યે વૈર, રીસ, કઠોરતા કે દુર્ધ્યાન ન ઊઠવા દીધું. શાના પ્રભાવે ? ધર્મના. ધર્મનો કેવો મહાન ઉપકાર !

સમાધિનો ઉપાય :- ધર્મ એને સમજ આપી હતી કે,

(૧) આપણને જે દુઃખ આપત્તિ આવે તે આપણે જ કરેલા પાપે. ત્યાં બીજાનો વાંક કાઢીએ, તે ખોટો. હજી પણ જો દુઃખ નથી જોઈતું તો પાપ કરવાનું બંધ કરો.

(૨) બીજું એ કે ભાવી મિથ્યા થઈ શકતું નથી. તો એમ સમજો કે અત્યારે દુઃખનું ભાવી છે.

(૩) ત્રીજી વાત એ કે ધર્મ એ એક મહાન અભ્યાસ છે, એમાં પરીક્ષા આપીએ ત્યારે પાસ થઈએ. તો દુઃખ આપત્તિ એ પરીક્ષા છે. એમાં સમાધિધર્મ, સમતાધર્મ ટકાવીએ તો પાસ થવાય. અર્થાત્ આત્મામાં એટલું બળ પ્રગટ થયું ગણાય કે દુઃખની સામે એ હવે ઊંચોનીચો નહિ થાય.

(૪) ચોથી વસ્તુ એ કે આ દુઃખ સમભાવે સહી લેવામાં આપણું જૂનું દેવું રદ થાય છે, નવું દેવું ચઢતું નથી અને ઉપરથી સમતાના મીઠાં પુણ્યફળ કમાવાય છે.

(૫) પાંચમી વસ્તુ એ કે આપણા દેવાધિદેવ અને અન્ય મહાપુરુષોએ પોતે દુઃખ સહ્યાં જ છે, પણ સામે ફરિયાદ કે હાયવોય નથી કરી; તો આપણે એમના સાચા સંતાન હોઈએ તો એ રૂએ પણ સમતા-સમાધિથી સહી જ લેવું ઘટે.

(૬) આત્માનું મોક્ષનું સ્વરૂપ અનંત સમતા-સમાધિનું છે. એનો જેને ખપ છે, એ અવસર આવ્યે મામુલી સમતા-સમાધિ તો કેમ જ ગુમાવે ?... વગેરે વગેરે સમજ પામેલી સોમાએ સર્પદંશની ઘોર પીડામાં પણ સમાધિ જાળવી. તો એનું ફળ પણ કેવું મહાન ! માત્ર દેવલોક નહિ પણ પછીના જન્મોમાં સમાધિની સુંદર ખીલવટ, ઉચ્ચ ઉચ્ચ સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ, અને હમણાં અવધિજ્ઞાન ! આ બીજી બાબત થઈ. ત્રીજી બાબત છે સદ્ગુરુની બલિહારીની.

● ૩. સદ્ગુરુની બલિહારી ●

સોમા જે સમાધિ અને એનાં મીઠાં ફળ પામી એનું ખરું કારણ એને જે ગુરુણી સાધ્વીજી મહારાજ મળ્યા તે છે. ગુરુણીએ જન્મે આ જૈન નહિ, એવી

સોમાને સર્વજ્ઞ શ્રી જિનેશ્વરદેવના ભાખેલાં સત્ય તત્ત્વોની પ્રેમી બનાવી દીધી. સંસાર અને વિષયોની રસિક એવી સોમાને એની અરસિક, વિરાગિણી તથા મોક્ષરસિક બનાવી દીધી. અનંત કાળથી એનું છૂપેલું આત્મહીર-આત્મનૂર પ્રગટ કરાવી આપ્યું અને એથી સોમાં હવે જગત પર દમન નહિ પણ પોતાની પાશવી વૃત્તિઓ ઉપર દમન કરવા સમર્થ બની; જગતને નહિ પણ જાતને જોનારી બની. આવો મહાન, અતિ મહાન ઉપકાર કરનાર સદ્ગુરુની બલિહારી ! ભલે જીવની યોગ્યતા અને પુરુષાર્થ પણ મહાન કારણ છે; કિન્તુ અહીં જન્મ્યો ત્યારથી જીવ તો એ હતો જ, ઉદય નહોતો થયો, આત્મપરાવર્તન નહોતું થયું, તત્ત્વદર્શન નહોતું થયું, કેમ વારું ? સદ્ગુરુ મળ્યા નહોતા. સદ્ગુરુ મળ્યાથી લાઈન બદલાણી, અવસ્થા ફરી; અને ઝડપી ઉદય શરૂ થયો, એ ગુરુની જ બલિહારી કહેવાય. ગુરુતત્ત્વના આલંબને સોમામાં આગળ વધતાં વધતાં સર્પ-દંશની મરણાંત પીડામાં સમાધિ જાળવવાનું મહાન બળ આવ્યું.

ગુરુ કેવા જોઈએ ? :- ત્યારે આપણી પાસે આજે સદ્ગુરુઓ છે કે નહિ ? ધ્યાન રાખજો કે એને ગુરુ ગૌતમ સ્વામી નહોતા મળ્યા; પણ શુદ્ધ માત્ર મોક્ષમાર્ગ અને જિનોકત તત્ત્વનો જ ઉપદેશ દેનાર આચાર સંપન્ન ગુરુણી જરૂર મળ્યા હતા. તો આજે શું એવા ગુરુ દુર્લભ છે ? આજે કેટલાકને જીવનમાં કરવું કંઈ નહિ, અથવા થોડું ઘણું કદાચ કરનાર હોય, પણ જે વિદ્યમાન ગુરુઓની સાધુ-સાધ્વીઓની નિન્દા કરવાની અને એમના દોષો જોવાની કુટેવ પડી છે તે બહુ ભયાનક છે; પોતાના જ આત્માને, છતે તરવાના સાધને, ડૂબાડી રહી છે, ભવસાગરમાં રૂલવાની સગવડ આપી રહી છે ! ખરી રીતે તો સદ્ગુરુ એટલે કે શુદ્ધ આચાર-પાલક અને શુદ્ધ ધર્મ-પ્રરૂપક ગુરુ મળ્યા પછી જરાય વિલંબ કર્યા વિના એમનો ભેટો સફલ બનાવી દેવો જોઈએ. સોમાએ ગુરુણીની પહેલી મુલાકાત અને દેશનામાંથી જ આત્મા પલટ્યો, જીવન ફેરવ્યું, ધર્મ પુરુષાર્થ જગાવ્યો, ધર્મશ્રદ્ધા અને ધર્મસમજ આત્મામાં ત્યાં જ વણી લીધી ! આ કર્યું એનું જ નામ ઉદયકાળ જાગ્યો. આજે તો દંભી માનવને આમાંનું કાંઈ કરવું નથી અને કહેવું છે કે ઉદયકાળ જાગ્યો નથી તેથી ક્યાંથી આ બને ? અરે અજ્ઞાની ! સમજતો જા કે તું સન્માર્ગનો આત્મહિતની વસ્તુનો શ્રદ્ધાળુ બન, સમજદાર બન, પુરુષાર્થ કરનારો બન તો ઉદયકાળ જાગશે. ઉદયકાળ કાંઈ આકાશમાંથી નથી પડતો. એ તો પાકી ગરજ અને પુરુષાર્થથી જાગે છે. ગુરુ મળ્યાથી આ બને છે. ગુરુનો અનંત ઉપકાર છે.

આપણા બળની સાર્થકતા શી ? :- સોમાને દેવપણું મળી ગયું. ત્યાં જઈને જોયું હશે કે નહિ કે પોતાનો પૂર્વ ભવ કેવો હતો ? અવધિજ્ઞાનથી જરૂર દેખાય

કે પતિએ વિશ્વાસઘાત કરી સર્પ કરડાવ્યો. તો હવે એને શિક્ષા કરવી જોઈએ કે નહિ ? આપણી પાસે જો બળ છે, શક્તિ છે, તો એમ થાય છે કે ગુનેગારને શિક્ષા ન કરીએ તો પછી બળની સાર્થકતા શી ? બળ શા કામનું ? પણ અહીં એ જુઓ કે બળ બે પ્રકારનું હોય છે, એક માનવી બળ અને બીજું પાશવી બળ.

પાશવી બળનો ઉપયોગ બીજાના પર આક્રમણ કરી વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટેનો;

માનવી બળનો ઉપયોગ પોતાના જ દુષ્ટ આત્મા પર શાસન ચલાવી વિજય મેળવવાનો.

બીજા પર શીરજોરી કરવી, બીજાને દબાવવા, બીજા પર હલ્લા કરવા, બીજાને પીટવા... એ પાશવી બળ છે. જ્યારે આત્માની ઈન્દ્રિયો, ને મન પ્રત્યેની ગુલામી તથા કષાયાધીનતા અને સ્વચ્છંદતાને કાબુમાં લેવી એ માનવીબળ છે. એવા માનવી બળનો ઉપયોગ મહાવીર પ્રભુએ કર્યો, તે ભગવાન બન્યા ! તો કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ પામ્યા !

પાશવી બળ :- ત્રિપુષ્ટ વાસુદેવના ભવમાં બળનો પાશવી ઉપયોગ કર્યો હતો તો સાતમી નરકમાં જવું પડ્યું ! પછી પણ જ્યાં સુધી પાશવી બળનો ઉપયોગ કરતાં રહ્યાં ત્યાં સુધી સંસારમાં ભટકતા રહ્યા ! કર્મસત્તાને તીર્થંકર દેવના જીવની પણ શરમ નથી નડતી. જો પુણ્યે દીધેલા બળનો પાશવી ઉપયોગ કરો, તો ભવાટવીમાં ફેરા ફરો. નરકમાંથી નિકળીને સિંહ થયા. ત્યાં પણ શું ? આજ પાશવી બળ પર ઉજાણી કરવાની ! તો ત્યાંથી ચાલો પાછા નરકમાં ! વીરના આત્માને કર્મ ચોથી નરકમાં તાણી જાય છે. પછી છૂટકો ખરો ? ના, પાછા રખડો સંસારમાં ! કેટલું રખડ્યા ? તેનો હિસાબ નથી મળતો. કવિ કહે છે,

“વીસમે ભવે થઈ સિંહ, ચોથી નરકે ગયા;

તિહાંથી ચ્યવી સંસારે ભવ બહુલા થયા...”

માનવી બળ :- જ્યારે એ જ પ્રભુ શ્રી વીરે માનવી બળનો ઉપયોગ જે ‘પોતાના આત્માને દબાવવાનો’ છે, તે પોતાના નંદનઋષિના ભવમાં કર્યો. શો ઉપયોગ ? એક લાખ વર્ષ ચારિત્ર ! એક લાખ વરસ સુધી લાગલાગટ માસખમણના પારણે માસખમણનો ઘોર તપ ! જરાય ઓછી વાત નહિ ! તો શું પરિણામ આવ્યું ? તીર્થંકર નામ કર્મ નિકાચ્યું. છેલ્લા ભવમાં તો માનવી બળનો સદુપયોગ પરાકાષ્ઠાનો ! ખુદ આ જન્મ વિરાગી છતાં ત્રીસ વર્ષની વયમાં ચારિત્ર લઈ નીકળી પડ્યા ! પછી જે ઉપદ્રવો આવ્યા, -દેવ, તિર્યચ કે મનુષ્ય તરફથી, તેની સામે અદ્ભુત, આદર્શ, અતિ અનુકરણીય સહિષ્ણાતાનું માનવી બળ વાપર્યું ! તો

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ- સમરાઈચ્ય કહા.” (ભાગ-૨૨) ૧૧

દુર્જનનું સહી લેવામાં શું ગુમાવ્યું ? એ કરતાં કરતાં ઘાતીકર્મનો નાશ કરી નાંખ્યો ! અને વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા બની ગયા !

ગુણો જ ગુણો ? કે ભૂલો જ ભૂલો ? :- હવે એ કહો કે આપણે શું શું કરી રહ્યા છીએ ? આપણામાં બળ છે, શક્તિ છે, તો શું જગતને દબાવીને એ બતાવી દેવું જોઈએ ? આખા જગતની ભૂલ હોય તો બધાને આપણે દંડ કરવા તૈયાર છીએ. પરંતુ આપણી પોતાની ભૂલ હોય તો ? ત્યારે શું એમ કહો છો કે ભૂલો નથી દેખાતી આપણા જીવનમાં ? જન્મથી માંડીને મૃત્યુ સુધી જુઓ કે શું ચાલે છે જીવનમાં ? ગુણો જ ગુણો ? ભૂલો જ ભૂલો ? માનવી બળનો ઉપયોગ આપણી ભૂલો સુધારવા આપણા આત્મા પર નિગ્રહ કરવાનો છે. અહીંયાં સૌધર્મ દેવલોકમાં સોમાનો જીવ દેવ તરીકે થયો છે; જ્ઞાન થયું છે. પાસે દેવી શક્તિ છે. દિવ્ય બલ છે. પરંતુ એનો પાશવી ઉપયોગ કરી પતિને કચરવો નથી. સજ્જને દુર્જન સામે બદલા શા લેવાનાં ? એના પાપ જ એને દંડ કરશે. આપણે દંડ દેવાની જરૂર નહિ.

રુદ્રદેવ નરકે :- ત્યારે હવે રુદ્રદેવનું શું થયું ? તે પણ જોવું પડશે ને ? એને તો લાગે છે કે વચમાંથી સોમારૂપી એક કાંટો ઊખડી ગયો ! ઠીક થઈ ગયું ! લોકોને કંઈ ખબર ન પડી કે કેવા પ્રપંચનો ભોગ બની. સોમા મરી ગઈ. એમણે તો ઉપરથી જાણ્યું કે સાપે એને કરડી, અને એ મરી. રુદ્રદેવે નાગશ્રી સાથે લગ્ન કર્યાં. નવી પરણેલી પત્નીની સાથે એટલા રંગરાગ અને ભોગનાં પાપ કર્યાં; તેમ પૂર્વનું વિશ્વાસઘાતનું એવું ભયંકર પાપ કર્યું હતું કે એ મરીને પહોંચ્યો ૧ લી નરકમાં ! થોડાં કાળ માટે પ્રપંચ, વિશ્વાસઘાત અને તૃષ્ણા તથા રંગરાગની મનમાની રમત જીવ કરી લે છે, તો એનું પરિણામ શું ? અને થોડા કાળ માટે ધર્મનો સ્વીકાર કરી લીધો. તેમાં કદાચ કોઈનો ઉપદ્રવ આવ્યો અને તેને સમ્યગ્ રીતે સહન કરી લીધો, તો શું તકલીફ અને કેવું ઊંચું પરિણામ ? તકલીફ શાની ? ઈનામ ! જાઓ દેવલોકના ભવમાં એક પલ્યોપમના દેવતાઈ સુખભોગ ભોગવો !

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૩, અંક-૩૦, તા.૯-૪-૧૯૫૫

ત્રીજા ભવે હાથી-પોપટ :- રુદ્રદેવનું નરકનું આયુષ્ય અને સોમાનું દેવલોકનું આયુષ્ય પૂર્ણ થઈ ગયું. પરંતુ સોમાદેવને ત્યાં કંઈક એવી ગફલત થઈ ગઈ. આર્તધ્યાનમાં સોમાના જીવે તિર્યચનું આયુષ્ય બાંધી લીધું ! સમજજો કે આર્તધ્યાન પણ બૂર છે ! એના પરિણામે પૂર્વની ધર્મની સ્થિતિ છતાં દેવલોકમાંથી ચ્યવીને

૧૨ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“સદ્ગુરુની બલિહારી” (ભાગ-૨૨)

સોમાનો જીવ એ જ વિજયમાં શુંશુમાર પર્વત પર શુંશુમાર જંગલમાં હાથીનો અવતાર પામ્યો ! સાથે ભવિતવ્યતા જુઓ કે નરકમાંથી નીકળીને રુદ્રદેવનો-જીવ પણ ત્યાંજ પોપટપણે થયો. કેમ જાણે સોમાનો જીવ ધર્મ પામ્યો છે માટે હવે સોનાની માફક એની કસોટી કરી-કરીને એને વધુને વધુ તેજસ્વી બનાવવો; અને રુદ્રદેવે કેટલી દુષ્ટતાની વધુને વધુ સજા કરવા દુષ્ટતા તાજી રાખનારા સંયોગ આપવા.

પૂર્વના વૈરની પુનઃ જાગ્રતિ :- ભલે, સોમાના જીવને હાથીનો અવતાર મળ્યો પરંતુ આમ તો ધર્મનો પ્રભાવ ચાલી આવતો હોવાથી હાથીના અવતારમાં પણ એને પૌદ્ગલિક સુખ મળી ગયું ! સ્નેહાળ હાથણીઓ એની પાછળ મોહમૂઢ થઈ ભટકવા લાગી ! જેથી હાથી પણ વિષયસુખમાં મગ્ન છે ! ત્યાં શું થયું ? આચાર્ય ભગવાન પોતાનું જ બ્યાન વર્ણવતાં કહે છે કે “એટલામાં રુદ્રદેવનો જીવ જે પોપટ છે, તેણે મને જોઈ લીધો. જોતાં જ એનામાં પૂર્વ જન્મના વૈરના સંસ્કાર જાગ્રત થયા. પૂર્વ જન્મમાં આ વિચાર્યું હતું કે ‘ધર્મના ઢોંગ લઈને આ સોમા આવી ત્યારથી મારો આખો સંસાર બગાડી નાંખ્યો. જો હવે હું કહું છું તેમ ધર્મ છોડી વિલાસ નથી કરતી તો બીજી પત્ની કરવા આને હું સીફતથી મારી નાખું.’ ક્યાં સુધીની સ્વાર્થાધ કૂરતા આવી ? યાવત્ પ્રાણનું પણ અપહરણ કર્યું ! અહીં આનું જાતિસ્મરણ જ્ઞાન નથી થયું, પરંતુ સોમાના જીવ પ્રત્યે એ સિફત, એ પ્રપંચબુદ્ધિ અહીંયાં ફરીથી જાગ્રત થઈ !

પાપની ભાવના કરી તો સંયોગો ઝટ મળે છે :- રુદ્રદેવે સોમા ઉપર કરેલ દ્વેષ, કપટ અને મારી નાખવા સુધીની વૃત્તિના મલિન સંસ્કારે એને પોપટના ભવમાં હાથીના વગર ગુન્હે હાથી પ્રત્યે દ્વેષ, કપટ, અને કૂર રીતે મરણાન્ત કષ્ટ આપવાની બુદ્ધિ તરફ પ્રેર્યો. હાથીને ઠગવાનો ઉપાય શોધી રહ્યો છે એટલામાં એક વિદ્યાધર કોઈ એક વિદ્યાધરી કન્યાને ઉપાડીને ત્યાં આવ્યો. કેમ જાણે પોપટને એના ભયંકર અકાર્ય કરવામાં અનુકૂળતા કરવા ન આવ્યો હોય ! **પાપકાર્યની ભાવનાની કેવી ખૂબી છે કે એને સગવડ વહેલી મળી જાય છે !** તમે ધર્મકાર્ય કરવા ઊઠો તો સગવડ તો નહિ, પણ ઊલટું અનેક આડખીલીઓ ઊભી થશે; અનેક વિઘ્નો ખડા થશે. એ જાણે કહેશે, ‘બેસો બેસો, હમણાં ધર્મકાર્યની ઉતાવળ નથી;’ અને જો પાપ કરવા તૈયાર થાઓ તો સગવડ સામગ્રી તૈયાર છે ! આવી સ્થિતિમાં વિચારો કે પાપની વાસના જગાડ્યા પછી અર્થાત્ પાપકાર્ય કરવાની વૃત્તિ ઊઠાડ્યા પછી પાપકાર્ય કરવામાંથી બચવું કેટલું દુષ્કર છે ! સામગ્રી ન મળે તો તો બચાય; પણ અહીં તો ઝટ સામગ્રી મળે છે. આજે માણસના દિલમાં જરાક જો અનાચારની

ભાવના ઊઠી, તો એને સફળ થવા માટે દુનિયામાં કેટકેટલી સુલભતા છે ! અનાચારની સામગ્રી જેવી કે ભિભત્સ શ્રુંગાર, ભિભત્સ ચિત્રો, અશ્લીલ છાપાની વાર્તાઓ, કામ ભૂખ્યા નરનારીઓ વગેરે સામે આવી અથડાય છે. રૂપના અનાચાર, સ્પર્શના અનાચાર, શ્રવણના અનાચાર-એમ અનેક પ્રકારના અનાચાર છે. એનાથી બચાવ તો જ થઈ શકે કે જો જડમૂળમાં હૃદય પવિત્ર રાખીને દુષ્ટ ભાવનાની છાયાથી પણ દૂર રહો. આની સાથે એ પણ ચોકસ સમજી રાખવાનું છે કે હૃદય પવિત્ર તો રાખ્યું, છતાં ‘ચાલો, આપણું હૃદય સાફ છે ને ? સંયોગો શું કરનાર છે ? એમ કહી નરસા સંયોગોમાં ઊતરવાનું નથી. નરસા સંયોગો પવિત્ર પણ મનને મેલું બનાવી દે છે. આજે કેટલાય નીતિમાન દેશસેવકો હોદ્દો હાથમાં આવ્યા પછી અનીતિમાન બન્યા ને ? મુંબઈ જેવી નગરીમાં આવી તેવા તેવા કુમિત્રાદિના યોગે દુરાચારી થાય છે ને ?

પોપટને ફાવતું જડ્યું :- વાત એ ચાલે છે કે વિદ્યાધર-વિદ્યાધરી જંગલમાં આવ્યાં. તેમાં વિદ્યાધરનું નામ હતું લીલારતિ, વિદ્યાધરીનું નામ હતું ચન્દ્રલેખા. એ હતી મૃગાંકસેન વિદ્યાધરની બહેન. તેને ઉઠાવીને અહીંયાં એ લીલારતિ આવ્યો હતો. એણે આ પોપટને જોયો; અને એને કહ્યું કે “જો પોપટ, મારું એક કામ કરવાનું છે. હું આ પર્વતની નીચે જે ઝાડી છે, ત્યાં છુપાઈ જાઉં છું. પાછળથી અહીં કોઈ એક વિદ્યાધર આવશે. તો એને તારે મારું અહીં આવ્યાનું કહેવું નહિ. પરંતુ એની મેળે એમ જ એ વિદ્યાધર અહીંથી ચાલ્યો જાય કે તારે મને ખબર કરવી. પછી હું તારા ઉપર પણ એવો ઉપકાર કરીશ.” આમ કહીને એ વિદ્યાધર તો ગયો નીચે પર્વતની ખીણમાં. હવે મૃગાંકસેન ત્યાં આવીને ચાલ્યો ગયો; અને હાથી-હાથણી સાથે ફરતો ફરતો ત્યાં આવ્યો. એને સુખમસ્ત જોઈને અહીંયાં પોપટ વિચારે છે કે “શું કરું ? હાં, આ સરસ મોકો છે... હાથીને બરાબર બતાવી આપું...” એમ વિચારી એણે એક યુક્તિ ઘડી કાઢી. જે ઝાડ ઉપર પોતાનો માળો છે ત્યાં નીચે હાથી આવ્યો એટલે પોપટ મેનાને કાનમાં કાંક સમજાવીને હાથીના સાંભળતા મેનાને પ્રગટપણે મોઢેથી કહેવા લાગ્યો કે,

‘જો સાંભળ, હું કાલે વશિષ્ઠ ઋષિના આશ્રમમાં ગયો હતો. ત્યાં મેં સાંભળ્યું કે ‘એક સર્વકમિત નામનું પતન છે. તેના પરથી જે ઈચ્છા કરીને કોઈ પડે તો તેની તે ઈચ્છા પૂર્ણ થાય છે. ઈચ્છિત સ્થિતિ એ મેળવી શકે છે.’

ત્યારે મેં ઋષિને પૂછ્યું “ભગવન્ તે પતન ક્યાં આવ્યું ?”

ત્યારે એમણે કહ્યું કે “આ સાલવૃક્ષની ડાબી બાજુએ.”

પોપટ કેવી ગોઠવીને વાત કરે છે ! જાણે સ્વાભાવિક લાગે. ઠગારા માણસો

એમજ ઠગબાજી ચલાવે છે. પોપટ હાથીના સાંભળતાં આગળ વધીને મેનાને કહે છે,
 “ત્યારે સુંદરી ! આપણે આ ભૂડાં તિર્યચના અવતારનું શું કામ છે ? ચાલને
 વિદ્યાધર થવાનું ધ્યાન કરીને ત્યાંથી પછી વિદ્યાધર-વિદ્યાધરી થઈ જઈએ ! તો
 પછી બસ ! મોજ, મોજ, ને મોજ !”

પત્ની પતિને પાપમાં સહાયક ? :- જુઓ આ પોપટને બાઈડી પણ કેવી
 મલી ? રાગમાં તાલ પૂરે એવી ? સરખે સરખાની જોડી ! પોપટને પ્રપંચ કરવો
 છે, મેના એમાં ટેકો આપે છે, હવે પોપટ ક્યાંથી બચે ? જગતમાં આવી અંધ
 પ્રેમવાળી પત્નીઓનો પાર નથી. પતિને પાપમાં જ સહાયક ! કોક ભાગ્યવાનને
 પત્ની હિતનું કહેનારી મળે. ઉન્માર્ગથી પાછી વાળનારી મળે; પણ સન્માર્ગમાં
 જોડનારી ટકાવનારી મળે. સ્ત્રીજાતિને એવી પત્ની બનવા માટે કેવળ કામવાસનાના
 સંબંધ રાખ્યે નહિ ચાલે. ખરો સંબંધ તો એણે આત્માનો જોડવો જોઈશે. કદાચ
 અજ્ઞાનતા અને મોહવશ બની પતિ દુર્ગુણી થવા કે અકાર્ય કરવા તૈયાર થાય; ત્યાં
 આત્માની રાગી પત્નીએ પતિ ઉપર પોતાની લાગવગ, પોતાની શરમ કે પોતાનો
 કડપ વાપરીને પતિને દુર્ગુણી બનતાં કે અકાર્ય કરતાં રોકી રાખવો જોઈએ; કહી
 જ દેવું જોઈએ કે ‘આ અહીં નહીં બની શકે...’ બાકી તો જેને આત્માના સંબંધ
 નથી એવી પત્નીઓ દાટ વાળે છે. પતિ માર્ગમાં રહેતો હોય, અકાર્ય તરફ ન જતો
 હોય તોય તેને અકાર્યમાં ધકેલનારી એ પત્નીઓ બને છે, ત્યાં પછી પતિ પોતેજ
 બગડતો હોય એમાં ટાપસી પૂરે, ટેકો આપે, સહાયક થાય એમાં શી નવાઈ ?
 આવી પત્નીઓ શું નરકની દીવીનું કામ નથી કરી રહી ?

માતા-પિતા વગેરે કરતાં પત્ની કેમ વધુ અસરકારક :- ઘણે ઠેકાણે પિતા,
 માતા, ભાઈઓ, બેનો, પુત્રો વગેરે અકાર્યમાં જેટલા સામેલ નહિ હોય એટલી
 સામેલ પત્ની બને છે, એ એક જગતની હકીકત છે. દુષ્ટત્યોની ખાનગી મંત્રણા
 વધારે પત્ની સાથે થાય છે. પતિ પત્ની આગળ પોતાનું હૃદય ખોલી દે છે, અને
 પત્ની એ ખુલ્લા બનેલા દુર્ગુણી હૃદયને સંમતિનું વહાલું આલિંગન આપે છે, ટેકો
 આપે છે. ત્યારે પૂછો,

પ્ર.- માતાપિતા વગેરે દુર્ગુણો અને અકાર્યમાં એટલો ટેકો કરનારા નહિ અને
 પત્ની ટેકો કરનારી ખરી, એનું શું કારણ ?

ઉ.- આનો ઉત્તર સરળ છે; પત્નીને કામવાસનો સંબંધ છે, અને તે સંબંધની
 અસર આ જગત ઉપર અજબ-ગજબની છે; માટે જ જે આત્માને કામવાસનાના
 સંબંધની તેવી અસર નથી એને ધન્ય છે ! અને જેને મુદ્દામ કામવાસનાના સંબંધ
 જ નથી તેને મહાધન્ય છે ! યોનિના સંબંધની ભયંકરતા અવર્ણનીય છે. માણસ જે

એકલાપણાનું સ્વાતંત્ર્ય મૂકી પરતંત્ર બને છે, અને આખા સંસારનું પાપ વહોરવા
 તૈયાર થાય છે. તે એની જ પાછળ ને ? ચોવીસેય કલાક પરમાત્માને મૂકી પાપનાં
 જીવન ઉપાડ્યા છે તે એના જ પાયા ઉપર ને ? ઉચ્ચતાની પરાકાષ્ટાને પમાડી
 શકનારા ભવ્ય માનવ ભવને બરબાદ કરાય છે તે એના જ અંધનમાં ને ? એની
 પાછળ દુનિયામાં શી શી સ્વાર્થ લીલાઓ અને શા શા અનર્થો નથી મચતા ?
 મંદોદરી જેવી સતી ગણાતી પત્નીએ પણ એ સંબંધથી જેની સાથે સંકળાયેલી છે
 એવા પોતાના પતિ રાવણને વશ થવા માટે મહાસતી સીતાને વિનવણી કરી !
 વાસનાના સંબંધ કેવા દુષ્ટ !

આજના અનર્થનું મૂળ :- પાછા બાળપણથી માતાપિતાના પવિત્ર સંબંધના
 મહિમા ભણાવાતા નથી; ભાઈભાંડુના નિઃસ્વાર્થ સંબંધના મહાગુણો શિખવાડવામાં
 આવતા નથી; તેથી માણસને કામપાત્રના સંબંધ મળતાં માણસાઈ મરી પરવારે
 છે ! આત્માનો એકદમ પલટો થઈ જાય છે, કેવો ? બાર મહિના બે વર્ષમાં નવી
 પત્નીને લઈને માતાપિતાથી ને ભાઈઓથી જૂદો થાય એવો ! ત્યારે, જ્યારે ઉચ્ચ
 આર્ય સંસ્કૃતિ એટલે કે કામવાસનાના સંબંધની છાતી ઉપર પગ મૂકીને ઊભેલી
 માતાપિતાના અને ભાઈભાંડુના સંબંધોની સંસ્કૃતિ, જીવંત હતી ત્યારે જુઓ કે
 સીતાના સામું જોયા વિના રામચંદ્રજીએ પિતાના વચન ખાતર રાજ્યાભિષેક મૂકી
 વનવાસ સ્વીકારી લીધો ! એથી જ સતીઓ સાસુ-સસરાની અદબ જાળવીને
 પતિની ઉદ્ધતાઈ કે પતિના ઉન્માર્ગને ટેકો નથી આપતી. પણ આજે આ બધું કેટલું
 જોવા મળે ? કેમ નહિ ? કહો આજની કેળવણીમાં માતાપિતાના અને ભાઈભાંડુના
 સંબંધોનો મહિમા અને વાસનાના સંબંધોની ભયંકરતા શિખવવામાં જ નથી આવતા.
 પછી અનર્થોના ઢેર ઘેર ઘેર જોવા મળે એમાં શી નવાઈ ? પતિ ઘોર અનીતિ
 અન્યાય કરીને હજારો લાખો રૂપિયા કમાઈ લાવે; અને એમાંથી પત્નીને હીરાના
 હાર અને બ્રાન્ડ ન્યુ મોટર મળતી હોય, પછી એને બીજું શું જોઈએ છે ? શા માટે
 એ પતિનું કાંડું પકડે કે “ઊભા રહો, આ પૈસા કેવી રીતે લાવ્યા ? અસત્ય-
 અનીતિથી ? મને એની રાતી પાઈ નહિ ખપે. શું કર્યું આ ઉત્તમ માનવના
 ખોળિયે ? પરલોકના પુણ્યને બદલે પૈસા વહાલા કર્યા ? પૈસા તો આજકાલમાં
 ઊડી જશે, પણ સત્ય અને નીતિ ગુમાવી, પરલોકનું પુણ્ય ન ઉપાજર્યું, અને જૂઠ
 અનીતિ એવા ભયંકર પાપ ઉપાજર્યા, તેથી નરકાદિની ભીષણ અગ્નિ ભઠ્ઠીઓમાં
 તમારા ડૂંચા નીકળી જશે ! તે વખતે અમેય બચાવવા નહિ આવી શકીએ.”
 પરલોક મોટો છે, એની કાળજી રાખી ધર્મ પહેલો સાચવો, ઊંચા ખાનદાન કુળના
 ગૌરવ સમજી સ્નેહસલાહસંપ વિનય મર્યાદા વગેરે પહેલાં પાળો...’ આવું આવું

કહેનાર પત્નીઓ આજે કેટલી મળે ? આજ તો આગળ વધેલો યુગ ને ? શામાં આગળ વધેલો ? બોલવા જેવું નથી. પોપટને મેના એવી જ મળી !

હાથી લોભમાં દોડ્યો :- વિચારણા કરી બંને મેના-પોપટ ઊડ્યાં. આ બાજુ આ બંનેનો વાર્તાલાપ સાંભળી હાથીને પણ લાલચ લાગી ! ‘જો આ પોપટ કહે છે તેમ વાત સાચી હોય તો આપણે પણ આ હાથીના અવતારમાં શા માટે પડ્યા રહેવું ? ચાલો આપણે પણ જઈએ !...’ પેલો લુચ્ચો પોપટ પણ હાથીને ખેંચી જવો છે, માટે ધીરેધીરે ઊડે છે. હાથી પોપટની પાછળ પાછળ દોડવા લાગ્યો. પોપટનું કેવું કારસ્તાન ! હાથીની કેવી લોભ દશા !

લોભ એ જીવની ભયંકર નબળી કડી છે :- લોભદશા મહા ભૂંડી છે. હાથીની સમૃદ્ધિ આગળ પોપટ રંક છે, પરંતુ હાથી લોભી બન્યો છે, તેથી રંકની પાછળ ઘસડાય છે. કહેવત છે ને કે “લોભિયા હોય ત્યાં ધુતારા ભૂખે ન મરે.” ધુતારા પોપટની જાળમાં લોભી હાથી ફસાય છે. કોણ બળવાન ને કોણ નિર્બળ ? પોપટ કે હાથી ? કહો, લોભ બળવાન અને જીવ રાંકડો.

લોભ એ જીવની નબળી કડી છે. એનો લાભ ધુતારા ઉઠાવે છે. એથી જ આજે પ્રજાના મહાવિશ્વાસના હોદ્દે બેઠેલો કેટલાક અમલદારને લાંચ આપનારાઓ કર્તવ્યથી ભ્રષ્ટ કરી શકે છે, અનીતિખોર બનાવે છે, એવું સાંભળીએ છીએ. જો એ અમલદારોમાં લોભની નબળી કડી ન હોય તો લાંચ દેખાડનારા શું લોભાવી શકવાના હતા ? માણસે ગુણસંપન્ન બનવું હોય, પ્રામાણિક રહેવું હોય, કર્તવ્યનિષ્ઠ રહેવું હોય તો આ નબળી કડીને દૂર કરવી જોઈએ. જીવન નિર્વાહની ખાસ જરૂરીયાત પૂરતો લોભ રહે એ જુદી વસ્તુ છે. પરંતુ એથી વધારાનો લોભ થાય છે ત્યારે ફસામણી ઊભી થાય છે; તે ફસામણી કાં પાપની કે કાં દુઃખની. લોભિયો કોણિક પિતા શ્રેણિકને કેદમાં પૂરવાના પાપમાં ફસાયો. લોભિયો સુભૂમ-ચક્રવર્તી સાતમી નરકના ઘોર ત્રાસમાં ફસાયો. લોભિયો અહીં હાથી પોપટની પાછળ મરવા જઈ રહ્યો છે. ઈચ્છા છે મરવાની ? ના, ઈચ્છા તો બીજી છે, પણ એ ખોટી લોભદશા છે, તેથી અનિચ્છાએ કમોતે મરવા પડવાનું છે. માટે જીવને અને કુટુંબને સમજાવો કે દુઃખ અને પાપથી બચવું હોય તો લોભ પર અંકુશ મૂકો. લોભને આવતાંવેંત ઓળખી લો કે એ દુઃખ અને પાપનો દૂત આવ્યો. નિર્લોભીને જુઓ કે એ કેવો સુખી અને ભાવી પુણ્યની મૂડીવાળો છે. અસ્તુ. પોપટ-મેના સર્વકમિત પતન પાસે આવે છે, હાથી પણ આવે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૩, અંક-૩૨, તા. ૨૩-૪-૧૯૫૫

પોપટમેનાનું પતન:- પોપટ અને મેના યોજના મુજબ પર્વતની કિનાર તરફ ઊડ્યા. હાથી પણ લોભમાં ઘસડાતો આવ્યો. પેલા બેઉએ કિનારે આવી સંકલ્પ જાહેર કર્યો કે ‘જો આ “સર્વકમિત” પતનનો પ્રભાવ હોય તો અમે અહીંથી પડીને સારા વિદ્યાધર-વિદ્યાધરી થઈએ.’ એમ બોલીને એ તો પડ્યા નીચે ખીણમાં ! પણ એમને પડવાનું શું ? પાંખો છે, તેથી નીચા ઊડ્યા. ઊડીને નીચેની ઝાડીમાં ઘૂસ્યા ક્યાં ? જ્યાં પેલો વિદ્યાધર બીજાની બેનને ઉપાડી લાવીને છૂપાઈ રહ્યો છે. પોપટ સાથેના સંકેત મુજબ એ તો પોપટની રાહ જોઈને જ બેઠા છે. ત્યાં પોપટને જોઈને હરખિત થઈ ગયા ! થાય જ ને ! મનગમતી વાત કરી લાવનારને જોઈને હરખનું પૂછવું જ શું ? એમાં પોપટે જ્યાં સમાચાર આપ્યા કે ‘બેનનો ભાઈ વિદ્યાધર તો આવીને ગયો.’ ત્યાં તો આ બે ખેચર-ખેચરીને ખુશી ખુશી. કેમ ? ‘હવે નિરાંતે રંગરાગની મોજ ઉડાવાશે માટે, તેમ પોપટ પણ રાજી છે !’

માનવતાની ઊજળામણ : ઔચિત્ય-ન્યાયનીતિ-નિઃસ્વાર્થ પરોપકારમાં :- જીવને રંગરાગનો, લક્ષ્મીનો, અને માનપાનનો જેટલો શોખ છે, એટલો ઔચિત્યનો, ન્યાયનીતિનો અને નિઃસ્વાર્થ પરોપકારનો રસ નથી, એ એક મહાન કમનસીબી ગણાય. જડ પદાર્થોની સગવડ અને શોભા વધારવાનું જે રુચે છે તેવું આત્માની સલામતી અને આત્મગુણો વિકસાવવાનું નથી રુચતું એ હીનભાગી દશા છે. રસ-ઋદ્ધિ-શાતાની જે ભૂખ અને ભારે કાળજી રહ્યા કરે છે તે આત્માની ઉજ્જવલતાની નહિ ! જીવની કેટકેટલી કમનસીબ દશા !! નહિતર એ શું સમજી શકે નહિ કે “રસ ઋદ્ધિ શાતાના શા બહુ મૂલ્ય આંકવા ? એના વ્યસન તો સૌ જીવને છે. એનો રસ તો સૂક્ષ્મ ક્રીડાનેય હોય છે. તું મોટો બુદ્ધિમાન માનવ થવા છતાં પણ એમાં જ અટવાઈ રહે, એમાં શી તારી વડાઈ છે ? વડાઈ તો તારી ઔચિત્ય, ન્યાયનીતિ અને નિઃસ્વાર્થ પરોપકારમાં ગણાય. માનવતાની ઊજળામણ આમાં છે.” પણ વાસનાના હલકટ અને કંગાળ ગુલામી માનસમાં આ ક્યાંથી ઊતરે ?

(૧) ઔચિત્ય :- પણ મનને સમજાવી દો કે ‘બોલચાલ, વાતવ્યવહાર વગેરે બધે જ ઉચિત રીતે-યોગ્ય રીતે વર્તવાનું શીખશો તો લોકમાંય ઊજળા દેખાશો, અને અંતરથીય ઊજળા બની શકશો. અનુચિત રીતે વર્તવામાં તો લોકોય પાછળથી નિંદા કરે છે, વિરોધી બને છે, અને અંતરાત્મા નિર્વિવેકી બને છે.’

(૨) ન્યાયનીતિ :- ત્યારે ન્યાયનીતિને બદલે અન્યાય-અનીતિના હિસાબે લોકના વિશ્વાસ ઊઠી જાય છે, અને પોતાનું હૃદય કાળું મલીન થાય એ જુદું ! પૈસા તો કેટલીય

વાર જે અન્યાયના હોય છે તે જાણે બીજા માર્ગે પાંખ કરીને ઊડી જાય છે ! બાયડી માંદી પડી, છોકરો માંદો પડ્યો, ચોર મળ્યા, ક્યાંક આપણે જ ગુમાવી આવ્યા... આવું આવું બને એ શું છે ? બહુ વહાલા કરેલા નાણાંને ઊડી જવા માટેની પાંખો એટલે પૈસા તો આજ છે ને કાલે નથી. એ ઊડી જશે ચાલ્યા જશે, પણ અનીતિના ઘોર પાપના ગંજ આત્માને માથે રહી જશે ! અરે ! અનીતિનું તો ખાતાં પણ હૃદય ધ્રુજવું જોઈએ; શરમાવું જોઈએ. કહો તો ખરા કે ચોર ખાતર પાડી કે લૂંટ કરી માલ ઉપાડી જઈ પછી મોટા પાટલે ચઢી જમવા બેસે એ તમને કેવો લાગે ? બૂરો ને ? ત્યારે એ તો બૂરો લાગે છે, પણ અહીં જાત બૂરી નથી લાગતી ! પેલાએ લૂંટ તો સામે કહીને દેખાઈને ચલાવી, પણ અહીં તમે અનીતિ કરી તે તો સામાને વિશ્વાસમાં રાખીને કરી ! કેવી કમનસીબી વધારે શું ખરાબ ? એકલું પડાવવાનું ? કે વિશ્વાસઘાત સાથે પડાવવાનું ? અહીં જો જો, પોપટ હાથીનો વિશ્વાસઘાત કરી કેવા પ્રાણ હરે છે ! પણ એટલું ધ્યાન રાખો કે તિર્યચના અવતારમાં પાપ કરે, એ તો ભૂતકાળની ભૂલ નીચે દબાયો કરે છે. પરંતુ અહીં માનવના અવતારમાં કરાય એ તો નવેસરથી એક વિશેષ ભૂલ આદરવા જેવું છે. એના પ્રત્યાઘાતો ભયંકર પડશે. જાણે એ ભૂલ પછીથી ફાલવા-ફૂલવા માટે કેઈ હલકા દુર્ગતિના ભવ આપશે.

(૩) પરોપકાર ! :- ખણજ અને ખણવું એટલે ? :- માટે જ અહીં તો જૂની ભૂલો સુધારો, નવી ન આદરો. જીવન એથી ઉમદા બનશે. નવી પ્રજાને પણ બોધપાઠ મળશે. જેવું ઔચિત્ય જેવી ન્યાયનીતિ, એવો જ નિઃસ્વાર્થ પરોપકાર જરૂરી છે. એ કરવાથી સામાના દિલને મહાન શાતા મળે છે, અને આપણા દિલને હોંશ રહે છે ‘હાશ ! ચાલો પાપ કરી લાવેલી લક્ષ્મી કંઈક સારા કામમાં કામ લાગી !? શું’ પાપનો ભાર ઊતર્યાની હાશ ! સ્વાર્થની રમતના અંધકારભર્યા જીવનમાં પરમાર્થનો કંઈક પ્રકાશ લાઘ્યો ! પોપટ બિચારો અજ્ઞાન તિર્યચ જીવ ! શું આવડે એને ? એને તો ઉપકાર નહિ પણ અપકાર કરી ખુશી થવું છે ! એ અપકારથી શું પોતાનું પેટ ભરાશે ? પટારો ભરાશે ? ના, ગમે તેમ પણ એક ખણજ ઊપડી તે ખણવું જ જોઈએ. એથી ખણજ વધે કે ઘટે ? વારંવાર માયા કરવાથી માયાની ચળ વધે છે, ત્યારે હોંશથી પરોપકાર કરવાથી પરોપકારની ખણજ વધે છે. પણ તે તો સારી છે, ઈચ્છવાજોગ છે. જ્યારે, અપકારની કાર્યવાહી કર્યે જવાથી એની ખોટી ચળ વધે છે, તે મહાભયંકર નીવડે છે. સોમાના પતિ રુદ્રદેવને અપકારની એ ચળ ઊપડી છે; તે કેટલાય ભવ ચાલશે ! એથી લાભમાં શું ? ઘોર નરકના ત્રાસ !! અને પછી પાછી વારેવારે વિશ્વાસઘાતી અપકારની લીલા કરી કરી ભવચક્રમાં નિરાધાર, દુઃખી અને દુર્દશાભર્યા પરિભ્રમણ !

હાથી પડે છે :- અવધિજ્ઞાની અમરગુપ્ત આચાર્ય ભગવાન પોતાનો પૂર્વ ભવનો અધિકાર કહેતાં આગળ કહે છે કે “પોપટ-મેના તો ત્યાં છૂપાઈ રહ્યા; અને વિદ્યાધર-વિદ્યાધરી બહાર ઊંચે નીકળી આવ્યા. એમને જોઈ હું હાથી તરીકે ઉપર કિનારે ઊભેલો ચક્રિત થઈ ગયો ! ‘અહો ! કેવો પ્રભાવ આ પતનનો ! કે આ પોપટ-મેના સંકલ્પ કરીને પડવા દ્વારા વિદ્યાધર-વિદ્યાધરી બની ગયા ! મને સજ્જડ વિશ્વાસ બેસી ગયો. મનને થયું કે લાવને ત્યારે, અમારે પણ આવા હલકા તિર્યચના અવતાર રાખીને શું કામ છે ? ચાલો અમે પણ દેવદેવી બનવાના સંકલ્પ કરીને પડી ફક્કડ દેવદેવી બની જઈએ.” હાથી કેવો ભૂલો પડ્યો ! કેવો મૂર્ખ બન્યો ! એટલું એ વિચારતો નથી કે ‘આ તે સાચેસાચ એમજ બન્યું કે માંહી કોઈ ભેદ છે ?’ વિચાર કરવા થોભે તો તો કદાચ પોપટ વાર થયા પછી બહાર ઊડી આવતાં ભરમ ખૂલી પણ જાય. તો પાપનો પરપોટો ફૂટી જાય; પણ અહીં તો લોભના ઘેનમાં વિચાર કરવો જ કોને છે ? કેમ એમ ? કહોને કે પોતાનું માનેલું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ મળ્યું. જીવને સ્વાર્થની લાલચ લાગી કે પછી ફસાયો સમજો. ખોટું પણ સાચું માનશે.

આ પ્રમાણ છે કે ભ્રમણા ? :- આપણે તો આ પહેલેથી સાંભળતા આવ્યા એટલે જાણીએ છીએ કે ‘પોપટની આ ગેડ હતી. બાકી પોપટ જુદો છે અને વિદ્યાધર જુદો છે.’ પરંતુ અજ્ઞાન હાથીને પહેલેથી વિદ્યાધર છૂપાયાની ખબર જ નથી; સમજે છે કે આ તો મેં મારી સગી આંખે પ્રત્યક્ષ જોયું કે પોપટ વિદ્યાધર બની ગયો. ક્યાં જોયું ભાઈ ? સામે પોપટ ઊભેલો જોયો હોત અને ત્યાં જ એ તરત પોપટ મટી વિદ્યાધરના રૂપમાં દેખાયો હોત તો તો જોયું કહેવાત. પણ ત્યાંય વહેમ પડે કે કોને ખબર વિદ્યાધરે વિદ્યાના બલે પોપટને અદૃશ્ય કર્યો હોય અને પોતે પ્રગટ થયો હોય તો ? ત્યારે અહીં તો એવું સાક્ષાત્ તો જોયું નથી ને ? છતાં એ સાચું માની લે છે.

આત્માનું પ્રમાણ :- નાસ્તિકો આમ જ ‘શરીરમાં જુદું આત્મદ્રવ્ય નથી,’ એવી ભ્રમણામાં પડે છે. એ કહે છે “અમે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ ને કે પ્રત્યક્ષમાં એકલું શરીર દેખાય છે. મરતાં ય શરીરમાંથી કોઈ બહાર નીકળતું હોય એવું દેખાતું નથી. પછી આત્મા જેવી ચીજ શી ?” પણ જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ આ ભ્રમ છે. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ નથી. દેખીતું પ્રત્યક્ષ ખોટું છે. કેમકે જ્ઞાની પોતે જ્ઞાનચક્ષુથી સ્પષ્ટ જુએ છે કે પહેલો પરભવથી આવીને આત્માએ જ આહાર લઈ લઈને આ શરીર

બનાવ્યું હતું; પછી આજ શરીરમાં એ દૂધપાણીની જેમ એકરૂપ થઈને રહે છે. પણ એ જુદી વ્યક્તિ છે તો જ જડમાં ક્યાંય નહિ દેખાતા એવા ગુણો-જ્ઞાન, ઈચ્છા, રાગાદિ, લાગણીઓ, સુખદુઃખ વગેરે-આ શરીરમાં દેખાય છે. તો જેમ ભસ્મમાં જો ભિનાશ અને ઠંડક દેખાય તો તે ભસ્મની નહિ પણ એમાં ભળેલા પાણીની સમજવાની; તેવી રીતે જીવંત શરીરમાં જણાતા જ્ઞાન-ઈચ્છા-સુખ-દુઃખ વગેરે શરીરના પોતાના ધર્મ નથી પણ એમાં ભળેલા આત્મદ્રવ્યના ગુણો છે. ભસ્મમાંથી પાણી સુકાઈ ગયા પછી ભિનાશ ઠંડક નથી દેખાતા તેમ મરેલા શરીરમાંથી જીવ ચાલી ગયા પછી જ્ઞાન વગેરે નથી દેખાતા. ત્યારે ભસ્મમાંથી પાણી જેમ અદૃશ્યપણે વરાળ થઈ ચાલી જાય છે, એમ શરીરમાંથી જીવ પણ મરણ વખતે અદૃશ્યપણે જ ચાલી જાય છે. તે કેવી રીતે દેખી શકાય ? માટે કહેવાતા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ખોટા ઠરે છે.

પોપટ કરતાં હાથીનો વધુ લોભ :- હાથી ખોટા પ્રત્યક્ષમાં ભૂલો પડ્યો. અજ્ઞાનતાથી ભૂલો પડ્યો તો પડ્યો, પણ પાછો વધુ લોભમાં ચઢ્યો. પોપટે તો સંકલ્પ વિદ્યાધર મનુષ્યનો જાહેર કર્યો હતો, પણ આને તો એવા મનુષ્યની ઉપરના દેવ થવાનો મનસૂબો થયો ! નથી એને સંતોષ ! નથી એને સમજ ! એને હવે તો એક જ વાત છે, જલદી દેવ બનીએ. કાંઈ વિચારવા થોભવું છે ? “ના, બસ ! હવે તો જલદીથી નીચે પડો, અને પછી ? પછી શું મોતને બોલાવો વહેલું કેમ ? જલદી દેવપણું મળે !!” મળી જશે ને ?

અજ્ઞાનતા અને લોભ માણસને પૂર્ણ વિચારવા દેતા નથી; અને ભયંકર સાહસમાં ઉતારે છે. આ, તમે પણ એટલા જ કારણે સાહસ કરીને ઘોર સંસારમાં ફસી રહ્યા છો ને ? એ વિચારવું જોઈએ કે અજ્ઞાન તિર્યચ પશુના જીવનના સારાયે દિવસો પાપમાં ચાલ્યા જાય છે, તો અહીંયાં માનવ જીવનમાં એટલું તો જરૂર કરવું જોઈએ કે ‘છેવટે એક સપ્તાહમાંથી માત્ર એકેક દિવસ પણ અમે અખંડ ધર્મસાધના કરશું.’ બાકી ધર્મસાધના વિના સંસારનો અંત એમ જ સંસાર ચલાવ્યે જતાં આવી જાય એમ સમજશો મા. સારોય દિવસ, સારોય માસ, અને વર્ષ સંસારની જંજાળમાં અખંડ પડ્યા રહેવાથી તમારો બચાવ કોઈ નહિ સાંભળે ! જીવનમાં કંઈક કમાઈ કરી લેવી હોય આત્મહિતની, તો પાપસમયમાંથી ધર્મનો સમય કાઢી લેવો જોઈએ. લોભ અને અજ્ઞાનતા ઓછા કરી સંતોષ અને સમજ લાવવી જોઈએ. તોજ જીવનમાં જે બિનજરૂરી જ છે, એ અન્યાય, અયોગ્યતા વર્તાવ, સ્વાર્થાધતા, ઈર્ષ્યા વગેરે પાપોથી બચી શકાશે. હાથીને મન હવે વિચારવા બેસવાનો કોઈ અવકાશ જ નહોતો. પાપી પોપટથી ભરમાયો એ બિચારો સંકલ્પ કરીને પર્વતના ઊંચા શિખર

પરથી પડતું મૂકી કાળી ઘોર ભયંકર ખીણમાં ગબડી પડ્યો ! વિચારો કે હાથી જેવું પ્રાણી પડે એટલે શું ? જાણે મોટી ડુંગરી પડી ! પડતાંની સાથે પર્વતની શિલાઓમાં ભટકાઈને દંતશૂળના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા, હાડકાં ભાંગીને જાણે ભૂકો થઈ ગયાં ! પગ ભાંગી ગયા ! સૂંઢ છુંદાઈ ગઈ ! પોપટે જોયું કે હાથી પડ્યો-કે તુરત જ તે તો મેના સાથે બહાર નીકળી ગયો. પણ હાથીને એના તરફ જોવાની હવે નજર ક્યાં રહી છે ? અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ પોતાની જ સ્થિતિ બતાવી રહ્યા છે; કે હાથીના ભવે મને ધર્મની કંઈ સમજ નહોતી. માત્ર પીડાની રીબામણથી અકામ નિર્જરા કરતો મર્યો. હૃદયની કોમલતાને લીધે એમાં પોપટ પર ગુસ્સો કે તેવું કાંઈ રૌદ્રધ્યાન ન થયું તે અહો ભાગ્ય ! નહિતર મરીને જાત નરકમાં ! ત્યારે એવું ખરાબ આર્તધ્યાન પણ ન કર્યું. તેથી તિર્યચગતિ પણ બંધ. હૈયાની કોમળતા એ પોતાને મહાન આશીર્વાદ રૂપ છે. અહીં કહી શકાય કે હાથીની આ કોમળતા કે જેણે તીવ્ર આર્તરૌદ્ર ધ્યાનથી બચાવી લીધા, એ સોમાના ભવની ધર્મસાધનાને આભારી હોય.

હાથી સ્વર્ગ, પોપટ નરક :- જીવનમાં બે પ્રકારની ધારાઓ કામ કરી રહી છે; એક પાપની ધારા, એક ધર્મની. હવે અહીં પ્રશ્ન થાય કે

પ્ર.- ધર્મની ધારા શરૂ કરી પરંતુ કોઈ પાપથી પછીનું જીવન દુર્ગતિનું મલી ગયું. તો શું શરૂ કરેલી ધર્મની ધારા ફોગટ ગઈ ?

ઉ.- ના, એ પછીથી કામ લાગવાની છે. હાથી મરીને દેવ થાય છે; એમાં એ જ વાત આપણને જાણવા મળે છે. સોમાના ભવનો ધર્મ કામ લાગ્યો. માટે જ ધર્મ ખૂબ કરો. કરેલો ધર્મ બધો જ લેખે લાગવાનો છે; એ ઉપદેશ છે. હાથી મર્યો ખરો, પણ પોપટ પર જરાયે રોષ ન કર્યો. જો એ કર્યો હોત તો ? જાત મરીને નરકમાં ! કેમ શું કરી નાખ્યું કે નરકમાં જવાનું ? એજ, કે સુખનો લાભ મળો કે નહિ, બીજાની હિંસા કરવાના એક ધારા એક વિચાર, મહાજૂઠના એકાગ્ર ચિંતન, મોટી ચોરીનાં ધ્યાન,... વગેરે રૌદ્રધ્યાન છે. એમાં જો આયુષ્ય બંધાઈ જાય તો નરકનું જ ! હાથી અકામનિર્જરા કરીને મર્યો અને કુસુમશેખર નામના વ્યંતર નગરમાં વ્યંતરદેવ થયો ! દેવપણામાં વિશાળ ભોગવિલાસમાં આનંદમસ્ત રહે છે. જ્યારે પોપટ ક્યાં ગયો ? એ મરીને ગયો પહેલી નરકમાં લોહિતામુખ નામના નરકસ્થાનમાં ! બંનેનું આયુષ્ય પલ્યોપમથી કંઈક ઓછું છે. વિચારો કે થોડીક ઠગાઈ કરી પોપટે, તો નરકનું પરિણામ ! અને હાથીએ મનને એવું બગડવા ન દીધું તો દેવલોકનું પરિણામ ! હાથે કરીને પોતાનું જ ગણાતું મન બગાડો તો માર ખાઓ ભારે ! ન બગાડો તો ઈનામ લો મોટું ! એમ જાણે કર્મ કહે છે.

પાંચમે ભવે ચક્રદેવ :- બંને મરીને આવ્યા મનુષ્ય લોકમાં. અવધિજ્ઞાની કહે છે કે “મહાવિદેહમાં બીજી વિજયમાં ચક્રવાલપુર નામના નગરે અપ્રતિહતચક્ર સાર્થવાહની સુમંગલા નામની ભાર્યાની કુક્ષીએ હું હાથીનો જીવ ચક્રદેવ તરીકે જન્મ્યો. આ પાંચમો ભવ છે. ઘર સંપત્તિવાળું છે. પરંતુ દ્રોહી પોપટનો જીવ એજ નગરમાં રાજ પુરોહિત સોમશર્મા બ્રાહ્મણની નંદીવર્ધના સ્ત્રીના પુત્ર યજ્ઞદેવ તરીકે જન્મ્યો. અમારા બંનેના જીવનનો વિકાસ થતો ચાલ્યો. કુમારભાવ પામ્યા. તેમાં કર્મસંયોગે મારી અને ચક્રદેવની વચ્ચે પ્રીતિ જોડાઈ. પરંતુ મારી પ્રીત સદ્ભાવ-સરળભાવથી હતી; ત્યારે **પૂર્વજીવનમાં અભ્યાસ કરેલા કર્મદોષના પરિણામે** યજ્ઞદેવની પ્રીતિ પોકળ હતી, કપટભરી હતી ! પોકળ તો શું પણ જોખમી પ્રીતિ હતી ! તેથી સરળ એવા મારા પ્રત્યે એ માયાવી બની મારી સંપત્તિ પર ઈર્ષ્યા કરી ઠગવા માટે છિદ્ર શોધતો હતો.” એ પ્રીતિમાં જોતો હતો કે “ચક્રદેવમાં કંઈ ખામી દેખાય છે ? બસ, જો એકાદ ખામી હાથ આવી જાય તો દાવ ખેલી લઉં !” અલ્યા ! પણ કેમ એટલું બધું ? તારું એણે કંઈ બગાડ્યું છે ? “ના, મારું કંઈ બગાડ્યું તો નથી. પરંતુ મને એ ગમતો જ નથી. બસ, તો એનું નુકશાન કરવું !” કેવું અધમ માનસ ! કેવી ખતરનાક માયા અને કેવી ભયાનક એની ચાલુ વિચારધારા ! કેમ આમ ?

કસોટીવાળી ધર્મભાવનાનો દુકાળ : પાપના અને ધર્મના વિચાર :- હાથીને પોતે પૂર્વભવમાં મારવા પૂર્વે પોતાના મનમાં કેટલી બૂરી ભાવનાઓ ભાવી હતી ! “આમ કરું કે તેમ કરું...”તો એ **બૂરી વિચારણામાં નરકનાં અસંખ્ય વર્ષોની અશાતાનું પાપ બાંધ્યું !** એના પરિણામે નરકમાં પરમાધામીઓના હાથે કેટલીયે વાર ઘાત ! કાપ ! માર ! એથી મૃત્યુ થાય તો સારું. પણ અહીં ન થાય; અને મૃત્યુ જેવી કારમી પીડાઓ ખરી ! કેટલી વાર ? હિસાબ નહિ ! કુવિચારોનું આ ફળ ! વિચારો જો સારા, તો પુણ્યનો બંધ, વિચારો જો પાપના તો પાપોના બંધ. તો હવે માપ કાઢો તમે એક દિવસમાં કેટલીવાર ધર્મના વિચાર કરો છો ? અને કેટલીવાર પાપના વિચાર ? ‘હું બીજાને દબાવું’ એ વિચાર પાપના ધરનો, હું મારી પાપવૃત્તિઓને દબાવું એ ધર્મનો વિચાર. ‘હું ખાઉં !’ એ પાપનો વિચાર. ‘હું તપ કરું.’ એ ધર્મનો વિચાર. ‘હું બજારમાં જાઉં એ પાપનો વિચાર,’ ‘હું મંદિર-ઉપાશ્રયમાં જાઉં,’ એ ધર્મનો વિચાર. પરંતુ શું થાય ! જુલ્મ તે એટલો બધો કે ધર્મના સ્થાનમાંયે પાપના વિચાર કરવાની છૂટ છે ! અને પાપના સ્થાનોમાં ધર્મના વિચારની છાયા સરખી નહિ ! એમને એમેય નથી થતું કે ‘સામે લાખોની લાલચ હોય છતાં જૂઠ ન બોલું, અનીતિ ન કરું. અથવા પૈસા લડી લડી હૈયાં કાળાં

કરીને નથી જોઈતા. તુચ્છ લક્ષ્મી ખાતર સગા બાપ કે ભાઈ સાથે ન ઝગડું...’ કસોટીવાળી ધર્મભાવનાઓનો દુકાળ પડવા માંડ્યો ! યજ્ઞદેવની પ્રીતિ ઠગાઈભરી છે. જ્યારે ચક્રદેવ સરળ ભાવે પ્રેમ રાખે છે. હજુ બંને ઠગ હોય તો તો એક બીજાને પોત પોતાની ચાલાકી બતાવે. પરંતુ એક સરળ હોય એટલે બીજાને ઠગ વિદ્યા અજમાવવાનો રસ્તો મળી જાય છે. ત્યારે પૂછો.

પ્ર.- શું સરળનો જ મરો ?

ઉ.- ના, માત્ર પોતાના પાપના ઉદય હોય ત્યાં સુધી સહવું પડે. પણ અંતે તો સરળતાનો જય છે.

“બસ બસ, હું એ ચક્રદેવની શ્રીમંતાઈ સહન નહિ કરી શકું...” યજ્ઞદેવ ધુંધવાઈ રહ્યો છે; પરંતુ ચક્રદેવના નિર્મળ જીવનમાં એને એકેય ખામી મલતી નથી ! છતાં રાત દિ’ વલોપાત એનો જ છે. કેવી કુરુણ દશા ! પેલો જીવન એવું પવિત્ર જીવે છે કે એક ખામી ન મળે. કેવળ શ્વાસ લેવા ને મૂકવા. પેટ ભરવું ને ભટકવું. અહીં તહીં આંટાફેરા લગાવી રોટલા ઊભા કરવા, ને પોટલા ભરવા, તેનું નામ જીવન નથી. જીવન એ ચીજ છે કે જ્યાં ગુણસંપન્નતા હોય ! દુર્જન ગમે તેટલાં ફાંફાં મારે પણ એને એક દોષ પણ જોવા મલે નહિ ! તો જ મનુષ્ય બીજા જીવોથી શ્રેષ્ઠ ગણાય. ચક્રદેવ ગુણીયલ હતો, તેથી કાંઈ દોષ જોવા ન મળ્યો. પણ સરળ અને સીધો હતો. તેનો લાભ ઉઠાવી યજ્ઞદેવે તેને ફસાવવા એક પાસો ફેંકવાનું વિચાર્યું.

દ્રોહી યજ્ઞદેવનો પાસો :- એજ નગરમાં એક ચંદન નામનો મોટો શ્રેષ્ઠી હતો. યજ્ઞદેવે વિચારી લીધું કે “એના ઘેરથી માલ ઉઠાવું અને એ માલ જઈને ખાનગી તરીકે આપું ચક્રદેવને ! પછી હું ગમે તે પ્રકારે જાતે જ જઈને રાજાને બાતમી આપું. રાજા તપાસ કરાવે અને તેમાં ચક્રદેવ ઝડપાઈ જાય, રાજા ગુસ્સે થઈને તેની સંપત્તિ પડાવી લે. એને જેલમાં નાખે, બસ, તો આપણી ધારણાઓ સફળ થઈ જાય...” મનુષ્યને મન મલ્યું છે. ચિંતનની શક્તિવાળું, તો એનો ઉપયોગ આ જ ને ? મનની કેઈ યોજનામાં એ યોજના નથી આવતી કે “અહો હું જન્મે જન્મે ભવચક્રમાં ભટકી રહ્યો છું. તો લાવ, કમમાં કમ પ્રેમીને તો ન ઠગું. વિના-સ્વાર્થના તો પાપ ન કરું. ઊલટું જેનાથી અનાદિકાલીન કર્મ-શુંખલાઓ તૂટી જાય, કુસંસ્કારોનાં આક્રમણ થંભી જાય એવી શુભ વિચારણાઓ, સુંદર મનોરથો ઘડું.” ના, એ આવડત નથી ! મનનો ઉપયોગ શું ? “ચંદનને ત્યાં જાઉં, ઘન લૂંટી લાવું, અને આને આપી ફસાવી ભિખારી કરું. બસ, મને એ ચક્રદેવ પર દ્વેષ થાય છે. માટે એને ખોટી રીતે ય પાયમાલ કરી દઉં...” આ કાળી લેશ્યામાં મનને

રમાડી રહ્યો છે ! શું જાણે ધાર્યું સફળ થશે !

માનવનું શરીર પામીને પિશાચી વિચાર યજ્ઞદેવ કરી રહ્યો છે ! જંગલી પશુ-સુલભ વિચારણામાં અટવાઈ રહ્યો છે ! શું સોનેરી માનવજીવનનો આ જ અર્થ છે ? જન્મ અને શરીર તો સર્વને મલે છે. પરંતુ એ વિચારવું જોઈએ કે “એના પર મારો કાબુ અજમાવું. કાબુ અજમાવી શકાય છે એજ આત્મા હોવાની સાબિતી છે. તો આત્માના ભલા માટે આ જન્મને બૂરા કાર્યોથી બૂરી વિચારણાથી, ને બૂરા ભાષણોથી હવે તો બગાડું નહિ. ખાવા-પીવાદિ વાત નવીન નથી, પરંતુ આત્માનું સંશોધન કરું. સ્વભાવ નરમ ને નિર્મળ બનાવું. આજ સુધી બગડી ગયેલી પ્રકૃતિને-પાશવી વૃત્તિઓવાળી પ્રકૃતિને-પ્રશાંત ગુણસુવાસિત પ્રકૃતિવાળી બનાવી દઉં. અનંત કાળના ખબર ન લેવાયેલા આત્માની હવે ખબર રાખું...” જીવનનો આ અર્થ છે. ‘સોમા દુષ્ટાએ મારો સંસાર બગાડી નાખ્યો,’- એ બૂરી વિચારણાના મૂળ પાયા પર યજ્ઞદેવને, ધર્મા સોમાનો જીવ ચક્રદેવ મહાગુણીયલ છતાં અને એવાની સાથે મિત્રપણાનો સંબંધ મળવા છતાં, અજ્ઞાત કુવાસનાના જોરે માનવના ખોળિયેય પાપ કરવાનું સૂઝે છે, તો એ પરથી આપણે આપણા જીવનમાં જે બૂરો સ્વભાવ, બૂરી કાર્યવાહી વગેરે ઘર કરી બેઠેલું છે, તેના પરથી પૂર્વ જીવનોની બૂરાઈનો હિસાબ કાઢવો જોઈએ. એ હિસાબ કાઢીને એ નક્કી કરવું જોઈએ કે “અમે પૂર્વજીવનોમાંથી તો લખવૂટ પાપકર્મોનો સ્ટોક, ગંજાવર સ્ટોક લઈને આવ્યા છીએ, હવે જો એને આગળ ન જ લઈ જવાં હોય તો અહીંના જીવનમાં ધરખમ ફેરફાર કરવો જોઈશે જ.”

કુપ્રકૃતિઓ અને કુપ્રવૃત્તિઓ : કુપ્રવૃત્તિઓ અને કુપ્રકૃતિઓ આકસ્મિક નથી; પરંતુ કેઈ જન્મોની છે. જીવ એનું સંગ્રહસ્થાન છે. સંયોગ પ્રમાણે કુપ્રકૃતિ અમલમાં આવે છે. દા.ત. વાઘના ભવમાં કૂરતા; કાગડાને લુચ્ચાઈ...પણ આ ભવ પછી હવે એને આગળ ન લઈ જવી હોય તો હૃદય કઠીણ કરીને એ બૂરી વાસનાઓ અને પ્રકૃતિઓની સામે ઝઝૂમવું પડશે. ‘હવે જીવનને ધર્મમાંથી ભ્રષ્ટ કરવાવાળો હું મૂર્ખ નથી, મેં વીતરાગનું શાસન મેળવ્યું છે, કે જે શાસનમાં ચક્રવર્તી જેવા, ષટ્રૂખંડની મહા ઠકુરાઈને લાત મારીને નીકળી જનારા મહાપુરુષોના ભવ્ય દૃષ્ટાંતો પડેલાં છે ! તેમણે ન્યાય-નીતિથી પ્રાપ્ત કરેલું ય સર્વથા ત્યજી દીધું ! તો જો હું ત્યજું નહિ તો છેવટે તુચ્છ વસ્તુને માટે અસત્ય અનીતિ કરું ? નહિ જ કરું.’- કુવૃત્તિની સામે આ કરવું પડશે. “ઉત્તમ પુરુષોએ પોતાના ગુના વિના પણ પરાયા દુર્જનોનું ય ખૂબ ખમી ખાધું ! તો હું મારા ગુનાની ય સજા ન ખમું ? ને ખોટા ઝગડા મચાવું ? ઓછામાં ઓછું પરાયાનું નહિ, તો પણ મારા સગાં-સ્નેહીનું ય

ખમી ખાઉં ? શા માટે ઘરમાં જ કલેશ જમાવું ? કલેશ ઝગડા હરગીજ નહિ કરું...” આવા નિર્ધાર અને અમલ જોઈશે.

ચોરીનો માલ ચક્રદેવને :- આ બાજુ યજ્ઞદેવ મોકો જોઈને ચંદન શેઠના ઘરમાં ઘૂસી ગયો; અને ઝવેરાતનો એક ડાભડો ઉઠાવ્યો. ત્યાંથી આવ્યો સીધો ચક્રદેવને ત્યાં.

મનની નીકમાંથી પ્રવૃત્તિનું વહેણ :- કેવો ગઠિયો છે ! માલ ઉપાડવામાં ય હોશિયાર અને કોઈના ગળે બઝાડવામાં ય હોશિયાર ! અહીં એટલું ધ્યાન રાખજો કે પોતાનું મન બગડે એની કેટલી ખરાબ અસર જીવન પર પડે છે એની જ્યાં કોઈ ગમજ ન હોય ત્યાં, જીવન મનુષ્યનું એટલે ઉચ્ચ પ્રાણીનું જીવન ગણાવા છતાં, ખરાબ મનમાંથી પ્રવૃત્તિનો પ્રવાહ મલિન-ખરાબખસ્ત વહે એમાં નવાઈ નથી. કુવાનું પાણી ચોકખું છતાં એમાંથી બહાર કઢાઈને જે નીકમાંથી વહી હવાડામાં આવે છે એ નીકજ કચરાવાળી ખરાબ હોય તો પાણી પણ હવાડાની અંદર મેલું વહી આવવાનું. એમ ખરાબ મનમાંથી વહી આવેલી પ્રવૃત્તિ પણ ખરાબ સમજવાની. પાછી એક ખરાબ પ્રવૃત્તિને સારાપણાનો વાઘો પહેરાવવા માટે બીજી મલિન પ્રવૃત્તિ ફફડાવવી પડે છે. એમ કરવા માટે ખરાબ મન તો તૈયાર બેઠું જ છે. યજ્ઞદેવનું મન બગડ્યું છે તેથી એક તો ચંદનશેઠને ત્યાંથી ચોરીની પ્રવૃત્તિ કરી. હવે મેલા મનમાં એને ચક્રદેવને શાહુકારી બતાવવી છે અને વિશ્વાસમાં લઈ મહાન નુકસાનના સીસામાં ઊતારવો છે માટે જુઓ વાણીની પ્રવૃત્તિ કેવી મેલી આદરે છે.

ચક્રદેવને કહે છે, ‘દોસ્ત ! જરા આને કાળજીથી સંતાડી દે.’

દુર્જનકી દોસ્તી ઔર... :- અહીં અમરગુપ્ત આચાર્ય ભગવાન જે પોતે જ પૂર્વે ચક્રદેવ હતા એ કહે છે કે “મને પણ આ અકાલે લઈ આવ્યો હોવાથી શંકા પડી ગઈ. તેથી આમ તો એને રાખવાની ઈચ્છા નહિ. પણ એના તરફ દાક્ષિણ્ય વિશેષ; એટલે ના પાડી શકાય નહિ. વગર પૂછ્યે એ માલ મેં છૂપાવી દીધો.” જુઓ અંતર ચોકખું છે. તેથી આવા ગરબડગોટામાં પડવાનું મન નહિ. ‘ચાલો અવસરે આપણને ય આમાંથી કાંક ખાવા મળશે’ એવી કોઈ જ ઈચ્છા સ્વપ્ને ય નહિ, પરંતુ શરમમાં પડી મિત્રની સેવા કરવાના હિસાબે ગોટાળામાં પડે છે. એને ક્યાં ખબર છે કે આનાથી કેવી મહાન આપત્તિ આવશે. **દુર્જન કી દોસ્તી ઔર જાનકાખતર મિત્ર-પરિવાર સજ્જન રાખવો જોઈએ.** નહિતર અવસરે આપણું જીવન જોખમમાં મુકાય. એવાઓની શરમ રાખવીય ખોટી. ત્યાં તો જો પહેલેથી જરા મન કાઠું કરી શરમ રાખ્યા વિના કહી દીધું કે ‘ભાઈ ! આ કામની મારી હિંમત નહિ, કે મારા સંયોગ નહિ’ તો ટૂંકે પત્યું સમજો. પછી ભાવી અનર્થની પરંપરાજ

બંધ ! ચક્રદેવે તો શરમમાં પડી માલ રાખ્યો, અને યજ્ઞદેવ ત્યાંથી ગયો.

ચોરીની ભૂમ :- પરંતુ પછી તો નગરમાં વાત ઊપડી કે ચંદન સાર્થવાહના ઘરમાં ચોરી થઈ. વાત શાની છાની રહે ? ચક્રદેવને પણ એ વાત સાંભળવામાં આવી, તેથી હૃદયમાં શંકા ઊઠી કે ‘આ મારે ત્યાં મૂકી ગયેલો માલ આ ચોરીનો તો નહિ હોય ?’ આ એક મહાન વિચાર હતો, તેથી હૈયું સળવળ્યું. હવે કેમ જંપીને બેસાય ? સત્પુરુષ જાતે તો ચોરી ન કરે પણ કોઈની ચોરીમાં સંડોવાવાનું ય શાનું પસંદ કરે ? એ તો ઊપડ્યો યજ્ઞદેવ પાસે.

યજ્ઞદેવની તપાસ : અસત્ય ઉત્તર :- પૂછ્યું “કેમ ભાઈ ! શું બન્યું છે આ ? તું મારે ત્યાં શા માટે મૂકી ગયો ?”

લુચ્ચો યજ્ઞદેવ ઠાવકે મોઢે કહે છે ‘દોસ્ત ! જરાય શંકા ન રાખ. કોઈ પણ બીજો વિચાર લાવીશ જ મા. એ તો પિતાજીના ભયથી મેં એ તને સોંપ્યો છે. બીજું કોઈ કારણ નથી.’

રાજાને ચંદનશેઠની ફરિયાદ :- એવી સફાઈથી જવાબ આપ્યો કે સીધા સાદા ચક્રદેવને ચોરીની શંકા નીકળી ગઈ. યજ્ઞદેવ એને ચોકખો માણસ દેખાવ્યો. તેથી નિશ્ચિત બનીને બેઠો. પણ અહીં તો કિમતી માલ ચોરાયેલો છે. તેથી માલિક ચંદન શેઠ શાનો શાંત બેસી રહે ? રાજાને ખબર કહી કે

“મહારાજ ! મારો માલ ચોરાયો છે.”

“શું શું ચોરાયું છે ?” રાજાએ પૂછ્યું.

ચંદનશેઠે બધું જણાવ્યું. રાજાએ તે લખાવી લીધું. હવે કેમ ? ‘તમને શંકા હોય તેને લાવો અગર તેનું નામ આપો,’ એવું નહિ. અથવા ‘ઘરના જ માણસોને કે નોકર-ચાકરને ચોરી કબૂલ કરાવવા મારવા-ઝૂડવાના;-એમ નહિ.’ એ આજનાં તોફાન છે કે કેટલાય નિર્દોષનો આટો નીકળે છે; અને ગુનેગારો સો મણ રૂની તળાઈમાં સુખે સૂવે છે ! રાજાએ તો નગરમાં ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે

રાજાનો ઢંઢેરો :- “ચંદન સાર્થવાહના ઘરમાં ચોરી થઈ છે. એનું ધન કોઈ ઉપાડી ગયું છે. તો જેના ઘરમાં કોઈ ગમે તે વ્યવહારના હિસાબે એ પૂરું ધન કે એનો અંશ પણ આવ્યો હોય તે રાજાને ખબર આપો. રાજા ઉગ્ર શાસનવાળા છે, તેથી જો કોઈએ ખબર ન આપ્યા અને પછી એની પાસેથી માલ મળી આવ્યો તો રાજા એનું સ્વસ્વ હરીને એને ભયંકર શારીરિક સજા કરશે; પણ જરાય સહન કરી નહિ લે.”

પાંચ દિવસ એમને એમ :- રાજા ન્યાયી છે, પ્રજાનો રક્ષક છે. ઢંઢેરો પીટાવીને ચલાવી તપાસ. પરંતુ ક્યાં પત્તો લાગે ? આખો માલ જ શાહુકારના

ઘરના કોઈ ગુપ્ત ભાગમાં પડ્યો હોય ત્યાં શું પકડાય ? યજ્ઞદેવે પણ પાકી હોશિયારી કરી હશે કે ચંદનશેઠને ત્યાંથી માલ ઉપાડતાં એને કોઈએ જોયો નહિ હોય. અહીં તો સમય પર સમય વીતવા માંડ્યો. એક દિવસ, બીજો દિવસ, ત્રીજો...ચોથો...પાંચમો; પાંચ પાંચ દિવસ વીત્યા છતાં રાજાને કશી ભાળ મળી નહિ.

યજ્ઞદેવ રાજા પાસે :- પ્રજાનો હિતૈષી રાજા તો ધૂંઆ-પૂંઆ થઈ ગયો છે. ત્યાં હવે યજ્ઞદેવ પહોંચ્યો રાજા પાસે ! શા માટે ? જાણે અજાણ્યા માણસ તરીકે મુદ્દામાલની ખબર પડી છે તે કહેવા માટે. જુઓ એ રાજાને કેવી સફાઈથી કહે છે ! પણ જો જો, આપણે એવું શીખવાનું નથી હોં. પરંતુ અવસરે આપણી આગળ કોઈ શાણો થતો આવે તો સાવધાન બનવાનું છે. રાજાને એ કહે છે,

“મહારાજ ! શું કહું ? વાસ્તવિક રીતે મિત્રના દોષનું પ્રકાશન કરવું ઉચિત નથી, પરંતુ સાથે સાથે એ પણ વાત છે કે, જે કાર્ય આલોક-પરલોક વિરુદ્ધ છે, તેવી અહિતકર પ્રવૃત્તિ કરીને જો તે પોતે સ્વયં પોતાના આત્માનો શત્રુ બને છે, તો મારો ય શત્રુ જ બનેને ? મિત્ર કેવી રીતે બની શકે ? હું એવી મિત્રતા નથી ચાહતો. જે માણસ રાજાને અને પ્રજાને અહિતવાળી વાત જાણતો હોય તેણે એ વાત છુપાવવી ન જોઈએ, એની ઉપેક્ષા ન કરવી જોઈએ. એ સિદ્ધાન્ત અનુસાર, વાત ભલે મારા મિત્રની જ છે, પણ તે છતાં લાચાર છું કે હજૂરને એ વાત નિવેદિત કરવાની મને ફરજ પડે છે.” કેવો કપટપટુ નાટકિયો !

પશુ હૃદયની તુલના :- જે વાત કંઈ જ તાત્વિક નથી, જરાય સત્ય નથી, યુક્તિપુરસ્સર નથી, તેવી વાત બીજાની સમક્ષ રજૂ કરવા માટે મોટી ચાલાકી કરવી પડે છે ! એમાં પાછું સજ્જન ઉપર ખોટો આરોપ મૂકવો હોય ત્યારે તો મહાન ખેલાડીપણું અજમાવાય છે. એવા હૃદયની તુલના કયા પશુના હૃદયની સાથે થાય ? માણસને બધું ઊજળું અને સીધું ગમે છે; માત્ર પોતાનું હૃદય જ ઊજળું અને સરળ રાખવાની ગરજ નથી. કેવી મહા-મૂઢતા !

રાજા તો યજ્ઞદેવની વાત સાંભળી વિચારે છે કે ‘કોણ હશે એનો મિત્ર ! અને આ શું કહેવા માગે છે ?’ એટલે યજ્ઞદેવને એ કહે છે.

“કહી દે આર્ય ! તું શું કહેવા માગે છે ? તને હું છૂટ આપું છું કહેવા માટે.”

યજ્ઞદેવ જવાબ આપે છે, “મહારાજ ! સાંભળો. આપણા નગરમાં જે ચક્રદેવ નામનો સાર્થવાહ-પુત્ર રહે છે, તે મારો મિત્ર છે. એ મિત્રતાને લીધે મારે એની સાથે મળવા-કરવાનું સતત રહે છે, તેથી એનો પરિવાર પણ મને પરિચિત

છે. અરસપરસનો પરિચય હોવાથી હું એક વખત ત્યાં ગયેલો, ત્યારે ત્યાં ખાનગીમાં વાતચિત થઈ રહી હતી કે ‘આપણા શેઠે કૃપણ ચંદન શેઠને ઠીક દબાવ્યો ! ઠીક પોક મૂકાવી ! એનો માલ ઠીક રાખ્યો છે !’ આ સાંભળી મને શંકા પડી ગઈ કે પરિવાર જૂદું તો બોલે નહિ, અને રાજાને તો અહીંયાં બહુ કષ્ટની વાત થઈ ગઈ છે ! તેથી આપને આ કહેવા આવ્યો છું. મિત્રની છુપી વાત કહેતાં લજવાઉં છું. પણ વાત ગંભીર હોવાથી કહેવી પડે છે. હવે આપને ઠીક લાગે તે.”

કેવી સીફતથી રજૂ કરે છે. જાણે રાજાને લગાડે છે કે “આપ પ્રજાપતિ કહેવાઓ, પ્રજાના હિતની આપને ભારે ચિંતા હોય ત્યાં આવા લુચ્ચા માણસ આ ધંધા કરે છે ? આપને લાગતું હશે કે પ્રજા જો કષ્ટમાં, તો હું રાજા શાનો ?” રાજા પણ પૂર્વકાળના કેવા ? રાજા પોતાની રાજાપણાની સફળતા શેમાં માને છે ? વધુ માન મલે એમાં ? મોટી મિલકત મલી જાય એમાં ? ના રે ના; ત્યારે શામાં સફળતા ? પોતાના સંતાન સમી પ્રજાનું ભલું કરવામાં. આ રાજાનું હૃદય કેવું ઉમદા છે કે પોતાની પ્રજા પાલકપણાની જવાબદારી તે સમજે છે, તો પણ એક વસ્તુ છે કે કોઈને અન્યાય કરવાની વાત નહિ ! માટે જ યજ્ઞદેવની ચાલાકીભરી વાણી એકદમ માની લેવાની છે નહિ.

રાજાનો યોગ્ય ઉત્તર :- યજ્ઞદેવે તો કહી દીધું કે ‘માલ એણે ઘરમાં છુપાવી રાખ્યો છે !’ રાજાએ સાંભળી લીધું. હવે જુવો કે રાજાને ખબર છે, કે મારું પ્રજાપાલકપણું સુરક્ષિત રહેવું જોઈએ. તેમાં પાંચ પાંચ દિનથી ચોરીનો પત્તો નથી. અહીં પત્તો મળે છે. તો હવે આ સમાચાર મળ્યા પછી શું કરવાનું ? ‘પકડી લેવાનો ચોરને, તે પછી સાચો હોય કે જૂઠો; એમ ?’ ના, રાજા એવો અન્યાયી નથી. શાંતિથી યજ્ઞદેવનું સાંભળી લઈને એ કહે છે, “આર્ય ! તું આ શું બોલે છે ? ચક્રદેવ જેવો સદ્ગૃહસ્થ ચોરી કરે ? અસંભાવનીય વાત છે. એ તો ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલો છે; તેથી આવું અત્યન્ત કુળવિરુદ્ધ કામ શાનો કરે ?”

કુળનું મહત્ત્વ : કુલીનનો ખ્યાલ અને બચાવ :- પાંચ દિવસથી જે માલનો પત્તો મલતો નહોતો, તે આજે મલે છે. તો પણ એકદમ એ વાતને રાજા માનવા તૈયાર નથી. માટે એને અસંભવિત કહે છે ! કેમકે રાજા કુળનું મહત્ત્વ સમજનારો છે, ચક્રદેવ જે ઉચ્ચ કુળમાં જન્મ પામ્યો છે, તે આવું ઉભય લોક વિરુદ્ધ કાર્ય કરે એ એને સંભવિત લાગતું નથી. વાત પણ સાચી છે. **પૂર્વે કુળનું મહત્ત્વ બહુ રહેતું. કુલીનમાં પ્રાય: અનુચિત ભયંકર કાર્યો સંભવતા નહિ.** અકુલીનમાં માયાચાર, ખૂન કરવું, જૂદું બોલવું, વગેરે ઉભયલોક વિરુદ્ધ થઈ જાય છે. ધર્મની યોગ્યતામાં કેઈ ગુણ બતાવ્યા છે, એમાં આ એક ગુણ છે કે એ કુલીન હોય. કેમ ? એને ભાન

છે કે “મેં કેવા સારા કુળમાં જન્મ લીધો છે ! મારાથી ખરાબ કાર્ય થાય નહિ, બૂરી વાત સરખી ન બોલાય. ન વિચારાય !” કુળનો ખ્યાલ અવસરે પાપથી બચાવી લે છે. રાજાને યજ્ઞદેવની વાતમાં વિશ્વાસ પડતો નથી. તેથી પોતાના સ્વાર્થને અવગણીને યજ્ઞદેવની વાત ઈન્કારે છે.

ત્યારે યજ્ઞદેવ કહે છે, “પરંતુ મહારાજ, આપ જાણતા નથી કે સારી ચીજમાં પણ ખરાબ ચીજ ઉત્પન્ન થાય છે ? એમાં કુલનો શો દોષ ? જે તળાવમાં કમળ જેવું સુંદર સુગંધદાર પુષ્પ ઊગે છે, તેજ તળાવમાં શું કીડા ઉત્પન્ન નથી થતા ? એવી રીતે મહારાજ ! હું પણ માનતો હતો કે ચક્રદેવ એટલે કુલીન હોવાથી સજ્જન અને શાણો ! પણ અજ્ઞાન અને લોભ શું નથી કરાવતા ? એને પરવશ પડી ગયા પછી કશું અસંભવિત નથી. લક્ષ્મીનો લોભ અને પરલોકમાં શું થશે એનું અજ્ઞાન; પછી ચોરીની કાંઈ નવાઈ નથી. જો આ ચક્રદેવમાં સાચે જ હોય તો મારી તો એના પરથી આસ્થા ઊઠી ગઈ છે. હજુ, આપણે એને ક્યાં ચોર ઠરાવી દીધો છે ? એના ત્યાંથી માલ મલે તો પ્રશ્ન છે ને ? નહિતર તો એ ખરેખરો શાહુકાર છે જ. માટે એક વાર ગમે તે પ્રકારે એની આપ તપાસ તો કરાવો.”

ચાર-પાંચ અગત્યના શિક્ષણ :- અહીં આપણા જીવનને ઉપયોગી કેટલીક બાબતો ધ્યાનમાં રાખવા લાયક મળે છે.

(૧) પહેલું તો રાજા પોતાના સ્વાર્થ કે આવેશને આગળ કરીને ગમે તેના મોઢેથી ગમે તેવી વાત સાંભળ્યા બરાબર માની લેવા અને અયોગ્ય પગલું ભરવા તૈયાર નથી. આ શું શિખવે છે ? સાંભળેલા ઉપર પહેલાં ઠંડકથી ઊંડો વિચાર કરવો. ‘કહેનાર કોણ છે ? કોના માટે કહે છે ? કેવી ગંભીર ગુનાની વાત કરે છે ?’... વગેરે વિચારવું જેથી એકદમ જ સાહસ કરવા જતાં, પસ્તાવું પડે એવા જે વચન વર્તાવ આદરાઈ જાય છે તે અટકી જાય.

(૨) બીજું એ છે કે ઢેડ-ભંગીના કુળને બદલે ઉત્તમ આર્ય અને જૈનના કુળમાં જન્મવાના ઈનામ મળવા ઉપર લાયકી તરીકે આપણે કુળનું મહત્ત્વ સમજી લંપટ ઈન્દ્રિયો અને લાલચુ મનને ખૂબ કાબુમાં રાખવું; જેથી એ અયોગ્ય સ્થાને દોરાઈ-ઘસડાઈ ન જાય.

(૩) ત્રીજી વાત એ છે કે અજ્ઞાન અને લોભ અસંભવિત ગણાતી વસ્તુનેય શક્ય બનાવે છે; જો કે ચાલુ પ્રસંગમાં યજ્ઞદેવનું તો તૂત જ છે પરંતુ વાત સાચી છે કે આ લોકના રાજદંડ, અપશય વગેરેનો ખ્યાલ ન રાખે, તેમજ પરલોકમાં ઠેઠ નારકીની ઘોર પીડાના દંડની પરવા ન રાખે. તો એ આલોક-પરલોકના અહિતનું

અજ્ઞાન જીવને દુષ્ટત્યમાં સહેજે ધકેલે છે. એમાં વળી લોભસંજ્ઞાનું જોર, એટલે કેમ ? તો કે ‘બસ ! યેનકેન પ્રકારેણ મારે વસ્તુ જોઈએ;’- એ ધોરણથી ગમે તેવા હલકટ ધંધા કરતાં આંચકો નહિ. માટે લોભ અને અજ્ઞાન પાપનાં મોટાં કારણ છે; પાપના ખાસ દોસ્ત છે; પાપને જરૂર નોંતરી લાવે. પાપનાં જાણે એ બાપ છે. કેમકે પછી ત્યાં કુલ, વિદ્વતા કે આબરૂ બેકાર બની જાય છે. એમનું બિચારાનું એ લોભી બનેલા જીવ પર કાંઈ ઉપજી શકતું નથી. માટે જ લોભ અને અજ્ઞાનથી દૂર રહો.

(૪) ત્યારે એ પણ એક વસ્તુ છે કે, અલબત જ્યાં ને ત્યાં વહેમાતા ન ફરવું; છતાં એકદમ વિશ્વાસમાંય ન રહેવું; એય જરૂરી છે. કુળ વિદ્વતાદિ હોવા છતાં લોભ અને અજ્ઞાન અવસરે પ્રગટ નહિ તો પ્રચ્છન્ન (છૂપા) પાપ કરાવી દે છે. તેથી એકદમ વિશ્વાસ મૂકવા કરતાં કંઈક સાવધાની પણ જરૂરી છે. આના ખ્યાલના અભાવે એવું એવું બને છે કે છોકરો જરા ઠીક બોલકણો અને બુદ્ધિમાન હોય, કંઈક વિનયી હોય એટલે એના પર વિશ્વાસ વધારે પડતો મૂકાય છે, અને તેની બીજી તપાસ નથી રાખવામાં આવતી. પરિણામે કેટલીકવાર પ્રારંભે છૂપા દોષોનો એ ભોગ બને છે. પછી એ દોષો પ્રકાશમાં આવે ત્યારે બાપ ચોંકી ઊઠે છે !

(૫) ચાલુ પ્રસંગમાં યજ્ઞદેવ જે ધોર માયા આચરી રહ્યો છે, એ માયાથી ખૂબ ચેતવા જેવું છે. માયા એ છૂપો દોષ છે. જગતને કોધાદિ દોષ પ્રગટ દેખાય છે; પણ માયા એક એવો દુર્ગુણ છે કે તેની ખબર જ ન પડે ! કોધમાં તો આંખ લાલ થાય, હોઠ ફફડી ઊઠે, અભિમાનમાં છાતી ટટાર રહે. પગ ઠમક-ઠમક કરતો પડે... આ બધી ખબર પડી જાય કે આ અભિમાની છે, આ કોધી છે ! વાત કરવા બેસે ત્યારે એના મોંઢે એવું કંઈક આવવાનું કે “અરે ! આમાં શું ? આ તો રમતમાં થઈ જાય... આપણે ખોટું જરાય ન સહીએ... આ લોકો મારી શક્તિ નથી સમજતા...” બધાને મોંઢે પોતાની હોશિયારી ગાયા કરવાનો ! લોભી પણ અજાણ્યો ન રહે ! બજારમાં બીજા લોકો છ કલાક જ રહે ત્યારે આ ભાઈ દસ કલાક સુધી જામ્યા રહે ! તેવી રીતે ઈર્ષ્યાળુ પણ ખુલ્લો પડી જાય છે; કેમકે એ બીજાનું જ્યાં ત્યાં કાપતો જ રહે ! આ બધા દોષોના લક્ષણોથી ખબર પડી જાય છે કે આ દોષ છે. પરંતુ માયા ચીજ અવી છે કે એનું બાહ્ય લક્ષણ જોવામાં આવતું નથી ! માયા નામ જ એનું છે કે જે હૃદયમાં હોય પણ બીજાને ઠગી પોતાનો મલિન સ્વાર્થ સાધવા બહાર દેખાવા ન દે અને દેખાય નહિ તેથી એને શિખામણ કોણ આપે ને કોણ એ દોષ મૂકાવે ? એ માટે શાસ્ત્રકારો માયા દોષને ભયંકર કહે છે. તેથી આ બધાનો સાર એ છે કે માયાથી જાતે જ બચો. અર્થાત્ માયા કદી ન સેવો.

શિખામણ નહિ તો શિક્ષાથીય દોષ નરમ પડે :- શિખામણ ન મળી કે ન

લાગી, તોય કોધ, માન, લોભ કે કામના જે દોષો છે તેની શિક્ષા થવાનો પણ સંભવ છે. કોધીને કે અભિમાનીને શેરના માથે સવાશેર મલી ગયો કે બાર વાગી જવાના ! લોભીને એક એવી બજાર-ફજારની ઠોકર લાગે કે ઘરે જ બેસવું પડે ! તેવાં રીતે કામના વાતમાં પણ એવી ફરેલ માથાવાળી મળી જાય કે જે દિને રાત હૈયું સેકી ખાય. આ દોષોને શિક્ષા મળી જાય એટલે ય દોષ નરમ પડવાને અવકાશ છે, પણ માયાની શિક્ષા ક્યાં ? અને જે દોષની પાછળ શિક્ષા નહિ, તે દોષ કૂદકે ને ભૂસકે વધતો જાય છે. માયા તો સુખ અને યશ બેઉ લુંટે છે. જીવન આખું માયાની જંજળમાં ચાલી જવાનું; એમાં બીજી છતી સગવડના સુખ નહિ. ત્યારે શું માયા કરવાથી જશ મલે છે ? ના, લાંબે ગાળે અપજશના પોટલાં ! હા, સ્નેહ ન હોવા છતાં ઉપરથી સ્નેહ બતાવે, તો તત્કાલ જશ મલે ખરો; પરંતુ દિલમાં જુદું છે અને બતાવવાનું જુદું ! ત્યાં લોકમાં થોડા વખત માટે કદાચ ચાહના રહે; પરંતુ માયા વધતી રહેવાથી અંતે મહાન અપકીર્તિ, લોકનો અવિશ્વાસ, વગેરે નુકશાન સિવાય કોઈ બીજું સારુ પરિણામ નથી આવતું. તેનાથી સંસાર દીર્ઘ થાય એ તો વળી મહાન નુકશાન !

માયા સંસારની માતા ! :- શાસ્ત્રે માયાને સંસારની માતા, જનેતા કહી છે. આ માતા એટલી પ્રેમાળ છે કે જીવને સંસારમાં એક નહિ પણ કેઈ જન્મ આપે છે, કેમકે માયાના સંસ્કારનો વારસો જન્મે-જન્મે સહેલાઈથી નવા દુર્ગતિના ભવની સગવડ કરી દે છે. આનાથી સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે. વળી દેવગુરુની મોંઢેરી સાધના સામગ્રી બાજુએ રહી જાય છે. એટલું જ નહિ પણ દિલમાં જેણે માયા ભરી, ત્યાં દેવગુરુ અને ધર્મને સેવવવાનું તો નહિ પણ ઠગવાનાં એ કાર્ય કરશે. આરાધના તો દૂર રહી, પણ આશાતના અને વિશ્વાસઘાત કરશે ! બીજાનોય દ્રોહ કરશે.

● પારધી અને પંખીનું દૃષ્ટાન્ત ●

એક જંગલમાં એક પારધી શિકારે ગયો. ત્યાં એક ઝાડ પર પક્ષી બેઠેલું હતું. પારધીએ બાણ ચઢાવ્યું, અને નિશાન તાક્યું. પક્ષીએ જોયું કે બાણ મારી તરફ તકાયું છે. એટલે એ ઊડીને પારધીની સામે આવ્યું ! પારધી તો આશ્ચર્ય પામી ગયો. ‘આ શું ? મરવા અહીં વહેલું આવ્યું ?’ નિશાન ભૂલી ગયો. પક્ષી એને કહે છે, “જો ભાઈ, તું મને હમણાં ન મારીશ મારા બચ્યાં ઘેર છે; હું એને ખાવાનું આપી આવું, એ ભૂખ્યા છે મારી રાહ જોતાં બેઠાં. પછી તારી પાસે આવી જઈશ. તે પછી તારે જે કરવું હોય તે કરજે...” પારધીને તો વધુ આશ્ચર્ય

થયું ! કેમ વારું ? એક વાર છૂટીને ગયા પછી ફરી જાતે ફસાવવા આવવાનું કહે છે. આવા પક્ષી તો શું પણ માણસ કેટલા મળે ?

એ કહે છે, “પણ તું નહિ આવે તો ?”

‘તો જે પાપ વિશ્વાસઘાતીને લાગે તે પાપ મને લાગશે.’

વિચારો કે તે કાળે વિશ્વાસઘાતનું પાપ કેટલું ભયંકર મનાયું હશે કે આ પક્ષી આ પ્રમાણે કહેતું હશે ! આજના શિક્ષણમાં આ આવે ને ? ના ? વિશ્વાસઘાતની ભયંકરતા બાળપણથી શિખવવાની નહિ ? આ નથી શિખવાતું માટે જ વિશ્વાસે વર્ષો સુધી દુઃખ વેઠીને ઊછરેલા છોકરા તમારો દ્રોહ કરે છે ને ? માટે શિખવો, બચપણથી જ ગુણો શિખવો. શાળામાં આજે કમભાગ્યે આત્મગુણોનું શિક્ષણ ન મળે ! તો પણ પાઠશાળામાં એના ખાસ પાઠો અને કથાઓ દ્વારા એ શિખવો કે દ્રોહ ન થાય, ઈર્ષ્યા ન કરાય, જૂઠ ન બોલાય, જરા પણ ચોરી-અનીતિ ન આચરાય. ધૈર્ય, હિંમત, સહિષ્ણુતા, ત્યાગવૃત્તિ વગેરે ગુણો જોઈએ જ.

પક્ષીને પારધીએ જવા દીધું. એ જઈને પોતાના બચ્ચાને ખાવાનું આપી પાછું પારધી પાસે આવી ગયું ! પારધીના મનમાં તો અધિક આશ્ચર્ય થયું !

એટલે એને કહે છે, “હું તારા પર ખુશ થઈ ગયો છું; તો તું મારી પાસેથી કંઈક માગી લે; માત્ર બાણ ન મારવું, એટલું ન માગીશ !”

પક્ષીય ચતુર છે. બોલ્યું, “ઠીક જો હું કહું તે કરીશ ?”

“હા.”

“તો હું એક તારી સલાહ માગું છું. સાચી સલાહ આપીશ ને ?”

“જરૂર.”

“તો તું એ કહે કે હું કંઈ દિશામાં ઊડું તો તારું બાણ ન વાગે ? જો જે હોં, હવે તું ય વિશ્વાસઘાત ન કરતો !”

કેવી યુક્તિ ! જો એ કહે ‘આ દિશામાં ઊડ, તને બાણ નહિ લાગે,’ અને પછી પાછો તેજ દિશામાં એના પર બાણ લગાવે તો તો ખલાસ ! વિશ્વાસઘાત થયો !

અણઘડ-સુઘડ યુગ :- હવે તો પારધી વિચારમાં પડી ગયો કે મારે શું કરવું ? કેમકે આ બાજુ પક્ષીએ પારધીને પાછા આવવાનો વિશ્વાસ આપ્યા પછી વિશ્વાસનો ઘાત નહોતો કર્યો. એ તો અજ્ઞાન અવિવેકી તિર્યચ કહેવાય. તોય વિશ્વાસઘાતનું પાપ ન કર્યું ! તો પછી તેનાથી સેંકડો હજારો ગુણો ઉચ્ચ ગણાતો માનવ ! વિશ્વાસઘાતનું ઘોર પાપ આચરે તો કેવા ગણાય ? તિર્યચથીય નપાવટને ? જો જો આ પારધી છે પણ પ્રાચીન કાળનો પારધી ! આજના વિલાયતી ડારવીન

થીયરી, Darwin Theory- વાંદરામાંથી મનુષ્ય થયાના સિદ્ધાન્તના પૂજારી જે પ્રાચીન યુગને અણઘડ યુગ કહે છે, એ જ ખરેખરો સુઘડ યુગ હતો. અણઘડ તો આજનો યુગ કહેવાય કે જ્યાં, પારધી જેવા હલકા ધંધાવાળા તો શું પણ, ઊંચા ધંધાવાળાને ઘોર વિશ્વાસઘાત કરતા સાંભળીએ છીએ ! ત્યારે, પ્રાચીન યુગમાં પારધીને વિચાર થઈ પડ્યો કે ‘મારાથી વિશ્વાસઘાત કેમ કરાય ? ભલે આજ મને શિકાર નથી મળ્યો પણ આ પક્ષીને તો હવે મરાય જ નહિ.’ કેમ આ વિચાર ? પક્ષીની હિંમત અને નેકી જોઈને એ સ્તબ્ધ થઈ ગયો છે.

તિર્યચની સમજ અને હિંમત :- વાત પણ સાચી છે. પક્ષી કબૂલ્યા મુજબ ઘાતકી પારધી પાસે આપમેળે આવીને હાજર થાય છે ! એ એની કમ હિંમત અને વિશ્વાસપાલકતા ન ગણાય ! મહાન શૌર્ય અને મહાન વચનબદ્ધતા ગણાય. અહીં એક પ્રશ્ન થશે કે

પ્ર.- પક્ષી એવું બોલે જ ક્યાંથી, તો પછી એવો હિંમતનો બનાવ બનવાની વાતેય શી ?

ઉ.- પક્ષીની ભાષા જાણનારા જગતમાં હોય છે, તો એવો જ કોઈ દાખલો સમજો કે જેમાં એ પારધી પક્ષીની ભાષા જાણે છે. બાકી પક્ષી એની ભાષામાં તો બોલીય શકે છે અને સમજી શકે છે. તેમજ તિર્યચોની સમજના અને પરાક્રમના દાખલા પણ જગતમાં બને છે. શ્રેણિકનો સેચનક હાથી હુકમ થવાથી પોતે અગ્નિમય ખાઈમાં કૂદી પડ્યો પણ તે પૂર્વે પોતાના માલિક હલ્લ-વિહલ્લને ખાઈની બહાર નીચે જમીન ઉપર ઉતારી દીધા;-આને વિવેકભરી સમજ અને હિંમત નહિ કહેવાય ? મેઘકુમારના જીવે પૂર્વ ભવમાં હાથી તરીકે સસલાના બચાવ અર્થે અઢી દિવસ પગ ઊંચો રાખી મરણાન્ત કષ્ટ વેઠ્યું હતું. એ ઉદારતા, સહિષ્ણુતા અને દયાની સમજ કેવી ? પ્રસ્તુતમાં પણ પક્ષી હિંમતવાન અને બોલ્યું પાળનારું બન્યું છે, એ આજે માનવને એવા બનવાની શિખામણ અને પ્રેરણા આપી રહ્યું છે. ગમે તેવું કષ્ટ સહી લઈએ પણ બોલેલું પાળીએ-આ નિર્ધાર રાખવા ઘટે.

પારધીએ પણ સજ્જનતા વાપરી પંખીને જતું કર્યું. વિશ્વાસઘાત ન કર્યો; અવળી સલાહ ન આપી.

મામુલી વાતમાં ય માયા ! :- યજ્ઞદેવે વિશ્વાસઘાત કર્યો. માયા જાળ પાથરી. શા માટે ? માત્ર ચક્રદેવને ઠગું એ ભાવના હતી. માયા એવો ભયંકર દોષ છે કે એ કોઈ મોટા લોભમાં જ આચરાય છે એવું નથી, પણ મામુલી બાબતમાંય કરાય છે. દા.ત. પતિને બતાવવું છે કે અમે આખો દિવસ વૈતરું કરીએ છીએ. તેમાં પતિની ગેરહાજરીમાં બે કલાક લાંબી ઊંઘ ખેંચશે પણ દાદરો ખખડતાં ઝટ ઊઠી

કામે વળગી જશે ! હવે આટલું સારું પતિને ન લગાડ્યું તો શું બગડી ગયું ? એમ જાણત કે આ ઊંધે પણ છે; પરંતુ બીજી સેવાથી ખુશ પણ રહેત. તો માયાથી ઉચ્ચ માનવ હૃદયને કાળું કરવાની શી જરૂર ?

યજ્ઞદેવે માયા કરી. રાજાને પણ થયું કે “આ આટલું કહે છે તો તપાસ તો કરવી.” રાજાનું મંતવ્ય જાણતાં યજ્ઞદેવના દિલમાં ટાઢક વળી ! “હાશ ! હવે શિકાર સાણસામાં...” શું છે આ ? નરકગતિનાં નિર્માણ, ભયંકર કપાવાની છુંદાવાની... પીડા અસંખ્યકાળ સુધી ! પ્રતિસમય કારમી પીડાને કરોડો-અબજો વર્ષથી ય વધુ કાળ સહન કરવાનાં ભારે કર્મ ઉપાર્જન કરવાનું. આવાં માયાવી પાપ કાર્યથી થાય છે. પાપકાર્યની પૂર્વભૂમિકામાં દુષ્ટ વિકલ્પો અને પછીથી પાપ થવાની અનુમોદના, એ ફળને મોટું કરી દે છે. રાજાએ કારભારીને બોલાવ્યા; કહ્યું કે,

“નગરના મોટા માણસોની સાથે ચંદન શેઠના ભંડારીને લઈને ચક્રદેવને ત્યાં જાઓ અને ચોરી થયેલા માલની તપાસ કરો.”

રાજાની આ આજ્ઞા સાંભળીને કારભારીને પણ આશ્ચર્ય થયું. “આ અસંભાવનીય શું ? મહાસજ્જન ચક્રદેવને ત્યાં ચોરીની તપાસ !... પરંતુ હા, અમે તો આજ્ઞાના તાબેદાર છીએ” એમ કહી આશ્ચર્ય દબાવી, જવાનું નક્કી કર્યું. એને ક્યાં ખબર છે કે હું શું આશ્ચર્યમાં પડું છું ? ખુદ રાજાને એના પર શંકા નથી; પણ એવા સમાચાર મલવાથી એને તપાસ કરાવવી પડે છે. રાજાની આજ્ઞા લઈ, કારભારીઓએ મોટા માણસોને ભેગા કર્યા. ચંદન શેઠના ભંડારીને પણ બોલાવ્યો; અને બધાને લઈને એક પહોર દિવસ ચઢ્યો હશે એટલામાં ચક્રદેવને ત્યાં આવ્યા. કોણ છે ચક્રદેવ ? અમરગુપ્ત જ્ઞાની મહર્ષિ. એ કહે છે કે મને પેલાઓ પૂછે છે;

“સાર્થવાહુપુત્ર ! આજે અમે એ પૂછવા આવ્યા છીએ કે આપને ત્યાં મોટો વેપાર ચાલે છે, તો તેમાં કોઈ પ્રકારની લેવડદેવડના નિમિત્તમાં આપને કોઈ આવો માલ તો નથી આપી ગયું ને ?”

મને કાંઈ શંકા ન થઈ. એટલે તરત જ મેં જવાબ દીધો- “ના ના !”

ત્યારે વળી કારભારી હાથ જોડીને કહે છે, “મહાનુભાવ ! અમને મહારાજનો હુકમ છે કે તમારા ઘરની તપાસ કરવી. તો કૃપા કરી અમારા પર ગુસ્સે ન થતા...”

“ભાઈ, એમાં કોપ કરવાનો અવસર જ નથી. મહારાજની પ્રવૃત્તિ તો પ્રજાનું રક્ષણ કરવાની હોય છે.”

પોતાનું નિર્દોષ જીવન બીજાના મોભાનો ખ્યાલ :- રાજાનું કર્તવ્ય શું છે, તે ચક્રદેવ બરોબર સમજે છે, તેથી કારભારીને પોતાનું ઘર તપાસવાની ખુશીથી છૂટ

આપે છે. આમાં બે વસ્તુ છે. એક તો નિર્દોષને કોઈ ભય નથી. ભય પાપીને રહે છે. માટે જ બને ત્યાં સુધી ગુનાના પાપના સંક્રાંતિમાં ન આવવું. (૨)... બીજી વસ્તુ એ છે કે આપણા અપમાનની ગણના કર્યા વિના સામા માણસનો મોભો બરાબર ખ્યાલમાં રાખવો. આ મર્યાદા પળાય તો વહેવાર સ્વર્ગીય સર્જાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૩, અંક-૩૪, તા. ૭-૫-૧૯૫૫

રાજપુરુષો નગરના વૃદ્ધ પુરુષો સાથે ઘરની અંદર પેઠા; અને વિવિધ પ્રકારનો માલ જોયો. જોતાં જોતાં ત્યાં દૃષ્ટિ ગઈ કે જ્યાં ખાસ કાળજીથી યજ્ઞદેવે આપેલો ડાભડો મૂકેલ હતો ! હવે ? હવે શું ? બહાર કાઢ્યો એ. તેના પર નામ લખ્યું હતું “ચંદન શેઠ.” તો શું પહેલાં ચક્રદેવે નામ નહિ જોયું હોય ? કદાચ જોયું હશે અને શંકા પણ પડી હશે, પરંતુ મિત્ર પરના વિશ્વાસના યોગે ખાલી બારદાનનું પરાવર્તન સમજી વધુ તપાસ કરવાની જરૂર માની નહીં હોય, અથવા નાના અક્ષરમાં કોતરેલા નામ ઉપર નજર ન પણ પડી હોય એ બને. ગમે તે કહો, પણ ડાભડો જોયો; બહાર કાઢ્યો, અને ચંદન શેઠના ખજાનચીને બતાવી પૂછે છે,

“કેમ તમારો છો ?”

ભંડારી પણ લાયક માણસ છે. ચક્રદેવ જેવા મહાશાહુકારના ઘરમાં આ ડાભડો જોઈ ચોંકી ઊઠે છે ! જવાબ શો દેવો. દુઃખી થઈને એ કહે છે.

“ભાઈ ! ડાભડો લાગે છે અમારાનો મળતો પણ નિશ્ચિત રૂપમાં કહી શકતો નથી.”

કારભારી કહે છે કે “હશે, તારી પાસે ચોરાયેલા માલનું લિસ્ટ (નોંધ) પત્ર છે ને ? તે વાંચ, અને આમાંની માલની સાથે મેળવ કે આવી-આવી નોંધ છે એમાં ? એટલે ખબર પડી જશે”

પૂછોને શાહુકારના ઘરમાં આ ? હા, તપાસ હતી આ તો ! નોંધ વાંચી ખજાનચી લિસ્ટ સાથે ડાભડાનો માલ મેળવતો ગયો. જરા પણ ફેર વિના નીકળ્યો બરાબર ! નગરવૃદ્ધો અને કારભારીઓ ચોંકી ઊઠ્યા ! આના ઘરમાં આ ? હવે શું થાય ? મોટો પ્રશ્ન થઈ પડ્યો. જુઓ, કામ બહુ સાવધાનીથી કરે છે. સજ્જનતાને જાળવીને, અને સામાની શાહુકારીનો પૂરો ખ્યાલ રાખીને. પરંતુ વસ્તુ જ્યાં એજ હતી કારભારીઓ ને નગરવૃદ્ધોની પણ નજરમાં ધડાકા જેવું જ થાય ને ? છતાં ખૂબી એ છે કે હજી કાંઈ એકદમ જ એવો કોલાહલ નથી મચાવી મૂકતા કે ‘હું તું ચોર; બદમાસ ! આવા ધંધા કરે છે ?’ ના, આવું કાંઈ જ નહિ. એ તો ખૂબ

શાંતિથી ચક્રદેવને પૂછે છે.

कुओ तुह इमं ?

“આ તમારી પાસે ક્યાંથી ?”

ચક્રદેવની ઉમદા વિચારણા :- અહીં શો પ્રસંગ છે ? સમરાદિત્યના બીજા ભવમાં સિંહકુમાર ધર્મઘોષ આચાર્ય મહારાજ પાસે ચરિત્ર સાંભળી રહ્યા છે. ક્યું ? અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ અમરગુપ્ત આચાર્ય ભગવંતે પોતે કહેલું પોતાનું ચરિત્ર. એ ચરિત્રમાં એ અવધિજ્ઞાની ભગવંત આગળ વધીને કહે છે કે હું ચક્રદેવ તે ‘આ વાસણ તમારી પાસે ક્યાંથી ?’ એવા કારભારીના પ્રશ્ન ઉપર વિચારમાં પડી ગયો કે ‘મિત્રે મારા પર વિશ્વાસથી રાખીને મૂકેલી થાપણને મારાથી પ્રગટ કેમ થાય ? જો એ પ્રગટ કરું તો ધાડ બધી મિત્રના ઉપર જાય અને એ બિચારો મારી ગફલતથી મુશ્કેલીમાં મૂકાય. કોને ખભર કે આ માલ એની બિચારાની પાસે પણ એમજ ક્યાંકથી કાં ન આવ્યો હોય ? તેથી મારા પ્રાણ બચાવવાના મોહમાં, મિત્રના પ્રાણ જાય એવું, મારાથી કેમ જ થાય ?’ એમ મનમાં વિચારીને મેં કારભારીને ઉત્તર કર્યો કે ‘એ મારો જ છે.’ બોલવામાં જરાય ગભરામણ નથી. અહીં ચક્રદેવની ઉત્તમતા જોવા જેવી છે. પહેલા વહેમ લાગતો હતો; પણ એક વાર મિત્રનો માલ રાખી લીધો એટલે માને છે કે ‘આ તો મિત્રે મારા પર વિશ્વાસ મૂકીને આ માલ મને સોંપ્યો છે. તો હવે એ વિશ્વાસનો ભંગ કેમ થાય ?’ અહીં પ્રશ્ન થાય કે

પ્ર.- પણ એ આમ તો પ્રજ્ઞરક્ષક રાજાની પ્રવૃત્તિને આવકારે છે; તો પછી શું ચોરને ઢાંક-પિછોડો કરવો વ્યાજબી છે ?

ઉ.- આ પ્રશ્નને સ્થાન જ નથી. કેમકે અહીં તો પોતે મિત્રને ચોર સમજવાને બદલે મનમાં સમાધાન કરી લે છે કે ‘જેમ માલ મારી પાસે મિત્ર તરફથી, તેમ મિત્રની બિચારાની પાસે પણ ક્યાંકથી વિશ્વાસમાં આવ્યો હશે. મિત્ર કાંઈ ચોરી કરે નહિ. એને વળી કોઈએ ભરોસાથી સોંપ્યો હોય.’ આમ વિચારીને મિત્રને નુકશાન પહોંચે એવું પોતાના તરફથી કશું જ કરવા તૈયાર નથી.

‘આપ ભલા’... બનો.

આમાં ઘણું શિખવાનું છે. ચક્રદેવ સજ્જન એટલે મિત્રને પણ આવો માલ બઝાડી ગયેલા છતાં સજ્જન તરીકે જુએ છે. કહેવત તો એવી છે કે ‘આપ ભલા તો જગ ભલા.’ આપણે સજ્જન તરીકે રહીએ-વર્તીએ તો જગત પણ આપણા તરફ સજ્જન તરીકે વર્તે. જ્યારે અહીં, મિત્ર યજ્ઞદેવ પ્રત્યે ચક્રદેવની સજ્જન-વર્તણુંક છતાં, એ દુર્જનતાથી વર્તી રહ્યો છે. તો પછી ‘આપ ભલા તો...’ ક્યાં રહ્યું ? ત્યારે કહો કે એનો અર્થ એમ પણ કરવો જોઈએ કે જો ‘આપ ભલા’ એટલે

આપણે દિલના સજ્જન, સરળ અને સદ્ભાવવાળા બનીએ, તો આપણા દિલમાં ‘જગ ભલા’ એટલે કે જગત પણ ભલું સજ્જન અને સરળ દેખાય. હવે સામાના કુટિલ વર્તાવનો હિસાબ ન રહ્યો. એનામાં કદાચ દુર્જનતા હશે, તોય આ સજ્જન-દિલમાં એનું સારું સમાધાન કરી લેવાશે. સમાધાનના અનેક રસ્તા છે. સામાના વર્તાવ પર નહિ, પણ પોતાના દિલ પર માપ નીકળે છે. પોતે હૈયામાં વાંકી-ચૂકી, આંટી-ઘુંટીવાળી વિચારણા કરે તો સામામાં વક્તા હોવાની કલ્પના ઊઠે. દિલ સજ્જન અને સીધું બનાવી દીધા પછી તો એક વાર માનો કે કદાચ મિત્રસ્નેહી વગેરે સામા તરફથી આપત્તિ આવી દેખાઈ, તો પણ એમાં સામા પ્રત્યે વક્તાનો વિચાર નહિ આવે. એવા પ્રસંગમાંય સામાનું ગૌરવ ઊભું રાખીને કંઈક સમાધાન મન કરી લેશે. આ જો આવડે તો જીવન સુખ અને સદ્વિચારોથી મધમધતું. પત્નીએ પતિની કોઈ સગવડ બરાબર ન સાચવી, તો સજ્જન પતિ એનામાં ખરાબી વિચારવાને બદલે એવું જ કંઈક માનશે કે ‘એ પત્ની ય બિચારી કોઈ બટપટમાં પડી ગઈ હશે. તે કેટલે પહોંચે ?’ પાછું આમ માનશે એટલું જ નહિ પણ સગવડ ન સાચવી શકવા બદલ વિલખી થતી પત્નીને ઉપરથી પોતે આશ્વાસન આપશે કે ‘હોય, એમાં શું થઈ ગયું ? તમારી કોઈ કસૂર નથી. બીજા કામનો ભાર હોય તો બધે તે માણસ ક્યાંથી પહોંચી શકે ?’ આ વર્તાવનું કેવું સુંદર પરિણામ આવે ! પત્નીનો પતિ ઉપર સદ્ભાવ કેઈ ગુણો વધી જાય. કુદરતી સદ્ભાવ, એથી સુખ અને સદ્વિચારણા વધારવાના આવા બધા રસ્તાઓ છે. સજ્જન દિલે સમાધાન કરી લેવું જોઈએ. પણ એનાથી વિપરીત વર્તવું હોય તો પછી સામા પાસેથી સદ્ભાવની બહુમાનની શી આશા રાખી શકાય ? વાત એક જ છે કે પોતાનું દિલ સજ્જન બનાવો. જેવી પતિની સજ્જનતા, એવું જ પત્નીની સજ્જતાનું સમજવું. એનેય પતિ તરફની કોઈ અગવડ દેખાઈ, ત્યાંય મનમાં પતિનું ગૌરવ ઊભું રાખીને પતિને કહે કે ‘આપને અમારું કાર્ય ધ્યાનમાં તો છે જ. બીજા વધુ અગત્યના કામકાજમાં એ કાર્યનો સમય ન મળ્યો હોય; કે પૈસા ન ય પહોંચતા હોય; તેથી કાર્ય ન થયું હોય. તેમાં આપ શું કરો ?’ આવું આવું આશ્વાસન પોતે મનાવે તો સામાનો પોતાના ઉપર કેટલો બધો સદ્ભાવ વધી જાય ! પિતાપુત્રના, ભાઈભાઈના, માતાસંતાનના, મિત્રમિત્રના ઈત્યાદિ વ્યવહારો પર દિલની આ સજ્જનતાની ખૂબ છાયા હોય તો વ્યવહારો કેવા સ્વર્ગીય બની કેટલા બધા દીપી ઊઠે !

‘આપ ભલા’ બનવામાં મન બહુ ફોરું રહે છે; મન પવિત્ર રહે છે. કદાચ કોઈના તરફથી આપત્તિમાં મૂકાયા, તોય ત્યાં સમજવું જોઈએ કે આપણા પોતાના

પાપનો ઉદય એમાં કારણ છે. ત્યારે ‘રખેને ફસાઈ જઈએ, ફસાઈ જઈએ’- એમ વિચારી વિચારી સ્વજન સ્નેહી પ્રત્યે હરહંમેશ દિલ વહેમાતું અને વક રાખવામાં શો લાભ છે ? પાપનો ઉદય હોય તો ભોગવવું તો પડે જ છે. માનોને કદાચ સામો સાચેસાચ દુર્જન છે, અને કંઈક નુકસાન આપણને કરે છે ય ખરો. પરંતુ ત્યાં એવા કોક પ્રસંગથી ડરીને મનને સતત મલિન શા માટે રાખવું ? થોકબંધ પાપોનું એથી સતત ઉપાર્જન થયા કરે એનું શું ? અહીંનું કોક નુકસાન તો અંતે એમજ ચાલ્યું જશે પણ (૧) હૈયાના કૂટિલ વક સંસ્કાર અને એનાં ફળરૂપ પાપ માથે પડી જશે. (૨) દિલને સ્વજન સ્નેહી તરફ વહેમાતા, વક, દુભાતા અને ફરિયાદ કરતા રાખવાની અરસપરસનાં જીવન કલેશમય બની જાય છે. (૩) ન જોઈતી આપદાઓ ઊઠે છે. (૪) સ્નેહી જ પોતાના વિરોધમાં રહે છે. (૫) જરૂર પડ્યે જિંદગીભરના જુવારા થાય છે. (૬) એકબીજાનું કાપતા ફરાય છે. (૭) અરસપરસના સહકારથી નાતજાતમાં જે વટ આબરૂ વધે એમ હોય, સંપત્તિ વધે એમ હોય, અન્યોન્યની સહાયથી સુખ-સગવડ સારી રહે એમ હોય,-એ બધું અરસપરસના સહકાર તોડી વિરોધ જગાવવાથી ઊડી જાય છે. (૮) પોતાનું મન જિંદગીભર નિરાશાભર્યું, અને (૯) આગળ વધીને નીચ-હલકટ વિચારોભર્યું બની જાય છે. કેવી દુર્દશા !! આ બધું શાથી ? ‘આપ ભલા’ ન બનવાથી; દિલ સજજનનું સીધું અને ઉદાર ન બનાવ્યાથી ! સજજન દિલમાં તો બીજાની સેંકડો ભૂલો ક્યાંક ઊંડાણમાં ઊતરી જાય છે; અને ઉપરથી એના પ્રત્યેનો નીતરતો પ્રેમ અને સદ્ભાવ વહેતો રહે છે. અર્થાત્ સામાની ભૂલો એ ક્ષન્તવ્ય લાગે અથવા ભૂલ રૂપજ નથી લાગતી, પણ સંયોગની પરાધીનતા લાગે છે. એમ થાય છે કે “એમના સંયોગો જ એવા હતા કે એમને શું, મારેય આવું કરવું પડે.” ‘અરે ! હું તો આવું ન જ કરું; આ તો એ મૂર્ખાઓ આવું કરે’ એમ પણ જો મનમાં આવે તોય વિચારવું ઘટે કે એમાંય એમની સમજણ નહિ માટે ને ? તો સમજણના અભાવે તો તું ય એવું કાં ન કરે ?

● ઉદારતા ●

ચક્રદેવનું સજજન-દિલ છે; તેથી મિત્ર માટે માની લે છે કે ‘એના ગળામાંય આ માલ ક્યાંકથી આવી ભરાણો કાં ન હોય ? એની સજજનતા મિત્રમાં દુર્જનતા હોવાનું માનવા ના પાડે છે.’ ત્યારે હવે એ જુઓ કે ચક્રદેવની પાછી ઉદારતા પણ કેટલી બધી ? મિત્ર ખાતર ભોગ આપવાની સાવધાની કેટલી ?

કોઈ કોઈનાથી બળતું હોય તો જ બીજાની ઠેકડી ઉડાડે.

ચક્રદેવના આંગણે રાજાના અમલદારો આવ્યા છે; મહાજન આવ્યું છે; રાજાએ કડક ઢંઢેરો પીટાવ્યો છે; પોતે ય જાણે કે આમાં દેહાંત દેડની સજા થાય. મિત્રના બચાવ તરફ જોવા જશે તો પોતાની આબરૂ અને પ્રાણ સુદ્ધાં ઊડી જશે. આ બધા સંયોગોની વચમાં વિચારો કે ઉદારતા રહેવી એ કેટલી મોંઘી છે ! કેટલી બધી અસંભવિત જેવી છે ! ત્યાં મિત્ર ખાતર જાત પર બધું વહોરી લેવા તૈયાર છે, એ એની મહાન વિશેષતા ગણાય. આવી ઉદારતાની વિશેષતા કાંઈ અનાદિકાળથી નથી આવતી ? કોઈક ને કોઈક ભવમાં મન ન માને તોય એને દબાવીને આવી ઉદારતા કેળવવી જોઈએ છે. ઉદારતાનો કોઈ અમલ કરવો જરૂરી રહે છે. ચક્રદેવના જીવે સોમાના ભવમાં સારો ધર્મપુરુષાર્થ પ્રારંભ્યો છે ! પોતાના વિચારને અનુકૂળ નહિ એવા પતિ પ્રત્યેય પોતે ગુસ્સે ન થવાની અને સદ્ભાવ રાખવાની ઉદારતા કેળવી છે. તેથી તો પતિના વચન પર ઘડામાં એમજ હાથ ધાલી ફૂલની માળા લેવા ગઈ; પણ સાપથી ડસાઈ, તોય પતિનું ભૂરું ન ચિંતવ્યું. તેથી મરીને દેવ થઈ ! ત્યાંય પતિ ઉપર વૈર લેવા, પતિને હવે ખોખરો કરવા ન આવી ! ઉદારતા વિના આ બધું શું શક્ય છે ? એનું આ રૂડું પરિણામ છે એ કે ઉદારતાનું વૃક્ષ હવે ફાલેફૂલે છે. એટલે અહીં મિત્રને બચાવી રાખવાની અને જાતે બધું વેઠી લેવાની ઉદારતા દાખવે છે. આમ જો ઉદારતા કેળવતાં આવડે તો તો દિલ બહારથી સંસારી જીવનું દેખાવા છતાં અંદરથી સંતનું બની જાય છે. એમાં તો કોકવાર જીવનનો ભોગ આપવો પડે તોય કાયરતા કરશો મા. ભૂલતા નહિ કે જીવનની કુરબાની (ભોગ) તો તુચ્છ સ્વાર્થ અને અજ્ઞાનતા પાછળ અનંતી વખત આપ્યા છે. પતંગિયા થઈ થઈને દીવાના ઝગમગાટમાં લોભાઈ, માછલા બની બનીને જાળ ઉપરના ખાવાના લોભમાં તણાઈ, હરણિયાના અવતારે શિકારીના માયાવી સંગીતમાં આકર્ષાઈ-વગેરે વગેરે સ્થિતિઓમાં જીવનના ભોગ ક્યાં ઓછા આપ્યા છે ? અને એમાં તો પછીથીય દુર્ગતિનાં ઈનામ ! ત્યારે નિઃસ્વાર્થ સજ્ઞાન ઉદારતામાં તો ઈનામ સુસંસ્કાર અને પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ખજાનાનું ! સમજવું જોઈએ કે એવા કોઈ પ્રસંગ આવે એ તો ઉદારતા વાપરવાનો ખરી રીતે મોકો ઊભો થયો. નહિતર ચાલુ સ્થિતિમાં તો શી મોટી ઉદારતા દાખવવાની હતી ? એવા કોઈ ગાઢ પ્રસંગમાં ખાસ ઉદારતા વાપરવાનો અવસર મળે છે. ત્યાં ચૂક્યા એટલે બજારમાં બરાબર મનગમતો ભાવ આવ્યે છતાં વેપાર કરવો ચૂક્યા બરાબર છે. ઉદારતાદિ ગુણોથી જ દુર્ગતિને તાળાં લાગે છે, અને સદ્ગતિ રાહ જુએ છે.

ચક્રદેવે કહી દીધું કે ‘આ માલ મારો છે.’

કારભારી પૂછે છે કે “તો પછી કેમ આના ઉપર ચંદન શેઠનું નામ લખ્યું

છે ?”

“તે હું જાણતો નથી, ગમે તે રીતે ખાલી વાસણની ફેરબદલી થઈ હોવાનો સંભવ છે.” ચક્રદેવે ઉત્તર વાળ્યો.

એના ઉપર કારભારી જડતી લેવા કહે છે, “ભલે, તો એ કહો કે આ કેટલી રકમનું વાસણ છે ? અથવા આમાં કેટલું દ્રવ્ય ભર્યું છે ?”

ચક્રદેવ કહે છે “મને બરાબર યાદ નથી. તમે જ સ્વયં જોઈ લો.”

ચક્રદેવે મિત્રના માથે આપત્તિ ન જાય એ માટે બધો ભાર પોતાના માથે લીધો. શું એ જાણતો નથી કે ‘તપાસ ચાલશે એમાં જો આપણે જ ચોર તરીકે પકડાયા તો શું પરિણામ ? પણ પરિણામ ગમે તે આવો, કિન્તુ અહીં તો મિત્ર ઉપર ચોરીની ગંધ સરખીય જવા નથી દેવી, એ નિર્ધાર છે.

નોંધ સાથે વાસણને મેળવે છે :- પછી કારભારીએ ચંદન શેઠના ખજાનચીને પૂછ્યું “ચંદનશેઠનું વાસણ કયા નાણાંથી ભરેલું હતું અથવા કેટલી રકમનું હતું? વાંચો ! કાગળ વાંચો” ચોરાયેલા માલની વિગતનો કાગળ વંચાવ્યો. તો એમાં વાસણ સોનામહોરો સહિત અને દસ હજારની રકમનું લખેલું મળ્યું પછી વાસણ ખોલાવ્યું. અંદર જોવાવાતાં નોંધના કાગળની વિગત બરાબર મળતી આવી. નગરવૃદ્ધો અને કારભારીઓ તો આશ્ચર્ય પામી ગયા, એમને એમ થયું કે ‘અપ્રતિહતચક્ર સાર્થવાહના પુત્ર આ ચક્રદેવમાં આવું કેમ બન્યું હશે ?’ પાછા એ છે સમજી, હજી ચક્રદેવને એકદમ ચોર માની લઈ પકડી જતા નથી. વળી કાંઈ બીજો ખુલાસો મળે છે ! એ હિસાબે ફરી પૂછે છે.

‘સાર્થવાહપુત્ર ! આ તો રાજાનો હુકમ છે, તેથી ચોકખું જે હોય તે કહે કે આ તારી પાસે ક્યાંથી આવ્યું ?’

અહીં અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ એ ભવની પોતાની હકીકત કહેતાં કહે છે કે તે વખતે મને (ચક્રદેવને) પાછો મિત્ર અંગે પૂર્વની જેવો જ વિચાર આવ્યો. શો ? એ જ કે વિશ્વાસભંગ કેમ કરાય ?... ઈત્યાદિ, તેથી મેં એનો એજ જવાબ આપ્યો. **How much boldness, desire & Sacrifice ?** કેટલી બધી હિંમત ! કેટકેટલો ભોગ. કેટલી બધી કૂરબાની આપવાની વૃત્તિ ! હિંમત તો હજી આવે, પણ ભોગ આપવાની તૈયારી ? **નાની પ્રજાને કૂરબાની આપવાના શિક્ષણ અપાય છે ?**

અહીં વાત નક્કી થઈ ગઈ છે કે માલ જે ચંદનશેઠનો ચોરાયેલો, તેજ છે. તો પછી પ્રશ્ન થાય કે

પ્ર.- ત્યારે વાસણ જેની પાસેથી આવ્યું તેના માટે પહેલાં અભયદાન માગી

લઈને પછી ખુલાસો ન કરી દેવાય ?

ઉ.- ચક્રદેવ ન કરે. કેમકે એ સમજે છે કે આ તો રાજાશાસન. એમાં મિત્રનું નામ બહાર આવતાં એ સંકટમાં મૂકાયા વિના રહે નહિ; પછી ભલેને એની પાસે વળી બીજા કનેથી આવ્યું હોય.

ચક્રદેવનો એકનો એક ઉત્તર સાંભળી નવો ખુલાસો ન મળવાથી નગરવૃદ્ધો અને અમલદારો લાચાર બની ગયા; ‘**ધિક્કાર હો દેવને**’ એમ બોલી ઉઠ્યા; અને હવે તો એમ પણ પૂછે છે કે

“તમારા ઘરમાં બીજાનું કંઈ બીજું પણ નથી ને ?”

ચક્રદેવ કહે છે કે ‘ના કાંઈ નથી.’

બીજો પણ ચોરીનો માલ નીકળ્યો ! : રાજા પાસે :- ત્યારબાદ તેઓએ ચોરાયેલા માલની નોંધ વંચાવીને વિશેષ ચોકસાઈથી ઘર તપાસ્યું; તો નોંધમાં લખેલો બાકીનો બધો જ માલ નીકળી આવ્યો, હવે નગરરક્ષકોની ક્યાં સુધી શાંતિ અને ધીરજ રહે ? ચક્રદેવ ઉપર ગુસ્સે થઈ ગયા, અને એને રાજા પાસે લઈ ગયા. કડક હુકમ કરનારા રાજાને બધી બનેલી વાત કરી.

સહ્યા વિના નૂર ન પ્રગટે :- ચક્રદેવ કાંઈપણ બોલે છે ? હજીય રાજાને ખુલાસો કરવા તૈયાર છે ? ના, કેમ ના ? સમજે છે કે આ કસોટીનો સમય છે. **કસોટીના સમયમાં ઉથલપાથલ થાય. ત્યાં જ ધીરજ જોઈએ.** નિશાળિયા બાર મહિના એમજ સીધા સાદા કાઢે છે; -રોજ શાળાએ જવું, ઘેર પાછા આવવું, ભણવું, ન આવડે તો ય બહુ મોટા ફેરફારનું નુકસાન નહિ. પરંતુ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ? મહાન ઉથલપાથલ ! જો પરીક્ષા પાસ ન કરે, સફલતાથી પસાર ન કરે, તો ‘ફરી બાર મહિના રહો એજ ધોરણમાં !’ માટે પરીક્ષા સારું કેટલું વેઠે છે ! કેટકેટલી મહેનત કરે છે ! બાર મહિનામાં ક્યારે ય ન કરી હોય તેવી અને તેટલી મહેનત ! **સોનુંય સો ટચનું સાબિત થવા છેલ્લી પરીક્ષામાં ધીખતા અગ્નિની જવાળાઓ સહે છે.** સહ્યા વિના તો નૂર પ્રગટ ક્યાંથી થાય ? ચક્રદેવ આ સમજે છે; તેથી જ પોતાની હિંમત, ઉદારતા, મિત્ર-વિશ્વાસનું પાલન વગેરે ગુણોને ગમે તે ભોગે અખંડ રાખે છે.

રાજાની મોટાઈ :- કારભારીએ રાજાને બધી હકીકત કહી એટલે તો એમાં એ પણ કહ્યું જ હોયને કે ‘ચંદન-શેઠનો બધો માલ ચક્રદેવની પાસેથી નીકળ્યો છતાં ચક્રદેવે ઠેઠ સુધી ન તો ચોરીનો ગુનો કબૂલ્યો, કે ન તો એ માલ બીજા પાસેથી આવી જવાનું કહ્યું. ઉપરથી પોતાનો જ માલ છે એમ બોલ્યા કર્યું !’ એ સમાચાર રાજાને કહ્યા છતાં જે છેલ્લી સ્થિતિ પર કારભારીઓ ગુસ્સે થઈ ગયા હતા, એને

પણ સાંભળીને રાજા ગુસ્સે નથી થતા ! પણ શાંતિથી ચક્રદેવને પૂછે છે. મોટા માણસોની મોટાઈ જોવા જેવી હોય છે, એ એકદમ ઊંચળી કે ઊંચળી નહિ ઊઠે. કહે છે ને કે અધૂરો ઘડો છલકાય. ભરેલો નહિ ? કાંસાની થાળી ખખડી ઊઠે, સોનાની નહિ. મોટાઈ તો જ સચવાય કે જો ગંભીરતા, ઠરેલતા, પીઠપણું, સહિષ્ણુતા વગેરે ગુણો કેળવતાં આવડે, કોઈ કોઈ બાળ-કુમાર-યુવાનોમાં આ ગુણો દેખાય છે, એ પૂર્વ જન્મના સુસંસ્કારનું ફળ હોય છે.

રાજાનો પ્રશ્ન :- રાજા ગુસ્સે થયા વિના ચક્રદેવને કહે છે, “જો સાર્થવાહ પુત્ર ! તું તો ઉભય લોકના હિતાહિત માર્ગનો જાણકાર છે. તેથી આ આવું અસાધુ જનને ઉચિત, હલકા જનને છાજતું કાર્ય તારામાં હું માની શકતો નથી. મને એ તારામાં અસંભાવનીય લાગે છે. તેથી એ કહી દે કે આની પાછળ રહસ્ય શું છે ?-અર્થાત્ તું તો હિતાહિત માર્ગનો જ્ઞાતા હોઈ આવું કાર્ય કરે જ નહિ, છતાં તારા ઘરમાંથી આ માલ નીકળ્યો, તો એની પાછળ કોઈ છૂપું રહસ્ય હોવું જોઈએ; તો કહે, એ શું છે ?”

ચક્રદેવ દેશનિકાલ :- અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ એ વખતે પોતાની ચક્રદેવના ભવમાં જે સ્થિતિ થઈ, તેને વર્ણવતાં કહે છે રાજાના આ પ્રશ્ન ઉપર વળી પાછા મને તો એજ વિચાર આવ્યા. ‘મિત્રના પ્રાણ જોખમમાં કેમ મૂકાય...’ વગેરે એજ વિચારીને પછી તો રાજાની આગળ કાંઈપણ ન બોલતાં, મારી આંખમાં ઝળઝળિયાં ભરાઈ આવ્યાં, હું મનમાં સમજું કે ‘અહો ! મિત્રનું નામ બહાર કઢાવવા કેવી ઉપરાપર કસોટી થઈ રહી છે ! તેમજ મારા ઉપર કેવાં અપમાન-પરાભવ વરસી રહ્યા છે !’ તેથી મારી આંખમાં આંસુ છે, ત્યારે રાજા મનમાં એજ આંસુ જોઈને શંકા ખાય છે કે સંભવ છે ચક્રદેવથી આ ચોરીની ભૂલ થઈ ગઈ હોય, છતાં રાજાને મારા પિતા પર બહુમાન છે તેથી એક પણ અયોગ્ય બોલ મને ન સંભળાવ્યો, મારી કોઈ કદર્થના-વિટંબણા ન કરી. માત્ર પોતાને ન્યાય બજાવવો, તેથી મને દેશ છોડી ચાલી જવા કહ્યું. રાજાના માણસો મને નગરની બહાર લઈ ગયા અને નગરદેવતાના વનની પાસે છોડી દીધો. પછી રાજપુરુષો તો પાછા ફરી ગયા. પરંતુ મને આ બધી પરિસ્થિતિ અસહ્ય થઈ પડી. મને હૃદયવેધી વિચાર આવ્યો કે, “આટલા બધા અપમાનના પાત્ર બનેલા જીવતરને હજી પણ ટકાવવાનું શું કામ છે ? તેથી નગરદેવતાના ઉદ્યાનની નજીકના આ વડના ઝાડ પરથી ગળે ફાંસો ખાઈ મારી જાતને લટકાવી દઉં.- અર્થાત્ આત્મહત્યા કરી દઉં.”

જીવનમાં દ્વિધાવૃત્તિ :- હવે અહીં જુઓ કે ચક્રદેવના પિતા ઉપર રાજાને બહુમાન હોવાથી ચક્રદેવને કોઈ ટોણો ઠપકો ન દીધો; એ એની કદરદાની ! છતાં

ન્યાય એ ન્યાય,- ચંદનશેઠનો ચોરાયેલો માલ બરાબર ચક્રદેવ પાસેથી મળ્યો; તેથી એને દેશનિકાલની સજા ફરમાવી ! બીજી કોઈ એની નાલેશી નહિ કરતાં માત્ર દેશ છોડી ચાલ્યા જવાનું કહ્યું. જીવનમાં આવી ઘણી દ્વેધી ભાવની વૃત્તિઓ રાખવી પડે છે. તો જ જીવન યોગ્ય રીતે જીવી શકાય છે. તો જ જુદા જુદા પ્રસંગને ઉચિત ન્યાય આપી શકાય છે. આશ્રિત ઉપર અવસરે પ્રેમ વાત્સલ્ય દાખવવાનું હોય છે, અને અવસરે કડકાઈ બતાવવાની રહે છે, માલિકને જ્યાં પ્રેમ, એના જ ઉપર કડકાઈ,-આ દ્વિધાવૃત્તિ કહેવાય; જેને બીજા શબ્દમાં ‘ભીમ અને કાન્ત’ ગુણ કહેવાય છે. રાજા પણ અપમાન-વિટંબણા કાંઈ નથી કરતો; છતાં ચોરીનો માલ નીકળવા ઉપર સજા જરૂર કરે છે. આ દ્વિધાવૃત્તિ થઈ. સમકિતી આત્મા કુટુંબ ઉપર પણ વિરાગી હોય છે. છતાં એના પર દ્વેષ નથી કરતો. પરંતુ ઉચિત રીતે વર્તે છે.

સમકિતી જીવની બેવડી જવાબદારી :-

જુદી જુદી જવાબદારીઓ અદા કરવા માટે તેને યોગ્ય તેવી તેવી વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ જોઈએ; વિચાર-વર્તાવ જોઈએ. રાજાના માથે પ્રજાના દરેક જણ ઉપર નિષ્પક્ષપાત વલણની અને યથાયોગ્ય રક્ષણ આપવાની જવાબદારી છે. એની રૂએ ચંદનશેઠની ચોરી થવાની સામે ચક્રદેવને સજા કરો. તેમ રાજાના મસ્તક પર સુયોગ્ય કુળ ઉપર બહુમાન ભર્યું વલણ વર્તાવ રાખવાની પણ જવાબદારી છે. તો એને અદા કરવા કોઈ જાતના ટોણાં, ઠપકાં ન દીધાં; કે કદર્થના ન કરી. સમકિતી જીવમાં પણ એવું જ છે. એના શિર પર મોક્ષાભિલાષી તરીકેની જવાબદારી છે. તેની રૂએ, એ શું બીજા, કે શુ કુટુંબ,-ક્યાંય મમત્વવાળો નથી થતો. ક્યાંય રસ અને આકર્ષણવાળો નથી બનતો; પણ વિરાગી બને છે. જો એ આવો ન હોય તો એણે મોક્ષેચ્છા શી બજાવી ? જો પોતે મોક્ષનો ચાહક છે, અને મોક્ષ એટલે ‘સર્વ સંયોગોથી મૂકાઈ જવું, છૂટી જવું, છે. તો એના ચાહક તરીકે સર્વ સંયોગો પ્રત્યે હવે એને આકર્ષણ ન જોઈએ; યાદ્ય મનગમતી પ્રીતિ કે સેવા કરનાર કુટુંબપરિવાર હોય, તોય શું થઈ ગયું ? એ સંયોગની પણ આંતરિક ચાહના નજ રખાય, એમાં હિત નજ મનાય. એનું જ નામ વૈરાગ્ય. એવી રીતે બીજી જવાબદારી છે ધર્મી આત્મા તરીકેની કીર્તિ રક્ષવાની. એ માટે સંસારના વ્યવહાર સંબંધથી જોડાયેલા કુટુંબ પરિવારનું ઉચિત સાચવવાનું કર્તવ્ય આવી રહે છે. આમ જીવનમાં તે તે યોગ્ય જવાબદારીઓને શોભતી તેવી તેવી હાર્દિક વૃત્તિ અને કાયિક પ્રવૃત્તિ જોઈએ છે; ‘યોગ્ય જવાબદારીઓને શોભતી એમાં જવાબદારી યોગ્ય એટલા માટે કહેવી પડે છે કે ચોર બાપની પુત્ર પ્રત્યે ચોર બાપ તરીકેની જવાબદારી યોગ્ય નથી. એમાં તો ચોરી કરવાનું શિક્ષણ આપવાનું કુર્તવ્ય બજાવવાની વાત આવે. તે

યોગ્ય નથી.

કુલીનતા અને ગુણીયલતા :- વાત એ ચાલે છે કે રાજાએ પોતાનું બજાવ્યું. અહીં ચક્રદેવની હવે ધીરજ ખૂટી જાય છે. અપમાનભર્યું જીવવા કરતાં આપઘાત કરવાનું એ ઈચ્છે છે. કુલીન આત્માને અપમાન અસહ્ય થઈ પડે છે. નિર્દોષ ગુણીયલ જીવને સતત અપરાધી અને દુર્ગુણી તરીકેની ખ્યાતિમાં બેસી રહેવાનું પ્રાયઃ નથી રચતું. ચક્રદેવ કાયર નથી એટલે હવે વિચારો વધારવા થોભતો નથી. એ તો ફાંસો ખાઈ લટકી મરવા ઝાડ તરફ જવા માંડ્યો, પરંતુ ત્યારે અહીં રાજમહેલમાં વિચિત્ર ઘટના બની !

રાજમહેલમાં વિચિત્ર ઘટના :- દેવવાણી :- તે એ હતી કે રાજાની માતા ધૂણવા લાગી ઘું...હું...એમ ઘુંકારા હુંકારા કરવા લાગી તેથી ત્યાં રાજાને બોલાવવામાં આવે છે. એ આશ્ચર્ય પામે છે કે આ શું થયું !

પૂછે છે, ‘માતાજી ! આ શું ?’

“હું...હું...હવે પૂછવા નીકળ્યો ?”

“કેમ માડી ? શું ગુનો મારો ? ક્ષમા કરો.”

“હું...હું...ગુનો પૂછે છે ? ઘું...પેલા બિચારા નિર્દોષ ચક્રદેવના પ્રાણ કઢાવી નાખશે ?...હું...પછી ક્ષમા માગવાની ?”

“શું કહો છો મા ! સાચે જ એ નિર્દોષ છે ?”

“નહિતર ? ગુનેગાર તો લુચ્ચો યજ્ઞદેવ છે. સજ્જન અને ઉદાર એવા ચક્રદેવને ફસાવવા માટે તો પોતે ચોરી કરીને માલ ચક્રદેવને પકડાવી ચોરી એના માથે ઓઢાડવાનો એણે પેંતરો રચ્યો છે ! પણ તને ભાન છે કે ચક્રદેવ આ તારી તપાસ અને સજ્જનું અપમાન સહન નહિ કરી શકવાથી જંગલમાં આપઘાત કરવાની તૈયારીમાં છે ?”

“અરે મા ! આ તમને કેમ ખબર પડી ?”

“હું નગરની રક્ષક દેવતા છું. અવધિજ્ઞાનથી આવા મહાસજ્જન ઉત્તમ પુરુષ ચક્રદેવ પર, એને મરવું પડે ત્યાં સુધીની વિટંબણા થતી જોઈ એના પર મને લાગણી અને ભક્તિ ઊભરાઈ આવી. તેથી આમ તો હું બચાવી લઉં. પણ તને કહેવા આવી છું. ચક્રદેવ વડના ઝાડ ઉપર શાખાએ ગળાફાંસો ખાઈ લટકી મરવા તૈયાર થયો છે. તો જલદી એને તેમ કરતો અટકાવ; અને સન્માનપૂર્વક નગરમાં એનો પ્રવેશ કરાવ.”

જીવનું ક્યાં ઊપજે- ન ઊપજે ? :- પુણ્ય શું કામ કરે છે ! તકલીફમાં જીવને ઠેઠ પહોંચવાનું થવા છતાં આત્માની અંદરથી કોક એવો પ્રબળ પુણ્ય વંટોળ

ઊભો થાય છે કે એ બધી તકલીફ-આપત્તિનાં વાદળાંને વિખેરી નાખે છે ! **પુણ્ય-પાપના ખેલમાં માણસનું શું ઊપજે છે ?** કંઈ જ નહિ. પાપ પ્રબળ હોય તો લાખ પ્રયત્ન કર્યો ય કષ્ટ ન ટળે; અને પુણ્ય પ્રબળ બને તો નક્કી જેવી થયેલી ધોર આપત્તિઓ ય વિના પ્રયત્ને ટળી જાય. **માણસનું ઊપજે છે ગુણદોષ ઉપર; ધર્મઅધર્મ ઉપર.** ધારે તો દોષ અને પાપ અટકાવી ગુણ અને ધર્મને સિદ્ધ કરવાનું કરી શકે છે. એ એના હાથની વાત છે, પુણ્ય પાપના ઉદયનો સામનો કરવાનું એના હાથમાં નથી. ત્યાં કાંઈ એનું ઊપજે એવું નથી. તો ત્યાં મથવાની મૂર્ખાઈ શા સારુ કરવી ? જ્યાં ઊપજી શકે છે એવા દોષત્યાગ અને ગુણ સંપાદનમાં બેપરવાઈ કરવાની શી જરૂર ? અસ્તુ.

સત્યવાળાએ ધીરજ ધરવી પડે :- ચક્રદેવનો પુણ્યોદય જાગ્રત થયો એટલે રાજાને ખરી બાતમી જાણવા મળી. રાજા દેવતાના શબ્દ સાંભળી ચોંકી ઉઠ્યો ! એનું હૈયું સળવળી ઉઠ્યું ! એક બાજુ લુચ્ચા યજ્ઞદેવ પર મહાગુસ્સો, અને બીજી બાજુ પશ્ચાત્તાપ સાથે ચક્રદેવ ઉપર અધિક સ્નેહ,--આવા મિશ્ર રસને અનુભવતો તરત જ ઉઠ્યો ત્યાંથી. કેમકે વિલંબ કરવાનો હવે અવસર નથી. ચક્રદેવ કાંઈ રાહ જુએ એવો નથી કે ‘મને કોઈ બચાવે.’ એ તો મરવાની તૈયારીમાં છે. પણ ગુણપક્ષપાતી દેવતા એમ એને શાનો મરવા દે ? કારભારીઓ કારભાર કરીને, નગરના પંચાયતીઓ પંચાયત કરીને, જે સત્ય નહોતા તારવી શક્યા, તે સત્ય રાજાને દેવતાએ યથાસ્થિત જણાવી દીધું. કહે છે ને અંતે સત્યનો જય. ધર્મ-અધર્મ બેમાં ધર્મનો જ વિજય છે. પાપનો ઘડો ફૂટ્યા વિના રહે ? માત્ર સત્યવાળાએ, ને ધર્મના પક્ષકારે ધીરજ ધરવી જોઈએ. ‘ચડ ચૂલા ખાઉ’ એમ કાંઈ ખીચડી ચૂલે મૂક્યા બરાબર તૈયાર ન થાય. આપણે તો આપણી જાતને એટલું જ સમજાવી રાખવાનું કે ‘તમે તમારે ધર્મ-કર્તવ્ય બજાવ્યે જાઓ. એનાથી આત્માને તો એકાંતે સતત લાભ થઈ જ રહ્યો છે. પછી અધીરાઈ શા સારુ કે મારુ સત્ય બહાર ન આવ્યું ? પુણ્યની ખામી હોય તો બહાર ન ય આવે. પણ તેથી કાંઈ સત્ય એ સત્ય તરીકે મટી જતું નથી.’

રાજા ચક્રદેવને બચાવવા નગર બહાર :- રાજાને હવે તલપાપડ ઈંતેજારી થઈ છે. તેથી એકદમ ઊઠીને હુકમ કરે છે. ‘અરે ! પકડો પેલા દુરાચારી યજ્ઞદેવને પકડો !’ હુકમ કરીને પોતે એકદમ ગભરાટમાં છે. ‘હાય ! ચક્રદેવનું શું થયું હશે ! હેં, ફાંસો ખાધો હશે ? શું મારાથી નહિ બચે...?’ વગેરે ગભરામણમાં યજ્ઞદેવ આવ્યાની રાહ ન જોતાં પોતાની મુખ્ય હાથણી ઉપર બેસીને ત્યાં નજીકમાં રહેલા પોતાના માણસોને લઈ પોતે ઝટપટ નગરની બહાર દોડી પોકે છે. તે ઉદ્ધાનમાં

પહોંચી ગયો. તો શું એ મરવાને ઉતાવળા થયેલા ચક્રદેવને બચાવી શકશે ? કહોને કે બચવા, ન બચવાની આપણને ખબર નથી પડતી. એકજ ક્ષણવાર પછી બચવાનું હોય કે મરવાનું હોય તોય માત્ર એક ક્ષણ પૂર્વે પણ એની ખબર આપણને પડી શકતી નથી ! નહિતર માણસ શાનો મોટર આગ-વગેરેના અકસ્માતનો ભોગ બને ? ત્યારે ક્ષણ પછીનું ય ન ખ્યાલમાં આવે એ મૂળસ્વરૂપે અનંતાનંત કાળનું બધું જ જોઈ શકવાના સામર્થ્યને ધરનારા આપણા આત્માની કેવી કંગાળ દશા ! કેવી ભયંકર પરાધીન દશા ! આનો બરાબર ખ્યાલ રાખીને માણસે (૧) સદા જ્ઞાની ભગવંતનાં શરણ ધરવાં જોઈએ; પડખાં સેવવાં જોઈએ; એમની વાણીને અનુસરવાનું જ એક માત્ર કર્તવ્ય કરવું જોઈએ. તેમજ (૨) જાતના અહંત્વ, દુરાગ્રહાદિ ન કરવા ઘટે. (૩) આવી દુર્દશાની હાલત વખતે નિશ્ચિન્તપણે અમનચમનિયાં ઉડાવવાં ન છાજે; મોજબોજ ઊડી જવી જોઈએ.

ચક્રદેવને બચાવી લે છે :- રાજા પહોંચે એટલામાં તો ચક્રદેવે શું કર્યું છે ? ઝાડ પર ચઢી પોતાના ઉત્તરાસંગ (ખેસ) વસ્ત્રનો એક છેડો ઝાડની ડાળીએ બાંધ્યો છે, અને બીજા છેડાનો ફાંસો (ગાળો) કરીને એમાં પોતાની ડોક ઘાલી છે; અને હવે એ લટકી મરવાની તૈયારીમાં છે ! એ સ્થિતિમાં દૂરથી રાજાએ એને જોયો. જોતાં-વેંત જ એના દિલમાં એકદમ સંભ્રમ ઉઠ્યો; ભડક લાગી; હૃદય વધુ ધબકારા લેવા માંડ્યું. રખેને આ એકદમ પડતું મૂકે...એટલે તરત જ બૂમ મારે છે “હે ચક્રદેવ ! સાહસ ન કરજે, સાહસ ન કરજે.” બૂમો મારતો અને હાથણીને જોરથી દોડાવતો ઝપાટામાં તે ઝાડની નીચે આવી લાગ્યો. રાજા પોતાના હાથે ફાંસો ગળામાંથી દૂર કરીને હાથણી ઉપર જ ચક્રદેવને પોતાના હાથમાં ધરી લે છે. હવે મનનો ગભરાટ દૂર થાય છે; આનંદનો પાર નથી. જાણે કોઈ અપૂર્વ લાભ થઈ ગયો ! વાત પણ ઠીક જ છે. આવા મહાસજ્જન નરરત્નનો નાશ થઈ જતો અટક્યો ! એ સહૃદયને મન મામુલી સિદ્ધિ નથી ! મહાન સિદ્ધિ છે ! સહૃદયોના ખરા આનંદ આવા આવા જ હોય છે... રાજા ગળગળો થઈને ચક્રદેવને બહુ જ બહુમાન સાથે કહે છે “અરે, સાર્થવાહપુત્ર ! તને મેં પૂછ્યું છતાં તારે મને ખરી વાત ન કહેવી શું યોગ્ય હતી ?”

ચક્રદેવનું પારમાર્થિક દુઃખ :- રાજાના આ બોલ પર ચક્રદેવ ચોંકી ઉઠ્યો ! એને એમ થયું કે ‘અરે ! આ શું ? શું કોઈએ મિત્રનું રહસ્ય ખુલ્લુ કર્યું હશે ?’ જો જો, પોતે મરવાની અણી પર હતો એમાં રાજાએ આવીને રોકી બહુમાન સાથે ઊતાર્યો એનો આનંદ નથી ! પણ રાજાના શબ્દો દ્વારા મિત્રનું રહસ્ય પ્રગટ થવાની સંભાવના જાણી એને પારમાર્થિક દુઃખ છે ! સ્વાર્થિક દુઃખ જૂદું, અને પારમાર્થિક

દુઃખ જૂદું ! એમાં પાછું રાજા એટલામાં જ જ્યાં ખુલાસો કરે છે ત્યાં તો એ જોવા જેવું છે, કે આ ઉત્તમ હૃદય કેવી ઉદાત્ત સાત્ત્વિક વિચારણા પર ચઢે છે !

રાજા કહે છે, “જો, સાર્થવાહપુત્ર ! તેં તો મને ન કહ્યું, પણ ભગવતી નગરદેવતાએ માતાજીના દેહમાં પ્રવેશ કરીને મને ‘ચક્રદેવ નિર્દોષ છે અને આમાં ગુનેગાર દુરાચારી યજ્ઞદેવ છે,-’એ બનાવ દેવતાએ કહ્યો. તો તું મને ક્ષમા કરજે, કેમકે મને અંદરના રહસ્યની ખબર નહિ હોવાથી મેં તને કદર્થના પહોંચાડી !”

સજ્જન દુર્જનના ભેદ :- રાજાને પશ્ચાત્તાપનો પાર નથી ! ચક્રદેવ જેવા મહાન સજ્જન માણસને કનગડત અને અવહેલના કરી એ બદલ હેયું સંતાપ અનુભવી રહ્યું છે. ક્યાં પોતાની દુર્જનને દંડવાની અને સજ્જને સન્માનવાની રાજનીતિની મહાન જવાબદારી, એની સામે પ્રસ્તુતમાં ક્યાં દુર્જનનાજ શબ્દને આધારે ચાલી સજ્જનને દંડવાની, તેય દેશનિકાલ સુધીની મહાકદર્થના પમાડવાની કરેલી પાપી પ્રવૃત્તિ ! -એમ પોતાના દિલમાં બળતરાનો અગ્નિ ભભૂકી રહ્યો છે. સજ્જનના હૈયામાં પોતાનાથી અજાણે પણ કોઈનું બગાડવાની થઈ ગયેલી ભૂલના મહાન પશ્ચાત્તાપ હોય છે તો જ એ સજ્જન છે. દુર્જનને તો પોતાને ભૂલ જ નથી લાગતી પછી પશ્ચાત્તાપ શા ? એને તો બીજાનું બગાડવું એ કર્તવ્ય લાગે છે ! ત્યારે સજ્જનના હૈયે ‘મારાથી કોઈનું જરાય ખરાબ ન થાવો’-એવી ભલી વૃત્તિ સજ્જન હૈયામાં ઊંડે ઊંડે બેઠી હોઈને ત્યાં બીજાનું ન બગાડવાની સતત જાગ્રતિ અને અજાણે બગાડ્યાનો ભારે શોક હોય છે. સજ્જન દુર્જનના આવા ભેદ હોય છે. સજ્જન સતત બીજાનું ભલુ ચાહી ચાહીને પોતાનાં અંતરને વધુ ને વધુ પવિત્ર અને પ્રકાશવાળું કરી રહ્યો હોય છે. ત્યારે દુર્જન પોતાનો તુચ્છ સ્વાર્થ સાધવા કે મેલી વૃત્તિ પોષવા, બીજાનું બૂરું ઈચ્છી ઈચ્છીને ઉત્તમ માનવભવે પણ પોતાના અંતરને વધારે ને વધારે મલિન અને અંધકારવાળું કરી રહે છે. હવે જુઓ ચક્રદેવની એ સાંભળીને દશા.

ચક્રદેવના ભવ્ય ઉદ્ગાર :- અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ પોતાનું ચરિત્ર વર્ણવતાં કહે છે કે રાજાની આ વાણી સાંભળી મને (ચક્રદેવને) દિલમાં ભારે દુઃખ એ થયું કે ‘અરેરે ! હવે તો બિચારો યજ્ઞદેવ સંકટમાં આવી પડ્યો !’ પણ એને બચાવી લેવા મેં (ચક્રદેવે) રાજાને કહ્યું કે

“મહારાજા ! આપે મને ક્યાં કશી કદર્થના કરી છે ? પ્રજાનું રક્ષણ કરવામાં તત્પર એવા આપનો આ તો રાજધર્મ છે કે કોઈની માલ ચોરાયાની ફરિયાદ હોય તો તેની બરાબર તપાસ કરાવવી. એ હિસાબે જ આપે જે કાંઈ કર્યું તે યોગ્ય જ છે, એમાં આપનો કોઈ જ દોષ નથી. માત્ર મારું નમ્રભાવે એટલું જ કહેવું છે કે

યજ્ઞદેવની પાસે પણ આ માલ ક્યાંથી આવ્યો એનું મૂળ તપાસાવો. યજ્ઞદેવના વિષે ચોરીની શંકા ન કરશો, કેમકે એ મહાનુભાવમાં આવું અયોગ્ય આચરણ સંભવતું નથી.”

ચક્રદેવનો મહા વિવેક અને સજ્જનતા ! :- ચક્રદેવનું દિલ જુઓ. સજ્જનતા ઉપરાંત મિત્રભક્તિ કેટલી અસ્થિ-મજ્જા કરી હોય ત્યારે આવા સંયોગમાં કે જ્યાં દેવતા પક્ષ કરે છે અને રાજા માફી માગે છે, ત્યાંય વિવેક અને સજ્જનતાની રૂએ રાજાને ટોણો મારવાનું મન નથી થતું ! અરે, એમ પણ નથી થતું કે ‘બને ! તમેય માણસ છો. ભૂલ થઈ જાય !’ એવો પણ વિચાર કે ઉચ્ચાર નથી ! ઊલટું એમ મનાવે છે કે ‘હોય ? ક્ષમા શાની ? આપે તો આપનું કર્તવ્ય બજાવ્યું છે. અર્થાત્ હું હોઉં કે ગમે તે હોય, ગુનાની શંકા થાય તો રાજા તપાસ કરાવી શકે છે. એમાં વળી ઘરમાંથી મુદ્દામાલ નીકળે તો ગુનેગાર ગણી યોગ્ય કરી શકે છે. એમાં રાજાની ભૂલ શાની ? રાજા કાંઈ એક વ્યક્તિનો નથી; એ તો સમસ્ત પ્રજાનો છે. તેથી આખીય જનતાનું હિત એણે સંભાળવું જોઈએ.’ કેવી સચોટ ગણતરીઓ ! કેવા ચોક્કસ ધોરણો ! આ બધું મહાવિવેકને આભારી છે; મહાન સજ્જનતાનો પ્રતાપ છે. સોનાના દાગીના ખાવા કામ નથી લાગતા; પણ એનું તેજ ચળકે છે; ને એનામાં મોટી કિંમત સમાયેલી છે, તેથી જ જગતમાં એ ઊંચું અને ચાહવા યોગ્ય ગણાય છે. એવી રીતે ચક્રદેવ જેવો ઊંચો વિવેક અને સજ્જનતા ભલે ખાવા કામ ન લાગે, પણ એનાથી આત્માનું તેજ દીપે છે; એમાં દુનિયાને મન મોટી કિંમત સમાયેલી દેખાય છે. તેથી એ ઉચ્ચ ગણાય છે અને પ્રેમપાત્ર બને છે.

ચક્રદેવની ભયંકર મિત્ર ઉપર ભક્તિ : દિવ્ય હૃદય ! :- ત્યારે વિવેક ઉપરાંત એની મિત્રભક્તિય મહાન છે, મિત્રે કેવું ભયંકર કાર્ય કર્યું છે ? પાછું એ મિત્રે એમય નથી કહ્યું કે ‘કદાચ સંકટમાં આવે તો મને બોલાવજે; જવાબ આપવાનું મારા પર છોડજે’... વગેરે. ઊલટું એમ કહ્યું છે કે ‘આ માલ મારો જ છે;’ અને એવી રીતે ધોખામાં રાખીને ચોરીનો માલ એના ગળે બઝાડ્યો છે ! એ સ્થિતિમાં ચક્રદેવને કેટલું વેઠવું પડ્યું ! કેવી વિટંબણા અનુભવી ! નગરમાં હલકાઈ અને દેશનિકાલની સજ્જા ! આટલું છતાં મિત્રનું રહસ્ય બહાર પડી ગયું જાણી મનને ભારે દુઃખ થાય છે ! અને અહીં રાજા આગળ પોતાના સ્વચ્છ દિલની માન્યતાની રજૂઆત કરે છે !! કેવુંક દિવ્ય આ હૃદય ! મિત્ર ધુતારો અને મેંઢો છતાં, હજીય ચક્રદેવના શરદ ઋતુના નિર્મળ જળ જેવા પવિત્ર હૃદયમાં મિત્રની બુરાઈ નથી દેખાતી ! “મારો મિત્ર આવું શાનું કરે ? રાજાએ અધૂરું જાણ્યું લાગે છે, તેથી એમણે આને ગુનેગાર માન્યો છે.” ઈત્યાદિ કંઈક સમજી વિનવે છે રાજાને, કે યજ્ઞદેવ પાસેય બીજા પાસેથી આવ્યું હોય,

તો મૂળ કોણે ચોરી કરી, અથવા એણે બીજી રીતે ક્યાંથી મેળવ્યું તેની તપાસ કરાવો ! છે મિત્ર પરના વિશ્વાસની હદ “! તેય મિત્રે ખોટું ભરમાવ્યાથી આટલા ભયંકર નુકસાનમાં ઊતરવું પડ્યું હોય, છતાં મિત્રની શાહુકારીનો વિશ્વાસ ! ચક્રદેવના આ વિશ્વાસને તમે શું કહો ? લાયકી કે નાલાયકી ? કહેતા નહિ નાલાયકી, હો. ‘મિત્રતાનો સંબંધ જોડતાં પહેલાં માપી લેવું. અથવા બાંધ્યા પછી પણ તપાસી લેવું. પરંતુ એક વાર બાંધ્યા પછી પણ કોઈ અવસર ઉપસ્થિત થતાં એકાએક અવિશ્વાસુ ન થવાય.’ ચક્રદેવના આ ધોરણ છે. તેથી મિત્ર ઉપર બરાબર વિશ્વાસ જાળવી રાખ્યો છે. પોતાને શું બન્યું એની પરવા નહિ, એનો વિચાર નહિ. સ્નેહીનું ગૌરવ બરાબર જળવાઈ રહેવું જોઈએ.

સંસારી કે સંત ? :- હજી તો અહીં કોડ છે કે મૂળ તપાસાવો. પણ આગળ જો જો કે આનાથી પણ કેટલી બધી વધારે ઉદારતા મિત્રને મૂળ ચોર જાણ્યા પછી પણ વરસાવે છે ! આ તો માનવ કે દેવ ! સંસારી કે સંત ! પોતાની ધોર કદર્થના થઈ એનો કોઈ વિચાર નહિ ! અને ‘મિત્રને ગુનેગાર ન માનો, પણ એનું મૂળ તપાસાવો’ એ ક્ષમા માગતા રાજા પાસે યાચના ? પણ કેવી ખૂબીથી કરી કે પહેલાં તો ક્ષમા માગતા એવા પણ રાજાને ‘કદર્થના નહિ પણ યોગ્ય જ કરનારા’ તરીકે ઓળખાવ્યા ! એય બનાવટી કથન નહોતું. જેવું પોતાનું દિલ કહેતું હતું તેવું કથન હતું. એના ઉપર મૂળની તપાસની વિનંતિ કરી જેથી પોતાના મનની અભિલાષા પૂર્ણ થાય. પણ અહીં જુઓ કે રાજા એની માગણીને અવગણતો નથી. તેય મૂળ શોધાવવાની વાતેય નથી કરતો, ત્યારે શું કરે છે ?

રાજા કહે છે કે, “મૂળની તપાસ થઈ ગઈ. ભગવતી દેવીએ જ કહ્યું છે કે આ બધું તે પાપીએ જ કર્યું છે.” એમ કહીને દેવીએ કહેલ હકીક્ત રાજાને કહી સંભળાવી.

યજ્ઞદેવને બાંધી લાવે છે :- એ વખતે ચક્રદેવના મનને એમ થયું કે ‘હે ભગવન્ ! આ અસંભાવનીય શું ?’ એટલામાં તો જમના દૂત જેવા સિપાઈઓ યજ્ઞદેવને મુશ્કેટાટ બાંધીને ત્યાં લઈ આવી હાજર કરે છે; અને રાજાને નિવેદન કરે છે. યજ્ઞદેવના તો હોશકોશ જ ઊડી ગયા છે. રાજાની આગળ પહેલાં શાણો થઈ આવ્યો હતો તે હવે કાંઈ એને પૂછવા માટે રાજા એમને એમ નથી બોલાવતા. કદાચ સિપાઈઓ ભૂલ્યા હોય પણ અહીં તો રાજાએ એને માનભરે પૂછતા નથી. એટલે હવે તો બાપડો ‘શું થશે !’ એની ભયંકર માનસિક વ્યથામાં ધ્રુજી રહ્યો છે. ત્યારે પૂછો ને કે

પ્ર.- શું એને પહેલેથી એ ભય નહિ હોય કે ચક્રદેવ રાજાને ખરી વાત કહી દેશે તો ?

ભ્રમણા કેવી સંભવે :-

ઉ.- પણ અહીં એ સમજવા જેવું છે કે માણસ કેટલીય વાર પોતાની બુદ્ધિને બડી માનીને ખોટા વિશ્વાસમાં રહે છે અને હાથે કરીને પોતે પોતાના જ કૃત્યથી ફસાય છે. યજ્ઞદેવે મનમાં એમ ધાર્યું હોય કે “હું પહેલાં જઈને રાજાને ઊંડો ભેદ કહેવામાં શાણો થઈ આવું; પછી ચોર તરીકે પકડાયા બાદ ભલેને કદાચ ચક્રદેવ રાજાને ખરી વાત કહેવા જાય તો ય રાજા માને નહિ. કેમકે રાજા તો એક જ વાત કહે કે ‘શું આ જગજાહેર મારા ઢંઢેરાની ખબર નહોતી ? પાંચ પાંચ દિવસ થાય. કેમ આવીને મને પહેલા કહ્યું નહિ ? માટે મનમાં હશે કે ઠીક માલ પચ્યો તો ! એ તો પકડાઈ ગયા ત્યારે ભાઈ સાહેબ બચાવ કરવા નીકળ્યા છે કે આ તો મને યજ્ઞદેવે ફસાવ્યો. એટલે ખરો ચોર જ તું છે’- એમ રાજાને લાગી જવાનું. પછી ચક્રદેવની વાત પર વિશ્વાસ ન મૂકે અને આપણે બંદા ખરા શાહુકાર અને રાજહિતેષી ગણાઈશું. તેમ કદાચ ચક્રદેવ તરત જ રાજાને કહેવા જાય કે ચંદનશેઠનો માલ આણે મને ગળે બઝાડ્યો છે, તોય ચક્રદેવને પોતાનું સાચું મનાવવા માટે બહારનો કોઈ સાક્ષી તો મળવાનો જ નથી. પછી ક્યાંથી એનું સાચું મનાય?”... વગેરે વગેરે વિશ્વાસમાં યજ્ઞદેવ બેઠો હોય પછી ચક્રદેવ રાજાને કહી દે તોય એને શો ભય હોય ?

પણ અહીં તો જો રાજા યજ્ઞદેવ પર વિશ્વાસે બેઠો હોત તો તો એને આવી રીતે પકડી મંગાવે નહિ. એટલે હવે યજ્ઞદેવ કળી ગયો કે ‘આ તો રાજાએ મને જ ખરેખર ચોર માન્યો છે’ તેથી કંપી રહ્યો છે કે ‘રાજા શી સજા કરશે.’

મદિરાકેફ :- માણસને, ઠેઠ પકડાય ત્યારે કંપ થાય છે ! કેવું કારણ અજ્ઞાન ! ગુનો કરતાં તો જાણે મગરમસ્તી ! ‘શું છે ? કોના બાપની પરવા છે ? કાલ કોણે દીઠી છે ? આમાં આપણને શો વાંધો આવવાનો છે ?’ વગેરે વગેરે ભ્રમણાઓના મદિરાકેફમાં અંધ બની ધોર દુષ્ટત્યો આચરાય છે ! સંસારની નરક અને તિર્યંચ ગતિ એમજ ફુલ (પૂર્ણ) ભરેલી રહે છે ! આ તો પરલોકની વાત. પણ અહીં ય જગતને એવા તરફથી મહાવિટંબણા છે. ત્યારે પોતાને એનો કરુણ અંજામ આવતાં અહીં જ ધોર ત્રાસ ! પાપનો ભયંકરનો બદલો ! વગેરેના ભોગ થવું પડે છે.

યજ્ઞદેવને ભયંકર સજાનું ફરમાન ! :- યજ્ઞદેવની એવી જ સ્થિતિ થઈ. જેવો એને બાંધી લાવી રાજા આગળ હાજર કરવામાં આવ્યો કે રાજાએ હુકમ કર્યો કે ‘એ ! આની જીભ કાપી નાખો, અને આંખો ફોડી નાખો.’ રાજાની દૃષ્ટિમાં પહેલું તો યજ્ઞદેવે જીભથી જે જૂઠું હંકાર્યું એ એક મોટો ગુનો છે, તેથી જ જાણે એની જીભ કાપી નાખવા કહ્યું. તેમજ આંખેથી યજ્ઞદેવે ચંદનશેઠનો માલ જોઈને

ચોર્યો, અને મિત્રને સજ્જન વિશ્વાસુ જોઈ ધોખામાં ઉતાર્યો એટલે જાણે ‘એની આખ ફોડી નાખો’ એમ કહ્યું.

ચક્રદેવ મિત્ર માટે માફી યાચે છે :- આ ભયંકર સજા સાંભળીને ચક્રદેવનું કોમળ દિલ ઊછળી ઉઠ્યું ! એમ તો થયું જ હતું કે ‘આવા સુમિત્રમાં આવું ચોરીનું કાર્ય સંભવે નહિ. તે અસંભવિત સંભવિત કેમ બની ગયું ?’ એ વિચારણા ય પોતાની સાત્ત્વિક અને મહા ઉદાર વિચારસરણી. હવે તો વળી એને રાજાએ ફરમાવેલી સજા સાંભળતાં કમ-કમી આવી ગઈ ! ગમે તે ભોગે મિત્ર ઉપરની દયાથી એને બચાવી લેવા માટે ચક્રદેવ રાજાના પગમાં પડી વિનવે છે કે ‘દેવ ! આ મારો ગુનો માફ કરો. યજ્ઞદેવને છોડી દો (એને સજા ન કરો).’

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૩, અંક-૩૫, તા. ૧૪-૫-૧૯૫૫

યજ્ઞદેવના અનેક ગુના :- ચક્રદેવ આ કોને કહી રહ્યો છે ? યજ્ઞદેવની અનેક પ્રકારની દુર્જનતા ઉપર ભયંકર ગુસ્સે થયેલા રાજાને ! પાછું યજ્ઞદેવનો ગુનો હોવામાં સજડ પ્રમાણ રાજાને મળેલું છે ! હવે માને રાજા ? નગરદેવતાની દરમિયાનગીરીથી રાજાને સત્ય હકિકતની ખબર પડી છે. તેથી કદાચ ચક્રદેવના સત્ય બ્યાનથી યજ્ઞદેવ જો પહેલાં પકડાયો હોત તો સંભવ છે કે રાજાને ઓછો ગુસ્સો થાત. તેનાથી ઘણો જ ગુસ્સો રાજાને અત્યારે થયો છે. કારણ કે (૧) જે પ્રસંગમાં દેવતાને દરમિયાનગીરી કરવી પડી, એ પ્રસંગ કેટલો બધો ગંભીર ગણાય ! બીજું એ પણ છે કે (૨) યજ્ઞદેવે માત્ર ચોરી કરી તેટલો જ ગુનો નથી, પરંતુ (૩) સજ્જન અને ઊંચકુળના એવા પોતાના મિત્ર ચક્રદેવના ગળે મોટી ચોરીનો માલ બઝાડી જે ચોરપણાનો આરોપ ચઢાવ્યો; (૪) પોતે જ પ્રપંચ રચીને રાજાને જે જૂઠું ભળાવ્યું. તથા રાજાને અજાણમાં રાખી જે એવી સ્થિતિ ઊભી કરી કે ચક્રદેવને રાજાને અજાણમાં રાખી જે એવી સ્થિતિ ઊભી કરી કે ચક્રદેવને દેશનિકાલની સજા થાય... આ પણ અનેક મોટા ગુના છે. રાજાને મન યજ્ઞદેવના અપરાધની સીમા દેખાતી નથી. મન ઊકળી ઉઠ્યું છે ! “અહો, આ દુષ્ટે મારી પાસે આવા એક સજ્જન પુરુષની આવી કદર્થના કરાવી ! પોતાના મિત્રને આ બદમાશ ભયંકર આપત્તિમાં ઉતારનારો થયો ! મિત્ર પર ભયંકર કલંક ચઢાવનારો થયો !...” આ સૂચવે છે કે ભૂતકાળમાં રાજાપણાની સ્થિતિએ પહોંચેલા ઉત્તમ પુરુષો સજ્જન પ્રત્યે કંઈ અજુગતું ન થઈ જાય તેની કાળજીવાળા હતા. હજી ગુનેગાર છૂટી જાય એ નભાવી લેતા પણ બિનગુનેગારની હીલના ન થઈ જાય એ ચોકસાઈ ખાસ લેતા.

પાણું ચોક્કસાઈ-ચીવટથી બધું કરવા છતાં, યોગ્ય માનીને જે કંઈ કર્યું, એમાં પાછળથી જો દેખાયું કે ‘મારે હાથે અયોગ્ય થઈ ગયું !’ તો એના ખેદનો પાર નહોતો રહેતો. અને એ પોતાની ભૂલ સુધારી લેવા નમ્ર બનીને યોગ્ય કરી લેવા ચૂકતા નહિ. આપણા દિલને ઉત્તમ હૃદય બનાવવા આ તૈયારી કરવી પડે.

ચંદનની વિશેષતા :- કોઈ પણ સજ્જન, ગુણીયલ અને કુળવાન આત્મા પ્રત્યે આપણાથી કંઈપણ અજુગતું ન થાય, ને એક પણ કટુ શબ્દ આપણાથી ન બોલાઈ જાય, એની સતત સાવધાની જોઈએ. એમાં ખબર પડી કે ‘આ તો અજુગતું થઈ ગયું...’ તો ત્યાં ઝટ અનુચિત કાર્યથી પાછા ફરી જવું જોઈએ. બચાવ ન જોઈએ. કે ‘આપણે તો ભાઈ ! બધી તકેદારી રાખીને જ કર્યું હતું. બાકી કોઈ અંદર થોડું જ પેસી નીકળ્યું છે ?’ આવો બચાવ કરવામાં પણ હૃદયની હલકાઈ છે. રાજા શું વિચારે છે ? “ઓહો, મારે હાથે અજુગતું થઈ ગયું !...” તો ચક્રદેવની પાસે ક્ષમા માગતાં વાર નહિ ! માત્ર ક્ષમાજ નહિ, મોટું સન્માન સ્વાગત કરશે ! આ બાજુ યજ્ઞદેવ પ્રત્યે ઉપર કહ્યું તેમ અનેક ભયંકર ગુના પર મહાગુસ્સો છે. એટલે નોકરોને હુકમ કરી દીધો છે, “જાઓ, એ દુષ્ટની જીભ છેદી નાખો, એની આંખો ફોડી નાખો.” એને વિનવતો ચક્રદેવ સામે ઊભો છે ! ચક્રદેવ એટલે ? કેમ જાણે શીતલ ચંદન ! ચંદનને તમે ગમે તેટલું લસોટો, પણ એ શીતલતા જ આપ્યા કરે, તમે એને ગમે તેટલું બાળો, પણ એ સુવાસ જ આપ્યા કરે ! એમ ચક્રદેવ ! લાખ કષ્ટની વચમાં દેવતાએ બધી ગુપ્ત વાત જાહેર કરવા છતાં એની ઉત્તમતા તો એની એજ ! કહે છે, “મહારાજ, આટલો મારો અપરાધ ક્ષમા કરી યજ્ઞદેવને છોડી દો.” મિત્રનો ગુનો એ જાણે પોતાનો ગુનો છે, મિત્રની કાયા એ જાણે પોતાની જ કાયા છે !! માટે મિત્ર વતી ક્ષમા પોતે માગી રહ્યો છે ! ચક્રદેવનાં વચન સાંભળી રાજા તો ચક્રિત જ થઈ જાય છે ! થાયજ ને ? વિચારો કે આ ચક્રદેવનું તે દિલ શાનું બનેલું ! જે મિત્રની કુટિલતાથી પોતાને કલંક અને વિટંબણા વેઠવા ઉપરાંત આપઘાત કરવાની દશા આવી, તેજ મિત્ર પર વાત્સલ્ય ઊભરાય છે ! જે મિત્ર ખરેખર ગુનેગાર છે, એવું હવે દેવતાના વચનથી સારી રીતે પુરવાર થયું છે, એને ક્ષમા અપાવવી છે, ત્યારે ચક્રદેવના હૃદયની અગાધ દયા, ઉદારતા. વગેરે ગુણો કેવા !

સાત્ત્વિક અને નિઃસત્ત્વ :- સાત્ત્વિક હૃદયના જ આ કામ છે. સત્ત્વહીનનું ગર્જું નહિ. સાત્ત્વિક હૈયું શત્રુનુંય દુઃખ જોવા સમર્થ નથી. નિઃસત્ત્વ હૈયું શત્રુનું ભલું જોઈ શકતો નથી. નિઃસત્ત્વ હૃદયને, જો પોતાનો કોઈ વિરોધી વિના સજાએ માફ કરાતો હોય, તો એ જોવાનું મુશ્કેલ પડે છે. એ જોવાનું એનાથી સહેવાય જ

નહિ. અધીરું થઈને એ તો બળી ઊઠે કે ‘હું ? આને માફી ? આને તો આવી આવી ભારે સજા થવી જોઈએ’-આવું જેમ સત્ત્વહીન હૃદય વિચારે છે; તેમ સાત્ત્વિક હૃદય એથી ઊલટું પોતાના ગુનેગાર દાંભિક મિત્રને પણ સજા થાય એ જોવાનું સહી શકે તેમ નથી. એને તો થાય કે “અરેર ! આને બિચારાને શા માટે સજા અને દુઃખ ? એને માફી કેમ નહિ ? લાવ, મારું ચાલે ત્યાં સુધી એને માફી અપાવું !”-એવું કોમળ અને સત્ત્વપૂર્ણ હૈયું ભાવના ભાવી રહ્યું હોય છે. કઠોર અને કોમળનો કેવો મહાન વિચારભેદ હોય છે ! અરે, કેટલીવાર તો તો જેને સજા થતી હોય એ માણસ પોતાનો દુશ્મન ન પણ હોય તોય એની સજા માટે કઠોર હૈયાં ખુશ થાય છે ! અને સજા વિના એમને એમ જો એને છોડી મૂકવામાં આવ્યો, તો આ કઠોર હૃદયો નારાજ અને આકુળવ્યાકુળ થાય છે ! કેવી જડતા ! સામાને દુઃખ ન આવ્યું એ જોવા માટે પણ જે દિલ સહિષ્ણુ નથી, એ પોતાની જાતે તો પોતાના ગુનેગાર માણસને માફી-દયા બક્ષવા ક્યાંથી જ તૈયાર હોય ? ચક્રદેવ સાત્ત્વિક અને કોમળ દિલનો છે.

સત્ત્વ અને કોમળતા :- (૧) સત્ત્વને લીધે, પોતાને થયેલું આબરૂનું નુકશાન અને વિટંબણા, એને મન કોઈ વિસાતમાં નથી. તેમજ શત્રુનુંય ભલું જોવાની તાકાત છે; અને દુશ્મનને માફી થાય એ સહવાની શક્તિ છે. (૨) કોમળતાને લીધે પોતાનાજ જીવલેણ વિશ્વાસઘાતી કુમિત્રની ઉપર ભયંકર સજા વરસે, ને એ બદનામ થાય, એ જોવા સહિષ્ણુ નથી. એટલે રાજાને પગમાં પડી વિનવે છે. “નાથ ! ક્ષમા કરો મને, અને યજ્ઞદેવને છોડી મૂકો; માફ કરો !” એટલો ગળગળો થઈ વિનવે છે કે રાજા વિચારમાં પડી જાય છે. અને તેથી જ સિપાઈઓ હજી રાજાએ ફરમાવેલ સજાનો અમલ નથી કરી શકતા ! ચક્રદેવનું ક્યું હૃદય ! શાનું બનેલું ? કઈ જીવની મુખ્ય વિચારસરણી ! અને કેવાક આદર્શ ! જાણે કોઈ મહર્ષિ ! દુશ્મન ઉપર પણ જોરદાર દયા અને પ્રેમનો વરસાદ ! આવું કરવાથી શું પોતાનું જીવન મુફલીસ બનતું હશે ? અને દુશ્મન પર દાટ વાળનારું, શત્રુ પર ભૂખ્યા વાઘ વરુની જેમ તૂટી પડનારાનું જીવન શું માલવાળું હોતું હશે ? ના, જરાય નહિ. માલવાળું જીવન તો દુશ્મન પર પણ ક્ષમા-શીલતાનું જીવન હોય. એના અંતરમાં દુશ્મનને ય બચાવી લેવાના કોડ, એ લોભિયાને લાખોનું ધન મેળવવાના કોડ જેવા, પ્રબળ હોય છે; અને પછી એ શત્રુ બચ્યાનો આનંદ પણ એટલો બધો ઊંચો હોય છે ! કેવું ધન્ય જીવન ! કેવું દિવ્ય હૃદય ! આપણને આવું જીવન અને હૃદય ક્યારે મળશે ! કેઈ જીવનોના આ માટેના સતત અભ્યાસ જોઈએ, ત્યારે આટલી ઉચ્ચ સ્થિતિ કહી રહી છે ને ? છતાં પ્રભુ પાસે રોજ

પ્રાર્થીએ ‘પ્રભુ ! એવું સાત્ત્વિક અને કોમળ હૃદયવાળું જીવન મને ઝટ આપજે’ મુંઝાશો નહિ, એવા જીવનથી લૂંટાઈ નહિ જઈએ; ઊલટાં સમૃદ્ધ થઈશું. આત્માનું નૂર એમાં ખીલશે; અવિકાર્ય-શક્તિ વધશે. અવિકાર્ય શક્તિ એટલે ‘પ્રતિકૂલ કે અનુકૂલ સંયોગો આવે છતાં એમાં આપણે લહેવાઈ જઈએ નહિ, રાગદ્વેષના ફંદામાં ન ફસીએ; મદ, ઈર્ષ્યા, હિંસા, વગેરે પાપોના મળમાં હાથ ન ઘાલીએ; આત્માને ઝબોળીએ નહિ.’ ચક્રદેવે આવું જીવન બનાવ્યું છે. પૂર્વે કહ્યું તેમ એની સહિષ્ણતા-અસહિષ્ણતા ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. પોતાને કષ્ટ આવ્યું એની સહિષ્ણતા કેવી કે ઠેઠ સુધી પરદોષ અંગે મૌન ! ત્યારે પોતાની સામે ભયંકર શત્રુવટ કરનારને પણ કષ્ટ આવતું જોઈ એની અસહિષ્ણતા કેવી કે એને કષ્ટ પડવાની વાત સહવી અશક્ય ! તેથી પોતેજ રાજાને વિનવે છે ! જગત એમ રડે છે કે ‘હાય ! આ અમારું દુઃખ અમારાથી સહાતું નથી.’ આ સાત્ત્વિક અને કોમળ નરરત્ન એ માને છે કે ‘આ બીજાનું દુઃખ અમારા માટે અસહ્ય છે !’ ધન્ય છે આવા નરરત્ને ! હવે જુઓ રાજા શું કરે છે.

રાજા સમજાવે છે :- રાજા સમજે છે કે ચક્રદેવનું દિલ અતિશય ઉત્તમ હોઈ દુષ્ટનેય માફી આપવા કહે છે, પરંતુ આ દુષ્ટ એટલો નીચ છે કે એ એને યોગ્ય નથી. તેથી કહે કહે છે “સાર્થવાહપુત્ર ! તારું કહેવું ઠીક નથી. આ યજ્ઞદેવ દુરાચારી છે. માટે એને માફી કરવા સિવાય બીજું કંઈ માગી લે.”

ચક્રદેવ જવાબ વાળે છે, “મહારાજ, બીજું માગવાનું કહો છો, તો બીજો મને કંઈ ખપ નથી. જો મારા પ્રત્યે આપને કંઈ પણ બહુમાન હોય તો આપ આજ કરો.” અર્થાત્ આ તો જો આપ મારા પ્રત્યે કંઈ માન ધરાવતા હો તો કહું છું, બાકી કંઈ મારો આપના પર અધિકાર નથી.

મોટા નગરના રાજાના કહેવાનો ભાવ એ હોય કે “તું આમાં ન પડ; એ મારો કેદી, અને અમે રાજા. એક રાજા તરીકેની અમારી નીતિ સમજ જા. અમારે તો મોટાં રાજ્ય ચલાવવાનાં છે...” તો શું આના પર મન મનાવવાનું ન થાય, કે “શું થાય ભાઈ ! રાજાને રાજ્ય ચલાવવું રહ્યું, ત્યાં એય શું કરે અને આપણેય શું કરીએ...?” પણ ના, ચક્રદેવને એવા સંતોષ આવડતા નથી. વિચારો કે યજ્ઞદેવ કંઈ ચક્રદેવનો સગો નથી કે નાતીલો નથી. આજે તો સગાભાઈ માટે પણ ધીરજ ધરવી મુશ્કેલ છે. જરાક સગો કોકનું આઘું-પાછું કરે તો મનમાં શું ઊઠે ? “મરશે... એનાં ભાગ્ય ! આડાઅવળા ધંધા કરે ત્યાં આપણે શું કરીએ ?...” બચાવ શોધાય ને ? પણ ત્યાં ખબર નથી કે તું બચાવ કરે છે ખરો, પણ

ઉત્તમતાનો સોનેરી સમય :- હૃદયમાં જ્યારે ઉત્તમતા કેળવવાનો સોનેરી

અવસર આવ્યો છે, ત્યારે તું પહેલેથી એના પર તાળાં મારે છે ! ઉત્તમતા ત્યારે બતાવવાનો અવસર ખરો ઊભો થાય છે કે જ્યારે સામેથી અધમતાનું પ્રદર્શન થતું હોય. એમ નહિ કે સામો માનપૂર્વક લઈ જઈ; બાસુંદીના ભોજન કરાવે, તે પછી આપણે પણ બાસુંદીના ભોજન કરાવીએ એ ઉત્તમતા. એ તો સોદો છે. તેમાં શું મોટી નવાઈ ? ઉત્તમતા કેળવવાના અવસર વખતે આપણે ધીરજ ગુમાવી દઈએ છીએ. એનો અર્થ એ કે જે વખતે ગુણશ્રેણિ પર ચઢવાનો અવસર મળ્યો હતો તે વખતે ટાંટિયા ઢીલા કરી બેસી ગયા ! અવસર વીત્યા પછી ઘણી ભાવના ભાવીએ તેથી શું ? આત્માના ગુણ કેવળ ભાવના પર સ્થિર નથી થતા. રોજ ભાવના ભાવીએ દાનની, પણ બે પૈસા દાન કરવાનો અવસર આવ્યો એટલે કેમ ? તો કે “આપણે ત્યાં ક્યાં આપીએ ? આપણું જ પૂરું નથી થતું ત્યાં...” આ હોય તો તમને લાગે છે કે દાનગુણ ખીલે ? એવી પોકળ ભાવના હૈયાની લખી રાખો. અવસરે દાનના અમલ વિનાની કલાકોના કલાકો સુધી ભાવેલી દાનની ભાવનાઓ હૃદયમાંથી કૃપણતાને કાઢી ન શકે અને ઉદારતાને કેળવી ન શકે. જેવી દાનની ભાવના તેવું ઉપદેશ શ્રવણ અંગે સમજવું.

ઉપદેશમાંથી ડહાપણ મેળવ્યું ખરું પણ તેને જીવનમાં ઉતારવાની તૈયારી કેટલી છે ? ‘ઓહો, શું નવકારનો પ્રભાવ...’ આ સાંભળ્યું ખરું, પણ જ્યારે અમલમાં મૂકવાનું આવ્યું ત્યારે સવારથી સાંજ સુધીમાં નવકારનો એક અક્ષર પણ યાદ ન આવ્યો ! તો શું નવકાર સૂતી વખતે જ ગણવાનો છે ? એ તો ડગલે ને પગલે રટવો જોઈએ. ગુણને સિદ્ધ કરવા માટે તે ગુણને અમલમાં કેટલો ઉતારાય છે, તે જોવું પડે છે. સામેથી અધમતા વરસી રહી છે તેની સામે ઊંચી ઉત્તમતા બતાવવાની ! ચક્રદેવ એ કરે છે, “હું જીવતો રહ્યો છું, અને મિત્ર પર આપત્તિનો અવસર આવ્યો છે તે ઘણા દુઃખની વાત છે ! પણ એ આપત્તિ ટાળવા બનતું કરું.” આટલું ઊંચું હૃદય શાથી છે ? કહો કે મનુષ્ય જીવનના આદર્શ એવા ઉચ્ચ છે. આપણે આ સ્થિતિએ ક્યારે પહોંચવાના ? આદર્શ જીવન પછી ત્યાં સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ દોષોનો પણ નિકાલ કરવો ઘટે. એમાં પહેલા નંબરમાં ક્ષુદ્રતા-સંકુચિતતાનો અભાવ અને ઉદારતાનો વિકાસ એવો જોઈએ કે હૃદય સારા વિશ્વ પર વાત્સલ્ય વેરનારું હોય. ચક્રદેવ આ આદર્શના માર્ગે પ્રગતિ કરનારો બની દુશ્મનનું કાર્ય કરનાર યજ્ઞદેવ ઉપર ગુસ્સે થયેલા રાજાની મહેર માગે છે !!

ચક્રદેવના દિલનું દર્દ વધુ કિંમતી : પ્રશસ્ત દર્દ ઉપર ઉન્નતિ :- અહીં રાજાને વિષમ સ્થિતિ થઈ પડી. એક બાજુ ચક્રદેવનો યજ્ઞદેવને છોડી દેવાનો આગ્રહ, બીજી બાજુ યજ્ઞદેવે કરેલ ભયંકર ચોરી, પાંચ પાંચ દિવસ ભારે તપાસ

છતાં પત્તો ન લાગે તેવી માયાજાળ, સજ્જન ચક્રદેવ ઉપર આરોપ, સજ્જનનો દ્રોહ વગેરે ગુનાહિત સ્થિતિ;-આમાં શું કરવું એ વિચારણીય થઈ પડે એવું બન્યું. રાજા દુષ્ટોનો દોસ્ત નથી પણ કાળ છે. એવાઓને ભારે નશીયત કરવી એ એને મન અગત્યની વસ્તુ છે. પરંતુ તેથીય વધુ અગત્યની વસ્તુ સજ્જનતાની પરાકાષ્ટાની કદર કરવા અંગેની છે. આવા દુષ્ટ ગુનેગારને હાથમાં આવ્યા પછી હવે કેમ છોડું ? એ રાજાને મન જેટલું કિંમતી છે એના કરતાં કેઈ ગુણું કિંમતી ચક્રદેવનું, જીવલેણ દુશ્મન ઉપર પ્રેમનો વરસાદ વરસાવનારું જે દિલ છે, તે રાજાના મનમાં લાગે છે. એટલે એ ચક્રદેવની વિનંતિને અવગણી શકતો નથી. વિચાર તો આવે ને કે આ ઉત્તમ આત્માનું દિલ તે કેવું કે જેમાં પોતાના પર વરસેલી આપદાઓનો હવે વિચાર સરખો નથી, અને દ્રોહી એવા પણ મિત્ર ઉપર આફત ઊતરતી દેખી ભારે દર્દ છે ? દિલના દર્દ તેય કેવાં ! મન તો આપણાં જેવું જ ને ? પુદ્ગલનું જ બનેલું ને ? છતાં એમાં દર્દ પણ પ્રશસ્ત કોટિનું ઊભું કરવું હોય તો કરી શકાય છે. એવા દર્દ થવા ઉપર ઉન્નતિનો આધાર છે.

રાજા યજ્ઞદેવને છોડવા કબૂલે છે :- વિવશ બનેલો રાજા કહે છે કે “જો ચક્રદેવ ! તારું વચન મારા માટે અલંઘનીય છે. તું આ દુષ્ટને છોડી દેવાનું કહે છે. તો આમાં હવે તું જાણે.”

આ સાંભળીને ચક્રદેવને અપૂર્વ આનંદ થયો ! રાજાના પગમાં પડી કહે છે કે “મહારાજ ! આપે તો મારા પર મોટી મહેરબાની કરી.” એમ કહીને એણે યજ્ઞદેવને છૂટો કરાવ્યો.

શું કર્યું રાજાએ ! દિલાવર ચક્રદેવના વચનને ઉલ્લંઘ્યું નહિ. પણ દુષ્ટને માફ કરવા પાછળની જોખમદારી ચક્રદેવના માથે મૂકી. એટલે ? ભવિષ્યમાં પાછો એ દુષ્ટ નર ચક્રદેવનો દ્રોહ કરવા ઊભો થાય તો તેનો વિચાર ચક્રદેવને કરવો રહેશે. પણ તેથી ચક્રદેવ થોડો જ ગભરાય એમ છે ? ભવિષ્યમાં તો આપણાં કર્મના ઉદય હશે એવું બનશે. પરંતુ વર્તમાનમાં સજ્જનતા બતાવવાનો, ને પર દુઃખના દર્દને અનુભવવાનો જે મોકો મળ્યો છે તેનો લાભ ઉઠાવી લેવા દો. તેથી જ એમાં સફલતા મળતાં આનંદનો પાર નથી ! જાણે પોતાના ઉપર કાંઈ બન્યું જ નથી. આવા ઉચ્ચ કોટિના દાખલા આંખ સામે રાખવાથી કર્મમાં કર્મ આપણું જરા જરા બગાડનારા પ્રત્યે પ્રેમ વરસાવી શકાય. આપણી પોતાની આફત કરતાં બીજાની આફત માટેનું દર્દ આપણા દિલમાં ઊભું કરી શકાય.

ચક્રદેવના સન્માન :- રાજા હવે જુએ છે કે ‘દેવતાના મુખેથી મેં તો સત્ય વાત જાણી; ચક્રદેવની નિર્દોષતા પિછાણી; પરંતુ જગતમાં એનો પ્રચાર કરવો જ

જોઈએ. તેમ દેવતાની પણ એ સલાહ છે.’ તેથી પહેલાં તો ચક્રદેવને પોતાના મહેલમાં મોકલાવે છે. કેમ વારું ? લોકને એમ ન લાગવું જોઈએ કે એને દેશનિકાલ કરવામાં આવ્યો હતો અને એ આપઘાત કરવા તૈયાર થયો હતો. ઉદ્યાનમાંથી ચક્રદેવનું સ્વાગત કરવામાં આ ભય હતો. તેથી પહેલાં તો એને મહેલમાં મોકલાવી દીધો. પછી ત્યાંથી મોટા વૈભવપૂર્વક અર્થાત્ હાથીના હોદ્દે કે પાલખી વગેરેમાં બેસાડી રાજપુરુષોના પરિવાર વગેરે ઠાઠ સાથે એને એના મકાને પહોંચતો કર્યો.

લોકવાણી :- પરંતુ આ રીતે વાજતે-ગાજતે રાજમાર્ગ ઉપર થઈને લઈ જાય તે કાંઈ છાનું રહે ? લોક તો ટોળે વળી જોવા મળ્યું. “ઓહો ! શું ચક્રદેવના રાજા તરફથી થતાં સન્માન !” લોકોને વસ્તુ સમજાઈ ગઈ. યજ્ઞદેવની દુષ્ટતા અને ચક્રદેવની સજ્જનતા જગજાહેર બની ગઈ. પછી જગતના મોંઢા બંધ કોણ કરી શકે ? લોકો તો ચક્રદેવને રાજમાર્ગથી પસાર થતાં થતાં સંભળાતું જાય એવા મોટા અવાજથી બોલવા લાગ્યું કે “અહો યજ્ઞદેવ કેવો અધમ ! કેવો વિશ્વાસઘાતી !...”

સુકૃત કરી લેવા છતાં અસંતોષ :- અહીં એ જોવા જેવું છે કે હવે તો યજ્ઞદેવને માફી પણ અપાવી દીધી; એટલે કે સજ્જનતાનું મહાન કર્તવ્ય બજાવી દીધું. પછી રાજા મોટા ભપકા સાથે સન્માન-સ્વાગત કરાવે છે. તો એથી પોતાના દિલને સંતોષ થાય કે નહિ ? ખુશી ઊપજે કે નહિ ? અભિમાન તો નહિ, પણ “અહો ! મારાથી એક સુંદર સુકૃત થયું. ચાલો ઠેઠ રાજા સુધીય એની અનુમોદના પહોંચી. જીવનની એક સફલતા થઈ...” આવુંય મનમાં થાય કે નહિ ? પણ ના, અહીં તો આખી વસ્તુસ્થિતિ જ જુદી છે. ચક્રદેવના દિલમાં એ બધો આનંદ અને સંતોષ માણવાની વાત તો દૂર રહી, કિન્તુ લોક યજ્ઞદેવની જે હલકાઈ ગાય છે, એ વસ્તુ એના સુકોમળ દિલમાં તીક્ષ્ણ બાણની જેમ ભોંકાઈ ઉદ્વેગ કરાવી રહી છે. તે એટલે સુધી કે હવે માત્ર એના પર જ ઉદ્વેગ નહિ, પરંતુ વિશાલ સંસાર કે જ્યાં કેઈ અનુચિત ચાલી રહ્યા છે, અને કેઈ વિચિત્ર કર્મો પોતાનાં વિષમ પરિણામ દેખાડી રહ્યા છે, એવા સમસ્ત સંસાર ઉપર એને અભાવ થઈ જાય છે. જીવોના મન ઊંડી ગુફા જેવા લાગે છે. ખબર જ ન પડે કે એમાં શું ચાલતું હશે !

ચક્રદેવની સંસાર પર અરુચિ :- આ વસ્તુ અવધિજ્ઞાની મહર્ષિના શબ્દમાં જુઓ, પોતાના ચરિત્રને આગળ વર્ણવતાં એ કહે છે કે “હું ચક્રદેવ, મને આ લોકના વચન સાંભળી સંસાર પર તિરસ્કાર છૂટ્યો. મને થયું જુવો તો ખરા ! આવા પણ મિત્રને આવું પરિણામ આવે છે ! અહો ! અસારતા સંસારસ્ય ! ખરેખર ! આ સંસાર માલ વિનાનો છે; તુચ્છ છે; કોઈ સાર નથી સંસારમાં ! અને વિચિત્રતા કર્મપરિણતેઃ । કર્મની સ્થિતિ તો મહા વિચિત્ર ! એ શું અકલ્પિત વાત

સર્જાવી દે, તેનો પત્તો જ ન લાગે. વિચિત્ર છે કર્મપરિણતિ ! અકલ્પિતની ઘટના કરાવે, અને કલ્પિતની શૂન્યતા બનાવે. વળી જનોનાં ચિત્ત દુર્લક્ષ છે ! તેમને કળી ન શકાય. તો આ બધામાં ખબર નથી પડતી કે યોગ્યાયોગ્ય શું ?”

ચક્રદેવને સદ્ગુરુનો સમાગમ :- પ્ર.:- “આવી રીતે જ્યારે હું ચિત્તની વિદ્વળ સ્થિતિમાં હતો, કર્તવ્યમૂઠ હતો, ત્યાં મારા સારા નસીબે શ્રી અગ્નિભૂતિ ગણધર મહારાજ પધાર્યા, અને ઉદ્યાનમાં ઊતર્યા. બહાર ગયેલા એવા મેં એ મહાત્માને જોયા ! જોતાં જ મને તેમના પ્રત્યે બહુમાન થયું. મેં તેમને પ્રણામ કર્યાં. તેમણે મને ધર્મલાભ આપ્યો. હું તેમના ચરણ આગળ બેઠો, અને મેં એમને પૂછ્યું,”

“ભગવન્ ! જોયો મેં આ સંસાર ! દુઃખથી અને અનુચિતથી ભરેલો ! દુઃખ માત્ર એક પ્રકારનું નહિ પણ કર્મની વિચિત્રતાને લીધે અનેક પ્રકારનું ! તેમાં ખબર નથી પડતી કે શું કર્તવ્ય બજાવીએ કે જેથી સર્વ દુઃખો ટળી જાય. શું એવો ધર્મ કોઈ છે કે જે સર્વ દુઃખોનો નાશ કરી આપે ? હોય તો તે કૃપા કરી મને બતાવો.” આ બધું કોણ પૂછે છે ? ચક્રદેવ.

ચક્રદેવના ત્રણ તારણ :- પૂછતાં પહેલાં એણે મિત્રના પ્રસંગ પરથી ત્રણ જે તારણ કાઢ્યા તે વિચારણીય છે. તેમાં (૧) સંસારની ભયાનક અસારતા, તે દેવતાઈ વૈભવ-વિલાસવાળા સંસારને પણ તુચ્છ ગણવાનું સૂચવે છે; તેમાંય સાવધાન રહેવાનું શિખવે છે; અને શક્ય પ્રયત્ને એમાંથી સર્વથા છૂટી જઈ સર્વદા સ્વસ્થ થવાનું કહે છે. (૨) બીજું તારણ :- ‘કર્મની વિચિત્રતા’ આત્મામાં પૂર્વના કેઈ કર્મ છૂપાયેલા પડ્યા હોય છે તે અણધારી પળે જાગીને કેવા આશ્ચર્યકારી પ્રસંગો સર્જે છે એનો પત્તો લાગતો નથી; એની કલ્પના આવી શકતી નથી. એ વસ્તુ (i) આત્માને સદા નિરભિમાન રાખવા બસ છે. કર્મવશ માણસનાં અભિમાન શા કામનાં ? ક્યારે કર્મ શું કરે, ક્યાં પટકે, કેવી આપદાના સીસામાં ઉતારે, એનો શો ભરોસો ? બીજું, (ii) નવા અશુભ કર્મ કરવા સામે લાલબત્તી ધરે છે. (૩) ત્રીજું તારણ :- ‘જીવોનાં દુર્લક્ષ્ય ચિત્ત,’ તે સંસારી જીવોના સંબંધમાં આવતાં સાવચેતી રાખવાનું શિખવે છે. ઉપરાંત, જે સંસારી સગાં સ્નેહી વગેરેમાં પહોળાં પહોળાં થઈને ફરો છો, એમની ગૂઢ મનોવૃત્તિઓ અને એમાં છૂપાયેલી સ્વાર્થાદિ મલિનતા એવા પ્રત્યે વિરક્ત રહેવાનું સૂચવે છે.

હૈયામાં ઢાળ હોય તો ઉપદેશ અંદર ઊતરે :- ચક્રદેવે તારવેલા આ ત્રણ તત્ત્વોએ હૈયામાં એવું સુંદર મંથન કર્યું કે હવે હૈયું મહાત્માના વચન રત્નોને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય બન્યું. મહાત્માઓની દેશના હૃદય પર સારામાં સારી અસર ક્યારે કરે ? એની પૂર્વ ભૂમિકારૂપે હૈયામાં ઢાળ બન્યો હોય. જમીનનો ઢાળ હોય તો એ

પર થઈને પાણી નીચે સરોવરમાં આવે. પણ જમીન ઢાળ વિનાની હોય તો પાણી સરોવરમાં ન ઊતરે. તેમ હૈયામાં ઢાળરૂપે જો તત્ત્વની જિજ્ઞાસા થાય કે “હું તત્ત્વ સાંભળું, આત્માનું હિત સાંભળું,” વળી સાથે જો દુનિયામાં દેખે કે ‘અહીંયાં તો અસાર, વિચિત્ર અને ગૂઢ જ પડેલું છે. એમાં તો અહિતના જ મામલા છે !’-તો ઉપદેશ હૈયામાં ઊતરે. હૈયામાં આ ઢાળ છે. ચક્રદેવના હૃદયમાં તેવો ઢાળ થયેલો છે.

તે કહે છે, “પ્રભુ, મને સર્વ દુઃખ ટાળે તેવો ધર્મ બતાવો.”

ગુરુ ઉપકારી છે; કહે છે, “એવો ધર્મ તો ઊંચામાં ઊંચો જ હોય. સામાન્ય ધર્મ એવું દુઃખ ન ટાળી શકે.”

ગુરુ ઉચ્ચ ધર્મ બતાવે છે :- “એવો ધર્મ ક્ષમાદિ દસ પ્રકારનો યતિધર્મ છે.”

શું ક્ષમાદિમાં કઠિનધર્મ આવ્યો ? હા, એમાં કઠિનઈ છે. એનો સ્વીકાર કર્યા પછી, કોઈ દુશ્મન આપણા શરીરના ચામડા ઉતારી લે, તો પણ ક્ષમા છોડવાની નથી. સારામાં સારા માનના હોદ્દા પર બેઠા હોઈએ, અને કોઈ હલકામાં હલકું કલંક ચઢાવે તો પણ માન-મદની વિદ્વળતા કરવાની નહિ. આ છે યતિધર્મ ! ગુરુમહારાજે ક્ષમા-મૃદુતા વગેરે દસેય પ્રકારના યતિધર્મનું બહુ સરસ વર્ણન કર્યું. ચક્રદેવના હૈયામાં ઢાળ તો થયો જ હતો. ત્યાં આ ઉપદેશે, જુઓ કે કેવી સરસ અસર કરી.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૩, અંક-૩૬, તા. ૨૧-૫-૧૯૫૫

ચક્રદેવને અસર :- અમરગુપ્ત આચાર્ય મહારાજ કહે છે, “ગુરુનો તે ધર્મોપદેશ સાંભળીને મારા (ચક્રદેવના) દિલમાં પહેલાં તો દેશવિરતિ શ્રાવકધર્મનો પરિણામ જાગ્યો, પરંતુ સાથે સંવેગ ધર્મપ્રેમ વધતો ચાલ્યો અને વધતાં સમસ્ત સંસાર પર ઉત્કટ વૈરાગ્ય જાગી ગયો.” નવો ધર્મ પામીએ ત્યાં લક્ષ્મીની જેમ જો જવલંત રાગ હોય તો તેથી ય વિશેષ અધિક ધર્મના કોડ જાગે. પૈસા નવા કમાતા શું થાય છે ? હવે આમ વેપાર ખેડું, ને આટલા ટકા બજાર ફરે તો આટલો નફો કરી લઉં...’ એવું જ કંઈ ને ? ચક્રદેવને દેશવિરતિ ધર્મના ભાવ જાગ્યા પછી એવું જ થયું સંવેગ-વૈરાગ્ય વધી ગયા. એટલે હવે ચિત્ત વિચારવા લાગ્યું કે,

સંસાર એ કલેશ શાથી :-

“જે આવો કલેશ કે જે સંસારનું વર્ધન જ આપે છે. તેવા કલેશમાં પડી રહેવાથી શું ? એને છોડી ચારિત્ર જ લઈ લઉં.” શું સમજ્યા ! માત્ર કોઈ અમુક

પ્રસંગ જ નહિ, પણ સંસારવાસને જ કલેશ કહે છે ! ઘેર શ્રીમંતાઈ છે; નોકર-ચાકર છે; દુનિયામાં મોટી આબરૂ છે; રાજાનું અત્યંત બહુમાન છે. ત્યાં ક્યાં કલેશ છે ? પણ દિલમાં જે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે કે ‘આ અનુકૂળતા જ કલેશ છે. કેમ વારૂ ? જીવ એમાં લલચાય છે; એના પર આસ્થા મૂકે છે; એમાં ખેંચાઈને દિલમાં એની રમણતા પાછળ અનેક પાપસ્થાનક સેવે છે; ભવભ્રમણ વધારે છે; માટે જ એ કલેશ ! માટીનું કોડિયું એટલું નહિ ખેંચે પણ ચાંદીના ગ્લાસની અનુકૂળતા હોય તો ? મોટો ગ્લાસ નહિ, પણ મંદિરમાં પૂજા કરવાની નાની કટોરી ય તમે ચાંદીની રાખી હોય, ને હાથ ધોવા ગયા અને કટોરી ઊપડી ગઈ. તો શું થાય ? છાતીમાં કટારીની જેમ કટોરી પેસી જાય ને ? માટે જ એ કલેશ.’

જે સંયોગ, જે પરિસ્થિતિ આપણા હૃદયમાં દેવગુરુ અને ધર્મની આસ્થા પેસવા ન દે, જામવા ન દે, તત્ત્વ રમણતા થવા ન દે અને એના બદલે સંસારની વાતો એવી પેસીને રાગાદિનાં તોફાન જગાવે જાય કે પછી નીકળે જ નહિ !, તે કલેશ.

સંસાર પરના વૈરાગ્યથી, ને એની આવી ઓળખાણથી એનું દિલ આવું થઈ ગયું છે. સંસારમાં રહેલો વ્રતધારી જીવ આટલે સુધી પહોંચી શકે છે, એટલું જ નહિ પણ શ્રાવકનાં વ્રત ન લીધાં હોય તે પણ સમ્યક્ત્વના બળે આટલે સુધી પહોંચી શકે છે; કે એનું મન કહે છે “આ સુખરૂપ સંસાર પણ કલેશ છે.” અને મન તેથી ઉદ્દેગ અનુભવે છે. કલેશ કેમ ? શાન્તિ કેમ નહિ ? કહો, અહર્નિશ પાપની-રાગની, દ્વેષની, હર્ષની, શોકની, વગેરે વિચારણામાં રોકી રાખે તે કલેશ. અહર્નિશ દેવગુરુ અને ધર્મનું સ્મરણ રખાવે તે શાન્તિ.

અમરગુપ્ત આચાર્ય મહારાજ કહે છે, “મને ભવનો એવો વૈરાગ્ય વધી ગયો, કે આ બધું કલેશરૂપ લાગ્યું; તેમાં માત્ર આત્માની વિટંબણા અને ભવની પરંપરા વધવાનું લાગ્યું.” આ મારી ભાવનામાં કેટલાંય કર્મનો જથ્થો ગળી ગયો ! ને ગાઢકર્મબંધની સ્થિતિ તૂટી ગઈ ! આત્માનું વીર્ય સ્ફુરાયમાન થઈ ગયું ! એમ લાગ્યું કે જાણે આ બધું કાઢી નાંખ્યું, ને સર્વવિરતિનો પરિણામ જાગ્રત થઈ ગયો. મેં ગુરુ ભગવંતને વિનંતિ કરી કે,

ચક્રદેવની માગણી : ચારિત્ર ગ્રહણ :-

“પ્રભુ ! આપે મારા પર ઘણો ઉપકાર કર્યો ! આ સંસારના પ્રપંચ પરથી મારું ચિત્ત ઊઠી ગયું છે. તો હવે મારે શું કરવું તે ફરમાવો.”

ગુરુમહારાજશ્રીએ વિશિષ્ટ શાસ્ત્રબોધના અનુસારે મારા મનના ભાવ સમજી જઈને કહ્યું “મહાભાગ ! તારે મહાપુરુષોએ આરાધેલ ચારિત્ર આદરવું યોગ્ય છે.”

મેં ચારિત્ર લીધું અને વિધિપૂર્વક પાળ્યું.

ચારિત્રમાં કષ્ટ : સંસારની ભયાનકતાને પીછાણી ગયેલા અને તેથી જ સર્વત્યાગી બની જગત ઉપર મહાદયાળુ બનેલા સાધુ મહાત્મા સામા જીવને પાત્ર દેખે તો પછી શું કામ બાકી રાખે ? મહાદયા કરે તેજ ઠીક ને ? પણ પૂછોને.”

પ્ર.- મહાદયા કરવા જતાં સામો જીવ ચારિત્રના કષ્ટ એકદમ જ શી રીતે સહી શકે ?

ઉ.- પણ અહીં જ તમે ભૂલો છો. (૧) એક તો તમે એમ સમજી બેઠા છો કે સંસારમાં લાભ દેખાય ત્યાં કષ્ટ એકદમ જ ઊઠાવવામાં વાંધો તો નહિ; બલ્કે ઊઠાવવા જ જોઈએ. છોકરો ૫-૬ વર્ષનો થાય એટલે રમતગમતની સ્વતંત્ર મઝામાંથી સીધી નિશાળની કેદમાં ગોંધાવાનું જ. ન જાય તો માર ખાઈને જવું પડે. ભણી ઊતરે કે તરત ધંધાનું ધુંસરું ઊઠાવવું જ પડે. ધંધામાં કેઈ ગુલામીઓ, ટોણાં, ત્રાસ, હાય-બળાપા વગેરેના કષ્ટ એકદમ જ ઊઠાવવા પડે. સંસારનું આ બધું બરાબર ! માત્ર ચારિત્રધર્મ કે બીજા ધર્મ જે આત્માને મહાતરણ-તારણ છે, ને પરલોકમાં પરમ આધાર છે, એના માટે કષ્ટ ઊઠાવવામાં અખાડા ! એમાં ‘એકદમ શે બને ?’ એવી માયકાંગલી કે માયાવી વાતો ! કેવું સ્વાત્મઘાતક અજ્ઞાન !!

(૨) બીજી વસ્તુ એ છે કે મનને કેળવી લીધાથી ચારિત્રમાં પણ કશું જ કષ્ટ નથી લાગતું. ભવરોગ કાઢવા માટેની એક ચિકિત્સાનો એ આનંદદાયક પ્રકાર લાગે છે. સંસાર કલેશના ભાર ઊતરી જવાથી જીવને ત્યાં પરમ શાતા લાગે છે. માત્ર આંતર ચક્ષુ ખૂલવા જોઈએ.

ચક્રદેવ સ્વર્ગ :- ચક્રદેવે અગ્નિશર્મા ગણધર ભગવાન પાસે ચારિત્ર સ્વીકાર્યું. તેને સુંદર રીતે પાળી યોગ્ય કાળે કાળ કરી નવ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા પાંચમા દેવલોકમાં દેવતા થયો. આ તો ઉત્તમ એવા ચક્રદેવની સરળહૃદયની આરાધનાનું પરિણામ ! પરંતુ યજ્ઞદેવ દુષ્ટ છે, પાપી છે. તેથી તે મરીને નરકનો જીવ થયો. ત્રણ સાગરોપણનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી નરકમાંથી નીકળી તે શિકારી કૂતરો થયો. અહીં એક પ્રશ્ન થશે કે

પ્ર.- શિકારી કૂતરાના ભવનો અને યજ્ઞદેવના ભવનો શો મેળ ?

ઉ.- ઉત્તરમાં સમજવાનું છે કે યજ્ઞદેવના ભવમાં સામાને અંધારામાં રાખી એના પર હલ્લો કરવાનું જે કર્યું, તે હલ્લા હવે સારા પ્રમાણમાં થાય તેવો ભવ મળ્યો ! ઝાડીમાં છુપાઈ જઈ કોક પર એકદમ તૂટી પડવાનું ! આ કર્મની જાણે ગોઠવણ છે ! એનો અર્થ એ છે કે જે દુર્ગુણો મનુષ્યભવમાં કેળવ્યા તે બીજા ભવમાં સારી રીતે કેળવી શકાય તેવા ભવ ઝટપટ મળે છે. જીવના લમણો

લખાય છે.

કૂતરો મરીને પાછો તે જ નરકમાં ગયો. ત્યાંથી નીકળી ત્રણ સાગરોપમ સુધી તિર્યંચમાં ભયંકર ભવો કર્યા. ત્યાં સુખ શું મલવાનું ? એક એક ભવમાં દુઃખ કેટલું ? અસંખ્યકાળ સુધી અસંખ્ય ભવો થવાના ! એ કાળ એણે મહામુશીબતે પૂર્ણ કર્યો; અને ચક્રદેવે દેવલોકનો કાળ પૂર્ણ કર્યો. હવે પાછો બેનો ભેટો કેવો થાય છે તે જોવાનું છે.

● ચક્રદેવ-યજ્ઞદેવનો ભવ સમાપ્ત ●

બીજા ભવે સિંહકુમાર તરીકે એ અવધિજ્ઞાની અમરગુપ્ત મહર્ષિનું ચરિત્ર સાંભળે છે. એમના ભવો એમના વિરોધી રુદ્રદેવ સાથે ૧. સોમા-રુદ્રદેવ, ૨. હાથી-પોપટ, ૩. ચક્રદેવ-યજ્ઞદેવના થયા. હવે આગળ ૪. અમરગુપ્ત મહર્ષિનો ૪થો ભવ :-

● ચન્દ્રસાર-અનઘક ●

જન્મ :- અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ કહે છે કે “હું ચક્રદેવના ભવમાંથી દેવ થઈ આયુષ્ય પૂર્ણ થયે આજ મહાવિદેહમાં ગંધિલાવતી વિજયમાં રત્નપુર નગરે રત્નસાગર સાર્થવાહ અને શ્રીમતી નામની એની ભાર્યાના પુત્રપણે જન્મ્યો. મારું નામ ચન્દ્રસાર રાખવામાં આવ્યું... યજ્ઞદેવનો જીવ અમારા જ ઘરે નર્મદા નામની દાસીનો અનઘક નામે પુત્ર થયો.” શું અનઘક એટલે ? અઘ એટલે પાપ. અનઘ એટલે પાપ વિનાનો. પાપી જીવનું નામ અપાપી પડ્યું ! સંસારના ખેલ કેવા ! માબાપ નામ તો સારું પાડે છે, પણ એ પ્રમાણે નીવડવાનું પુત્ર ન કરે ત્યાં શું થાય ? ખુદ માબાપ ન કરાવે ત્યાં શું થાય ?

અનઘક કપટી :- ચન્દ્રસાગર અને અનઘક બંને ઊછરતા ઊછરતા બાળભાવમાંથી મોટા થયા. ચન્દ્રસારનું ચન્દ્રકાંતા સાથે લગ્ન કરવામાં આવ્યું. પેલો અનઘક પણ સાથે જ છે, પણ પૂર્વભવના સંસ્કારથી એ ચન્દ્રસારને ઠગવાની બુદ્ધિ છોડી શકતો નથી. ખાલી બુદ્ધિ નહિ, પણ જાગ્રત ઠગવાના પરિણામ ! પરંતુ ચન્દ્રસારને એની કંઈ ખબર નથી. કેમકે એના પરિણામ ભદ્રક છે. ‘સામો આપણી સાથે કેમ વર્તે છે’ તે ચન્દ્રસાર જોતો નથી; અને આ અનઘક તો લુચ્ચો ! દંભી સ્નેહભર્યો બહારના વર્તાવમાં શા માટે ખામી રાખે ?

આચાર્યની દેશના :- એક વખતે કલ્પ અનુસાર વિચરતા વિજયવર્ધન આચાર્ય ભગવાન માસકલ્પ માટે ત્યાં પધાર્યા. ચન્દ્રસાર ગુરુમહારાજની દેશના સાંભળવા ગયો. દેશના સાંભળીને શ્રાવકધર્મ સ્વીકાર્યો. આ સ્વીકાર કેવો ? શાસ્ત્ર જે યોગ્યતાના એકવીસ ગુણપૂર્વકનો કહે છે તેવો. માટે જ આગળ જોઈશું કે એ ગુણોના લીધે કેવી સુંદર આત્મદેશને અનુભવે છે ! આપણે ધર્મી બની ગયા એમ સંતોષ માની લઈએ એ જુદી વાત; બાકી ધર્મપ્રવૃત્તિઓ કર્યે જવા છતાં આત્મગુણો ખીલવ્યા વિના ઊંચી આત્મદેશ અનુભવી મુશ્કેલ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૩, અંક-૩૭, તા. ૨૮-૫-૧૯૫૫

જીવનમાં બંને જરૂરી : ધર્મક્રિયા કેમ જરૂરી ? :- આ એક ખાસ ખ્યાલમાં રાખવા જેવી વસ્તુ છે; કે આપણા આત્માની દેશને ઉન્નતકોટિની બનાવવા માટે સંસારપ્રવૃત્તિઓ મૂકીને ધર્મપ્રવૃત્તિઓ આચરવાની જેટલી જરૂર છે, તેટલી જ જરૂર આત્મગુણોને જીવનમાં કમાવાની અને સિદ્ધ કરવાની છે. બેમાંથી એકેય વિના ચાલે એવું નથી. અહીં એક પ્રશ્ન કરો.

પ્ર.- આજના નવા મગજવાળા કહે છે કે આત્માને ગુણવાન બનાવો, બાકી ધર્મની દોડાદોડ કરવાથી શું વળે ? બહુ ધર્મક્રિયાઓ તો માણસને અહીંની કેટલીય ફરજો ચૂકાવે છે. કૌટુંબિક ઉપરાંત ઘણીય સામાજિક ફરજો છે, નાગરિક તરીકેની ફરજો છે. ધર્મ-ક્રિયાઓની ઘેલછા શું આ ફરજો તરફ બેદરકાર બનાવતી નથી ?

ઉ.- આનો ઉત્તર એ છે કે આવું કહેનારાને એ ખબર નથી કે જો માણસમાં આત્મગુણ ખીલ્યા છે તો એની સાથે ધર્મક્રિયાએ સંકળાવું જ જોઈએ. કેમકે જેને આત્મગુણ કહેવાય છે એ પામવાનું કારણ ધર્મક્રિયા છે, તેમ એ પામ્યાનું પ્રતીક પણ ધર્મક્રિયા છે. એનું કારણ એ છે કે આત્મગુણો આત્માની અનંતકાળની અવળી ચેષ્ટાઓને પોપનારા દુર્ગુણો કરતાં તદ્દન ઊલટા છે. એથી એ સમ્યક્ પ્રવૃત્તિને પોષે છે. વળી કૌટુંબિક અને સામાજિક નાગરિક વગેરે ફરજો તો આજે બહેકાવી મુકાવેલા જીવનથી ઊભી થઈ છે. પૂર્વના જીવનો જે અલ્પ જરૂરિયાતવાળા અને તદ્દન સાદા હતા, એમાં આજની માનેલી ફરજોની ધાંધલનો સવાલ જ ઊભો નહોતો થતો. બીજું એ પણ હતું કે બાલપણથી માણસ જીવન જ એવું પરમાર્થી જીવતો કે કુટુંબ કે સમાજને બાધા જ ન પહોંચે. પછી સૌ કોઈને ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવામાં ખૂબ અવકાશ અને ઉલ્લાસ રહેતો. અલ્પ જરૂરિયાતવાળું જીવન બહુધા સ્વાશ્રયી જીવન હોય છે. એમાં બીજાઓની બહુ સેવા લેવાની રહેતી નથી. આજના ખૂબ જરૂરિયાતવાળા

અને ફટાટોપ પ્રવૃત્તિઓ તથા (engagements) રોકાણોવાળા જીવન બહુધા પરાશ્રયી બની ગયા છે. હવે કહે છે એની ભૂખ સંતોષવા ધાર્મિક માણસે પોતાની ધર્મસાધના ચૂકીને આ કહેવાતી સામાજિક ફરજો બજાવવા નીકળી પડવું ! કેમ એમજ ને ? ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે એવી ઊભી કરેલી મનમાની સાંસારિક ફરજોમાં ઉચ્ચ કોટિના આત્મગુણો નથી કમાઈ શકાતા. આત્મગુણો એટલે આત્માના પોષક ગુણો. એ માટે અનાત્માના અર્થાત્ જડના પોષણ-સ્મરણથી બને એટલું દૂર રહેવું જોઈએ. ધર્મક્રિયાઓ, ધર્મપ્રવૃત્તિમાં રચ્યા-પચ્યા રહેવામાં આ તાકાત છે કે જડના પોષણ છોડાવી આત્માનાં પોષણ વધારી આપે. આજની માનેલી સામાજિક ફરજો માણસને જડમુખો અને જડમાં ઓતપ્રોત બનાવે છે. શુદ્ધ આત્મા અને એના વૈરાગ્ય, અનાસક્તિ તત્ત્વરમણતા વગેરે ગુણોનું સ્મરણ પણ આવવા દેતા નથી. એ તો જડ પ્રવૃત્તિઓથી જડના વિકાસ બરાબર સધાયાનો સંતોષ આપે છે. અસ્તુ.

આત્મગુણોની શી જરૂર ? :- આપણી મુખ્ય વાત તો એ હતી કે ધર્મ પ્રવૃત્તિની સાથે સાથે આત્મગુણોને ભૂલવા જેવા નથી. આત્મગુણો વિનાની ધર્મપ્રવૃત્તિ થોડાં પુણ્ય આપશે, થોડાં દુન્યવી સુખ દેખાડશે, પણ એમાં આત્માની શી ઉચ્ચ દશા થઈ ? અમરગુપ્ત આચાર્ય ભગવાનનો જીવ એવી ઉચ્ચ આત્મદશાને પામ્યો છે કે જીવનમાં યશસ્વી કારકિર્દી આપે છે. એ દશાનું મૂળ શામાં છે ? આત્મગુણોની કમાઈ અને સિદ્ધિમાં. ઉદારતા, સરલતા, ગંભીરતા, અપકારી ઉપર પણ ઉપકાર વરસાવવાની મહાત્માગીરી, ઈત્યાદિ ગુણો એવા સિદ્ધ કર્યા છે કે એ સહજભાવે પ્રવર્તે છે. એથી જ એમના આત્માની દશા ભવે ભવે ઊંચી ઊંચી જણાય છે. આપણે પણ આ કરવાનું છે. ધર્મક્રિયાઓ અલબત, ખૂબ કરીએ; કરવી જ જોઈએ. પણ સાથે સાથે આત્માના ગુણો કમાવાનું, કેળવવાનું, અને કેળવી-કેળવીને આત્મસિદ્ધ કરવાનું જરાય ભૂલવા જેવું નથી. એવી ચોંટ જોઈએ કે જ્યાં આત્મગુણ કેળવવાની તક મળે, પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય, ત્યાં ત્યાં એને વધાવી લઈ આત્મગુણ કેળવવા દા.ત. આપણું કોઈએ બગાડ્યું, એ એક પ્રસંગ ઊભો થયો. એમાં હવે આપણે એક યા બીજી રીતે ઉપકાર કરવાનો આત્મગુણ કેળવી શકીએ; ક્ષમાનો આત્મગુણ અમલમાં ઉતારી શકીએ. ધારો કે પૈસા મળવાનું પ્રલોભન સામે આવી ઊભું છે; પણ તે અસત્ય અને અન્યાયથી. આ એક તક કહેવાય. શાની ? સત્ય અને ન્યાયસંપન્નતા કેળવવાની. બસ ! બરાબર સાવધાન અને હૃદયના કડક બની ત્યાં સત્ય અને નીતિ-ન્યાય બરાબર સાચવવાના. એમાં પૈસા મળવાનું જાય તો જતું કરવાનું. આ વસ્તુ ન હોય તો શું લાગે છે કે આત્મગુણોને ભૂલી કરી ધર્મક્રિયાથી આત્માની ઊંચી દશા બનાવી શકાય ? શાસ્ત્રકારો તો આત્મગુણોની એટલી બધી

કિંમત આંકે છે કે સમ્યક્ત્વ, શ્રાવકપણું, સાધુપણું વગેરેમાં પૂર્વે અમુક અમુક આત્મગુણોને જરૂરી ગણ્યા છે. ચન્દ્રસારે આવા ગુણો સિદ્ધ કર્યા છે. એના ઉપર ગુરુમહારાજ પાસેથી શ્રાવક ધર્મ લીધો.

ગામમાં ધાડ :- એક અરસામાં કોઈ દીર્ઘ કાલ માટે રાજા દંડયાત્રાએ નીકળી ગયો છે; અને ચન્દ્રસાર તથા અનઘક પણ કાર્યવશાત્ બહારગામ ગયા છે. ત્યાં ગામમાં ધાડ પડી ! ધાડપાડુ ભીલ લોકોએ અને એના ઉપરી આગેવાન વિદ્યુન્કેતુએ હલ્લો કરીને લોકોને હત-પ્રહત કરી નાખ્યા; અને એમાંથી કેટલાક જીવતા માણસોને જ ઉઠાવી ગયા ! આ ઉઠાવી જવામાં એની હોશિયારી છે ! પરંતુ પહેલું જોવાનું એ છે કે વિદ્યુન્કેતુ છે મનુષ્ય, પણ જીવન કેવું છે ? પશુને ટપી જાય તેવું ! જીવનમાં સુલભ શું છે ? આ જન્મ પામી, પછી પણ જલદી મળે એવું શું, અને મુશ્કેલીએ મળે તેવું શું ? મળે એટલે સમજ્યા ? પોતાને ગમે છે અને આદરાય છે. તે એવું સરળ શું છે ? લૂંટવા વગેરેનું પશુજીવન ! આવા જીવનમાં માલ નથી; ખરાબી છે; પછી લૂંટ નાની હો કે મોટી; જંગલી હો કે સફાઈબંધ. બીજાનું પડાવી લેવાની વૃત્તિમાં માનવતા નહિ. ચન્દ્રસારને ખબર પડી ગઈ કે ગામમાં ધાડ પડી. દોડતો ઘેર આવ્યો. ગામ આખું મસાણ જેવું થઈ ગયું હતું ! ઘરમાં માણસોની તપાસ કરાવી. બધા છે; માત્ર પત્ની ચન્દ્રકાન્તા નથી ! બીજે ક્યાંય તો જાય નહિ, એથી લાગ્યું કે જરૂર લૂંટારા ઉપાડી ગયા, શું ? ધન નહિ, માણસ ! તેય નોકર નહિ. પત્ની જ ઉઠાવી ! એથી ચન્દ્રસારના મનને ઉદ્દેગ થયો. પૈસા લઈ ગયા હોત લૂંટારા અને જે દુઃખ ન લાગત તેવું દુઃખ પોતાની સુશીલ પત્ની ઉપાડી ગયાનું લાગ્યું.

ચન્દ્રસારને પત્ની ચોરાવા પર મૂંઝવણ :- એના મનને એમ થયું કે “અરે ! એ બિયારીએ આજસુધીમાં મારો વિયોગ જોયો નથી તો આ સ્થિતિમાં એ કેવી રીતે પ્રાણ ટકાવી શકશે ?” શું લાગ્યું ? ‘ચન્દ્રકાન્તાને આ પહેલ-વહેલા વિયોગમાં જીવવું મુશ્કેલ બન્યું હશે.’ આમાં કેવળ મોહ કામ કરે છે એવું નથી મન પર અલબત સંસારનો સંબંધ જરૂર છે; પણ સાથોસાથ ધર્મનો પણ સંબંધ છે. આવી સુશીલ પત્નીને લૂંટારા ઉપાડી જાય તો કેવી સ્થિતિમાં એને મૂકાવું પડે એ સ્થિતિની કલ્પનાથી તે ધૂજી ઉઠ્યો. અકળાઈ ગયો, અકળાઈ જ જાય ને ? એક તો જંગલી ભીલો, અને પાછા સ્ત્રીઓને ઉપાડી ગયા ! એને જીવતી રાખે કે મારી નાખે એની કોને ખબર ? કૃત્ય કેટલું જંગલી ! ખોળિયું માનવનું અને આવી લૂંટનું કાર્ય ! માણસ જેવા માણસને આખા ને આખા ઉપાડી જાય એ શહેરીની દૃષ્ટિએ એક ઘણું જ અજુગતુ કાર્ય દેખાય છે. વાત સાચી છે, પણ જંગલી મનુષ્યોને એનો

કાંઈ હિસાબ નથી. એને તો જાણે માણસ અને ઢોર, બેઉ સરખા ! આજેય પાકિસ્તાનમાં કેવી કારમી હોનારતો બની ગઈ ! મનને દહેશત રહે ને કે લૂંટારાઓ પણ કદાચ મારે નહિ, તોય ઉપાડી જવાયેલા આદમીઓને શું લૂંટારા બનાવતા હશે ? મોતનો ભય દેખાડીને એવા બનાવતા હોય તો શી ખબર ? અને ઉપાડી જવાયેલી સ્ત્રીઓનો તો બિચારીનો મરો જ ! શહેરી ગણાતાને પણ જો પરસ્ત્રીના એકાંત મળી ગયા, તો વિહ્વળતા થઈ આવે; ત્યારે અહીં તો જંગલી લોકો ! એ શું સદાચાર સમજ્યા હોય ? પાછી સારા ઘરની સ્ત્રીઓ એટલે રૂપ અને લાવણ્યથી ભરેલી હોય, એને મેળવ્યા પછી એ નાગડાઓ શું ન કરે ? એમાં નથી ને સુશીલ સ્ત્રી પર આક્રમણ આવતાં એ જીભ કચરીને મરે તો ? આવી બધી પરિસ્થિતિમાં ચન્દ્રસારને અકળામણ થઈ જાય એ સહજ છે.

પુણ્ય વધારો :- પરંતુ કહે છે ને કે પુણ્ય બળવાન છે ? ઘોર નિરાશામાં ઉદ્વિગ્ન બનેલાને એકાએક હર્ષિત કરનાર પુણ્યનો ઉદય છે. માટે જ માણસ જીવનમાં પુણ્યની વૃદ્ધિ કરે એમાં ડહાપણ કે પાપ વધારે એમાં ? પાપ છોડી પુણ્યના માર્ગે ચાલવું હોય તો અનેક પ્રકારની સમજો અને અનેક રસ્તા છે. એક વાર આત્માને એમ હાડોહાડ લાગી જવું જોઈએ કે ‘હવે તો હું આ પાપભર્યા અપવિત્ર જીવનથી કંટાળ્યો ! એવા ક્યાંથી મારા અહોભાગ્ય કે પુણ્યના માર્ગ મને જાણવાના મળે ! આચરવાના મળે ! વિષયલંપટતા અને કષાય કુટેવોને પરવશ પડેલું મારું મન મને રાગદ્વેષની, વેરઝેરની, અસત્ય અન્યાયની હોળીમાં બાળે છે ! માનવ થયા પછી પણ આ નહિ મિટાવું તો પછી ક્યાં મિટાવી શકીશ ?’ આવું કંઈક લાગી જાય તો પવિત્ર જીવનના રસ્તા ખુલ્લા થઈ જાય. એનાથી પછી પુણ્યના ભંડોળ વૃદ્ધિ પામે.

પત્નીની ભાળ :- ચંદ્રસાર પત્ની ચોરાવાથી અકળાયો છે, પણ પુણ્યના ઉદયે એને ત્યાં તો દેવશર્મા નામના એક બ્રાહ્મણે આવીને કહ્યું, “સાર્થવાહ પુત્ર ! તું સંતાપ ન કર. પૂર્વે પણ આ દેશમાં એક વાર શ્રીસ્થલ નામની પલ્લીના ભીલોની ઘાડ પાડી હતી તે વખતે પણ તે લોકો આમ જ માણસોને ઉઠાવી ગયા હતા. કિન્તુ પછી ઘણું દ્રવ્ય આપી તે માણસોને છોડાવવામાં આવ્યા હતા. એમાં જે બાઈઓને ઉપાડી ગએલા, એમના શીલને જરાપણ વાંધો નહોતો આવ્યો.” ચંદ્રસારને આશા બંધાણી “તો તો પૈસા લઈને જાઉં; તો મારીય પત્ની મને પાછી મલે. કંઈ વાંધો ના આવે.”

વાસનાની સાંકળ :- કેવી એ વિચિત્ર ઘટના છે ! ધન તો લોકોએ ક્યાંય છૂપું દાટી મૂક્યું હોય, તો કદાચ હાથમાં ન આવે. પણ આ તો લૂંટારુઓ માણસોને જ ઉપાડી પોતાના નિવાસમાં લઈ ગયા ! કેમ ? ‘પૈસા જોઈએ છે. પરંતુ તે

પડાવવા અહીં થોભવું નથી. તે માટે માણસોને ઉપાડો ! મનગમતાં પૈસા મળશે !’ કેટલી કુનેહ છે ! પણ આ પાપની હોશિયારી છે ! નરકમાં લઈ જનારી હોશિયારી એવી રચી કે બીજા કુટુંબીઓ નહિ, પણ સ્ત્રીઓને ઉપાડી. કેમ ? જાણે છે કે આ જગતમાં પતિપત્નીના સંબંધ જ કોઈ જુદા પ્રકારના છે. એ સંબંધની વચમાં કામવાસનાની સાંકળ છે. તે કોઈ અજબ બળ ધરાવે છે ! હજી પોતાના આત્મા પાછળ નહિ પણ સ્ત્રીની પાછળ, માણસ જરૂર પડ્યે સર્વસ્વનો ભોગ આપી દેશે ! એમ તો ધર્માત્મા ધર્મના સંબંધ પાછળ સર્વસ્વનો ભોગ આપવા તૈયાર થાય છે. પરંતુ અહીં તો ધર્મ-કર્તવ્યની સમજ વિનાય અંતરના કામનાં આકર્ષણમાત્રથી નાસ્તિક જેવા પણ કૂદી પડવા તૈયાર હોય છે. એટલે જ લૂંટારુઓ સ્ત્રીઓને ઉપાડી જાય છે ! એમ સમજીને કે એમના ઘણીઓ ખૂબ ધન આપીને છોડાવી જશે.

વધારે શું ખરાબ ? શીલની લૂંટ કે પૈસાની ? :- ‘પણ એક ખૂબી છે કે જાત લૂંટારાની છતાં, દેવશર્મા બ્રાહ્મણ કહે છે કે, સ્ત્રીઓના શીલનો એ ભંગ નથી કરતા. શું સમજ્યા ? પૈસાની લૂંટ ખરી, પણ શીલની લૂંટ નહિ !’ વધારે શું ભયંકર ? પૈસાની લૂંટ કે શીલની ? આ લૂંટારાની જાત છતાં, વધુ ખરાબ એવી શીલની લૂંટ નથી કરતા ! ત્યારે આજે શહેરી ગણાતામાં શીલની લૂંટ ચલાવનારા સાંભળીએ છીએ ! આજની કેળવણી એને અટકાવી શક્તી નથી. એટલું જ નહિ પણ સહશિક્ષણ અને સિનેમાઓ જાણ્યે અજાણ્યે માનસવૃત્તિને એવી ઉશ્કેરે છે કે શીલની લૂંટ તરફ માણસના મન અવસરે પ્રેરાય એટલું સારું છે કે હજી કાયદો અને લોકવ્યવહાર લોકના મન પર સજા અને બેઆબરૂના ભય નાખે છે; તેથી હજી એવો ભયંકર રાક્ષસી યુગ નથી આવ્યો. છતાં આંખેથી રૂપની લૂંટ અર્થાત્ પરસ્ત્રીના રૂપ ચોરવાનું આજે ખૂબ વધી ગયું. આય એક જાતની લૂંટ જ ને ? ત્યારે પેલી તો જાત લૂંટારાની; એટલે મહાહલકી, અને શિકાર હાથ વેંતમાં; છતાં શીલની લૂંટ કરવાની વાત નહિ ! પૂર્વકાળના લૂંટારાનીય અનેક અધમતાની વચમાં આ કેવી ઉત્તમતા ! અફસોસી છે કે આજના સ્કૂલ-કોલેજના ભણતરમાં શીલ-સદાચારના જોરદાર શિક્ષણ નથી અપાતા ! ખેર ! તો પછી એ કાર્ય તમારે કરવાનું છે. તમારે છોકરા-છોકરીઓને અવરનવર શીલ-સદાચારનો બોધપાઠ ખૂબ ખૂબ ભાર મૂકીને આપવાનો છે. તેમ સાથે સાથે સિનેમા, નોવેલો, વગેરે બદીઓથી તમારી પ્રજાને ખૂબ બચાવી લેવા જેવી છે.

સંસ્કૃતિની લૂંટ :- આપણી વાત ચાલતી હતી શીલની લૂંટની, પણ તમને ખબર છે ? શીલની લૂંટ કરતાં પણ વધુ ભયંકર સંસ્કૃતિની લૂંટ છે. સંસ્કૃતિ જીવતી હોય તો એ કોઈ દિવસ પણ શીલની લૂંટથી માણસને પાછો વાળે; શીલની લૂંટ

કરતાં અટકાવે. પરંતુ જ્યાં જીવનમાં મૂળભૂત આર્ય સંસ્કૃતિ, પરમાત્મા પર અનન્ય આસ્થાની અને પુણ્ય-પાપની શ્રદ્ધાની સંસ્કૃતિ-આત્મા-પરલોક વગેરે તત્ત્વોની જીવનમાં મુખ્ય દૃષ્ટિ રાખવાની સંસ્કૃતિ-એ સંસ્કૃતિ જ જો લૂંટાય, તો પછી બાકી શું રહેવાનું? આજનો ભૌતિકવાદ અને આજની રીતરસમો પવિત્ર આર્ય સંસ્કૃતિ અને ધર્મસંસ્કૃતિની લૂંટ ચલાવે છે.

પાઠ્ય પુસ્તકમાં ધર્મની વસ્તુ જ ન જોઈએ, એ શું છે ?

ઉપરથી માછલીમાં વિટામિન્સ અને ઈંડામાં પ્રોટીન વગેરેના શિક્ષણ, એ શું છે ?

‘પૂર્વકાળમાં ધર્મના કારણે જ ઝગડા ચાલતા હતા’ એવું ઊંધું શિક્ષણ વિદ્યાર્થીના મન પર કઈ અસર કરે ?

સિનેમા વિકાસનો સંસ્કૃતિ પર કેવો કારમો પ્રહાર છે ?

જે હરિજનોને જૈનધર્મ, જૈનમંદિર અને જૈનદેવ ઉપર કોઈ જ શ્રદ્ધા નથી, એને કાયદાના ડંડાથી જૈનમંદિરમાં ઘુસાડવા, એ સંસ્કૃતિની લૂંટ નથી તો બીજું શું છે ?

દેવના ભક્તોએ પોતાના જ પૈસા દેવભંડારમાં જમા થવા દીધા પછી હવે એનાથી દેવભક્તિ કરવા પર, બીજા મંદિર બંધાવવા કે બીજા મંદિરમાં ઉપયોગ કરવા ઉપર ટ્રસ્ટ એક્ટનો અંકુશ, એ શું સંસ્કૃતિનો દ્રોહ નથી કરતો ?

છૂટાછેડાની લૂંટ; અસંયમ-નિયમનની નહિ, પણ સંતતિ-નિયમનની પ્રેરણા, એનાં સાધનો વેચવાની છૂટ, ઈત્યાદિ બધું સંસ્કૃતિની ઘોર લૂંટ સમાન છે.

આજ તમે આ બધાની આડે કેટલો હાથ દઈ શકશો ? પહેલું, એટલું તો અવશ્ય કરો કે આજનું આ બધું તોફાન જોતાં, આપણા પવિત્ર ધર્મ ઉપર, દેવાધિદેવ અરિહંત પ્રભુ ઉપર, ધર્મશાસ્ત્ર અને ધર્મગુરુ ઉપર ખૂબ શ્રદ્ધાળુ બનો. ધર્મ એ જ જીવનમાં ખરી ચીજ છે; એ જ રક્ષક છે; એ શ્રદ્ધા અસ્થિમજ્જા કરી શક્ય પ્રમાણમાં સ્વ-પરમાં ધર્મ વધારો.

પૈસા લઈને ચંદ્રસાર જંગલ ભણી :- વાત શી હતી ? લૂંટારા પણ શીલની લૂંટ નહોતા કરતા. અને ચંદ્રસારે આ સાંભળ્યું. ત્યાં એના જીવનમાં જીવ આવ્યો. મનને થયું કે ‘એનું શીલ અખંડિત રહેશે ને ? પ્રાણ તો અખંડિત રહેશે ને ? બસ, તો પૈસા જાય તોય વાંધો નહિ !’ નોકરને કહે છે, “અલ્યા અનઘક ! ઊઠ, ઊભો થા. ભાતું લઈ લે. અટવીનો માર્ગ છે, લાંબો છે, ખાવાનું સાથે જોઈએ. સાથે પૈસા પણ લઈને જઈએ.” લઈને બંને જણા નીકળ્યા. ભીલ લોકો દૂર રહે છે. ત્યાં સુધી પહોંચવાનું છે. પૈસા પણ સાથે વધુ લઈ લીધા કે જેથી પેલા ભીલ લોકો

આનાકાની કરે નહિ. અને સીધેસીધું કામ પતી જાય.

અવસરોચિત ન આવડે તો અપજશના પોટલા :- તાકડે જે શુભકાર્ય આવી પડ્યું તે કાર્ય બગડે. ચંદ્રસાર વણિક છે, સુશીલ પત્નીને બચાવવાનું મહાન કાર્ય સમજે છે. તેથી ઊંધું લેખું માંડવાની વાત નહિ. ‘હાય ! બહુ ધન લૂંટારાને કેમ અપાય’ એ અત્યારે જોવાની વાત નહિ. માટે ઘરમાં સારભૂત જે સોના ચાંદી-એવા પૈસાની થેલી લઈને ઊપડ્યા, જો આવી સમયસૂચકતા ન હોય અને બીજો-ત્રીજો હિસાબ માંડવા જાય કે “સમજાવી દઈશું... હમારી પાસે એટલા બધા પૈસા ક્યાંથી હોય ?...” તો ? જરૂર પડ્યે પત્ની ખોઈ બેસે ને ? અવસર ન સમજે તે પૈસા ખરચવા છતાં જશ પામી શક્તો નથી. કહો છો ને કે જમણવાર મોટી વસ્તુનો કરે, અને શાકભાજી કે એવી વસ્તુ ઓછી કરે, તો બૂમાબૂમ થાય. જમનારાની બીજીવાર માગણી થાય તો કહે ‘વાપરો, વાપરો, આવે છે !’ ઘી-દૂધની રેલમછેલ કરી પણ ખબર ન પડી કે લોકોને સંતોષ શી રીતે થાય. એટલે અવસરોચિત ન આવડવાથી અંતે અપજશના પોટલા ! અને પૈસા ખર્ચ્યા જાણે પાણીમાં !

ધર્મવ્યવહારમાં વિશેષ રીતે ચારે બાજુથી ઔચિત્ય જાળવો :- જેવી રીતે દુન્યવી વ્યવહારોમાં જશ લેવા ચારે કોર નજર રાખવી પડે તેમ ધર્મવ્યવહારમાં પણ ચારે કોર નજર રાખવી પડે. વિશેષ રીતે ઔચિત્ય સમજવું જોઈએ. નયસારે ગોચરી વહોરાવી એટલું જ નહિ, પણ સાધુઓને વળાવવા સાથે ગયો. કેમ ? બરદાસ્ત પૂરેપુરી કરવી જોઈએ. અત્યારે લોકો કલકત્તા બાજુ જાય છે, અને ત્યાંના બાબુઓની ભક્તિ દેખીને ચકિત થઈ જાય છે ! “જમણ-ભક્તિ તો એજ !” એમ થાય છે. શાથી ? કારણ કે બધું વ્યવસ્થિત ! પાટલા-થાળી-નેપકીન બધું જ તૈયાર. ચક્રચક્રતા લોટા પવાલા ઠંડાગાર પાણીભર્યા તૈયાર. પીરસવા માટે ઘરના મુખ્ય મુખ્ય માણસો ઊભા હોય ! ઉપરથી ભક્તિના શબ્દો મીઠા નીકળતા હોય ! પૈસા ખર્ચવાના એના એ, પણ અવસર કયો ? ભક્તિનો. તો તેના બધાં અંગો સચવાવાં જોઈએ. જમાડવામાં તો સારી ઘી ભર્યા લાડું જમાડો. થાળી ભરી દો. પણ થાળી ધૂળવાળી કે ચીકણી હોય તો ? બેસવાનું ધૂળ પર હોય તો ? પાણીના પવાલા ન હોય તો ? પીરસનારો એક વખત પીરસી ગયો પછી ભલે એ વસ્તુ બીજીવાર કલાકે આવે કે ન આવે તો ? અથવા લાડુ હોય પણ શાક ન હોય ! દાળભાત ન હોય. દાળ હોય પણ મીઠું ન હોય !... તો ? આ બધું શું છે ? ખરચ કરવા છતાં ચૂ...ચૂ... થાય ! બસ, એવી જ રીતે, દેવ અને ગુરુની ભક્તિમાં બધું બરાબર સચવાવું જોઈએ. ભગવાનની પૂજાનું કામ છે. કેસર લઈને

ગયા. પણ એવું પાતળું કે ભગવાનના અંગે રેલા ઊતરે છે. તો શું કહો ? ‘એ તો જરા પૂજારીએ ઢીલું ઘસ્યું છે;’ એજ ને ? તો પૂજારીના ગુને સજા ભગવાનને ને ? આ બધું એ સૂચવે છે કે કોઈ પણ કાર્યનો અવસર ઓળખતાં ન આવડે, એટલે કરે-કારવે છતાં ભોટ ગણાય ! મૂરખમાં ખપે !

નાણાં કોથળી શેઠ પાસેથી નોકર પાસે :- ચન્દ્રસાર હોશિયાર છે. સારભૂત પૈસા લઈ લીધા, કે જે લૂંટારા ભીલને દેખાડતાં ભીલ બીજું બોલે જ નહિ; ઝટ પત્ની સોંપી દે ! એ અને અનઘક નીકળી પડ્યા. રસ્તામાં વચ્ચે વિસામો કરવા બેઠા. કોથળી બે હતી. એક પૈસાની અને એક ભાતાની ! અહીં સુધી તો ચન્દ્રસારના હાથમાં નાણાંની અને નોકરના હાથમાં ભાતું ભરેલી કોથળી હતી. પણ ભાવીભાવ જુઓ કેવા, એ અહીંથી ઊઠતાં ચન્દ્રસારના હાથમાં ભાતાની કોથળી આવી, અને નોકરના હાથમાં પૈસાની ! હવે ? અનઘકના હાથમાં નાણાંની કોથળી આવતાં તેનું મન ચલાયમાન થવા માંડ્યું. આમેય પૂર્વજન્મમાંથી સંસ્કાર એવા જ લઈને આવ્યો છે, અને અહીંયાં પણ એવા વિચાર ઘોળાયા જ કરતા હતા. ત્યાં આ પ્રસંગ મલી ગયો. માલ મળ્યો ! ત્યાં હવે શા માટે છોડવો ? પાપનાં ધાડાં ઊતરી પડ્યા. “ખૂબ માલ છે ! ઝવેરાત ઠાંસીને ભરેલું છે. ઠીક હાથમાં લાગી ગયું છે ! હવે બંદાને લહેર થઈ ગઈ ! જંગલનો માર્ગ છે. રાડ પાડતાય કોઈ આવી લાગે એમ નથી. મોકો મળતાં શેઠને પૂરા કરી, આપણે આપણા રસ્તે પડી જઈએ !”

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૩, અંક-૩૮, તા. ૪-૬-૧૯૫૫

કુસંયોગ ભયાનક છે, સારાનેય બગાડે :- જુઓ, વસ્તુનો સંયોગ કેવું કામ કરે છે ! અનઘકના હાથમાં પૈસાની કોથળી નહોતી આવી ત્યાંસુધી બુદ્ધિ એટલી બગડી નહોતી. પરંતુ માલનો સંયોગ હાથમાં આવતાં ભયંકર વિચારો સ્ફુર્યા ! આમ તો પોતાની બુદ્ધિ પહેલેથી બગડેલી હતી જ. ઠેક રુદ્રદેવના ભવથી બુદ્ધિ બગડેલી છે. કિન્તુ અહીં એ દેખાય છે કે લક્ષ્મીનો સંયોગ થયા પછી એ દુષ્ટ બુદ્ધિની જાગ્રતિ અને વિકાસ થાય છે. આનો અર્થ એ છે કે તમે ખરાબ વસ્તુના, બુદ્ધિ બગાડનારી વસ્તુના સંયોગમાં ન આવો, ત્યાં સુધી જ નિરાંત રહેશે, પણ પછી ઊંધી ઊથલપાથલ શરૂ થશે. દૂધને ખરાબ વસ્તુનો સંયોગ થતાં ફાટી જાય છે ને ? સારી કેરીઓની વચમાં બગડેલીનો સંયોગ થયેથી સારીમાંનીય બગડે છે ને ? જડમાં કુસંયોગ ખરાબ અસર કરી જાય તો ચેતનમાં ન કરે ? સદાચારી પણ પર સ્ત્રી પુરુષને એકાંત સેવવાની કે પરસ્પરના અંગોપાંગ જોવાની ના કેમ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ- સમરાઈચ્ય કહા.” (ભાગ-૨૨) ૭૧

પાડી ? જ્ઞાની ભગવંતો જાણે છે કે કુસંયોગ ભયાનક છે સારાનેય બગાડે.

● કામલતાની કરુણ કથની ●

પુરોહિત : રબારણ :- સાંભળી છે પુરોહિતની માતા કામલતાની કરુણ કથની ? સંયોગ માણસને કેવો પાડી દે છે એનો એ દારુણ ઈતિહાસ છે. એનો સાર જુઓ. એક પુરોહિત રાજમાર્ગ પર ચાલતાં જરા આડું જોવામાં પડ્યો, ત્યાં એક રબારણ સાથે સહેજ અથડાઈ પડ્યો, અને પેલીની દહીંની મટકી નીચે પડી ફૂટી ગઈ ! દહીં ધૂળ ભેગું થયું. કુદરતી આ બનવા પર પુરોહિત પ્રત્યે ભરવાડણ ગુસ્સે થઈ ઝગડો કરે, પણ એ તો ખડખડાટ હસી પડી ! પુરોહિત પણ ભૂલને લીધે શરમાઈ જવાના બદલે આ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો ! શું આ ? બંનેને તેવા સંયોગની અસર. પુરોહિત પૂછે છે.

“આ શું ? આટલા નુકસાનમાંય હસે છે ?”

પેલી જવાબ દે છે, “હા, બહુ દુઃખિયાને દુઃખ શું ?”

“એવાં તે તમારે કેવાંક દુઃખ છે ?”

રબારણ કહાણી કહે છે : બ્રાહ્મણી રાણી બની :- “બાજુએ ઊભા રહો, કહું. આજ ભવમાં હું હતી બ્રાહ્મણપત્ની, નગર પર રાજાની ધાડ પડી. ઘેર નાનું બાળક અને પતિને મૂકી ગામ બહાર કૂવે પાણી ભરવા હું ગયેલી. ત્યાં તો શત્રુના ભયથી નગરના દરવાજા બંધ કરવામાં આવ્યા. હું ગભરાણી ! દોડી ! બૂમો મારી, પણ કોણ સાંભળે ને દરવાજો કોણ ખોલે ? એટલામાં દુશ્મનના સુભટોએ મને ઉપાડી પોતાના રાજા આગળ ધરી. કેમ ? ઈનામ શાબાશી લેવા. જગતમાં વસ્તુના સંયોગ થતાં જ તોફાનો શરૂ થાય છે. રાજાએ પણ મને જોતાં જ, હું રૂપાળી એટલે, રાણી બનાવવા ધારી, મને કહ્યું પણ ખરું, કિન્તુ હું માનું શેની ? હું કાંઈ હલકા કુળની નહોતી. ઉત્તમ બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મેલી અને સારા બ્રાહ્મણને વરેલી. પોતે સારી હોય છતાં પતિ હલકો હોય તો એ સારીનેય હલકી કરી દે. કેમકે સંયોગનો પ્રભાવ એવો ! પણ અહીં તો પતિ સારા, છતાં જુઓ કે કુસંયોગ કેવું ભયાનક કામ કરે છે. રાજાની બુદ્ધિ તે કેટલી બગડી ? કેમ જાણે હું જ એને એક રાજ્ય જેવી મળી ગઈ, તે લડવાય ન થોભ્યો, અને મને લઈને ગયો પોતાના રાજ્ય ભેગો ! મને ધમકાવી-લલચાવી, ગમે તેમ પણ મને મુખ્ય રાણી બનાવી. હું ય કેવી તરકડી જેવી કે હજી હૃદયમાં બ્રાહ્મણ પતિને ચાહતી છતાં, શીલને સમજતી છતાં, રાજમહેલના એકાંતમાં વૈભવી રાજાની કામપ્રેરિત લટપટમાં લપસી, એની સાથે ભોગવિલાસમાં પડી.” સંયોગ શું ન કરે ? સારા સંયોગ તારે અને

૭૨ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“કામલતાની કરુણ કથની” (ભાગ-૨૨)

નરસા સંયોગ મારે; જીવના ડૂચા કાઠી નાખે. આજની સંસ્કૃતિનાશની મોંકાણ શાના ઉપર છે ? કુકેળવણીના સંયોગ, સહશિક્ષણના સંયોગ, રેડિયો, સિનેમા, છાપાં, ઉદ્ભટવેશ, ઉદ્ભટ રહેણી કરણી, બોલચાલ, કલબ વગેરેનાં સંયોગના ઉપર. નવી પ્રજાને જેટલી એ સંયોગોમાંથી બચાવશો એટલા એના સંસ્કાર નહિ બગડે.

પતિ મેળવવાનો કીમિયો :- ભરવાડણ આગળ કહે છે, “મને પતિની ચિંતા તો હતી જ ‘બિચારા નિર્ધન, પાછો નાનો છોકરો પાળવાનો. શું કરતા હશે ? તેમ આ કુકર્મથી હું કંટાળી હતી. પણ પતિ અહીં કેમ આવે ? હું કેમ છૂટું ?’ એટલે મેં દાન દેવું શરૂ કર્યું. પતિ પણ આવ્યા. ધન આપ્યું; ઉપરાંત સંકેત કર્યો કે નગર બહાર અમુક મંદિરમાં સંઘ્યાકાળ પછી અમુક દિવસે આવવું. અહીં મેંય રાજાને કહ્યું કે મંદિરમાં આ સમયે માત્ર આપણે બંનેએ પૂજા કરવા જવાનું છે. રાજા તો મારામાં અંધ હતો. સારો પણ રાજા ઈચ્છિત કામપાત્રના સંયોગમાં આંધળો ! કુસંયોગો સત્યાનાશ વાળે છે ! (એટલે જ અનઘક હાથમાં નાણાંપાણી આવતાં બગડ્યો ને ?) કિંમતી ઝવેરાત નાણાં લઈ હું ઊપડી મંદિરે. રાજા સાથે છે. મંદિરમાં પેઠા પછી જુઓ મારી કૂરતા ! મેં વિચાર્યું કે ‘આ રાજા કાંઈ એમ ઠગાય નહિ, કે મને છોડે નહિ. તેથી આનો નિકાલ કરું તો જ અહીંથી ખેમકુશળ ભાગી શકાય.’

રાજા પતિ બેઉ મર્યા ! :- “એમ વિચારી રાજા ગફલતમાં રહેતાં તલવારથી મેં એનું ગળું કાપી નાખ્યું. પછી પતિ ત્યાં આવ્યા છે કે નહિ, તે જોઉં ત્યાં તો એક ખૂણામાં પતિ સુતેલા જોયા. પણ શરીર લીલું કલહાર પડી ગયેલું અને ઢંઢોળતા ઉઠ્યા તો નહિ, પણ તપાસ્યા તો મરી ગયેલા લાગ્યા. સમજી કે સાપ કરડ્યો લાગે છે. મનને થયું. અહો કેવી હું મૂર્ખ ! ઉભયથા ભ્રષ્ટ થઈ ! કુસંયોગોએ કેવી બગાડી છે કે એમ ન થયું કે ખેર ! પતિ બિચારા મરી ગયા, પણ હું પાપમાંથી તો હવે છૂટીશ ? એમ પણ ન થયું કે અહો મેં વિશ્વાસુ રાજાને કેવો ભયંકર દ્રોહ કરીને મારી નાખવાનું ઘોર કૃત્ય કર્યું ?” આય કુકૃત્યના સંયોગનો પ્રભાવ ! કવિ વચન છે. “વિવેકઘ્નનાં ભવતિ વિનિપાતઃ શતમુખઃ” વિવેકથી ભ્રષ્ટ થયેલાનું સો બાજુથી પતન થાય છે. અહીં નસીબની પણ કેવી બલિહારી છે ! બ્રાહ્મણીનું ધાર્યું શું થયું ? કંઈ જ નહિ. ઉપરથી પાપ માથે ચઢ્યું ! રબારણ કહે છે, “પછી તો હું હિંમત કરી માલ લઈ રાજાના ઘોડા ઉપર બેસી નાઠી. બીજા એક રાજ્યમાં પહોંચી ગઈ.”

રાણીપણામાંથી વેશ્યા :- કથા તો લાંબી છે. પણ ટૂંકમાં વસ્તુ એ થઈ કે કોઈ વેશ્યાને એની ખબર પડી ગઈ, તે લલચાવી પોતાને ત્યાં લઈ જઈ એને વેશ્યા

બનાવી, રબારણ આગળ કહે છે કે “એમાં એક પરદેશી બ્રાહ્મણ ત્યાં આવેલો. એના પર મને સહેજ દિલ આકર્ષાયું. તેથી પૈસાની બહુ દરકાર કર્યા વિના એના સાથે હું ભોગવિલાસમાં પડી. પ...ણ.”

પુત્ર સાથે ભોગ :- “શું પણ ? પાપ ક્યાં સુધી છૂપું રહે ? અજ્ઞાન જીવને ભાન નથી કે ‘આ જગત પર મોહ તો કરું છું, પણ એની પાછળ કોણ જાણે કેટલાએ અકાર્યો સેવી નાખું છું !’ પછીથી ઓળખાણની પૃચ્છા થતાં ખુલાસો કર્યો તો અમે બંને જણે પરસ્પરને એવા ઓળખ્યા કે એ નવજીવાન બ્રાહ્મણ તે મારો પુત્ર જ.” શું થયું આ ? તેવા સંયોગોએ માતા પુત્રને જ દુરાચારમાં મૂક્યા ! બંનેયને ખૂબ શરમ લાગી. તે ત્યાંથી ભાગી જ ગયા, પુત્ર તો ક્યાંય ચાલ્યો ગયો; આવી વેશ્યાના કામ કરનારી માતા તરફ હવે શો પૂજ્ય ભાવ રહે ? કે શું સાથે રહેવાનું મન થાય ? પાછો પોતેય લપસેલો. એટલે એક વાર બગડ્યા પછી તો એવી માતા સાથે ફરી કુકર્મમાં ન પડાય એની ય શી ખાતરી ? દુરાચારનાં લપસણાં બહુ ભૂંડા.

આપઘાતમાંથી રબારી બચાવે છે :- રબારણ કહે છે કે “ગમે તેમ પણ પુત્ર ક્યાંય નાઠો; અને હું હવે શું કરું ? મારી જાત પર મનેય ભયંકર ત્રાસ છૂટ્યો ! અરે ! જગતમાં મારા જેવી દુષ્ટા કોણ હશે ? જીવનથી એવી કંટાળી કે ગઈ નદી તરફ, ડૂબી મરવા ઊંચા કિનારેથી નદીના પાણીમાં ઝંપલાવ્યું પણ ખરું. કિન્તુ દૂર રહેલા એક ભરવાડે જોયું. તે આવીને નદીમાં તણાતી મને પાણીમાંથી બહાર ખેંચી લાવ્યો. મૂર્છિત પામેલી મને પોતાના ઝૂંપડામાં લઈ ગયો. સારવાર કરી મને સ્વસ્થ કરી. પણ મારા રૂપમાં લોભાઈ મારા પગમાં પડીને મને સ્ત્રી થવા વિનવવા લાગ્યો. જીવનમાં મેં ઘણું જોયું. તેથી મારું હૃદય ખોટું કૂણું બન્યું. કાળા કામ એક-બે વાર કર્યા પછી એની અફસોસી નથી રહેતી. તેથી જીવ નિષ્કુર થઈ જાય છે. ભોગની ઈચ્છાથી નહિ, પણ ભરવાડની દયાથી હું એની પત્ની બની. પણ સંયોગ કેવો ? પરપુરુષનો. શું બાકી રહે ? પાછો સંસાર શરૂ કર્યો તે હવે હું ભરવાડણ આ દહીં ઢોળાઈ ગયું. પણ આ દુઃખ તે મારે શું વિસાતમાં છે ? જીવનમાં પતિને મૂકી રાજાને વળગી. રાજાને મારી પતિ સાથે જવા ધાર્યું. પણ પતિજ બિચારો સાપથી મર્યો. હું વેશ્યા થઈ. એમાં ઠેઠ પુત્ર સુધી પહોંચી ! એ બધું કર્યા પછી આપઘાત કરવા જતાં ભરવાડે બચાવી અને વિનવી. તો હવે, દિલ નફ્ટ થઈ ગયેલું, તે ફરી કુકર્મમાં પડી. પરલોકમાં તો દુઃખનો પાર નહિ રહે, પણ અહીં પણ પાપ અને દુઃખ જોવામાં શું બાકી રહ્યું ? આટલા બધા દુઃખમાં આ મટકી ફૂટ્યાનું દુઃખ કંઈ વિસાતમાં નથી.”

પુરોહિત સાંભળીને સજ્જડ થઈ ગયો. એમ થયું કે આ હું શું સાંભળી રહ્યો છું ? એય હવે દિલ ખોલીને કહે છે કે ‘એજ હું તારો અભાગિયો દિકરો કે જે ત્યાંથી નાહો હતો. ત્યારે તો હું દરિદ્ર જેવો હતો. બંનેને આકર્ષણ તો માતા-પુત્રના સંબંધને લીધે હતું. પણ અજ્ઞાનદશામાં હું જાણું કે આ તો કોઈ વેશ્યા છે, અને તું જાણે કે આ કોઈ પરદેશી છે. કેમકે ક્યાં એ મૂળ દેશ હતો ? તેથી પુત્રપણાની કલ્પના જ ક્યાંથી આવે ? પાછો નાનપણથી મૂકેલો તેમાં શરીરમાંય ફેરફાર થઈ ગયેલો; તેથી પડ્યો કુકર્મમાં.’ અહીં એક પ્રશ્ન ઊઠે છે કે

પ્ર.- એ વખતે તો ન ઓળખે, પણ અહીં બંનેને ઓળખાણ કેમ જોતાં જ ન પડી ?

ઉ.- અહીં પુરોહિત દરિદ્ર નથી પણ રાજસેવાથી પાઘડી-દુપટ્ટા વગેરેમાં સુસજ્જ ભપકાદાર પંડિતના લેબાશમાં છે. તેથી રબારણને પુત્રપણાની કલ્પના ન ઊઠી, તેમ પુત્રે એને વેશ્યાના વેશમાં જોયેલી. તેય કદાચ એક જ વાર, ત્યારે અહીં તો તદ્દન જુદો ભરવાડણનો વેશ થઈ ગયો છે; નાક ને કાનમાં લાંબા લાંબા લટકણીયાં. કપડાં જાડા ખદડ. તેથી બનવા જોગ છે બંનેને એકદમ પૂર્વની ઓળખાણ તાજ ન થાય. પરંતુ હવે તો પુરોહિત જ પેલીનું બધું સાંભળીને પોતાની એના એજ પુત્ર તરીકે ઓળખ આપી. હવે તો સદ્ગુરુને શોધી બેય ઘોર તપસ્યામાં ચઢી ગયા.

અહીં વસ્તુ એટલી જોવાની હતી કે સંયોગો કેવું ભયાનક કામ કરે છે !

કુસંયોગની અસરથી બચવા પવિત્ર વિચાર પ્રવાહ :- અનઘકને સંયોગોએ બહેકાવ્યો. હાથમાં કોથળી ધનની નહોતી આવી ત્યાં સુધી પાપ કરવા માટે સળવળ્યો નહોતો. હવે ધનનો હાથમાં સંયોગ થવાથી સળવળે છે. કુસંયોગ બહુ ભૂંડી ચીજ છે. સારા માણસને પાપના વિચાર માત્રથી બચવા માત્ર કુસંયોગ તો શું, પણ કુસંયોગની કલ્પનાથી ય દૂર રહેવું જોઈએ. કદાચ અજાણ્યે કુસંયોગ અથડાઈ પડ્યા, તો ત્યાં એકદમ સાવધાન બની દિલમાં પવિત્ર વિચારસરણીનો ધોધ વહેતો કરી દેવો જોઈએ; અને જલદીથી કુસંયોગમાંથી બહાર નીકળી જવું જોઈએ. કુસંયોગ એ તો ધર્મરાજાનું શરણું લેનારા ઉપર મોહરાજાની ઠગારી લાલચ છે. એમાં માણસ ફસ્યો કે ઊપડ્યો ધર્મરાજાને ત્યાંથી મોહરાજાની સેવામાં ! આજના કાળે ઊભા થયેલા અનેક કુસંયોગોથી દૂર રહેવાની જરૂર છે.

આપણી વાત શી હતી ? કુસંયોગો માણસને ભાન ભૂલાવે છે. તેથી અનઘકના હાથમાં માલ આવતાં બગડ્યો. તેય ક્યાં સુધી ? શેઠ ચન્દ્રસારને પૂરા કરી ભાગી જવાનું ધાર્યું.

● ચાર ચોર ●

સ્વાર્થની લાલસામાં માણસ લાંબો વિચાર કરવા રહેતો જ નથી. એને તો “મને લાભ કેમ થાય ?” બસ, તેજ જોવાનું આવડે. ભલે બીજાને ખીચડી મળે; પોતાને લાડુ મળે કે બસ ! ઝાપટી જવાના ! ચાર ચોરની વાત આવે છે ને ? ચાર ચોર ચોરી કરવા ગયા. ચોરી કરીને ચારે જણા તળાવની પાળે આવીને બેઠા. ચારે ભૂખ્યા થયા હતા, એટલે એમાંના બે ચોર ગામમાં ખાવાનું લેવા ગયા; અને બે જણા બેઠા ત્યાંના ત્યાં જ. અહીંયાં બેઠેલાને વિચાર આવ્યો કે ‘પેલા બે આવશે તો ચોરીના માલનો ભાગ એમને આપવો પડશે ! માટે સંતલસ કરે છે કે તે આવે કે સીધા કૂવામાં જ એમને ધકેલી દઈએ !’ ત્યારે હવે ગામમાં ગયેલા પેલા બે શું ગોઠવે છે તે જુઓ ! “ચોરીનો માલ ખૂબ છે. પેલા બે મારા વ્હાલા બેઠા છે લહેરથી ત્યાં; ને આપણને ધકેલ્યા ગામમાં આથડવા ! પણ હવે બચ્ચાઓને બતાવી દઈએ. આ લાડુ ઝેરવાળા કરીને આપી દઈએ કે બસ ! બધું ધન આપણને હજમ !” સ્વાર્થનો ટૂંકો વિચાર ! તેમાં જુઓ કે કેવા લેવાના દેવા થાય છે. આગળ તો જોવાનું જ ન હોય ! પછી પોતાના ટાંટિયા પોતાના ગળામાં પેસી જાય એમાં શી નવાઈ ? **સ્વાર્થના ટૂંકા વિચારમાં પાપની ઘોર બલા માથે !**

પેલા બે ચોર લાડુ લઈને આવ્યા, આવીને કહે છે, “અમે તો ગામમાં થોડા લાડુ સાથે ભૂસું ફાકીને આવ્યા છીએ. તમે તો સાવ ભૂખ્યા છો. માટે જલદી લ્યો આ લાડવા; ને ખાઓ લહેરથી.”

“પણ પાણી...?” ઉસ્તાદ છે ને ? ત્યારે પેલાય અબૂઝ છે; કહે છે,

“હા, એ પણ લાવી આપીએ...” એમ કહીને પેલા કૂવા પર પહોંચ્યા. ત્યાં પેલા બેએ માર્યો પાછળથી ધક્કો ! ગયા સીધા ઊંડા પાણીમાં અને આ બે આવીને લાડવા પર જામી પડ્યા ! પરંતુ ખાઈને ક્યાં ઊભા રહી શકે ? લહેરથી લાંબા થઈને સૂતા; તે સૂતા !

સ્વાર્થાધિતાનો નશો :- જો સ્વાર્થ આ જીવનનો લાંબો વિચાર ન કરવા દે, તો પછી પરભવના વિચાર તો લાંબા હોય જ શાના ? જેને પરભવના લાંબા વિચારનો ખ્યાલ સરખો નહિ, તેના જીવન ઢોર જેવાં સમજવા. હાથમાં આવેલું ચિંતામણિથીય અધિક કિંમતી મનુષ્ય જીવન એળે કેમ જાય છે ? પુણ્યયોગે એવી સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ જાય છે કે જેના પર સ્વાર્થાધિતાનો નશો ચઢે છે, ‘મારું સાચવી લઉં, મારું પગભર કરી લઉં. મારા ખજાના તર કરી લઉં !’ બસ ! આની પાછળ ન આ જીવનની પવિત્રતાનો વિચાર કે ન પરભવના ઘોર દુઃખનો વિચાર !

સ્વાર્થમાં જ અંધ બનતાં પહેલા વિચારી લેજો કે મૃત્યુની હકુમત, શું સ્વાર્થી, કે શું નિઃસ્વાર્થી બેઉ પર સમાન છે ! ચોર હો કે શાહુકાર હો, રાજા હો, કે રંક હો; અંતે તો બંનેય અગ્નિમાં બળી જ મરવાનું ! અંતે માલનો સ્વામી પલટો અને કાયાની રાખજ થવાની ! પરભવે રવડી મરવાનું ! આવી રમત અનાદિકાળની, છતાં હજુ સ્વાર્થાધિતા ન મરે એ આશ્ચર્ય છે.

સ્વાર્થાધિતા કેમ મરે ? :- મન ઉચ્ચતર આદર્શો અને ધોરણો ધરતું થઈ જાય તો સ્વાર્થાધિતા મટાડી પરમાર્થ વ્યસન કેળવી શકાય છે; અને આત્માને ઉજ્જવલ કરી શકાય છે. જો આત્માને ઉજ્જવલ કરવાના રાહને સોમાએ પ્રથમ ભવમાં સ્વીકાર્યો, તો તેના બે ભવ પછી ચક્રદેવના અવતારમાં ત્યાં સુધીનું આત્મબળ વિકસ્યું કે સ્વાર્થવશતા મૂકી વિશ્વાસઘાતી એવા મિત્ર યજ્ઞદેવની ચોરીને પ્રગટ ન કરતાં, પરમાર્થવ્યસનથી, પોતાના પર ચોરીનું કલંક આવ્યું તો, વહોરી લીધું ! દેશનિકાલની સજા પામ્યો ! અને યાવદ્ આપઘાત કરવાની સ્થિતિએ પહોંચ્યો ! છતાં મિત્રનું રહસ્ય બહાર ન પાડ્યું. આટલી સ્થિતિએ જ્યારે દેવતાએ બરી વાત બહાર પાડીને સત્ય હકીકત રજૂ કરી કે ‘ચોર તો યજ્ઞદેવ છે; તમે કોને દંડી રહ્યા છો ?...’ આ સાંભળી રાજાએ યજ્ઞદેવને જ્યારે કડક શિક્ષા કરવા ફરમાવ્યું ત્યારે પણ ચક્રદેવનું હૃદય મિત્રપ્રેમથી કકળી ઉઠ્યું ! અને ખૂબ આગ્રહ કરી એને છોડાવ્યો. કહો જો હૃદય ઉપર ક્યાં સુધીનો અંકુશ મેળવ્યો હશે, કે દુશ્મનનું કામ કરનારો જ્યારે પોતાના જ દુષ્ટત્યથી સજા પામી રહ્યો છે, ત્યાં પણ પોતાનું ચાલે ત્યાં સુધી રક્ષણ કરવાની તૈયારી ! અને દુશ્મન પર વાત્સલ્યનો વરસાદ ! -આ ઉત્તમતા અને આ પરમાર્થવ્યસન આદરી શકે છે ! આની મુખ્ય ચાવી અનાદિના દુષ્ટ બનેલા આપણા હૃદય ઉપર કડક અંકુશમાં છે; કે જેથી સુંદર આદર્શો અને ધોરણો રાખી સ્વાર્થાધિતા મિટાવી શકાય.

આત્મ-અંકુશનો પ્રભાવ :- આપણું હૃદય ધારીએ તો આપણા કબજામાં જ છે. પરંતુ આપણને જો આપણા આત્માને ઊંચે ચઢાવવાની તૈયારી હોય તો ! નહિતર તો અનાદિની રીતરસમ મુજબ જે ગોટાળાવાળું હૃદય આજ સુધી ચાલી આવ્યું છે, તે અહીંયાં પણ નહિ અટકે; અને આગળ ભવાંતરમાંય નહિ અટકે. સ્વાત્માની એવી ઓળખ જોઈએ કે કદાચ સારાયે જગતનો અમારા પર અધિકાર હોય તો બહારથી : બાકી અંદરથી અમારા હૃદય પર અધિકાર તો અમારો જ છે. ગમે તેવા ઉપસર્ગ આવે પણ મલિન વિચારણામાં અમારે અમારા હૃદયને રમાડવું નથી, આ જો નક્કી કર્યું હોય તો તેવી મલિન વિચારણામાં આપણા હૃદયને ઘસડનાર જગતમાં કોઈ સત્તા નથી. મલીન લાગણીઓને આપણે જ પોષીએ

છીએ. તેથી વિચારણા શેતાન સરખી ચાલે છે, માત્ર આપણી મોહમૂઢ દશા ! પાપની નિરપેક્ષતા ! પરભવની બેદરકારી ! આ છે, તેથી મલીન લાગણીઓ સહેજે જન્મે છે, નિર્ભય બની શેતાની વિચારો કરીએ છીએ. પછી ભલે મન વાળીએ કે “કેટલું સહન કરી કરીને કરીએ...” જ્યારે ને ત્યારે આવા આપણા બચાવ તૈયાર હોય છે. પણ અજ્ઞાન કેવું પ્રવર્તે છે ! કે આત્મા વિચારવા નથી થોભતો. “આનાથી જે ભવિષ્યમાં મહા કટુ ફળ ઊભાં થશે તે વેઠવાનું તારું ગજું છે ? તે ભોગવવાની તારી તૈયારી છે ને ? આપણા હૈયાને સાફ પવિત્ર રાખવું હોય તો જગતનો કોઈ સંયોગ, કોઈ પરિસ્થિતિ એવી નથી કે જે આપણને ચલિત કરી શકે. એ માટે સંતની વિચારસરણી જોઈએ. એ સારુ મહાત્માની ભલી લાગણીઓ જોઈએ. એ તો આવે કે મોહમૂઢતા કાઢી જ્ઞાની વિવેકી બનીએ, પાપથી ભયભીત રહીએ, પરભવની જાગ્રતિ સદા જાગ્રત રાખીએ. મહાત્માઓ જે થઈ ગયા તેમને ઈન્દ્રોએ પણ હાથ જોડ્યા હતા ! એમ માનીને કે “આપણું બધું બળ હોય પણ આ મહાત્માઓને ચલિત કરવા એ બળ સમર્થ નથી, ભલે આપણી દેવતાની આખી પરપદા આવે !” દેવતા શું જોઈને આવું વિચારતા હશે ? એટલા માટે કે એની સામે મહાત્માઓના આવા આદર્શ હતા કે “દેવતાનો ઉપદ્રવ આવે તોય શું થઈ ગયું ? જો પોતાની સજ્ઞાન દશા છે, આત્માની ઓળખ છે. પરલોકની પડી છે. એકમાત્ર પાપનો ડર છે, તો પોતાના હૈયાને ચોક્કમું રાખવા પોતે જ સરમુખત્યાર છે. એને મેલું કરવા દેવતા પણ સમર્થ નથી.” આત્મ-અંકુશનો પ્રભાવ ઓર છે !

કામદેવ મહાશ્રાવકની ધીરતા :- મહાશ્રાવક કામદેવને પૌષધમાં રાત્રે દેવતા ઉપસર્ગ કરવા આવ્યો. ત્રણ મોટા ઉપસર્ગ કર્યા. ૧. ભયંકર અજગરનો ભરડો, એથી ભયંકર દશ્ય ઉપરાંત હાડકાના કડાકા ! ૨. મોટો ભયાનક પિશાચ ! અને ૩. મોટો વિકરાળ વાઘ ! આ ત્રણે ઉપસર્ગોમાં કામદેવ જરાય ચલાયમાન ન થયા, તો હવે એમના પિતા-માતાને લાવીને મૂક્યા ! અને અનુકૂળ ઉપસર્ગ શરૂ કર્યા ! પરંતુ જે સમજે છે કે ‘જગતમાં આપણી ચીજ જ કઈ છે કે એની ખાતર પ્રતિજ્ઞા ભાંગીએ ? તો ભલે કાયા પડી જાય તોય શું ? કાયાની રાખ થતાં પહેલાં આત્માની સચોટ સાધના થઈ શકે, તો એવી ધન્ય ઘડી ક્યાંથી ?’ તેને ગમે તેવા ઉપસર્ગ આવો, હૃદયમાં જરાયે મલીન વિચારણા ઘાલવાની વાત જ નહિ !

અનુકૂળ ઘોર ઉપસર્ગમાં કેમ અડગ ? :- માતા-પિતા કામદેવને વિનંતિ કરે છે, “અરે બેટા ! અરે ભાઈ ! આ અમને મારે છે અને તું જોતો કેમ નથી ? તને શું અમારી જરાયે દયા નથી ? તું સાવ નિહુર થઈ ગયો છે ? અરેરે ! અમે મરી ગયા રે...” કાળો કલ્પાંત અને ચોધાર આંસુ ! કહો, હવે હૈયું બગડે કે

નહિ ? ‘આ કોણ છે મારા માતા-પિતાને ત્રાસ આપનાર ? હલકટ મનુષ્ય !’ એમ થાય કે નહિ ? છતાં કામદેવને કેમ છે ? બસ પોતે ભલો અને પોતાનું ધ્યાન ભલું ! પોતાનું ધ્યાન મૂકવાની વાત નહિ ! આપણી પાસે તો જ્યારે ને ત્યારે બહાનું આ છે, કે “અમારે ધ્યાન તો ગમે તેટલું રાખવું હોય પણ આવું ઊભું થાય ત્યાં શું થાય ?” પરંતુ આ મહાન આત્મા એ વિચારતાં કે ‘આ મનની જે પવિત્રતા અને નિશ્ચલતા ઊભી કરી છે, આત્માની જે અસંગ દશા જગાવી છે, તેને ધક્કો પહોંચાડવાનો નહિ !’

મન માને નહિ ત્યાં સુધી ધર્મ કરાય ? :- કામદેવ ગૃહસ્થપણે છે, અને આટલું સહન કરે છે, પણ પોતાના ધ્યાનમાં ભંગ નથી થવા દેતા ! ઘોર ઉપસર્ગની વચમાં પ્રતિજ્ઞાને અખંડ જીવંત રાખે છે ! એ પ્રતાપ શાનો ? પોતાના અનંત અનંત કાળના ઉચ્છ્વંબલ બનેલા આત્મા અને મન ઉપર કડક અંકુશ મૂક્યાનો. જેના એ સૂત્ર છે કે ‘ભાઈ ! મન માને નહિ ત્યાં સુધી સારું કામ શી રીતે થાય ?’ એ બિચારા પોતાની જાતને જ ઠગી રહ્યા છે. સંસારના સત્તર કાર્ય, મન ન માને તો પણ થાય છે. ત્યારે આત્માના હિતના કાર્યની વાત આવે ત્યાં, મન ન માને ત્યાં સુધી ન કરવા, એ કેટલી ભયંકર મૂર્ખાઈ ? સંસારનો તો અનંતાનંત કાળનો અનુભવ છે, કે એમાં પણ પહેલાં તો કેટલેય સ્થાને મનને બલાત્કારે દાબવું પડે છે, પહેલ-પહેલું નથી માનતું; છતાં કાર્ય કર્યું જવાય છે; પછી મન માને છે. ત્યારે જે ધર્મનો એવો કાંઈ અભ્યાસ, પરિચય કે પ્રેમ નથી સેવ્યો, એ ધર્મ કરવા માટે શું મન એકદમ માની જશે ? ભૂલા ન પડો. આ પણ મનની જ એક ઠગાઈ છે, જે કહેવાનું તમને શીખવે છે કે ‘મન માને નહિ ત્યાંસુધી ધર્મ શી રીતે થાય ?’ સંસારમાં જુઓને, નિશાળે જવાનો અભ્યાસ અનંત કાળનો છતાં અહીં જન્મેલા બાળકને પહેલ-પહેલું નિશાળે જવાનું ય ક્યાં મન થાય છે ? છતાં તમે એને પરાણે નિશાળે તગડો છો. એમ પોતાના શરીરના રોગ મિટાવવા ઔષધ લેવાનો અનંતીવારનો અભ્યાસ છતાં અહીં રોગ આવ્યે કડવા ઔષધ અને કુપથ્યત્યાગ માટે ક્યાં એકદમ મન માને છે ? છતાં મન મારીનેય એનું સેવન થાય છે ને ? ઘરનાં માણસ તીખા સ્વભાવના હોય તો કેટલીય વાર રોફ અને ધમપછાડા કરે છે એ સહવાનું દિલ ક્યાં માને છે ? છતાં મનને દબાવીને એ સહન કરો જ છો ને ? એવી તો કેટલીય પ્રવૃત્તિઓ સંસારની મન વિના પણ થાય, અને ધર્મની ન થાય, એ ક્યાંનો ન્યાય ? કહો મોહરાજાનો. કેમ કે એને ધર્મ નથી કરવા દેવો. તેથી તમારા હાથમાં આ સૂત્ર પકડાવી દીધું, કે મન વિના ધર્મ ન થાય. ‘સંસાર તો મન ન હોય તોય કરવો પડે, ન ચાલે. પણ જો મન ન હોય તો ધર્મ ન કરીએ તોય

ચાલે,’-આ શિખામણ મોહની છે; એ આત્માની જ ઘાતક છે. શું મન કે શું આત્મા, એની પાસે દુર્ગુણો અને દુષ્ટત્યો છોડાવવા તથા સદ્ગુણ અને સુકૃત્યો આચરાવવા માટે એના પર કડક અંકુશથી કામ લેવું પડશે. એમ કાંઈ પહેલ-પહેલાં એ ઉત્સાહી નહિ થાય. કડક અંકુશ રાખી આત્મા અને મનને શુભ કાર્યમાં જોડ્યા, પછી તો ધીમે ધીમે એનો રસ લાગીને મન પોતે જ સમજદાર બની જશે અને ચાહીને સારાં કામ કરશે. કામદેવે પ્રભુ ઉપરના અથાગ વિશ્વાસે મનને અંકુશમાં લઈ વ્રત ધીરતા અને પવિત્રતા સિદ્ધ કરી છે.

મહાશ્રાવક કામદેવે પોતાના આત્મા અને મન ઉપર કડક અંકુશ મૂક્યો છે, તેથી ઉપસર્ગને ગણકાર્યા વિના ધ્યાનમાં મસ્ત છે. પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં ચુસ્ત છે. એવી ધીરતાથી, ને એવી ધર્મશ્રદ્ધાથી ઉપસર્ગને સહે છે કે સવારે જ્યાં પ્રભુ મહાવીરદેવને વંદન કરવા જાય છે ત્યાં પ્રભુ પોતાના સાધુઓને બોલાવીને એમની સમક્ષ કામદેવને પૂછે છે ‘કેમ કામદેવ ! તેં આજ રાત્રે વાઘ પિશાચ અને અજગરના ઘોર ઉપસર્ગ સહ્યા ?’ કામદેવને પોતાની પ્રશંસા ગમતી નથી તેથી મોં નીચું કરે છે અને પ્રભુને હાથ જોડી ઊભો રહે છે. પ્રભુ પછી સાધુઓને ઉદ્દેશીને કહે છે, ‘હે આર્યો ! જુઓ કે આ એક ગૃહસ્થ કામદેવ કે જેણે હજુ મહા પરાક્રમ કરી સંસાર નથી ત્યજ્યો, તે પણ જો આવા ઘોર ઉપસર્ગ સહન કરે, તો સંસાર ત્યજીને આત્મકલ્યાણ માટે ત્યાગમાર્ગે ચઢેલા સાધુઓએ તો કેટલુંય સહન કરવું જોઈએ ?’ તીર્થંકરદેવના શ્રીમુખે પ્રશંસાવું એ કેટલી આત્માની ઉચ્ચ સ્થિતિ ગણાય ! એના મૂળમાં શું છે ? સ્વાત્મા ઉપર કડક અંકુશ.

પેથડાહાલનો પ્રસંગ પણ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે. મન પર કડક અંકુશ રાખી એમણે રોજની પ્રભુભક્તિનો આખો કાર્યક્રમ બીજા કાર્યોની ડબલથી તદ્દન અલિપ્ત રાખ્યો હતો. તે એટલે સુધી કે ખુદ રાજા બોલાવે તોય પ્રભુભક્તિના સમયે જવાનું નહિ, અરે ! એ તો શું પણ ખુદ રાજા ગુપચુપ ધીમે પગલે મંદિરમાં આવી ગયો તોય એના તરફ દૃષ્ટિ પણ ગઈ નહિ. દૃષ્ટિ માત્ર પ્રભુ ઉપર ! એક જ દિલ, એક જ ચિત્ત, માત્ર પ્રભુની ભક્તિમાં. ચિત્તમાં બીજો વિચાર જ લાવવાનો નહિ. સંસારના કાર્યોમાં આજસુધી આ રીતે એક જ દિલ, એક જ ચિત્ત પરોવી-પરોવીને જ જો સંસારના ભાવો સાથે આત્મા એકમેક બન્યો છે, તો કહો, હવે પરમાત્મા સાથે એકમેક શી રીતે બનાય ? આજ ન્યાયે કે બીજી રીતે ? પરમાત્માની ભક્તિ, ગુણગાન અને આજ્ઞાપાલનના કાર્યોમાં જ ચિત્તને તરબોળ કરવાથી કે કાર્ય તો પ્રભુભક્તિ વગેરેનાં ચાલે પણ ચિત્ત રેઢિયાળ રહે એથી ? અનાદિનું મન એમ કાંઈ એકદમ કબૂલ કરવાનું નથી. એના પર દબાણ કરવું પડશે. એને પસંદ આવે

કે કંટાળો આવે, પણ આપણે તો એને ધર્મકાર્યમાં ઓતપ્રોત રાખવાનું. બીજો વિચાર એમાં આવવા જ નહિ દેવાનો. આવી જાય તો તરત એને હટાવી દેવાનો. નહિતર તો પછી સાંસારિક ભાવોમાં જ આત્માની એકમેકતા રહેવાની.

પેથડશાહની ધીરતા :- રોજ જિનેન્દ્રપૂજા વખતે મહામંત્રી પેથડશાહે પણ સત્તર કામ પડતાં મૂકવાની ટેક રાખી છે. એમાં એક વાર રાજાએ પારખું કરવા માટે પોતાનો માણસ મોકલ્યો. ત્યાં દેરાસરના દરવાજે ઊભેલા પેથડશાહના માણસે કહ્યું, “નહિ, હમણાં અંદર નહિ જવાય.”

“પણ રાજાએ ખાસ મોકલ્યો છે.”

“તો ખાસ કહી દેજે કે પેથડશાહ હમણાં ખાસ નહિ આવી શકે !” માણસ પાછો ગયો, કે રાજા ઊઠીને આવ્યો. તો તેને પણ ચોપદારે કહી દીધું, કે ‘નામદાર! ક્ષમા કરજો, મંત્રીજીની આ વ્યવસ્થા છે. અંદર નહિ જવાય.’ પણ રાજા તો ઘુસ્સો અંદરમાં. ત્યાં જુએ છે તો પેથડશાહ મશગૂલ છે ફૂલપૂજામાં ! માણસ પાછળથી ફૂલ આપતો જાય, જેવી રચના કરવી છે તેવું ફૂલ આપ્યા કરે ! પેથડશાહ પાછળ હાથ કરીને તે લે; પણ દષ્ટિ ભગવાન પરથી ખસતી નથી. કેમ કે મનને જેને સાબૂત રાખવું છે, તો કોની તાકાત છે કે તેને ચળાવી શકે ! ફૂલ આપનાર માણસને ઉઠાડી મૂકી રાજા તેની જગાએ ગોઠવાઈ ગયો; અને ફૂલ આપવા શરૂ કરે છે. ત્યાં સુધી પેથડશાહને ખબર નથી પડતી. પરંતુ વચ્ચે ભળતું જ બીજું ફૂલ જ્યાં રાજાએ આપ્યું ત્યાં મંત્રી ચોંક્યો ! પાછળ જોયું. તો ? રાજા ખુદ છે ! બંને હસી પડ્યા. મન કેટલું બધું નિશ્ચિત અને નિશ્ચલ !

સંયોગોના ગુલામ :- મંદિરમાંથી બહાર ન નીકળે ત્યાં સુધી બીજી વાત નહિ ! બહાનું ન નીકળે કે “અમારે લફરાં કેટલાં છે ? ઉપાધિઓ કેટલી છે ? રાજા જપવા ક્યાં દે છે ?...” પરંતુ આ બધાં બહાના છે. લફરાં મૂકી દે ને, કોણ કહે છે તે રાખ ? માનવ જીવન ઉપાધિ સંભાળવા માટે નથી, આત્મહિતની સાધના માટે છે ! પરંતુ તમને એ ઉપાધિ એટલી ગમે છે કે જીવનના પહેલા શ્વાસથી તે છેલ્લા શ્વાસ સુધી એ ઉપાધિ છોડવી તો નથી, ઊલટી વધારવી છે ! પછી છેલ્લી ઘરેડે પણ તે મૂકવાની જીગર નહિ ! પેથડશાહ જુદા છે. ઉપાધિના ગુલામ નહિ. ચક્રદેવ પણ સંયોગોના ગુલામ નથી. પોતાના વિશ્વાસુ મિત્રના આંખ-જીભ કાપી નાખવાનું રાજા સુભટને કહે છે, તો ચક્રદેવ કહી દે છે, “જતો કરી દો, જો મારા પર માન હોય તો.” સંયોગોના ગુલામ નહિ એટલે પોતાના સંયોગો તો તે પછી ઘણાં સારા છે, પણ મિત્રના પ્રસંગ પરથી ચક્રદેવે સંસારને અસાર ઓળખી પોતે ચારિત્ર લીધું. “મિત્રની આવી સ્થિતિ ! એ બતાવે છે કે

આ સંસાર કે જ્યાં આપણે પૂર્ણ આસ્થા રાખીને બેઠાં છીએ તે કેવો છે ?” ગમે તેના જીવનમાં અનિષ્ટ પ્રસંગ બન્યો, પણ તેના ઉપરથી જગતનો ક્યાસ કાઢવો હોય અને સંસારસ્થિતિનું ભાન આપણે કરવું હોય તો કરી શકીએ છીએ. પરંતુ જો માને કે “આ તો તેને બન્યું ને ?...આપણે શું લેવા દેવા...” આવું માનવાની મૂર્ખાઈ કરી જે બિનસાવધ રહે છે તેને પરિણામે ઠગાઈને રોવાનું આવે એમાં નવાઈ નહિ. આમણે તો માપ કાઢી લીધું કે ‘આજે એના માટે તો કાલે મારા માટે.’ એટલે, આજના પોતાના સંયોગો રાજ-સન્માન, સંપત્તિ વગેરેના અનુકૂળ છે, છતાં ચારિત્રનું મહાન પરાક્રમ અચાનક પળે ઊભું થઈ જાય છે ! ખૂબી કેવી કે ચક્રદેવ ઊંધું કરવા ગયો તો એ પટકાયો; છતાં એમાં ચક્રદેવ ચારિત્ર લે છે. શું ? કંઈ ખબર પડે છે ? આત્મા જાગે છે ? સંયોગના ગુલામ ન બનો. પાપ ચક્રદેવ કરે છે, પણ એથી વૈરાગ્ય પામી સંસાર ત્યાગ ચક્રદેવ કરે છે, એ વસ્તુ મહત્વની છે. ધર્મ કોણે કરવાનો ? પાપીએ કે ગુણીએ ? પણ કહો કે પાપીને પોતાનાં પાપ પાપરૂપ જ લાગતા ન હોય ત્યાં એને, ‘પાપ ધોવા ધર્મની જરૂર છે,’-એવું શાનું લાગે ? ત્યારે ગુણીયલ આત્મા તો એવી ઊંચી આત્મ-દશાએ પહોંચેલો છે કે એ તો એ જુએ છે કે,

(૧) આજે પાપ બીજાને ઠગે છે, ફસાવે છે; તો કાલે મનેય કેમ ન ઠગે ? વળી,

(૨) લક્ષ્મી કમાવવી, ઘર ચલાવવા વગેરે જે દુન્યવી પ્રવૃત્તિ અવસરે આવાં પાપ પણ કરાવે એના વિશ્વાસ શા રાખી બેસવા ?

(૩) સારું થયું કે સામાની સાથે સંપર્કમાં આવ્યા છતાં આપણે એના દગાનો પૂર્ણ ભોગ ન બન્યા અને ધર્મ વિના ખપી ન ગયા ! તો હવે જીવતાં રહ્યાની સાર્થકતા કરી લેવી ધર્મથી !

(૪) જો પાપી જીવ બિચારો પોતાનો પાપસ્વભાવ અજમાવી શકે છે તો આપણે આપણો વિવેકસ્વભાવ અને ધર્મસ્વભાવ કાં ન અજમાવવો ? દુર્જન દુર્જનતા કરે છે, તો સજ્જન સજ્જનતા જ દાખવે.

(૫) અને એથીય આગળ, આપણેય ક્યાં એક નહિ તો બીજા પાપમાંથી મુક્ત જ છીએ ? તેથી ખરું જોતાં જો બીજાનાં પાપ પ્રત્યે આપણને સૂગ હોય કે ‘આ પાપી જીવ આવાં પાપ કરે છે !’ તો આપણી પહેલી ફરજ છે કે આપણે જાતે તો સર્વ પાપથી મુક્ત બનવું જ; પાપ માત્ર છોડી જ દેવાં.

આવી આવી કોઈ ગણતરીનો પ્રભાવ છે કે પાપ કોઈ કરે, પછાડ કોઈ ખાય, અને એના પરથી બોધ લઈ સુખી થએલો માણસ ધર્મ કરવા લાગી જાય.

વાલી ને રાવણ :- હારે રાવણ, અને દીક્ષા વાલી લે ! આ કેમ બને ? વાલી જીત્યા છતાં વિરાગી બન્યા ! ચન્દ્રહાસ ખડ્ગ લઈને રાવણ મારવા આવ્યો, તો વાલીએ સ્વસ્થતાથી તેને આખોને આખો ઊંચકી બગલમાં માર્યો ! ત્યાં શું ચાલે રાવણનું ? રાવણ પાસે સમૃદ્ધિની પુણ્યાઈ હતી. વાલી પાસે બળની પુણ્યાઈ હતી. તો રાવણને બગલમાં ઘાલીને જંબુદ્વીપની આસપાસ ત્રણ રોન માર્યા, અને લાવીને ઊભો કરી દીધો યુદ્ધભૂમિ પર ! પરંતુ હવે ગૌરવથી ક્યાં ઊભો રહી શકે રાવણ ?

“કેમ, મહાનુભાવ ! ક્યાં ગયું ચન્દ્રહાસખડ્ગ ? તમારી પાસે તે છે, અને મારી પાસે એ નથી, એટલે ‘લાવ તેના કુર્યા ઉડાવી દઉં.’ ‘એમ કરી દોડી આવ્યા’તા ને ? હવે ક્યાં ગઈ બહાદુરી ?” રાવણ વાલીની ક્ષમા માગે છે. “આપને ઓળખ્યા નહિ ! આપ નરોત્તમ છો. હું નરાધમ છું.” જે વાલીની પાસે આટલું બળ છે કે રાવણ જેવાની પહાડી કાયાને બગલમાં મારે તેને રાવણનું રાજ્ય પડાવી લેવું હોય તો કેટલીવાર ? અભિમાનથી આટલે સુધી ઝાંડાઈ કરનાર રાવણને કેદમાં પૂરી રાખવાનું મન ન થાય ? પણ ના, ઊલટું વાલી કહે છે, “આ ચન્દ્રહાસ ખડ્ગ એટલે જગતની સામગ્રી.-તેના પર વિશ્વાસ રાખી તું દોડ્યો તો માર ખાધો. જગતના પદાર્થો પર વિશ્વાસ રાખી કષાયોના માર્ગે જે દોટ મૂકે છે, તે પાછળથી પસ્તાયા વગર રહે નહિ. ‘મારી પાસે મૂડી છે ! પૈસા છે ! બસ’,...એમ કરી તેના વિશ્વાસમાં ને વિશ્વાસમાં ચઢે આગળ, તો એક દિ’ રોવાનો ! માટે ડાહ્યા થઈ જાઓ, વિશ્વાસમાં દોડ્યા ન જાઓ. બલા-બલનો વિચાર કરી લેવો જોઈએ.” આટલું કહીને વાલી ઊભા ન રહી ગયા. પરંતુ માપી લીધું કે “આ રાવણને જે જગત વિશ્વાસમાં લઈ જઈ નાલેશી અપાવનારું થયું, તો જેવું એનું જગત, તેવું મારું જગત ! મને ય એક દિ’ દગો દઈ દે !” તો ત્યાં જ જગતને વોસિરાવ્યું; અને રાવણને કહ્યું, “જાઓ, તમારે આ રાજ્ય પર આજ્ઞા ચલાવવી છે ને ? તો તેમ થશે.” નાના ભાઈ સુગ્રીવને મુગટ પહેરાવી કહી દીધું કે “તું રાવણની આજ્ઞામાં રહેજે, તારું એ પુણ્ય નથી કે તું સ્વતંત્ર રહી શકે ! માટે આજ્ઞામાં રહેવાનું.” એ પછી મહાત્મા વાલીએ ચારિત્ર લીધું. ચારિત્રની વાત તો પછી, પણ વાલીની ઉદારતા કેવી ? આત્માની કેટલી ઉન્નતિ સાધી હશે કે આ કક્ષાએ પહોંચી ગયા છે ! પોતાની જીત થયા પછી, સામાનું બથાવી પાડવાની ઈચ્છા થાય ? કે પોતાનું હોય તે પણ આપી દેવાની ઈચ્છા થાય ? તમારે હાઈકોર્ટે બાર વર્ષ કેસ ચાલે, ને જજમેન્ટ એવું તમારી ફેવરમાં આવે કે તેમાં સામાના છાપરાના નળિયાં પણ ઊખડી જતાં હોય, ત્યાં તમને શું થાય ? એમજ ને કે “મારે એના નળિયાં

ઉપાડવાં નથી...એના કોડ આપણે પૂરા કરો; આપો એને આપણી મિલકતમાંથી” અથવા “બાર વર્ષ ભારે કષાયના પાપ મેં બાંધ્યા, તો એને ધોવાં સામાને માફ કરું; અને ઉપરથી એને હવે કહું, તારો બધો ખર્ચ હું આપું છું.” કહોને કે આ વાત તો અમારા મનમાં પણ બેસતી નથી; તો આચરવાની તો વાત જ ક્યાં ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૩, અંક-૪૦, તા. ૧૮-૬-૧૯૫૫

સમ્યક્ત્વનો પ્રકાશ :- તો સમજી લ્યો કે સમ્યક્ત્વનો પ્રકાશ જ આ છે કે ભલે આદરી ન શકાયું, પણ આદર્શો હૈયામાં ઊંચા રમ્યા કરતા હોય, હૈયાનાં વલણ ક્ષમા, મિત્રતા અને ભલાઈ વગેરેનાં હોય. રસ્તામાં ચાલતાં કોઈની સાથે અથડાઈ પડે તેથી કે બીજા કોઈ કારણે સહન ન થવાથી કદાચ બે અક્ષર સામાને સંભળાવી દીધા, પણ હૈયામાં તો એમ થાય કે “આ અવસરે ખરી રીતે મારે એને આશ્વાસન આપવું જોઈતું હતું, કે ભાઈ ! કંઈ મનમાં ન લાવતા.” હૈયામાં ભાવના ઊચ્ચ રમતી હોય. સારા કોઈ ધર્મક્ષેત્રને પોષવાની સ્થિતિ જોઈ તે વખતે એવા પોતાના સંયોગ ન વર્તવા હોય કે પાસેના પચાસે પચાસ રૂપિયા આપી શકે; તેથી કદાચ દસ જ આપે છે; તો પણ અંદરમાં ખ્યાલ હોય કે “મારે એવો દિવસ ક્યારે આવે કે હું એકલો આ બધું ધર્મકાર્ય કરી દઉં !” અંદરમાંથી આ ઉછરંગ ઊઠે ! સમકિત ખરું કે નહિ આપણામાં ? એનું પ્રમાણ-પત્રક જ્ઞાની આપે તેના કરતાં જાતે જ કાઢી લ્યો ! શું ભગવાનના ઘરનું સમકિત એવું પાંગળું છે કે કેટલાયે વર્ષો સુધી તે હોવા છતાં આત્માના અંદરના દેદાર ન ફરે ? અશુભ ભાવનાઓને ફટકો ન લાગે ? શુભ ભાવનાના કોડ ન જાગે ? કદાચ વ્રત-પચ્ચક્રપાણ નહિ, પણ થોડી આત્મગુણની પ્રવૃત્તિ ન થાય ? વર્ષોના સમકિત પછી પણ આત્માના દેદાર તેના તેજ દેખાતા હોય તો, પચીસ-પચાસ વર્ષ પહેલાં જેવા ગુસ્સા, રોફ, લાલચ વગેરે ટેસથી થતાં હતા; તેવા જ આજે થતાં હોય, પાછળ ભય પશ્ચાત્તાપેય ન હોય તો શો દેદાર ફર્યો ? સાચું સમકિત પ્રકાશના ઝબૂકા તો જરૂર લાવે. ખાતી વખતે જો એક વિગઈનો પણ ત્યાગ ન કરી શકતો હોય, તોય હૈયામાં એમ જરૂર થાય, કે દિવસ એવો ધન્ય ક્યારે આવે કે આ પાપી વિગઈઓનું નામ પણ ન લેવું પડે ! સમકિત વૃત્તિના ઘરનું છે, ચારિત્ર પ્રવૃત્તિના ઘરનું છે. સમકિતની વૃત્તિ ચોકખી, પણ પ્રવૃત્તિ મેલી. ચારિત્રીને વૃત્તિની સાથે પ્રવૃત્તિ પણ ચોકખી ! સમકિતની વૃત્તિથી અંદરમાં ઉમળકા ઊઠે. દાન ભલે બે પૈસાનું દે પણ ઉમળકા બારસોનું દાન આપવાના થઈ જાય ! સમકિતી એટલે જિનના અને જિનધર્મના ઘરનો બની ગયો;

જગતનો કે દુનિયાનો નહિ. જગત એટલે કુટુંબ પરિવાર; દુનિયા એટલે વિષયો લક્ષ્મી વગેરે. જગતના અને દુનિયાના માણસોને પણ ઉમળકા ઊઠે કે નહિ ? ભલે બે હજારમાં લગ્ન પતાવતો હોય, પણ હૈયામાં થાય ને કે ‘શું કરું ? પહોંચતું નથી, નહિતર પચીસ હજારનો માંડવો ઘાલું !...’ દુનિયાનો છે તો તેના ઉમળકા જરૂર ઊઠે છે, તો જે જિનનો અને ધર્મનો છે તેને તેના ઉમળકા કેમ ન ઊઠે ? તે નથી ઊઠતા, તો પોતાના જીવને કહેવું જોઈએ કે ‘હજુ જગતનો તું મટ્યો નથી; અને જિનનો બન્યો નથી, તો પછી સમકિતના રંગની હજી વાર છે.’

વાદીદેવસૂરિજી મહારાજ :- રાજમંત્રીએ પોતાને રહેવા માટે એક બંગલો બંધાવ્યો; જે વખતે આચાર્ય ભગવાન શ્રી વાદીદેવસૂરિ મહારાજ વિચરતા હતા. જબરદસ્ત વિદ્વાન અને વાદિ ! પાટણમાં દિગંબરોની સામે વાદમાં એ ઊભા રહ્યા હતા. દિગંબરમાં વાદી કુમુદચન્દ્ર સામે હતો. તેણે જઈને સિદ્ધરાજની સભામાં ટેલ નાખી હતી કે “છે કોઈ શ્વેતામ્બરોમાં કે જે એમનું સાચું સાબિત કરે ? એ સાબિત કરે તો અમે તેમના; નહિતર તે અમારા; અથવા એ ગુજરાત છોડી જાય.” ત્યાં વાદીદેવસૂરિજી મહારાજ આગળ આવ્યા. વાદ મંડાયો. વાદમાં આપણે જીત્યા. કુમુદચન્દ્ર તો ભાગી જ ગયો ! વાદી દેવસૂરીશ્વરજી મહારાજે મોટો સ્યાદ્વાદ રત્નાકર નામનો વાદોથી ભરેલો મહાગ્રંથ રચ્યો. આજે તો એ ઓછો મળે છે, પણ કહે છે ૮૪૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ લખ્યો; જેમાં સ્ત્રીને મુક્તિ હોય તેના પર જ બે હજાર શ્લોક પ્રમાણ લખ્યું. જો સ્ત્રીને મુક્તિ નહિ તો મરુદેવીમાતા, ચંદનબાળા વગેરે ક્યાં ગયાં ? સ્ત્રીને જો ચારિત્ર નહિ તો ચતુર્વિધ સંઘ ક્યાં રહ્યો ? સ્ત્રીને ચારિત્ર અને મુક્તિ હોઈ શકે, તેના પર જબરદસ્ત દલીલો કરી કુમુદચન્દ્રને એવો નિરુત્તર કરી દીધો કે ત્યાંથી એ રાતોરાત પલાયન થઈ ગયો ! એ ખરી યુક્તિનો જમાનો હતો. સ્ત્રીને કેમ ચારિત્ર નથી ? હલકું સંઘયણ છે માટે ? સ્ત્રીવેદ છે માટે ? કપડાં છે માટે ? તો શું કપડાં કેવળજ્ઞાનને રોકે છે ? તો કાયા કેમ નથી રોકતી ? પરંતુ આવા વાદ કે શાસ્ત્રાર્થ આજે નથી. આજે તો છે પથરા ફેંકવાનું !

કહેશે “આત્મા નથી !”

“કેમ નથી ભાઈ ?”

“દેખાતો નથી.”

“તો તો તારા દાદા પણ દેખાતા નથી, એટલે એય નહોતા. તો પછી શું તું આકાશમાંથી ઊતરી આવ્યો ?”

મંત્રી ગુરુનો બોલ ઝીલી બંગલાને... -આપણી વાત હતી સમકિતીના દેદારની.

એના પર રાજમંત્રીનો પ્રસંગ છે, વાદી દેવસૂરિજી મહારાજ પોતાના શિષ્યો સાથે રસ્તા પર થઈને જતા હતા. ત્યાં મંત્રી સાથે હતા. વચ્ચે પોતાનો બંગલો આવ્યો. સૂરિમહારાજને તે બતાવતાં કહે છે, “આ હમણાં જ બંધાવ્યો...!” સામા ખૂશી થાઓ કે નહિ, પણ પોતે તો બતાવી ને ખુશી થઈ રહ્યો છે ! આચાર્ય મહારાજ તો કંઈ ન બોલ્યા, પણ સાથેનો એક શિષ્ય, એનાથી ન રહેવાયું ! તે કહે છે “કેમ મહેતા ! તમારે અમારી પ્રશંસા જોઈએ છે ને ? પણ ખબર નથી કે જૈન સાધુની પ્રશંસા બંગલા પર ન મળે ?” મંત્રી સમજી ગયો “એક તો પાપકાર્યનો બંગલો; અને ઉપરથી એમાં સાધુની સંમતિ લેવાની ?” યોગ્ય વિચારી, ત્યાં બીજી જ મિનિટે મંત્રી કહી દે છે, “જાઓ ભગવંત ! આ બંગલો આજથી ધર્મસ્થાન !” સમકિતનો પ્રકાશ કેવો ખીલ્યો છે ! હૃદયના ઊંડાણમાં એ ઝબૂકો હતો, કે આ બંગલો નહિ પણ કેદખાનું છે, અને એ પણ એક જીવન માટેનું જેલખાનું નહિ, પણ ભવિષ્યની અનેક ભયંકર જેલો નક્કી કરાવનારું વિચિત્ર કેદખાનું છે ! તમારે જગતમાં છે ને આવી જેલ ? ના ? અરે ! તમારી સારી-નાની રૂમ પણ જેલ છે ! અહીં તો હૃદયમાં સમકિતનો ઝબૂકો છે; તો મુનિનો એક ટોણાં પર સમજી ગયા અને કાચી સેકંડમાં ધર્મ ખાતે એ કરી દેતાં વાર લગાડી નહિ. પડિકાનું આ સમકિત નહિ, પણ હૃદયના પ્રકાશનું આ સમકિત છે. સમકિત એટલે આ જરૂરી છે, કે આજ મારા દેવ-ગુરુ અને ધર્મ. ભગવાને કહ્યાં તેજ તત્ત્વો સાચાં. સંસાર-લક્ષ્મી-વિષયો ભયંકર ! સાથે એ જોવું પડશે કે જે તત્ત્વ જેવા રૂપે કહ્યું તેવી પરિણતિ અંદરમાં ઊભી થાય છે કે નહિ ? પાપ અને આશ્રવ હેય કહ્યા તો હૃદયમાં પરિણતિ તે મુજબ તેના પ્રત્યે ભય-તિરસ્કારની થવી જોઈએ. મોક્ષ એજ સાર ! સંસાર એ અસાર જ એવું લાગ્યું તો મોક્ષ માટે ગલગલિયાં થાય; ને સંસારમાં રહે પાંજરે પુરાયેલા પંખીની જેમ તરફડિયા મરાય.

આપણો મૂળ પ્રસંગ સમરાઈત્યના બીજા ભવમાં અમરગુપ્ત અવધિજ્ઞાની મહર્ષિના ચન્દ્રસારના ભવનો છે. એમાં સંયોગો શું કામ કરે છે ! ચન્દ્રસારની પત્નીને બહારવટિયા ઉપાડી ગયા, તો ચન્દ્રસાર અને નોકર ધનની પોટલી લઈને નીકળ્યા લેવા; સાથે ભાતાની પોટલી પણ લીધી એમાં જ્યાં વચ્ચે બેઠા, ત્યાંથી ઊઠતાં ધનની પોટલી નોકરે લીધી છે અને ભાતાની પોટલી ચન્દ્રસારે લીધી છે ! નોકર હતો પૂર્વનો વૈરી. એના દિલમાં એ હતું જ કે “ક્યારે આ શેઠને ફસાવું ?” ત્યાં આ ધનની પોટલી હાથમાં આવતાં ખીલ્યો ! તરંગ ઘડ્યો કે “મોકો આવે કે ધન લઈને પલાયન થઈ જાઉં અને શેઠને બતાવી દઉં...” શું આ ? ધનના સંયોગની અસર, એમાં ક્યાં સુધી પહોંચ્યો ?- “ધનની પોટલી શેઠ માગે તે પહેલાં

જ શેઠને ઠેકાણે પાડી દઉં.’ એ વિચારમાં ચઢ્યો. ‘અરે પણ તારે ધન જોઈએ તો માગી લે ને ? શેઠને નુકસાન કરવાની શી જરૂર છે ? પાછું એ મર્યા પછી એની પત્નીનું બિચારીનું શું ?’ વગેરે કાંઈ વિચારવાનું ખરું ? ‘ના, એ તો જે થવું હોય તે થાઓ. આપણે તો ધન સફાઈથી મેળવવું જોઈએ, જેથી ઠેઠની નિરાંત. ને એમાં કાંઈ માગીને આટલું બધું ધન મળે ? મંગાથેય ખરું ?’ આવી બધી ગણતરીએ અનઘકને તક શોધવામાં ચઢાવ્યો. માણસ પોતાના જ આત્માનો ભવિષ્યકાળ ભૂલે ત્યાં રાક્ષસી હૃદયની નવાઈ નહિ.

કૂવો : અનઘકની પાપી યોજના :-

ત્યાં દૂરથી એક કૂવો દેખ્યો, એટલામાં સૂર્ય આથમી ગયો; ને સંધ્યા પ્રસરી ગઈ. બરાબર કૂવો જોતાં, ખીલી ઉઠ્યો. અવસર ઠીક મળી ગયો લાગ્યો; વિચારે છે કે “ઝવેરાત વગેરેની નાણાં કોથળી તો મારા હાથમાં જ છે; અને આ જંગલ નિર્જન છે. કોઈ આવતું કે જતું દેખાતું નથી. પાતાલ જેવો ઊંડો કૂવો નજીકમાં જ છે. તેમ અંધકાર પણ એવું પ્રસર્યું છે કે જે અપરાધરૂપી છિદ્રને ઢાંકી દે, લોકદૃષ્ટિએ ચઢવા ન દે. તો હવે શો વિલંબ ? શેઠને આમાં ઠેકાણે પાડી આ સ્થાનથી હું પાછો ફરી જાઉં.”

આત્મશક્તિનું ગૌરવ વિચારો :- જોયું ? કેટલી કૂર વિચારસરણી ? શાની પાછળ ? પૈસાના લોભની પાછળ ને ? શાસ્ત્રકારો જે માનવ ભવને મહાદુર્લભ કહે છે, એ પામ્યા પછી પણ એને એળે ગુમાવરાવનારા લક્ષ્મીના લોભને કેવો કહેવો ? કૂર, પિશાચ, યા ખૂનસવાળો દુષ્ટ દુશ્મન કહેવો કે બીજું કાંઈ ? સમજવાની ખાસ જરૂર છે કે માનવદેહ એ નિર્મળ જ્ઞાનાદિસ્વભાવવાળા આત્માનું પવિત્ર મંદિર છે. એમાં જેટલી વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિની ચોકખાઈ અને શોભા કરવા ધારીએ એ કરવી શક્ય છે. એ માટે વિશેષે કરીને મનને સમાલવાની જરૂર છે, એ સારું લક્ષ્મી વગેરેની લાલચ ઓછી કર્યે જ છૂટકો છે. ત્યારે પૂછો છો કે એ કરવું કાંઈ સહેલું છે ? પણ સમજો કે જો આપણને આપણા આત્માની અચિંત્ય શક્તિનું ગૌરવ હૃદયમાં વસી જાય તો એમ થાય કે “શું હું આવો શક્તિમાન તે જડપદાર્થોના પ્રલોભનમાં એવો ફસી જાઉં કે જેથી ગુલામની જેમ મારે કૂડા કામમાં ઘસડાવું ? નહિ, નહિ, હું સમર્થ છું. જરાય ન લોભાઉં, જડની ગુલામી જરાય ન વહોરું.”

ધનકમાઈ કે ધર્મકમાઈ ? :- અનઘકને તો આ વિચાર જ નથી, બસ એક વાત છે પૈસા મળે એટલે પત્યું. પછી ‘ભલે એ પૈસા કદાચ ઘર સુધી પણ પહોંચશે કે કેમ ? એજ પૈસાને લીધે રસ્તામાં કોઈ લૂંટારા બદમાશનો માર ખાવો પડશે તો ?’-એની કોઈ જ વિચારણા કરવાની નહિ ! જીવન તો એજ મનુષ્ય તરીકેનું.

પણ એમાં જગત જ્યારે ધનકમાઈ માટે ધર્મનાશ, ગુણનાશ અને પુણ્યનાશના પંથે ચઢ્યું છે; ત્યારે વિરલ આત્માઓ કદાચ ધન જાય તો જવા દઈને પણ ધર્મકમાઈ, ગુણકમાઈ અને પુણ્યકમાઈ કરી લે છે. અનઘક ચઢ્યો છે ધનના તાનમાં.

શેઠને ઠગવા કહે છે “સાર્થવાહપુત્ર ! હું ખૂબ જ તૃષાતુર થઈ ગયો છું. આ કૂવામાં પાણી હશે ?”

શેઠને શી ખબર કે આને શાની તૃષા લાગી છે ! એ તો પાણીની તૃષા સમજી કહે છે કે “ઊભો રહે જોઉં માંહી પાણી છે કે કેમ ?” પેલાને ધન એ ચીજ છે, આને ઓચિત્યધર્મ ! દુર્જન સજ્જનના આવા ફરક પડવાના.

ચન્દ્રસાર કૂવો જોવા :- ચન્દ્રસાર પાણી જોવા કૂવાના કાંઠે ગયો, ને માંહી જરા નીચો વળ્યો પાણી જોવા. એને બિચારાને શી ખબર કે અનઘકનો આમાં શો ભેદ છે ! શું આપણા જીવનમાંય આવું નથી બનતું કે બીજાના વિશ્વાસે આંખ મીચીને કોઈ પ્રવૃત્તિમાં આપણે ઝુકાવતા હોઈએ ? પછી એમાં દગો થાય તો ? તો વળી શું ? વેઠવાનો. પણ કેવી રીતે ? રોઈને નહિ, સામાને ગાળો દઈને નહિ, કિન્તુ એમ સમજીને કે સામાની પાસે દગો કરાવવાનું કામ આપણાં જ પાપકર્મ કરે છે. પણ પાપકર્મ છૂપાં તો ખબર જ ન પડવા દે કે અમે ક્યારે જાગીએ છીએ. ઠેક કૂવામાં વાંકો વળી જુએ છે ત્યાં સુધી ખબર નથી કે ઉંદર પાછળ બિલાડી તાકી રહી છે. એટલે જ,

● ગુણ સાધવાની યાવી ●

અહીં, જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, ‘ચેતવા જેવું છે. કોથળામાંથી બિલાડું ક્યારે કેવું બહાર પડશે અર્થાત્ આત્માની કર્મસિલકમાંથી ભારે પાપકર્મના કેવા ઉદય ક્યે કસમયે પ્રગટ થશે એનો પત્તો નહિ ! પછી એવા કપરા અવસરે ઊંચી તો શું પણ સામાન્ય ગુણ સાધના અને સામાન્ય ધર્મસાધનાય કરવી મોંઘી થઈ જશે. માટે જ્યાં સુધી હજી સમયની સારાસારી છે ત્યાં સુધી સામાન્ય તો શું પણ ઊંચી ધર્મસાધના કરી લેવી. અત્યારના સંયોગમાં કદાચ જૂઠ ન બોલો કે અનીતિ ન કરો, તો કાંઈ બહુ ન સહવું પડે. પણ નથી ને જો અન્ન અને દાંતને વેરનો પ્રસંગ આવી ઊભો તો ટૂંકડો રોટલો મેળવવા કેટલાં જૂઠ અને ફૂડકપટ કરવાનું મન થશે ! વિચારણા મહાન જૂઠ કપટની ચાલશે ! એનો હિસાબ નહિ. જુઓ ભિખારીઓની દશા. ત્રણ-ત્રણ દહાડાના રોટલાના જ વાખા પડ્યા હશે ત્યાં એવા દુઃખમાં એ ભાવના ક્યાં રહેવાની કે હજી ભૂખે મરી જાઉં તે હા, પણ જૂઠ કપટ હરગીઝ નહિ સેવું ?’ ત્યાં તો એ ઘણું મુશ્કેલ. તેથી કમમાં કમ એવો સંયોગ નથી ઊભો થયો

ત્યાં સુધી જો સત્ય અને સરલતા, તથા પ્રામાણિકતાની ટેવ પાડી દઈએ; તો એથી કદાચ થોડું વેઠવું પડશે તો હરકત નહિ. આ વિચારણાથી માણસ ઘણા ઘણા દોષોને ટાળી આત્મગુણોને હોંશપૂર્વક કેળવવાનો રસિયો બની જાય. કોધને બદલે ક્ષમા, વૈરને બદલે વહાલ, અહંકારને બદલે લઘુતા, ઈર્ષ્યાને બદલે પ્રમોદભાવ-બીજાનું સારું જોઈ રાજી થવું, નિષ્ક્રમતાને બદલે ક્રોમળતા, કઠોરતાને બદલે દયા...ગણો-ગણો,...આવા તો કેઈક ગુણો કેળવવાની જરૂર છે. ક્ષુદ્રતાને બદલે ઉદારતા, સંકુચિતતાને બદલે વિશાળતા, છીછરાપણાને બદલે મહાગંભીરતા, મિથ્યાત્વને બદલે સમ્યક્ત્વ-વગેરે અપરંપાર ગુણો કેળવવાના છે. તેને સારા સમયે તો જરૂર કેળવી લેવા જોઈએ. નહિતર ઘોર પાપના ઉદયે આપત્તિની આગમાં ઝીકાયા પછી તો એ મુશ્કેલ બની જશે. ત્યારે સારા સમયમાં કેળવેલો ગુણો તો આપત્તિમાં સારા કામ લાગે છે.

ચન્દ્રસારે ગુણો કેળવ્યા છે એટલે હવે જોવા મળશે કે આપત્તિમાં એ કેવા ઝળકી ઊઠે છે. કોણ છે ? ચન્દ્રસાર ? અવધિજ્ઞાની અમરગુપ્ત આચાર્ય ભગવાનનો જીવ.

વિશ્વાસની પૂંઠે જ મૃત્યુ :- અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ પોતે જ પોતાનું ચરિત્ર કહી રહ્યા છે. એ કહે છે કે ‘હું’ (ચન્દ્રસાર) કૂવાના કાંઠે ગયો ત્યાં મને ખબર ન પડે એ રીતે ધીમે પગલે અનઘક મારી પાછળ પાછળ આવ્યો. તે એટલે સુધી કે જેમ વિશ્વાસમાં રહેલા જીવોની અત્યંત નિકટમાં મૃત્યુ અચાનક આવીને છૂપું ઊભું રહે છે, તેમ અનઘક મારી પાછળ ઠેઠ નજીકમાં આવીને ઊભો. હું તો વિશ્વાસમાં રહ્યો. ભાતાની પોટલી હાથમાં ને હાથમાં ઝાલી રાખીને વાંકો વળી કૂવામાં પાણી જોઈ રહ્યો છું, ત્યાં હવે એ શું કામ વિલંબ કરે ?

અવધિજ્ઞાની ભગવંતે અહીં ઉપમા સુંદર બતાવી ! શી ? વિશ્વાસમાં રહેલા લોક અને સમીપ મૃત્યુની. લોક એટલે કે જીવો અતિ વિશ્વાસમાં એટલે કે ઘડીકમાં મૃત્યુ આવશે તો, એની લેશ ચિંતા-ફિકર રાખ્યા વિના, જાણે મૃત્યુ હમણાં કાંઈ આવવા-કરવાનું નથી જ એવો પૂર્ણ વિશ્વાસમાં રહીને જીવનમાં કેઈ-કેઈ આશાઓ, તરંગો અને મનોરથો ઘસ્યે જ જાય છે ! યોજનાઓની હારમાળા રચ્યે જાય છે ! પણ ભાન નથી આવતું કે ‘આ મૃત્યુ ઠેઠ મારી પાછળ નજીકમાં આવીને ઊભું હશે તો, તે મને ગળચીમાંથી પકડી ઉઠાવશે,’ એથી એમ થતું નથી કે ‘મૃત્યુ સુધારી લઉં, પરભવ સુધારી લઉં, અને આવા ઉચ્ચ જીવન અને સંયોગો પામ્યા થકી મારા આત્માને ખાસ સુધારી લઉં.’ માત્ર કીડા-કૂતરાના ભવમાં જે કરી જાણ્યું,

શું ? આહાર, વિષય, પરિગ્રહ, નિદ્રા-આરામીની વેઠ, એજ વેઠમાં રચ્યા-પચ્યા રહેવાનું સુંદર માનવદેહથી બને છે. એટલામાં તો નજીક આવેલો મોત રૂપી વાઘ એ જીવરૂપી બકરાને ઉપાડીને આ ભવમાંથી દુર્ગતિમાં ધકેલાવા માટે ફેંકી દે છે. પછી જીવ સારું શું કરી શકવાનો ? ધર્મ ન કરવા સામે, સત્ય નીતિ ઉદારતાદિ ગુણો ન કેળવવા સામે, જેટલી અગવડના બહાનાં કાઢ્યાં એના કરતાં અસંખ્યગુણી અગવડો ત્રાસ અને તકલીફ દુર્ગતિમાં ઊભા થાય છે. હહાપણથી સમજી લેવાની જરૂર છે કે પરભવની ઘોર અગવડો વેઠવાનું ઊભું કરવું, એના બદલે ધર્મસાધના અને ગુણસિદ્ધિ કરવા વર્તમાન થોડી અગવડ વેઠી લેવી, એ સસ્તું છે. એ માટે હંમેશા એમ જ ખ્યાલ જોઈએ કે મૃત્યુ મારી પાછળ નિકટમાં જ ઊભું છે, માટે એક ક્ષણ પણ ધર્મસાધના અને ગુણસિદ્ધિ વિના ન જવા દઉં. પણ આ કોને સૂઝે ? સંસારકાળના ઠેઠ છેડે આવી ઊભેલાને; નિકટમાં મહાન ભાગ્યોદયવાળાને એ સૂઝે. બાકી તો જીવ વિશ્વાસમાં મૃત્યુથી આક્રમ્ય છે.

કૂવામાં ધકેલાયો :- એમજ ચન્દ્રસારને અનઘક ઠેઠ નજીકમાં આવ્યાની ખબર નથી. ત્યાં અનઘકે ચન્દ્રસારને એકદમ જ પાછળથી જરા ઉપાડી કૂવામાં ધકેલી દીધો ! ચન્દ્રસારને તો આની કોઈ કલ્પના જ નહોતી. પછી કૂવાકાંઠે ઊભા રહેતાં શરીરે પણ સહેજે ફોરું રાખ્યું હોય ત્યાં અનઘકનો સહેજ પ્રયત્ન એને કૂવામાં પાડી દે એમાં નવાઈ નથી. ચન્દ્રસાર તો સીધો પડ્યો કૂવાના પાણીમાં. આવી સ્થિતિમાં મનમાં શું થાય ? નોકરે કૂવામાં નાખ્યો એ તો બરાબર સમજાયું. અને પોતાના હાથમાં ભાતાની પોટલી જુએ છે, એટલે પેલાના હાથમાં ઝવેરાતની પોટલી રહ્યાનો ખ્યાલ આવે છે. તેથી સહેજે સમજાય કે એના લોભમાં નોકરે આ સાહસ કર્યું. ગમે તેમ પણ પડ્યો એ ચોક્કસ.

અકસ્માત બનતું નથી : પુણ્યપાપની અચિંત્ય ઘટનામાં પૂર્વકલ્પના ખોટી :- પહેલાં કહ્યું છે, કૂવો ખાસો ઊંડો છે. ચન્દ્રસાર એ કૂવામાં ધકેલાયો છે. હવે અહીં એની બચવાની કોઈ આશા ? ત્યારે લૂંટારા જેને ઉપાડી ગયા છે એ ચન્દ્રકાન્તાને હવે બચાવનાર કોણ ? એની બચવાની ય કોઈ આશા ખરી ? પુણ્યપાપનાં લેખાં ન માનનારા આવા પ્રસંગે રીતસર ઉત્તર નહિ આપી શકે. એ તો બહુ તો કહેશે કે આમાં કદાચ બચી જાય તો એ ચાન્સ કહેવાય, અકસ્માત ઘટના ગણાય. ખરી રીતે ‘અકસ્માત્’ એટલે ‘કસ્માત્ નહિ,’ એટલે કે ‘કોઈ કારણથી નહિ.’ પણ એમને એમ કારણ વિના ! પરંતુ આ ખોટું છે. જગતમાં કારણ વિના કાર્ય બનતું જ નથી, તો પછી અ-કસ્માત્ ક્યાંથી બન્યું ? ત્યારે એમને પૂછો ચાન્સ શું ચીજ છે ? તો કહેશે કે ‘જેમાં કોઈ હેતુ-સમાધાન ન મળે અને એકાએક અચિંત્ય ઘટના બને એ

યાન્સ.' પરંતુ ખરી રીતે આવું કાંઈ બનતું જ નથી. જ્ઞાનીના ઘરમાં કાર્ય બનવા પાછળ સમાધાન જરૂર છે. અજ્ઞાનીને એની ખબર ન હોય તેથી કાંઈ સમાધાન છે જ નહિ, હેતુ છે જ નહિ, એવું નથી. સમાધાન પુણ્ય-પાપનું છે. પુણ્ય અને પાપ એવી અદૃશ્ય શક્તિઓ છે કે જે માણસની ધારણા વિના બારોબાર કાર્ય થવાને અનુકૂળ પ્રતિકૂળ સંયોગો નીપજાવી દે છે. જગતમાં સારું-નરસું મળવાનો આધાર પુણ્ય-પાપ ઉપર છે. પુણ્ય જો આપણું પહોંચતું નથી તો લાખ પ્રયત્નેય સારું મનગમતું મળી શકે એમ નથી. પુણ્ય જો બળવાન છે, તો છેવટે પાતાળમાંથી સારું આવી મળવાનું છે. એમજ, પાપ જો ભમી રહ્યું છે તો લાખ ચોકસાઈ રાખવા છતાં આપત્તિ નિર્વિવાદ આવે છે. આ પણ પાપ જો ઉદયમાં નથી, તો દુશ્મનના પ્રયત્ન ભારી છતાં આપણો વાળ પણ વાંકો નથી કરી શકતો. અઘટિત દેખાતી ઘટનાઓના સર્જનહાર પુણ્ય-પાપ છે. અહીં જો જો કે ચન્દ્રસારનું આ કૂવામાં ફેંકાવું કેવું પુણ્યોદય રૂપ બને છે. માટે તો કોઈ બનાવ ઉપર તત્કાલ ઉપલકિયું ધોરણ બાંધવું એ અજ્ઞાનતાભર્યું છે. બનતા બનાવમાં કેટલીય વાર જાણે કર્મના ગૂઢ સંકેત હોય છે. જાણે પુણ્ય કહે છે 'ચન્દ્રસાર' તું અહીં પડે એજ ઠીક છે. મહાલાભ થશે તને.' પણ આ સમજ્યા વિના પહેલાં ખોટી કલ્પના કરવી અને પછીથી લાભ દેખાતા કહેવું કે 'હા, હા, ભૂલ્યા ભૂલ્યા એમ, તે ચન્દ્રસારના બિચારાના પાપોદયની કલ્પના કરી. આ તો જે થયું તે સારું થયું.' એ કેવીક ઉતાવળ ! શીખી લ્યો આ કે કર્મના ઉદયથી બનતા બનાવને 'કોઈ સારા માટે એ છે' એમ મનમાં ગોઠવો. એથી મહાકર્મબંધથી બચી જવાશે. હૃદય ખૂબ સ્વસ્થ રહેશે. બીજાની સાથે મનોભેદ, કલેશ વગેરે નહિ થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૩, અંક-૪૧, તા. ૨૫-૬-૧૯૫૫

કૂવામાં ચન્દ્રકાન્તા ! :- કૂવામાં ચન્દ્રસાર પડ્યો ખરો, પણ ત્યાં નીચે બાજુમાં એક ખચકા જેવું હતું. એના પર એ ચઢી ગયો. અંધારું છે તેથી કાંઈ દેખાતું નથી. તેથી ભીંતે હાથ ફેરવે છે. ત્યાં તો કોઈ થરથર ધ્રુજતી બાઈને હાથ અડ્યા, એટલામાં તો એ બાઈએ જ ઝટ કરતાંક મોટેથી 'નમો અરિહંતાણ' પદનું ઉચ્ચારણ કર્યું !! ચન્દ્રસાર તો સાંભળી આભોજ બની ગયો ! કેમ ? 'નમો અરિહંતાણ' સાંભળવા મળ્યું માટે નહિ; પરંતુ આ અવાજ પોતાની પત્ની ચન્દ્રકાન્તાનો લાગ્યો તેથી. લાગ્યો શું ? સ્પષ્ટ ઓળખાઈ ગયો ! એમ થયું કે “અહો ! આ શું અહીં ? આ તો ચન્દ્રકાન્તા જ છે. અહીં ક્યાંથી ? પરંતુ એનો વિચાર પછી

કરવાનો છે. પહેલાં તો એ ભયમાં 'નમો અરિહંતાણ' બોલી ગઈ, એને નિર્ભય કરનારો ઉત્તર દેવા દે.”

કૂવામાં પતન એ પુણ્યોદય :- શું બન્યું અહીં ? કૂવામાં પડ્યો એ પાપોદય કે પુણ્યોદય ? કૂવામાં પડ્યો તો ચન્દ્રકાન્તા મળી એ પુણ્યોદય ખરો ને ? પહેલેથી ઉતાવળે ધોરણ બાંધી મૂકો એ ક્યાં કામ લાગે ? આવડત હોય તો કેઈ પાપોદયના પ્રસંગને પુણ્યોદય રૂપ ગણી શકો. ચન્દ્રકાન્તા પણ કેવી ? ભય જેવું લાગ્યું ત્યાં ઝટ 'નમો અરિહંતાણ !'

‘શું નમો અરિહંતાણ ?’ :- એવું તે કેવુંક રટ્યું હશે કે ‘ઓ બા !’ ‘ઓ બાપા’ એવું કાંઈક નહિ અને નમો અરિહંતાણ ? આપત્તિમાં હાર્દિક સાચા જૈનપણાનું આ પ્રમાણપત્રક છે કે 'નમો અરિહંતાણ' સહજભાવે અને સપાટાબંધ યાદ આવે. કેમ, આવે છે ને યાદ ? ન આવતું હોય તો એની ખૂબ રટણા કરો. આખો દિવસ મનમાં એની ને એની રટણા, એ પદનો કે અરિહંતનો જાપ ચાલવા દો. ચન્દ્રકાન્તાએ એવું કાંઈક રટ્યું હશે તો જ અત્યારે 'ઓ બા !' મૂકીને ઝટ એ યાદ આવે ને ? આચાર્ય મહારાજ પાસેથી ધર્મ પામેલા છે તેનું આ ફળ છે કે જરા ભય જેવું લાગ્યું તો ત્યાં ઝટ અરિહંત ભગવાનને યાદ કર્યા. ત્યારે, આપણે ગાઈએ છીએ તો ખરા કે 'સૂતાં બેસતાં ઊઠતાં જે સમરે અરિહંત...' પણ અમલમાં કેટલું ? સૂતાં ને બેસતાં, ચાલતાં કે ઊભા રહેતાં, ખાતાં પહેલાં કે પીતાં, પહેલાં શું ? તો કે 'નમો અરિહંતાણ' ! આખો નવકાર તો નહિ પણ માત્ર પહેલું પદ, એને સ્મરતાં કેટલો સમય લાગે ? કંઈ જ નહિ. છતાં કેમ નથી સ્મરતા ? કહો છો યાદ નથી આવતું. પણ યાદ તે શી રીતે આવે ? યાદ આવે એવું કરવાની મહેનત ક્યાં છે ? પહેલાં જો એનો મહામહિમા સમજાય અને મનમાં એ નક્કી કરાય કે બધા વિના ચાલે, પણ મારે નવકાર વિના ન ચાલે, તેમજ એ પછી વારે ને વારે યાદ લાવી લાવીને એની રટણા લગાવી દેવાય, તો પછી ખરે પ્રસંગે એ પહેલું યાદ આવે. 'નમો અરિહંતાણ' પદનો શો મહામહિમા છે ? એજ કે (૧) ચૌદપૂર્વી જેવા મહાજ્ઞાનીઓને પણ અંત કાળે આની રટણા હોય છે; (૨) સર્પ જેવાને ધરણેન્દ્રપદ આપ્યા છે; (૩) સર્વ શ્રેષ્ઠ ઉપકાર કરનાર શ્રી અરિહંતને આમાં નમસ્કાર છે. (૪) એથી સર્વ પાપનો નાશ થાય છે; માટે જ સર્વમંગલમાં પહેલું મંગલ છે. એ આવી અનેક વિશેષતાઓથી એનો મહામહિમા છે. તો એ પદ તો શ્વાસોશ્વાસે વણાઈ જવું જોઈએ.

નમો અરિહંતાણનો અર્થ :- શું નમો અરિહંતાણ એટલે ? અર્થ આવડે છે ? 'અરિહંત ભગવાનને નમસ્કાર હો' એમ નહિ. કેમકે 'નમસ્કાર હો,' એમ

કહેવામાં તો પ્રાર્થના કરી, માગણી કરી, કે હમણાં હું નમસ્કાર કરતો નથી, પણ ભવિષ્યમાં કરી શકું એવું માગું છું. જેમ કે, ‘નમુત્યુષાં અરિહંતાણાં ભગવંતાણા’ નો અર્થ લખતાં શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે લલિત વિસ્તરમાં પ્રશ્ન કર્યો કે,

પ્ર.- ‘નમો’ એટલું જ ન કહેતાં ‘નમુત્યુ’-નમો-ઝસ્તુ કેમ કહ્યું.

ઉ.- આનો ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે અહીં સામર્થ્યયોગનો નમસ્કાર કરવો છે, જે ઈચ્છાયોગ અને શાસ્ત્રયોગના નમસ્કાર કરતાં ય ઊંચો અને માત્ર સાત ગુણઠાણાની ઉપર અપૂર્વકરણ વખતે પ્રાપ્ત થાય છે. એ નમસ્કાર કરવાનું હાલ ગણું નથી. અત્યારે એવો દાવો કરી શકાય એમ નથી કે હું સામર્થ્યયોગનો નમસ્કાર કરું છું. તો તો મૃષાવાદ થાય. પરંતુ ઉત્કંઠા ઘણી છે કે અરિહંત ભગવંતને આવો નમસ્કાર કરી શકું. માટે એની હું પ્રાર્થના કરું છું.

જે આ પ્રશ્ન-ઉત્તર લખ્યો તેમાં એ અર્થાત્ સૂચવ્યું કે ‘નમોઝસ્તુ’ ને બદલે એકલું ‘નમો’ કહેવામાં સીધો નમસ્કાર કરવાનો અર્થ થાય છે, તેથી નમો અરિહંતાણાં એટલે હું અરિહંત ભગવાનને નમું છું એવો અર્થ કરવો જોઈએ. પણ નહિ કે ‘નમસ્કાર હો,’ એવો. અહીં એક પ્રશ્ન થઈ શકે

પ્ર.- ‘અસ્તુ’ પદ અધ્યાહારથી શું ન લઈ શકાય ? જો લઈ શકાય, તો તો પછી નમોઝસ્તુ એટલે નમસ્કાર હો એવો અર્થ કેમ ન કરાય ?

ઉ.- ઉત્તર એ છે કે અધ્યાહાર લઈ તો શકાય, પણ અહીં લેવાનો નથી. કેમકે આગળ ઉપર ‘એસો પંચ નમુક્કારો’ એવું સીધું નમસ્કારનું પદ આવે છે, પરંતુ ‘એસા પંચનમુક્કાર પત્યણા’ અર્થાત્ ‘આ પાંચ પરમેષ્ઠીને નમસ્કારની પ્રાર્થના’ એવું પદ નથી આવતું. એથી સમજાય છે કે નમો અરિહંતાણાં, નમો સિદ્ધાણાં વગેરેમાં હું નમું છું; સીધી નમસ્કાર ક્રિયા છે. અહીં એટલો પ્રશ્ન ઊઠે કે

પ્ર.- તો પછી ‘નમુત્યુષા’ માં જે ‘અસ્તુ’ ન કહેતાં સીધો નમસ્કાર કરું છું. એમ કહેવામાં મૃષાવાદનો ભય બતાવ્યો, તો તે શું અહીં નહિ લાગે ?

ઉ.- ના, નહિ લાગે. અહીં જો સામર્થ્ય યોગનો ઉચ્ચ નમસ્કાર કરવાનો દાવો રાખીએ તો મૃષાવાદ લાગે, પરંતુ ઈચ્છાયોગનો નમસ્કાર કરતાં એમ કહીએ કે હું નમું છું; તો મૃષાવાદ નથી. કેમકે અહીં નમું છું એટલે ઈચ્છા યોગથી નમું છું; ઈચ્છાયોગનો નમસ્કાર કરું છું. અસ્તુ.

ચન્દ્રસારનો પ્રત્યુત્તર :- હવે પ્રસ્તુતમાં આવો. ચન્દ્રકાન્તાએ ભય જેવું લાગતાં ઝટ નમો અરિહંતાણાં એવું ઉચ્ચારણ કર્યું. એ સાંભળતાં જ ચન્દ્રસારે પત્નીનો શબ્દ ઓળખ્યો. જેના માટે એ બહુ ધન લઈ લૂંટારાને આપી દેવા અને એને પાછી લઈ આવવા નીકળ્યો છે એ અહીંજ મળી ગઈ તેથી એને સંભ્રમનો પાર નથી. હૈયું ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ- સમરાઈચ્ય કહા.” (ભાગ-૨૨) ૯૩

ઊછળવા લાગ્યું. અંગેઅંગ જાણે ઉચ્છવાસ લેવા માંડ્યા. પણ પહેલું તો સમજે છે કે સ્ત્રી જાતિ છે એટલે બીએ. પાછી અંધારામાં દેખી શકે નહિ. તેથી ઓળખાણ પડે નહિ. માટે પહેલાં તો એને આશ્વાસન અને ઓળખ આપી એનો ભય દૂર કરવો જોઈએ. એ માટે તરત જ પોતે સામેથી કહ્યું કે ‘અભયં અભયં જિણસાસણ રયાણાં’ અર્થાત્ શ્રી જિનશાસનમાં રક્ત આત્માઓને સદા અભય અભય જ છે. કોઈ ભય નહિ. કેવું સુંદર આશ્વાસન ! તે પણ જિનશાસન ઉપરની અટલ શ્રદ્ધાવાળું ! કેવી સરસ શાસનની ઓળખાણ ! શું કહ્યું ? એજ કે ભગવાન જિનેશ્વરદેવનું શાસન જ એવું છે કે એ આત્માને નિર્ભય કરી દે. પૂછોને,

જિનશાસનમાં અભય શાથી ? :-

પ્રશ્ન. -એ શી રીતે ? શું જિનશાસન પામેલાને કોઈ તકલીફ વિટંબણા નથી જ ઊભી થતી ?

ઉત્તર એ છે કે થાય, ન જ થાય એમ નહિ. પરંતુ,

(૧) જિનશાસન સમજાવે છે કે ત્રાસ-તકલીફ પોતાના પૂર્વના પાપકર્મ વિના આવતી જ નથી. તેમ ત્રાસ-તકલીફ આવ્યા વિના પેલાં પાપકર્મ આત્મા પરથી ખસી દૂર થતાં નથી. એટલે, એવા હઠીલા કર્મકચરારને દૂર કરાવી આપનારી ત્રાસ-તકલીફ તો સુજાને મન ઉત્સવરૂપ છે. એમાં પછી ભય શો ?

(૨) બીજું જિનશાસન પામ્યાથી એ પણ સમજ છે કે બહારના ત્રાસ-તકલીફ આત્માનું કશું લૂંટી શકતા નથી. જો આત્મા સાવધાન હોય તો. માટે ભય શો રાખવો ? વળી,

(૩) જિનશાસનના પ્રણેતા શ્રી અરિહંત પરમાત્મામાં અચિંત્ય શક્તિ છે કે એમનું સમ્યગ્ આલંબન કરનારના સર્વ ભય દૂર થઈ જાય છે. એટલે અહીં પરિણત ચન્દ્રસાર પોકારે છે કે જિનશાસનમાં રક્ત આત્માઓને સદા અભય છે.

(૪) માત્ર અટલ શ્રદ્ધા જોઈએ કે ‘જિનશાસન જો આપણી પાસે નથી તો મહાભય છે. જિનશાસન છે, તો મહાકલ્યાણ છે. જગતમાં કલ્યાણનું સાધન હોય તો એક માત્ર જિનનું શાસન. સકલ કલ્યાણ એનાથી મળે.’ આવી શ્રદ્ધા હોય તો અવસરે એનો જ પ્રભાવ યાદ આવે. કૃતજ્ઞતાપૂર્વક એનું સ્મરણ થાય. ચન્દ્રસાર કહે છે જિનશાસને રક્તને અભય છે.

ચન્દ્રકાન્તા રડી ઊઠે છે :- હવે ચન્દ્રકાન્તાએ આ શબ્દો સાંભળી પતિના અવાજને ઓળખ્યો. એટલે એને તો હર્ષ અને આશ્ચર્યનો પાર નથી ! હૈયામાં પ્રેમ એકદમ ઊભરાઈ આવ્યો. તે દુઃખ સંભારી રોવા લાગી. મોટું માણસ પણ દુઃખની આગળ બાળકની જેમ દીન અને રોતડ બને છે. દુઃખ ચીજ જ એવી છે કે

૯૪ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“જિનશાસનમાં અભય શાથી” (ભાગ-૨૨)

ભલભલાના હાંજા ગગડાવી નાખે; અને સંસારમાં કોને દુઃખ નથી આવતું ? માટે જ,

(૧) મહાત્માઓ કહે છે કે બીજાના ઉપર દુઃખ વરસી રહ્યા હોય ત્યારે એના દિલની વેદનાને સમજો; એના હાર્દિક રુદનને નિજના અનુભવની આંખે નિહાળો. તો પછી એનો તિરસ્કાર કરવાની વાત તો શી ? પણ ઉપેક્ષા કરવાનું ય મન નહિ થાય; બલકે એના પ્રત્યે હમદર્દી દાખવી સહાય કરવાનો ઉમળકો રહેશે.

(૨) એવું જ, દુઃખની જોડુકમી ચલાવનારું કર્મ આપણને પોતાને આપણા સુખના સારા વખતમાં જાણે શિખામણ દે છે કે ‘સમાલીને ચાલજે, ફુલાતો નહિ. ગાફેલ બનતો નહિ. બીજાના પર નવાબશાહી ચલાવતો નહિ. સુકૃત થાય એટલું વધારે વધારે અને વહેલું વહેલું કરી લેજે. નહિતર ધ્યાન રાખજે કે તારા ઉપર પણ એક દિ’ દુઃખનો હલ્લો આવવાનો છે. તે વખતે ભારે કરમાવું પડશે ! બીજાઓ તારા પર દ્વિગુણ નવાબશાહી ચલાવશે, અને તે તને અસહ્ય થશે ! વળી સુકૃત કરવાનો અવસર દુઃખમાં નહિ રહે કેમકે એ અવસર તો ચાલ્યો ગયો.’

આશ્વાસન :- અહીં ચન્દ્રકાન્તા પોતાના દુઃખનું નથી રડતી. છતાં પતિને અચાનક અહીં આવી પડેલા જાણી રડી પડે છે. વિરહિત હૃદય સંયોગ મળતાં ભરાઈ આવે છે. રોતી ચન્દ્રકાન્તાને ચન્દ્રસાર આશ્વાસન આપે છે. “હવે રડે શા સારું ?” બનવાનું બની ગયું. હવે તો આપણે ભેગા મળી ગયા. બાકી તો જુદા પડ્યા હતા તેથી શું ? કેમકે એ આપણાં જ કર્મના ફળ છે. એને ભોગવ્યા વિના થોડું જ ચાલે ? અને એ તો શાહુકારી છે કે કર્મનાં દેવાં હરખભેર ચૂકવવા, અસ્તુ. એ તો કહે, તું અહીં શી રીતે આવી પડી ?”

ચન્દ્રકાન્તા કેમ પડી ? :- “અરે, હું તો હાથે કરીને પડી ! અમને, લૂંટારાઓ ઉપાડીને ઘસડી જતા હતા. ત્યાં બધાને આ બાજુના નગરની પાસે રાત્રે પડાવ નાખ્યો. ત્યારે મને થયું કે અહીંયાં શીલના માથે જોખમ કેટલું ? સ્ત્રીજાત પાસેથી લાખોનું ઝવેરાત ખોવાઈ જાય તેની જે ખોટ નથી તેનાથી કેઈ ગણું કિંમતી શીલ ખોવાવાની ખોટ છે ! તેને બચાવી લેવાની તાલાવેલી ઠેઠ પ્રસંગના પડછાયામાંથી એટલી બધી થવી જોઈએ કે સામાના પગલાં કેવા પડે છે, દુરાચારીના કે સદાચારીનાં ? બોલ જે બોલે છે તે કેવા બોલે છે ? બદમાશના કે ડાહ્યાના ? એ કળી જવું જોઈએ. જો દેખાય કે ભય છે, પાપનો સંભવ છે, દગો છે, ધોખો છે, તો ત્યાં જ ઉપાય કરી લેવાનો. આ તો લૂંટારાની જાત ! એ એના સ્થાને લઈ ગયા પછી શું ન કરે ? એનો કોઈ ભરોસો નહિ. આવીને સીધો હાથ માત્રેય લગાડે તેટલો પણ અવસર શા માટે જોવો ? ત્યાં મેં આ કૂવો જોયો. મનને થયું કે

લૂંટારાના જોખમમાં પડવું એના કરતાં આ કૂવામાં પડવું સારું ! પરોઢમાં સૌ કોઈ પોતપોતાના બિસ્તર-પોટલા સંભાળતા હતા ત્યાં મેં આ કૂવો સંભાળી લીધો ! અંધારાનો લાભ લઈ ધીમે પગલે અહીં આવી આમાં પડતું મૂક્યું.”

“પણ તને બીક ન લાગી કે પડીશ ને મરી જઈશ તો ?”

“અરે, ત્યાં પેલું મારું શીલ મરી જાત એનું શું ? શરીર મરી જાત તો ભલે એની રાખ થઈ જાત ! પરંતુ એવું કંઈ બન્યું નથી. ચારિત્રને જરાયે વાંધો આવ્યો નથી, હજી જીવતી છું.”

હિંમત અને ધગશ :- વિચારો, બાઈની હિંમત અને ધગશ કેટલી ? ભાવીમાં પણ શીલ જોખમાવાનો સંભવ ન જ આવવો જોઈએ. એની પૂરી ધગશ ! અને શીલ રક્ષવા ખાતર ભયાનક કૂવામાં ઝંપાપાત કરવાની હિંમત ? બંનેય અદ્ભુત છે ! ખૂબી તો એ છે કે પહેલાં કહી ગયા છે કે આ લૂંટારાઓ તો માત્ર અપહરણ કરી જાય છે, પણ શીલ ઉપર આક્રમણ નથી કરતા. છતાં એના વિશ્વાસે કોણ બેસે ? તેમ ઠેઠ એની પલ્લીમાં ગયા પછી તો બચવાનો ઉપાય પણ શો ? ચન્દ્રકાન્તાને લાગે છે કે ‘આ કૂવાની સગવડ અને બધાઓની ગફલતની સગવડ સારી મળી છે. તો હવે બીજો-ત્રીજો વિચાર કર્યા વિના ભગવાનનું નામ લઈ ઝુકાવવા દે કૂવામાં.’ મહાન કાર્યો હિંમત ખેડ્યા વિના થતાં નથી. આ અબળા કહેવાય હોં. પણ એને મન શીલ એટલે પ્રાણ છે. તો એ રક્ષવામાં વીરાંગના છે. અને જાણો છો ને જાન પર વાત આવ્યા પછી હિંમત આવી જાય છે ? બાકી તો મરવાથી કે માર ખાવાથી બહુ ડરવું શું ? જગતમાં જન્મમરણનો ક્યાં હિસાબ જ છે ? ધર્મની અને આત્મગુણની રક્ષા માટેનું મરણ એ જ દુર્લભ વસ્તુ છે. આમેય મરવાનું તો છે જ. વહેલું નહિ તો જરા મોડું. પણ ગુણ રક્ષવાની તમન્નામાં મરવું એટલે આત્માને મન ગુણની કિંમત કેઈ ગુણી ઊંચી જાગી જાય છે. મરીને પણ ગુણ રક્ષવાની કાર્યવાહી આત્માનું સાત્ત્વિક ઓજસ અપૂર્વ વધારી દે છે. માત્ર કિંમત ગુણની સમજાઈ જવી જોઈએ. જુઓને સુશીલ સ્ત્રીઓની ગણતરી ! જીવનમાં સારું ખાધું શું, પીધું શું, એની બહુ વાત નહિ. શીલ બરાબર રક્ષાયું ? તો એનો મોટી કિંમત.

શીલનું મહત્ત્વ :- શીલ શું ચીજ છે ? સઘળા ગુણોને હૃદયથી સ્વીકારવા માટે જરૂરી છે જે હૃદયની પવિત્રતા, એની ચાવી છે શીલ. શીલ કહેતાં સદાચાર. બરાબર મન-વચન-કાયાથી-કાયાના સર્વ ગાત્ર અને સર્વ ઈન્દ્રિયોથી, વાણીથી અને વિચારણામાં સદાચાર પાળો; અને તમે પવિત્રતાની તિજોરી ખોલી લો. શીલના બળ ઉપર સ્થુલભદ્રજીનું નામ ચોરાશી ચોવિસી સુધી અમર થઈ ગયું. સાંભળ્યું છે

ને ? સુદર્શન શેઠને શીલના પ્રભાવે શૂળીનું સિંહાસન ! મહાસતીઓ સુભદ્રા, કલાવતી વગેરેના શીલના પ્રભાવ ઉપર દેવતા દાસ બન્યા હતા ! પશુ અને માનવમાં શો ફરક છે ? પશુ શીલ શું એ સમજી ય શકતું નથી, તો પાળવાની વાતે ય શી ? માનવ સમજીને પાળી શકે છે. શીલ ગુમાવનાર ભલે આજે માત્ર આંખથી ગુમાવે, પણ ધીમે ધીમે એનું પતન એવું કે હૃદય મહામલિન અને દુષ્ટ વિચારોવાળું બની જવાનું. શીલ એ તો માનવ દેહરૂપી પુષ્પની સુગંધી છે, એની સુવાસથી બીજા અનેક ગુણો અને પુણ્યરૂપી ભ્રમરો ખેંચાઈ આવે છે. શીલ એ માનવદેહનો સાચો અલંકાર છે, સાચું આરોગ્ય છે. એને ગુમાવનારાના દેહનો રાજા જે વીર્ય, તે તૂટી જાય છે. પછી ભાઈની દશા કેવી ? ઈન્દ્રિયો નિસ્તેજ, મોં ફિક્કું, મન નબળું અને તામસી; કાયા રોગનો ભોગ; કાર્યમાં નિષ્ફળતા. કહે છે ને,

“અબ્રહ્મચારીનું ચિંતવ્યું, કદીય સફલ ન થાય...પાપસ્થાનક ચોથું વરજીએ”
ચન્દ્રકાન્તાનું પગલું શાબાશીભર્યું હતું. જીવનમાં સદાચાર રક્ષવાની પ્રવૃત્તિ સાહસવાળી હોય તોય તે જરૂરી છે. હવે ચન્દ્રકાન્તા પતિને પૂછે છે “પણ તમે આ ભયાનક કૂવામાં કેમ પડ્યા ?”

ચંદ્રસારની કથની :- ઉત્તરમાં ચન્દ્રસાર ઠેઠ પરગામમાં ધાડનો બનાવ સાંભળી ઝટપટ ઘરે આવ્યો ત્યાંથી માંડીને અહીં પડવા સુધીની હકીકત વર્ણવે છે. એમાં છેલ્લું શું કહ્યું?... “અહીંયાં થઈને અમે જવાના હતા, તેમાં અહીંથી થોડા પાછળ રસ્તામાં વિસામો કરી ઉઠ્યા પછી અજાણતાં મારા હાથમાં ભાતાની પોટલી પકડાઈ. અનધકે ધનની પોટલી ઊંચકી. એ પછી અહીં એ કહે ‘મને તરસ લાગી છે.’ કોને ખબર ‘એને શાની તરસ લાગી હશે ?’ પણ હું તો તે માટે જ્યાં આ કૂવામાં પાણી છે કે નહિ તે જોવા લાગ્યો કે એણે મને અંદર ધકેલ્યો.” જુઓ એક અહીં પ્રશ્ન ઊઠે છે,

ચન્દ્રસારે ગંભીરતા કેમ ન રાખી ? :-

પ્ર.- હવે પડ્યાનું ન પડવાનું થવાનું છે ? તો આવો ચન્દ્રસાર જેવો સારો માણસ કેમ એવી ગંભીરતા નથી રાખતો કે સ્ત્રી જાતિને નોકરની હલકાઈ ન કહેવી ?

ઉ.- ઉત્તર એ છે કે આમ તો એ પૂર્વભવે ચક્રદેવ તરીકે મહાન ગંભીરતા કેળવીને આવેલ છે. તેથી અહીં તો એ ગુણ વૃદ્ધિ પામ્યો હતો. એટલે અહીં ગંભીરતા નથી એમ ઉપર-ઉપરથી કલ્પી લેવું અજુગતું છે. ખરી રીતે પ્રસંગના ઊંડાણમાં જવું જોઈએ જેથી નોકરનું બ્યાન સ્ત્રીને કહેવાની પાછળનો હેતુ સમજાય. ઊંડાણની સમજ ન પડે તો જરા ધીરજ ધરવી જોઈએ કે આગળ ઉપર શું બને છે

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ- સમરાઈચ્ય કહા.” (ભાગ-૨૨) ૯૭

તે લાવો, જોઈએ. પછી ધોરણ બાંધીએ. અહીં આગળ જણાશે કે નોકર પ્રત્યે ચન્દ્રસારના દિલમાં કેટલો ઉચ્ચ કોટિનો સદ્ભાવ છે ! એની કલ્પના તુચ્છ હેયાવાળાના નીચલા થરમાં રહેનારા તુચ્છ હેયાવાળાને આવી શકે એવી નથી. બીજી વસ્તુ એ છે કે ચન્દ્રકાન્તાને હૂબહૂ બતાવવું છે કે લક્ષ્મી કેટલી બધી ભયંકર છે કે આવા બિચારા નોકરનું મગજ ફેરવી નાખ્યું. કયા કર્મના સંયોગમાં માણસનું મન ફરી બેસે છે એનો કોઈ ચોક્કસ હિસાબ નથી. જીવ એટલો બધો કર્મનો ગુલામ છે; કર્મથી કચડાયેલો છે. પત્નીને કર્મની પરાધીનતા અને સંસારની અસારતા બતાવવાનો આ મોકો છે તે શું કામ છોડે ?

પત્નીનો નોકર પ્રત્યે ખેદ :- ચન્દ્રસારે જ્યાં અંતે બતાવ્યું કે નોકરના ધકેલવાથી નીચે કૂવામાં આવ્યો ત્યાં પત્ની ભડકી ઊઠી એના મનમાં ઝટ આવ્યું કે ‘હું ! નોકરે આવા ભયાનક કૂવામાં ફેંકી દેવાનું ધોર કૃત્ય કર્યું ?’ ઝટ બોલી ઊઠે છે, ‘અરે ! અનધક આવો દુષ્ટ ? હા ! હા ! બહુ દુષ્ટ કર્યું એણે !’

સંસારકૂવામાં ફેંકાવાનો ભય ? :- ચન્દ્રસાર આની સામે કેવા મહાત્માના ઉદ્ગાર કાઢે છે એ જોતાં પહેલાં જરા એ જુઓ કે આવા લૌકિક કૂવામાં ફેંકી દેવાની વાત જેવી ભયંકર લાગે છે, એવી શું પાપ જીવનરૂપી કે સંસારની ચાર ગતિરૂપી લોકોત્તર કૂવામાં ફેંકી દેવાની વાત ભયંકર લાગે છે ? ત્યાં સાંભળતાં ય ભડકી જવાય, અને અહીં અનુભવ થાય તોય ભડક નથી એવું ખરું ? લોકોત્તર કૂવા આગળ લૌકિક કૂવો તો કાંઈ વિસાતમાં નથી. જુઓને આ બંનેય કૂવામાં પડ્યા પણ જીવતા છે. ત્યારે પાપના કૂવામાં પડ્યા પછી તો મોત તે એક બે નહિ; જન્મ-મરણની પરંપરા !! માનવદેહની આંખે પાપનો કૂવો નહિ દેખાય તો શું પશુની આંખે દેખાશે ? ઉચ્ચ માનવભવના હૃદયથી જો પાપ એ ભયંકર કૂવો નહિ સમજાય, તો શું પશુજીવનના હૃદયથી સમજાશે ? અહીં તો એવો સચોટ સમજાઈ ગયો હોય કે ઈર્ષ્યા, વૈર, કલહ, આળ, જૂઠ, અનીતિ, દુરાચાર, ઉદ્ભટવેશ-વર્તાવ, કૃપણતા, રોષ, રોફ, માયા વગેરે પાપોનો કૂવો તો પોતાના જીવનમાંનો પૂરી દેવાયો હોય; એ કૂવામાંથી જીવને બહાર કાઢી લીધો હોય. પણ સાથે સાથે છકાય જીવના સંહારખાના રૂપી જે ઘરવાસ, તેના કૂવામાંથી બહાર નીકળી જવાની પેરવી ચાલુ હોય.

બાર વ્રત એ શું છે ? પ્રભુભક્તિ, દાન, શીલ વગેરે શું ? પાપના કૂવામાંથી સદંતર બહાર નીકળી જવાના કૌવતની કેળવણી. એ ચાલુ હોય એટલું જ નહિ કિન્તુ પોતાનું ચાલે ત્યાં બીજાને પણ પાપના કૂવામાંથી બહાર કાઢવાનું કરે; પણ નહિ કે કૂવામાં ધકેલવાનું. કૃષ્ણવાસુદેવે છોકરીઓનું શું કર્યું ? કૂવામાંથી બહાર

૯૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“જિનશાસનમાં અભય શાથી” (ભાગ-૨૨)

કાઢીને ? ચન્દ્રકાન્તા, નોકરે પતિને કૂવામાં ફેંક્યાનું જાણી કહે છે ‘હા હા હા ! દુષ્ટ કામ કર્યું એણે !’

ચન્દ્રસાર મોટા મનથી કહે છે,

“એને દુષ્ટ નહિ, પણ પરમ ઉપકારી કહે. કેમકે આપણા બંનેનો એણે સંયોગ કરાવી આપ્યો. આ ન કર્યું હોત તો હું ક્યાંથી અહીં આવત ?” હૃદયમાં કેવી પવિત્રતા અને ફોરાંશ ! દૃષ્ટિ કેવી શુક્લપાક્ષિક ! હૃદયને મલિન નહિ થવા દેવાનો પુરુષાર્થ કેટલો પાકો હશે કે આવા કપરા સંયોગોમાં બીજો વિચાર જ નહિ ! જે થયું તે સારું જ ! દૃષ્ટિ માત્ર ઊજળું જોવાના સ્વભાવવાળી, તે દુષ્ટને ઉપકારી તરીકે દેખે છે. દુનિયામાં રહ્યેય નચિંત અને શાંત કોણ રહી શકે ? જેમને દુન્યવી દરેક પ્રસંગમાં પવિત્ર હૃદય ને શુક્લપક્ષીય દૃષ્ટિ કેળવતાં આવડે તે. કોઈ આવીને કહે, “તમારા માટે પેલો ગાળ દેતો હતો;” તો કહેવાય, “એ ઉત્તમ જીવ છે તે ગાય. પણ અમે પ્રશંસા યોગ્ય નથી; તેથી ઉંઘી જઈશું !” દુનિયાના ગમે તેવા વિકટ પ્રસંગમાંય ઊજળાપણાનું એટલે કે અનુકૂળતાનું દર્શન કરતાં આવડે તે નચિંત રહી શકે. અનુકૂળતાનું દર્શન કરવા માટે વાત-વાતમાં ઇંછેડાઈ જવાનું, ચીડાઈ જવાનું, વગેરે બંધ કરવું પડે. ઇંછેડાવું એ ભયંકર કુટેવ છે. તે મટે નહિ ત્યાં સુધી આવી ઊજળી દૃષ્ટિ અને પવિત્ર હૃદય ન બને. શું છે એ ? જે છે તે સારા માટે છે ! આપણે તો મૂર્ખાઈ કરીને નાહકની ચિંતામાં સુખ બાળી નાખીએ છીએ.

ચન્દ્રસાર પત્નીને કહે છે, “તને ખબર નથી, એ નોકરે તો આપણો સંયોગ કરાવી દીધો. વળી આ કૂવામાં પડવાનું ભાવી હોત તો કોઈ મિથ્યા ન કરી શકત !”

શાસનસ્પર્શના એટલે ? :- શાસન પામવાનો શું કંઈ અર્થ જ નથી ? શાસન પામેલો માણસ શાન્ત, નેકીવાળો, ને દયાળુ હોય, જૂઠ પર નફરતવાળો હોય, ઉદાર અને ઉમદા દૃષ્ટિવાળો હોય, આવો અર્થ ખરો કે નહિ ? કે પછી મંદિર-ઉપાશ્રયે જવાનું ખરું, બાકી ગમે તેમ વર્તી શકાય. એમ કરી પાપમાં રહેનારા તે જૈનશાસન પામેલા ? શું એ વ્યાખ્યા છે ? ના, એવી વ્યાખ્યા બીજે હશે. અહીંયાં નથી. અહીં તો તમે ઠેઠ ભલે ઓઘો લઈ લીધો પણ તેટલા માત્રથીય શાસન પામેલા નહિ. ઓઘા તો અનંતા લઈ-લઈને નવચૈવેયક સુધી પહોંચેલા, પણ શાસન પામેલા નહિ ! તેથી અનંત સંસાર રખડ્યા !

શાસન પામેલો તો ત્યારે કહી શકાય કે જ્યારે સંસાર પર તિરસ્કાર છૂટે, જિનવચનની શ્રદ્ધાનો રંગ રગેરગમાં વ્યાપી જાય. જીવનમાં પુણ્ય-પાપનો નિશ્ચિત

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“વચન મહોદધિ- સમરાઈવ્ય કહા.” (ભાગ-૨૨) ૯૯

વિવેક રહે. દિનપ્રતિદિન નેકી, દયા, વૈરાગ્ય વધતો જાય. કષાયો અને બીજા પાપ શાન્ત પડતા આવે. તો વિશ્વાસ રાખી શકાય કે આપણે શાસન પામ્યા.

ધર્મની ઊજળામણ કેમ નથી દેખાતી ? :-

આ દુનિયામાં કહીએ છીએ કે ‘આજે ધર્મની ઊજળામણ નથી દેખાતી.’ પણ એ ક્યાં જોવું છે કે તેનું મૂળ કારણ આપણે છીએ. ધર્મને શરીર નથી, ધર્મને શરીર છે. લોક ધર્મને જુવે છે. એના જીવનમાં દેખાય છે કે બાવીસ વર્ષે સંસાર શરૂ કર્યો તેમાં જે માયામમતા, ઈર્ષ્યા-કપટ વગેરે પાપરમત હતી તે આજે બોતેર વર્ષે પણ છે, તો શું ધર્મ દેખવા મલે ? કષાયો-વિષયો, સંસારની ઉપાધિ અને માયામમતા એની એજ દેખાય તો ધર્મ શો દેખવો ? ધર્મમાં જો આવું જ દેખાતું હોય તો શું થાય ? માટે ધર્મને જવાબદારી સમજીને ગુણમય અને ધર્મપ્રધાન જીવન જીવવું જોઈએ. તે જોઈ લોક ધર્મના તો ગુણ ગાય, પણ ધર્મના પણ ગુણ ગાય. કેમકે ધર્મ એનામાં જોવા મળ્યો. બાકી ધર્મ કહેવાતો લોક આગળ ધર્મની વાતો મોટી કરે પણ સ્વયં આચરવામાં જો મીઠું હોય, તો લોકને અસર શી પડે ? કહેવત જરા બીજા રૂપે છે, પણ કહેવાય છે ને કે ‘સો શબ્દો અને એક અનુભવ.’ સો શબ્દથી જે અસર ન થઈ હોય તે એક અનુભવથી થાય. ધર્મ આવો સારો, આવો સારો, એ શબ્દ છે. પણ ધર્મ આત્મા ધર્મનો દાખલો છે. તે દાખલો એટલે ધર્મજીવન. શાસનની સ્પર્શનાવાળો ધર્મ હોય તો એ જીવન જોવા મલે. શું સ્પર્શના એટલે ?... સ્પર્શના એટલે શાસનના અટલ સિદ્ધાન્તોનું વલણ. સિદ્ધાન્ત છે, ‘લક્ષ્મી અને વિષયો તથા કષાયો સ્વાત્મઘાતક હોઈ ત્યાજ્ય છે.’ એનું વલણ એટલે લક્ષ્મી આદિ પ્રત્યે ભય હોય, કષાયો શાંત પડતા ગમે. ભલે ગૃહસ્થ હોય પરંતુ વિષય કષાયોની કાંઈ એજન્સી નથી લીધી. ધર્મ આત્મા એવો કોઈ દિ’ બચાવ ન કરે કે “અમે તો દુનિયામાં રહ્યા; તેથી બધું કરવું પડે.” ધર્મ તો કપાળે હાથ દે “કેવો અક્કર્મી હું ! અહીં પણ આ કરી રહ્યો છું ? પામર છું. બાકી કરવા જેવું હરગીઝ નહિ.” સ્પર્શના થવા માટે આ જરૂરી છે. જૈનશાસન સ્પર્શી જાય તેનું માપ આ કે ‘આત્માના દેદાર ફરી જાય. પ્રવૃત્તિ ખાવાની હોય તો પણ ઝબૂકો તપના કર્તવ્યનો જોઈએ. પ્રવૃત્તિમાં ગુસ્સો કરતો હોય, તો પણ અંદરમાં પરમાત્માની સંગમ પરની ક્ષમાના કર્તવ્યભાનનો પ્રકાશ જોઈએ. કોઈ આપણું કુહાડીથી માથું કેમ ન ચીરે, પણ રાખવી તો ક્ષમા જ જોઈએ, એવું સચોટ કર્તવ્યદર્શન જાગ્રત રહે.

અનઘકે ચન્દ્રસારને કૂવામાં ફેંકી દીધો ત્યાં એમ નથી થતું કે “કૂવામાં સ્ત્રી મલી, તે તો પુણ્યાઈથી; પણ પેલા હરામીએ તો જે ફેંકવાનું કર્યું તે તો ખરાબ

૧૦૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“જિનશાસનમાં અભય શાથી” (ભાગ-૨૨)

કર્ચુ...દુષ્ટ ! હરામખોર !” આવું મનને નથી લાગતું. આ તો પરિણામ જોઈને પત્નીને કહે છે કે “ઉપકાર માન એનો કે ઝટ તું મળે એવો મને એણે અહીંયાં ફેંક્યો ! એટલું જ નહિ પણ સાથે ધન એણે ઊંચક્યું, તો ભાતું મારા હાથમાં રહ્યું ! ભાતું ન હોત તો ખાત શું અહીંયાં ? ઝવેરાત કાંઈ ખાવા કામ ન લાગત.” આમાં અનઘકનો ઉપકાર જ માનવાની ચન્દ્રસારની આત્મજાગૃતિ સૂચવે છે કે એ શાસન પામ્યો છે.

ધર્મના મૂળમાં :- શાસ્ત્રકારો જ્યારે શાસન પામવાની પૂર્વે પણ સામાન્ય ધર્મ પામવાના મૂળમાં મૈત્રી આદિ ભાવના આવશ્યક બતાવે છે તો શાસન પામ્યા પછી તો આત્માની સ્થિતિ કેટલી બધી ઉચ્ચ હોવી ઘટે ? એ મૈત્રી ભાવનામાં દુશ્મનનું પણ ભલું ચિંતવવાની વસ્તુ આવવાની. અહીં તો ચન્દ્રસારને ને ચન્દ્રકાન્તાને દુશ્મન અનઘકનું કાર્ય અનુકૂળ બની ગયું છે. પછી એમાં એનો ઉપકાર માનવો એ કઠીન વસ્તુ નથી. શાસન પામ્યાની આ વિશેષતા છે કે દરેક પ્રસંગને કર્મબંધમાં નહિ પણ કર્મક્ષયમાં ઉતારી શકે. શાસનના અનુપમ તત્ત્વો, સિદ્ધાન્તો, અને ઉપકાર પ્રત્યે હૃદય એટલું બધું આકર્ષાઈ ગયું હોય કે એ હવે હલકા જીવનને ને હલકી વિચારસરણીને પસંદ જ ન કરે. હલકો વિચાર હૃદયમાં સ્ફુરવા સરખો ન દે. એવું કંઈ બને તો વ્રતની યોગ્યતા ગણાય; તો આત્માની વિશેષ ઉન્નતિ થાય.

દેહનાં લગ્ન કે આત્માનાં ? :- શ્રી સમરાદિત્ય કેવલી મહર્ષિનો જીવ બીજા ભવે સિંહકુમાર રાજપુત્ર થઈ, શ્રી ધર્મઘોષ આચાર્ય મહારાજ પાસે અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ અમરગુપ્ત આચાર્યદેવનું ચરિત્ર સાંભળી રહ્યો છે. એમાં અમરગુપ્ત મહર્ષિનો જીવ ચન્દ્રસાર પત્ની ચન્દ્રકાન્તા સાથે કૂવામાં છે. કૂવામાં અંદર એક જીર્ણ કૂવો હતો, જેથી એની પાળે બેસાય એવું હતું. ત્યાં થોડી ઉંઘે રાત્રિ વિતાવી. ચન્દ્રકાન્તા અંદર પડી ત્યારથી ભૂખી હતી. પરંતુ રાત્રિ હોવાથી અત્યારે ભોજન નહિ કરવાનું, એ નિર્ધાર છે. જીવનમાં શાબાશી શામાં ? પોતે જે શુભ દરજ્જામાં હોય તે મુજબના આચાર પાળવામાં. આ ચાર દિવસથી ભૂખી છે, અત્યારે સામે જ ભોજન છે. તો પછી અપવાદ જોવો કે નહિ ? ના. સવાર પડતાં સૂર્યોદય પછી બે ઘડી વીત્યા બાદ અપ્યક્રમાણ પાળવાની વાત. તે પણ સમય આવ્યે કહે છે પોતાના પતિને, કે “તમે જમો નહિ ત્યાં સુધી મારાથી કેમ જમાય ?” સ્થિતિ કપરી છે. પોતે કેટલાય દિવસની ભૂખી છે, છતાં મર્યાદાપાલનની ભૂખ આગળ ભોજનની ભૂખ ગૌણ છે. પહેલાં મર્યાદાનું પાલન, પછી ભોજન ! શું ? કાંઈ સમજાય છે ? આજના જેવા કેવળ દેહનાં લગ્ન કે કહેવાતા સ્નેહલગ્ન સમજતા નહિ. એમાં તો જરા ટાયલાંની પોલિસી રમીને પહેલું પોતે ખાઈ લેવાનું કરાય. “હા ! હા ! શું

કરત હું અહીં એકલી ?... ચાર ચાર દહાડા એમજ ગયા. એક દાણો કોણે દેખ્યો છે ? ...પણ તમે કોઈ કેવા સરસ પુણ્યે મળ્યા છો કે અહીં કૂવામાં પણ મારા માટે ભાતું લઈ આવ્યા...તમારો ઉપકાર હું ક્યાં વાળી શકવાની છું ?...” વગેરે વગેરે સવાસલા કરીને પતિને એમને એમ બેઠા રાખી પેટ ભરતાં આંચકો ન આવત ! ખાતી જાત અને ઉપરથી પતિ પાસેથી આશ્વાસન પોતે લેતી જાત ! અહીં તો પોતે પતિને આશ્વાસન દે છે. ‘તમે ભોજન ન કરો ત્યાં સુધી મારાથી કેમ જમાય ?’ આ વિવેકની પાછળ હૃદયની વિશાળતા અને સહિષ્ણુતા સાથે વડિલ આગળની લઘુતા તરવરી રહી છે. આવા ગુણો કેળવવાના સોનેરી અવસર આવા પ્રસંગે મળે છે.

મનુષ્ય જીવન શા માટે છે એ ખૂબ શોચો :-

અહીં પરિમિત ભાતું છે; ને કોણ જાણે કૂવામાં કેટલાય દિવસ થાય ? પરંતુ પત્નીના અત્યાગ્રહથી જાણે છે કે ‘આ એકલી નહિ જમે’; તેથી ચન્દ્રસાર થોડુંક પોતે ખાઈને પત્નીને ઠીક ઠીક વપરાવ્યું. પછી વિચારે છે કે “સંસાર સમુદ્ર જેવા આ ઊંડા કૂવામાંથી અમે કયા ઉપાયે ઊગરીશું ?” જુઓ, આવા મહાદુઃખ વખતે પણ સંસાર સમુદ્રની ઉપમા વિચારી સંસારના વળી અતિ મહાન દુઃખ ખ્યાલ બહાર નથી કરતા ! ધર્માત્માની આ ખૂબી, કે પ્રસંગે પ્રસંગે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિ જાગતી રાખે સાંસારિક સુખ-દુઃખમાં ભવભ્રમણના દુઃખ ન વિસારે. અહીં તો દિવસો ઉપર દિવસો વીત્યા ભાતું ખૂટવા આવ્યું. ભાતું ય બચારું કેટલું પહોંચે ? કેમ કે એકલું ખાવાની વાત; ઉમેરવાની વાત જ નહિ. પુણ્યના ભાતાંની પણ એજ દશા છે. માટે જીવનમાં ધર્મ બહુ જ જરૂરી છે. ચન્દ્રસારને ભાતું ખૂટી જતાં જીવિતની આશા જતી રહી. કેમ કે રસ્તો જંગલી ! કોણ આવે કે જાય ? ત્યારે ખેદ થાય છે કે “શું આમને આમ જ મરી જવાનું ? જિનશાસન પામીને ચારિત્ર સાધ્યા વિના અકૃતાર્થપણે મરું ?” ચારિત્ર વિના મરવાનું દેખાય છે. એનો એ મહાન પશ્ચાત્તાપ કરે છે. જાણે છે ધર્મથી જ જીતવાનું છે. એક જીવનમાં ધર્મ જો બરાબર સગો કરી લઈએ, તો પછી ધર્મ આપણી સાથે ભવેભવે સગાઈ માંડે ! “તું જ મારે ગણવા લાયક, સ્મરવા લાયક છે;”-એમ એક જ જીવનમાં ધર્મને હાડોહાડ પ્રવેશેલો કરી લઈએ પછી ધર્મ આપણો કેડો મૂકે નહિ. આ બંનેને શું વિચાર આવે છે ? “આમ જ ચારિત્ર વિના મરી જવાનું ?” એ વિચાર નથી આવતો કે “માલમિલકત, બંગલા-બગીચા, નોકર-ચાકર શું કરવાનાં ? પૂળો મૂકવાનો એમાં ? પડ્યા અહીં કૂવામાં ! નોકર બદમાશ !” એવી વિચારણા સરખી નહિ. મનુષ્યજીવન શા માટે છે એ ખૂબ શોચો. બીજા જીવનોમાં જે કદાપિ ન મળે અને જે મળ્યા વિના

નિસ્તાર થાય જ નહિ, તેવી વસ્તુ માટે મનુષ્યદેહ છે. વિચારો, જીવનમાં સમકિતનો ઝબૂકો કેવો જાગતો હશે ? કેવી ઉમેદો થતી હશે ? કે આવી ઉત્તમ ભાવનામાં એ રમી રહ્યા છે ! એક જ ભાવના-

આત્મજાગ્રતિ :-

“હેં ? જિનમત પ્રાપ્ત કરવા છતાં પ્રવ્રજ્યા પાળ્યા વિના અને તેનાથી કૃતકૃત્ય બન્યા વિના મરવાનું ?” સમકિતનો પ્રકાશ શું ? એ જ કે, પાપનો ડર વધે, કષાયો શાંત થતા આવે, વિષયોની લગની કપાતી આવે, જીવન ધર્મમય બનતું જાય;...ટૂંકમાં આત્મા જાગ્રત થઈ જાય; મોહની નિદ્રાને અંકુશમાં લઈ લે. ત્યાં પછી રોદણાં નહિ કે ‘અરેરે ! આપણે શું ખાધું-પીધું ? શું ભોગવ્યું ?’ મુખ્ય એક જ વાત ‘આપણે આરાધ્યું શું ?’ લક્ષ્મી હોય તોય કે ન હોય તોય એક જ દશા, આત્મજાગ્રતિ !

પરમાર્થ, સમતા અને સદ્બુદ્ધિનું ધન વધારવા ધખો અને મથો :-

નહિતર તો લક્ષ્મી હાથમાં આવ્યા પછી પરિણામ શું આવે છે ? ઉન્નતિ કે અધ:પતન ? પરમાર્થ કે સ્વાર્થ ? સુબુદ્ધિ કે કુબુદ્ધિ ? શાની સગવડ સધાય છે ? પણ એવા આત્માઓ છે કે જેમની પાસે લક્ષ્મી આવ્યા પછી શુભ ભાવવૃદ્ધિ પરમાર્થ, ધર્મસાધના વગેરે વિકસે છે. પણ એની જે ભાવવૃદ્ધિ પરમાર્થ અને ધર્મસાધના ખીલે છે તે ખીલવાનું કારણ લક્ષ્મી નથી. પણ અંતરાત્માની જાગ્રતિ છે. જો અંતરાત્માની જાગ્રતિ છે, તો જગતમાં સારા ગણાતા સંયોગોનો જિનશાસનની દૃષ્ટિએ સારામાં સારો ઉપયોગ કરશે. વર્તમાનમાં સત્તા, લક્ષ્મી, ને બુદ્ધિવાળા ઘણા; ઈજ્જત આબરૂવાળા પણ ઘણા; છતાં તેમાંના ઘણા મોહની નિદ્રામાં ઊંઘતા છે. એટલે કે એમને મળેલી ભૌતિક સંપત્તિથી જ આત્મા વધારે દુષ્કૃતમાં પડે છે. માણસને કોડ થઈ જાય છે કે “આટલી સંપત્તિ-ઈજ્જત આબરૂ મલી જાય તો મઝા પડી જાય !” અરે મહાનુભાવ ! એ તરફ ન જો. એ મળી ગયા પછી સ્વાર્થ, મમતા, દુર્બુદ્ધિ વગેરે વધશે તેનું શું ? દુનિયામાં ચાર જણાએ સલામ ભરી, ને ‘શેઠ સાહેબ’ કહ્યા તેમાં કંઈ વિશેષતા નથી. વિશેષતા તો પરમાર્થ, સમતા, સદ્બુદ્ધિ વગેરે વધે એમાં છે. એ વધારવા ધખો અને મથો. ધ્યાન રાખો, આપણો આત્મા અથડાતો, કૂટાતો જે કંઈ થોડીય શુદ્ધિને પામ્યો તેને ટકાવવા-વધારવાની ક્યારે ? મોટા પંચેન્દ્રિય નહિ, પણ નાની કીડી ય પગ નીચે મરે છે તો અંતરાત્મામાં જે કકળાટ થાય છે તે શુદ્ધિ છે. કષાયમાં ધમધમાટ કરે છે, પણ એમાં લિમિટ છે, મર્યાદા છે. “મારી નાખું-કાપી નાખું” આવું જે નથી થતું એ શુદ્ધિ છે. કષાયો વિષયની સ્પૃહાઓ છે ખરી, પણ અમુક મર્યાદામાં જ કષાયની, વિષયની વિચારણા

છે. આ જે મર્યાદિત સ્થિતિ છે, તે સૂચવે છે કે કંઈક શુદ્ધ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ છે. એ શુદ્ધિ ટકાવવાના-વધારવાના ક્યારે ? અહીંયાં કંઈક અંશે પણ પુરુષાર્થ હશે તો ને ? ક્ષાયિક પ્રકાશ થાય નહિ ત્યાં સુધી ભરોસો ન કહેવાય કે આ મળેલો પ્રકાશ ક્યાં ઓલવાયો, ને ક્યાં પડ્યા ખાડામાં. શ્રેણીક-કૃષ્ણને ભય નહિ, કેમ કે તેમને ક્ષાયિક પ્રકાશ લાધી ગયો હતો ! માટે ક્ષાયોપશમિક પ્રકાશને ધારણ કરનારે સમકિતને નિર્મળ કરવા મહાપ્રયત્નશીલ રહેવું પડશે. તો દેવપૂજા-શાસનપ્રભાવના વગેરે જે વિવિધ અનુષ્ઠાનો ફરમાવ્યા તેનું પ્રયોજન શું ? ક્ષાયોપશમિકનો પ્રકાશ ઢંકાતા વાર ન લાગે. તે આ ક્રિયાઓ દ્વારા ઊજળો થતો જાય. માટે જ વિચારવું ઘટે કે ‘અહીંયાંથી પૂર્વના ભવો પર દૃષ્ટિ નાખું, તો દેખાય છે કે પૂર્વ કરતાં આજે સારી શુદ્ધિ છે. તેને ટકાવવા-વધારવા હવે ભગીરથ પુરુષાર્થ કરું’ એ માટે અધિક સમકિતની નિર્મળતા, કષાયનો ભય, પરલોકની ચિંતા વધવી જોઈએ. આ બધું કેમ આગળનું આગળ વધે તેનો પુરુષાર્થ જોઈએ.

નેત્ર ફરકવાનું શુભ ચિહ્ન :-

ચન્દ્રસાર પોતાને કૂવામાં પાડનારને ગાળ દેતો નથી. કૂવામાં પડ્યા પછી ‘ઘરનું શું થશે ? સારભૂત ધન તો નોકર લઈ ગયો ! હવે શું કરશું ?’ એ ચિંતા પણ નથી કરતો. પરંતુ “આવું જૈનશાસન પામ્યા પછી શું ચારિત્ર પાળ્યા વિના હાય ! એમજ મરી જવાનું ? એમ મરાય જ કેમ ?” એમ ચિંતવે છે. શું શ્રાવકપણાનો ધર્મ નથી કર્યો ? કર્યો છે. પણ ચારિત્ર જીવન વિના જીવન કૃતકૃત્ય નથી થયું. ‘કૃતકૃત્ય’ એટલે ? કૃત્ય જેણે કરી લીધું છે, તે. ચારિત્ર એટલે અવશ્ય કરવા યોગ્ય કર્તવ્ય. તે કર્યું જ નથી. જીવનનું મહત્ત્વ શામાં સમજ્યા હશે ? શ્રાવક જીવન પણ કેવુંક ઊજળું હશે ! પોતે કાંઈ સાધુ નથી છતાં દુશ્મન પર પણ ગુસ્સો કરવાની વાત નહિ ! સંસારી છે છતાં સંસારી વાતોનો લોભ નથી ! શ્રાવક-જીવન છતાં કષાયો પર કાબુ કેટલો ? પાપનો ભય કેટલો ? પાપની પરંપરા પર કાપ કેવો ? જીવનનું મહત્ત્વ જ આમાં છે. સંસારનો ભય છે, તેથી જ ઝંખે છે કે “અરેરે ! ચારિત્ર વિના જો મરું તો જીવન એળે ગયું !” એટલામાં પોતાની જમણી આંખ અને પત્નીની ડાબી આંખ ફરકી ! બંને એકબીજાને એની વાત કરે છે. પત્ની કહે છે “આર્યપુત્ર ! મારું ડાબુ નેત્ર ફરક્યું !” આ કહે છે “મારું જમણું નેત્ર ફરકે છે. તો ચિહ્ન સારું છે. માટે નિરાશાની જરૂર નથી.” એમ કહીને એ પત્નીને આશ્વાસન આપે છે કે ‘સુંદરી ! હવે આ વિશેષતાવાળા નિમિત્તોથી આપણે દીર્ઘકાળ આ કલેશમાં રહેવાનું નથી. માટે તારે હવે સંતાપ કરવો નહિ.’ કેવું આશ્વાસન ! પણ આના કરતા કેઈ ગુણું ઊંચું આશ્વાસન આત્મગુણો-

સમ્યક્ત્વાદિના લક્ષણોના શુભ ચિહ્નવાળાને ગુરુ આપે છે. લેવું છે ?

જંગલમાં સાર્થવાહ :-

એક અહોરાત્ર પસાર થયો એવામા ભીલ લોકોની જે રાજધાની હતી, ત્યાંથી રત્નપુર નિવાસી નંદીવર્ધન નામના સાર્થવાહનો રત્નપુર જતો સાર્થ નીકળ્યો; ને આ કૂવાની બાજુમાં જ એણે થાણું નાખ્યું. પાણી લેવા તેના માણસો દોરડા લઈ કૂવા પર આવ્યા. અહીંયાં તો બંનેની દષ્ટિ ઉપર જ હતી ! એમાં પેલાએ પણ આમને જોયા ! આશ્ચર્ય પામી ગયા ! જઈને સાર્થવાહને વાત કરી, અહીં આ બેને આશા બંધાણી. દુન્યવી કૂવામાં જે જાગૃતિ બહાર નીકળવાની હોય છે, તેવી જાગૃતિ સમકિતીને સંસારના કૂવામાંથી નીકળવાની હોય. પાણીના કૂવામાંથી બહાર નીકળવાની, જે ધગશ અને તાલાવેલી હોય છે, એવી કે કોઈ દેખાય તો કહે “ભાઈ બહાર કાઢો.” તે ધગશ અને તાલાવેલી સમકિતીને હોય. લાગે કે સંસારમાંથી આ કાઢે એવા છે તો હૈયાની અંદરથી પોકાર ઉઠાડી કહે કે “ભાઈસાબ ! મરી ગયા સંસારમાં ! હવે કાઢો બહાર !” પેલા લોકોએ સાર્થવાહને ખબર આપી. સાંભળીને સાર્થવાહનું દિલ હલી ઉઠ્યું. નોકરોને કહ્યું “જાઓ જાઓ, જલદી કૂવામાં ખાટલો ઉતારી એમને બહાર કાઢો.” માણસો આવ્યા, ને ખાટલો કૂવામાં ઉતારી કહે છે “બેસી જાઓ આના ઉપર; તમને બહાર લઈ લઈએ.” બંને તૈયાર જ હતા. બેસીને ઉપર આવી ગયા. સાર્થવાહ પાસે એમને લઈ જવામાં આવ્યા. એણે આમને ઓળખ્યા.

ચમકીને કહે છે, “અરે ! તમે અહીં ક્યાંથી ?”

ત્યાં ચન્દ્રસાર બનેલી હકીકત કહે છે.

સાર્થવાહ વિસ્મય પામી કહે છે “બહુ ખરાબ બન્યું. ખેર ! પણ હવે ચિંતા નહિ. ચાલો મારી સાથે.” ખાનપાન કરાવી ચાલ્યા રત્નપુર તરફ. રત્નપુર પહોંચતાં પહેલાં જ્યાં જંગલ પૂરું થાય તે અગાઉથી જ રસ્તાથી જરા દૂર એક બાજુમાં ભયંકર દૃશ્ય ચન્દ્રસારે ને ચન્દ્રકાન્તાએ જોયું.

ધનકોથળી સાથે નોકરનું હાડપિંજર : આપણને શા-શા ભાવ થાય ? :-

શું જોયું ? એક ભયંકર ચવાયેલું હાડપિંજર પડ્યું છે. ‘અરે ! આ શું ?’ જોતાં લાગ્યું કે આ તો આપણા નોકરનું જ મડદું કાં ન હોય ? કેમ ? બાજુમાં જ પેલી ધનની કોથળી અકબંધ પડેલી જોઈ ! ‘નક્કી, કોઈ ભૂખ્યો વાઘ કે સિંહ આવીને નોકરને ખાઈને ખતમ કરી ગયો લાગે છે. બિચારાની કોથળી કોથળીના ઠેકાણે રહી !’ કોથળી મળી અને ઓળખાણ પડી ખરી, પરંતુ આવા દુષ્ટને આપ મેળે શિક્ષા થવા ઉપર અને ઝવેરાતની કોથળી પાછી મળવા ઉપર આનંદ થવાને

બદલે આ દૃશ્ય જોઈ બંનેનો વૈરાગ્ય વધી ગયો. જીવનમાં કર્તવ્યદિશા અને આંતરદશા પલટાયા વિના, આ જે ભાવો ઊઠે છે, તે સંભવિત નથી. અહીં પાછા વળેલા મહાકિંમતી ઝવેરાત પર રાગ વધે કે વૈરાગ્ય ? ધનના ચોર પર દ્વેષ વધે કે બીજું કાંઈ ? “ઠીક થયું બદમાસને...એજ લાગનો હતો...” મારવાનું જાગર કદાચ પોતાનું ન હોય પણ ‘દુશ્મન એના પાપે મર્યો તો ઠીક થયું,’ એમ થાય તો પેલા મારવાનો ભાઈ જ કે બીજું કંઈ ? પૈસા પાછા પાસે આવ્યા પછી શું શાબાશી ન લેવાય કે અમારા ન્યાયના પૈસા ? આમાંનું કશું થતું નથી ચન્દ્રસારને. ઊલટું નોકરની દયા આવે છે. જેનું આપણે પાલનપોષણ કરતા હોઈએ તેવા નોકરો દગો દે તેના પર શું ભાવ જાગે ? દગામાંય ઠેઠ કૂવામાં નાખવાનું કર્યા પછી શું ભાવ જાગે ? ખાવાનું ખૂટી જાય તે વખતે શું થાય ? બહાર નીકળ્યા, પછી નોકરની આ દશા દેખાય તે વખતે શું ભાવ જાગે ? વિચારો તો ખરા.

● લક્ષ્ય શુદ્ધિનું મહત્ત્વ ●

આપણા જીવનનું મૂલ્ય અંકાય છે તે આવા આવા પ્રસંગે થતા આપણા શુદ્ધ-અશુદ્ધ ભાવો પર. એનો આધાર આપણા લક્ષ્ય પર છે. આપણું લક્ષ્ય શું છે ? દુનિયાના સંયોગો વચ્ચે તેવા મલિન ભાવો જગાવી ધમધમવાનું. આ ચન્દ્રસારનું લક્ષ્ય આત્મકલ્યાણનું છે, મનુષ્યના સારા કર્તવ્યનું છે. એટલે જે સંયોગોમાં બીજાને વૈર, ક્રોધ-માયા-મમતા-શોક-બળાપો થાય, તે સંયોગોમાં આને કષાયો મંદ પડે છે. ક્ષમા દયાદિ ખીલે છે, કૂવામાં નાખનારનો ઉપકાર માનવાનું કરે છે. કૂવામાં પડ્યાનો જે બળાપો થાય છે, તે પણ અમુક ઉમદા વસ્તુ માટે ! તો જીવનનું લક્ષ્ય ઊંચું બનાવો. પછી ગમે તેવા સંયોગોમાં તમે મૂકાશો પણ ત્યાં દુર્બુદ્ધિના બદલે સુબુદ્ધિના વિચારો આગળ થશે. પરંતુ આપણે બચાવ કરીએ છીએ કે “ભાઈ-સાહેબ, પ્રકૃતિ જ એવી વિલક્ષણ પડી ગઈ છે...” આ ખોટું છે. ખરી રીતે આપણું ધ્યેય શુદ્ધ બન્યું નથી. લક્ષ્ય ઊંચું હૈયે ચોક્કસ બન્યું જ નથી. જો તે બન્યું હોય તો જેમ ધનના લક્ષ્ય પાછળ બજારમાં સીઝન દેખાતાં લાખો કમાવા માટે ટેવો ફેરવી દો છો- આઠના બદલે પાંચ કલાકની ઊંઘ; કોઈનું સહન ન કરનારા તમે હવે હાલી-મવાલીનું પણ સહન કરો...વગેરે ઘણું ઘણું ફેરવી નાખો છો; તેમ અહીં પણ કુસ્વભાવ વગેરે ફેરવી નખાય. પરંતુ અહીંયાં આપણને લક્ષ્યની ચોંટ નથી એટલે આપણી જે નરસી પ્રકૃતિ છે તે ચાલુ રહે છે અને જ્યાં ઉત્તમ ભાવનાઓ મહાત્માઓ ભાવી ગયા ત્યાં આપણું હૈયું નીચ ભાવનાઓમાં રમે છે. આનું કારણ પણ આપણા જીવનનું ઉચ્ચ લક્ષ્ય નથી તે. લક્ષ્ય એટલે સમજો છો ને ? જેને સિદ્ધ

કરવાની તમન્ના રહે; જેમાં ફાવટનો નિર્ધાર રહે.

લક્ષ્યને યોગ્ય જીવન :-

ચારિત્રનું લક્ષ્ય એ માત્ર કપડાં કે નામનો બદલો કરવાથી સરતું નથી. એ તો આત્માના જેટલા દોષો છે, તેને નામશેષ કરવાનું લક્ષ્ય ધારી તે મુજબ વર્તાય તો સરે. મોક્ષના લક્ષ્ય માટે સર્વદોષ નાશ. એ માટે ચારિત્ર; અને ચારિત્રના લક્ષ્ય માટે શ્રાવકપણું. મોક્ષમાં કોઈ દોષ નહિ; નિરાહારીપણું, સુખદુઃખની કે રાગદ્વેષની અથડામણ નહિ; જશ-અપજશ નહિ; માન કે અપમાન નહિ. આવું લક્ષ્ય ચારિત્રમાં. એટલે ? જ્યાં કોઈ દોષ નથી, કંઈ માન-અપમાન નથી, શાતા-અશાતા નથી ત્યાં જવું છે તો તે માટે જીવન તેવું જ જોઈએ. ચારિત્રજીવન શાતા-અશાતાની કિંમત ગણનારું ન જોઈએ, માન અપમાનમાં ખેંચાનારું ન હોય, રાગદ્વેષમાં ફસાનારું ન હોય, કોઈ પણ દોષને પોષનારું ન હોય. મોક્ષ માટે જેમ આવું ચારિત્ર, તેમ ચારિત્ર માટે તેવું શ્રાવક જીવન પણ જોઈએ ને ? બિલકુલ વીતરાગ-એટલે કષાય વિનાની-સ્થિતિએ પહોંચવું છે તો આ જીવનમાં કષાયો પર કાપનું સતત કાર્ય જોઈએ. લક્ષ્ય બાંધ્યું કે ‘મારે મોક્ષમાં એટલે કે વિષયના કોઈ સંપર્ક વિનાની સ્થિતિમાં જવું છે’ તો વર્તમાન જીવનમાં પણ એ લક્ષ્યને અનુસારે વિષય વિમુખ રહેવાની સતત પ્રવૃત્તિ જોઈએ. પછી કોઈ પણ સંયોગમાં મુકાઓ, પરંતુ મન બગાડવાની વાત નહિ રહે. ભૂખમરો વેઠવો પડે પણ મન નહિ બગાડાય.

પૈસા પર વૈરાગ્ય :- એ તો નરસું હતું કૂવામાં પડવાનું, પણ કૂવામાંથી બહાર કાઢ્યા પછી ય ‘ચાલો હવે મનગમતું થયું.’ એમ કરીને મન બગાડવાની વાત નહિ. આપણને તો બંનેમાં ય હાયને વોય ! માંદગીમાંય અને સાજાપણામાંય ! માનમાંય, ને અપમાનમાંય, ધનિકતામાંય ને દરિદ્રતામાંય. લક્ષ્યની શુદ્ધિ નહિ એનો ડબલ મરો છે. આ ઉત્તમ આત્માઓને બહાર કાઢ્યા તો ખુશ થઈ ગયા. શા માટે ? હલેર પડશે હવે સંસારમાં એ માટે નહિ, પણ “હાશ, હવે ચારિત્ર લેવાશે !” આગળ વધ્યા ને પૈસા મલ્યા, તો રાગને બદલે વૈરાગ્ય વધ્યો ! “અહો, આ પૈસાએ આ સ્થિતિ કરી ! જરૂર બિચારાને કોઈ પશુએ ફાડી ખાધો હશે. પાપીને ઠીક સજા મલી !” એવો વિકલ્પ સરખો નથી. આવું હૃદય શી રીતે બનતું હશે ? માત્ર જપમાળા ગણવાથી નહિ ! દેવને તુચ્છ દર્શન ને તુચ્છ પૂજાથી સમજાવી દેવાથી નહિ ! પણ અભ્યાસ છે. એ અભ્યાસ પૂર્વ જીવનમાંથી શરૂ કર્યો છે, તેનું આ ફળ છે. “બિચારો નોકર કેટલી ઉમેદે પૈસા લઈને ચાલ્યો હશે, ને આ થયું બિચારાનું ?” એ પૈસા પર તિરસ્કાર વધુ છૂટ્યો. નોકર પર દયા ઊભરાણી. “આ પૈસા એના ય નહિ ને મારા ય નહિ. એ પૈસા જેની પાસે જાય

તેનું નિકંદન કાઢે એવા છે !”

ચારિત્રની પાયરીએ :- ચારિત્ર મોહનીયકર્મ ત્યાં તૂટવા માંડ્યું. “આ પૈસા ? આ સંસાર ? આ જીવન ?” બધા પર નફરત છૂટી. હૈયું એથી ઊભગ્યું. અલિપ્ત થવા માંડ્યું. અત્યાર સુધી “હાય ઘર ! હાય પતિ ! હાય પત્ની ! હાય પૈસા !” થતું હતું, હવે “આ ઘર ? આ પૈસા ?” થવા માંડ્યું. ત્યાં ચારિત્રનો પરિણામ ઉત્પન્ન થઈ ગયો ! પૈસાની કિંમત ગણવાની નિશાળમાં બરાબર ડિગ્રી મેળવી નહિ હોય !! કેમ ? જર-ઝવેરાતની થેલી હાથમાં આવી છે છતાં રાગનું કિરણ સરખું નથી, ઉપરથી વૈરાગ્ય છૂટે છે ! ધ્યેય માનવજીવનનું લક્ષ્ય એટલું શુદ્ધ અને ઉચ્ચ બનાવી દીધું છે કે આ ચીજો એને ચલાયમાન કરવા સમર્થ નથી. સંવેગ અને વૈરાગ્ય વધવા માંડ્યો; ને નગરમાં આવી પહોંચ્યા.

દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૩, અંક-૪૨, તા. ૨-૭-૧૯૫૫

ચન્દ્રસાર ૭ મેં સ્વર્ગે; અનઘક ૩ જી નરકે ! :- ચંદ્ર સારે સંસારની બાજી આટોપી લઈ શ્રી વિજયવર્ધન આચાર્ય મહારાજ પાસે ચારિત્ર લીધું. પોતાના જીવનમાં જ વિચિત્રતાઓ જોઈ લીધી, “પરગામથી ધન-માલ લાવશું ને ઘેર જઈ મજા કરશું.” પરંતુ મજા શું ધૂળ કરે ? વચ્ચેથી પરગામજ સાંભળ્યું કે પત્ની જ ઊપડી ગઈ ! વળી પત્નીને લેવા નીકળ્યો તો અધવચ્ચે નોકરે દ્રોહ કર્યો ?-”આ વિચિત્ર ઘટનાઓએ પોતાના હૈયા પર એવી ઘેરી અસર કરી કે આમાં આપણું કાંઈ ઊપજે નહિ. મફતના શા સારું કૂટાવું ? પળવાર સંસારમાં તે રહી ન શક્યો ને તુરત જ ચારિત્ર લીધું. સુંદર રીતે પાળ્યું; અંતિમ સંલેખના કરી અને કાળધર્મ પામી સાતમા વૈમાનિક દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા. સોળસાગરોપમનું સ્વર્ગીય દીર્ઘ આયુષ્ય ! પણ અનઘક નોકર મરીને ગયો સાતસાગરોપમવાળી ત્રીજી નરકમાં.

એક પૈસા પર પણ નરક સાધી શકાય :- અનઘકને પૈસાએ શું આપ્યું ? વર્તમાનમાં ભયંકર મૃત્યુ અને ભવાંતરમાં દુર્ગતિ. પણ એની પાસે ખરાબ પૈસા આવ્યા હતા એટલે આવું થાય, એમ કહેવું છે તમારે ? ના, પૈસા જે તમારી પાસે છે તેવા જ તેની પાસે હતા. પૈસા તો એના એજ, પણ જેટલા પૈસા પરમાર્થમાં, દાનમાં ગયા તેટલા સારા; બાકીના જે તિજોરીમાં પૂરાઈ રહ્યા કે સંસારમાં વપરાયા તે તો નુકશાન જ કરનારા છે ! એક તાંબિયા પૈસા પર પણ નરક સાધી શકાય ! શું સમજ્યા ? અખતરો ન કરતા કે ‘લાવોને જોઈએ એક પૈસા પર કેમ નરકમાં જવાય...!’ રાજગૃહીનો દ્રમક, ભિખારી ભીખના ઠીકરા પર સાતમીએ

પહોંચ્યો. એ ઠીકરું ભરાવવાની બહુ લાલસા ન કરી હોત તો નરકગામી લેશ્યા શું કામ કરત ?

નરકમાંથી સિંહ :- નરકમાંથી અનઘક નોકરનો જીવ મારપીટમાં આયુષ્ય પૂર્ણ કરી વિન્ધ્યગિરિ પર સિંહ તરીકે ઉત્પન્ન થયો. કેવા અવતાર મળે છે. કર્મ જાણે કહે છે “કૂવામાં શેઠને ધકેલી દેવા માટે જે કૂરતા કરી હતી. હવે તેને યોગ્ય ભવ લેતો પરવાર ! તેથી તને ત્યાં વધુ કૂરતા કરવા મળશે !” કુદરતનું સંચાલન કેવું છે ? હૈયાની જે સારી કે નરસી ધરેડ તમે અહીંયાં શરૂ કરી તેવા પછીના ભવ મલે. હૈયું કેટલું બધું અને કેવું કઠોર કર્યું હશે કે ધર્મિષ્ઠ, ઉદાર અને વિશ્વાસુ એવા શેઠને કૂવામાં ધકેલવાનું કામ કર્યું હશે ? એટલે અહીં જેટલી વધારે નઠોરતા, કૂરતા, પાપની આસક્તિ કરી તેટલા પ્રમાણમાં તેનું પરિણામ પરલોકમાં ભયંકર.

જડ પર પણ કોમળતા રાખો :-

એવું પણ બને કે જાણે છે કે કેરી સજીવ છે છતાં કેરીની છાલ ઉતારીને એના પર ખુશ થયા કે, “કેરી આમ છોલાય !” તો આ કઠોર હાર્દિક પરિણામનું પરિણામ કેવું ? બીજા ભવે જીવતા જીવે શરીરની ચામડી ઊતરાવવાનો પ્રસંગ આવે. માટે સમકિતીના સ્વરૂપમાં કહી દીધું કે નિર્ધ્વસપણે તે કોઈ પાપ કરતો નથી. એક સોપારી ભાંગતા પણ હૈયું કોમળ રાખવાનું. ભલે જડ હોય, સચિત્ત નથી; છતાં હૃદયમાં કઠોરતાનો અભ્યાસ ન પડી જાય માટે કોમળતાનો ઉપયોગ રાખવો પડે. જ્યારે કોમળતા અહીંયાં સચવાય ત્યારે તે ભવાંતરમાં સગી થાય. પરંતુ જો કઠોરતાને સાચવી રાખી તો નોકર મરીને સિંહ થયો. હવે એ બિચારાના જીવનમાં અનેકાનેક પ્રાણીઓને સંહાર કરાવાનું કુદરતી સ્વભાવમાં જ કોરાઈ ગયું ! પરિણામ ? ત્યાંથી મરીને પાછો તેજ ત્રીજી નરકમાં રવાના થયો.

કયું પાપ મોટું ? ધનમૂર્છા કે જીવઘાત ? :- અહીં એક પ્રશ્ન જે મનુષ્યપણે શેઠને કૂવામાં નાખી પૈસાના લોભમાં ત્રીજી નરક ઉપાર્જી, તેમ જે સિંહનો ભવ પામીને પણ ત્રીજી નરક ઉપાર્જી, તૂલના કરો કે બેમાંથી કોનું, કયા ભવનું પાપ વધે ? મનુષ્યપણામાં એક જ વ્યક્તિને એક જ વાર કૂવામાં નાખ્યો, તે પણ મારી નાખ્યો નહિ, અને આ સિંહના જીવનમાં અનેકની હિંસા અનેકવાર ! કરપીણ રીતે હરણિયાં મારી ખાવાની વાત ! કૂર રીતે હાથી જેવાના ગંડસ્થલ ફાડી નરકવેદનાઓ આપવાની વાત ! આવાં પાપથી પણ ત્રીજી જ નરક ? અથવા આની સામે પણ શેઠને કૂવામાં ફેંકવાના પાપથી પણ ત્રીજી જ નરક ? ત્યારે સમજો કે મનુષ્યપણામાં શેઠનો વિશ્વાસઘાત માનવબુદ્ધિએ કર્યો, એ ભયંકર પાપ છે. વળી પૈસાની ગાઢ મૂર્છા કરી, તેથી જ જે વખતે સિંહે માર્યો તે વખતે રૌદ્રધ્યાનમાં ચઢી ગયો. આવું

કંઈ ભયંકર કર્યું હોય જેના યોગે ત્રીજી નરક સાથે તે સ્વાભાવિક છે. પરંતુ એ તો કહો તમને પંચેન્દ્રિયને મારી નાખવો તે જેટલું ભયંકર લાગે છે તેવું પૈસા પર મૂર્છા કરવામાં ભયંકરતા લાગે છે ? અહીંયાં પૈસા પર મૂર્છા કરી શેઠનો વિશ્વાસઘાત કર્યો તેનું જે પરિણામ, તેજ પરિણામ સિંહની કૂરતાનું ! એટલે ન સમજતા કે પૈસા પરની મૂર્છાનું પાપ ઓછું ભયંકર છે. વિવેક એનું નામ કે વસ્તુને જે રીતે શાસ્ત્રે ઓળખાવી હોય તે રીતે દેખાય. હિંસાની લોલુપતા રાખવી તે જેટલું ભયંકર છે, તેવું પૈસાની લોલુપતા તે પણ ભયંકર છે. આવો હૃદયનો વિવેક જોઈએ. પછી પાપ દેખે ને ગભરાય. પાપની વિચારણા આવતાં કંપે ! જેમ ઉંદરને બિલાડીની કલ્પના આવતાં કંપે તેમ. પાપની કલ્પના એ બિલાડી જેવા છે. જીવ ઉંદર છે. એનાથી એ ગભરાતો રહે કેવો ? કે આ જે મનુષ્ય જીવનમાં પાપો છે, જેવાં કે પૈસાની મૂર્છા, વિષયોની લાલસા, વિશ્વાસઘાત, અનીતિ, ઈર્ષ્યા, ધમંડ વગેરે; એમાં ભવોની પરંપરા દેખાય.

રુદ્રદેવના જીવને પહેલેથી જ કૂરતા લાગી ગઈ છે પૂંઠે, સિંહમાંથી ત્રીજી નરકમાં ગયો. ત્યાં સુધીમાં બીજા ૧૪ સાગરોપમ પૂરા કર્યા. ત્યારબાદ નરકમાંથી નીકળીને બાકીનાં બે સાગરોપમ તિર્યચના ભવોમાં ભટકીને પૂરાં કર્યા. ત્યાં પેલું ચંદ્રસાર દેવનું દેવલોકનું ૧૬ સાગરોપમનું આયુષ્ય પણ પૂર્ણ થયું.

● ચંદ્રસાર અને અનઘકનો ભવ પૂર્ણ ●

● અનંગદેવ અને ધનદેવ ●

શ્રી સમરાદિત્યનો જીવ બીજા ભવમાં સિંહકુમાર રાજપુત્ર, આચાર્ય શ્રી ધર્મઘોષસૂરિજી મહારાજ પાસે, અવધિજ્ઞાની શ્રી અમરગુપ્ત આચાર્ય ભગવાનનું ચરિત્ર સાંભળી રહ્યો છે. એ ચરિત્રમાં સોમા-દેવ-હાથી-દેવ-ચક્રદેવ-દેવ, ને ચંદ્રસારના ભવ વર્ણવ્યા. ચંદ્રસાર મરીને દેવ થાય છે. એમના પર પ્રથમ ભવથી શત્રુવટ રાખનાર અહીં જે એમનો નોકર અનઘક, તે મરીને ગયો ત્રીજી નરકમાં. ત્યાં સાત સાગરોપમ પૂરા કર્યા, અને કારમી કત્લેઆમ વેઠી મરીને વિધ્યાચલમાં સિંહ થયો. સિંહ એટલે અનેક પંચેન્દ્રિય જીવોના કૂર ઘાતનું જીવન ! તે મરીને ફરી તેજ નરકમાં પડ્યો. ત્યાં સાત, અને બીજા બે સાગરોપમ તિર્યચના ભવોમાં ભટકે છે. ચંદ્રસારનો જીવ દેવલોકનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને આજ જંબુદ્વીપમાં ભરત ક્ષેત્રના રથવીરપુર નગરમાં ગૃહસ્થ નંદીવર્ધન અને સુરસુંદરીના પુત્ર તરીકે જન્મ્યો. નામ રાખ્યું અનંગદેવ. અનઘકનો જીવ તેજ નગરમાં સોમ સાર્થવાહની નંદીમતિ

પત્નીનો ધનદેવ નામે પુત્ર થયો.

ધર્મપ્રાપ્તિ : આપકમાઈ :- અનંગદેવ અને ધનદેવની બાલ્યકાળથી મિત્રતા બંધાઈ, પણ ધનદેવની મિત્રતા ઠગાઈ ભરી. કેમકે જેવું વાવ્યું તેવું લણવાનું ! જેવાં દીધાં તેવાં લેવાનાં ! નરસા સંસ્કારોનું વાવેતર કર્યું એટલે એનાં ફળમાં નીચ ભાવના મળે. બંનેની મિત્રતામાં આકાશ-પાતાળનો ફરક છે. એકની સરળતાની મિત્રતા છે, બીજાની માયાની ! તેવામાં અનંગદેવને દેવસેન ગુરુમહારાજ મળી ગયા. ગુરુમહારાજે સર્વજ્ઞભાષિત જૈનધર્મનો મર્મ સમજાવ્યો. અનંગદેવને તે ખૂબ ગમી ગયો. ગમે જ ને ? પૂર્વ ભવોની ધર્મ સાધનાની મહેનત ચાલુ છે.

એક વાર એ વિચારે છે કે “પિતાજી પાસે ધનમાલ તો ઘણો છે, પણ એમાં આપણને શું ? આપકમાઈ ખાવામાં તો અપમાનકારિતા છે. માટે આપકમાઈ કરવા પદરેશ જઈએ.” એ વિચાર પિતાજીને જણાવ્યો. મા-બાપે ન જવા ઘણો સમજાવ્યો; પણ આને તો જવું જ હતું પરદેશ; તેથી છેવટે રજા મળી. એ કાળે આપકમાઈની લાલસા પણ પછીથી મોટા પરોપકાર કરવા માટે રહેતી; નહિ કે માત્ર રંગરાગના સ્વાર્થ પૂરવા; -આ એક વિશેષતા યાદ રાખવા જેવી છે.

ધનદેવની ઠગબુદ્ધિ :- બંને મિત્રો રત્નદ્વીપે જવા નીકળ્યા; અને પહોંચી પણ ગયા. ખૂબ રત્નો કમાયા અને સારી કમાઈ કરીને પાછા વળે છે. ત્યાં એક નગર આગળ મુકામ કર્યો. પરંતુ ધનદેવનું ચિત્ત કલુષિત છે, ત્યાં સારી વિચારણા લાવવી ક્યાંથી ? માત્ર નરસી જ વિચારણા, અને કષાય ભાવજ સૂઝે છે. મનમાં સંકલ્પ જાગ્યો કે “કમાણી ઘણી થઈ છે. એમાંથી આમ તો આપણને બહુ તો અડધો ભાગ મળે. પરંતુ બાકીનો અડધો ભાગ પણ ક્યાં ઓછો છે ? શું એ મિત્ર લઈ જાય ? ના, ના, શાનો લઈ જાય ? એને તો હું મારી જ નાખું !” સીધી મારવાની જ વિચારણા ! આશ્ચર્ય કરશો નહિ. એ બિચારો તો જૈનશાસન સુધી આવેલો નથી, એટલે આ વિચારણા કરે છે. પણ આપણે તો જૈનશાસનમાં આવી ગયા છીએ ને ? તો જે નહિ કરવા જેવી વિચારણાઓ, તે મનમાં નથી જ ઊઠતી ને ? બોલો ઊઠે છે કે નહિ ? સામો ભૂલ કરે છે ત્યારે તેની ભૂલ પર ઝટ નજર જાય છે, તો, આપણી જાત માટે તો જે પરમાત્મા, સદ્ગુરુ અને ધર્મનો સંયોગ પામ્યા છીએ, તેને છાજતું જ કરીએ છીએ ને ? પૂર્વના શ્રાવકો જેવું જીવન છે ને ? સામાની ભૂલો જોઈ જોઈને તો કાળના કાળ વીતી ગયા ! હવે ય જોવાનું બંધ નહિ ? આત્માને કંઈ લાભ તો ન થયો, પરંતુ મહાનુકસાન થયાં, તો હવે એનું દોષ-દર્શન બંધ કરો. આ જીવ તો અધમ બની ગયો છે. અજ્ઞાનતાના અંધાપામાં કંઈ દેખાતું નથી કે પૂર્વજીવનમાં કેવાં પાપ કરી કેવાં ભયંકર ફળ

ભોગવ્યાં છે ! “બસ, અનંગદેવને રત્નો લઈ જવા દઉં નહિ, અને આમેય એ મને ગમતો નથી, હૈયાને રુચતો નથી. પછી ભલેને એ મરતો.” મિત્ર મહાગુણીયલ છે; પણ આ મહાઅક્કર્મી છે. ગધેડાને સાકર ન ભાવે, તેમ આને ગુણીયલ એવો પણ મિત્ર ગમતો નથી.

બધું ઊજળું ગમે, મન નહિ !! એ શું ? :- હવે આગળ પાપવિચારણામાં ચઢ્યો, “આમ તો કોઈ મારવાનો ઉપાય દેખાતો નથી, પણ કોઈને ખબર ન પડે તે રીતે મારવો જોઈએ... પરંતુ હા... આ રીત ઠીક છે...” એમ કરીને એક યોજના ઘડી કાઢી. યોજના સફળ થશે કે કેમ તે નિશ્ચિત નથી. પણ યોજનામાં મન બગડવાનું નિશ્ચિત છે. નવરા મનનો ઉપયોગ આવો જ ને કે દુનિયાદારીની જ વિચારણાઓ, કે જેમાં કંઈ માલ ન હોય ? સારામાં સારી ધર્મસાધનામાં જોડાયા હોઈએ ત્યાં પણ મનનો દોર કેવો છૂટો ? પરમાત્માના ચરણની સેવા કરવાના મહાન સંયોગ મળ્યા ત્યાં તો એ ઉત્તમ આલંબન પામીને મનને મહા ઉજ્જલ કરી શકીએ. પણ ક્યાં છે એ કરવાનું ? માણસને કાયા મેલી નથી ગમતી તરત સાફ કરવાનું મન થાય છે. કપડાં મેલાં નથી ગમતાં; ધોઈ સાફ બાસ્તા જેવું કરવાનું લક્ષ રહે છે. તો મન કેમ મેલું ગમે છે ? બીજું બધું ઊજળું ગમે, અને મન-આત્મા મેલા ચાલે, એ શું !! એ કઈ સાવધાની ! પ્રભુની પૂજા વખતે મન ચોક્કમું કરવાની મહાન સગવડ છતાં મનના મેલની કેટલી બધી નચિતતા, કે જો દષ્ટિ બીજે ગઈ તો ખલાસ ! આંગળી નવ અંગે ફરી જાય તે માફ, બાકી મનની ગડમથલ જુદી જ ચાલતી હોય ! પછી મન ઠેકાણે રહે ક્યાંથી ? મનને ઠેકાણે લાવવાની જ્ઞાનીઓએ બતાવેલી યોજનાઓમાં પણ સ્થિર વિચાર ને પુરુષાર્થ નહિ ત્યાં શું થાય ? મનમાં સ્થિરતા લાવવા માટે અસ્થિરતા મૂકવી પડે. એ સમજવું જોઈએ કે “કિંમતીમાં કિંમતી મન મારી પાસે, તો શું એનાથી ઊંચામાં ઊંચી વિચારણાઓ ખૂટી ગઈ છે કે આવી ખોટી જળોજથા ચૂંથું ?” ખોટી વિચારણાથી મન થાકે. એને નિદ્રા પણ વધુ જોઈએ. પછી એક નવકારની પણ સ્થિરતા ન રહે. એટલે કે મન બહુજ નિર્બળ, અસાર અને અસ્થિર બની જાય છે. માટે જ ધર્મ ક્રિયા સિવાયમાં પણ મન મુફલીસ વિચારણામાં ન ભટકે તે જોવાનું.

કેટલા તરંગ નિષ્ફળ ? :- ધનદેવ અશુભ પૂર્વકર્મનો અભ્યાસ અને આ જીવનની હલકટ મનોવૃત્તિઓથી વિચારે છે, “એને ભોજનમાં ઝેર આપી દેવું, આપણે તો બે કામ થઈ જશે. આ દુશ્મનરૂપ લાગે છે તે ટળશે, અને પૈસા હાથમાં લાગી જશે.” શું છે આ ? ફરીથી ભવભ્રમણની તૈયારીઓ ! નગર આગળ પડાવ નાખ્યો. એટલે ધનદેવ કહે છે, “હું ભોજનની તૈયારીઓ કરી આવું.” એમ કહીને

ગયો. ભોજન તૈયાર કરાવ્યું. એક લાડુમાં ઝેર ભેળવી દીધું. “બસ, જઈને લાડુ ખવરાવી દઉં, કે કામ પતી જાય.” તરંગી માણસને તરંગની લિમિટ (મર્યાદા) નથી હોતી, એ શેખચલ્લીના તરંગ ! લાડુ લઈને આવે છે, ત્યાં વિચારે છે કે “બસ, હું એવો અજાણ્યો બનીને હવે આ લાડુ ખવરાવી દઉં કે મિલકત આપણા હાથમાં. પરદેશમાં કોણ પૂછનાર છે કે આ કેમ મર્યો. અને આ પૈસા તો એટલા બધા છે કે આમાં તો ન્યાલ જ થઈ જવાનું છે...”આવા આવા તરંગમાં બે લાડુ લઈને આવ્યો ખરો પરંતુ એ ભાન ભૂલી ગયો કે કયો લાડુ ઝેરવાળો છે અને કયો લાડુ ઝેર વગરનો છે. પાપકર્મના ઉદય જ્યારે આવી લાગે છે ત્યારે એકબાજુ તો કુમતિથી એ ચમરબંધી ચક્રવર્તી જેવાને પણ એક રાંક જેવો ગણે છે; પણ બીજી બાજુ એ પાપોદય જાણે કહે છે, “કરે જા કરે જા તું તરંગ; બધા તરંગની નીચેની એક ઈંટ ખેંચી લઉં કે બધા તરંગ તારા કડકભૂસ કરી દઉં !” દિવસમાં તરંગ કેટલા ઊઠે, ને કેટલા ફેંધલ (નિષ્ફળ) જાય છે ? ઘણા ને ? કે એવો કોઈ તરંગ મનમાં આવતો જ નથી ?

ઉન્નતિ અને ઉજ્જવલતાની ચાવીઓ :- જીવનની જે ઉજ્જવલતા ગણાય અને જે ઉન્નતિ ગણાય તે ક્યારે બને ? કે જ્યારે

૧. જીવન તરંગી ન બનાવાય તો.
૨. હલકી ભાવનાઓને સ્થાન ન અપાય તો.
૩. અપ્રાપ્તની તૃષ્ણા ને પ્રાપ્તની મમતા ઓછી થતી જાય તો.
૪. ખોટા સંકલ્પ-વિકલ્પ જે મન કરે છે તેના પર કાબુ રહે તો.
૫. બધી વિચારણાઓ સાત્ત્વિક અને પદ્ધતિસરની કરવા માટે પૂરી જાગ્રતિ હોય તો.

અનંગદેવ માટે ઝેર :- ધનદેવ અનેક વિકલ્પોમાં ચઢ્યો. એક ઊભી કરેલી ખોટી તૃષ્ણા કેટકેટલાં પાપ ઊભાં કરે છે ! જેને ચિત્ત નિર્મળ રાખવાની ઈચ્છા હોય, તેણે જગતના પદાર્થોની અન્યાયી-અજુગતી લાલસાથી દૂર રહેવું જોઈએ. જ્યારે આ દુષ્ટ ધનદેવ તો ક્યાં સુધીની પાપ વિચારણામાં ચઢ્યો ? “આ અનંગદેવને ઝેર આપી દઉં...” માત્ર વિચારણા કરીને અટક્યો નહિ પણ ઝેરવાળો લાડવો લઈને આવ્યો. મનમાં સંકલ્પ છે કે આ લાડવો એને આપી દઈશ; પણ તરંગમાં ને તરંગમાં એ ભૂલી ગયો કે બેમાંથી કયો લાડવો ઝેરવાળો છે. એ તો આવીને સીધો હોંશે-હોંશે અનંગદેવને ઝેર વગરનો લાડવો આપી ઝેરવાળો લાડવો પોતે લઈને હોંશે-હોંશે ખાવા બેઠો ! પછી હોંશે-હોંશે જ ઝેર મારે ને ? મનમાં શું હતું ? “બચ્યા, ખાને લાડવો, હમણાં તેને ખબર પડી જાય છે. તું ધન શાનો લઈ

જાય ? આજે ઠીક ઘાટમાં આવ્યો છે. ખાઈ લે ! બસ, પછી મોટી રત્નોની કમાણીના બંદા માલીક થઈ જવાના !...” તરંગ પર તરંગ ચાલ્યા. ખબર નથી કે આ તરંગનો વિષય હું જ બનવાનો છું. દુર્જનતા સામે સજ્જનોના પુણ્ય જો કામ ન કરતા હોય તો તો દુર્જનોનું સામ્રાજ્ય ચાલે ને ? પુણ્ય એક એવી અટલ સત્તા છે કે સામેની ભલભલા ચમરબંધીની પોલિસીબંધ આક્રમક યોજનાઓ પણ રદબાતલ થઈ જાય ! ત્યાં પેલાને નીપજતું કાંઈ નથી, અને પોલિસી વગેરેનું પાપ માથે ચઢે છે. ધનદેવ તરંગમાં ચઢી ક્યાં સુધી પછડાયો ? તો કે પોતાના લાડુનું ઝેર પોતાને જ અંદર પરિણામ પામી ગયું ત્યાં સુધી ! વિષની ઉગ્રતાથી એને ચક્કર આવવા લાગ્યા. દુનિયા ભમતી લાગી. ત્યાં થોડી જ વારમાં એ નીચે પટકાઈ પડ્યો. મૂર્ચ્છિત જેવો થઈ ગયો. ખબર પડી કે ઝેરનો લાડવો પોતે જ ખાવાનો આવ્યો ! પરંતુ હવે બાજી હાથમાં નહોતી. ઝેરની અસર આરપાર પહોંચી ગઈ, પૂરો બેભાન થઈ ગયો. અહીં અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ પોતાના અનંગદેવ તરીકેના ભવની હકીકત કહે છે કે ધનદેવની આ સ્થિતિ જોઈ હું (અનંગદેવ) તો હેબતાઈ જ ગયો ! “આ મરવા પડ્યો ? ભોજન તો અમે બંનેએ હમણાં જ કર્યું. એટલામાં આને આ શું થઈ ગયું ? હવે મારે શું કરવું ?” એમ વિચાર કરું છું ત્યાં તો ધનદેવ તીક્ષ્ણ ઝેરની કારમી વેદનાથી મરી ગયો.

શલ્યનો ઉદ્ધાર એક મહાન કાર્ય ! :- જોવાની ખૂબી એટલી જ છે કે હવે પોતાને સમજાઈ જવું જોઈએ કે “ઝેર અનંગદેવને ખવરાવવાનું કર્યું, તે ઝેરે મારા જ પ્રાણ લીધા. અહો ! કેવી ખરાબ ભૂલ મેં કરી ? વળી એનું ફળ પણ મેં તત્કાળ ભોગવ્યું ! કેવો હું અધમાધમ ! લાવ. હવે ઠગાઈ છોડી દઉં... મારા દુષ્ટ્યનો પશ્ચાત્તાપ કરી લઉં...” આવો કોઈ વિચાર ધનદેવને નથી. એટલે જ શાસ્ત્ર કહે છે- “હૃદયમાં પડેલા પાપશલ્યોનો ઉદ્ધાર કરવો ઘણો જ કઠીન છે.” શ્રી મહાનિશીથસૂત્રમાં શલ્યોદ્ધારનું એટલું બધું વિવેચન કર્યું છે કે એક જ જીવનમાંય શલ્ય કેટલાયે સેંકડો-હજારો વર્ષો સુધી નડ્યા કરે છે. પછી એ અનેક જીવનોમાં ભયંકર દુર્દશા સર્જે છે. તે ઉપરથી આત્માએ સમજવું જોઈએ કે આ જીવનમાં એ તત્ત્વની સમજ મળી છે, તો શલ્યનો ઉદ્ધાર કરી લેવો ખાસ જરૂરી છે. અનાદિની અજ્ઞાન વિટંબણામાં જીવે કેવાં કેવાં પાપ સેવ્યાં હશે તે કલ્પી લઈ આ જીવનને નિષ્પાપ બનાવવાનો પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. અહીંયાં મળેલી અનુપમ જિનવાણીમાં ખૂબજ સરળતાપૂર્વક તત્ત્વની ઓળખ પ્રાપ્ત થાય છે. જો પાપને ઓળખવાનું મળે છે, તો જ પાપથી પાછા હઠવું સહેલું છે. ઓળખ નહિ ત્યાં શું થઈ શકે ? આની સ્થિતિ ઓળખની શક્યતા સામે પાપવૃદ્ધિની છે. પૂર્વના ભવમાં સિંહે ફાડી ખાધો

છતાં સદ્બુદ્ધિ જાગી નહિ. પાપબુદ્ધિ મૂકવી મુશ્કેલ છે ! એજ જીવનમાં કરેલાં દુષ્કૃત્યોનો-વિશ્વાસઘાતનો-ચોરીનો, અને અન્નદાતા શેઠ જેવા પંચેન્દ્રિય મહાત્મા માનવને કૃવામાં ધકેલવાનો ભયંકર કીમિયો કર્યો. તેનું આ ફળ કેમ ન હોય કે હજી પણ પાપની ઓળખ નહિ. અહીંયાં પણ ઝેરથી મરે છે છતાં પણ દુર્બુદ્ધિ છોડવાની વાત નહિ. જીવનનું મૃત્યુ ખરું પણ દુર્બુદ્ધિનું મૃત્યુ નહિ ! આયુષ્યનો અંત ખરો પણ પ્રપંચનો નહિ ! કેવી કમનસીબી !

ભવેભવે મારવાની બુદ્ધિ સમાન, અને મારવાનું કાર્ય એક સરખું દેખાય છે તો સજામાં ફરક કેમ ? : ધનદેવ નરકે :-

ધનદેવ મરીને ચોથી નરક :- ‘પંકપ્રભા’ નામની પૃથ્વીમાં નવ સાગરોપમના આયુષ્યવાળો નારક-જીવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો. વધુ ને વધુ નીચી નરક ક્યારે સંભવે ? દુર્બુદ્ધિની ઉગ્રતા વધુને વધુ વધતી જાય ત્યારે જ ને ? દેખાવમાં તો માત્ર દેખાય કે “આને મારું.” આટલી બુદ્ધિ કરી બધે. પરંતુ તેમાં એક વખતે પહેલી નરકમાં, બીજી વખત બીજામાં, અને આ વખતે ચોથી નરકમાં ગયો ! મારવાનો વિચાર બધે સરખો છે પણ નરક તો વધતી જાય છે ! તો પ્રશ્ન થાય છે કે મારવાની જે બુદ્ધિ કરી એ બુદ્ધિમાં શું ફરક પડી ગયો કે સજામાં ફેરફાર થતાં, નીચી નીચી નરક સાધે છે ? હા, એ વાત નક્કી છે કે દુર્બુદ્ધિ સમાન હોય તો ફળ સમાન આવીને ઊભું રહે. દા.ત. ચાકુનો ઘા એક સરખો થતો હોય તો એક પ્રહારે જે છેદ થયો, તેવો છેદ બીજા પ્રહારે પણ થાય. પરંતુ બીજો ઘા જો ઊંડો પડ્યો છે, તો સમજવું પડે કે ભારે હોવો જોઈએ. તેમ અહીંયાં નરક મોટી મોટી થાય છે, તો દુર્બુદ્ધિ જરૂર વધુ ઉગ્ર હોવી જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૩, અંક-૪૩, તા.૯-૭-૧૯૫૫

દુર્બુદ્ધિ ઉગ્ર શાથી ? :- દુર્બુદ્ધિને ઉગ્ર બનાવનાર છે પાપનો અભ્યાસ. જે પાપનો અભ્યાસ વધારે થવા માંડે, તેના માટેની દુર્બુદ્ધિ-માનસિક ખોટી લાગણી-વધુ ઉગ્ર બનતી જાય છે. રુદ્રદેવનો જીવ મારવાની કાર્યવાહી લેતો આવે છે ! તો એ અંગેની બુદ્ધિ બગડતી આવે છે ! પ્રપંચ ખેલવાનો અભ્યાસ કરતો આવે છે, તેથી પ્રપંચની દુર્બુદ્ધિ વધતી આવે છે. આ સમજી રાખો કે હિંસા, જૂઠ, માયા, અનીતિ, કામ, લોભ ઈત્યાદિનો જેમ જેમ અભ્યાસ વધે તદનુસાર દુર્બુદ્ધિ અંદરમાં વધારે વધારે વિકસવાની. માટે જ સમકિતી જીવ સંસારથી ગભરાતો હોય; “જેમ જેમ હું આ સંસારનો વધારે અભ્યાસ કરીશ, તેમ તેમ મારી દુર્બુદ્ધિ વધારે પ્રબળ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ- સમરાઈચ્ય કહા.” (ભાગ-૨૨) ૧૧૫

થતી જશે.” કહો ને સંસારમાં તમારે શાનો અભ્યાસ વધારે છે ? દુકાને જઈને સામાયિકની ભાવના જ રુકાવે રાખો છો ને ? અને બહેનો તો ઘરના કામકાજમાં જીવરક્ષાની પૂજણીઓ જ લઈ-લઈને ફરતી હશે ને ? જીવનમાં જેમ જેમ દિવસો પસાર થાય છે, તેમ તેમ પાપનો અભ્યાસ વધે છે કે ઘટે છે ? એક પાપને અનેકવાર સેવવું તે તેનો અભ્યાસ ! આ અભ્યાસથી અંદરની દુર્બુદ્ધિ જોરદાર થવાની છે. કદાચ તેનો જોશ ખરેખરો અહીંયાં નહિ દેખાય, પણ ભવાંતરમાં એ જોરદાર દેખાશે. એટલા માટે સમકિતી અહર્નિશ ઝંખે છે કે “હે પ્રભુ ! આ પાપના અભ્યાસથી ક્યારે છૂટો થાઉં ?” અરે પાપના અભ્યાસનો ભય તો ખરો જ, પણ એના સાધનભૂત પાપનાં અધિકરણ જે ઘરવખરી સુદ્ધાં, તેનો ય ભય હોય છે. આ જીવનમાં ચારિત્ર લેવાની ભાવના રાખી હોય, પણ જ્યાંસુધી અધિકરણોના ઉપયોગથી પાપનો અભ્યાસ ચાલુ છે, ત્યાંસુધી તે ચારિત્રની ભાવના માટે ઉપકારી નથી જ. કોડ રાખ્યા હોય કે, “મોટા થઈને ખૂબ ચારિત્ર પાળી લઈશું.” પણ ચાલુ જીવનમાં આરંભ-સમારંભ, પરિગ્રહ, સ્વ કે પરના વિષય સુખની કાળજી, કોધાદિ લાગણીઓ વગેરેના અભ્યાસ પેલા કોડને કોડમાં જ રાખે છે. “પર્યુષણાં ગયાં તો હવે ખૂબ ખાઈ પી લઈએ ! વળી નવાં પજુસણમાં તપનું જોઈશું.” આમ કરીને જેમ જેમ પાપના રૂચિપૂર્વકના અભ્યાસ વધે છે તેમ તેમ મલીન લાગણીઓ વધવાની. માટે ભાવનાઓ એવી જાગવી જોઈએ કે જીવનમાંથી પાપ સદંતર નીકળી જાય.

વિકથામાં વિનાશ ! :- આ અવધિજ્ઞાની મહર્ષિના જીવન ચરિત્રમાં દુશ્મન રુદ્રદેવના પૂર્વ ભવોમાં આ વાત બરાબર જોવા મળે છે. દુર્બુદ્ધિ અને ખરાબ લાગણીઓ વધુ ને વધુ ઉગ્ર બનતી જાય છે એ નિશ્ચિત છે. કેમકે એને વધુ વધુ ધોર નરકોમાં ઘસડનારી થાય છે. તો એ પરથી આપણે આપણા જીવનમાં પહેલી તકે આ કરવા જેવું છે કે, ‘જ્યાં સુધી બધાં પાપ ન છોડી શકીએ ત્યાં સુધી ય બીનજરૂરી પાપો તો નીકળી જવાં જોઈએ જ.’ દા.ત. નવરા પડ્યા તો મનને થાય છે કે “લાવ ૧-૨ કલાક ગામગપાટા હાંકી આવું.” પણ ખરી રીતે તો ત્યાં થવું જોઈએ કે-આ વિકથાનાં પાપ એવાં રસવાળાં હોય છે કે એથી દુર્બુદ્ધિની ઉગ્રતા વધે છે; કુમતિનું જોર વધે છે. એમાંથી આત્મવિનાશ સર્જાય છે. નિંદા-કુથલી કરવામાં હૈયે સુમતિ નથી, કુમતિ છે. એ પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવામાં કુમતિનું જોર વધે છે. પછી ભલે આપણે કસાઈનું કામ હાથેથી ન કર્યું, પણ વાત-ચીતમાં એ પ્રસંગ લઈ આવ્યા કે ‘સામ્યવાદીઓ આવા હતા, ને અમેરિકાએ એનો બરાબર ખોડો કાઢી નાખ્યો !’-આ પાપકથા છે. વાત શી કરી ? “સામ્યવાદીઓ જોરમાં ઉઠ્યા હતા પણ અમેરિકાએ ઠીક ખોડો કાઢી નાંખ્યો.” ઠીક ખોડો એટલે ? અમેરિકાએ જે

૧૧૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“અનંગદેવ અને ધનદેવ” (ભાગ-૨૨)

કતલ કરી નાખી તે બરાબર થઈ ગયું ! શું નીકળ્યું આમાંથી ? જાતે કતલ ન કરી, પણ કતલને સારી માની ! એટલે ‘મનુષ્યની કતલ તે ભયંકર બૂરી ચીજ છે,’- એ જાતની દયાની લાગણીનું ખૂન થઈ ગયું ! ‘બિચારા જીવમાત્ર સુખને ચાહે છે. એને દુઃખ ન આવો.’- આ દયાની ભાવના મરી પરવારી ! અંતરમાં હિંસાની કુમતિ વધી. આજે એવા સુકુળમાં જન્મ્યો છે કે એ કાયાથી હિંસા નહિ કરે. પણ આ વિકથામાં જ એવું આયુષ્ય બાંધી લેશે કે એ આયુષ્ય જાણે નોટિસ આપી દેશે કે “જાઓ, અહીંયાં જે હિંસાની મતિ કેળવી છે તેને નરકાદિમાં વિકસાવો !”

ઘર તરફ :- નિંદા-વિકથા બિનજરૂરી પાપ છે. તેને પહેલી તકે દૂર કરવાની જરૂર છે, કેમકે એમાં કુમતિનું જોર વધે છે. એ ક્યાં સુધી લઈ જાય ? ભવાંતરમાં એવો ભવ આપી દે કે જ્યાં દયાનું નામ-નિશાન નહિ ! બિલાડીનું મોંઢું એજ શસ્ત્ર ! એનો અવતાર એટલે કૂરતાનો જ અવતાર ! પૂર્વે વધારેલી કુમતિનું એ ફળ છે. પાપના અભ્યાસથી કુમતિનું જોર વધે છે. તે જાણી પાપનાં અભ્યાસ ઓછાં કરવા માટે બધાં બિનજરૂરી પાપોને દેશવટો દઈ દેવો જોઈએ. ધનદેવને પાપનો અભ્યાસ પૂર્વના ભવોથી વધતો ચાલે છે. એટલે આ ભવમાંથી ગયો ચોથી નરકના ભવમાં ! અનંગદેવ સજ્જન છે. તો એને મિત્રને મરેલો જોઈ ભારે દુઃખ થયું ! કારણની ખબર નથી. “અહાહાહા ! આ મિત્રને શું થઈ ગયું ? અરેરે, આવો સારો મિત્ર મરી ગયો ?” પાયખાનું પોતાની દુર્ગંધ ગમે તેટલી ફેલાવે પણ પાસેનાં મોગરાનાં ફૂલ પોતાની સુવાસ નહિ મૂકે. એમ આ સજ્જન અનંગદેવ પોતાની સજ્જનતાની સુવાસ નથી મૂકી દેતો, ભલે ધનદેવ ગમે તેવો હતો. એનું મૃતકાર્ય કરી ઉદ્વિગ્ન દિલે એ પોતાને નગર પાછો આવ્યો. આવીને ધનદેવના કુટુંબીઓને કહે છે, “મિત્ર તો મરી ગયો, પરંતુ એનો હિસ્સો તમે લ્યો. એય એના હિસ્સા કરતાં પણ અધિક લ્યો.” એમ કરી ઘણું ધન એના કુટુંબીઓને આપ્યું અને પોતાની પાસે વધેલા રત્નો સન્માર્ગે ખર્ચી નાંખ્યા.

ધનદેવના મૃત્યુ ઉપર અનંગદેવની વૈરાગ્ય ભાવના :- આપ કમાઈ શા માટે કરવાની ? આ દાનના પરાક્રમ કરવા માટે ! પૂર્વે એવી હોડ ચાલતી હતી કે “હું ફલાણા કરતાં વધુ દાન આપું.” ‘એની પાસે બંગલો છે, તેવો હું બાંધું,’- એમ નહિ, પણ ‘પરમાર્થ વધુ કરું’ એમ હોડ કરે. અનંગદેવ કમાઈ લાવેલાં રત્નો સન્માર્ગે ખર્ચી નાખ્યાં એટલો જ પરમાર્થ નહિ. પણ ખરું તો મિત્રનો આવો કરુણ પ્રસંગ જોઈ વિચારે છે “મિત્રે મારી સાથે બધી ધાંધલ આપ કમાઈ માટે કરી, ને પૈસા ક્યાં રહ્યા ? અને એ ક્યાં ગયો ? એને અંતે શું મળ્યું ? કેવળ પાપનાં સ્થાનક સેવીને પાપકમાઈ !” દુનિયાની બધી ધાંધલ કર્યાનું પરિણામ શું ? માલ

બીજા ખાય ! ને માર તમે ખાઓ ! એ જ કે બીજું કાંઈ ?

કરે તેજ ભરે :- જાતે જેટલી અઢાર પાપસ્થાનકની ધાંધલ કરવામાં આવે છે, તેટલો પોતાના જ માથે ભાર વધે છે. ‘કરે તે ભરે’-આ દુનિયામાં દેખાય જ છે. મિત્રની જે પૈસા પર આવી સ્થિતિ થઈ તેવા પૈસાને શું કરવાના ? સન્માર્ગે જોડી દો ! પાપસ્થાનક સેવીને, નવાં પાપ ઉપાજી, તથા વટાવાતાં પૂર્વ પુણ્ય ખૂટાડી પૈસા લઈ આવ્યા; અને પાછા એ પૈસાને પાપમય સંસારમાં જોડ્યા ! એટલે પાપની સીમા રહેવાની ? પુણ્ય ઉદયમાં આવી સિલકમાંથી ખૂટવા તૈયાર હોય તો જ પૈસા મલે. તેવા પૈસા પાછા સંસારમાર્ગે ખર્ચાય એટલે નવાં પુણ્ય વધવાને બદલે પાપના સ્ટોક વધવાના.

અનંગદેવે પૈસાની બાજી જોઈ લીધી, સન્માર્ગે પૈસા જોડી દીધા; અને મિત્રના મૃત્યુ પ્રસંગથી પોતે બાકીના સંસારના સુખ પ્રત્યે પણ દુર્ભાવિવાળો બની ગયો. શું ? મિત્રના થયેલા અકસ્માત મૃત્યુથી પોતાના ચિત્ત પર વિરાગની એટલી બધી ઊંડી અસર થઈ ગઈ કે કમાઈ લાવેલાં રત્નો પર મૂર્ચ્છા જાગી નહિ અને સમસ્ત સંસાર સુખો પર પ્રીતિ પણ રહી નહિ ! આ બેય વસ્તુ જીવનમાં થવી દુર્લભ છે. રત્નો પરથી મૂર્ચ્છા ટાળીને પિતાના ઘરનાં બાકીનાં સુખોને પણ નકારવા માટે સાત્વિકતા જોઈએ. અનંગદેવનો ત્યાં ભાગ્યનો સિતારો ચમક્યો અને દેવસેન નામના આચાર્ય મહારાજ પધારતાં એ સંસાર ત્યજી અણગાર બની ગયા !

દારૂની ઓળખમાં દારૂથી દૂર રહેવું જોઈએ :- મોક્ષ તરફની નિકટતા કેમ સધાય ? સંસારમાં બનતી ઘટનાઓ પરથી વસ્તુના પરમાર્થનો તાગ કઢાય. વસ્તુતત્ત્વની ઓળખાણ થાય અને એને અનુરૂપ જીવન બનાવાય તો નિકટતા થાય. ધારો કે આપણે જોયું તો ખરું કે “આ માણસ દારૂ ઢીંચીને પીઠામાંથી નીકળ્યો, અને બહાર આવી કપડાં દૂર ફગાવી દઈ નાગો થઈ નાયવા માંડ્યો ! ને પછી પડ્યો ગટરમાં !” આ નજરે જોયું ને પછી જો આપણે દારૂના પીઠામાં પેસીએ અને દારૂની બે બાટલીઓ મંગાવી લગાવીએ, તો દારૂના સ્વરૂપને શું ઓળખ્યું ? તત્ત્વના સ્વરૂપને શું પિછાણ્યું ? જોયું-પિછાણ્યું તો એ કહેવાય કે “દારૂ પીધા પછી આવા ભયંકર હાલ થાય છે, તો ન જોઈએ એ મારા જીવનમાં.” આ સ્વરૂપ સમજીને એવા સ્થળેથી ચાલતો થઈ જાય તો વસ્તુ સ્વરૂપ સમજ્યો ગણાય. બસ, અનંગદેવે તે જોઈ લીધું; ‘મોહના અને સંસાર પ્રપંચના નશાથી જીવની કેવી કફોડી સ્થિતિ થાય છે ! માટે મૂકી દઈ એને !’ ચારિત્ર લઈ સારી રીતે પાળ્યું, અંતિમ અણશન કરી દસમા દેવલોકમાં ઓગણીસ સાગરોપમવાળા દેવ થયા.

અનંગદેવ સ્વર્ગે :- અહીં પણ ખૂબી જોવાની છે. જેમ પેલા જીવને પાપનો

વધુને વધુ અભ્યાસ એ દુર્બુદ્ધિ વધુ મલીન બનાવી એને નીચી-નીચી દુર્ગતિમાં મોકલે છે, તેમ આને ધર્મનો અભ્યાસ સદ્બુદ્ધિનું જોસ વધુને વધુ વધારી ઊંચા ઊંચા દેવલોકમાં પહોંચાડે છે ! પછી આ વસ્તુ પણ સહજરૂપે બને છે, કે જગતમાં એકજ એવો પ્રસંગ જોઈ હિતનો માર્ગ પકડી લેવાય ! પૂર્વ જીવનના ચાલી આવતા સુંદર સંસ્કારથી ત્યાગ સહજપણે ગમે છે ! આજે આપણને જો આહાર છોડી તપ કરવા, અને ભોગ છોડી ત્યાગ કરવા માટે જો જોર કરવું પડતું હોય, મનને પરાણે મનાવવું પડતું હોય, તો તેનું મુખ્ય કારણ, પૂર્વજીવનોનો અભ્યાસ નથી, તે છે. પૂર્વ જીવનના આત્મગુણોનો અભ્યાસ સુંદર થઈ જાય તો પછીની જીવનમાં તે વસ્તુ સરળ બની જાય છે. ત્યાગ-બ્રહ્મચર્ય-દાન-શીલ-ને તપ બધું સહજ ! એવા પણ આ દુનિયામાં માણસો છે કે જે દાનશીલ, ત્યાગ-વ્રત વગેરે નિયમોને હૃદયના આંચકા વિના-મન પર કંટ્રોલ મૂક્યા વગર-સહેજે કરી શકે છે. કદાચ આપણી પાસે એ અભ્યાસ નથી; તો હવે અહીંયાં પણ એ અભ્યાસ કરીએ તો ઉત્તર જીવનમાં સહજભાવે ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય એમ છે; પરંતુ ખૂબ હૃદયના આનંદ સાથે એ ધર્મનો અભ્યાસ કરતા જઈએ તો. અનંગદેવને એ કોટિનો પૂર્વજીવનોનો અભ્યાસ છે એટલે સારોય સુખમય સંસાર છોડતાં જરાય જોર કરવું પડતું નથી ! સમજી લ્યો કે જીવન આપણે જે રીતે જીવવું હોય તે રીતે જીવી શકાય છે. અનંગદેવનું મન સહજરૂપે એ માર્ગે લાગી જાય છે. છેવટે અણશન કરી દેહનો ત્યાગ કરવામાં પણ વીર્યોલ્લાસ અપૂર્વ છે. તો મરીને દશમાં દેવલોકે પહોંચી ગયા ! આયુષ્ય ૧૯ સાગરોપમ.

● અનંગદેવ-ધનદેવ ભવ સમાપ્ત ●

● વીરદેવ - દ્રોણક ●

જંબુદ્વીપમાં ઐરાવતક્ષેત્રમાં ને હસ્તિનાપુર નગરમાં હરિનંદિ ગૃહસ્થની લક્ષ્મીમતી ભાર્યાની કુક્ષીએ અનંગદેવનો જીવ દેવભવમાંથી ચ્યવી વીરદેવ તરીકે જન્મ્યો.

ત્યારે, ઠેઠ સોમાના ભવથી દુશ્મનાવટ કરનાર પતિ રુદ્રદેવનો જીવ અનંગદેવ સામે દુશ્મન ધનદેવ થઈ ચોથી નરકમાં ગયો છે. તે નવ સાગરોપમના આયુષ્યમાં કૂર રીતે કપાવા-છેદાવા પૂર્વકની ઘોર પીડાઓ વેઠી, ત્યાંથી નીકળી સર્પ થયો. અનેક જીવોને મારી-મારીને ઘોર પાપથી પોતાના પિંડને પોષ્યો, હવે કહો કે પરિણામ ક્યાંથી સારું આવે ? વનમાં ફરતો કેઈ જીવોનો ઘાત કરે છે; ત્યાં અચાનક એક વાર દાવાનળમાં ફસાઈ ગયો, તેમાં બળીને મર્યો. કુદરત જાણે કહે

છે કે ‘તું ગમે તે રીતે મર, જેર ખાઈને મર, કે કપાઈને મર ! પણ રુદ્રદેવના ભવથી કમાઈ લાવેલા દુર્બુદ્ધિ તને છોડવાની નથી !’ તે એના પાપે મરીને પાછો એજ ચોથી નરકમાં પહોંચ્યો. કંઈક ન્યૂન એવા દસ સાગરોપમનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી, ત્યાંથી નીકળી, એણે અનેક તિર્યચના ભવ કર્યા; અને પાછો વીરદેવ જ્યાં જન્મ પામ્યો છે, તેજ હસ્તિનાપુર નગરમાં મનુષ્યનો અવતાર પામ્યો. જુઓ ભવિતવ્યતા ! વૃદ્ધ ઈન્દ્રશેઠની નંદિમતિ પત્નીનો દ્રોણક નામે પુત્ર થયો.

પ્રીતિ-કપટ :- એક બાજુ વીરદેવ અને બીજી બાજુ દ્રોણક-બંને ઊછરવા માંડ્યા ! કળાઓ શીખ્યા. બંને વચ્ચે પ્રીતિ થઈ. પણ વીરદેવની પ્રીતિ સાચી અને દ્રોણકની પ્રીતિ કપટભાવની ! એવામાં એક વખત માનભંગ નામના ગુરુ મહારાજ હસ્તિનાપુરમાં પધાર્યા. જિનેશ્વરદેવનો માર્ગ પ્રરૂપ્યો. વીરદેવે એમની પાસે શ્રાવકધર્મ અંગીકાર કર્યો. આથી દ્રોણકને થયું કે “આ વીરદેવે ધર્મ સ્વીકાર્યો અને હું નહિ સ્વીકારું તો એને મારા તરફ એટલું આકર્ષણ નહિ રહે. તો હું પણ વ્રત લઉં જેથી એનો પ્રેમ વધે.” એમ વિચારી પોતે ઊભો થઈ ગયો અને આચાર્ય ભગવંત પાસેથી દ્રવ્યથી ધર્મ સ્વીકારી લીધો ! અર્થાત્ ભાવથી નહિ.

ધર્મની કદર :- પરિણામ એ આવ્યું કે મિત્ર દ્રોણકે ધર્મ સ્વીકાર્યો એ જોઈ, અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ કહે છે કે ‘મને (વીરદેવને) એના પર ધર્મપ્રેમને લઈને પ્રીતિ વધુ સ્થિર થઈ ગઈ !’ પરંતુ એનું પરિણામ શું ? કપટીની કપટલીલા આ ધર્માત્માને વધુ ધોખામાં ઉતારનારી થશે. પાછો વીરદેવ પ્રીતિ વધારીને બેસી ન રહ્યો; ઉપરથી એને પોતાના ઘેર બોલાવી, “આ તો મારો સાધર્મિક ભાઈ !” એમ કરી ઘણું દ્રવ્ય આપ્યું. પૈસાની ગઠડી બાંધી આપી, કહ્યું ‘લઈ જા આ ધન, એનાથી અનિંદનીય-માર્ગે વ્યાપાર કરજે.’ દ્રોણક શ્રીમંત નહોતો. સામાન્ય સ્થિતિનો હતો. તેથી ધર્મના અનુરાગી વીરદેવને એ સ્વાભાવિક જ લાગે કે ‘મારો આ સાધર્મિક શા માટે એવી સામાન્ય સ્થિતિમાં રહેવો જોઈએ ?’ માટે ધર્મબંધુને ધન આપી ઊંચે લાવવા સગવડ કરી આપી. પોતે ધર્માત્મા છે એટલે પૈસા આપવા સાથે એ સાવધાની આપી કે “આનો અનિંદનીય-માર્ગે ઉપયોગ કરજે, પણ નિંદનીયમાર્ગે નહિ. હલકી કોટિના કે અનીતિના વ્યાપાર ન કરતો, કે લોકમાં અધમ ગણાતો ઉપયોગ ન કરતો.”

ધર્મરાગનું પ્રતીક શું ? :- અહીં વીરદેવનો ધર્મરાગ જોવા જેવો છે. દ્રોણક ધર્મ સ્વીકારે છે એટલા માત્રથી વીરદેવ એને અઢળક દ્રવ્ય આપે છે. આપણે આપણી જાત માટે વાત તો ખાસી મઝેની કરીએ છીએ કે ‘અમનેય ધર્મપ્રેમ છે; અમે કાંઈ અધર્મી નથી; અમેય ધર્મના રાગ વિનાના નથી.’-પરંતુ આ આપણો

દાવો કેટલે અંશે વ્યાજબી છે એ ખૂબ ખૂબ વિચારણા માગે છે. આપણા ધર્મરાગનું પ્રતીક શું છે ? જે વસ્તુ પર પ્રેમ છે એનો ગમે ત્યાં ય વિકાસ થાય; પણ તેથી આપણને જો પ્રેમ ન ઊભરાય તો એ વસ્તુ પર પ્રેમ શાનો ?

આપણે કહીએ કે ‘પ્રભુભક્તિ ઉપર અમને પ્રેમ છે;’ પણ જો બીજાને ત્યાં પ્રભુભક્તિ વિકસતી દેખાઈ તે ખમાતી નથી, તો શુદ્ધ પ્રભુ-ભક્તિના પ્રેમી આપણે ક્યાં રહ્યા ? જો શુદ્ધ પ્રભુભક્તિનો પ્રેમ છે તો તે ગમે ત્યાં દેખાય, -આપણા દુશ્મનમાં પણ દેખાય, -તોય ‘એ મારા નાથની ભક્તિ છે’ એમ સમજી એ પ્રભુભક્તિ ઉપર પ્રેમ જ થવો જોઈએ. અરે ! એટલું જ નહિ પણ એ પ્રભુભક્તિ ગમવાની રૂએ એને આચરનારા પ્રત્યે દુશ્મનાવટ ભૂલાઈ જવી જોઈએ. કાં તો પ્રભુભક્તિ ઉપર તેવો પ્રેમ નથી. એટલે અંતરમાં પ્રભુભક્તિ ઉપર દુશ્મનાવટ તેટલી જ ખડી રહે છે. અથવા દુશ્મનાવટના અંધાપામાં આપણે એની મહાકિંમતી પ્રભુભક્તિ જેવી ચીજને બહુ માનવા તૈયાર નથી. તેથી કેટલીકવાર આપણા ઉદ્ગાર નીકળી પડે છે કે ‘હવે જોઈ-જોઈ એની પ્રભુભક્તિ ! જોયો-જોયો એનો તપ ! લુચ્યાએ અમારી સામે કેટલું કર્યું છે !’ શું છે આ ?

વૈરનો અંધાપો :- વીરદેવને દ્રોણકમાં વ્રતસ્વીકાર જોઈ પ્રેમ વધી ગયો. તેમાં એને પહેરામણી કરી.

કેટલેક સ્થળે દેખાય છે કે એક પ્રભુભક્તિ કરનારી ભજન મંડળી બીજી તેવી ભજન મંડળી ઉપર ઈર્ષ્યા કરે છે, શાસ્ત્રો ભણેલો એક વિદ્વાન શાસ્ત્રો ભણેલા બીજા વિદ્વાન ઉપર ખાર રાખે છે. દયાદિ પરોપકારનાં કાર્ય કરનારી એક સંસ્થા બીજી સંસ્થાનું ઘસાતું બોલે છે. આમાં, “પ્રભુભક્તિ શાસ્ત્રજ્ઞાન અને પરોપકાર એ જીવોને આશીર્વાદભૂત વસ્તુઓ છે, તો ગમે ત્યાં વિકસો. એ જોઈને મને ખુશી થાય છે,”- એ વસ્તુ ક્યાં રહી ? આવા આત્મોપકારક પદાર્થો પરનો શુદ્ધ પ્રેમનો એ મહિમા છે કે એ અવશ્ય તે પદાર્થોની અનુમોદના કરાવે. જો અનુમોદના નથી તો વિચારવું પડે કે શુદ્ધ પ્રેમ હશે કે કેમ ? અથવા આપણી વસ્તુ કરતાં પ્રભુએ ફરમાવેલી હિતકરણી વધુ ગમે છે કે કેમ ? જેની પાછળ આપણે છતી શક્તિએ ભોગ આપવા તૈયાર નથી એ આપણને કેટલું ગમ્યું ગણાશે ? જેની ખાતર ઘસારો વેઠવા મન નથી ઊછળતું એ આપણને કેટલું ગમ્યું કહેવાશે ? દુનિયામાં જુઓ છોકરી પર પ્રેમ છે તો જમાઈ પર પ્રેમ થાય છે, એના છોકરા ઉપર પ્રેમ થાય છે. અને એ બધાની ખાતર ઘસારો વેઠાય છે. એજ પ્રમાણે જો ધર્મ પર ખરેખર પ્રેમ છે તો ધર્મના સંબંધીઓ પાછળ ભોગ કેમ ન અપાય ? ઘસારો કેમ ન વેઠાય ? ત્યાં પછી બહાના કાઢીએ તો એનો અર્થ એ છે કે ‘ધર્મ ઉપર અમને પ્રેમ

છે ખરો, પણ આટલી શરતે.’ શી શરત ? એજને કે “ધર્મ આચરનારો અમારો મિત્ર જોઈએ, અથવા અમારા ગુણગાન કરનારો જોઈએ.”... વગેરે. બસ અહીં જ પ્રેમને બદલે સોદો ઠરે છે, બહાના શરત વિનાના ધર્મરાગમાં તો એની પાછળભાવ ભક્તિમાં તૂટી પડાય; ભારે ભોગ આપવા ઉમળકા હોય; અને કદાચ એ ન બન્યું તો કેટલોય ખેદ થાય કે ‘અરેરે ! હું કેવો અક્કર્મી કે ધર્મના રાગની પાછળ આટલોય ભોગ નથી આપી શક્તો ?’ અસ્તુ. એ પણ જો જો કે વીરદેવ પૈસા આપવા સાથે એ પણ કહ્યું કે આનો અનિંદ્યમાર્ગો ઉપયોગ કરજે. અર્થાત્ તેવા કઠોર ધંધા કે અનીતિ આદિના ધંધા કરતો નહિ. જીવનમાં પોતાને ધર્મ રુચ્યાનું અને સામા પર સાચી હિતબુદ્ધિ ધરવાનું આ પરિણામ જોઈએ કે અનીતિ, કઠોરતા વગેરે ત્યજી સદ્વ્યવહાર નજર સામે રહે.

દ્રોણક કમાય છે, પણ બુદ્ધિ બગડે છે :- દ્રોણકે વેપાર શરૂ કર્યો. એમાં પુણ્યના યોગે નફો ખૂબ કર્યો. પણ એથી જ હવે એ પૂર્વકૃત કર્મની વાસનાનો ભોગ બન્યો. વીરદેવને ઠગવાનું મન વધ્યું. જોજો પૂર્વની વાસના કામ તો કરે છે, પણ પૈસા હાથમાં ન આવ્યા ત્યાંસુધી શાંતિ હતી, હવે જ્યારે પૈસાનું નિમિત્ત હાથમાં આવ્યું, તો દ્રોણકની બુદ્ધિ બગડી. દુર્બુદ્ધિ કરાવનારા નિમિત્તો ભયંકર હોય છે. એ મળ્યાથી દુનિયામાં ભલે બીજી રીતે શાબાશી ગવાતી હોય કે સુખસગવડ મળતી હોય, પણ પશુતાના સિક્કા જેવી અને દુર્ગતિની દૂતીસમી દુર્બુદ્ધિ કરાવે ત્યાં પછી એની કોઈ કિંમત રહેતી નથી. જીવનમાં શાબાશી કે સુખસગવડની જે કિંમત નથી તે સદ્બુદ્ધિની છે. સુખ ન હોવાથી જે નુકસાની નથી, તે દુર્બુદ્ધિ હોવાની છે. મોઘેરા માનવભવનું મૂલ્ય સમજતા હો તો આ બહુ ધ્યાનમાં રહે કે ‘શું હું અનંત-અનંત કાળથી દુર્બુદ્ધિથી આવોને આવો ખરડાયેલો જ રહું ? ના, ના એની અપવિત્રતા હવે મને ન આભડે.’ કુલીન સ્ત્રીને શું થાય છે ? ‘અશીલની અપવિત્રતા મને સહેજ પણ ન આભડે.’ એવું ધર્મી જીવને દુર્બુદ્ધિને દૂર રાખવાની સાવધાની હોય. પામર દ્રોણક બનાવટી ધર્મી છે. તેથી દુર્બુદ્ધિનો એને કોઈ ડર કે અફસોસ નથી. પૈસા તો વધ્યા પણ ખરી રીતે તિજોરીના વધ્યા. આત્મામાં તો દુર્બુદ્ધિ વધી ! ત્યારે માણસ કેટલો મૂર્ખ છે કે દુર્બુદ્ધિ દ્વારા પોતાના આત્માને બગાડીને પણ તિજોરીનું સુધારી રાખવા ખડેપગે સાવધાન છે ! બસ ડાહ્યો, તે કે જે પારકા જડનું સુધારવા ને જડ જેવા સ્નેહીનું સુધારવા પોતાના આત્માને, મનને અને હૈયાને ન બગાડે. અહીં વીરદેવે તો ધર્મરાગથી દ્રોણકને ધન આપ્યું હતું. પણ જુઓ કે આમાં એ હિસાબ ક્યાં રહ્યો કે માણસને આપણે અનુકૂળતા કરી આપીએ તો એની બુદ્ધિ સુધરી જાય ? કહો છો ને “કે માણસને આપત્તિ હોય ત્યાં

બિચારાને શી રીતે સારી બુદ્ધિ જાગે ? સગવડ-અનુકૂળતા હોય તો સદ્બુદ્ધિ જાગે.” પણ એમ નથી. ખરી રીતે ખાસ જરૂરી ધર્મભાવના અને પવિત્ર દિલ છે. એનો થોડો પણ અંશ નહિ હોય તો બીજી સગવડ ઊલટું પાપ વધારશે, નહિતર તો આ દ્રોણકને સગવડ તો કરી આપી. તેથી હવે તો સદ્બુદ્ધિ જાગે ને ? ના, આને તો ઠગાઈની બુદ્ધિ વધતી ચાલી !

વિચાર કરે છે કે “પૈસા તો હું કમાયો, પણ અમારા બંને વચ્ચેનો યથાસ્થિત વ્યવહાર શો થયો છે તે કોઈ જાણતું નથી. તેથી શું કરું ? મને મૂળ મૂડી વીરદેવે આપી છે. એટલે એ જરૂર ભાગ માગશે. કેમકે એ વખતે એણે ફોડ નહોતો પાડ્યો કે ‘જા તને આ પૈસા આપી દીધા. એનો જે નફો આવે તે તારો.’ એટલે હવે એ સામે આવીને ઊભો રહે ત્યાં લોકની વચમાં મારાથી જૂઠું બોલાય નહિ; અને બોલું તો લોકનો એના પર વિશ્વાસ હોઈને મારું જૂઠું નભે નહિ.”

પરંતુ વાસ્તવિક આવું કંઈ હતું જ નહિ ! વીરદેવે તો સાધર્મિક જાણીને પહેરામણી કરી હતી. પણ આ દિલનો હલકટ ઊંધો જ વિચાર કરે છે ! કે “મહેનત મેં કરી અને પૈસા એને આપવાના ?” કુવિકલ્પની જાળ જ એવી છે કે એક કુવિકલ્પનું ગૂંચળું મનમાં ભરાયું કે બીજા પાંચ ગૂંચળાં તૈયાર જ હોય. એક ઊંધો રસ્તો લીધો એટલે કેમ ? તો કે બીજા અનેક ઊંધા રસ્તા પકડાઈ જાય, અને મૂળ રસ્તાથી આઘો ને આઘો થતો જાય. એક ખોટા મનોરથનો ચીલો લીધો કે બીજી અનેક ખોટી માન્યતાઓમાં ભૂલા પડી જવાય.

જુઓ એના વિકલ્પના મણકા જેવા કેવા વધતા જાય છે ! “ભાઈ ! મૂડી તો એની છે; એટલે ભાગ માગશે તો ?” આ મથાળુ બાંધ્યું, હવે આગળ ચાલે છે ! “મહેનત આપણે કરીએ અને એ શાનો નફો માગે ? એની પાસે ક્યાં ઓછું છે ? અને એમ આપી દઈએ તો આપણે લુખ્યા થયા પછી આપણી કિંમત શું ? આમેય આપણને એ નજરે જોયો ય ગમતો નથી; તો બસ ! એને હું ઠગી નાખું ! અરે ભલુ પૂછવું ભાઈ ! પૈસા એણે આપ્યા છે, ને હવે એ બહાર જઈને વાત કરે કે ‘ફલાણા ફલાણાને ઊંચે લાવનાર તો હું છું. પૈસા મેં ધીર્યાતા અને હવે એ નફો કે મૂડી કશું આપતો નથી.’ હાય ! તો લોકો મારા માટે કેવું માની લે ? વળી, એ રહ્યો પ્રતિષ્ઠિત...એનું કહ્યું બધા સાચું માને. હું જૂઠું કહું...તે કંઈ ચાલે નહિ. અરેરે ! તો મારે હવે શું કરવું ?...”ચઢ્યો વિચારમાં.

કુવિકલ્પનાં ગૂંચળાં :- મહાપુરુષો જે આ ચરિત્ર લખે છે. તે કેવું લખે છે ? જાણે આપણા મનના ફોટા લઈને ચરિત્ર ન લખ્યાં હોય ! તે મન પછી કોઈને કદાચ પૈસા અંગે વલોપાતમાં ન હોય તો માન-પાન અંગે હોય; એ નહિં તો વળી

બીજી વસ્તુ અંગે. પણ કંઈને કંઈ ગૂંચળાં મનમાં ચાલતાં જ હોય છે. ત્યાં આ દ્રોણકની વાત વિચારતાં આશ્ચર્ય લાગે છે; હાસ્યાસ્પદ જણાય છે, ખરું ને ? પણ તે વખતે આપણે આપણી જાતનો વિચાર કરવો ભૂલી જઈએ છીએ, કે આપણે ક્યાં ઓછા ગૂંચળાં વાળીએ છીએ ? આપણું મન એટલે જાણે સિનેમા-પિક્ચર્સ પ્રોડ્યુસર ! સિનેમાના ચિત્રોનું સર્જનકાર ! કુવિકલ્પનાં ગૂંચળા વાળવામાં પૈસા-માન-પાન-ઈજજત-આબરૂ-તેમાંનું કંઈજ વધતું નથી. બલ્કે વધે છે માત્ર હાય ને બળાપો ! શોક ને અરતિ ! દ્વેષ ને ઈર્ષ્યા ! સત્ત્વ હણાય છે. અંતરનું ઓશિયાળાપણું ને દીનતા વધે છે. દ્રોણક આગળ વધે છે :- “બસ, બસ, એ જરૂર મને ફજેત કરવાનો. વળી ત્યાં આપણો કોણ સાક્ષી ? માટે સીધો રસ્તો એક છે કે એને બીજું કાંઈ કર્યા વિના ખતમ જ કરી નાખવો ! પછી તો લોકમાં હું જેમ કહીશ તેમ ઊપજશે.” શાથી આ વિચાર આવ્યો ? પૂર્વની પાપ-વાસનાથી. મૂડી એણે આપી છે એ નથી જોતો, પણ પોતાની મહેનત જુએ છે. તેથી ‘મહેનત મારી અને એ ભાગ શાનો માગે ?’ એમ વિચારે છે.

સ્વાર્થ રુચિના મંડાણ ઉપર દોષવૃદ્ધિ :- જ્ઞાની ભગવંતોએ લાગણીઓ અને વિચારોનાં કરેલાં વર્ણન સાંભળતાં આપણને જાણે એમ લાગે છે કે આપણાં જ ભાવો એ વર્ણવી રહ્યા છે. ખરી રીતે જેમ જગતમાં જો કડવી લિંબોળી વાવો, તો એમાંથી અમુક અમુક કમે કડવા લીમડાની વસ્તુઓનું સર્જન થવાનું. અને આંબો વાવો તો એની વસ્તુઓનું સર્જન થવાનું. બસ, એવું જ આપણા હૃદયમાં બીજરૂપે રહેલી સ્વાર્થ કે પરમાર્થની રુચિ ઉપર અશુભ કે શુભ લાગણીઓનાં તથા વિચારોનાં સર્જન થાય છે. અલબત્ત એમાં માણસ-માણસ વચ્ચે એ લાગણીઓ-વિચારોના આકારમાં અમુક તફાવત હોય પણ મુખ્ય રૂપક સરખું રહે છે. એને આપણે સ્વયં બુદ્ધિથી વિચારવા બેસીએ તો એમ જ જણાય. એટલે,

પ્રગતિનો આ માર્ગ છે :-

- (૧) આવા આવા શુભાશુભ પરિણામો આપણા દિલમાં થતા જોઈને એમાં કારણભૂત મૂળ રુચિને ઓળખી લેવી જોઈએ.
- (૨) એમાં સ્વાર્થની રુચિ જે જે દેખાય તેને તેને જેમ બને તેમ મંદ કરી નાખવી ઘટે.
- (૩) પરમાર્થની પ્રીતિને વધુને વધુ વિકસાવવી જોઈએ. એમ
- (૪) આત્માના દોષોનો તિરસ્કાર, અરુચિ વધવા જોઈએ. કદીય એ દુર્ગુણોની રુચિ આસ્થા, કે નિર્ભયતા થવા દેવા નહિ.
- (૫) માત્ર આત્મગુણોની રુચિ દિન પ્રતિદિન વિકસ્વર બનવી જોઈએ.

ઉચ્ચ એવા માનવભવમાં મનને નક્કી થઈ જવું જોઈએ કે ‘જેમ જગતના પામર મનુષ્યો અને બીજા જીવોને ખાનપાનના, રંગરાગના, ને આરંભ-પરિગ્રહના જીવન હોય છે, એવી રીતે આપણે માટે દુર્ગુણ-નિકાલ અને ગુણોપાર્જનનું જીવન જોઈએ. શું સમજ્યા ? દોષનિયંત્રણ અને ગુણવિકાસનું જીવન જોઈએ. અચેતન જેવા જણાતા ચંદન, શેરડી, આંબા વગેરેનાય સ્વભાવ દેખાય છે કે એને જેમ વધુ પીડીએ, તેમ એ પોતે વધુ પરમાર્થ કરી બતાવે છે. તો પછી આપણે તો મહાચેતન જેવા; તે શું પાછા પડીએ ?’ આવું કોક પ્રશસ્ત ગુમાન જાગ્યા વિના સત્ત્વ ક્યાંથી ખીલે ?

જાતે જાગ્રત બની રહો :- વીરદેવનું સત્ત્વ ખીલેલું છે. દ્રોણક વ્રત લઈને સાધર્મી બને છે. એટલા નિમિત્ત માત્રથી લક્ષ્મીની મૂર્છા ઓછી કરી નાખીને સાધર્મિભક્તિનો ગુણ વિકસાવે છે. સત્ત્વ આકાશમાંથી નથી પડવાનું; આપણે જ ખીલવવાનું છે. એ ખીલવીને દોષહ્રાસ, ગુણવૃદ્ધિના ઉદયમાં આપણી જાતે જ જાગ્રત રહેવાનું છે. જાતે જો જાગ્રત નહિ રહ્યા તો તો આપણા પૂર્વના કુસંસ્કાર અને અહીંના પ્રલોભક સંયોગો, બેઉ ભેગા થઈને કુમતિ અને કુપ્રવૃત્તિ તરફ આપણને ઘસડી જશે.

પૈસાની કરુણ કથની :- વીરદેવ ઉપકારી છે; દ્રોણકને પૈસા આપીને ઊંચો લાવનારો છે. છતાં તેને પણ મારી નાખવા સુધીની બુદ્ધિ દ્રોણકને જાગી ! દ્રોણક જાગ્રત નથી. પૂર્વની વાસના પગભર થવામાં નિમિત્ત કોણ બન્યું ? પૈસા ! પૈસાની તો કરુણ કથની છે. સારામાં સારા ઉપકારના બનેલા પ્રસંગને અપકારથી નવાજવાનું કરાવે આ પૈસા ! સારામાં સારી સેવા કરનારને લાતે મારવાનું કરાવે આ પૈસા ! મહાનમાં મહાન ગણાતા દેવાધિદેવને ભૂલવાનું અને આચાર્ય ભગવંત જેવાને પણ તુચ્છકારવાનું કરાવે આ પૈસા ! એવા એ પૈસાની આવી ઓળખાણ કરી લઈ તે ઓળખાણ હૈયામાં સ્થિર કરવા જેવી છે, જેથી એના નિમિત્તે જીવનમાં કાંઈજ અનુચિત ન બનવા પામે. દ્રોણક વિચાર કરીને અટક્યો નહિ, હવે એ એના માટે ઈલાજ ઘડવા માંડ્યો. પણ ઈલાજ સફળ શી રીતે થવાનો ? એણે મનમાં નક્કી કરી લીધું કે “વીરદેવને હમણાં મારા પર પ્રીતિ એવી છે કે હું જે કહીશ તે એ કબૂલ કરશે. માટે દાવ ખેલી લેવાનો અવસર છે.” ઠગાઈની કોઈ હદ છે ? જાણે છે કે સામાનો મારા પર પૂરો પ્રેમ છે, માટે ઝંખે છે કે ધાર્યું કરી લઉં ! શું ધાર્યું એટલે ? પશુકરણી ! દ્રોણક પાસે પૈસા હતા. મોટી હવેલી બંધાવી, ઉપલા મજલા પર ઝરૂખો કાઢ્યો. પણ ફોલ્ડિંગ અર્થાત્ વાળેલો, કે સીધો રાખી શકાય એવો ઝરૂખો ! એટલે ઝરૂખાની નીચે ખીલો ભરાવ્યો હોય તો ઝરૂખો સ્થિર રહે. નહિતર

બંધ થઈ જાય. દ્રોણક વિચારે છે, “બસ, આ ઝરૂખાની નીચે ખીલો રાખવાનો નહિ, સહેજ અડકણ રાખીને એને ઊભો રાખવાનો; અને ઉપર વીરદેવને રમ્ય-દર્શનીયતાદિ ગમે તે નિમિત્તે ચઢાવી દેવાનો ! ચઢતાની સાથે જ નીચે ! ને... ખતમ ! વળી લોકમાં અપવાદ પણ નહિ થાય. કોઈ કહેશે નહિ કે આણે લોભથી વીરદેવને માર્યો ! બસ, પછી બંદાને કોણ પૂછનાર છે ?”

દ્રોણક જાતે જ ઝરૂખે ચઢે છે :-

યોજનાનુસાર નૂતન મકાનમાં ગમે તે પ્રકારે મિત્રને જમવા નોતર્યો, વીરદેવ ભોળા ભાવે આવ્યો. જમ્યો. હવે દ્રોણક કહે છે, “ચાલો ઉપર, મેડી દેખાડું,” એમ કરી પોતે આગળ અને પાછળ વીરદેવ. હવે કેમ ? બસ, પોતાની ધારણા બહુ જ નજીકમાં આમ સફળ થતી લાગે છે. “ચઢાવી દઉં છું, કે કામ પતી જાય !” તરંગમાં ચઢ્યો ! “પછી દુનિયામાં આપણે નામ જમાવી દઈશું ! અહીંયાં પણ આ પડતાં જ હાહાકાર કરી દઈશ... કોઈને ખબર નહિ પડે...” ઉપર લઈ ગયો. તરંગમાં છે. એટલે એટલું ભાન ભૂલી ગયો કે ‘ઝરૂખાની નીચે ખીલી ચઢાવી નથી; પોતે ત્યાં ન ચઢવું જોઈએ.’ સ્મૃતિભ્રંશ થઈ ગયો. આ શું સૂચવે છે ? **વિનાશકાળ નજીક હોય અને માણસ તરંગી હોય, એને અવસરે જ મતિ બહેર મારી જાય છે.** દ્રોણક મુખ્ય મુદ્દો જ ભૂલી ગયો. વીરદેવને મહેલની રમણીયતા દેખાડવા માટે “આવો, આવો, વીરદેવ,” એમ કહી ઝરૂખા ઉપર પોતે જ એકલો પહેલો ચઢ્યો ! ભૂલભૂલામણીમાં પડી ગયો ને ? પરંતુ આશ્ચર્ય પામતા નહિ. આવું બનવામાં નવાઈ નથી. કોર્ટમાં ઘણી ધારણાઓ કરીને ગયા હો, ને “વકીલને આમ ઉત્તર આપીશ, ને તેમ ઉત્તર આપીશ...” વગેરે ધારી રાખ્યું હોય. પરંતુ મોકો આવતાં જ ઉત્તરમાં ઊંધું મારી બેસો ! એવું બને છે ને ? દ્રોણકને એવું જ થયું. બધી ધારણા કરી રાખી હતી; પણ મોકો આવતાં મુખ્ય મુદ્દો જ ભૂલી ગયો.

વિકલ્પોની ઘોંસનો આ પ્રભાવ છે કે માણસ ભૂલભૂલામણીમાં પડી જાય. વિકલ્પોને જગાવનાર કલ્પના છે. જો કલ્પના અસત્, તો વિકલ્પો પૂરજોશમાં અસત્ કોટિના દોરે છે. એક અસત્ કલ્પના મગજમાં ધાલી કે સમજો કે બાર વાગ્યા. કેમકે એના પાયા પર હવે કુવિકલ્પોની હારમાળા ગોઠવાશે. તપાસજો જ્યારે-જ્યારે મન ધોધમાર ખોટા વિકલ્પોમાં ઝીલી રહ્યું હશે ત્યારે ત્યારે મૂળે કોઈ ખોટી કલ્પના થઈ હશે, તો પછી સમજો કે જો કલ્પનાને અસત્ને બદલે સત્ કરી દઈએ તો ઉપરનું આખું મંડાણ કેટલું સુંદર સારા વિકલ્પોથી શોભી ઊઠતું બને ! આજ ખૂબી વાપરવાની છે કે કલ્પનાને ખોટામાંથી સારા રૂપમાં વાવી લેવી. દા.ત. શરીરે રોગ-બિમારી આવી. ત્યાં કલ્પના થાય છે. ‘અરે ! કેટલું ખરાબ થયું ?’ પછી એના પર

પાપવિકલ્પોની હારમાળા ચાલે છે, એના બદલે જો કલ્પના એવી જ ખડી કરી કે 'શું આ ? પૂર્વે દયા નહિ પાળેલી, કે અરિહંતદેવને નહિ ભજેલા, તેથી અશુભ કર્મના યોગે આ બિમારી આવી, હવે આ કલ્પના ઉપર શુભ વિચારોના થોક જન્મી શકે. દ્રોણકને કલ્પના જ ખોટી છે.' "પૈસા હું મહેનત કરી કમાયો અને વીરદેવને શાનો આપી દઉં ?" આના પર હવે ખરાબ વિકલ્પો કેમ ન જન્મે ?

નિષ્ફળ વિકલ્પો મનને નબળું કરે છે :- વિચારણા કેટલા વખતથી કરી રાખી છે ? ઘણાય વખતથી. પૈસા મળ્યેથી વેપાર કરી નફો કર્યો ત્યારથી. તે પછી તો ઘર બંધાવ્યું એમાં પાડનારા ઝરૂખાની યોજના કરી. બસ આ બધો વખત મને ગૂંચળા વાળ્યા કર્યા. પણ પરિણામે જો જો કે મીડું ! ત્યારે જેમ શરીર પાસે કરાવેલી ફોગટની દોડધામ માથે પડે છે; તેમ આ મન પાસે કરાવેલી દોડધામ પણ માથે પડે છે. કોઈ સ્વાર્થ લાલસાથી ઠગાયેલું મન ચંચળ થઈ જાય છે. પછી અશુભ એવી બહુ વિચારણાઓ મનને એવું ચંચળ બનાવી દે છે કે સારી વિચારણા માટે મન સ્થિર કે સમર્થ રહેતું નથી; અને એ વસ્તુ માત્ર ધર્મમાંજ બને છે, એમ નથી; વ્યવહારમાં પણ એમજ છે. નહાવા બેસે ત્યાં ખાવાના વિચારમાં, ને ખાતાં ખાતાં પૈસાના વિચારમાં ! નિષ્ફળ વિકલ્પોથી ભરેલી મનની સ્થિતિ મનને નબળું બનાવી દે છે; અને તે મન ક્યારે ને કેવા અનર્થ કરી બેસે, તેનું માપ નહિ ! દુનિયાના મોટા માણસોના મન સાબુત હોય છે. એમના માથે બીજાને તો મગજ બહેર મારી જાય કે ચિત્તભ્રમ જ થઈ જાય એટલાં લફરાં હોય; પણ પોતાના મન પર કાબૂ એવો રાખે છે કે મફતિયા વિચારોમાં મનને દોડવા નહિ દે. જે સમયે જે કાર્યની જવાબદારી આપણે ઉપાડી, તે સમયે તેની જ ચિંતાને બદલે બીજી ચિંતાઓ કરવામાં ટેવાયેલું મન આત્મહિતના મુદ્દાના, મહત્ત્વના કાર્યમાં તો ક્યાંથી ભલીવાર રાખશે ? ધાર્મિક-દૃષ્ટિએ આત્મહિતના આપણી પાસે મહત્ત્વનાં કાર્ય સામાયિક-પૂજા વગેરે છે. તે સાંગોપાંગ ત્યારે પાર ઊતરે કે જ્યારે મનને ફજુલ વિચારોથી બચાવી લઈએ તો. મન નવરું પડે તો ફાજલ વિચારો આવે ને ? ખોટી વિચારણા કરવાનું છોડી મુદ્દાસરની વિચારણા રાખીએ તો મન સ્થિર થાય. એ ન હોય તો 'નમો અરિહંતાણ'નો જાપ ક્યાં ઓછો છે ? જ્યાં ખોટી કે મફતિયા વિચારણા આવી કે નમો અરિહંતાણનો જાપ. આત્મા પર પાપનો ભાર એટલો અને એવો છે કે જીવનભર પરમાત્માનો જાપ કરીએ તો પણ ઓછો છે. એથી લાભ બે થાય; સારી વિચારણામાં ૧. એક તો પાપક્ષયનો અને બીજું ૨. મનને સાત્ત્વિક બળવાન થવાનો મોકો મલે તે લાભ. જેટલા પ્રમાણમાં ખોટા વિચારોથી મનને બચાવીએ તેટલા પ્રમાણમાં મનનું બળ વધે છે. બળવાન મનથી જ્યારે ધર્મની સાધના હાથમાં

આવે ત્યારે એ જોરદાર થાય છે. વિકલ્પોવાળા મનમાં દુર્બળતા આવવાથી અવસરે જ મન ભૂલું પડે છે.

દ્રોણક-પતન : વીરદેવ - વૈરાગ્ય :- દ્રોણક રંગમાં ચઢ્યો છે. પણ ઝરૂખે ચઢી દેખાડવા વીરદેવને બોલાવે છે. ત્યાં તો તે પોતે જ, ઝરૂખો ખીલાથી અટકાવેલ નહિ હોવાથી ઝરૂખો નીચો વળી જતાં, નીચે પટકાઈ પડ્યો ! માથું નીચે, ને પગ ઊંચા. ખોપરી ફૂટી ગઈ.

અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ કહે છે “હું વીરદેવ, મારા હૃદયમાં એ જોતાં જ ધ્રાસકો પડ્યો ! અરે ! આ ઝરૂખો બનાવનાર કારીગર કેવો ગફલતવાળો કે બિચારો શ્રાવક મિત્ર આમ પડી ગયો !” વિચારતાં એકદમ હું નીચે આવ્યો. જોઉં છું તો ખલાસ થઈ ગયો છે મિત્ર ! હાહાકાર થઈ ગયો ! “અરે ! આ મારા ધર્મી મિત્રને શું થયું ?” દ્રોણકનું આવું કુમૃત્યુ જોઈ કાળની વિલક્ષણતા ઉપર મારું હૃદય હચમચી ઊઠ્યું... મને સંસાર પર વધુ વૈરાગ્ય થયો. મહાન કંટાળો છૂટ્યો ! મને થયું કે અરે ! જીવનના ખેલને ધિક્કાર છે કે જેમાં સંસારની રમતનું આવું કરુણ પરિણામ જોવાનો અવસર આવે છે... સાંસારિક જીવનનું અંતિમ જો એવું જ હોય તો સર્યું એવા સંસારવાસથી. આવા જીવનને ધિક્કાર છે. એમ ઉત્કટ વૈરાગ્ય પામીને મિત્રનું મૃતકાર્ય કરી એ જ માનભંગ આચાર્ય મહારાજ પાસે મેં (વીરદેવે) ચારિત્ર લઈ લીધું.”

આત્મદ્રવ્યની કેળવણી :- દ્રોણક ઉપકારી ઉપર પણ કેવા નીચ વિચારોમાં ચઢ્યો હતો ! ત્યારે વીરદેવ અપકારીને પણ ધર્મમિત્ર માની એના કરુણ પ્રસંગમાંથી કેવી ઉચ્ચ સાત્ત્વિક વિચારણામાં રમતો થઈ ગયો ! અલબત્ત પોતે પેલાને અપકારી તરીકે ઓળખતો નથી. છતાં એમ ઓળખતો હોય તો શું ? કેટલાય જીવોનું ધર્મ-અભ્યાસી હૃદય અપકારીનું પણ બૂરું ચિંતવવા તૈયાર નથી ! અપકારીને દુષ્ટ અને હલકો માનવા પણ તૈયાર નથી ! આત્માની એવી પ્રગતિ સાધી છે. આત્મદ્રવ્યને એટલું કેળવીને સુધાર્યું છે. આ ચાવી છે. અપકારીને ઊંડે ઊંડે સારો માનવા તૈયાર હોઈએ તો માનવું કે આપણે સારા ધર્મ અભ્યાસી છીએ. આપણે આપણા આત્મદ્રવ્યને તપાસીએ તો ? શું લાગે છે કે વર્ષોના આપણા દેવગુરુ ધર્મના પરિચય પછી આપણે આપણા પોતાના ગણાતા આત્મદ્રવ્યને આવું કેળવ્યું-સાધ્યું છે ? જો ના, તો પરિચય શું કર્યો ? દેવગુરુના પરિચય અને ધર્મના કરણ-કરાવણ-અનુમોદનની સીધી અસર આપણા પોતાના આત્મા ઉપર આ લાવવાની છે કે આત્મામાં સંગીન સુધારો થતો આવે. વાતવાતમાં ઊકળી-તપી જનારું આત્મદ્રવ્ય હવે શાંત અને શીતલ રહે. ખરાબ વાતાવરણથી લહેવાય જાય નહિ. ગુસ્સો કરાવે,

ઈર્ષ્યા કરાવે, રોફ કરાવે એવા એવા સંયોગોમાં પણ આત્મા લહેવાયા વિના ખૂબ શાંતિથી સમતા, પ્રમોદ, નમ્રતાને સ્વભાવથી જાળવી રાખે. એ અસર દેવગુરુના પરિચયથી ઊભી થવી જોઈએ. જગતની ચીજને કેળવવા-સુધારવાની રાત ને દિ' ઝંખના અને જહેમત ચાલુ છે, પણ એ તો પારકા છે; જ્યારે આત્મા તો પોતાનો છે. એને માટે એવી કાળજી નહિ ? એ શું આશ્ચર્ય નથી ? શું એ આપણી સરાસર મૂર્ખતા નથી ? વીરદેવે તો ખૂબજ આત્મકેળવણી કરી છે. એટલે એ દ્રોણકના અકસ્માત્ પ્રસંગ પર ઠેઠ ચારિત્ર સુધીના વિચાર અને નિર્ણય કરી લે છે; ચારિત્ર લે છે પણ.

વીરદેવ ચારિત્રથી ત્રૈવેયક સ્વર્ગે :- અમરગુપ્ત આચાર્ય મહારાજના જીવનું પૂર્વ ધર્મના બળે જેમ જેમ નવું જીવન આવે છે, તેમ તેમ એમનું એવું આત્મબળ વધે છે કે પૂર્વ કરતાં પ્રબળ આરાધના કર્યા વગર મરવાનું નહિ ! અને મરીને, તેથી ઊંચા ઊંચા દેવલોકે જવાનું ! અહીંયાં એવી ચારિત્ર ઉપરાંત અંતિમ આરાધના કરીને કાળ કર્યો કે સીધા ત્રૈવેયકમાં દેવ તરીકે જન્મ્યા. ત્રીજી ત્રૈવેયકમાં સહેજ ન્યૂન એવા પચીસ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવ થયા.

ક્રમસર અભ્યાસ છે ? :- અહીં ભવે-ભવે ક્રમસર ચઢતી થતી આવે છે. એ સૂચવે છે, ચારિત્રબળ વધે ખરું, પણ સામાન્ય નિયમે અભ્યાસથી વધે. એક જ જીવનમાં પહેલ વહેલું ચારિત્ર શરૂ કરીને ઈચ્છીએ કે 'મારું ચારિત્ર જીવન એકદમ જ ધન્ના અણગાર જેવું થઈ જાય !' તો તે મુશ્કેલ છે. ત્યાં એમજ કહેવાય કે "પહેલાં એકડિયાના ધોરણમાં ભણ; પછી પહેલામાં; પછી બીજામાં આવજે ! અર્થાત્ અહીંયાં તું અભ્યાસ વધારતો જા; તેમ તેમ ઉત્તરોત્તર ચારિત્રબળમાં વૃદ્ધિ થશે." માત્ર ભણવાથી કંઈ વળે નહિ. એ તો એનો અભ્યાસ વધારવો જોઈએ. સારી ભાવનાનો પુનઃપુનઃ અમલ જોઈએ; તો ઉન્નતિ થતી આવે. આ તો અભ્યાસના ઠેકાણાં નથી અને પરિણામ મહા ઊંચું અને એકદમ જોઈએ છે ! એ ક્યાંથી મળે ? સવાલ એ જ કરીએ છીએ ને કે,

પ્ર.- 'સાહેબ ! નવકારવાળીમાં અમારું મન સ્થિર કેમ નથી રહેતું ?'

ઉ.- સ્થિર એટલે મહામહર્ષિઓનું મન જેવું સ્થિર, એવું ને ? કેવી માગણી છે ? માગણી કરતાં પહેલાં કહો તો ખરા કે ક્રમસર અભ્યાસ છે ? ૧. મન સ્થિર કરવા કાળજીપૂર્વકનો અભ્યાસ કેટલો કર્યો ? ૨. એ પુનઃપુનઃ અભ્યાસમાં સ્ખલના થાય તો તે સુધારવા, અને એ ફરી ફરી ન બને એ માટે; એને અટકાવવા માટે દંડ કેટલો ભોગવ્યો ? સ્ખલનાની કોઈ સજા રાખી છે ? ના, સજાય નહિ અને અભ્યાસ નહિ. જે મનને આપણે બહુ ચંચળ કહીએ છીએ, અનંતીવાર ચંચળ

બનેલું સમજીએ છીએ એને અંકુશમાં લેવા માટે અભ્યાસના કેટકેટલા ભગીરથ પ્રયત્નો હજારો લાખો વાર કરવા જોઈએ ! એનો વિચાર સરખો નહિ એ કેમ કામ લાગે ? આત્માના ન્યાય, નીતિ, સત્ય, દયા, પરોપકાર, વગેરે ગુણોને પણ સિદ્ધ કરવા માટે કેટલાય અભ્યાસ કરવા જોઈશે. જીવન જ એવું બનાવી દેવું જોઈએ કે 'એમાં કેટલું કમાયા ? શું ખાશું, શું પીશું ?' વગેરેની વિચારણાનું જોર નહિ; પણ 'દયા, પરોપકાર, નીતિ વગેરે ગુણોને કેળવવાનો અવસર ક્યાં ક્યાં મળે છે,'- એની લગનીનું જોર હોય. આ લગનીનું જોર પૂર્વે નથી બનાવ્યું એટલે તો નિરાધારપણે સંસારના ભવો કરવાની દુર્દશા આજ સુધી ચાલુ છે. પણ આ જન્મ એટલો બધો સુંદર છે કે આમાં એ લગની જોરદાર કરી શકાય. કરશો ને ?

દ્રોણક નરકે :- દ્રોણક મરીને પાંચમી નારકીમાં બાર સાગરોપમના જંગી કાળ સુધી નરકના દુઃખ વેઠવા ગયો. દ્રોણક જે જે ગુના કરે છે, તેનાં કડવાં પરિણામ અહીંયાં તો ભોગવે જ છે; ઉપરાંત ભવાંતરમાં તો તેના અતિશય ભયાનક નતીજા ભોગવતો જાય છે ! પાંચમી નરકમાંથી નીકળી સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં મોટો માછલો થયો. મોટો મગરમચ્છ એટલે પાપ કરવાની મોટી સગવડ ! દરિયામાં પડ્યા-પડ્યા શું કરવાનું ? સામાયિક-વ્રત-પચ્ચકખાણ વગેરે નહિ ! જો કાયા ત્યાં મોટી મલી છે, તો સામે જે જે નાના મગરો આવે તેને બિચારાને આખા ને આખા કે ચાવીને ગળી જવાનો જીવનભર ચાલુ ધંધો ! બસ ! એના પર મસ્ત બનવાનું ! પોતાનું સામ્રાજ્ય ! તેમાં ઓછા બળિયાનું ભક્ષણ !

રૌદ્રધ્યાનમાં :- આવા ભવમાં દ્રોણકને કોણ લઈ આવ્યું ? ઠગાઈની બુદ્ધિ, ઉપકારી પ્રત્યે કૃતબ્નતા, વિશ્વાસુનો વિશ્વાસઘાત, મારી નાખવા સુધીના ઉગ્ર કષાય અને રૌદ્રધ્યાન ! હલકા ભવોમાં આ રીતે ક્યા-ક્યા હેતુઓ લઈ જાય છે તે ખાસ સમજી રાખવાનું છે. તો જ આપણે તેવા હેતુમાં ફસી ન જઈએ. તેમ એ પણ જોવાનું છે કે કેટલીયવાર આપણે રૌદ્રધ્યાન માત્ર હિંસા અંગે જ નહિ, પણ ચોરી કે જૂઠના ચિંતનનું પણ રૌદ્રધ્યાન હોય છે. તેમ મળેલાને રક્ષી રાખવાના ચિંતનમાં પણ રૌદ્રધ્યાન આવે છે. દુન્યવી સ્વાર્થો સાધતી વખતે કોઈ કોઈવાર મન એવા ઉગ્ર ચિંતનમાં ચઢી જાય છે કે દા.ત. 'બસ ! આ નવો ઈન્કમટેક્સ ઓફિસર બડો રોફવાળો અને ભારે દંડ કરનારો છે. પણ બચ્ચાને હું બતાવી દઈશ કે ટેક્સ કેમ લેવાય છે ! એવા બનાવટી હિસાબ રજૂ કરી દઉં છું, અને પ્રશ્નોના ખુલાસા એવા ગોઠવીને-ગોઠવીને એટલે ? જૂઠા પણ આબાદ સાચા જેવા-કરી દઉં છું કે એનો બાપ પણ બીજું કંઈ બોલી શકે નહિ...' આવા ઉગ્ર ચિંતનમાં મન રૌદ્રધ્યાને ચઢી જાય છે. આવા તો જીવનમાં કેઈ પ્રસંગો છે. માટે જ સાવધાન રહી મનને તેવા

ખરાબ ચિંતનમાં ચઢવા દેવું નહિ. હૃદય બહુ કોમળ અને મન પાપથી ડરનારું રાખવું. મત્સ્યનું જીવન એટલે રૌદ્રધ્યાનભર્યું કોરું પાપમય જીવન ! ઘોર પાપ ! જ્યાં જાય ત્યાં પાપ-પાપ ને પાપ ! મન સહિત પંચેન્દ્રિયપૂર્ણ છે. પણ દુર્લભ ધર્મસમજ લાવે ક્યાંથી ? અહીં તમને ધર્મસમજ મળી છે, પણ એનો ઉપયોગ કરી પાપ ઓછા ઓછા કર્યે જવાનું બનાવવું નથી. પેલો તો ધર્મસમજના અભાવે ઘોર રૌદ્રધ્યાનથી મહામત્સ્યના ભવમાંથી મરી પાછો એ જ પાંચમી નરકમાં બાર સાગરોપમના આયુષ્યવાળો નારક થયો. ચોવીસ સાગરોપમ પૂરા કર્યા. વધારાનો કાળ તિર્યંચમાં ભટક્યો. કેમકે વીરદેવનો જીવ ગ્રૈવેયકમાં લગભગ પચ્ચીસ સાગરોપમનું દેવ આયુષ્ય અનુભવી રહ્યો છે. તે પછી પાછા બંને ભેગા થવાના છે.

—: વીરદેવ-દ્રોણક ભવ સમાપ્ત :-

● નંદ્યંતી-(પૂર્ણભદ્ર)અમરગુપ્ત ●

આજ જંબુદ્વીપમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રની આજ વિજયમાં ચંપાવાસ નગર છે. દ્રોણકનો જીવ નંદાવર્ત શેઠને ત્યાં શ્રીનંદાપત્નીની કુક્ષીએ નંદ્યંતી નામે પુત્રી તરીકે જન્મ્યો. જ્યારે આચાર્ય મહારાજનો જીવ ગ્રૈવેયક સ્વર્ગમાંથી ચ્યવી માણભદ્ર શેઠને ત્યાં ધારિણી શેઠાણીનો પૂર્ણભદ્ર નામે પુત્ર થયો. હવે પૂર્ણભદ્ર જ્યારે બોલતો થયો ત્યારે તેણે પહેલો શબ્દ ‘અમર’ એવો કાઢ્યો, સહજરૂપે પહેલું ઉચ્ચારણ આ કર્યું; તેથી બધા આશ્ચર્ય પામી ગયા. એટલે ‘અમર’ શબ્દ ઉપરથી બીજું નામ અમરગુપ્ત પ્રસિદ્ધ થયું.

‘અમર’ શબ્દનું ઉચ્ચારણ એટલે શું ? સમજાય છે ? એ જગતને અમરતાનો આશીર્વાદ છે. જગતના જીવો અમર બનો એ શુભેચ્છા છે. પણ પોતાની જાતની અમરતાની વાત નથી. ‘બીજા મરો પણ હું ન મરું’ “આપણે જો અમર બની ગયા તો દુનિયા જખ મારે છે, આપણે દુનિયા મરે એની બહુ ચિંતા કરવા જેવી નથી.” આવી આવી પોતાના અમરપણાની ઘેલી ગણતરી આ ‘અમર’ ઉચ્ચારણમાં નથી. કેમ કે એ સ્વાર્થાધતાની ગણતરી છે. જગતમાં કેઈક માણસો એવી સ્વાર્થાધતાની ગણતરી ધરાવે છે, માણસ ભોળો નહિ હોય પણ ચાલાક હશે, તો કદાચ મોઢે આ ગણતરી બોલી નહિ બતાવે. પણ એનો વર્તાવ જોઈશું, એની રહેણી-કરણીને તપાસીશું, તો દેખાશે કે ભાઈને જાતની પડી છે, જગતની નહિ. ત્યારે કવિઓ ય કહે છે એવા કીડા જેવા જીવનથી શું ? કે જ્યાં પોતાનો સ્વાર્થ સરે એટલે પત્યું, પછી બીજાની ભલી વિચારણાની તો વાત નહિ પણ ઉપરથી બીજાનું બગડતું હોય

તો એ જોઈને દયાય નહિ પણ કલેજે ઠંડક ! એના કરતાં જડ જેવા દેખાતા નદીના, આમ્રના, ચંદનના, ઈત્યાદિના જીવન સારા કે જ્યાં જાતના સ્વાર્થની વાત નહિ, પણ ઊલટું જાતને તકલીફમાં મૂકીને પણ જગતનું ભલું કરવાની વાત દેખાય છે. અમરગુપ્તે પૂર્વભવોમાં આ કર્યું છે. તો શું આપણે પણ આવા ચરિત્રો વાંચી-સાંભળી આ કરવાનું નથી ? મનને એમ થવું જોઈએ કે આવું મહામૂલું સમજદાર માનવભવ પામ્યો તો શું આ કર્યા વિના મરું ? ના, હવે તો જીવનમાં આવું કાંઈક સાધુ કે જાતની સગવડો ભૂલી બીજાને સગવડ કેમ મળે એ જોતો જાઉં.

નદી જગતના મેલાં સંપ્રદીને પણ જગતને ચોકખાં પાણી આપે છે; કેઈ ખાડા-ટેકરા સહન કરીને માણસને, ઢોરને, ખેતરોને અખૂટ પાણી પાય છે.

આંબાના ઝાડ ઊગવાથી માંડી કેરીના ફળ આવે ત્યાંસુધી શિયાળા-ઉનાળા-ચોમાસાની ઋતુઓના ત્રાસ વેઠી, તેમ બીજુંય કેટલું સહન કરી, યાવત્ કેરી લેવા પથરા મારનારના પથરા પણ સહન કરીને સામી મીઠી કેરીઓ આપે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૩, અંક-૪૪, તા. ૧૬-૭-૧૯૫૫

ચંદનને જેમ બાળો તેમ જાતે બળી-બળીને સામે સુગંધની મધમઘતા આપે છે.

અમરગુપ્ત અવધિજ્ઞાની મહર્ષિના જીવે પૂર્વ ભવોમાં આવો પરમાર્થ સાધ્યો છે. યાદ હોય તો, ચક્રદેવના ભવમાં પોતે ઠેઠ ઝાડ પર આપઘાત કરવા સુધીનો પોતાનો પ્રસંગ બનાવ્યો, પણ મિત્રનું ભલું વાંછ્યું. મિત્રને ત્યાં પકડી લાવ્યા તો પોતાને મિત્રની ચિંતા થઈ. રાજા મિત્રને ભયંકર સજા કરવા તૈયાર થયો તો રાજાને પગે પડીને પોતે મિત્રને છોડાવ્યો. પોતે બચ્યો એની નહિ પણ મિત્ર બચ્યો, એની ખુશાલી માની ! શું આ ? ‘આપણે અમર ન રહી શકીએ એની ચિંતા નહિ. બીજા અમર રહો;’ -આ હાર્દિક ઉલ્લાસવાળી ભાવના એના અભ્યાસનો પ્રભાવ કેવો કે અહીં પહેલું ઉચ્ચારણ કરવાની શક્તિ આવી ત્યાં પૂર્ણભદ્રે પહેલ વહેલો શબ્દ ‘અમર’ એવો કાઢ્યો ! એના પર બીજું નામ ‘અમરગુપ્ત’ પડ્યું. ત્યારે જૈનધર્મ પણ એને અહીં જન્મથી મળ્યો છે. કેમકે જૈન-શ્રાવક કુળમાં જ જન્મ છે. પૂર્વના જીવનોમાં તો જ્યારે કોઈ આચાર્ય મહારાજ મળતાં ત્યારે જૈનધર્મ પામતા. અહીંયાં જન્મથી જ ધર્મ મળી ગયો.

ચન્દ્ર-રાહુનો યોગ :- અમરગુપ્ત ઉંમરમાં આવ્યો. એજ નગરમાં નંદ્યંતી પણ ઉંમર લાયક થઈ. ભવિતવ્યતાએ સંયોગ એવો જ લાવી મૂક્યો કે અમરગુપ્તનું નંદ્યંતીની સાથે લગ્ન થયું ભવિતવ્યતા કેટલી પ્રબળ ? આવું કેમ બનતું હશે ?

આવા સજ્જન સાથે એવા દુર્જનનો વારંવાર સંયોગ ? આપણે કેટલીવાર સાંભળતાંય કંટાળી જઈએ, ને અહીંયાં ભવિતવ્યતા એવો જ સંયોગ લાવીને મૂકે છે ! ગુલાબની આસપાસ કાંટા ઊભા કરી દીધા ! ચન્દ્રની પાછળ રાહુ બઝાડી દીધો !

‘આપ ભલા તો જગ ભલાનું રહસ્ય’ :- સજ્જનને વારંવાર દુર્જન પૂઠે લાગે છે એ પણ કુદરતની-ભવિતવ્યતાની અકલ કળા છે. સમજતા નહિ કે આપણે ભલા બનવા માંડ્યા એટલે હવે આપણા પર દુશ્મનાવટ કરનારો કોઈ દુશ્મન ન રહે. અલબત્ત, ‘આપ ભલા તો જગ ભલા’ની કહેવત છે. પણ એનો અર્થ એ નથી કે કોઈ આપણી વિરુદ્ધ નહિ વર્તે.

આપણાં પૂર્વોપાર્જિત કર્મ વાંકા હશે, કે ભવિતવ્યતા વાંકી હશે, તો આપણે ભલા છતાં આપણને દુશ્મન દેખનારા જીવો જગતમાં હશે. પણ આપણે જો ખરેખર ભલા બન્યા હોઈશું તો એની દુશ્મનાવટ આપણી નજરે નહિ ચઢે. આપણે એને દુશ્મન નહિ દેખીએ. કાં તો આપણે એને દયાપાત્ર અથવા આપણા ઉપકારી તરીકે દેખીશું.

એટલે, આપણી દૃષ્ટિમાં જો એ ભૂંડો નહિ, પણ ભલો દેખાયો તો કહેવાય કે ‘આપ ભલા તો જગ ભલા.’ બાકી આપણને વિષ્ણ કરનાર, આપણી નિંદા કરનાર, આપણને ત્રાસ આપનાર તો જગતમાં હોય, રાહુ અનાદિકાળથી ચંદ્રની પૂઠે લાગ્યો છે. સુદ-વદમાં ચંદ્ર ઓછો વધતો કેમ દેખાય છે ? નિત્ય-રાહુના યોગે. જેમ પર્વ રાહુથી ગ્રહણ થાય છે, તેમ આ નિત્યરાહુથી ચંદ્રની કળામાં વધવટ થાય છે. ચંદ્રને તો નિત્યરાહુનો આ જુલ્મ રોજનો માથે પડ્યો પણ તેથી શું ? પોતાને પોતાનું સજ્જનતાનું કાર્ય બજાવ્યે જવાનું. લોકમાં પણ એથી જ વડાઈ છે. બાકી દુર્જનો હોવાની ચિંતા નહિ કરવાની. અમરગુપ્તના જીવની આ વિશેષતા છે. તો દુર્જન દુશ્મન ભલે જીવનમાં એમને અથડાઈ પડશે, પણ પોતે સત્ત્વશીલતાથી સજ્જનતાના માર્ગે ધપાવ્યે જશે. આચાર્ય મહારાજ સંસારી ગૃહસ્થપણે પણ, સામો માણસ દુર્જન છે છતાં, એની દુર્જનતાનો પોતે ખ્યાલ પણ નથી કરતા ! પેલાની દુર્જનતા સહજરૂપે કાર્ય કરે છે ! નંદ્યન્તી પરણીને સાસરે આવી. સ્નેહ પણ કરે છે. પણ પાછા પૂર્વના ખોટા કર્મ, તે ખોટી વાસના ! એના અધારે અમરગુપ્ત પર પાછી ઠગાઈની બુદ્ધિ ! ‘કેમ એમને બનાવું...’ એમ માયાથી વર્તે છે.

સંસ્કારના ઘડતર પર લક્ષનો આધાર :- અમરગુપ્તે તો પોતાની સારસાર વસ્તુઓ નંદ્યન્તીના હાથમાં સરળ ભાવથી આપી દીધી. ઉમદા દાગીના વગેરે ઝવેરાત પણ એને સોંપ્યું. પરંતુ નંદ્યન્તીનો વ્યવહાર બધો જ માયાવી ! અમરગુપ્ત સમજતો નથી, પણ પરિવાર વર્ગ સમજ જાય છે કે શેઠાણી જરૂર માયા રમે

છે ! એટલે આવીને અમરગુપ્તને કહે છે - “આપ તો મોટા દિલના છો. પણ એમનો (શેઠાણીનો) વ્યવહાર અમને ઠીક લાગતો નથી. ખાનગી ગરબડગોટા ચલાવ્યા જ કરે છે.” પરિવારનું આવું આવું કથન સાંભળવા છતાં આ પૂર્ણભદ્ર એવો મોટા મનનો છે કે નોકરોની વાત પર લક્ષ નથી આપતો. કેવી વાત પર લક્ષ દેવું કે ન દેવું એ બધાનો આધાર પોતાના સંસ્કારના ઘડતર પર છે. ઉત્તમ સંગીન સંસ્કારનું ઘડતર ન હોવાથી મામુલી વાત પણ કોઈ કહી જાય તો આપણને અસર કરી જાય છે; ને ઘડતર એવું સંગીન હોય તો કોઈ મહત્ત્વની વાત કહી જાય, તો પણ કાંઈ ન થાય. આપણા હૃદયમાં કેટલી ઉત્તમતા કે અધમતા છે એનું માપ આના પર નીકળે છે કે જો સંગીન સંસ્કારના ઘડતરથી દિલ ઉત્તમ હોય તો આજુબાજુની કેટલીયે વાતો તો એમ જ દરગુજર થાય ! જીવનમાં એવો એક શિરસ્તો જોઈએ કે ‘હું ક્યાં જે તે વાતો પર લક્ષ દેવા નવરો બેઠો છું ?’ એથી જીવનમાં પોતાના આત્માને ઉજ્જવલ નહિ બનાવતી, ઉન્નત નહિ બનાવતી કેટલીય વાતો પર ધ્યાન નહિ દેવાય. દુન્યવી જીવનમાંય એ લાભકારી છે. આજે કેટલાંક કુટુંબો સીધાં નભે છે-તે કોના પર ? મોટાઓની ઘણું તો દરગુજર કરવાની ઉદારવૃત્તિ પર. અહીંયાં નોકરો શેઠાણીની વાત શેઠને કરે છે; છતાં અમરગુપ્ત એને દરગુજર કરે છે. એના પર વિશ્વાસ નથી મૂકતો. એ તો સમજે છે કે - “નોકરો તો કહે; નોકરોની દૃષ્ટિ કેટલી પહોંચે !...”

કુંડલ ખોવાયા ! :- પણ એ અરસામાં એક વાર નંદ્યન્તી રોતડ મુદ્રાએ કહે છે- “શું કરું...” પૂર્ણભદ્ર કહે છે- “પણ રોવાનું શું કામ છે ? કારણ તો કહે રોવાનું.”

“આપણા બધા ઘરેણામાં સારભૂત જે બહુ કિંમતી ઝવેરાતના કુંડલ હતા તે ખોવાઈ ગયાં.” ગપ્પું જ છે ! ધરાર જૂઠું જ છે ! સારસાર દાગીના પૂર્ણભદ્રે નંદ્યન્તીને સોંપ્યા છે. તેમાંથી એ કુંડલને પોતે જ ઉઠાવી લઈ આકુલવ્યાકુલતા બતાવી રહી છે. છતાં એ સંબંધમાં બીજું પૂછ્યા ગાછ્યા વિના પૂર્ણભદ્ર આશ્વાસન આપે છે, “સુંદરી, એમાં શું મોટી વિસાત હતી ? આટલો ઘોંઘાટ શા સારું ? ગભરાઈશ નહિ; બીજી કુંડલ જોડી કરાવું છું.” હજારોની કિંમતના કુંડલ ખોવાવા છતાં ‘કેમ ખોવાયા ?’ વગેરે કાંઈ તપાસ કરવાની પણ દરકાર કરતા નથી. શાથી ? આત્માને એવો ઘડીને આવ્યા છે કે દરકાર બીજી કોઈ વસ્તુની છે.

ઘરબારને ઠીક ઠીક કર્યાની શી કિંમત છે ? :- જીવનમાં આત્માનું ઘડતર કરવાની મોટી વિશેષતા છે. બુદ્ધિ બનીને જીવનના કાંઠે આવી ઊભેલા વૃદ્ધ બાપને એમ થાય છે કે ‘છોકરાઓ માટે વહુરો, દુકાન વગેરે તો બરાબર કરી આપ્યા,

પણ હવે છેવટે આટલું ઘર ઠીક બંધાવી આપું,' અથવા 'ઘર ઠીક કર્યું તો વેપાર-ઘરાકો વગેરે બરાબર કરી આપું.' જેમ ડોસાને આવું આવું થાય છે, એમ મનુષ્ય જીવને ખરી રીતે બાળપણથી એમ થવું જોઈએ કે આજસુધીના અનંતાકાળમાં બીજું બધું તો ઘણું ઘણું ઠીકઠાક અને બરાબર કર્યું, પણ હવે મારા આત્માને બરાબર કરતો જાઉં. ઘરબાર, ધંધો કે દુકાન, માલ ને મિલકત, કાયા ને કુટુંબ-એ બધું બરાબર કર્યું, ઠીક-ઠાક બનાવ્યું, એની જે કિંમત નથી એથી અનંતગુણી કિંમત આત્માને ઠીકઠાક કરવાની છે. કેવી રીતે થશે એ ? આત્માને ઘડવાથી. બચપણ અવસ્થાથી સંતાનને શિખવતા જાઓ કે 'જુઓ, આપણે ખાવાપીવાનું, ને પહેરવા ઓઢવાનું ઠીક ઠીક કરીએ એની બહુ કિંમત નથી. કિંમત આપણા આત્માને ઘડીને ઠીક બનાવીએ એની છે. પૂર્વના લાંબા કાળથી આપણો જીવ ઊંધો ઘડાયો છે, તેથી અત્યારે આપણા જીવના ભલીવાર નથી. સ્વાર્થ સરતો હોય ત્યાં જૂઠું બોલવું ગમે છે, અનીતિ કરવી ગમે છે, તેમ બીજાનું સારું દેખી ઈર્ષ્યા થાય છે, વાતવાતમાં જાતને માટે અભિમાન, હું પદ આવે છે, એ આત્માનું ખરાબ ઘડતર સૂચવે છે. હવે એ મિટાવવાનું છે. એ માટે લાંબા કાળ સુધી સતતપણે આત્માને ઘડવો પડશે.

ઘડતરમાં શું શું કરવાનું ? જાણો છો ? :- પહેલાં એ સમજી રાખો કે ઘડતર કેવું કરવાનું છે. કેવું એટલે કેવા પરિણામવાળું ? આગળ આપણે જોયું કે પૂર્ણભદ્ર એટલે કે અમરગુપ્ત મહાકિંમતી કુંડલ ખોવાયાને સામાન્ય ગણે છે. ત્યારે નંદયંતી માયાના ઘોર પાપ કરીને ય એવા કુંડલની બીજી જોડ મળે એને મહાન લાભ ગણે છે. એનું ઘડતર જ એવું થયું કે તુચ્છ વસ્તુને અગર પાપાયરણની ભયાનકતાવાળી વસ્તુને પણ મહાન ગણે. અમરગુપ્તને ઘડતર એવું થયેલું છે કે એ કિંમતી કુંડલના ખોવાઈ જવાને નગણ્ય માને છે. બસ ! ઘડતરનું આવું પરિણામ લાવવાનું છે; અર્થાત્ ઘડતર આવું કરવાનું છે કે જેમાં જગતની વિનશ્ચર સંપત્તિ-સગવડો આપણને સાફ ન-ગણ્ય લાગે અને આપણે આત્માની પવિત્રતાને અને ઉચ્ચગુણો દ્વારા ઉત્તમતાને બરાબર રક્ષી શકીએ. આ ઉપરથી સમજાશે કે ઘડતરમાં શું શું કરવું જોઈએ. કહો કે એવું એવું જ કરવાનું કે જેનાથી આત્મા પવિત્રતા અને ઉત્તમતા સિદ્ધ કરતો જાય.

પવિત્રતા માટે :- ત્યારે સમજો કે પવિત્રતાનું ઘડતર કરવા માટે ઘણી ઘણી મેલી પ્રવૃત્તિઓને અટકાવી દેવી જોઈએ. દા.ત. જાતનો સ્વાર્થ સાધવા જે માયા કપટ રમાય છે, તે હવે બંધ થઈ જવું જોઈએ. એટલું જ નહિ પણ કેટલીયવાર અજ્ઞાન માણસ, કશું ન વળવાનું હોય છતાં, મનમાં ને મનમાં અસત્યના, અનીતિના, દુરાચારના વગેરે વિચારો કર્યે જાય છે. એથી શું બને છે ? આત્મા અપવિત્ર રહે

છે, મેલો ને ગંદો રહે છે. જેના વિચાર મેલા એનું મન મેલું. જેનું મન મેલું, એનો આત્મા મેલો. હવે તો એ સમજ કરી લેવી જોઈએ કે જ્યારે મને શરીર, કપડાં, અને બીજી વસ્તુઓ મેલી નથી ગમતી, તો પછી મારા વિચારો, મારું મન, અને મારો પોતાનો આત્મા મેલો કેમ ગમે ? હવે એ મેલ કાઢી નાખું; કાઢી નાખીને જવું. એ માટે બાહ્ય રોષ, રોફ, પોલિસી પ્રપંચ વગેરેની પ્રવૃત્તિ અને આંતરિક એવી એવી વિચારણા સદંતર અટકાવી નાખું. અને એના સ્થાને સત્ય, ન્યાયનીતિ, સરળતા સદાચારના ભરપૂર વિચારો પૂરજોશમાં વહેતા રાખું. પ્રવૃત્તિ પણ એને યોગ્ય બનાવી દઈ.

ઉત્તમતા માટે :- ત્યારે ઉત્તમતા માટે પણ અધમ પ્રવૃત્તિઓ અને વિચારણાઓ અટકાવવાની છે. એના સ્થાને ઉત્તમ આચરણા અને ઉત્તમ વિચારસરણી ગોઠવવાની છે, અમલમાં વહેતી રાખવાની છે. ક્ષુદ્ર માનસ, ક્ષુદ્ર વર્તાવ, અને ક્ષુદ્ર બોલ હવે બંધ થઈ જવા જોઈએ. ધ્યાનમાં રાખજો; અહીં માત્ર બાહ્ય ક્રિયા નહિ પણ અંદરનું ઘડતર કરવાની વાત પણ સાથે છે. એટલે આ બધી પવિત્ર અને ઉત્તમ આચરણ અને વિચારસરણી આત્માને સહજ જેવી થઈ જાય. એ પુરુષાર્થ કરવાનો છે. પછી તો સહેજે સહેજે પવિત્ર અને ઉત્તમ ભાવ હૃદયમાં વહ્યા કરશે. જીવનું એવું ઘડતર થઈ ગયું કે જ્યાં મલિન ભાવો સહેજે ન જાગે; અધમ વિચારો સહેજે ન આવે. આ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય ત્યારે, આપણી જે વાત હતી કે દુનિયાના જીવોને મોટી કે કિંમતી લાગતી વસ્તુને પણ મહત્ત્વ ન અપાય, એ વાત સહેજે બની આવવાની. ઉત્તમતા કેળવવા માટે સ્વાર્થ ભૂલવાની જરૂર છે. આપણે જાતના નહિ પણ જગતના બની જઈએ તો ઉત્તમ બનવાનો યોગ છે. એમાં પછી આપણી જાત પ્રત્યેની અનુકૂલતા પ્રતિકૂલતાની પડી નથી હોતી. જગતને અનુકૂલ કેમ કરી આપું, જગતનું પ્રતિકૂલ કેમ ટાળું એ તમન્ના રહે છે.

જિનશાસન મળ્યું તે સારા ઘડતર માટે :- ત્યારે કહો, નજીવી બાબતોને તો શું, પણ મોટી બાબતો કે જે આપણી જાતને સ્પર્શે છે તેને ય દરગુજર કરવી એ શું કઠીન છે ? હા, આત્માનું ખૂબ અભ્યાસથી ઘડતર જો નથી કર્યું, તો કઠીન ખરું. પણ ઘડતર કરાય તો પછી કઠીન નહિ. જંબૂકુમારનો આત્મા પૂર્વ ભવોમાં ઘડતર કરીને આવેલો હતો, તો અહીં નવાણું કરોડની સંપત્તિ અને આઠ અપ્સરા જેવી નવોઢા પત્નીઓ મન પરથી ઉતારી મૂકી દેતાં વાર ન લાગી. આજે જુઓ કે એવા પણ શ્રીમંત માણસો કે શ્રીમંતના છોકરાઓ છે જેને પોતાની મોટરમાં પણ બહુ ફરવાનો, મોંઘા ખાનપાનનો, કે કિંમતી કે ભપકાદાર પહેરવેશનો શોખ જ નથી. એને મન એનું મહત્ત્વ નથી, ત્યારે એવા તો કેઈ મધ્યમ લોકો કે ગરીબો

છે કે જેને મન એટલું તો શું પણ એનાથી નીચી કિંમતના ખાનપાન, વસ્ત્ર અલંકાર અને સગવડના સાધનના ભારે શોખ છે; એનું એને મન મહત્ત્વ છે. શું છે આ ? ઘડતરની ભિન્નતા. ઘડતર પૂર્વ ભવેથી જો ઊંચું કરીને આવ્યા તો અહીં કિંમતી ચીજનું ય બહુ મહત્ત્વ નહિ લાગે. જીવનમાં નજીવા બનાવ ઉપર ચર્ચા-મરચાં કરવાનું તો આજે ઘેર ઘેર દેખાશે. ત્યારે થોડા જ માણસો એ રીતરસમથી દૂર રહેનારા દેખાશે. ઘડતર પર બધો આધાર છે. જીવન ઉચ્ચ માનવ ભવનું, તેય ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનવાળું પામ્યા પછી તો ઘડતર ઊંચું કરી જ લેવું જોઈએ. એ જુઓને કે જો દુન્યવી વાત વસ્તુઓના સંયોગ વિનશ્વર છે, અનિત્ય છે, તો એની પાછળ શું તૂટી પડવું ? અમરગુપ્ત સર્વ ઘરેણામાં સારભૂત એવા પણ કુંડલ ખોવાયા ઉપર મહત્ત્વ નથી આંકતો; એના પર તૂટી નથી પડતો કે ‘ચાલો તપાસ કરો, ક્યાં ખોવાયા, ક્યારે ગયા, કેમ ગુમાયા...’ વગેરે. આવું કશું કરવાનું નહિ. મોટી કિંમતનાં કુંડલ ખોવાઈ ગયાનું સાંભળે છે છતાં દિલ એવું વિવેકી અને ઉદાર છે કે એ સમજે છે- “આ જડ વસ્તુ છે આનો જે સંયોગ મળ્યો, તેમાંથી કંઈ આધું પાછું થાય એમાં મન શા માટે ડહોળાવા દેવું ? પુણ્ય સાબુત હશે તો બીજું મળશે. પણ બાકી આપણે શોક ને પોક જોઈએ નહિ.” એટલે જ પત્નીને આશ્વાસન આપે છે કે ‘હું એવું બીજું કુંડલનું યુગલ કરાવી આપીશ.’ બસ ! હવે કેમ ? હવે શું પૂછવાનું ? સાંભળીને નંદયંતી ખૂશ ખૂશ ! પૂર્ણભદ્રે પણ કહ્યા મુજબ બીજી કુંડલજોડી કરાવી આપી. નંદયંતી શું વિચારે છે ?- “ફિકર નહિ ! સરસ થઈ ગયું. એક કુંડલજોડી આપણને પચી !”

અહીં જોવાની ખૂબી એ છે કે પતિ-પત્ની બંનેમાં કેટલો બધો ફરક છે ? જગતમાં એ તો નક્કી છે કે આયુષ્ય પહોંચે ત્યાં સુધી જીવવાનું છે; અને આયુષ્ય ખૂટ્યે અવશ્ય મરવાનું છે. સજ્જન દુર્જનને આ બેય સમાન છતાં જીવન જીવવાની પદ્ધતિમાં આકાશ પાતાળના અંતર પડે છે. એના એજ કુંડલ પર જ્યારે નંદયંતી જૂઠ હાંકે છે, ત્યારે અમરગુપ્ત ‘કાંઈ નહિ’ કહી ઉદારતા દાખવે છે; કેમકે પોતે સજ્જન છે. મહાસજ્જન છે, નંદયંતી અનેક ભવોથી નિ:શંકપણે દુર્જનતા આચરતી આવી છે. એને અહીં કોણ ફેરવી શકે ? હજી ગુરુઓ કે કલ્યાણમિત્રો ફેરવી શકે. પણ પોતાને એ દુર્જનતા ફેરવવી જ ક્યાં છે ? દુનિયામાં સદાને માટે અગ્નિ તે અગ્નિ; અને પાણી તે પાણી; પણ માણસ અગ્નિ જેવો મટીને પાણી જેવો શીતલ ઠારનારો બની શકે છે. એ સિદ્ધ હકીકત ઉપર જ આપણે આપણા ઘડતર સુધારવાના છે. મરવાનું નક્કી છે એ સમજી રાખી મરવા પૂર્વે સજ્જનતાના ગુણો પ્રગટ કરવાના છે.

મન કુંડલથી ય વધુ કિંમતી છે :- અમરગુપ્તે જીવને-જીવને એ કાર્ય કર્યું છે. તેથી જ અત્યારે એટલી બધી ઊંચી સ્થિતિએ પહોંચી ગયેલ છે કે કુંડલ ભલે બહુ કિંમતી હતાં, પણ એની ખાતર એથી પણ વધુ કિંમતી એવા મનને ડહોળાવવા દેવાનું એને પોષાતું નથી; ખપતું નથી. જાણો છો ખરા કે મન આપણું હીરા કરતાંય વધુ કિંમતી છે ? શાથી કિંમતી ? હીરાથી બજારમાં જેટલું ખરીદી શકાય એના કરતાં મનની શુભ ભાવનાથી કેઈ ગુણ ખરીદી શકાય છે. માટે મન મહા કિંમતી છે. થોડી ક્ષણ પણ શ્રી અરિહંત પ્રભુના ધ્યાનમાં પરોવેલું મન પલ્યોપમોના સ્વર્ગીય સુખ સર્જ શકે છે, તેથી મન તો ઘણું ઘણું કિંમતી છે.

વિનશ્વર ખાતર મન ન ડહોળાવા દેવું :- એને જો જગતની વિનશ્વર વસ્તુ ખાતર ડહોળાવા દીધું તો એનું એ મન કર્મ બંધ દ્વારા ભવાંતરના દુ:ખો સર્જ આપશે. વિચાર તો એ કરવો જોઈએ કે શું મનની ડહોળામણથી વસ્તુ સુધારી શકાય છે ? જગતની વિનાશી વસ્તુ ખાતર મન ડહોળાવા દેવાને બદલે અવિનાશી એવા પોતાના જ શુદ્ધ આત્મા ખાતર મનને કાર્ય કરતું રાખવું જોઈએ. જે જગત ઉપર આપણો સાંગોપાંગ અધિકાર ચાલી શકતો નથી. જે આપણા કહ્યામાં નથી, જે આપણા ગુણદોષની હાનિવૃદ્ધિ સાથે વસ્તુગત્યા સંબંધ ધરાવતું નથી એવા જગતના પદાર્થોથી આપણું મન શા માટે ડહોળાવું જોઈએ ? આ મન ડોહળાય છે માટે જ પછી ખોટા વિકલ્પોની હારમાળા ચાલે છે; અને અનિચ્છનીય વાણી વર્તાવ પ્રવર્તે છે. નવી પ્રજાને નાની ઉંમરથી જ જો એવા ઘડતર શિખવાડ્યા હોય કે આપણા આત્માથી પર એવી વસ્તુના ફેરફાર ઉપર મનને ડહોળાવા દેવું નહિ; તો પછી એના ચાલુ અભ્યાસથી મોટી ઉંમરે એ કઠીન ન પડે. પણ આ તો મુશીબત એ છે કે નાની પ્રજાના સામે મોટા વડિલોજ વારંવાર ડગલે ને પગલે પોતાના મન ડહોળાઈ જતા દેખાડતા હોય, ત્યાં એ નાની પ્રજા પણ એવું જ શીખે ને ? સારું ક્યાંથી શીખે ? રામચંદ્રજી, હરિશ્ચંદ્ર અને નળ રાજા જેવા બહુ ગંભીર બાબત બની છતાં મન સ્વસ્થ રાખીને રહ્યા, એવી જ એમની સુશીલ પત્નીઓ હતી કે જેમણે જો કે મહેલવાસમાંથી વનવાસ સેવવા જેવો મહાગંભીર અને મહાદુ:ખદ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો અને વનવાસને સેવવો પડ્યો તોય મન ડહોળાવા દીધું નહિ. માણસની માણસાઈ શું ? પશુથી ઉચ્ચતા અને શાબાશી શી ? એ જ ને કે આપણને સંપૂર્ણ આધીન નહિ એવી દુન્યવી ઘટનાઓ પર મનને ડહોળાવા દેવું નહિ !

અમરગુપ્તે તો મન સ્વસ્થ રાખ્યું છે, પણ નંદયંતીનું મન બિમાર છે. હજી આગળ જુઓ કે એ ખોવાયેલા ગણાતા કુંડલ પકડાશે ત્યારે કેટલા કૂર વિચારમાં

યઢે છે. અત્યારે તો એણે જૂનાં કુંડલ પોતાના અંગત ડાબડામાં ઢૂપાવી રાખ્યા છે. પતિને એ ડાબડો જોવાનો અવસર જ ક્યાં છે ? તેથી પતિ એ સમજમાં રહે કે જૂના ખોવાયા તે ખોવાયા.

કોઈના સ્નેહી બન્યા પછીની સાવધાની :- નંદયંતી કોણ છે ? અમરગુપ્તની અત્યંત નિકટની સગી. છતાં જીવન કપટવાળું પોતાના પતિની જ સામે. કેમ ? જગતની વિનશ્વર સંપત્તિ ખાતર માયા-કપટ ! તો આ પરથી આપણે સાવધાની એ રાખવાની કે કોઈના પણ સ્નેહી ગણાયા પછી તેના સાથે દાવપેચ ખેલનારા ન બનીએ. સ્નેહી બન્યા પછી દાવપેચ ખેલવામાં વિશ્વાસઘાતનું પાપ લાગે છે. કેમકે ત્યાં સામાને આપણા પ્રત્યે શંકાશીલ બનાવીને પેંતરો રચાતો નથી ! સગો દિકરો હશે, ને દાવપેચ કરતો હશે તો દેખાવ એવો કરશે કે જાણે હું તમારો જ છું ! તેથી બાપ દિકરાને દુકાન સોંપે છે. પણ ભાઈ શું કરવાના ? જુદી જમાવટ ! કમાણીમાં બાપને ઓછું બતાવવાનું. કેમ ? “હા, નથીને અવસરે બાપ સાથે ઝઘડો પડે અને જુદા થવું પડે, તે વખતે જો આપણે જુદું જમા કરીને સદ્ધર થયા હોઈએ તો વાંધો ન આવે ! અથવા “ખાનગી સદ્ધામાં અવસર બારીક આવી લાગે તો પહોંચી વળવા કામ લાગે.” અથવા એમ થાય કે “આપણી સ્થિતિ સદ્ધર હોય તો કામનું. જેથી બીજાનાં ઓશિયાળાં કરવા ન પડે... સામી છાતીએ ઊભા રહી શકીએ...” આ શું છે ? વિશ્વાસઘાતનું પાપ. હજીય કદાચ પરાયા સાથે આવો પ્રસંગ ઓછો બને; પણ સ્નેહી સાથે જલદી બને; માટે જ આ સાચવવાનું કે “સામો સ્નેહી છે તો આપણે એવા સ્વાર્થમાં ન પડીએ કે જેથી તેની સાથે દાવપેચની રમત કરવી પડે.”

નંદયંતી પકડાઈ :- લાગે જુદું અને બહાર બતાવે જુદું-એ ઘોર દ્રોહ છે. નંદયંતી તેવો જ દ્રોહ કરી રહી છે. પરંતુ કહેવત છે કે “પાપ પીપળે ચઢીને પોકારે !” બસ, અહીંયાં પણ એવું બને છે, જોગાનુજોગ નંદયંતીએ પોતાના દાબડામાં વીંટી મૂકી છે, ને પૂર્ણભદ્ર પોતાની વીંટી લેવા ભદ્રકભાવે તે પેટી ખોલી જુએ છે. તેમાં વીંટી ઉપરાંત પેલું કુંડલ દેખાયું ! ત્યાં સામાન્યતયા એના મનને થાય છે, “શું કુંડલની જોડ જડી ગઈ લાગે છે ?” પરંતુ એટલામાં નંદયંતી જાણે ભયભીત બનીને ત્યાં આવી પહોંચી. પતિના હાથમાં વીંટી જોઈ. એ પરથી કળી ગઈ કે દાબડામાં કુંડલ જોયા હશે એથી નંદયંતી વિલખી પડી ગઈ. અમરગુપ્ત આચાર્ય મહારાજ કહે છે- “મેં એના મોં પર સંકોચનો ભાવ જોઈ લીધો. એના મનને કોઈ વધુ સંકોચ ન થાય, એટલા માટે જલદીથી હું ઘરની બહાર નીકળી ગયો. હું તો સારા હેતુથી ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યો,” પણ એને (નંદયંતી) લાગ્યું

કે “એમણે કુંડલ જોયા. તો હવે શું કરવું ? કેમકે મારી હલકાઈ થવાની. કેમકે સગા-સંબંધીઓને જો કહેતા ફરે ‘શું કરું... ઘરનું માણસ જ ચોર... ને આવડી મોટી ચોરી...’ વગેરે વગેરે તો જરૂર મારી બદબોઈ થશે. પરંતુ ના, એમ થાય તે પહેલાં જ એમને મારી નાખું, ઉપાય સીધો છે. ઉગ્ર કામણનો પ્રયોગ કરી દઉં.” સીધી મારી નાખવાની જ વાત ! શું કર્યું આણે ? પૂર્વ જીવનોમાં જેનો બહુ અભ્યાસ કર્યો છે, તે જ તો. પતિને મારવાનું સૂઝ્યું ! ઊઠીને શીઘ્રઘાતી કામણ તૈયાર કર્યું. ઘણીને ખવરાવે કે તાબડતોબ પહોંચી જાય સ્વર્ગલોકમાં. શીઘ્રતાથી મૃત્યુ થાય તેવી અનેક વસ્તુઓ એણે એકલીએ મેળવીને કામણ તૈયાર કર્યું. પતિના મનમાં કાંઈ નથી પણ જેના દિલમાં પાપ હોય તે ઊંધું જ કલ્પે એ સહજ છે. તેથી નંદયંતી ઊંધું કલ્પી હવે મારી નાખવાના વિચારે ચઢી.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૩, અંક-૪૫, તા.૨૩-૭-૧૯૫૫

મન પર ચોકી :- કેટલી કૂર લેશ્યા છે ? આમાં જો આયુષ્ય બંધાય તો નરક વિના શાનું બંધાય ? એ પણ મનમાં લેશ્યાની જેટલી કૂરતા, તેટલી જ નરકની ભયાનકતા ! માટે જ આ મન પર મોટી ચોકી મૂકવાની જરૂર છે. સમજી રાખવાનું છે કે અવસરે કાયાથી પાપ, જો પુણ્ય કાચું હશે, તો નહિ પણ બને. કેમકે પુણ્યની ક્યાશથી પાપની સામગ્રી નહિ મળે તેથી કાયાથી પાપ નહિ થાય. પરંતુ મનમાં તે પાપ પેસાડ્યું કે ખાનાખરાબી શરૂ થઈ. શું સમજ્યા ? બહાર પાપ કરવા માટે પણ સામગ્રી મળવાનું પુણ્ય જોઈએ ! ચોરી કરવા છતાં ધન મલે એવો નિયમ નહિ. પણ પુણ્ય હોય તો મલે. નહિતર તો વગરભાડાની કોટડી મલે ! કઈ ? જેલની ! માટે જ માનસિક પાપ માત્ર ફોગટ જાય છે એટલું જ નહિ, પણ ઘોર કર્મબંધ અને કુસંસ્કાર થવાના નુકસાનમાં ઉતારે છે.

નંદયંતીએ પાપની માનસિક ઉગ્રતા કેળવવા માંડી ! એ જે વિચાર કેળવે છે તે કેવો ભયાનક છે, કે ઠેઠ છઠ્ઠી નરકમાં પહોંચી જાય. જુઓ એનો વિચાર “બસ જરા હોઠે અડાડે આ કામણ, કે તરત જ લાંબાપાટ થઈ જાય ! ઊઠવા જ ન પામે. મને બહાર ફજેત કરે ?... બતાવી આપું.” શું આ ? મનની કેવળ ભ્રમણા ! કોને ખબર ધાર્યું થયું કે નહિ, પણ મનનો ધંધો કે આવી કૂર વિચારણા કરે. કહો, હવે જીવ ઊંચે શી રીતે આવે ? માટે જ મન પર ચોકી જોઈએ. શ્રી કુંથુનાથજી પ્રભુની સ્તુતિ કરતા આનંદઘનજી મહારાજ કહે છે-

“મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું-” સંસારથી તરવાની ચાવી આ-કે મનને

તમારે વશ સાધી લ્યો. પરંતુ “અમે મન સાધી લીધું છે.” એમ કહ્યા માત્રથી ન માનું. કેમકે મન સાધવાની વાત મોટી છે. મન લુચ્ચુ છે. તે ભાસ કરાવે છે કે “હું તમારે વશ છું, તમારે જે વિચાર કરવા હોય તે કરો !” પણ વર્તે છે તો પોતાની મુનસફી પર ! એ આપણી પાસે જ નાચ કરાવતું હોય છે. વાસ્તવિક તો જેણે મનને સાધ્યું હશે, તેના આત્માના દેદાર જુદા હશે.

“મેં મનને સાધ્યું” એમ કહેવામાં પણ અહંકારવૃત્તિ છે. “હવે હું બરાબર બળવાન થઈ ગયો.” આ બોલવામાં જે “મેં” અને “હું” આવ્યું, તે અહંકારની વૃત્તિ છે. અને તે વૃત્તિ પણ મનનો નાચ છે. હવે જો આત્માનો મન પર કબજો હોય તો અહંકાર ન રહે. નાનકડો અહંકાર પણ ન રહે, કે- “હું જ્ઞાની ! હું તપસ્વી ! હું મનને કબજે કરનારો...” વળી કવિ કહે છે “ઈમ કહે સાધ્યું તે નવિ માનું-” આવું મોઢે બોલ્યે શું કામ લાગે ? મોઢે બોલેલું હું ન માનું એટલે વસ્તુગત્યા જો મનનો કબજો કર્યો હોય તો તો કહ્યા ન કરે કે હું મન:સંયમી. બાકી ખરેખર મન વશ કરવામાં આવે તો એણે બધું જ વશ કરી લીધું. -મુક્તિ આખી વશ કરી લીધી. આ વાત પ્રતિપળ હૈયે ચોટેલી હોય તો એ ખ્યાલ રહે કે ‘કાયિક રીતે ભલે હું નબળો હોઉં - વિચિત્ર સંયોગોમાં હોઉં, છતાં મનને નહિ બગડવા દઉં.’ દુશ્મનને લાકડી લગાવવાની છે. પણ અંતરમાં દુશ્મનનું બૂરું ચિંતવવાની વાત નહિ. મનમાં તો એ ચિંતવવાનું કે ‘એનું ભલું થાઓ. એને સદ્બુદ્ધિ સૂઝે ! વળી ફટકો એને શું લગાવું ? મારી જાત જ ફટકાને લાયક છે. તો એને ન લગાવું ?...’ મન પર કાબુ હોય તો અસદ્ભાવનાઓ-કુવિકલ્પો અને દુધ્યાનને સ્થાન ન મળે.

(૧) અસદ્ભાવનાઓ એટલે શુભ ભાવનાઓની જે પ્રતિપક્ષી (વિરુદ્ધ) ભાવનાઓ. દા.ત. પુદ્ગલ પર મમત્વની વિચારણા, જગતમાં સંયોગોની કાયમીપણાની વિચારણા, જગતના સંબંધોને મહત્વના માની લેવાની વિચારણા વગેરે અસદ્ભાવના છે.

(૨) કુવિકલ્પ એટલે ‘પૈસા લઈ આવું. માન મેળવું. આમ થાય તો પછી આમ કરું’ વગેરે માનસિક કુવિચારો.

(૩) દુધ્યાન એટલે આર્ત અને રૌદ્રધ્યાન, ‘અહાહા ! કરોડ મળે તો કેવી મજા !’ ‘અરેરે દુ:ખ ક્યાં આવ્યું’ વગેરે ચિંતન.

જો મન પર ચોકી ન રાખી અને સુંદર ભાવનાઓ મનમાં રમતી ન રાખી, તો પેલી દુર્ભાવના-કુવિકલ્પો વગેરે મનમાં રમ્યા કરવાના.

પતિને મારવા જતાં ફસી : સર્પદંશ :- નંદ્યંતીએ એજ કર્યું. ઝેરનું ઔષધ

બનાવ્યું. અને નક્કી કર્યું- ‘એક ઠેકાણે લાવ મૂકી દઉં, કોઈ જુએ નહિ તે રીતે; અને પછી ગમે તે ઠગાઈ કરીને પીવરાવી દઉં !’ આ રીતે કાળીલેશ્યામાં ચઢેલી નંદ્યંતી ઝેરનો વાડકો લઈને એકાંત ખૂણામાં મૂકવા ગઈ. ત્યાં બહારથી એક કાળાનાગે, ફણિધરે ડફ લઈને એના પગે ડંસ માર્યો. ઝેરનો વાટકો ત્યાં જ પડી ગયો, ને રાડ પાડીને પડી નીચે, પડતાંની સાથે-

દયાળુ અમરગુપ્તની વિરાગ ચિંતવના :- આચાર્ય ભગવંત કહે છે- “ત્યાં રુદ્રદેવ નામના પુરોહિતે મારી પાસે આવીને મને સર્પદંશનું કહ્યું, એટલે હું દોડતો ઘેર આવ્યો. ઘરે આવીને જોઉં છું તો નંદ્યંતીને કાળા સાપનું ઝેર શરીરમાં વ્યાપી ગયું છે, અને આયુષ્યને જાણે હવે સમાપ્ત કરતી પડી છે ! મને કંઈ કલ્પના ન આવી કે એ શું કરવા ગઈ હશે ને શું થયું. ગમે તેમ પણ હવે એને બચાવવી જોઈએ, એટલા માટે મેં ગારુડિકને બોલાવવા મોકલ્યા. અહીંયાં નંદ્યંતીને જોઉં છું તો એની ઘડી-બેઘડી ગણાઈ રહી છે. એની આ સ્થિતિ જોઈ મને વિચાર આવ્યો કે- ધિક્કાર છે આવા માયાવી ઈન્દ્રજાળ જેવા જીવતરને” અમરગુપ્ત શા માટે આમ વિચારે છે ? જેના પર વિશ્વાસ રાખીને આપણે બેઠાં હોઈએ એવા જીવતરનું એકાએક આવું પરિણામ આવીને ઊભું રહે છે માટે તો. “અરે ! આપણા જીવને આવા વિશ્વાસઘાતી જીવતરો ક્યાં સુધી !” આવું મનને થાય છે ખરું ? આપણને જીવતર મલે, કે ખુશી ખુશી થઈ જઈએ છીએ. પરંતુ ખબર નથી કે એ જીવતર ઉપર જ વિટંબણાઓના ધાડાં ! એના અવસરે એજ એવો દગો દેશે કે બધી ધારણાઓ ખતમ !

નંદ્યંતી મરે છે :- અમરગુપ્ત મહર્ષિ કહે છે કે “પત્નીની આ દશા પર આંખમાં આસું સાથે ગદ્ગદ કંઠે મેં પૂછ્યું- ‘સુંદરી, તને શું થાય છે ?...’ પણ નંદ્યંતી બોલી શકતી નથી. સર્પનું ઝેર ચઢી ગયું છે, હવે તે જીવશે એવી આશા ન રહી. તો પણ ગારુડિકો કહે તે પ્રમાણ એ વિચારમાં ગારુડિકોને જે બોલાવેલા તે આવી ગયા. મંત્રશક્તિને ધરનારા હતા. મેં તેમને કહ્યું.- ‘આ ઝેર ઉતારી આપો.’ પરંતુ નંદ્યંતીને જોતાં જ એ મારા જેવા ખિન્ન થઈ ગયા. કહે છે ‘સાર્થવાહપુત્ર ! ગુસ્સે ન થતાં. આને કાળસર્પનો ડંસ છે. મૃત્યુનો જ ડંસ છે. એવી રીતનું ઝેર વ્યાપી ગયું છે કે જે મંત્રશક્તિનો વિષય નથી. મંત્ર માટે પણ અસાધ્ય વસ્તુ છે. અમારે તમારું કામ અવશ્ય કરવું જોઈએ; પણ લાચાર છીએ.’ એમ કહીને ગારુડિકો ચાલી ગયા. આજુબાજુનો પરિવાર શોક-આર્કંદ કરવા લાગ્યો. ત્યાં નંદ્યંતીનું આયુષ્ય પૂર્ણ થઈ ગયું, ને મરીને છઠ્ઠી નરકમાં ૨૧ સાગરોપમના આયુષ્યવાળો નારકી જીવ થયો.

જીવનમાંથી શું સાર કાઢ્યો ? કલ્પનાની જાળ ને વિકલ્પોના કિલ્લા રચવામાં શું મલ્યું ? પ્રત્યક્ષમાં કંઈ નહિ, ને પરોક્ષમાં કલ્પનાતીત ઘોર દુઃખ !! તો આપણે સમજવું જોઈએ કે કલ્પનાઓ ઘણી કર્યે જઈએ છીએ પણ હાથમાં તો કંઈ આવતું નથી. હાથમાં તો જે ભાગ્યની ચિક્કી મુજબ આવવાનું હશે તે જ આવશે. તો ખોટી ને ખરાબ કલ્પનાઓ કરી કરીને ખાલી મગજને થકવવું તથા આત્માને પાપથી ભારે કરવો શા માટે ?

સત્તાધીશ કર્મ :- ભાગ્યની, કર્મની શિરજોરી જાણો છો ? જીવ અશક્ય નહિ પણ શક્ય જણાતી એવી ધારણાઓ કરે; તો પણ સત્તાધીશ કર્મ ઊંધું વાળે છે. એક કરંડિયામાં કોઈએ સાપને પેક કરીને રાખ્યો હતો. ઘણા દિવસથી સાપ ભૂખ્યો ડાંસ જેવો હતો. ત્યાં એક ઉંદરભાઈ ફરતા ફરતા આવ્યા. કરંડિયાને જોઈને વિચારે છે ‘ઠીક માલ ભર્યો લાગે છે. ચાલો સારું ખાવાનું મળી જશે ! ને એ મેળવવાનું કામ તો આપણું જ !’ એમ કરી કરંડિયાને કોચવા માંડ્યો. જ્યાં કોચે છે, ત્યાં જ અંદરમાં સાપ મોં ફાડીને બેઠો છે ! સાપને તો ડર લાગે છે કે શું આપત્તિ આવશે ! પરંતુ ઉંદરભાઈ તો હોંશમાં ને હોંશમાં - આખું શરીર પેસે તે રીતે સીધા જ સાપના મોંઢામાં પેઠા ! શું પરિણામ ? ફળ-મેવા ખાવાના કરેલા વિકલ્પો શું કામ લાગ્યા ? આજના હાર્ટફેલૂના કેસો એ શું છે ? કર્મની શિરજોરી. ચાનો પ્યાલો હાથમાં રહી જાય, ને જીવ ગેપ થઈ જાય છે ! ત્યાં જ્યારે ચાનો પ્યાલો હાથમાં છે તે વખતે અંદરમાં શું ગડમથલો ચાલતી હશે ? ક્યા વિકલ્પો રમતા હશે ? છતાં પરિણામે શું ? કર્મના દોરે દોરાવાનું. ઉંદરડાને જીવન અને ભોજનની સંભાવના છતાં કર્મની શિરજોરીમાં ભોજન તો ન મળ્યું પણ જીવનેય ગયું ! મૃત્યુ મળ્યું ! ત્યારે કર્મની મહેરબાનીમાં, સર્પને જીવન-ભોજન બેચની આશા નહિ છતાં, ઉંદરડો સીધો એના મોંમાં આવ્યો, અને એજ રસ્તે સાપને કરંડિયામાંથી છૂટકારો મળ્યો,

ખૂબી જુઓ કે પાછા મનોરથો પણ જીવને કેવા સૂઝે છે ! તમે એવા મનોરથો ઘડી રાખ્યા છે ને કે “અહીંથી ૧૧ વાગે જઈશ... આ કરવું છે - તે કરવું છે... ત્રીજી સાલે છોકરીનું લગ્ન કરવું છે... પાંચમે વર્ષે કનૈયો મોટો થશે. એનું લગ્ન...” વગેરે ? પણ એવા એવા મનોરથો નહિ કે - “દિવાળી ઊતરે બ્રહ્મચર્ય લઈ લેવું છે... પછી બારવ્રત લઈ લેવાં છે... પછી સંઘ કાઢવો છે... પછી ઊજમણું... ને પછી ચારિત્ર !” આવું ખરું કે નહિ ? “ના, એ તો મહારાજ તમને સોંપ્યું. તમે બધું છોડીને બેઠા તે બધું તમને પાલવે...” જો આમ કહેતા હો, તો સમજી રાખો કે પાપ વિકલ્પ ગમે તેટલા કર્યા; પરંતુ કરેલા પાપના

વિકલ્પોથી કાર્ય બનવાનું તે નક્કી નહિ, પણ એ વિકલ્પોથી પાપનો ધરખમ જથ્થો તો અચૂક વધવાનો. માટે જ જ્ઞાની કહે છે “અરે ! કરવાનું તો પછી, પણ ભાવના તો સારી રાખો ! ભાવના ભવનાશિની !” પરંતુ માનસિક કૃપણતા ભાવના નથી ભાવવા દેતી. કૃપણને હાથે જેમ પૈસા ન ખર્યાય તેમ આ સારી ભાવનાઓ માટેનું કૃપણ મન સારી ભાવનાઓ ન રમવા દે. ત્યારે આ એક એવો સુંદર અવતાર મળ્યો છે કે જ્યાં મનથી સારાં કે નરસાં-જેવાં નાટક રચવાં હોય તેવાં રચી શકાશે. માનવના આ મનથી સારામાં સારું ય નાટક રચી શકાય; અને ખરાબમાં ખરાબ પણ રચી શકાય. જુઓ આષાઢાભૂતિએ ખાલી નાટક રૂપે દેખાડેલી ભરત ચકવર્તીની ભાવનાઓએ પણ પાંચસો રાજકુમારને સંસારથી ઊભા કરી દીધા, સાચા સાધુ બનાવ્યા.

● આષાઢાભૂતિનું નાટક ●

કોલ ભંગ થવાથી :- આષાઢાભૂતિ અણગાર મટી નાટકિયાની છોકરીઓમાં ફસાયેલા. પરંતુ પાછા જાગ્રત થઈ ગયા. ફસાતા પહેલાં છોકરીઓ પાસે આષાઢાભૂતિ ગયા તો નાટક કરવા, પણ કારણસર નાટક બંધ રહેલું હોવાથી તુરત પાછા આવ્યા, ઉપર ચઢ્યા. ત્યાં જુએ છે તો બંને સ્ત્રીઓ ભાન ભૂલી બની છે; પહેરેલા કપડાનાં ઠેકાણાં નથી ! મોં પર માખીઓ બણબણે છે ! મદિરાની દુર્ગંધ મારી રહી છે ! પાછી કાંઈક ઊલટી થઈ હશે, એમાં માંસ પણ નીકળ્યું હશે. ત્યાં આષાઢાભૂતિ વિચારે છે- “અરેરે ! જેના પર પ્રેમમાં આંધળો થઈ ભવોભવની પીડ મીટાવી દે તેવા મહામૂલા ચારિત્રને મેં કોરે મૂક્યું, તે અભાગણીઓ આ કોટિની ? કે મારું એક વચન પણ ન પાળી શકી ? અરે ! આ તે કેટલી વિશ્વાસઘાતિની, અધમ હૃદયની ! કેવીક કજાત ! ક્યાં રહ્યો એનો મારા પર પ્રેમ ? તો હું જ પાગલ કે એના પર પ્રેમ કરું છું ? આ કજાતોના પનારે પડ્યો રહ્યો છું ? ધિક્કાર છે મને !” માનશો નહિ કે એકલા આષાઢાભૂતિને જ આવો પ્રસંગ આવે, દુનિયામાં ડગલે ને પગલે એવા પ્રસંગો છે, કે જે વિવેકથી વિચાર્યા હોય તો આત્માને વૈરાગ્ય ઉપજાવ્યા વિના ન રહે. પરંતુ એ વિચારવા હૈયું સતેજ જોઈએ.

આષાઢાભૂતિનું હૈયું જાગૃત થઈ ગયું છે “આ ધંધા કર્યા તમે ? આ તમારી કબુલાત ? ફિટકાર છે તમને. જાઓ, હવે હું ચાલ્યો.”- એમ કહી ઊતરી પડ્યો નીચે. જ્યાં નીચે ઊતરવાનો ધડબડ-ધડબડ અવાજ થયો ત્યાં કોઈ દિવસ નહિ ને આજે આ રીતે આષાઢાભૂતિને ઊતરતો જોઈ છોકરીઓનો બાપ વિશ્વકર્મા ગભરાઈ ગયો. પૂછે છે- “શું થયું ?”

“શું પૂછો છો ? કજાતની જાત. મેં કહેલું માન્યું નહિ. જાઓ, ઉપર જઈને જુઓ એ તમારી લાડકીઓના રંગ !”

“પણ હું સમજાવું છું...” કહેતો વિશ્વકર્મા ઉપર ગયો છોકરીઓને લાત મારીને કહે છે, “ઊભી થાઓ, ઊભી થાઓ. અભાગણીઓ ! આ ચાલ્યો તમારો કંત ! આમ પડી રહેશો તો પતિ ગુમાવશો, અને ભૂખી મરશો તે જુદું.”

બસ, સ્વાર્થ ! દરેકને પોતાના સ્વાર્થની વાત. “ભવિષ્યમાં આ આપણને સંભાળનાર છે, માટે રોકો એને.” આ સ્વાર્થનો સોદો છે. એમ નહિ કે “ભાઈ, ભૂતકાળમાં એમણે અમારું ખૂબ કર્યું છે, માટે હવે એમને બેસવા દો. આપણે એમની હવે સેવા કરીએ.” ના, એ શાનું ? બીજાનો વિચાર શું કામ કરીએ ? અમારા વિચારમાંથી ઊંચા આવીએ ત્યારે ને ?

વિશ્વકર્મા છોકરીઓને તમાચ મારી ભાનમાં લાવે છે. “જાઓ, પતિને પગ પકડીને ઊભો રાખો.” છોકરીઓ આવી નીચે.

પગમાં પડીને કહે છે- “ક્ષમા કરો, નાથ ! અમારી ગંભીર ભૂલ થઈ ગઈ છે... હાય ! કેવી અમારી નાલાયકી...” એમ કહેતાં કહેતાં તો આંખમાંથી શ્રાવણ ને ભાદરવો. આંસુની ધાર વહેવા માંડી. બસ, કરુણ હાવભાવ ને કાલાવાલા શરૂ કરી દીધા ! “અરેરે ! રાંકડી અમે, અમારે તમારો જ આધાર ! તમે જશો તો અમારું શું થશે ?”...

પરંતુ આષાઠાભૂતિ કહે છે- “બસ ખલાસ; કરારનો ભંગ કર્યો, માટે હવે ન રહું.”

છોકરીઓએ જોઈ લીધું કે આ જવાના જ. તેથી છેલ્લો એક પાસો નાખ્યો, કહે છે “નક્કી જવાના ? તો છેવટે અમારી આજીવિકાનું તો કંઈક કરતા જાઓ !” બંને છોકરીઓ જાણે છે કે આ કલાબાજ છે. એક નાટકમાં નાણાંનો ઢગ થઈ જાય ! આષાઠાભૂતિને છેવટના દાક્ષિણ્યથી એમ થયું “ઠીક, ત્યારે એક નાટક કરીને જાઉં. પણ એવું નાટક કરું કે જે પાછું મને અને બીજાને પ્રેરણા આપી જાય !”

નાટક મહાબલેશ્વરનું કે સિદ્ધિગિરિની ભાવનાનું :- આપણી વાત નાટક પર હતી. જેવું નાટક રચવું હોય તેવું નાટક માનવનું મન રચી શકે છે. “ઉનાળો છે... મહાબલેશ્વર જાઉં... બંગલો લઉં... હવા ખાઉં... બસ મઝા !” આ દુન્યવી નાટક ! આ રીતે સિદ્ધિગિરિ અંગે ય માનસિક સર્જન કરી શકાય. “ચાલો સિદ્ધિગિરિ જઈએ. યાત્રાઓ કરીએ... દાદાને ભેટીએ... ખૂબ ભક્તિ-પૂજા કરીએ... જીવનનો અનુપમ લહાવો લઈ લઈએ...” જ્ઞાનવિમલસૂરિજી મહારાજ કહે છે કે,

“ઘેર બેઠાં પણ એ ગિરિ ગાવે રે,
શ્રી જ્ઞાનવિમલ સુખ પાવે રે, નાગર સજ્જના રે કોઈ,”

‘ઘેર બેઠાં’ કેવી રીતે ? “સાક્ષાત્ જાણે સવારે ઊઠીને પહોંચી ગયા તળેટીમાં. આ જાણે સામે દેખાયો ગિરિરાજ... ચઢવા માંડ્યા ઉપર. મન કલ્પે છે કે અહીંયાં તો ગણધર ભગવંત શ્રી પુંડરિક સ્વામી સાથે પાંચકરોડ મુનિ કાઉસ્સગમાં ઊભા છે ! ને આ બીજી બાજુ તો દ્રાવિડ ને વારિખિલ્લ દશ કરોડ મુનિ સાથે ઊભા છે ! અણસણ ઝુકાવી દીધા છે !... વાહરે વાહ ! કેવો સરસ પતિત પાવન ગિરિરાજ !... બસ હુંય બનું સાધું ! અહીં ઝુકાવું અણસણ !” આમ ભાવનામાં તો જો સંઘયણ યારી આપે તો અવસરે ક્ષપકશ્રેણિ લાગી જાય. પરંતુ આ આપણને નથી સૂઝતા પણ ‘હું, ગોરાણી, ને ગગો !’ એ સૂઝે છે. આષાઠાભૂતિને થયું કે “એવું નાટક રચું કે જે નાટક મને હવે મહાન પુરુષાર્થી બનાવી જાય ! બસ, ભરતચકવર્તીનું જ નાટક ભજવવાનું કે અરીસાભવનમાંથી જ કેવળ લઈને બહાર નીકળાય !” વિશ્વકર્માને કહે છે “એક નાટક ભજવી આપીને જઈશ. રાજાને કહી દો કે ‘ભરત ચકવર્તીનું નાટક ભજવવું છે. પાંચસો રાજપુત્ર મદદમાં જોઈએ.”

નાટકની તૈયારી :- રાજાને જઈને કહ્યું- “આવું આવું એક ચકવર્તીનું અલૌકિક નાટક રચવું છે; કે જે આપે અને આપની પ્રજાએ આજ સુધીમાં જોયું ન હોય. પરંતુ તેમાં ચકવર્તીના દિગ્વિજય અને દબદબા માટે પાંચસો રાજકુમારો જોઈએ.” રાજા આષાઠાભૂતિને ઓળખે છે કે એ કેવો કલાબાજ કારીગર છે ! પાંચસો રાજકુમારો રાજાએ મેળવી આપ્યા. બસ, હવે આષાઠાભૂતિનું જ કામ ! રોજની તાલિમ આપવી શરૂ કરી દીધી. થોડા વખતમાં તો પાંચસોય રાજકુવરોને આબેહૂબ પ્રસંગ ભજવનાર અજબ ખેલાડી બનાવી મૂક્યા. અંતિમ રિહર્સલ (પૂર્વ પ્રયોગ) પણ કરી લીધું. રાજાને નિવેદન કર્યું કે ‘નૂતન નાટ્યપ્રયોગ તૈયાર થઈ ચૂક્યો છે. હવે ભજવવાની આપવાની આજ્ઞા જોઈએ.’ રાજા તરફથી દિવસ નક્કી કરાયો. પ્રજામાં જાહેરાત થઈ ચૂકી કે ‘ગજબ નાટ્યકાર આષાઠાભૂતિ એક અપૂર્વ જ નાટક બતાવનાર છે, તેનું નામ છે ભરતચકવર્તી.

જો જો આ કોનું નાટક છે ? ચકવર્તીનું. એટલે સરંજામ બરાબર તૈયાર કર્યો છે. રંગમંડપ મોટો ઊભો કર્યો છે. વિશાલ મંચ પર અનેક પ્રકારે ભપકાદાર ચિત્રોના પડદા ગોઠવી દીધા છે. બીજા પણ કેટલાય રોનકદાર દેખાવોના પડદા તૈયાર રાખ્યા છે કે જે વચમાં વચમાં નાટકના પ્રસંગને અનુરૂપ રચના આબેહૂબ કરી શકે. વળી બધી જ જાતના પ્રસંગો બરાબર ભજવી શકાય એ માટે રાજકુમારોને

નિષ્ણાત બનાવી દીધા છે. પ્રેક્ષકવર્ગમાં રાજા-રાણી, અમલદારો અને પ્રજાજન યોગ્ય સ્થાને ગોઠવાઈ ગયા છે. ત્યાં હવે આષાડાભૂતિ નાટક ભજવવાનું શરૂ કરે છે.

નાટકના પ્રસંગો : ભરતનો દિગ્વિજય :- એક પછી એક પ્રસંગો રજુ થવા માંડ્યા. ચક્રવર્તી ભરતની કુમારાવસ્થાનો કાળ, બાહુબલની સાથે ગંગાની રેતીમાં ખેલવું, બાહુબલ રમતાં દડાની જેમ ભરતને ઊંચે ઉછાળે છે, પાછો ઝીલી છે... એક પછી એક પ્રસંગો ભજવાતા ચાલ્યા. લોકોને જોવામાં રસ ઘણો છે. પછી તો ભરત વગેરે સો ભાઈઓને જુદા જુદા રાજ્ય પર રાજ્યાભિષેક થયા. એમાં ભરતને પછીથી ચક્રવર્તન ઉત્પન્ન થયું. તે ચાલ્યા હવે ભવ્ય તૈયારી સાથે દિગ્વિજય કરવા માટે, ચક્રવર્તન આગળ છે; પાછળ મોટા લશ્કર સાથે ભરત છે. ગયદળ, હયદળ, રથદળ, પાયદળ એમ ચાર પ્રકારનું સૈન્યનું પ્રયાણ ધરતી ધ્રુજાવી રહ્યું છે ! જ્યાં છાવણી પડે ત્યાં એક દેશ જેવો દેખાવ બને છે, છ પંડ જીતવાના છે. વૈતાલ્ય પર્વતની આજુબાજુના ત્રણ પંડ અને પેલી બાજુ ત્રણ પંડ, પહેલા આ બાજુના એકેક રાજ્યોને જીતતા ચાલ્યા. ક્યાંય તો સામેથી રાજા નમતા આવે છે, ક્યાંય લડાઈ આપે છે. એવા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના દૃશ્યોમાં અંતે ભરતની હકૂમતી સ્થાપિત થાય છે. એમ કરતાં વૈતાલ્ય પાસે આવીને દેવની આરાધના કરી ગુફા ખોલાવે છે. એમાં થઈને બીજી બાજુએ જઈ ત્રણ પંડ જીતે છે. આ બધા ભરતના વૈભવ પરાક્રમના દૃશ્યો શા માટે બતાવાય છે ? આગળ અંતે ખરું તો એ બતાવવું છે કે ‘આવા વૈભવી-પરાક્રમી આત્મા પણ જીવનની દિશા કેવી બદલે છે ! આવાઓ પણ જીવનની સફલતા શેમાં ઉતારે છે ! મહાવૈભવ અને મહાપરાક્રમના પુણ્યોદયવાળા પણ જો મહાવૈરાગ્યમાં ચઢે, ને મહાત્યાગી બને, તો સામાન્ય સ્થિતિવાળાએ તો જરૂર ત્યાગ વૈરાગ્ય લેવો જ જોઈએ. એવાને ત્યાગ-વૈરાગ્ય ખૂબજ શક્ય છે.’ આવું આવું કંઈક બતાવવું છે. તેથી પૂર્વ ભૂમિકામાં ભરતના મહાવૈભવ પરાક્રમ દેખાડે છે.

૯૯ ભાઈઓનો સંસારત્યાગ : રાજ્યાભિષેક : વૈરાગ્ય :- હવે ભરત છ પંડ જીતીને અયોધ્યામાં પાછા આવે છે. પણ ત્યાં ચક્રવર્તન શસ્ત્રશાળામાં પેસતું નથી; બહાર ઊભું રહે છે. મંત્રી કારણમાં કહે છે ‘આપના નવાણું ભાઈઓ આપની આજ્ઞા નીચે નથી, માટે આજ્ઞા મનાવો. એ વખતે ભરત ઘસીને ના પાડે છે. ‘ભાઈઓ સાથે મારે ઝગડવું નથી.’ ત્યાં મંત્રી યુક્તિથી ભરતને સમજાવી લે છે; ભાઈઓ પર દૂત મોકલે છે, ‘મોટા ભાઈના મહાન દિગ્વિજયના ઉત્સવમાં આપે હાજર રહેવું જોઈએ. નિકટના સગા કુટુંબીઓની હાજરી ન હોય તો દુનિયામાં કુળનું કેટલું ખરાબ દેખાય !...’ વળી પિતાજીની ગેરહાજરીમાં મોટાઓએ નાનાઓ

ઉપર પિતા જેવો વાત્સલ્યભાવ દેખાડવો જોઈએ. તેમ નાનાઓએ મોટાની આજ્ઞામાં રહેવું જોઈએ...’ વગેરે વગેરે કહેતાં આજ્ઞા માનવાનો આદેશ આપી દીધો. ત્યાં અઢાણું ભાઈઓ રાજ્યત્યાગ અને સંસારત્યાગ કરી જાય છે. ત્યારે નવાણુંમાભાઈ બાહુબલ સાથે ભરતનો મહાન સંગ્રામ મચે છે. એમાં પણ બાહુબલ જીતમાં છતાં યુદ્ધ વચ્ચે સાધુ બને છે. ભરત પગમાં પડી ખમાવે છે, તે પછી ચક્રવર્તી તરીકે ભરતનો બાર વર્ષનો રાજ્યાભિષેક ચાલે છે. ત્યાં પછી રોજ રાજદરબારે સાધર્મિકો ભરતચક્રીને સંભળાવે છે. ‘તમારો આત્મા (મોહથી) જિતાયેલો છે. ભય વધે છે. (પોતાના આત્માને) હણો નહિ, હણો નહિ !’ આના પર ચક્રવર્તી વૈભવવિલાસમાં છતાં મનમાં વૈરાગી રહે છે. એક પછી એક ચમત્કારિક અને કદી નહિ જોયેલા ભવ્યતાભર્યા પ્રસંગો જોઈને રાજા ને પ્રજા ખુશ ખુશ થઈ ગયા.

ભરત અરીસાભવનમાં :- ત્યાં તો હવે ભરત ચક્રવર્તીનો વેશ ભજવનાર આષાડાભૂતિ ચક્રવર્તીના પૂર્ણ ઠાઠમાઠ સાથે ૫૦૦ મુકુટબદ્ધ રાજાઓની પંકિતની સલામી ઝીલતાં અરીસાભવનમાં જઈ રહ્યા છે. ૫૦૦ રાજકુમારોને પણ એમજ લાગી રહ્યું છે કે ‘અમે ખુદ ચક્રવર્તીની જ તહેનાતમાં છીએ !’ અરીસાભવનની રચના થઈ ગઈ છે. ચક્રવર્તી ભરત ત્યાં પહોંચી અરીસામાં પોતાની શોભાને નિરખી રહ્યા છે. ત્યાં એક આંગળી પરથી વીંટી સરકી પડી ! વીંટી વિનાની આંગળીને ચક્રવર્તીએ અરીસામાં જોઈ. એથી ચોંક્યા ! “અરે ! આ શું ? આ આંગળી કેમ સાવ બેડોળ દેખાય છે ? “ઓહો ! આ એક વીંટી નીકળી ગઈ, તેમાં આંગળી આવી ફિક્કી લાગે છે ! ! તો શું આ શરીરની પોતાની કોઈ શોભા નહિ ?” આ બધી શું ભાડુતી શોભા ? લાવ જોઉં એકલું શરીર કેવુંક લાગે છે !’ એમ કરી શરીર પરથી એક એક આભૂષણ ઉતારતાં જાય છે, અને એના વિના અંગોની થતી નિસ્તેજતા જોતાં જાય છે, સાથે વૈરાગ્ય ભાવનાના અંતરના ઊંડા સંવેદનો પ્રગટ કર્યે જાય છે.

“ઓહો ! આ તો બધું નકલી જ દેખાય છે ! બધું અનિત્ય અને અને વિશ્વાસઘાતી !...” મારી તો કોઈ શોભા જ નથી દેખાતી ! જેની શોભા દેખાય છે તેય વિનશ્ચર ! તો, અરે મૂર્ખ જીવ ! અવિનાશીને મૂકી તું આ વિનાશીમાં ફસાઈ ગયો ? પુદ્ગલના અનિત્ય રંગમાં તું નિત્ય એવો આત્મા ક્યાં ફસાઈ પડ્યો !!” પાંચસો રાજકુમારોને એવી સ્થિતિમાં લાવી મૂક્યા કે એમને તો સાચે જ એમ લાગે છે કે ‘ઓહો ! આ ચક્રવર્તી શું ખોટું વિચારે છે ? વાત ખરી છે ગમે તેવા મોટો વૈભવ, પણ એક દિ’ એણે કે આપણે ઊડી જવાનું !’ ભરતની ભાવના સાથે એકીટસે રાજકુમારોના મન એવા ભાવમાં ચઢી ગયા, કે સાચા સાધુ

બની બેઠા. તેમ આષાડાભૂતિ માટે પણ કોઈક એમ કહે છે કે નાટક ભજવતાં એવી સાચી ભાવનામાં ચઢી ગયા કે કેવળજ્ઞાન પામ્યા. સાંભળી રહ્યા છે. “અરે મૂરખ જીવડા ! તને એમ લાગતું હોય કે હું બધા પર હકૂમત ચલાવી દઉં ! તું શું હકૂમત ચલાવતો તો ? તારા પર ઘણા દુશ્મનો હકૂમત બજાવી રહ્યા છે. મહાન કર્મસત્તા, મોહની સેના, શરીર, ઈન્દ્રિયો વગેરેની હકૂમત છે. આ બધા જ સંયોગો પુણ્યને જાણે કહી રહ્યા છે કે ‘પુણ્ય ! તું ચક્રવર્તીને શું ઊંચે ચઢાવતો હતો, અમે તેને જોત-જોતામાં નીચે પટકી દઈએ તેટલી વાર છે !’ ક્ષણ ભર પણ પરલોકને સુધારવાની યાવત્ આત્માના સામ્રાજ્ય સર કરવાની કોઈ વિચારણા કરતો નથી ! ને આ સ્નેહીથી બીજો સ્નેહી. આ ખાનપાનથી બીજું ખાનપાન-આ દેહથી બીજો દેહ... કૂતરાની જેમ હડીઓ કાઢે છે ! આરંભ-પરિગ્રહના પાપમાં જીવન બરબાદ કરે છે ! એકી કલમે જ્યાં બધું સાફ, ત્યાં નિરાંત શી ?...”

એકેકી ભાવના એવી લલકારવા માંડી કે ત્યાં રાજકુમારો તો સજ્જડ થઈ ગયા. કેમ જાણે ભરતને મહાવૈરાગ્ય થઈ ગયો; અને ઉપરથી દેવો ઊતરી આવ્યા. વેષ આપ્યો... ભરતે તે પહેર્યો, અને એ તો નીકળ્યા બહાર ! ત્યાં પાંચસો રાજકુમારોય સાધું બની ચાલ્યા આષાડાભૂતિની પાછળ. ત્યાં રાજા ઊભો થઈ ગયો. રાજકુમારોને કહે છે. “એ તો નાટકિયો એટલે જાય, પણ તમે ?...” પાંચસો કહે છે ? “હોય નહિ, એ નાટકિયા નથી. એ તો ખરેખરા સાધુ છે ! અમે એમની પાછળ જ સાધુ છીએ. જેવું ભજવ્યું તેવા બન્યા છીએ.” આપણી વાત હતી કે મન નાટક બંને પ્રકારનાં રચી શકે છે. આષાડાભૂતિના સંસર્ગમાં એવી ભાવના રાજકુમારના મને ખેલી કે સાચા સાધુ બની ગયા.

નંદયંતી નરકે : અમર અમર :- સર્પદંશથી નંદયંતી માયાના પાપમાં મરીને છઠ્ઠી નરકમાં ગઈ. પતિ પૂર્ણભદ્ર (અમરગુપ્ત) શુભવિકલ્પોને કરનારા છે. તો એમને જીવન પર તિરસ્કાર છૂટ્યો; અને મોક્ષની એવી અભિલાષા વધવા માંડી કે સંસાર ધોર અસાર લાગવા માંડ્યો. જેના પરિણામે સ્નેહીઓને કહી દીધું કે “જુઓ, જેવી આ નંદયંતીની દશા, એવી આપણી પણ કેમ ન થાય ? માટે હું તો જાઉં છું...” એમ કહીને અમરગુપ્તે બહાર નીકળી જઈ ચરિત્ર લીધું. ધોર તપ-સંયમ-સ્વાધ્યાયની સાધના કરી, ગુરુસેવાની સાધના કરી, અને આચાર્ય બન્યા. આગળ વધીને એ અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ અમરગુપ્ત આચાર્ય મહારાજે પર્યદામાં પોતાના ભવ કહ્યા. રાજા અને લોકોના મનમાં પણ આ સાંભળી વૈરાગ્ય પ્રગટ થઈ ગયો. રાજાનું હૈયું ગદ્ગદ્ થઈ ગયું. એટલે પૂછે છે, “ભગવંત ! આગળ પર શું થશે ?” અવધિજ્ઞાનીએ કહ્યું, “નંદયંતીનો જીવ છઠ્ઠીમાંથી નીકળી અનંતકાળ

સંસારમાં ભટકશે; ધોર વિટંબણા પામશે-અનંતકાળ પછી સંયમ પામી-પાળીને કેવળજ્ઞાન પામશે; મારે આજ જીવનમાં મોક્ષ થશે,” શું ? અમરગુપ્ત અમર બની જશે. આ સાંભળીને એજ પર્યદામાં રહેલા ધર્મઘોષને વૈરાગ્ય વધવાથી અનેક નગરજનો સાથે ચરિત્ર લીધું. આગળ વધીને આચાર્ય પદ પામ્યા. એજ ધર્મઘોષ આચાર્ય મહારાજ સિંહકુમારને કહે છે- “આ મારું વૈરાગ્ય પામવાનું કારણ છે.”

સમરાદિત્ય કેવળી મહર્ષિ બીજા ભવે સિંહકુમાર રાજપુત્ર તરીકે આ રીતે અવધિજ્ઞાની અમરગુપ્ત મહર્ષિનું ચરિત્ર સાંભળી લે છે. એથી એમને શી અસર થાય છે તે આગળ જુઓ.

અમરગુપ્ત આચાર્ય મહારાજનું જીવન સંપૂર્ણ.

સિંહકુમારને વૈરાગ્ય :- ધર્મઘોષ આચાર્ય મહારાજને વૈરાગ્યમાં જે નિમિત્ત હતું, તે અમરગુપ્ત આચાર્ય ભગવંતનું ચરિત્ર શ્રવણ કરી સિંહકુમાર કહે છે,- “ભગવન્ ! આપના નિર્વેદનું કારણ ઘણું સુંદર !” પહેલાં સિંહકુમારને જે લાગતું હતું કે આવી નાની ઉંમરમાં અને પુણ્યશાળી સ્થિતિમાં સંસાર કેમ છૂટે ? તે હવે સોમાના ભવથી માંડી ચક્રદેવ, અનંગદેવ વગેરે... યાવત્ અમરગુપ્તના ભવ સુધીની રોમાંચક કથની સાંભળી લાગે છે કે, “બરાબર છે, સંસાર વૈરાગ્ય આવે તેવો જ છે.” પોતાના દિલમાં વૈરાગ્યની આ વસ્તુ બરાબર ઠસી ગઈ. જેને સાચા સમજદાર જીવ કહીએ તે જીવો અભણ હોય ત્યાં સુધી જિજ્ઞાસા રાખે. પણ જિજ્ઞાસાને તૃપ્ત કરતાં તેવો ખુલાસો-વિચારણા જો મળે, તો પછીથી એનો સ્વીકાર એવો કરી લે કે પૂર્વગ્રહ કોઈ કુતર્ક કરવાની વાત નહિ. જે સાચા સમજુ હોય તેની આ રીતિ હોય છે. પણ જે અજ્ઞ-સુજ્ઞની વચ્ચેની દશામાં છે, તેને તમે સમાધાન આપો એટલે એના પર એને પથરો ફેંકવા જોઈએ ! કેવી રીતે કુતર્ક લગાવે ખબર છે ? એમ કહેશે ‘શું આ ચરિત્ર સાંભળીને એકદમ દીક્ષા લઈ લેવી ? હા, એય બને, કોઈકની જીવનમાં તેવું બને. પરંતુ એવું ક્યાં ચરિત્રમાં આવ્યું કે, ધર્મ જાણ્યો કે તેજ વખતે દીક્ષા લઈ લેવી ? એ તો પહેલા ગુરુ મળ્યા... ધર્મ મળ્યો... શ્રાવક બન્યા... સંસારમાં રહ્યા ને પછી દીક્ષા લીધી... અને તમે તો કહો છો ચરિત્ર સાંભળીને તુરત જ... વૈરાગ્ય થઈ ગયો ! પણ એ કેમ બને ?’ આવા આવા કુતર્કો ઉઠાવવાના ઘણા મળે, પણ સિંહકુમારે એ ચરિત્ર સાંભળ્યું ને વૈરાગ્ય થયો.

સિંહકુમારના પ્રશ્ન :-

સિંહકુમાર આગળ પ્રશ્ન કરે છે-

“ભગવંત ! જે ચારગતિ રૂપ સંસાર છે તે ગતિઓ કઈ કઈ છે ?”

“તેમાં કેવાં શારીરિક ને માનસિક સુખદુઃખ છે ?”

“અને એવા સંસાર કારાગારમાંથી છોડાવવા માટે કયો ધર્મ સમર્થ છે ?”

ત્રણ પ્રશ્નો છે. એમાં પહેલો ગતિઓ અંગેનો; બીજો એની સ્થિતિનો અને ત્રીજો સમર્થ ધર્મનો. શું ? ધર્મ, સંસારથી છોડાવવા સમર્થ જોઈએ. નહિતર જગતમાં ધર્મો તો ઘણા છે ! બીજા બજારોની જેમ ધર્મનો પણ બજાર છે. શું એમ કહેવાય કે જેનું નામ ધર્મ તે સંસારથી છોડાવે જ ? ના, જેનું નામ લાડુ તેનાથી ભૂખ મટે, એવો નિયમ ખરો ? ના, ધૂળનો જ લાડુ બનાવ્યો હોય તો ? જેનું નામ રૂપિયો તેના ૧૬ આના આવે ? ના, નકલી સીસાનો રૂપિયો હોય તો ? એવી રીતે જેનું નામ ધર્મ-તે સંસારથી છોડાવી મોક્ષ અપાવે જ એવો નિયમ નહિ. ઊલટું એવો કોઈ નકલી ધર્મ હોય તો અવસરે સંસારને લાંબો લયક કરી આપે ! સાચો ધર્મ જ મોક્ષ અપાવવા સમર્થ હોય છે. આજના સમાનતાવાદને બધા ધર્મો સરખા કરવા છે ! બની શકે જ નહિ સરખા. કાચ અને હીરા સરખા થાય ? સાચી વસ્તુની નકલો હોય, તેમાં ખરી કિંમત અસલની જ હોય, નકલની નહિ. માટે સમર્થ ધર્મ કયો હોય તે માટે સિંહકુમાર પ્રશ્ન પૂછે છે.

ત્રણેના ઉત્તરમાં ધર્મદોષ આચાર્ય મહારાજ કહે છે- “સાંભળ, વત્સ ! પહેલા પ્રશ્ના ઉત્તરમાં તો મનુષ્ય, તિર્યચ, દેવ અને નરક એ ચાર ગતિઓ છે.”

સંસારમાં સુખ થોડું ય છે ? :- “પણ બીજા પ્રશ્નમાં આ જગતમાં પ્રાણીઓ કેવા પ્રકારના સુખદુઃખ ભોગવે છે, તે પ્રશ્ન અણસમજનો છે. કેમકે વચ્ચે ‘સુખ’ જે ઘાલ્યું, તે શું તું સંસારમાં સુખ જુએ છે ? જે સંસારમાં જન્મ, જરા, ને મૃત્યુની કાયમી પીડાઓ છે, ચમરબંધીને પણ આ પીડા જે અનુભવવી પડે છે;- ‘હમણાં ક્ષણ પૂર્વે હું ઈન્દ્ર હતો ! કરોડો દેવતા મારી હકૂમતમાં હતા ! એમા મારે પણ મરવાનું નક્કી ? અને બીજે જન્મવાનું નક્કી ?’ જન્મીને ઘરડા થવાનું નક્કી ?’ આ સત્તા જ્યાં માથે બેઠેલી જ છે, રાગાદિ દોષોથી જ્યાં જીવ જકડાયેલો છે, કોઈને કોઈ દોષ પ્રતિપળે જીવમાં જાગ્રત હોય છે; રાગ નહિ તો દ્વેષ, લોભ નહિ તો રતિ, રતિ નહિ તો શોક ! આ બધા દોષો જ્યાં જીવને મજબૂત રીતે કોટે વળગેલા છે; આવી સ્થિતિમાં તું સુખ માને છે ? અને જગતના વિષયોરૂપી ઝેરથી જેની ચેતના ઊઠી ગઈ છે, નાશ પામી ગઈ છે એવા જગતના જીવોને તું સુખી હોવાની વાત કરે છે ? ન કિંચિ સુહં, સુખનું તો નામનિશાન નથી, ને દુઃખના

પોટલા પડેલાં છે ! જન્મ જરા અને મૃત્યુની કારમી પીડાઓ વચ્ચે સુખ શું ?”

પ્ર.- જન્મ પછી મૃત્યુ આવે તેના વચલા ગાળામાં તો સુખ ખરું ને ?

ઉ.- “ના, જેમ કોઈ માણસને નવેંબરની પહેલી તારિખે ફાંસીની સજા ફરમાવાઈ હોય કે ‘ડિસેમ્બરની પહેલી તારિખે ફાંસી થશે;’ પછી તે નવેમ્બરના વચલા ગાળામાં પફૂવાન્ન વગેરે લહેરથી ખાઈ શકે ખરો ? ભલે મોટા શ્રીમંત હોય, બંગલા-બગીચા બધું હોય પણ જો રાજદ્વારી ગુનામાં સપડાઈ ગયો ને ફાંસીની સજા થઈ; તો હવે શ્રીમંતાઈ ભોગવવા પર આનંદ હોય ? ના, ભય છે આગામી ! બસ, તેવો ભય અહીંયાં લાગી જાય. જન્મ થયો કે મૃત્યુની ફાંસી નક્કી થઈ ગઈ ! અરે, એમ માનો કે આ શહેર પર પાકિસ્તાની સર્જાઈ, ગુંડાઓ કાપવા માંડ્યા છે, તો શું આપણે નિરાંતે બેસી શકીએ ? કતલ ચાલુ છે, રોજ ૫૦-૧૦૦ ની કતલ થઈ રહી છે. તો ? હોશકોશ બધા ઊડી જાય ને ? તો આજે દુનિયામાંય રોજ કેટલાયના ઉપર મૃત્યુ તૂટી પડે છે. એના મોતના ભયમાં આપણને સુખ શું ?”

વાસના છે વિકાર છે ત્યાં સુખ નથી :- પરંતુ, એવાંય જેણે હૃદય કઠોર કરી દીધાં છે કે ‘આવશે ત્યારે જોયું જાશે !’ તે પૂછે છે કે તે વચ્ચેના ગાળામાં તો સુખ ખરું ને ? ના, રાગાદિ દોષોએ જેને જકડી લીધો છે તેને શાનું સુખ ? રાગાદિ દોષોમાં તો હૈયાહોળી છે. જ્યાં રાગ કર્યો ત્યાં વાંધો વચકો આવી દુઃખ કરે છે. સુખ તો તેને છે કે જેને વાસના કે વિકારો નથી; રાગ કે દ્વેષ નથી, ભોગ કે રોગ નથી; લોભ કે ક્રોધ નથી. જેને વાસના છે તેને લોલુપતા છે. “સારું સંઘરી લઉં ! સારું-મીઠું ખાઈ લઉં ! સારું ભોગવી લઉં !” આવી જેને તૃષ્ણા છે તેને સુખ નહિ પણ વિકલ્પોની વિટંબણા અને ભારોભાર હાયવોય હોય છે !

પ્રકૃતિ : વિકૃતિ :- મહાત્માઓને ઉપસર્ગ આવ્યા. એમને કહે છે કે અમારા રાજાની આજ્ઞા છે માટે તમારી જીવતાં ચામડી ઉતારી લેવી છે; તો એ સારું માને છે. કહે છે “તારે ચામડી જોઈએ ? લઈ જા ભાઈ ! તારો રાજા તો ભાઈ કરતાં ભલેરો ! કેમકે અમને પૂર્વના પાપથી છોડાવનારો બન્યો.” આજે મુંબઈમાં કરોડોપતિ ઘણા છે ને ? પણ એમાંથી નિવૃત્ત કેટલા ? કોક. મોટો ભાગ હજી દોડધામવાળા. કેમ ? કહો વાસનાના પાપે ! જાગતો કાળ બધો હાયવોયનો ! સૂતા પછી ભાગ્ય હોય તો શાંતિ, નહિતર ઊંઘમાંય લવે ! “હાય, ઈન્કમટેક્ષવાળાની ધાડ છે... પેલું આમ બગડી ગયું...” વાસના છે ત્યાં હાયવોય છે; ને વિકાર છે ત્યાં લોલુપતા છે, ભારે ચિંતાઓ છે. વિકાર એટલે ? આત્માની અસ્વસ્થતા. આત્માની સ્વસ્થતા તેને ‘પ્રકૃતિ’ કહેવાય ને અસ્વસ્થતાને ‘વિકૃતિ’ કહેવાય.

સ્વસ્થતામાં શાંતિ, તત્ત્વચિંતન અને આત્મરમણતા આવે. અસ્વસ્થતામાં અતત્ત્વની ગડમથલ આવે. હર્ષ ને શોકના વિકાર આવે. મદિરા પીધેલાના ચાળા તે વિકાર. હેં હેં હેં હુહુહુ... કરે ! ભલે જેન્ટલમેન હોય. પણ દારૂ પીને કરે છે શું ? એ જ ! નાયવાનું ને કૂદવાનું. એ ચાળા એટલે વિકાર. તેમ અહીંયાં મોહના દારૂ પીધેલાના પ્રેમના, દ્વેષના, હર્ષના, ઉદ્દેગના, ખડખડ હસવાના-પોક મૂકીને રોવાના, વિકાર-ચાળા હોય. આમાં સુખ ક્યાં ? પછી મૂઢતાને લઈને દુઃખને સુખ માને એ કાંઈ પ્રમાણ નથી. બાકી વાસના અને વિકારમાં સુખ નથી.

મહેમાનને વળાવવા :- શ્રાવક આ સમજતા હોય છે. તેથી ગંભીર પ્રસંગમાં પણ ચિત્ત સ્વસ્થ રાખે છે. એક પ્રસંગ છે. બનેલો છે. મહારાજે વ્યાખ્યાનમાં મોડા આવેલા એક ભાઈને વ્યાખ્યાન પછી પૂછ્યું “કેમ મહાનુભાવ ! આજે કંઈ મોડા ?”

શ્રાવક કહે, “સાહેબજી ! મહેમાનને જરા વળાવા ગયો તો !” પચીસ વર્ષનો જુવાન જોધ છોકરો મરી ગયેલો. તેને સ્મશાનમાં અગ્નિસંસ્કાર કરી પછી નાહી-ધોઈને વ્યાખ્યાનમાં આવેલા; તેથી સહેજ મોડું થયેલું. પરંતુ આંખમાં એક આંસુનું બિંદુ પણ નહિ; અને વ્યાખ્યાનમાં આવી બેઠેલા. કેમ ? જિનવાણી સાંભળવા. વિકારી હેયાને, કષાયથી સળગી ઉઠેલા હૃદયને આજે વીતરાગની વાણીના અમીછાંટણાં નહિ જડે ! પરંતુ ઉપરથી બેસવા આવેલા બીજા વિકારીઓથી પીરસાતી થોકની થોક લાલ્હો જડે છે. બળતા પર ગ્યાસતેલ ! આવેલાં શું કહે ? “છોકરો મરી ગયો ? આહા ! છોકરો તો રતન જેવો હતો... આંધળાની લાકડી...” એમ કરીને ઓછું રોતાને પોકેપોક મૂકાવે. પાછું આ એક ઊઠીને જાય કે બીજા ચાર ભેગા થાય ! કેમ આવ્યા છો ? “બેસવા !” બેસવા કે રોવડાવવા ? એથી સામાના હૃદયમાં સળગેલી કષાયની અગ્નિમાં ગ્યાસતેલ નાંખવાનું થાય ! એટલે પછી શું થાય ? ભડકા ! આ વિકાર છે. હસો તે પણ વિકાર. રાજી થાઓ તેય વિકાર, ને નારાજ થાઓ તે પણ વિકાર. ફૂલો તેય વિકાર, અને કરમાઓ તે પણ વિકાર ! આ વિકારની જાળમાં સપડાયેલો જીવ માને કે ‘હું સુખી’ તો શું એ ખરેખર સુખી છે ? વિષયના વિષથી જેનું ચૈતન્ય હણાઈ ગયું છે, તે શું સુખી ? આપણામાં ચેતના છે તે તો જ ખીલે કે જો વિષયનું ઝેર ન લઈએ તો. વિષય એટલે દુનિયામાં ઈન્દ્રિયને પસંદ કોઈ પણ કિંમતી કે મામુલી પદાર્થ તે લીધું કે ચૈતન્ય ખલાસ ! એક ભમરીનો ડંસ લાગતાં પણ “ઓહ” થાય છે. તે ‘ઓહ’ થતાં જ બધું ભુલાય છે ! દશ લાખની કેશ ગણી રહ્યો હોય; ગણવામાં મસ્ત હોય, પણ પાછળથી ડંસનો ચટકો લાગતાં ક્ષણવાર બધું જ ડૂલ ! તેમ અહીંયાં જીવ ચૈતન્ય ગુમાવી દે કે પોતાના સાચા સુખની ઝાંખી ય દૂર. પછી અહીં દુઃખને

માને કે “હું સુખી.” તો શી રીતે સુખી ? “મન હી મેં વૈરાગી ભરતજી.” કોણ ભરત ? જેની પાસે લાખો ઘોડાઓ છે, લાખો હાથીઓ છે, કરોડો ગામ, ને કરોડોનું પાયદળ લશ્કર છે ! એવા તે ભરતજી વિરાગી હતા ! કેવી રીતે ? તે સમજતા હતા કે “આ જગતના પદાર્થો અમારા આત્મામાં સોંસરું ઝેર નાખી નાખીને શુદ્ધ ચેતનાનો નાશ કરી દે છે.” જેમ કોઈ અબજપતિને ઝેરી જીવ કરડતાં ઝેર ચઢે છે, તો તે વખતે તે સુખી ખરો ? ન કહેવાય સુખી. તેમ ખાતાં ટેસ આવે છે, રેડિયો સાંભળવાની મજા આવે છે તે વખતે તે અંતરનું ચૈતન્ય હણાય છે-તો સુખી ગણાઈએ ?

સુનંદામાં લુબ્ધ :- રૂપસેનનો જીવ સાપ થઈને સુનંદા રાણીની સામે આવ્યો. સુનંદાને દૂરથી જોઈ કે ખુશી ખુશી થઈ ગયો. અલબત્ત એને એ ખબર નથી કે “આ દેખાય છે તે પેલી જ સુનંદા, કે જેણે મને નોતરું આપેલું- ‘તું આવજે, આપણે મજા કરશું’ તો પોતે મળવા નીકળ્યો હતો. પણ વચ્ચે ભીંત તૂટી પડી ને પોતે મર્યો હતો.” આ વાત કંઈ યાદ નથી. પણ મરતાં પહેલાં એક વાત યાદ રહી ગઈ હતી કે ‘કેવું સરસ એનું માખણ જેવું મુલાયમ અને ગુલાબ જેવું ગુલાબી મુખ ! બસ, દેવાંગના જેવું રૂપ ! અને હું એને સ્પર્શી શક્યો નહિ !’ આ દુર્ઘાન મરતાં થયું, તો મરીને સીધો ગયો એજ સુનંદાના ગર્ભમાં ! ત્યાંથી મરીને થયો સર્પ ! અને આવ્યો સુનંદા સામે ભેટવા. તો હવે કહો કે સુનંદાનું સુંદર રૂપ જોઈને રૂપસેનના જીવ સર્પને આનંદ થયો કે નહિ ? તો એટલું તો સુખ ખરું કે નહિ ? શું રાખનું સુખ ? મોં સારું લાગ્યું કે થયું ‘હવે આના ખોળામાં ભરાઈ જાઉં !’ એમ કરીને દોડ્યો સામે. સામેથી સાપ દોડતો આવતો જોઈ રાજકુમારી ગભરાઈ ગઈ. ને બૂમ પાડી ઊઠી. પહેરગીરો ઉઘાડી તલવાર લઈને દોડી આવ્યા. પરંતુ સાપને તેનું ભાન જ નથી ! એને તો ભાન છે માત્ર ‘કેવું સરસ રૂપ ! એના ખોળામાં ભરાઈ જાઉં; અને એ મને વહાલથી પંપાળે.’ આ શું છે ? એક રૂપની ઘેલછામાં પોતાના ચૈતન્યને હણી રહ્યો છે. ભાન ગયું કે ઉઘાડી તલવારને જોવાનું ગયું ! તેથી આંખ મીંચીને દોડવાનું ! ત્યાં તરત જ ખટ કરતો પહેરેગીરે ઝટકો લગાવી દીધો ! સાપના બિચારાના એક ઝટકો ને બે ટૂકડા ! કહો વચલા ગાળાનું સુખ ખરું ?

જગતના પદાર્થો આત્મામાં એવી મોહિનીના ઝેર નાખે છે કે એમાં ચૈતન્ય હણાઈ જાય છે. તેથી માનવ જીવનનાં કર્તવ્ય વિસ્મૃત થઈ જાય છે, અને જંગલી પશુની જેમ જગતના પદાર્થો પાછળ દોટ મૂકાય છે. કર્તવ્યાકર્તવ્યનું ભાન નથી રહેતું.

“સંસારના સુખો મધુબિંદુ જેવાં છે. મૂઠ જીવ એ તુચ્છ સુખના લોભમાં આજુબાજુની પીડાઓ ભૂલી છેવટે ભયંકર પીડામાં પડે છે.”

આજના કાળે પરમાત્માના અજોડ શાસનની અને ધર્મ ધુરંધર સદ્ગુરુઓની પ્રજાને પિછાન ન રહી તેથી એક જ વાત પ્રજાના માનસમાં ભમી રહી છે. ‘જગતના પદાર્થો કેમ ખૂબ લઈ આવવા ખૂબ ભોગવવા... તે લાવતાં ભોગવતાં જે કરવું પડે તે કરવાનું !’ આ શું છે ? ચૈતન્યલુપ્ત નિશ્ચેતનપ્રાય. તેના આ ચાળા સૂઝે છે. એટલે આચાર્ય મહારાજ સિંહકુમારને કહે છે ‘જે સંસારમાં જન્મ જરા મૃત્યુની અનંતી પીડાઓ છે, રાગદ્વેષની પીડાઓના ભયંકર તોફાન છે, જડ પદાર્થોના ઝેરના સંસર્ગથી ચૈતન્યનો નાશ છે, તે સંસારમાં તું સુખની વાત કરે છે ?’ એમાં સુખ કંઈ નથી ને દુઃખના પોટલાં ભરેલાં છે ! ત્યારે પૂછો ને કે,

પ્ર.- ‘આમ લાગે છે તો બરાબર; પણ પાછું દુનિયામાં અનુભવ જોવા જઈએ છીએ ત્યાં ધારો કે એક માઈલ ચાલ્યા... થાક લાગ્યો, ત્યાં કોઈની મોટર મલી ગઈ ! એણે આપણને એમાં બેસાડ્યા ને જ્યાં જવું હતું ત્યાં પહોંચાડ્યા ! તે પણ ‘શેઠ સાહેબ’ કહીને માનપૂર્વક પહોંચાડ્યા. ત્યાં હેંચે હાશ ! થાય છે. અથવા ધારો કે ભૂખ લાગી હતી... ખબર હતી કે ખીચડી-દૂધ મળશે. પરંતુ તેના બદલે બાસુંદી-પૂરી મલી ગયા તો મહાઆનંદ સાથે ગળે લપલપ ઊતરી પડે છે ભાઈસાહબ ! બજારમાં પાંચ રૂપિયા મળવાની માંડ આશા હતી, પણ લાખની લોટરી લાગી ગઈ. તો ત્યાં અવર્ણનીય આનંદ ઊભરાય છે !’ આ બધું જોતાં સંસારમાં સુખ નથી એમ કેમ બેસે ?

ઉ.- આ પ્રશ્નો ઉત્તર આચાર્ય મહારાજે સિંહકુમારને આપેલા એક દષ્ટાન્તથી સમજાશે.

સંસારમાં સુખની ઘેલછાનું એક દષ્ટાન્ત :- એક માણસ ખૂબ દરિદ્ર દશામાં આવી ગયો. પૈસા ખોવાઈ ગયા. આમાં નવાઈ નથી. પૈસાને લાવવા માટે બહુ પરિમિત ધંધો મળે છે; પરંતુ જવા માટે ઘણા રસ્તા છે ! વ્યાપારમાં લોહી ઉકાળી ઉકાળીને પૈસા ભેગા કર્યા હોય ત્યાં એક તરફ કનૈયાને ટાઈફોઈડ લાગુ પડ્યો, બીજી બાજુ નોકર ઘરમાંથી ધાપ મારીને રવાના થયો, ત્રીજી તરફ દેશમાંથી મનીઓર્ડર મંગાવે છે ! ચોથી તરફ ઘરમાં જ આગ ફાટી !... પૈસા જતાં શી વાર ?

પેલો માણસ દરિદ્રતાથી કંટાળી ગયો. તેને થયું કે, ‘ચાલ આ દેશને જ મૂકવા દે. અહીંયાં ભીખ પણ કેમ મંગાય ?’ એમ વિચારી, સારામાં સારો દેશ નક્કી કરીને નીકળ્યો. પરંતુ નસીબ બે ડગલાં આગળ; તે વચ્ચે માર્ગ ભૂલ્યો. એવો ભૂલ્યો કે ગીચ જંગલમાં જઈ ચઢ્યો. મોટમોટાં જંગી ઝાડ ! ભયાનક અટવી ! એટલું જ નહિ પણ ત્યાં પાછા વિચિત્ર ચિચિયારી પાડતાં શિકારી પશુઓ ! વાઘ-વરુ ને ચિત્તા !... આમેય આ દરિદ્ર તો હતો જ. ભૂખ-તરસથી પીડાયેલો છે. ફાંફાં મારતો આગળ જઈ રહ્યો છે. ચાલેલો ઘણું, થાક ઘણો લાગ્યો છે. પરેસવાથી રેબઝેબ થઈ ગયો છે. અધૂરામાં પૂરું ચારેકોર નજર નાંખે છે ત્યાં કોઈ દિશા સૂઝતી નથી. સૂરજ પણ વાદળમાં છુપાઈ ગયો છે. આશામાંને આશામાં આગળ ચાલે છે. પરંતુ ત્યાં અચાનક પાછળ જુએ છે તો ભયંકર મોટો હાથી, રંગે કાળો વાદળ જેવો, ગર્જરવ જોરદાર કરતો આવી રહ્યો છે. જંગલના પશુ-પંખીઓને ત્રાસ પમાડી દે એવી ગર્જના ! એ સૂંઢ ચારેકોર ઉછાળતો આ માણસની પાછળ ધસી રહ્યો છે. દરિદ્ર ગભરાઈને મુઠીઓ વાળીને દોડ્યો. એમ કરીને આગળ દોડે ત્યાં તો એક ભયંકર રાક્ષસી જોઈ. હાથમાં તલવાર-વિકરાળ મોં, જીભડી મોટી બહાર કાઢેલી, કૂર અટ્ટહાસ્ય કરે છે ! આ માણસને આ જોઈને મૃત્યુનો ભયંકર ભય લાગી ગયો ! પૂર્વ તરફ દોડ્યો. દોડતો દોડતો જાય છે ત્યાં દૂર એક વડનું ઝાડ જોયું. ઓહો, પાછળ પેલો હાથી છે, એક બાજુ રાક્ષસી છે... બચવું શી રીતે ? મૂઠીવાળી જેટલું જોર હતું તે કાઢીને દોડ્યો. વડના ઝાડ નજીક આવી પહોંચ્યો. વડનું ઝાડ ઊંચું છે. ઉપર ચઢી શકાય એમ નથી. સપાટ ઝાડ છે. આ ચિંતામાં તેણે એક વસ્તુ જોઈ કે આ વડના ઝાડ પાસે એક કૂવો છે. કૂવામાં વડની ડાળીઓ નમેલી છે. બસ, તે પકડી લઉં ઠેકડો મારીને ! તો બચી જવાશે. એમ વિચાર કરતાં જ એ તો કૂદ્યો કૂવામાં. કૂવાની વચ્ચે લટકતી ડાળીઓને વળગી પડ્યો. ડાળી હાથમાં આવી તો ખરી, પણ હવે કૂવામાં નીચે જુએ છે તો એના હોશકોશ ઊડી ગયા ! કૂવામાં ચાર સાપ ભીતોમાંથી ફણાને ધુણાવતા ભયંકર ફૂંકાર કરી રહ્યા છે; ઝેર ઉડાડે છે; જીભના લપકારા કરે છે. ઝેરની અસર ઉપર પહોંચે છે. તેમાં વળી બીજો એક મોટો અજગર પડ્યો છે. એ તો એનું જંગી મોંઢું ફાડીને પડ્યો છે કે ‘ક્યારે આ પડે ને એને ગળી જાઉં !’ એની રાહ જ જોઈ રહ્યો છે ! ઉપર જોયું તો જે ડાળીએ પોતે લટક્યો છે તે ડાળીને બે ઉંદર કાતરી રહ્યા છે. એક ધોળો ઉંદર છે ને બીજો કાળો ઉંદર છે. અધૂરામાં પૂરું જ્યારે ડાળીને પોતે વળગ્યો ત્યારે ડાળી પરનો મધપૂડો હાલી ઉઠ્યો અને માખીઓ ગુસ્સે થઈને આને ચટકા મારવા માંડી !

હાથી કાંઠે આવીને ઊભો છે. ને વિચારે છે કે ‘શિકાર હાથમાંથી ગયો.’ એટલે એણે થડને સૂઢમાં ઘાલીને ઝાડ હચમચાવવા માંડ્યું ! ત્યાં તો પેલી રાક્ષસી પણ આવી પહોંચી ! આ બધા દુઃખો વચ્ચે પણ એક સુખ થયું ! પેલા મધપૂડામાંથી મધ ટપકતું આ માણસના હોઠે આવ્યું, આણે જીભ કાઢીને લપકારો લીધો, ‘બહુ મીઠું હોં !’ એમ મનમાં થયું !

અહીંયાં ધર્મઘોષ આચાર્ય મહારાજ સિંહકુમારને પૂછે છે, “બોલ સિંહકુમાર, આ માણસને સુખ ખરું કે નહિ ?” સિંહકુમાર કહે છે “પ્રભુ, અમને તો એની કલ્પના આવતાં જ કંપારી છૂટે છે ! ત્યાં કોઈ મધનું ટીપું તો શું, પણ મધના કુંડેકુંડ પીવરાવવા આવે તો પણ અમે કહી દઈએ કે આના કરતાં તો ભાઈ ! તારાથી બને તો અમને આ દુઃખથી બહાર કાઢ ! તો જિંદગીનો ઉપકાર માનશું !” પરંતુ આ માણસ તો જીભડીનો લપકારો લે છે !

અહીં તો ગ્રંથકાર વૃક્ષને જ મોક્ષની ઉપમા આપે છે. પણ બીજે વિદ્યાધરનું વિમાન બતાવ્યું છે. એ હિસાબે,

ત્યાં એક વિદ્યાધર-વિદ્યાધરીનું જોડલું આવ્યું. વિદ્યાધરીને દયા આવતાં વિદ્યાધરને કહે છે કે “આ માણસને બચાવો.” વિદ્યાધર કહે છે- “આ અયોગ્ય છે.”

“ના ના, તમારે બચાવવો નથી માટે અયોગ્ય કહો છો.”

“સારું, તારે જોવું હોય તો જો.”

એમ કરીને પેલાને કહે છે, “મહાનુભાવ ! આ વિમાનમાં તારા પગ મૂકી દે. તને અમે સારા સ્થાનમાં લઈ જઈએ.”

ત્યાં પેલો માણસ કહે છે- “ભાઈ સાબ, તમારી વાત તો ખરી છે. પણ આ જે મધનો સુંદર સ્વાદ આવે છે, તે હમણાં ચાખી લેવા દો. હમણાં આ છોડવાની મારે ભાવના નથી.” ઘોર દુઃખની વચ્ચે એક બિંદુનું સુખ એવું એને ગમી જાય છે કે બીજી લાખ સારી વાતો આવે, પણ તેને વિટંબણાના પોટલા છોડવા પાલવતા નથી !

બસ ! આવો ગમાર જીવ તે જ સંસારી જીવ. દરિદ્ર પુરુષ એજ આપણો જીવ ! સંસારઅટવીમાં ભૂલો પડ્યો છે. તે ભૂલો પડ્યા પછી, મૃત્યુરૂપી હાથી તેની પાછળ પડ્યો છે; અને જરાવસ્થારૂપી રાક્ષસી પણ આક્રમણ કરી રહી છે. વડના ઝાડ ઉપર દુઃખમાંથી મોક્ષ છે. પણ તે મોક્ષના વૃક્ષ પર ચઢવા વિષાયસક્ત માણસો સમર્થ નથી. મનુષ્યપણું એ કૂવો છે; અને ચાર કષાયરૂપી ચાર સર્પો તેમાં રહેલા છે. એ સર્પોનું ઝેર જેને ચઢે તેની શુદ્ધિબુદ્ધિ ન રહે ! કાર્યકાર્યનો વિવેક

ન રહે. નીચે અજગર તે દુર્ગતિ છે. વિષયમગ્ન જીવ મરે કે ગળવા તૈયાર. કેમકે વિષયના વિષમાં મોહી ગયેલાને તે વિના બીજી સારી ગતિ જ નથી ! પેલી વડવાઈ તે આયુષ્ય છે. તેના પર બેઠેલા કાળા ધોળા ઉંદર તે શુકલ-કૃષ્ણપક્ષો છે. એ ઉંદરો સતત આયુષ્યને કાપી રહ્યા છે. શરીરે ચટકા ભરતી ભમરીઓ તે આધિ-વ્યાધિઓ છે અને પેલું મધનું ટીપું, એ ઈન્દ્રિયોના વિષયના તુચ્છ સુખો છે. એ ભોગવવા દરિદ્ર જીવ મસ્તાન બન્યો છે ! આવી સ્થિતિમાં સપડાઈ ગયેલો ડાહ્યો તો, એ મધના ટીપાનું સુખ લેવા ઊભો રહે ? કે ઝાડ પર ચઢી જાય ? કે વિમાનમાં બેસી જાય ?

ઉપદેશ :- માટે આચાર્ય મહારાજ સારાંશ કહેતાં કહે છે- “હે સિંહ-કુમાર ! વિષયના સુખોને ચપળ એવા સમજીને, ભયંકર સમજીને અને મનુષ્ય જીવનને વિજળીના ઝબૂકા જેવું સમજી, સ્વજનોના સુખ અતિ ચંચળ જાણીને, યુવાનીને અસાર જાણીને,- સુખના નિધાનભૂત એક ધર્મ વિષે જ દૃઢ મતિ રાખ. નહિતર જો ફસાઈ જઈશ તો ઊંચો નહિ આવી શકે. સંસારનાં સુખો મધુબિંદુ જેવાં છે, મૂઢ જીવ એ તુચ્છ સુખના લોભમાં આજુબાજુની પીડાઓય ભૂલી છેવટે ભયંકર પીડામાં પડે છે. માટે એક ધર્મને જ આરાધી લેવા જેવો છે.”

પ્રશ્ન બીજો, ધર્મ કયો સમર્થ છે ? :- આવા સંસારમાંથી - તેના ત્રાસ-દુઃખમાંથી છોડાવવા આ સાધુ ધર્મ જ સમર્થ છે. એ પછી સાધુનો ક્ષમાદિ દશ પ્રકારનો ધર્મ બતાવ્યો. એમાં તપના બાહ્ય-આભ્યંતર ભેદ બતાવ્યા. સંયમના સત્તર ભેદ બતાવ્યા. હિંસાદિ પાપોનો ત્યાગ, ક્ષમાદિ દ્વારા ચાર કષાયોનો વિજય, મન, વચન ને કાયાના અશુભ વ્યાપારોનો ત્યાગ... વગેરે વિસ્તૃત રીતે કહી બતાવ્યું. એ સાંભળીને સિંહકુમાર ઊભો થઈ ગયો ! પૂછે છે,

“પ્રભુ, અદ્ભુત વાણી ! આપે અપૂર્વ તત્ત્વોનો સુંદર પ્રકાશ આપ્યો ! પરંતુ, ભગવંત ! આટલા ઉચ્ચ યતિધર્મ સુધી પહોંચવાની શક્તિ ન હોય તો બીજો કોઈ રસ્તો છે ? બીજી કોઈ રીત છે ?”

આચાર્ય ભગવાન કહે છે, “હા, છે. સમ્યક્ત્વમૂલક બારવ્રતનો ધર્મ છે.” એમ કહીને સમ્યક્ત્વ અને બારવ્રતોને સમજાવ્યા ?

ત્યાં હાથ જોડીને સિંહકુમાર કહે છે “કૃપા કરીને ભગવંત ! મને એ સમક્તિપૂર્વક બારવ્રતો આપો.” શું છે આ ? પહેલો જ પ્રસંગ. ને એક જ દેશના છતાં બારવ્રતો લઈ લીધાં ! ધ્યાન રાખજો જો મનમાં સંયમ લેવું જ જોઈએ એ બેસતું નથી તો સમક્તિ પણ નહિ. મોક્ષનો અંતિમ માર્ગ માત્ર ચારિત્ર, એ જો મનમાં બેસતું નથી ને વૈરાગ્ય વધતો નથી તો સમક્તિનાં ફાંફાં છે ! સમક્તિ

એટલે વિષયો પ્રત્યે હાર્દિક વૈરાગ્ય ! ઝળહળતો વૈરાગ્ય ! સિંહકુમારમાં એ છે; તો તુરત વ્રતો અંગીકાર કરી લીધાં. લઈને, ગુરુ મહારાજની સેવા ભક્તિ કરીને સિંહકુમાર ઘેર ગયો.

રાજમહેલમાં જઈને પત્ની કુસુમાવલીને બધો બનેલો અધિકાર કહી સંભળાવ્યો. એટલે ? સંબંધ સંસારના ચૌદ રાજલોકના કૂવામાં ફેંકવા માટે બાંધેલો નથી લાગતો. પણ ચૌદ રાજલોકના શિખરે ચઢાવવાનો સંબંધ બાંધ્યો લાગે છે. તોજ આવી વાત કહી શકાય. સાંભળીને કુસુમાવલીએ પણ પતિની સમક્ષ વ્રતો ઉચ્ચરી લીધાં.

બંને પતિ-પત્ની રોજ ગુરુ મહારાજ પાસે જાય છે; ને દેશના સાંભળે છે. એક માસમાં તો હૈયાને જિનધર્મથી સારું ભાવિત કરી દીધું !

ધર્મથી ભાવિત એટલે ? :- કસ્તૂરીના ડાબડામાં મૂકેલો કપડાનો ટૂકડો-તેના કેટલા તાંતણા હોય ? પછી દરેક તાંતણે રૂંવાટી કેટલી ? પરંતુ તેમાંની એક પણ રૂંવાટી એવી શોધવી મુશ્કેલ પડે કે જેમાં કસ્તૂરીની વાસ ન હોય ! રૂંવેરૂંવે કસ્તૂરીની વાસ લાગી ગઈ. તેમ આ પતિ-પત્નીના આત્માના પ્રદેશે પ્રદેશે જૈનધર્મની ભાવના લાગી ગઈ. આંગળીનો અગ્રભાગ પણ પોકાર કરતો હોય કે “મારો જૈનધર્મ !”

દુનિયાના હિસાબ પડતા મૂકાય અને શાસનના તત્ત્વો હૈયે વસાવાય તો આ વાત બની આવે કે પ્રદેશે પ્રદેશે ધર્મનો રંગ ચઢી જાય ! નહિતર જો સંસાર તમારો સલામત, તો ધર્મની સુવાસ પ્રદેશે પ્રદેશે તો નહિ, પણ એક ભાગના એક ખૂણામાં ય ધર્મનો રંગ ન ચઢે, સિંહકુમારને કેટલામાં બન્યું આ ? એક જ દેશનામાં !

માનવજીવનું એસેન્સ :- પરમોપકારી શાસ્ત્રકાર મહર્ષિ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ સમરાદિત્ય કેવલી ભગવાનના બીજા ભવમાં ‘સિંહ’ રાજકુમાર તરીકેનો અધિકાર બતાવતાં એ વાત ફરમાવી ગયા કે સિંહકુમાર અને એની પત્ની કુસુમાવલી શ્રાવકધર્મ પામ્યા. હવે આગળ ફરમાવતાં કહે છે કે સિંહકુમારના પિતા પુરુષદત્ત રાજાએ અમિતતેજ નામના ગુરુમહારાજ પાસે ધર્મ સાંભળીને સંવેગી બની સિંહકુમારને રાજ્યગાદીએ સ્થાપી મહારાણી શ્રીકાન્તા સાથે મોક્ષમાર્ગ અંગીકાર કર્યો. માનવજીવનું એસેન્સ (અર્ક) આ કાઢ્યું કહેવાય કે ચારિત્ર સિદ્ધ કરાય. એ વિના તો સારામાં સારો ગુલાબી માલ પણ એળે ગયો ગણાય. બજારમાંથી ધારો કે પાંચ પચીસ હજાર તાજાં ગુલાબ ખરીદી લાવ્યા; પણ લાવીને ઘરમાં મૂકી તમે કંઈક બહાર ગયા. ત્યાં છોકરાઓએ એને આખા મકાનમાં પાથરી ખુશબો લીધી પણ એમાંથી અર્ક-અત્તર કાઢ્યું નહિ. તમે બહારથી આવીને જુઓ

છો તો ગુલાબ ચીમળાઈ ગયા છે; ઊકરડે ફેંકી દેવા લાયક બની ગયા છે. તમને શું થાય ? ‘અરેરે ! રૂપિયા સો પાણીમાં ગયા ! આમાંથી એસેન્સ કાઢ્યો નહિ !’ એવું થાય ને ? એમ ગુલાબ જેવા આ મનુષ્યભવમાંથી ચારિત્રરૂપી એસેન્સ ન કાઢી લો, એ કેટલું દુઃખદાયી લાગવું જોઈએ ? લાગે છે ?

રાજઋષિ :- સિંહકુમાર રાજા બન્યા પછી ધર્મ-અધર્મની બરાબર વ્યવસ્થા પાળવામાં રક્ત છે; પ્રજાના મનને આનંદકારી છે; સામન્ત રાજાઓને પ્રિય છે; અને દીનદુઃખી વગેરેના ઉપર ઉપકાર કરનારો છે. આવા યથોચિત ગુણોથી રાજઋષિ બની ગયો. રાજ્ય ભોગવતાં કેટલોક કાળ નીકળી ગયો.

અગ્નિશર્મા ગર્ભ :- એટલામાં અગ્નિશર્મા તાપસ જે વિદ્યુત્કુમાર દેવ થયેલો તે ત્યાંથી ચ્યવી સંસારમાં ભટક્યો; અને કોઈક ભવે કંઈ અજ્ઞાન તપનું કષ્ટ સહીને પૂર્વકર્મની વાસનાના વિપાકના દોષથી રાણી કુસુમાવલીના ગર્ભે ઉત્પન્ન થયો. વાસના એટલે સંસ્કાર. શા સંસ્કાર છે ? વૈરના, દ્વેષના, એનો પરિપાક થવાથી અહીં આવી ચઢે છે. આમાં સિંહરાજાનો પણ પાપોદય કામ કરે છે. પોતાના પાપોદય વિના તો કષ્ટની સાથે અથડામણી થાય નહિ. ગર્ભમાં આવતાં રાણી સ્વપ્ન જુએ છે. એમાં ‘પોતાના પેટમાં એક સર્પ પેઠો અને બહાર નીકળીને તે જઈને રાજાને એવો ડસ્યો કે રાજા સિંહાસન પરથી પડ્યો નીચે.’ આવું સ્વપ્ન જોઈને જાગી; ગભરાણી; અને અપમંગલ જાણી પતિને કહ્યું નહિ.

ગર્ભની અસર :- પરંતુ ગર્ભની અસર એ થઈ કે રાણીને પોતાને ગર્ભના દોષે રાજાના ઉપર બહુમાન ઘટી ગયું. એટલે હવે રાજાનો આદરસત્કાર કરતી નથી. બહુમાનથી રાજા સાથે વાતચીત કરતી નથી. ગર્ભજીવ રાજાનો વૈરી છે. એ સજજન એવી રાણીને પણ રાજા પ્રત્યે અરુચિવાળા બનાવે છે. નિમિત્ત કેવું કામ કરે છે ! આમ રાણી સુશીલ, પતિભક્તા, અને પતિ પર બહુ પ્રેમાળ છે છતાં ગર્ભમાં આવેલ જીવ દુષ્ટ હોવાથી એના નિમિત્તે રાણીનું મન બગડે છે.

સારાના પગલે સારું... :- તેમ એ પણ બને છે કે ઘરમાં એક પુણ્યશાળી તો આખું કુટુંબ પુણ્યશાળી ! ધનાજી ઘરમાં હતા તો કુટુંબનું પુણ્ય ફાલ્યું, પણ ધનાજી ગયા પછી ? પુણ્ય પણ ભૂગર્ભમાં પેસી ગયું ! કેટલાક કુટુંબોમાં એવું બને છે કે સારાના પગલે સારું. ચાર છોકરાની વહુઓ હોય પણ એકાદ વહુ એવા પગલાંની હોય કે એના પગલાં થયાં એટલે જાણે ખુદ લક્ષ્મીનાં જ પગલાં થયાં ! આખા કુટુંબનાં ભાગ્ય ખોલી નાખે ! એક જીવ બીજા જીવના પુણ્યોદય-પાપોદયમાં નિમિત્ત બને છે. કુસુમાવલી પોતે પતિવ્રતા છે; શ્રાવકધર્મને સમજનારી છે; પણ ગર્ભમાં આવેલો જીવ દુષ્ટ છે. એટલે કુસુમાવલીના મનમાં ખોટી વિચારણા કરાવે

છે. શું છે આ ? નિમિત્તકારણની બળવત્તા. એ સમજીને જ બહુ કાળજી રાખો છો ને ? સીડી કેવી રીતે ઊતરો છો ? ધ્યાનથી. અંધારામાં કેમ ચાલો છો ? સાવચેતીથી, એમ સગાંસ્નેહી ને મિત્રના સંપર્ક સાધવામાં સાવધાની ખરી ? હરવા-ફરવામાં અનુચિત સ્થાન; અનુચિત વાતાવરણના નિમિત્તમાં ન અથડાઈ જવાય એની કાળજી કેટલી ?

ગર્ભપ્રતાપે રાણી રાજા પર નાખુશ :- ગર્ભમાં આવેલો જીવ એવો છે કે એના નિમિત્તે કુસુમાવલી રાજા પર અનાદરવાળી બની ગઈ. રાજાને તો સ્નેહ ઘણો છે. રાણીનો પરિવાર રાણીને સલાહ આપે છે “રાજા સાહેબ આપના પર કેટલો પ્રેમ રાખે છે; ને તમે ગણકારતાં નથી ?”

ત્યાં રાણી કહે છે- “શું કરું, આ મારો દોષ નથી, પણ મારા ગર્ભનો આ દોષ લાગે છે. નહિતર આવા ગુણવાન પતિ પર મને અપ્રીતિ કેમ થાય ?”

રાણીને ભયંકર દોહદ :- રાણી ખોટા વિચારમાં આગળ વધે છે. ગર્ભના પ્રતાપે દોહદ થાય છે. તેને થયું કે “આજ પતિ-રાજાના આંતરડાનું હું ભક્ષણ કરું !” આ જ્યાં વિચાર સ્ફૂર્યો ત્યાં જ રાણીનો આત્મા ચોંકી ઉઠ્યો. “આવો વિચાર મને ? અરે ! તો આ પેટમાં આવેલો જીવ કેવોક પાપી હશે ? તો મારે તેવા જીવની જરાય જરૂર નથી.” કીડી પણ મરે એવું ઈચ્છનારી નહિ. તે રાણીને આ વિચાર આવે છે ! પરંતુ પોતાના સ્ત્રીસ્વભાવ મુજબ રાજાને દુઃખ લાગશે તેથી તે વિચાર તેણે અંદરમાં જ રાખી મૂક્યો.

ગર્ભપાતનો પ્રયત્ન :- બીજી બાજુ આવા વિચારના મૂળભૂત ગર્ભ પ્રત્યે એનું હૃદય એટલું બધું ઊકળી ઉઠ્યું કે એ એવા નિર્ધાર પર આવી કે “મારે આ ગર્ભને પાડી નાંખવો.” એમ નિર્ધાર કરી, મુખ્ય પરિવારની સાથે વિચારણા કરી લીધી અને આ જન્મે તો મહારાજાને મહા અનર્થ કરે એ હિસાબે પરિવારે પણ પરિણામની ભયંકરતા સમજી ગર્ભ પાડવામાં સંમતિ આપી. બસ ! પછી તો પરિવારે લાવી લાવીને ઔષધ આપ્યા, અને રાણીએ તેનો ઉપયોગ કર્યો, એકદમ સડાવીને ગાળી નાખે તેવા ખારા કડવા ઔષધ હતાં, છતાં ગર્ભના જીવના નિકાચિત કર્મના દોષથી એના પર કોઈ અસર ન થઈ. ઓગળવાની વાત નહિ ! ઓસડ એટલાં ઉગ્ર હતાં કે પોતાનું શરીર દુર્બળ બનતું ચાલ્યું. પણ ગર્ભને કંઈ થયું નહિ. ધ્યાન રાખજો આ સાંભળતાં લેશ્યા ન બગડે. આવા પણ ગર્ભને મરાય નહિ. ગર્ભ મરે તો સારું એમેય ઈચ્છાય નહિ. રાણીને એક બાજુ પોતાનો દોહદ પૂર્ણ થતો નથી અને બીજી બાજુ આ ગર્ભ સલામત છે. તેથી રાણીનું શરીર ક્ષીણ થતું જાય છે. પરંતુ રાજાને હૃદયની વાત કહી શકતી નથી. એ એની સુશીલતા, પતિવ્રતાપણું

અને ખાનદાની સૂચવે છે.

તુચ્છ વાતોમાં પાપ ? :- માણસનું ધાર્યું શું થાય છે ? પોતાની ધારણાઓ ઘણી નકામી જાય છે, અહીં ગર્ભને કંઈ હાનિ પહોંચતી નથી. કર્મની બલવત્તા સિવાય આમાં બીજો ખુલાસો શો મળે ? એ સૂચવે છે કે એવા કર્મજોદ્ધાને આત્મધરમાં પેસવા ન દો. એ માટે, એને ઘુસાડનારા પાપસ્થાનકોમાંથી જીવને બચાવી લો. તુચ્છ વાતોમાં રાગ ને દ્વેષ, ઈર્ષ્યા ને પક્ષપાત, અસત્ય ને અનીતિ વગેરે સેવવામાં કોઈ શોભા નથી.

પાપના કરતાં મૃત્યુ સારું :- રાણીને અતિકૃશ થતી જોઈને રાજા પૂછે છે, “શું છે આ બધું ? સુકાવાનું કારણ શું ? શું કાંઈ ધાર્યું થયું નહિ ? શું કોઈએ તમારી આજ્ઞા લોપી ? અથવા મેં તમારી વિરુદ્ધમાં કાંઈ કર્યું ? કે જેના ખેદથી જેમ થોડા થોડા પાણીમાં પોયણું કરમાતું જાય તેમ કરમાતા જાઓ છો ? કારણ શું ?” રાજાના પ્રશ્નનો ઉત્તર કરતાં કંટાળીને રાણી કહે છે, “શું કરું, મારા મનનો ખેદ જ એવો છે ! શું થાય ? મને એમ થાય છે કે હું મારી જાતે આત્મઘાત જ કરું.” જુઓ હજી રાણી પાપી વિચાર પતિને કહેતી નથી. કદાચ રાજા એમાં કબૂલ થાય તો ? વળી ધર્મી જીવને પાપી વિચાર આવે એનો ખેદ કેટલો બધો હોય છે કે એને થાય છે કે “આના કરતા મૃત્યુ કેમ ન સ્વીકારી લઉં ?” પાપના વિચારમાં રમવું પડે, પાપી વિચારમાં રમતાં રમતાં જીવતાં રહીએ એના કરતાં પાપવિચારથી છૂટવા મરવાનું ખોટું શું ?” જીવનમાં જીવને જે પાપની વિચારણા આવે છે એ એક જીવનનો ખેલ નથી; એના પર અનેક જીવનનાં નાટક રચાયા છે; તે પણ દુઃખનાં નાટક ! પાછી અહીં જો પાપની વિચારણા ચાલુ રહે તો એના પર ભવિષ્યમાં આવાં અનેક દુઃખનાં જીવન આવે, તેથી ધર્મી આત્મા કંપી ઊઠે છે ! માટે પાપની કરણી તો નહિ, વાણી તો નહિ, પણ પાપની વિચારણા સરખી ન જોઈએ; એવું ધર્મી મન ઝંખે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૩, અંક-૪૭, તા. ૧૩-૮-૧૯૫૫

ચારિત્રધર્મને એકમાત્ર મોક્ષસાધક સમર્થ ધર્મ કેમ કહ્યો ? કહો કે વીતરાગતાએ જવાનો રસ્તો એક માત્ર ચારિત્રનો જ છે. ચારિત્ર વડે સર્વથા વિરકતતા અને વિરતિ કરો પછી જ વીતરાગતા આવે. પછી તમારી તાકાત ન હોય તો ધીમી ધીમી પગલી માંડવા શ્રાવકધર્મનો દેશવિરતિ માર્ગ છે- પરંતુ છેવટે સર્વવિરતિના રાજમાર્ગ પર તો આવવું પડે જ ! એકલું જ્ઞાન નકામું. એકલું સમ્યગ્દર્શન પાંગળું;

એકલાં શ્રાવકનાં વ્રતોથી કંઈ નહિ; એકલી તપશ્ચર્યાથી કંઈ નહિ; હા, ચારિત્રથી મોક્ષ ખરો. માટે તેને શિખરે ચઢાવ્યું. જુઓ સૂત્રમાં મોક્ષસાધનમાં છેલ્લુ ચારિત્ર મૂક્યું. **સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિમોક્ષમાર્ગ :** । ચારિત્રમાં રહીને તપ કરો-જ્ઞાન-ધ્યાન કરો... બધું કરો. પણ વિના ચારિત્રે કંઈ વળે નહિ. ચારિત્રની આટલી બધી તાકાત કેમ ? કેમકે જગતમાં એકજ આ સર્વવિરતિ જીવન છે કે જે જીવનમાં પાપની કરણી-વાણી, વર્તાવ કે વિચારણા પણ નથી. ત્યારે કહો જો વારુ, મોક્ષ ઝીણામાં ઝીણી પાપની કરણી-વાણી કે વિચારણા બેઠી હોય ત્યાં સુધી મલે ? ચારિત્ર ન હોય ત્યાંસુધી માણસથી પાપની કરણી ન થતી હોય તેવું બને ? ઘરમાં અર્થાત્ ગૃહસ્થવાસમાં રહીને કોઈ ધારે કે મારે તેવું જીવન બનાવવું છે, તો બનાવી શકે ? ક્યાંથી બનાવી શકે ? કેમકે આરંભ-પરિગ્રહ વગેરે કેટલાંય પાપ ત્યાં રહેવાના. જૈનશાસનમાં પાપ એટલે રાતીપાઈનો સંગ્રહ તે પણ પાપ ! કોઈ પાસે સંગ્રહ કરાવ્યો તે પણ પાપ ! સંગ્રહકરણને અનુમોદે તોય પાપ ! એમ પાપ એટલે એક પાણીનું ટીપું ય ક્યાર્યું તો અસંખ્ય જીવો ક્યાર્યાનું પાપ ! એમ બીજા પાસે ક્યારાવ્યું, કે કોઈથી ક્યારાતું સારું માન્યું તેય પાપ ! તેવાં બેજ પાપ નથી; કુલ અઢાર પાપ છે. ભલે ઊંચામાં ઊંચો શ્રાવક હોય, પણ એટલો ભેદ તો રહી જવાનો કે આ મારો દિકરો, ને આ પડોશીનો દિકરો ! એટલે પોતાના દિકરા માટે મોહનો વિચાર હોય, પોતાનો દિકરો ભૂખ્યો હોય ત્યાં થાય- ‘એને ચૂલો સળગાવી ચા પાઈ દઉં !’ પણ પડોશી માટે ન થાય. આ બધું ક્યાં ન હોય ? ચારિત્રમાં.

રાણીના અંગે દાસીનો ખુલાસો :- ત્યારે એ ઉત્તર કરે છે “આર્યપુત્ર ! મારા નસીબને પૂછો.” પણ રાજાને કંઈ સ્પષ્ટ કહેતી નથી; અને આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવે છે. ગદ્ગદ કંઠ બને છે. રાજા જુએ છે કે આને વધુ પૂછવામાં દુઃખ વધે છે, માટે વાત ફેરવીને પ્રસંગ ટાળી દીધો.

પછીથી રાજા મદનલેખા વગેરે એના પરિવારને બહુમાન સાથે બોલાવીને પૂછે છે “તમે તો કારણ સાંભળ્યું હોય તો કૃષ્ણપક્ષની ચંદ્રેખાની જેમ દેવી ક્ષય પામતી જાય એની ઉપેક્ષા કરવી શું યોગ્ય છે ? દેવીનો શોક કોઈ અસાધ્ય વસ્તુ અંગે નહિ હોય. દેવી તો મારું જીવન છે. તો મારે જીવને શું અસાધ્ય છે ?” રાજા જાણે છે કે રાણી એટલી ધર્મની પરિણતિવાળી છે કે એનો ખેદ કોઈ સમર્થ નિમિત્ત વિના હોઈ શકે નહિ. તત્ત્વની સમજ, ધર્મની શ્રદ્ધા અને વ્યવહારિક વિવેક હોય તો કાંઈ ફોગટિયા વાતમાં ખેદ થાય નહિ. મહત્ત્વની વાતમાં જ ખેદ થાય.

મદનલેખા તેનો જવાબ આપે છે- “જુઓ મહારાજ, આપ કહો છો તે બરાબર છે. વળી ખેદનું કોઈ પણ નિમિત્ત હોય તો તેને દૂર કરવા આપ આપનું

સર્વ ખર્ચા નાંખવા સમર્થ છો. પણ આમાં જે નડતર નડે છે તે માત્ર સ્ત્રી-જાતિને વરેલો અવિવેકજ નડે છે. આજ સુધી આપને કહ્યું નથી, હજીય કહેવા જેવું પણ નથી. છતાં બીજો કોઈ ઉપાય જડતો નથી ત્યારે હું કહું છું.”

રાજા આતુર થઈ ગયો, સંભ્રમમાં આવીને કહે છે- “કહે, જલ્દી કહે, ઉપાય સાધ્ય તો તમે કર્યું જ હોય; પણ બાકીનું નિવેદન કરવું ઘટે.” એટલે એણે દોહદ ઉત્પન્ન થયાથી માંડીને આજ સુધીની બધી ઘટના કહી સંભળાવી. ‘ગર્ભમાં એવો જીવ આવ્યો છે કે જેની પાછળ ઠેઠ ગર્ભપાતના ઈલાજ કરવા સુધીની આટલી ધાંધલ થઈ છે.’

ગુણ પર આકર્ષણ :- આ સાંભળીને રાજાને કુસુમાવલી પર જે આદર હતો તે કંઈ ગુણો વધી ગયો. “અહો ! આ પત્નીનો મારા પર કેવો રાગ ! એને પહેલું બાળક જન્મવાનું છે, તેનીય તેને પરવા નથી ! ઊલટું પતિને જરાયે કંઈ ન થવું જોઈએ તેની આટલી બધી એ તકેદારી રાખે છે ! એણે એની યોગ્યતા મુજબ સાચવ્યું છે. પણ વિચાર હવે મારે કરવો જોઈએ. જો દોહદની પૂર્તિ નહિ કરવામાં આવે તો આ રાણી આમ ઘસાઈ-ઘસાઈને કોણ જાણે કેવીય થઈ જશે. તેમ ગર્ભ પણ કદાચ જોખમાય. માટે દોહદની પૂર્તિ થવી જોઈએ.” એમ વિચારી ‘હું અવસરોચિત કહું તેમ કરવું’ એમ કહીને પરિવારને રજા આપી. શ્રાવકધર્મનો પામેલો આ રાજા છે. એટલે એ વિવેકથી વિચારે છે.

રાજાના આંતરડા ખાવાના દોહદની પૂર્તિ :- રાજાને મન ન રાણીનું કે ન તો ગર્ભનું બગડવું જોઈએ. તેથી પોતાના મંત્રીને બોલાવ્યો. રાજાએ બધી વાત મંત્રીને કરી. મંત્રી હોશિયાર હતો. એણે જોયું કે રાણીએ તો યોગ્ય જ કર્યું છે. પણ આમ કાંઈ દોહદ પૂરાય નહિ. રાજા-રાણી બંનેને નુકસાન થાય. એથી બીજો ઉપાય બતાવ્યો; અને રાજાને કહી દીધું કે ‘બધું સારું થશે.’ મંત્રી રાણી પાસે આવ્યો; ને રાણીને સમજાવી દીધી કે એના દોહદની પૂર્તિ કરવામાં આવશે.

પરંતુ રાણી કહે છે “ના, મારે દોહદની પૂર્તિ કરવી નથી. એક તો પેટમાં આવેલો જીવ ઘાત જેવું તો કામ કરી રહ્યો છે, ને હું ઉપરથી પતિ પર એવું કરું ? ઝેર આપો તો ફાંકી જઈશ, પણ આવો દોહદ મારે પૂરવો નથી.”

પરંતુ મતિસાગર મંત્રીએ સમજૂતી કરી કે “મારી પાસે એવી કલા છે કે એ કલાથી રાજાના આંતરડાં કાઢીશું ને રાજાને જરાયે ઈજા નહિ થાય ! માટે આપ જરાય ચિંતા કરશો નહિ.”

ગર્ભના કૂર સ્વભાવથી રાણીએ તે કબૂલ કર્યું. તે પછી યોજનાનુસાર રાજાને બે-ત્રણ ટંક ભૂખ્યો રાખ્યો, ખાડો પડી ગયેલા પેટ ઉપર કુદરતી લાગે એ રીતે

કૃત્રિમ આંતરડાં બંધાવ્યાં. ઉપર એને પાટાથી મજબૂત કર્યાં. હવે એને પલંગ પર સુવાડી રાણીની આગળ એના દેખતાં જ મતિસાગર મંત્રી કપડા નીચે હાથ ઘાલી કાપી-કાપીને રાણીને કૃત્રિમ આંતરડાં આપે છે. બધી ઉપરની જ રમત હતી ! પરંતુ એમ કરીને રાણીનો દોહદ પૂર્ણ કર્યો ! એ વખતે તો ગર્ભના લીધે રાણીને બીજો વિચાર આવ્યો નહિ, કે આ હું શું ભયંકર કરી રહી છું. કેમકે કૂર ગર્ભની એના મન પર અસર છે. પણ પછીથી ભયંકર શોકનો વિચાર આવ્યો કે “અરે, મેં પાપિણીએ આ શું કર્યું ? મેં શું રાજાનાં આંતરડાં ખાધાં ?...” એમ કરીને ખૂબ જ દુઃખ અને પશ્ચાત્તાપ કરવા માંડી. પરંતુ ત્યાં જ મંત્રીએ રાજાને પલંગમાંથી સાજો ઊભો કરી દીધો ! તેથી રાણીને શાંતિ થઈ.

પછીથી મંત્રી રાણીને કહે છે કે “પુત્રનો જન્મ થાય ત્યારે પહેલા સમાચાર મહારાજને નહિ પણ મને આપવા. પછી હું યથાયોગ્ય કરી લઈશ,” એણે પણ કબૂલ કર્યું. કાળક્રમે પ્રસૂતિનો સમય આવી ગયો, અને પુત્રનો જન્મ થયો.

રાણી અને મંત્રીની સંતલસ : બાળકને બહાર :- દુશ્મન અગ્નિશર્માનો જીવ ગર્ભમાં આવતાંની સાથે જ ભયંકર સ્વપ્ન રાણી કુસુમાવલીએ જોયું છે. દોહદ પણ ભયંકર થયો હતો. પોતાનું મન પણ પતિ પર બગડી ગયું હતું. આ રીતે આ જીવના આગમને જ થતા ચિહ્નો પરથી રાણીને એના પર જરાયે સદ્ભાવ રહ્યો નથી. તેમ મંત્રી પણ સમજે છે કે “આ પુત્રથી રાજા અને રાજ્ય પર કેવું ભયાનક પરિણામ આવે ?” એટલે રાણીને કહે છે કે “સ્વામિની ! મહારાજને માટે આ જીવ અશુભ જેવો દેખાય છે. માટે આને અહીં રાખીને શું કામ છે ? એને તદ્દન જુદા જ સ્થળે ઉછેરાવા દો; જેથી રાજકુળ સાથે એનો કોઈ સંબંધ ન રહે અને રાજાને કોઈ અનર્થ ન કરી શકે. વળી રાજાને સમાચાર અપાવીશું કે પુત્ર મરેલો જન્મ્યો છે.” રાણીને વાત ગમી ગઈ ! કહે છે “એ બરાબર છે. મંત્રીજીએ તો મારા હૃદયે ધારી મૂકેલું જ વિચાર્યું. ઠીક છે એ.” મંત્રીએ માધવિકા દાસીને બોલાવીને બાળકને આપી દીધું. સાથે છૂપી રીતે એને અમુક જગાએ જવાની સૂચના આપીને રવાના કરી.

બાળક સાથે દાસી પકડાય છે :- દાસી બહાર નીકળી જરા થોડે ગઈ ત્યાં તો... વિધિ બળવાન છે. જીવનું ધાર્યું શું થઈ શકે, કે જ્યાં પૂર્વોપાર્જિત કર્મોનું પ્રબળ સામ્રાજ્ય વર્તી રહ્યું છે ? રાજાએ દાસીને જોઈને પૂછ્યું, ‘શું છે આ ?’ દાસી ગભરાઈ ગઈ. જેને દાળમાં કાળું છે, હેંયામાં મેલ છે, મનની ચોરી છે, એવા માણસો અકસ્માત્ પકડાઈ જતાં ગભરાઈ ઊઠે તેમાં નવાઈ નથી. આ તો કંપવા પણ માંડી. થોથરાતી કહે છે, “કંઈ...નથી...મહારાજ...”

ત્યાં તો બચ્ચુ રોવા માંડ્યું ! લે હવે છુપાવ ! ક્યાં છુપાવે ? રાજા રૂપાળું બાળક જોઈ સમજી ગયો, “જરૂર, આ બાળક રાણીનું જ અને આ દાસી એને ગમે ત્યાં મૂકવા લઈ જાય છે.” એટલે કહે છે- “અરે પાપિણી, આ શું કરવા ધાર્યું છે ? આટલું સાહસ ? બોલ, આ શું ભયંકર કૃત્ય કરવા તૈયાર થઈ ?”

વિકસિત માનવતા :- જુઓ રાજાએ પુત્રના જીવની ભયંકરતાના પરચા જોયા છે. છતાં એની વિકસિત માનવતા શું કામ કરે છે ! ચંદન પાસે અગ્નિ એટલે ચંદનની દશા શી ? છતાં ચંદન કામ તો સુગંધિ દેવાનું જ કરે છે. રાજા પુત્રરક્ષા માટે સજ્જ છે. એના ભારે ધમકીના શબ્દ સાંભળી સ્ત્રીસ્વભાવ મુજબ કાયરતાથી દાસીએ સઘળું કહી દીધું કે “આ પ્રમાણે રાણી અને મંત્રી સાહેબની મંત્રણા હતી, કે બચ્ચાને ક્યાંય મૂકાવી ઉછેરાવવું...” વગેરે. છૂપી વાત પ્રગટ થઈ ગઈ. કેમકે તુચ્છ માણસના હાથમાં હતી. દાસી એટલે તુચ્છ પ્રાણી. ઊંચા નીચા કુળમાં આ ભેદ પડે છે. એ સૂચવે પણ છે કે એવી રહસ્યવાળી વાતમાં તુચ્છ માણસને સામેલ ન કરવા જોઈએ. નહિતર રહસ્ય પ્રગટ થતાં વાર ન લાગે. રાજાએ મનમાં વિચાર કર્યો કે ‘આ બાળકને આ લોકોના હાથમાં સોંપવું જોખમકારક છે. આગળ પર સુરક્ષિત રહે તેવો વિશ્વાસ પડતો નથી.’ તેથી બાળકને રાજાએ લઈ લીધું. બીજી ધાવમાતાઓને બોલાવી, અને બાળકને સોંપ્યું. સાથે સોગન લેવરાવી કહ્યું કે “જો આ બાળકને લેશ માત્ર ઈજા થઈ તો ધ્યાન રાખજો કે તમે જીવતાં નહિ રહો.” બરાબર ઠપકો આપ્યો; અને એ બંનેના મન સાચવવા પુરતું પુત્રજન્મનું જાહેર વધામણું ન કરાવ્યું; પણ કંઈક ગુપ્ત વધામણું-પુત્રજન્મોત્સવ કરાવ્યો.

આમાં સિંહરાજની ઉત્તમતા દેખાય છે. કેટલી ઉત્તમતા છે ! કે પોતાને ખબર છે રાણીના દોહલાની કે આ બાળક ગર્ભમાં હતું ત્યારે શું દોહદ રાણીને થયો હતો. ગર્ભવતી માતાને જે દોહદ થાય છે તે ગર્ભના જીવને અનુરૂપ થાય છે. અધમ જીવ હોય તો દોહદ અધમ થાય છે. ચેલણા રાણીના ગર્ભમાં કોણિક આવ્યો તો તેને પણ આવો જ દોહદ થયો હતો. કેમકે એ જીવ જ બાપનો દ્રોહી હતો. અહીંયાં રાજા જાણે છે કે “આજ જીવ સારો નથી. પોતાના ઉપર પત્નીની અગાધ પ્રીતિ-ભક્તિ હોવા છતાં ગર્ભના જીવના લીધે જ એના તરફથી અનાદર વગેરે પણ જોયું છે. સાથે દોહદમાં સુકાઈને રાણી કેવો ભોગ આપવા તૈયાર હતી તે પણ જોયું છે. તો હવે આ એવો જીવ બહાર ક્યાંક મુકાઈ જવા લઈ જાય છે, તો જવા દો કાસળ !” ના, કેમ આમ નથી થતું ? એટલા માટે કે રાજા પોતે સમજે છે “મારું જે થવું હોય તે થાઓ; પણ અમારા ખાનદાન કુળમાં જન્મેલા જીવનું ખરાબ થાય તેવું અમારાથી કેમ આચરાય ? અમારા સ્વાર્થ ખાતર, ‘આ જીવ અમને

માફક નથી, માટે એને નખાવો ઉકરડે' આવું સ્વાર્થી અને કૂર કામ અમારાથી બની શકે જ નહિ." તો પછી.

પ્ર.- ખાનદાન કુળવાળા રાણી અને મંત્રીએ બાળકને બહાર કાઢવાનું કેમ ચિંતવ્યું ? એ પ્રશ્ન થાય.

ઉ.- પરંતુ અહીંયાં એટલું સમજવાનું છે કે બાળકને બહાર કાઢવામાં રાણી કે મંત્રીને પોતાનો અંગત સ્વાર્થ નહોતો. એમણે તો રાજા અંગે અર્થાત્ પરમાર્થની વિચારણા કરી હતી.

રાજા ખુદના પર આપત્તિ છે, છતાં પોતે જે ઉત્તમતા દાખવે છે એના મૂળમાં આ ઉત્તમ વિચારસરણી છે કે “અમારે અમારા પુણ્યના ભરોસે રહેવાનું. અમારાં પુણ્ય નબળાં હશે અને અમે સારું કરવા લાખ પ્રયત્ન કર્યા હશે તોય તે અમારા લાખ પ્રયત્ન રદ-બાતલ થવાના, તો જે વસ્તુ પુણ્ય-પાપને આધીન છે તેને રદ-બાતલ કરવાના ફોગટ પ્રયત્નો સુજ્જન શા માટે કરે ? હા, અજ્ઞ અબૂઝ માણસની દશા એ હોય છે કે દુનિયામાં કોઈ પુણ્યશાળી યશ ખાટતો હોય છે, તો એને સહન નહિ થાય. ઊલટું એમ થશે “આને કેમ જશ મળે ? હું એને બરાબર હલકો પાડું...” અહીં જુઓ, આ આમ ભલે વિચારે, પણ તેમ કરી શકશે એ ચોક્કસ છે ? ના, બહાર એનું ઊંધું બોલવામાં તે ખરાબ બોલવાનો, એ બોલવામાં એનું હૃદય નિંદાખોર છે, તેજોદ્રેષી છે, તેમ બીજાને લાગવાનું ! તેથી બીજાનું બૂરું બોલવામાં પહેલો પોતે જ હલકો પડવાનો, બીજો નહિ ! એ વિચાર એને નથી કે ‘સામાનું પુણ્ય તપે છે, ત્યાં તું શું કરી શકીશ ?’ જોવું જ જોઈએ કે જે વાત સામાના પુણ્યને આધીન છે, તેને ઈર્ષ્યાથી રદ-બાતલ કરવા આડાવળા ધંધા કરવા તે સુજ્ઞનું કામ નથી. કામ આવડે તો એ છે કે આત્માની લેશ્યા ન બગડે એની સાવધાની કરવી. ધ્યાન રાખ, “તારું પુણ્ય ન હોય, તો તને ખાસડાનોય માર મલે ! માટે તું તારા કર્તવ્યના માર્ગે હાલ્યો જા !” શું છે આ ? આપણે આપણા સત્કર્તવ્યના માર્ગે ચાલ્યા જવાનું, પછીનું કામ પુણ્ય-પાપનું છે. એ પુણ્ય-પાપને જશ આપવો હશે તો જશ આપશે ને અપયશ આપવો હશે તો અપયશ આપશે. આપણે તો આપણું સત્કર્તવ્ય જોવાનું. આનું નામ જ માનવજીવન કહેવાય. નહિતર માનવજીવન છતાં આત્માના ઉપર કાળો-કૂચડો ફરી જાય !

પુત્રનું નામ આનંદ : પિતા પ્રત્યે દુર્ભાવવાળો :- કેટલોક કાળ વીત્યો, પુત્રનું નામ ‘આનંદ’ રાખ્યું. પુત્ર ધીરે ધીરે ઊછરતો ગયો. પરંતુ આટ-આટલું કરનાર પિતા પ્રત્યે પણ આનંદકુમાર પૂર્વના કર્મને લીધે વિષમચિત્તવાળો, દુર્ભાવવાળો બનતો ગયો. પરિણામ ? રાજાની પ્રવૃત્તિમાં ખામી જોનારો થઈ ગયો. રાજા

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ- સમરાઈચ્ય કહા.” (ભાગ-૨૨) ૧૬૭

એનું સારા માટે કરે, આ ઊંધું પકડે ! રાજાએ તો તેને યુવરાજપદે પણ સ્થાપી દીધો !

દુર્મતિ રાજાનું જોર :- એક વારનો પ્રસંગ એવો બને છે કે પોતાના રાજ્યના સીમાડામાં જંગલ સંબંધી એક દુર્મતિ નામનો રાજા રાજ્ય જમાવીને રહે છે. આમ તો તે સિંહરાજાનો સામંત રાજા છે. પણ એની પાસે કિલ્લાનું બળ છે. તેનાથી ગર્વિષ્ટ બની સિંહરાજાની સામે માથું ઊંચક્યું. અહીંથી રાજાએ પોતાનું સૈન્ય મોકલ્યું. દુર્મતિ પોતાની ભૂમિમાં રહીને લડે છે; એટલે સિંહરાજાના સૈન્યને હારી જવું પડ્યું. આ હારના સમાચાર સિંહરાજાને મળ્યા. રાજા ઊકળી ઉઠ્યો. પરાજયની વાત સહન થઈ શકી નહિ. તેથી સ્વયં તેની સામે ઉપડ્યો. ત્રણ દિવસના પ્રયાણમાં તે યુદ્ધભૂમિ પર પહોંચી ગયો. જાય છે લડાઈ લડવા માટે પણ જ્યાં વચ્ચે સિન્ધુ નદીની રેતમાં સવારી જઈ રહી છે; પોતે મોટા હાથીના હોદે બેઠેલો છે. ત્યાંથી પાણીની નજીક એક મનુષ્યના ટોળાને જોયું. એ ટોળું ‘અરે ! અફસોસ ના પોકાર કરી રહ્યું છે. રાજાએ અવાજ સાંભળ્યો, અને આતુરતાથી પોતાનો હાથી તે તરફ લીધો. ત્યાં તેણે એક વિચિત્ર ઘટના જોઈ.’

મત્સ્યગલાગલ :- મહાન કાયાવાળા તથા ભયંકર શ્યામ રંગને ધારણ કરનારા અને ચક્ષુમાંથી નીકળતા વિષની જવાળાથી દેદીપ્યમાન એક ઘરડા સાપે મોંમાં એક દેડકાને પકડ્યો છે. દેડકો ચીસો પાડે છે. ભયાનક પહોળા મોંવાળો તે સાપ તેને છોડતો નથી. પરંતુ સાપ પોતે પાછો એક મોટા ટિટોડાથી ગળાઈ રહ્યો છે ! એની પાછળ દિગ્ગજની સૂંઢના જેવો જાડો અને વિશાળ કાય એક અજગર વળી આ ટિટોડાને ગળી રહ્યો છે ! જેમ જેમ લાલ આંખથી બીભત્સ દેખાતો એ અજગર પેલાને ગળતો જાય છે; તેમ તેમ એ વળી પ્રાણી સર્પને ગળતો જાય છે ! ને સાપ દેડકાને ગળતો જાય છે ! પ્રાણ કંઠે આવવા છતાં શિકારને છોડતા નથી. એકબીજા પર આક્રમણ ચાલી રહ્યું છે ! સમુદ્ર માટે જેમ ‘મત્સ્યગલાગલ’ ન્યાય કહેવાય છે; મોટમોટા માછલાઓ પોતપોતાથી નાનાઓને ગળે છે, તેમ આ પૃથ્વી પર જોવામાં આવ્યું. કહો, આ પ્રસંગ કેવો છે ? જીવનની ચંચળતા, પરાધીનતા છતાં પાપમગ્નતાને બતાવતો આ પ્રસંગ છે. ક્યારે જીવનનો અંત આવી જાય તેનો પત્તો નહિ ! દેડકો કોઈ ભોજન કે મોજની આશામાં ક્યાંક જતાં પકડાયો છે. સર્પને એમ છે કે હું એને ગળી જાઉં ! ટિટોડાને વળી એમ છે કે હું સર્પને ગળી જાઉં... જીવનની ક્યાં સ્થિરતા છે ? ક્યાં નિષ્પાપતા છે ? જે એકબીજાની ક્રિયા છે કે ‘ગળી જાઉં !’ આ મૂઢ હૃદયને આનંદ આપનારી છે. પરલોકનો વિચાર નથી. માત્ર આ ભવ મીઠાં તો પરલોક કેણે દીઠાં ! અહીંયાં ઘરબાર, ને બૈરી-છોકરાં મલી ગયાં, પછી

૧૬૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પુત્રનું નામ આનંદ,...” (ભાગ-૨૨)

એની લહેરની સાધનામાં લીનતા ! બીજું શા માટે જોવાનું ? જીવનની છેલ્લી શ્વાસઘરડ સુધી એજ ઘરબાર ને બૈરી-છોકરાંની પલેવણ કરતો મરે ! એ સુજ્જનને તો ખેદ કરાવનાર છે.

રાજા વિચારે છે :- “અહો, આવું જગતમાં ચાલી રહ્યું છે ? આમને બચાવવાનો ઉપાય શું ? કરવું શું ? કોઈ કોઈને મૂકતા નથી. પોતાનીય ભયાનક જીવલેણ સ્થિતિ થઈ છે; તો પણ આવું ભયંકર અકાર્ય કરવામાંથી પાછા હટતા નથી. આમાં કોને છોડાવવા જઈએ ? જેને છોડાવવા જઈએ તેના ઉપરના પ્રાણીનો નાશ કરવો પડે. તેમ એનો નાશ કરવા છતાંય છોડાવેલા જીવનો બચાવ તો થવાનો નથી ! તો આવી પ્રતિકાર રહિત વસ્તુને જોવાનીય શી જરૂર ?” તરત રાજાએ ત્યાંથી પોતાનો હાથી મારી મૂક્યો. વાત સાચી. જ્યાં પોતાનું કંઈ વળવાનું નથી, ત્યાં શા માટે ઊભા રહેવું ? ઊલટું કોઈની સંહારલીલા જોઈ રહેતાં આપણા દિલ નિષ્કુર બની જાય. કેવું આશ્ચર્ય કે પ્રાણી વિનાશના પંજામાં સંપડાયો હોવા છતાં પોતાને સારું કરવું સૂઝતું નથી ! ‘પાપથી પાછો હટું’ તે વાત કદાચ વૈષયિક સુખની બોલબાલામાં તો ન થાય, પણ પીડિત થવા છતાંય ન થાય ? મનમાં ઉમળકો આવ્યો, ને સામાને કઠોર શબ્દ કહી નાંખ્યો, જૂઠ બોલી નાંખ્યું, આટલું કરવા છતાં કાર્ય તો સિધ્ધું નહિ; તો હવે ખેદ થાય ખરો ? કે “આવા બોલ મેં ક્યાં કાઢ્યા ?... કામ તો બગડી ગયું...” ના, બસ ત્યારે આનું નામ જ જીવના સ્વભાવમાં પાપનીજ મહા ઓતપ્રોતતા છે. આ પાપના પંજામાંથી બહાર નીકળી જવું મુશ્કેલ છે. આપણે હારીશું, પાછા પડીશું, છતાં પાપ મૂકવાનું મન નહિ થાય ! એટલી બધી જીવની અધમ દશા થઈ છે. થઈ છે શું આપણી જાતે જ કરી છે.

કહો, આ દુનિયામાં પાછા પડ્યા છો કે નહિ ? દુકાન માંડ્યા પછી, પરણ્યા પછી, બચ્ચાના બાપ બન્યા પછી... ક્યાંક ક્યાંક પાછા પડવાનું બન્યું છે કે નહિ ? પાછા પડ્યા હશો. છતાં પાપથી પાછા વળવાનું ખરું ? “ભલે છોકરો લાત મારી જાય પણ અંતે તેજ આપણને પાળશે... ભલે દુકાને ખોટ આપી, પણ તેજ કમાઈ આપશે...” આવાં સમાધાન કરો છો, તે પાપની નીડરતાને લીધે કરો છો. પણ તે પોકળ સમાધાન છે ! પોકળ વિશ્વાસ છે ! જેમાં અંતે રોવું જ પડે ! એ દુકાન વગેરે પાછળ જે ગુમાન, ઉગ્રતા, ઈર્ષ્યા, ક્ષુદ્રતા વગેરે પાપો, હિંસા, જૂઠ, અનીતિ વગેરે પાપો ક્યાં તે માથે પડ્યાં; એનો ખેદ, અને હવે એ ન કરું એવો નિર્ધાર ક્યાં છે ?

માણસ વસ્તુના પરમાર્થને નથી સમજતો, તેથી જીવન પણ બેફામ રીતે જીવે છે. ધારો કે દુનિયામાં કોઈ એવો માણસ હોય કે એની સાથે પ્રસંગ પાડવા

જેવો નહિ છતાં પ્રસંગ પાડવો પડે ખરો, પણ એ વખતે આપણે જો સમજદાર હોઈએ છીએ તો જે પ્રસંગ પડે તે કેવી રીતે પડે ? વધારે પડતો અનર્થ ન નીપજે તે રીતે ને ? તેમ આ સંસારની ઘટના જોઈને જીવનો વ્યવહાર તેવો સાવધાનીવાળો જોઈએ. ત્યારે શું તમને સંસારની વિચિત્ર ઘટનાઓનો અનુભવ જ નથી ? છે, તો પછી તમારો વ્યવહાર એવો જોઈએ કે એમાંથી તમને અનર્થ નીપજી ન શકે. આ સાવધાની રાખનારો ખરો સમજુ છે, ખરો જ્ઞાની છે. પૂર્વે આવા સમજુ વધારે હતા તેથી એ જ્ઞાનયુગ કહેવાય.

રાજા હાથી દ્વારા લશ્કર ભેગો થઈ ગયો. લશ્કરને જે સૂચના-સલાહ આપવી હતી, તે મુજબ કરી; રાત્રે પોતે સૂઈ ગયો. સૂતેલો રાજા અર્ધરાત્રિએ જાગ્યો. પરંતુ જાગતાં ‘દુશ્મને આપણો પરાજય કર્યો છે’ તે વાત યાદ નથી કરતો, પરંતુ રસ્તામાં જોએલો પેલો અજગરનો પ્રસંગ તેની સમક્ષ હાજર થયો ! હવે જુઓ કે ગ્રન્થકારે કેવી સુંદર વિચારણા અહીંયાં રજૂ કરી છે !

જગતના વિષયો આપાતમાત્ર મધુર છે :- એટલે કે વિષયોનો ઈન્દ્રિયો સાથે સંપર્ક થાય, તે ક્ષણ પૂરતા જ વિષયો મધુર લાગે છે. પણ પછીની ક્ષણે જ તેનો વિપાક, તેનું પરિણામ વિરસ આવે છે; કટુ આવે છે; અને ભાવીમાં તો એના પાપના ભયંકર માઠાં ફળ હોય છે. **આમ વિપાક બે જાતના :-** (૧) વર્તમાન વિપાક; (૨) ભાવી વિપાક.

વર્તમાનવિપાક બે જાતના હોય છે :- એક તો વિષયનો સંપર્ક થયા પછી ક્ષણવાર જે મધુરતા-શાતાનો અનુભવ થાય છે, તે વિપાક. બીજો તેનાથી જીવની થતી જે નિઃસત્ત્વ અવસ્થા-આસક્તિની અવસ્થા-વિષયો તરફની ગુલામીની અવસ્થા-તે વિપાક. આ વિપાક અતિ કટુ હોય છે. એટલું સમજી રાખો કે જીવને દુનિયાની સારી વસ્તુ ન મલે ત્યાં સુધી જ તે સખણો; પણ મલ્યા પછી મોટી મોંકાણ મૂકાય છે ! નિઃસત્ત્વતા, આસક્તિ, ગુલામી વગેરેનો વર્તમાન વિપાક ઊભો થઈ આત્માના ધોર દુશ્મનભૂત મોહનીય કર્મ, જ્ઞાનાવરણ કર્મ અને બીજા અશાતાદિ કર્મના દારુણ ભાવી વિપાક ઊભા કરે છે.

● ફકીરનું દૃષ્ટાન્ત ●

એક ફકીર ઝૂંપડીમાં ધ્યાન ધરતો હતો. રોજ ગામમાંથી લોટ માગી લાવીને પેટપૂર્તિ કરતો. પણ એક દિવસ બન્યું એવું કે ઉંદરભાઈએ ફકીરની એકની એક કફનીમાં કાણું પાડી દીધું ! ફકીરે કફની જોઈ, ‘અરે, કફનીમાં કાણા પડ ગયા ? હાં, ઉંદરને પાડા, અબ ક્યા કરે ?...’ ફકીરને એ ચિંતા થઈ પડી કે ‘ઈસ ચૂહા

યદિ ઝૂંપડીમાં રહ જાયગા તબ સબકો ખત્મ કર દેગા ! ઈસ લીયે ચૂહાકો હટાના ચાહિએ.’

જ્યાં આ એક મધુરતા ફકીરના મનમાં પેઠી કે “ઉંદર ન રહે તો સારું,” ત્યાં મન થઈ ગયું મુડદાલ ! અત્યાર સુધી અલ્લાહનું ધ્યાન હતું, હવે ઉંદરને દૂર કરવાનું ધ્યાન ચઢ્યું ! “બસ, એક બિલ્લી રખની ચાહીએ ! એક બિલ્લી રફખી હોવે, તો ફીર ચૂહા નહિ આયેગા. કિન્તુ બિલ્લી કેસે રહેગી ?...” બિલાડી થોડી પરમાર્થી છે કે ફકીર એને ખવરાવે નહિ તો પણ એની સેવા કરે ! ના, બિલાડી પણ સંસારનું પ્રાણી છે; માટે ફકીર વિચારે છે “બિલ્લી કો દૂધ પીલાના હોગા. ઓર, વો દૂધ પીવેગી, તબી યહાં સે જાયેગી નહિ ! તો ફીર ઉંદર આયેગા નહિ !” જોવાને માટે હેયે જો આંખો હોય તો ફકીરની આ વિચારણામાં કટુવિપાક દેખાય. નહિતર કેવળ કથા સાંભળી જવાય ! જુઓ કે જીવની નબળી કડી કઈ ? નબળી કડી એટલે ? એવી કોઈ ખાસિયત કે જેથી જ બીજાને જલદીથી વશ થઈ જાય. બીજાની ગુલામી ઉઠાવે, પરાધીન પડી જાય. તેવી કડી કઈ ? ફકીરે બિલાડીની નબળી કડી પકડી લીધી ! બસ, દૂધની લાલચ આપો કે એ તમારે પરવશ બની રહે ! મનગમતાની લાલસા એ નબળી કડી. માટે જેણે જીવનમાં કોઈ જરૂરિયાતો રાખી નથી તેવા જ જીવો જગતમાં બેપરવાહ થઈને ફરી શકે છે. નહિતર ચમરબંધીને પણ ગુલામી ઉઠાવવી પડે. પોતાના સ્વાર્થની લાલચ તે નબળી કડી છે. એ કડીને સલામત રાખી તો સમજી રાખો કે તમારે કોઈને પરાધીન થવું પડશે ! ફકીરે બિલાડીને દૂધ આપીને રાખવાનો વિચાર કર્યો. હવે આગળ શું વિચારે છે તે જુવો, “બિલ્લી તો રખુંગા, કિન્તુ દૂધ લાઉંગા કહાંસે ? હાં, દો ચાર ઘંટે ઓર ભટકેંગે તો દૂધ મીલ જાયેગા. લેકીન ઉસમેં ખુદાકી બંદગીકા સમય જાયેગા. ઓર જહાં લોટ ભી પૂરા મીલતા નહિ. વહાં દૂધકા કટોરા ભી કહાંસે મીલેગા ? ક્યા કરના ? ઓર, એક દિન હોવે તો ઠીક હૈ, લેકિન યે તો રોજ કી બાતેં હૈં... તબ તો ઈસલિયે એક ગૌઆં રફખે તો અચ્છા હૈ !” ફકીરે ઉંદરને કાઢવા બિલાડીનો વિચાર કર્યો, બિલાડીને રાખવા દૂધનો વિચાર કર્યો ને દૂધને લાવવા હવે ગાયનો વિચાર કરે છે ! પણ પાછી મુશ્કેલી તો ઊભી જ રહી ! “ચાર, ગૌ લાના તો ઠીક હૈ, કિન્તુ કહાં સે લાયેંગે ? ઠીક હૈ, રોજ તો હમ છોટે છોટે ઘરમેં ભિક્ષા લેનેકે લીયે જાતે હૈં, લેકીન અબ ખુદ બાદશાહ કે વહાં હી જાઉંગા...”

ફકીર સંસારને છોડીને બેઠેલો, પરમાત્માનું જ સ્મરણ કરવાનો ભેખ લઈને બેઠેલો. તે ક્યાં પહોંચ્યો ? ‘કફનીમાં કાણું ન પડવું જોઈએ’- તેટલા વિચારે આ ફકીરને કેટલો લપેટમાં લીધો ? શાસ્ત્રકાર વારંવાર કહે છે કે- “સંસાર અસાર છે,” તે સમજો છો ને ? અસાર એટલે માટે કે એનું જરાક સુધારવા આપણું ઢગલો

બગાડવું પડે. કફનીને પડેલું કાણું-એય સંસાર છે. તે સંસારે ફકીરને ક્યાં ફેંક્યો ? ઊંચા પરમાત્મ ધ્યાનમાં વિચરવાનું મૂકાવી બાદશાહ પાસે ભીખ માંગવામાં ! એ વિચારે છે કે “રાજા તો ખુદ અલ્લાહકા અવતાર હૈ ! ઉસકી પાસ જાઉં, આજીજી કરુંગા... હરરોજ જાઉંગા... બાદશાહ ખુશ હો જાયેગા... ગૌ માંગ લૂંગા !... દૂધ નિકાલુંગા... બિલ્લી કો ખીલાઉંગા ! બિલ્લી ફિરતી રહેગી. બસ, પીછે ચૂહા આયેગા નહિ... ફીર કફનીમેં કાણાં કહાંસે પડેગા...?” પણ ગાય એમનેમ દૂધ આપે ? ગાયની રખેવાળી કરવી પડે; અને ઘાસચારો નાંખવો પડે; એના છાણ-મૂત્ર સાફ કરવા પડે; ચરવા જાય તો ત્યાં ભાળ રાખવી પડે; વગેરે કેટલુંય કરવું પડે. હવે ફકીરને આ વિચાર આવ્યો ત્યાં એ ચોંક્યો ! “અરે મેંને એ ક્યા કીયા ? કફનીમેં એક કાણાં તો ક્યા, સારી કફની ચૂહા ખા ગયા હોતા તો ભી મુઝે ક્યા ? માંગ લેતા દૂસરી. કદાય ન મીલતી તો મેં લંગોટ પહેનકે રહેતા. કિન્તુ યહ મેંને કહાં તક અધમ ચિંતા કી ? ક્યા યહ ફકીરી ઈસલીયે લીયા હૈ, કી ખુદાકા ભજન કે લીયે ?”

મમ્મણ શેઠે શા કસાઈનાં કામ કર્યા હતા ?... :- જગતના સારા દેખાતા પદાર્થો લાલચમાં ક્ષણવાર સુખ દેખાડે; પણ વિપાક ઘણો ભયંકર. માણસને રૂપિયા લાખ આવ્યા પછી કેમ ? આખું હૈયું એના માટે સમર્પણ ! આખી ગડમથલ એ લાખની જ ચાલતી હોય ! કલ્પનામાં જ હજાર ચિંતાઓ-ભયો વગેરે ઊભાં કરે ! આ તો વર્તમાન વિપાક. પણ ભવિષ્યનો વિપાક ? જગતના પદાર્થો ચિરકાળ સુધી એવી કટુતા બતાવે છે અને એમાંથી એવા ઘોર પાપ ઉપાર્જવે છે કે ભવાંતરમાં જીવને દુર્ગતિના દુઃખોની ભઠ્ઠીમાં જ શેકાવાનું ! મમ્મણ શેઠે શા કસાઈનાં કામ કર્યા હતાં ? કઈ ચોરીઓ ને કઈ બદમાશીઓ કરી હતી ? તો એ મરીને સાતમીએ કેમ ગયો ? કહો કે વિષયો ક્ષણવાર સુખ આપે છે પણ વર્તમાનમાં પરિણામે ઘોર પાપની વૃત્તિઓ ખડી કરે છે; અને ભવિષ્યના પરિણામે નરકના ઘોર દુઃખની ભઠ્ઠીમાં શેકે છે. હવે જીવનમાંથી માપ કાઢો કે જીવન કેવું જીવી રહ્યા છીએ ? ક્ષણિક સુખ પાછળ કેટલું ભમીએ છીએ, ને મન કેટલું બગાડીએ છીએ ?

અહીંયાં આપણને સર્વજનો રૂડો ધર્મ મળ્યો અને નિર્ગન્થ ગુરુ મળ્યા ! કેવી સુંદર અખંડ ઉપાસના કરવાનો લાભ મળ્યો ! ત્યારે એની સામે દુનિયા કેવી મલી ? મહાકિંમતી ઉપાસના જ ભૂલાવી દે ! અહીંથી (ઉપાશ્રયેથી) ઉઠ્યા બરાબર શું ચાલવાનું ? સંસાર લૂખો લાગશે ? સંસારથી ભાગી જવાનું મન થશે ? “અરે થાક્યા આ સંસારથી...!”ના, આવું થવું ક્યાં રસ્તામાં છે !

● સિંહરાજાની મનનીય વિચારણા ●

સિંહરાજા અર્ધ રાત્રિએ ઊઠીને વિષયોના વિપાકની કટુતા વિચારી રહ્યો છે. “આ જગતના આવા તુચ્છકટુ વિપાકવાળા ઝેર સમા વિષયો પર મૂર્ખાઓને પ્રેમ થાય-સદ્ભાવ થાય. સમજુને આવા ઝેરી વિષયોના સંગમાં બેસી રહેવાનું પાલવે નહિ, કેમકે એ સમજે છે કે આ વિષયો એટલે અહીંના અમૂલ્ય અવસરની બરબાદી ! અને ભવાંતરમાં આત્માની કારમી કતલ !” વિચારો, રાજા ત્યાગની ભૂમિ પર નથી બેઠો, ભોગની ભૂમિ પર બેઠો છે. એવો એ રાજા પોતાની જાતને મૂર્ખ ગણે છે ! “અરે, હું કેવો મૂર્ખ ! કે આવા ઝેરી વિષયો પર સદ્ભાવ રાખીને હું હજુ બેસી રહ્યો છું...” આગળ વિચારે છે કે “વળી આ જગતમાં આશ્ચર્ય જુઓ કે જેમ કોઈ જીવનના અર્થે ઝેરને સેવે તેમ આવા ઝેર જેવા વિષયો ખાતર આ સુખના પ્રેમી લોકો પાપને સેવે છે. જાતે માની રહ્યા છે કે આ કરીને અમે સુખ મેળવી લઈએ. !” પણ શું ઝેર ખાવાથી જીવવાનું મલે ? ના, એ તો સમજી જ રાખો કે અહીં જે પાપ કર્યું ઝેરની જેમ તેનું પરિણામ ખતરનાક જ છે. વિજળીના ઝબૂકા જેવું સુખ જોઈ તો લીધું, પરંતુ એ ઝેરી સુખના ખાતર શાશ્વત એવા ધર્મને છોડી દેવાય છે, એ ખૂબજ દુઃખદ છે ! “ભાઈ ! ધર્મ તો થશે, પછી ય થશે, પણ હમણાં તો દુનિયા સંભાળી લેવા દે...કેમકે દુનિયાનું સંભાળ્યા વિના ચાલવાનું નથી...ધર્મને સાચવનાર તો છે ને સંઘ અને આચાર્ય મહારાજ ?” આવું કહેનાર અબૂઝને આપણે કહી શકીએ કે “મૂરખ ! ધર્મનું સાચવવાનું તો રહ્યું, પણ તું તારા આત્માનું સાચવીશ ?” ખરી રીતે કહીએ તો તને તારા આત્માની પડી નથી-કે જેથી માનવજીવનની સોનેરી ઘડીઓ આ કથીર જેવા વિષયોમાં પસાર કરી રહ્યો છે.”

માણસે સમજી રાખવું જોઈએ કે “દુઃખ એ પાપનું ફળ છે.

(૧) વર્તમાનમાં દુઃખી છે તો ભૂતકાળનાં પાપ ઓછાં થાય છે.

(૨) વર્તમાનમાં પાપ કરી રહ્યો છે તો ભવાંતરમાં દુઃખી થવાનો !”

આ બેય વાત નજર સામે તરવરે તો (૧) વર્તમાનના દુઃખમાં ગભરામણ કે શોક તો ન થાય; પણ ઉપરથી પાપનાં ઝેર આત્મામાંથી ખસે છે તે બદલ કલેજે શાંતિ રહે. વળી (૨) જીવનમાં વર્તમાનમાં ખોટો શોક, ખોટી તૃષ્ણા, દુધ્યાન, કે દુનિયાને વળગી બીજાં પાપો અને દોષો સેવવાનું જે થાય છે તે અટકે. બે વાત છે; જૂનાં પાપને ખસવા દો; નવાંને આવતા અટકાવો.

દુઃખ ભોગવનારો પોતાના પાપનો નાશ કરી રહ્યો છે. ત્યારે એમાં તો

આત્મા પાપના ભારથી હલકો થવાનો. પછી એણે શોક શા માટે કરવો ? ઊલટું ધર્મસેવામાં લાગી જવું. જેથી ભવિષ્ય માટે પાપ અને દુઃખ ઊભાં થાય નહિ. આ તો દુઃખોની વાત. તેમ સુખી અહીં પોતાના સુખ ભોગ વખતે પોતાના પુણ્યને જ ઓછાં કરી રહ્યો છે ! તેથી હવે ભવાંતરમાં સ્થિતિ સદ્ધર રાખવા એણે ધર્મમય જીવન કરી દેવું ઘટે. સુખી કે દુઃખી જો ધર્મનાં ફળ ઉપર શ્રદ્ધાવાળા હશે, તોજ આ કરશે. ધર્મથી દુઃખ જાય; ધર્મથી જ સુખ મળે, આ સમજનારે ધર્મનું ઔષધ લેવું જોઈએ; અને ભવાંતરમાં દુઃખી ન થાઉં-માટે નવાં પાપ બંધ કરવા જોઈએ. શ્રાવકપણાને યોગ્ય જીવનમાં કેટલાંય પાપ ઓછાં કરવા જોઈએ. પાપો રોજ પ્રતિક્રમણમાં બોલો છો ને ?

કાળ ગમે તેવો બગડી જાય, ભલે-ચિંતા નહિ, પણ શાસ્ત્રે જે કહ્યું કે- પાપનું ફળ દુઃખ. માટે પાપનો નાશ કરવા માટે ચાહે સુખી હોય કે દુઃખી-એણે હંમેશા ધર્મ કરવો જોઈએ. જીવનમાંથી પાપનો નિકાલ કરવા માટે એક જ ઉપાય છે-ધર્મનો. ધર્મનું આલંબન ન રાખે તો સુખી પણ દુઃખમાં પડે છે; અને દુઃખી વધુ દુઃખી બને છે.

આ કોણ સમજી શકે ? ધર્મનાં સુંદર ફળ હૃદયથી સમજે તે. બાકી તો ‘મારે તેની તલવાર’માં લોક પડ્યું છે. સાપ દેડકાને ગળે, તેમ બળિયો નબળાનું પડાવે છે. “નબળાને આપું એમ નહિ, પણ એનું ખેંચી લઉં ! મૂડી છે, તો બજારમાં ‘ખેલો’ કરી લઉં...રંગડા-પેંગડા વેપારીઓને હેઠા બેસાડી માલ ઘર ભેગાં કરી લઉં.” વધુ બળ-તાકાતનો ઉપયોગ શું ? પિશાચી દુનિયામાં અલ્પ-બળવાન પર હકૂમત બજાવવાનો અને એની પાસેથી આપણે સ્વાર્થ ચૂસી લેવાનો ! કેમ એજ ને ? અરે, મોટાની વાત એકબાજુએ રાખો; નાના બાળકોમાં પણ શું છે ? ભલે લાંબી પહોંચ નથી; પણ જેનામાં બળ વધારે, તે બીજાને ઠોંસો લગાવીને ઊભો રહે છે ! એક જ બાપના બે બાળકો હોય, એક ત્રણ વર્ષનો ને બીજો દોઢ વર્ષનો. બે સગા ભાઈ છે ને ? તોય પેલા ત્રણ વર્ષનો સમજશે કે “હું મોટો !” શા માટે ? નાનાને દબાવવા ! આને સંતની દુનિયા કહેવાય કે શેતાનની ? આવીય દુનિયા, જ્યાં સુધી આપણે શિરજોરી કરી શકતા હોઈએ, ત્યાં સુધી આપણને એ માલવાળી લાગે છે. પણ સમજવું જોઈએ કે ‘કાળ અને ભાગ્યનું ચક્ર ફરતું છે.’ આજે આપણે ભલે બળિયા અને ભાગ્યશાળી; પણ કાલે આપણે જ નિર્બળ અને બીજાની દાઢીમાં હાથ ઘાલવો પડે એવા હીનભાગી થઈએ ત્યારે ભારે દેખાશે. સો દહાડા સાસુના તો એક દિવસ વહુનો ખરો ને ? વહુ નવી-નવી આવી હોય. એટલે સાસુ શિરજોરી કરી લે, પણ વહુએ પગદંડો જમાવ્યા પછી

સાસુને તોબા પોકરાવે છે ને ? કેમ આટલું બધું ? વારા પછી વારો, મારા પછી તારો ! નાના અને નિર્બળ પાસેથી જેટલો સ્વાર્થ ચૂસાય તેટલો ચૂસી લેવો, એ તો કોલુ જેવી કૂરતા છે. કોલુ શેરડી કરતાં બળવાન છે, તો શું કરવાનું ? બિચારીને જોરદાર કચરી ઘાલશે ! સ્વાર્થની મહાન લૂંટ અને ઉપરથી મહાન શિરજોરી ! એ આ શેતાની જગતમાં મળેલા બળનું પરિણામ દેખાય છે.

જીવો જીવસ્ય જીવનમ્ :- રાજા દુનિયામાં વ્યાપક રીતે દેખાતો સિદ્ધાંત તારવે છે- “દેડકા જેવો નિર્બળ અને તુચ્છ જીવ, સાપ જેવા બળવાન પ્રાણીથી ગળાઈ રહ્યો છે, કોળિયો કરાઈ રહ્યો છે !” માટે ‘**જીવો જીવસ્ય જીવનમ્**’-નું સૂત્ર ઊંધું લગાવ્યું છે. એક જીવ બીજા જીવનું જીવન છે, માટે એને ખાઈ જાઓ-ગળી જાઓ ! જો આજે આપણે બિલાડી છીએ, તો ઉંદરને ખાઓ ! પણ આપણને કૂતરો ખાય એ પાછું નહિ ગમે. બીજા જીવો આપણા શિકાર; આપણને કોઈના નહિ. જીવો જીવસ્ય જીવનમ્ એનો અર્થ એ છે કે જીવ=એક સજ્ઞાન જીવ, બીજા જીવનું=બીજા અજ્ઞાન જીવનું જીવન છે; અજ્ઞાનને જીવાડવામાં આધાર છે. સજ્ઞાનના આધારે અજ્ઞાન બચે. માતા સજ્ઞાન છે, તો બચ્યું અજ્ઞાન છતાં ઊંદરને મોટું થાય છે. પણ માતા જ બાળક જેવી અજ્ઞાન હોય તો ? બચ્યું મરે ! શિક્ષક સજ્ઞાન છે, તો બાળક ભણીને શિક્ષિત બને છે. પણ શિક્ષક જ નિશાળિયા જેવો હોય તો ? તેમ ગુરુ જો સજ્ઞાન છે, તો જગતના જીવો માટે જીવનરૂપ બને છે. પણ ગુરુ જ અજ્ઞાની હોય તો ? જગતના જીવો વહેલા મરે ! ગુરુ જો અજ્ઞાન તો જગતનું મોત, ગુરુ જો સજ્ઞાન તો જગતનું જીવન.

સજ્ઞાન એટલે ? :- તો હવે એ જુઓ કે સજ્ઞાન એટલે શું, ને અજ્ઞાન એટલે શું ? જ્ઞાનવાળા એટલે શાના જ્ઞાનવાળા ? ચાર પૈસાનું શેર તો આઠ પૈસાનું બશેર મળે એ ? પૈસાનું પાશેર મળે એ જ્ઞાનવાળા ? ચક્રવર્તી વ્યાજ ગણનારો એ સજ્ઞાન ? શું સજ્ઞાન એટલે ? માની બહેનને માસી કહેવાય, તે જાણનાર ? કયા જ્ઞાનવાળા જોઈએ ? પુણ્ય-પાપના જ્ઞાનવાળા, આત્માના હિતાહિતના જ્ઞાનવાળા, કર્તવ્યાકર્તવ્યના જ્ઞાનવાળા, એ સજ્ઞાન.

ગુરુ જો અજ્ઞાની હોય તો સામો ધર્મ માગતો હોય, છતાં એને અધર્મમાં પ્રેરે. જગતના ભદ્રક જીવો ધર્મ માગી રહ્યા હોય છે, પણ ગુરુઓ કેટલાક એવા હોય છે કે જે એને અધર્મના કૂવામાં ઉતારે ! તેમ એવા હિતશત્રુઓ પણ મળે છે જે પાપસલાહ દઈ સામાનું નિકંદન કાઢે. પાપસલાહથી જ દુનિયા આજે ખોટા પાપાયરણમાં રોળાઈ રહી છે; જીવનને ભારે કરી રહી છે ! જ્યારે જિનેશ્વર ભગવાનનું શાસન મોજુદ છે, ઉત્તમ વિચારધારા, સુંદર સમાધિની ચાવીઓ આજે

પણ મળી શકે એમ છે, ત્યારે એ બધું મૂકીને જગતને ખોટા પાપાયરણના ઉપદેશ કરવા તે શું ચાલ્યું છે ? **જીવો જીવસ્ય જીવનં નહિ, મરણમ્-** નેતા જીવ બીજા જીવને જમરૂપ બને છે. “મધ્યમ માણસો ભૂખે મરે છે... અને શ્રીમંતોને લહેરથી બંગલાઓમાં રહેવું છે અને મોટરોમાં ફરવું છે...” આમ બોલીને પ્લેટફોર્મ ગજાવવાનાં ને ટેબલ પછાડવાનાં ! “આજે લક્ષ્મીવાળાઓને કંઈ પડી નથી... લોકોનાં લોહી ચૂસે છે...” આવું બોલનારને આપણે પૂછીએ છીએ કે “અરે મહાન વક્તા ! આ તું કોને સંભળાવે છે ? પૈસાવાળાઓને સંભળાવે છે ? તે તો તારી સભામાં હાજર નથી. સુધારવા તો તેને છે ને ? તો તેના બંગલાઓમાં જ તો ખરો સંભળાવવા, કહી દેશે, ઊતરો ઊતરો નીચે, રવાના થાઓ !” પણ ના તવંગરોને સંભળાવાની વાત નહિ, એ તો ગરીબોને સંભળાવાનું ! એટલે શું પરિણામ ? ગરીબો પાસે શ્રીમંતોને ગાળો દેવરાવવી, ગરીબોના મનમાં ઈર્ષ્યા જગાવવી, દુર્ધર્મ જગાવવાં... આ ધર્મ આપ્યો કે કષાયો ? આ બધું મોત આપ્યું કે જીવન ? માટે કોઈને સલાહ આપતાં જોવું જોઈએ કે ‘હું સજ્ઞાન છું કે અજ્ઞાન ?’ સલાહ આપવા નીકળી પડનારને એ જ્ઞાન ન હોય કે “સામા આત્માનું હિતાહિત શામાં ? મારી વાણીથી એ હિત મેળવશે ?...” અને એમને એમજ ગોળા ગબડાવે તો અજ્ઞાની ગણાય. સજ્ઞાન એ જે બીજાને જીવનરૂપ બને; કેમકે એ હિતનું બોલશે. તેવી રીતે, દેવ જો મહાજ્ઞાની હતા તો જગત માટે જીવનરૂપ બન્યા. આ ખરો અર્થ છે. પણ લુચ્યાઓએ સૂત્ર બનાવી દીધું. ‘એક જીવ એ બીજા જીવનું જીવન-શિકાર !’ દુનિયામાં બળિયાના બે ભાગ ચાલે છે. ઝટ બીજા પર શિરજોરી કરવાનું મન થાય; સ્વાર્થ લૂંટવાનું મન થાય ! “આપણે શેઠ છીએ, સામો નોકર છે ને ?” બસ ! આપણી બાયડી માંદી હોય તો આપણે એની પાસે રહીએ. પણ નોકરની બાયડી માંદી હોય તોય એણે એને પડતી મૂકી દુકાને આવવું જોઈએ. દુનિયામાં આવા નાટક દેખાય છે, ‘**મારે તેની તલવાર !**’ અમારે તો આ જોઈએ છે કે બળ છે છતાં પોતાના સ્વાર્થ લૂંટાવવાની વાત ! પણ બીજાનાં સ્વાર્થ લૂંટવાની વાત નહિ; આ શાસનનો માર્ગ છે. લોકનો માર્ગ પેલો છે.

રાજા વિચારે છે, “શું દેખાય છે આ દુનિયામાં ? એક બીજાને ગળી રહ્યા છે ! મિલનો સાત રૂપિયાનો કારકૂન ઘેર બાયડી પર ઠસો રાખે છે ! ને બાયડી છોકરા પર ઠસો રાખે છે ! છોકરો નાના ભાઈ પર ઠસો રાખે છે !

કારકૂન પર એનો અમલદાર રોફ ચલાવે છે, ને અમલદાર પર મિલનો માલિક રોફ ચલાવે છે ! સિંહરાજા વિચારે છે -આવી દુનિયાના પદાર્થ પાછળ લંપટ બનવું, જીભ બહાર કાઢી લાળ પાડતાં ચાલવું, તે તો મહામોહનું કારણ છે.

પેલો મોટો અજગર એમ માનતો હતો કે ‘મને કોઈ ગળનાર નથી.’ પણ એનેય ગળનાર જમરાજ બેઠો છે ‘ક્ષણવારમાં તે આવીને ગમે તેવી તારી ભીષણ કાયામાંથી પણ તને બહાર ફેંકી દેશે.’ દુનિયાના પદાર્થ પાછળ ઘેલા થવું, એની પાછળ દોટ મૂકવી-તે તો મહામોહનો કિસ્સો છે. રાજા શું તારવણી કાઢે છે ? “નબળા પર સબળાની શિરજોરી છે, માટે ઈન્દ્રિયોના વિષય સુખોમાં રાચવું નહિ.” તો પ્રશ્ન થાય કે,

પ્ર.- સબળાની શિરજોરી અને ઈન્દ્રિયોના વિષયો વચ્ચે શું સાંકળ છે, કે શિરજોરી છે માટે વિષયો ત્યજવા ?

ઉ.- રાજાની તારવાણી બરાબર છે. જુઓ-આ જીવને જે ઈન્દ્રિયના વિષયોની લંપટતા ગમે છે, તે વિષયો શું એમને એમ મળી જવાના ? શું આંગણમાં કલ્પવૃક્ષ ઉગ્યું છે, કે એને કહી દો ‘આપી દેજે મખમલની શૈયા, ગાંધર્વના સંગીત, અને ઘેબરનાં ભોજન’ એટલે ટપ એ બધું હાજર થાય ? ના, તો તે લેવા માટે દુનિયામાં જવું પડશે. જ્યારે દુનિયામાં તો પેલું નાટક ચાલી રહ્યું છે-સબળાની નબળા પર શિરજોરી ! જેનું બળ તેની લૂંટણગીરી ! ત્યાં આપણે આપણું મનગમતું લેવા જવાનું કે એના શિકાર બનવા જવાનું ? ઘરાકને વિશ્વાસમાં રાખી વેપારી એકના દોઢ લઈને ય ભેળસેળ આપવાની શિરજોરી કરે છે. વસ્તુ લઈને ઘરે આવ્યા, છોકરાની નજર પડી ગઈ, માગે છે. હવે તમે શિરજોરી કરવાના ! શિરજોરી શા માટે થઈ રહી છે ? જગતના પદાર્થો માટે. જે જગતમાં પદાર્થો માટે એકબીજાને ગળવાનો ધંધો કરી રહ્યા છે, તેવા પદાર્થો આપણે જગત પાસે લેવા જવાનું, એટલે ? એના શિકાર જ બનવાનું ને ? અને આપણે જો બળિયા છીએ તો બીજાને શિકાર બનાવવાના ને ? આ બે સિવાય ત્રીજું કાર્ય નથી. બીજાનો શિકાર કરો એટલે જંગલી પશુ જેવા, અને બીજાના શિકાર થાઓ એટલે મોટી શોક-પોક મૂકતા ઉંદર જેવા ! ઈન્દ્રિયોને ગમતા જગતના પદાર્થો પાછળ આ બેમાંથી જ ગમે તે સ્થિતિ ને ?

પાપની દુનિયામાંથી જિનની દુનિયામાં :- દુનિયા પરથી આસ્થા ઉઠાડી લેવાનો આ એક જબરજસ્ત કિમિયો છે, રાજાની આસ્થા ઊઠી ગઈ. “મારે સર્થું આ રાજ્યથી, જોઈએ નહિ રાજ.” આવ્યો છે શત્રુને દબાવવા. સામગ્રી અને સત્તાવાળો છે. એવી અનુકૂળતામાંય એણે પૂર્વ વિચારણાથી સાર એ કાઢ્યો કે “જે મોટું રાજ્ય પણ અનેક દુઃખરૂપી ફળોને આપનારા ઝાડનું બીજ છે; અને જે અધમ પુરુષાર્થના વિકાર જેવું છે, એવા રાજ્યનો મારે ખપ નથી.” યોગ્ય સાર ખેંચ્યો છે. રાજ્ય એટલે બળ, સત્તા અને એના પર શિરજોરી. આ સંબંધમાં માર્ગ પર જોયેલા

એક દૃશ્ય પરથી આ સાર કાઢ્યો ! જો દુનિયામાં બહુધા જ આ ન્યાયનું ચલણ છે- બળ પર શિરજોરી-ચૂસણી; તો વિષયોની ઘેલછાથી દુનિયાની ચક્કીમાં ફસાવું તે મહામોહનું કારણ છે. કેમ ? સામે બીજું દેવાધિદેવનું જગત ઊભું છે. જેમાં દુનિયા કરતાં જુદો જ ન્યાય છે ! બળ પર શિરજોરી નહિ પણ લઘુતા ને નમ્રભાવ ! મહાવીરભગવાને એ જ કર્યું હતું. ગોવાળિયો પગ વચ્ચે અગ્નિ સળગાવી ખીર રાંધવા આવ્યો; તો ? ભલે ! “બાળ પગ” શું ભગવાન પાસે બળ નથી ? બળ તો અંગુઠો અડાડીને મેરુને નચાવવાનું હતું. પણ બળ પર શિરજોરીનો રાહ તો પાપી દુનિયા પકડે, જિનની દુનિયા નહિ. સંસાર પ્રવાસી પકડે, મોક્ષનો મુસાફર નહિ. જેને દુર્ગતિની મુસાફરી ખપે, તેને પોતાના બળ પર શિરજોરી સૂઝે. પણ જેને મોક્ષનો રાહ ખપે છે તેને તો સ્વકીય બળ પર વધુ નમ્રતા-લઘુતા ખપે છે. એ ભગવાને સ્વયં સાધ્યું, ને જગત પાસે સધાવ્યું ! “બળ છે તો વધુ કોધી ન થાઓ, વધુ ક્ષમાશીલ બનો. પૈસા છે તો વધુ લોભિયા ન થાઓ, વધુ દાનેશ્વરી, વધુ ત્યાગી બનો.” તાકાત પર નમ્રભાવ અને પરમાર્થવૃત્તિ-દાખવવાનું જૈનશાસનનું જગત સૂચવે છે. તમે જો સારી શારીરિક શક્તિવાળા છો, સારી માનસિક શક્તિવાળા એટલે કે બુદ્ધિમાન છો, તો નાનામાં નાના એકેન્દ્રિયાદિ જીવ પર પણ શિરજોરી કરનારા નહિ, કિન્તુ અભયદાન દેનારા થાઓ, તેથી જ સમજો કે જૈનશાસને ચારિત્રનો માર્ગ કેમ સૂચવ્યો ? આ જગતના શિરજોરીના મારક રાહથી ઊલટો સ્વાત્મ-નિયંત્રણનો તારક રાહ લેવા માટે. તમારે બીજાને અભય આપવાનું; પણ એના પ્રાણ નહિ લૂંટવાના.

રાજ્ય એટલે :- રાજા અંતિમ નિર્ધાર પોતાના હૃદયમાં કરે છે,

(૧) “હવે મારે રાજ્ય ખપે નહિ. કેમ ? અનેક દુઃખના બીજભૂત અને અધમ પુરુષાર્થથી જન્મેલું અને અધમપુરુષાર્થ કરાવનારું એ છે.”

(૨) “રાજ્ય ? રાજ્ય એટલે જેને દુઃખે કરીને પૂરી શકાય તેવું જાણે પાતાળ ! પાતાળને કોઈ પૂરવા જાય તો પૂરાય ? તેમ રાજ્યની લાલસા પૂરાય એમ નથી. આ તો મિયા મસાલા વિના અટક્યા છે ! કોઈ મૂડી આપીને કહે, ‘લગાવ સોદો !’ તો જીવ ઝાલ્યો રહે ? લક્ષ્મી શું કે વિષયો શું, તેની લાલસા પાતાળ જેવી છે. અથવા રાજ્ય એ બીજી કેટલીય વસ્તુ માગે છે, જેની પૂર્તિ કરવી કઠીન. એ હિસાબે પણ રાજ્ય પાતાળ જેવું કહેવાય. માટે નચિત બેસવા જેવું નથી.”

(૩) “રાજ્ય પાછું ખંડિયેર મકાન જેવું છે.” એમાં બીલ, બાકોરા, અને બખોલા વગેરેને ભારે અવકાશ છે. એમાં દુર્જનોને પેસી જવા માટે બહુ સંભવ;

વિકારોને દાખલ થવાની તક ઘણી; સાપ ને ઉંદર જેવા કેઈ દોષોને ઘૂસીને સ્થિરવાસ કરવા માટે પણ ઘણા પ્રસંગ મળે. કેવી સરસ ઉપમા ! રાજ્ય અને લક્ષ્મી એ સહ્યુ- પડ્યું ઘર ! વિચારજો કે મમતા-ઈર્ષ્યા-ક્રોધ-અભિમાન વગેરે દોષો શાના પર છે ? જે લાંબી કે ટૂંકી લક્ષ્મીદેવી પાસે બેઠી છે, તેના પર. સાધુ મહારાજ પાસે આ નથી; તો તેને આ દોષો સેવવાના નથી ! વળી,

(૪) “રાજ્ય એ દુષ્ટની સંગત જેવું છે. દુષ્ટની સંગતમાં પરિણામે ગાંઠનું ખોવાનું, ને રોવાનું ! જેની સમાપ્તિ વિરસ હોય. રાજ્ય પાછળ પુણ્ય ખોવાનું, દુર્ગતિમાં રોવાનું.”

(૫) “વળી, આ રાજ્ય વેશ્યાના હૃદય જેવું છે, વેશ્યાનું હૃદય કેવું હોય ? ‘પૈસા લાવ !’ દિ ઊગે ને ‘પૈસા લાવ ! જો ન હોય તો ઊતરો નીચે.’ બસ, રાજ્ય પણ તેવું જ કહે છે. “ભંડારો ભર.” પણ ક્યાંથી લાવું ? ‘ગમે તે કૂડકપટ અને જુલમ કરીને પણ ભર ! પુણ્ય ખૂટે ઊતર નીચે.’ વેશ્યાના હૃદય જેવું એટલે ? ખોટી મોહિનીમાં ઘસડનારું. રાજ્ય એવું છે. અરે એક ઘર-કુટુંબનું રાજ્ય પણ એવું. સદા માગવાનું ચાલુ. વિચારો, તમારો સંસાર કંઈ માગે ખરો ? હા, તાંબાની તોલડી તેર વાના માગે ! એક તાંબડી માટે તાવેથો ને કડછી, ચૂલો ને હોલો. એવું તો કેટલુંય !

(૬) “રાજ્ય એ તો મોટો રાફડો છે. કેમકે એમાં ઘણા ભુજંગો રહે છે. દાવપેચ ખેલનારા ભુજંગો સમાન છે. ને રાજ્યખટપટમાં દાવપેચની ખાણ હોય છે.”

(૭) “અરે ! રાજ્ય એટલે કદીય કાર્યો પૂરા જ ન થાય એવી જિંદગી જોઈ લ્યો ! અરે ! ચાલુ જિંદગીમાં ય કાર્ય પૂર્ણ થતા નથી; તો રાજ્ય જીવનની વાતેય શી ? દુન્યવી જીવનમાં કાર્યોની ક્યાંય સમાપ્તિ થઈ હોય તેવું દેખ્યું ? ઘણા માણસોના તમે જીવન જુઓ છો. શું તેમાં એ જોયું ખરું કે આને ખાવાનું, આને ઊંઘવાનું, આને પૈસા કમાવાનું, કુટુંબ સંભાળવાનું કાર્ય પૂરું થઈ ગયું ? ના, સંસાર એટલે હંમેશાં કાર્યની અપૂર્ણતા ! સદા કાર્ય જ્યાં અપૂર્ણ જ ઊભાં રહે તે સંસાર ! ને સર્વ કાર્યો જ્યાં પતી ગયાં હોય તે મોક્ષ ! જેને મજૂર રહેવું ગમતું હોય તેને માટે બધાં કાર્ય ઊભા રહે તે સારું; જેથી મજૂરી કર્યા જ કરે. જીવ એટલે સંસારનો મજૂર ! કંઈ ને કંઈ કર્યા જ કરે. કહે છે ને સઈનો દિકરો, જીવે ત્યાં સુધી સીવે.”

(૮) “અરે, રાજ્ય તો સાપનો કરંડિયો છે ! તે કરંડિયો રાખવો હોય તો સાવચેતી જોઈએ. સાપના કરંડિયાનું ઢાંકણ જરાક ગફલતથી ખુલ્લું થઈ ગયું તો ખલાસ ! એવું રાજ્ય ! ક્યાંક જો છિદ્ર પડે તો એમાંથી અનર્થો મહાન જન્મે !

ક્યાંય એના પર વિશ્વાસ કરાય નહિ. નચિંતતાનું નામ નહિ ! રાજ્ય હોય ને નચિંતપણે સૂઈ શકીએ, તેવું બની શકે નહિ. રાગીને-ભોગીને, સંગ્રહીને નચિંતતા ન હોય. એ તો ત્યાગ-વૈરાગ્યની વાતો ભણાવનાર જૈનશાસનમાં જ નચિંતતાના પાઠ મળી શકે. નિશ્ચિન્તતા વિરાગીને ત્યાગીને, નિસ્પૃહીને.”

(૯) “વળી રાજ્ય વેશ્યાના યૌવન જેવું છે. યૌવનવાળી વેશ્યાને રસ્તા પર જતી જોઈ કેટલાકો તેના પર નજર નાખી, તેની ઈચ્છા કરે છે ! તેમ કેટલાય લોકો રાજ્યને જોઈને ઈચ્છા કરે છે કે ‘અમને રાજ્ય મલે !’ પરંતુ જેમ વેશ્યાના યૌવનમાં ફસાયેલો સર્વસ્વ ગુમાવી દે છે, તેમ રાજ્યસત્તામાં ફસાયેલો સર્વથા નાશ પામે છે. ઉપરાંત”

(૧૦) “રાજ્ય એ, જેને શુદ્ધપરલોક સાધવો છે તેને માટે બિનજરૂરી, ને ઊલટ શુંખલા સમાન છે. રાજ્ય એ પરલોકના કલ્યાણનું સાધન નથી. શુદ્ધપરલોકનો માર્ગ નથી. માટે એને છોડી, આલોક-પરલોકને સુખકારી અને ધીર જનોએ અપનાવેલા ચારિત્રમાર્ગને જ અપનાવી લઉં !”

ચઢાઈ કે ચારિત્ર ? :- રાજાની ધર્મજાગરિકા કેવી છે ? માણસ સમજુ ત્યારે કહેવાય કે જે પ્રસંગ સામે આવ્યો હોય, તેને મનમાં તત્ત્વદષ્ટિથી પલોટાવે. તમેય જગતમાં કોક પ્રસંગ જોયા તો હશે જ, તો તમને કોઈ દિ’ વિચાર આવે છે કે ‘આ સંસાર એટલે સાપનો રાફડો ! વેશ્યાનું યૌવન ! વેશ્યાનું હૃદય ! કાર્યની સમાપ્તિ કદીય ન થાય તેવા જીવનોની ધારા ! દુષ્ટની સંગત !’ હજારો દિવસ વીતી ગયા જીવનના, છતાં આવો વિચાર નથી ! જ્યારે શાસ્ત્રે તો શ્રાવકને માટે નિરંતર ધર્મજાગરિકાનું વિધાન કરેલું છે ! કેમકે આ કર્યે રાખે તો કોઈ દિ’ જીવ ઊંચો આવી શકે. રાજાએ નક્કી કર્યું કે “ચારિત્ર લઈ લઉં.” “માટે હવે-અહીંથી ચાલ્યા જવું-પરંતુ જે કાર્ય માટે આવ્યો છું, તે કર્યા વિના જાઉં તો લઘુતા ન થાય ?...” આ વિચાર આવતાં જ, સામે પ્રતિપક્ષી વિચાર તત્ત્વમાં ઝીલતા મનમાં તૈયાર જ હતો... “લઘુતા થશે. આ વાત જ તુચ્છ છે. કેમકે એ માત્ર એક જીવનની નાની વાત છે. બાકી પરલોકનું એ આપણું શું બગાડી દે છે ? અને વિજય મેળવી લઈએ તો આત્માનું શું સુધારી નાખે છે ? ત્યારે ચારિત્રની વાત અનેક જન્મો સાથે સંગત છે; ભાવી દીર્ઘકાળને સુધારી દે છે.” આ પ્રમાણે વિચારણા કરતાં રાત્રિ પસાર થઈ ગઈ. સવાર પડ્યું અને આવશ્યકકૃત્ય કરી લીધું. ત્યાં મન્ત્રીઓનું મંડળ આવી પહોંચ્યું. સંસારમાં ‘મત્યગલાગલ’ ન્યાય જોઈને સિંહરાજાનો વૈરાગ્ય એટલો બધો વધી ગયો કે જે દુશ્મન પર ચઢાઈ કરીને તે ગયા હતા. તે દુશ્મનને પરાજય પમાડવાની વસ્તુ હવે મનમાંથી કાઢી નાખી. ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય વિના, દુન્યવી

રાગ એવી ચીજ છે કે ઈષ્ટની આશામાં તો શું, નિરાશામાંય ભારે ધાંધલ કરાવે ! અહીંયાં રાજા બલવાન છે-શત્રુને જીતી શકે એમ છે. હવે ન લડે તો લોકમાં આબરૂ જાય એમ લાગે છે. છતાં એક વૈરાગ્યે દિલ ફેરવી નાખ્યું.

દુર્મતિ વશ આવે છે :- રાજા પાસે મંત્રીમંડળ આવ્યું-તેની આગળ લડાઈ પડતી મૂકવા વગેરેની પોતાની વાત મૂકે તે પૂર્વે જ સદ્ભાગ્યની બલિહારી જુઓ કે એ કેવોક વિજળી ઝબૂકો કરી જાય છે ! દ્વારપાલિકા આવીને ખબર આપે છે “મહારાજ ! પેલો દુશ્મન દુર્મતિરાજા આપશ્રીને સ્વયં યુદ્ધ માટે નીકળેલા જાણીને અને આપશ્રીની શિક્ષા કેવી ભયંકર કોટિની હોય છે તે વાતને બરાબર સમજીને, આપશ્રીના શાસનનું ઉલ્લંઘન કરવા બદલ ઘણો પસ્તાવો કરતો, પોતાનો બધો મદ ત્યજી દઈને હવે કોઈ પણ રીતે આપની પાસે રક્ષણ મેળવવા પોતાના ગળે ફરસી (કુહાડો) બાંધીને કેટલાક પુરુષોના પરિવાર સાથે આવી ગયો છે, અને મહારાજના દર્શન કરવાનો અભિલાષી તે પહેરગીરની જગાએ ઊભો છે. હવે આપ જે આજ્ઞા કરો તે પ્રમાણ.” કહો જો આમાં માણસનું ધાર્યું શું થાય છે ? અધીરો માણસ ધમાધમ કરવા જાય કે “અરે, ભાઈ ચારિત્ર તો લેવું છે, પણ આ જે માટે આવ્યા છીએ તે તો પતાવી લ્યો...” આમ કરી ધમાલ કરે, પણ ઊલટું એવું બને કે સામેથી પ્રત્યાઘાત પડતાં “અરેરે મેં ક્યાં આ ધમાલ કરી !” એમ પસ્તાવો કરવાનો વખત આવે ત્યાં અણધાર્યું ઊંધું થયું કહેવાય. અહીં પ્રયત્ન નહિ છતાં અણધાર્યું સારું-સવળું બની આવે છે.

ખુદ દુર્મતિ રાજા સામે ચાલીને આવે છે. સિંહરાજાએ મતિસાગર મંત્રીની સામે જોયું. કુશળમંત્રીએ રાજાનો અભિપ્રાય જાણી લીધો; ને કહ્યું- “એને પ્રવેશ કરાવો. ભલે આવે, શું વાંધો છે ? કેમકે રાજાઓ તો શરણાગતવત્સલ જ હોય છે.” રોફ કે અભિમાન કરતો હોય તો જરા ચિમકી બતાવી દે એ જુદી વાત; પરંતુ જ્યાં પગે પડતો આવે ત્યાં તો પ્રેમ જ વરસાવનાર હોય છે. રાજાએ અનુજ્ઞા આપી. દ્વારપાલે દુર્મતિને પ્રવેશ કરાવ્યો. દુર્મતિએ આવીને સિંહરાજાને “દેવ આ કુહાડો અને આ મારુ ગળું;” એમ કહીને ચરણમાં પડ્યો.

● સાચી મોટાઈના ઉપાય ●

પૂર્વના રાજાઓ એટલે માત્ર જમીનના ટૂકડાના બાદશાહ નહિ; મનના પણ બાદશાહ; અર્થાત્ બાદશાહી મનવાળા ! ભયંકર દુશ્મન પણ સુધર્યા પછી મોટા મનથી એને ગુનાની ક્ષમા આપી દે ! તેવી ક્ષમા આપવાની તૈયારી ન હોય તો મોટાઈ ન ટકે ! પણ એ સાચી મોટાઈનું ભાન હોય ત્યારે. જ્યારે નકલી મોટાઈમાં

તો નાના પર જોહુકમી કરવાનું આવડે. ગુનેગાર પસ્તાવો કરે તોય ખૂનસથી એને કચડી નાખવાનું આવડે. બસ, કેમ મારી સામે બળવો ? ઉદ્ધત... નકલી મોટા બળ-શક્તિનો શું ઉપયોગ ? શિરજોરી કરવાનો ! દંડાબાજી કરવી હોય તો તૈયાર ! મોટો કોળિયો પોતાને ભરવો હોય તો તૈયાર ! સાચી મોટાઈવાળાને તો પોતાનો કોળિયો નાનો હોય, અને નાનાને મોટો કોળિયો ભરાવે ! નાનાને સુખસગવડ આપે, પોતે કષ્ટ અગવડ ભોગવે. નાનો ચડભડે તેમ મોટાથી ચડભડાટ ન કરાય-તો મોટાઈ આવે. જાણો છો ને ? કે એના બદલે મોટા છો માટે આંખની કીકી ભમરે ચઢી જાય છે ?... ભારે શબ્દો મોંમાથી નીકળે છે ?... રોફ ને રૂવાબ ચાલે છે ? શું શું ? આ ન ચાલે મોટાઈમાં. મોટાઈની પાછળ ઘણી ૧ ઉદારતા, ૨ વિશાળતા, ૩ ગંભીરતા અને ૪ મધુરતા જોઈએ. આ ગુણો ખુબ જરૂરી છે.

૧. ઉદારતા :- મોટાઈ ગુણની જોઈતી હોય તો પહેલા નંબરમાં ઉદારતા કેળવો. શું ઉદારતા એટલે ? મારું જે બધું દેખાય છે, તે મારું નહિ પણ મારા સંઘનું, મારા આશ્રિતોનું, મારા જ્ઞાતિબંધુઓનું...શું સમજ્યા ? ઉદારતા માટે પરની વસ્તુમાં પોતાનું સ્વત્વ નહિ લઈ જવાય, પણ પોતાની ગણાતી વસ્તુઓમાંથી ય સ્વત્વની ભાવના ઉઠાવી લઈ એમાં પરકીયત્વની ભાવના જમાવવી જોઈશે, જો પોતે વડેરો છે. તો એનો અર્થ એ છે કે એ સગવડો નાનડિયાઓ ભોગવે અને પોતે તો ખૂબ સાદાઈમાં રહે; અવસરે અગવડ પોતે વેઠી લે. એમ જ્યાં જ્યાં પ્રસંગ મળે ત્યાં ત્યાં પોતે બીજાની સેવામાં પોતાના ધનની, મનની, બુદ્ધિની, કાયિક શ્રમની, સમયની વગેરેની ઉદારતા કર્યે જવાની. એવું જ એ કે કોઈએ પોતાનું બગાડ્યું છે, પણ એ આજે પશ્ચાત્તાપ કરે છે તો એનો પૂર્વનો ગુનો જાણે બન્યો જ નથી એ રીતે પોતાના મનમાંથી એ કાઢી નાખવાનો. મન એટલું બધું સહિષ્ણુ અને ક્ષમાશીલ, તેમજ દાનવીર કે એજ ગુનેગારને ગુનાની માફી ઉપરાંત ઈનામ આપે, દિલ ડંખીલું ન હોય તો જ આ બની શકે. અહીં સિંહરાજા એવી ઉદારતા બતાવે છે. તો એમનામાં મોટાઈ છે. હજી આગળ પર પુત્ર આનંદ પ્રત્યે મોટી ઉદારતા બતાવશે. એવી કે પુત્ર દુર્જનતા દાખવતો છતાં એને રાજ્ય પ્રદાન ! ઉદારતામાં એમ માને છે કે પોતે તો માત્ર કષ્ટનો અધિકાર ! એ ઉદારતા આપણા માટે મહાન આદર્શરૂપ છે.

૨. વિશાળતા :- હૃદયની વિશાળતા એટલે એવું મોટું મન કે એમાં બધાની ભૂલો સમાઈ જાય. વિશાળ સાગરમાં બધું સમાઈ જાય, તેમ તેના વિશાળ હૈયામાં બીજાની બધી ત્રુટિઓ સમાઈ જાય ! સમાય એટલે ? બીજાની ભૂલો શોધી-શોધીને દિલમાં ધારી રાખે એમ નહિ પણ ભૂલનું સહજ પિંજણ ન કરે, પણ એ ભૂલોને

વિસ્મૃતિના, ઉપેક્ષાના ભૂગર્ભમાં સમાવી દે. દિલ જો વિશાલ નથી તો એ યાદ લાવ્યા કરે છે, વિશાલ દિલ ઉપેક્ષા કરે છે- “હોય ! બાળક છે. ભૂલ થઈ જાય. મેંય કેટલીય ભૂલો કરી છે.” સામો જુવાન કે વૃદ્ધ હોય તો વિચારે, “હોય ! જુવાનીનું જોર છે... અજ્ઞાન છે.” આનો અર્થ એ નથી કે અવસરે ભૂલ પર હિતશિક્ષા ન આપે. આપે, પણ પહેલાં વિશાળતા ધરીને પછી કહે. હેયું એટલું બધું પહોળું હોય કે એમાં સામાની અનેકાનેક ઉજ્જવલ બાજુઓ અને પ્રેમપાત્રતા રમ્યા કરે. આવા વિશાલતા ગુણવાળા નાની ઉંમરના પણ મોટા છે ! આવા ગુણ વિનાના મોટા પણ નાના છે ! ત્યારે એ પણ જો જો કે આવી વિશાળતાનો આનંદ ઓર છે ! પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ બંનેય સ્થિતિમાં આનંદ જ છે ! પરોક્ષમાં એટલે પરલોક માટે અહીં કર્મના લેપ નહિ લાગવાના. તેનો અપૂર્વ લાભ ! અને પ્રત્યક્ષમાં એના મનમાં એવી ચિંતાઓ જ નહિ રહેવાની ! “આણે આવું કર્યું...તેવું કર્યું...” એવું કાંઈ નહિ. એ તો છીછરું હૃદય વિચારે છે કે “ઘરના કેવા માણસો છે બધા... આપણું કોઈ સાંભળે જ નહિ...આવા સાથે ક્યાં ફસાઈ મર્યા...” છીછરા વિચારમાં રમતા રહેવાથી નુકશાની કેવી, કે સોનાનું ખાય પણ કથીરનું પરિણામે ! એટલે કે ખાવા-પીવાનું રૂંડરૂંડપાળું, પણ એમાં આનંદ કે એનાથી પુષ્ટિ નહિ. વિશાળતાવાળો તો સૂકા રોટલા પર અલમસ્ત રહેશે ! શું કામ બળે ? ત્યાં છીછરો પૂછે છે “ત્યારે શું બધી ભૂલો સહી લેવાની ?”

વિશાળ દિલવાળો કહે છે, “હા, દુનિયામાં એક જીવ તો શું, એક ચીજ પણ એવી નથી કે જેમાં ભૂલ ન હોય ! અને બધું કાંઈ ને કાંઈ વાંધાભર્યું છે પછી હાથ જોડીને બેસી રહેજે. કેમકે તું ખાવા બેસે છે... તે ભોજન શામાંથી બન્યા ? ઘઉં વનસ્પતિમાંથી. તે ઘઉં વગેરેમાં ક્યા પુદ્ગલ ભળ્યા ? ખાતરનાય ખરાને ? તે ખાતર કેવું ?...” આ ઉપર એક રમૂજ દષ્ટાંત છે.

● શૌચવાદી બ્રાહ્મણનું દષ્ટાંત ●

શુચિવોદ્ર નામે એક શૌચવાદી બ્રાહ્મણ હતો. ચંડાળ પાસે એના પૈસા લેણા હતા; તે એક દિવસ ચંડાળ પૈસા લઈને આવ્યો. બ્રાહ્મણને જે એ પૈસા ધોવરાવવા કરવાની વિધિ કરવી હતી તે ક્યા પહેલાં જ ચંડાળે પૈસા બ્રાહ્મણના ઘરમાં ફેંક્યા. ત્યાં જ બ્રાહ્મણભાઈ બરાડી ઉઠ્યા !

“અરે નાલાયાક ! તેં આ શું કર્યું ? મારું આખું ઘર અભડાવી નાંખ્યું ? જુલમ જુલમ !...”

“અરે શેઠજી, પણ મેં શું કર્યું ?” ચંડાળ બિચારો ઠરી ગયો !

“શું, શું કર્યું ? પૈસા પાણીમાં ધોઈને લેવાના હતા, તે એમજ તારાથી અભડાયેલા ફેંક્યા ?”

“શેઠજી, માફ કરજો, એમ તો એ પાણી પણ ક્યાં ચોકખું ? એને પણ અમારા જેવા દૂર નદીમાં અડેલા તો ખરા જ ને ?”

“બેસ, બેસ, ઉલ્લુ ! પાછો ઉપરથી દોઢ ડહાપણ કરે છે. હટ, ચાલ્યો જા અહીંથી.”

ચંડાળ તો ગયો. પરંતુ ચંડાળના શબ્દોએ વિપ્રના દિલમાં ચોંટ લગાડી. “હા, એની વાત તો બરાબર છે ! આ હિસાબે તો બધું જ મેલું ! તો તો ચંડાળથી વસેલી આ પૃથ્વી પર પણ ન રહેવાય ! બધું અભડાયેલું ! બસ, તો આપણે એવી ભૂમિ પર ચાલો કે જ્યાં આવા માનવ પશુઓ ન હોય. અહીં તો ધરતી પણ ક્યાં ચોકખી ? એના પર પણ ભંગી ચાલે, ને હુંય ચાલું !... છી... છી... છી... બસ હવે હરામ આ ધરતી.”

બ્રાહ્મણ ત્યાંથી નીકળી ગયો. દરિયા કિનારે પહોંચ્યો. ભૂખ્યો ને ભૂખ્યો હો. વહાણમાં બેસી ગયો. સમુદ્રની વચ્ચે એક નિર્જન બેટ આવ્યો. વહાણવાળાને કહે “મને ઉતાર અહીં,” એય વિસ્મય પામ્યો. પણ વહાણ થોભાવ્યું. ત્યાં બ્રાહ્મણ ઊતરી ગયો. ઊતર્યા બરાબર કપડાં બદલી લીધાં, ને જૂનાં કપડાં દરિયામાં ફેંકી દીધાં. પછી ખુશ થાય છે “હાશ ! હવે બરાબર શૌચ પળાશે. શાસ્ત્રે સાફ સાફ લખ્યું છે કે જરાયે અપવિત્રતા ન રખાય ! અને બહારનું મેલું તો અંદર મેલું કેમ ન બને ?” શું થયું છે આને ? પવિત્રતાની લગની લાગી ગઈ છે ! ચાલ્યો દ્વીપ પર આગળ. સમય ઘણો થઈ ગયો છે. કકડીને ભૂખ લાગી છે. શું ખાવું ? ત્યાં ફળનું ઝાડ જોયું ‘ઓહો ! આ ઝાડ પર ફળ છે ખરાં. અરે, પણ એના પર તો પંખી અડ્યાં હોય... અશૌચવાળી ચાંચો અડાડી હોય... આ તો કામ ન લાગે !’ એમ કરી ચાલ્યો આગળ. ‘ભૂખ તો ભૂખ; પણ મેલું કેમ ખવાય ?’ એ લગનીમાં ભૂખ્યો મરવા તૈયાર. રાત્રે ન ખવાય; માટે ભૂખ્યા રહો ? પેલાએ દૂર જમીનના ભાગ પર કંઈક પડેલું જોયું... “હા, આ બરાબર ! સુંદર ઝાડ મૂકીને પંખી જમીન પર આવે નહિ. પશુ જમીન પર ચાલે ખરા, પણ અહીં પશુ દેખાતા નથી. માટે આ પહેલાં તદ્દન ચોકખા ફળ ખાઈને પેટ ભરશું ! અને ઊંડી વાવડીનાં પાણી પીશું ! બસ, પછી પવિત્રતાને આંચ નહિ આવે !” એમ કરી એ જમીન પર પડેલ ગોળવા ખાવા માંડ્યાં. દિવસ પર દિવસ આનંદમાં જવા માંડ્યા. ત્યાં તો દીપની અંદરમાંથી એક વાર એક બીજો માણસ ભેટી ગયો. એટલે આ બ્રાહ્મણ પૂછે છે, “કેમ ભાઈ, કોણ છો ?”

“હું પરદેશી છું. મારું વહાણ ભાંગી ગયું છે, તેથી ફરું છું; પણ તમે કોણ છો ?”

“હું ? હું બ્રાહ્મણ છું, શૌચધર્મને પાળવા અહીં આવ્યો છું !...”

“તે તમારા દેશમાં શૌચધર્મ નહોતો પળાતો ?”

“ના, ભાઈ ! આ જુઓને, જ્યાં જોઈએ ત્યાં અપવિત્રતા છે ! નદી-તળાવનાં પાણી ચંડાળથી અભડાયેલ. જે ધરતી પર વળી, ભંગિયા ચાલે તે ધરતી પર આપણે ચાલવું પડે ! ખેતરોમાં અનાજ મેલા ખાતરથી પાકે ! પૈસાય ચંડાળના અડેલા આપણી પાસે આવે.”

પેલાને થયું આ કોઈ પાગલનો નમુનો જ લાગે છે ! એટલે પૂછે છે-

“તો શું, તમને અહીંયાં ફાવી ગયું ?”

“હા.”

“તો અહીંયાં ખાઓ છો શું ?”

“તમે શું સમજો છો ? હું કાચો નથી, હોશિયાર છું હા ! ઝાડ પરનાં ફળ ખાઉં તો વળી એ પંખીના બોટેલા હોય ને ? એટલે તે હું ખાતો નથી. નીચે પડેલાં જ ખાઉં છું. જુઓ આ રહ્યાં !” એમ કરીને પોતાની પાસેના ગોળવા બતાવે છે.

“અરરર !... તમારું જાચ ! આ ખાઓ છો ?” એમ કહેતો પેલો ખડખડાટ હસે છે !

“કેમ ભાઈ ! કેમ હસો છો ?”

“શું કહું તમને ? તમે જે ખાઓ છો, તે છે તો ગળ્યાં મીઠાંને ? વાહ ! ખબર છે ? એ તો આ દ્વીપના ઊંડાણમાં જે ઉંટ રહે છે, તે ત્યાંની શેરડી ચાવે છે, તેના આ લીંડા છે, લીંડા !”

જુઓ શૌચવાદીની છીછરી વિચારણામાં થયેલી બનાવટ ! જેની દૃષ્ટિ ટૂંકી, અને વાતવાતમાં કચકચ-તે પ્રત્યક્ષમાં પણ સુખી નથી ! હૃદયની જ્યાં વિશાળતા નથી ત્યાં આમ બને છે. તો ત્યાં સાચી મોટાઈ નથી. વિશાળતા માટે દૃષ્ટિને ખૂબ વિસ્તારો; અને હૃદય એવું પહોળું કરો કે વાતવાતમાં કચકચ નહિ, આનંદ હોય, સંતોષ હોય.

(૩) ગંભીરતા :- ત્રીજી વસ્તુ મોટાઈ માટે હૃદયમાં ગંભીરતા જોઈએ. શું કામ કરે ગંભીરતા ? જે કંઈ બીજાનું જાણતો-કરતો હોય તે પેટની અંદરમાં પડ્યું રહે. એનો આફરો ન ચઢે; બહાર ઊછળી ન આવે, જીભે બહાર ન નીકળે.

● કુમારપાલનું લશ્કર ફૂટ્યું ●

કુમારપાલ મહારાજને એક વાર યુદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો; પણ સામો એવો ચબરાક હતો કે એણે જોયું- ‘આ કુમારપાલ ગુસ્સે થઈ ગયા છે, ને લડાઈમાં એમની સામે હું ટકી શકીશ નહિ.’ તેથી એણે નીતિ અજમાવી. કુમારપાલના મોટા મંત્રી સેનાપતિ વગેરેને ફોડી નાખ્યા ! આખું લશ્કર ફોડી નાંખ્યું. એ ફૂટેલું લશ્કર લઈ કુમારપાલ યુદ્ધભૂમિ પર આવ્યા; શું દાળદર ફીટે ? સંસારના સર્ગાંઓ પણ એવા જ મોહના પક્ષમાં ફૂટેલા છે. તેથી આપણા આત્મહિતના પક્ષમાં ઊભા રહે એવા નથી. કુમારપાલને ય સૈન્ય સ્વપક્ષે નથી. સામાને એમ છે કે “હું હમણાં જીતી લઉં છું !” દિવસ પ્રગટ્યો કે કુમારપાલે ઓર ઊડ્યો- “ચલાવો...” પણ કોણ ચલાવે ? કોઈ શસ્ત્ર જ ઊંચું કરતું નથી ! તરત સમજી ગયા કે જરૂર દાળમાં કાળું ! આજે સૈન્ય આમ શાંત કેમ ? ખુદ સેનાપતિ પણ એમ જ બેઠો છે... મહાવતને પૂછે છે-મહાવત ફૂટેલો નહોતો- કહે છે.

“મહારાજ, બધું ફૂટેલું લાગે છે !”

“તો, નહિ ફૂટેલું કોણ ?”

“આ હાથી ને હું ! આ બેથી જેટલું કરવું હોય તો કરો. આજે બીજાની આશા રાખવા જેવી નથી લાગતી.”

કુમારપાલ ગંભીર છે. લશ્કરને કે શત્રુને બીજો કોઈ ભાવ દેખાડતા નથી. અહીં ગંભીરતા ન રાખે તો મરે. મહાવતને કહે છે,

“એમ ? તો ચલાવ હાથીને.”

એકલા હાથે લડવાનું છે, પણ બહુ વિચાર કરવા ના રહ્યા, કેમકે પ્રભાવ પાડી દેવો છે. હાથી કૂદ્યો. એની સામે દુશ્મને સિંહનાદ કર્યો. હાથી પાછો પડવા માંડ્યો. કુમારપાલે સમયસૂચકતા વાપરી, મહાવતને કહ્યું- “નાખી દે એના કાનમાં ડુચા; કે એ અવાજ ન સાંભળે.” હાથીના કાનમાં ખેસ ભરાવી દીધો. હાથી એવો કૂદ્યો કે ઠેઠ દુશ્મનના જ હાથી પાસે જઈને ઊભો. કુમારપાલે એના હોદ્દા પર કૂદીને દુશ્મનને ગળચીમાંથી જ પકડ્યો ! “બોલ, શું કહે છે ?” પેલો તો એના તરંગમાં જ હતો કે “મેં આખું લશ્કર ફોડી નાંખ્યું છે... હવે જીત થઈ સમજો...” આ તરંગમાં જ એકદમ જ કુમારપાલે આવીને પટક્યો નીચે ! “બોલ, શું કહેવા માગે છે ?” પેલો કહે છે, “જીવિતદાન !” કુમારપાલે દુશ્મનને જીતી લીધો, વશ કરી લીધો; અને છોડી મૂક્યો. પણ ત્યાં લશ્કરને એક અક્ષર પણ કહ્યો નહિ ! જિંદગી સુધી એ માટે ઠપકાનો અક્ષર ન બોલ્યા ! આપણે તે સ્થળે હોઈએ તો

મનને શું થાય ? “એવો ટોંણો ઠોકી દઉં કે ખબર પડી જાય...” પરંતુ કુમારપાલની કેવી ગંભીરતા ? ક્યારેય નહિ કહેવાનું કે “સેનાપતિજી, તે દિવસ યાદ છે ને ?” યાદ જ નહિ કરવાનું ને. એ સમજે છે કે આ માણસો છે, એમના દિલમાં આપણા એકલા હાથના પરાક્રમથી જબ્બર છાપ તો પડી જ ગઈ છે. તેમ ભારે પશ્ચાત્તાપ મનમાં કરતા હશે. એના પર આપણે આગ વરસાવવાની જરૂર શી ? બધા જાણે છે કે કુમારપાલનું બળ જબરદસ્ત ! પુણ્ય મહાન ! કુમારપાલની આ ગંભીરતાનું પરિણામ શું થયું, ખબર છે ? સારાયે લશ્કરનું કુમારપાલ પરનું બહુમાન કૂદકે ને ભૂસકે વધી ગયું !

જો આપણા ગંભીરતા ગુણ પર આપણે સામાના હૃદયમાં આરપાર ઊતરી જઈએ છીએ, તો શા માટે નાહક તીક્ષ્ણ કે માર્મિક ટોણાં મારવા ? ક્ષણવારનો આનંદ કે બીજું કંઈ ? પણ એ ખબર નથી કે એ ટોણાંઓથી સામા માણસને આપણે આપણાથી ગભરાતો-ચંપાતો કર્યો ! ને આપણા પર એનું આકર્ષણ, પ્રેમ બહુમાન ઓછું કર્યું ! સાચી મોટાઈ જોઈએ તો દિલની ગંભીરતા જોઈએ. ગંભીરતાથી બધું પચાવતાં આવડે છે. ગંભીરતાના પ્રભાવે આત્માના ઉચ્ચ ગુણો પર લક્ષ ટકાવી શકાય છે. ગંભીરના અભિપ્રાયો જાણવા મુશ્કેલ હોય છે.

(૪) મધુરતા :- ઉપરોક્ત ત્રણે વાતો પર જો ચોથી વાત ન હોય તો નહિ ચાલે ! સામાની ભૂલ પચાવી ખાનાર હોય પણ સ્વભાવ કડવો હોય તો ? ના, સ્વભાવ મધુર જોઈએ. “આવો ભાઈ, તમારું જ બધું છે ! તમે નહિ વાપરો તો કોણ વાપરશે ?” આ શું છે ? મધુરતા ! પોતાની વાણી અને મુદ્રાની મધુરતા ખાસ જરૂરી છે; જો મોટાઈ જોઈતી હોય તો. મુખની મુદ્રા મીઠી દેખાડો; શબ્દો મુલાયમ વાપરો; મધુર વ્યવહાર રાખો. તે પણ જ્યારે પોતે સત્તાધીશ છે, ઊંચી પાયરી પર છે, બીજાને સંભળાવવા બેઠો છે, તે વખતે તો ખાસ મધુરતા જોઈએ. પણ તે ક્યારે બને ? હૃદયમાં સ્નેહ ભર્યો હોય તો.

સિંહરાજા પાસે દુશ્મન કહી રહ્યો છે “હું તો ગુનેગાર છું, તો આપની આગળ આ કુહાડો ને આ મારું માથું. આપ મોટા છો, આપને જે યોગ્ય લાગે તે કરો.” દુશ્મનના આ ઈકરાર પર સિંહરાજાએ ચરણમાં પડેલા તેને ઊભો કર્યો, ને કહ્યું- “લઈ જા તારો કુહાડો-જા તને અભયદાન છે.” આટલું કહીને ઉપરથી તેનો સત્કાર કર્યો;- સેવકોને કહ્યું- “જાઓ એમને હાથીની અંબાડી પર બેસાડી પાછા મૂકી આવો. એમની પ્રજાને લાગવું જોઈએ કે આ મોટા રાજાનો સન્માનિત છે.” રાજાની આજ્ઞા મુજબ દુર્મતિરાજાને સન્માનપૂર્વક એની રાજધાનીમાં મૂકવામાં આવ્યો. સિંહરાજા જયપુર પાછા આવ્યા.

સિંહરાજાના વિવેકી મંત્રીઓ :- મંત્રી મંડળને ભેગું કરી, પોતાનો આંતરિક અભિપ્રાય તેને કહ્યો.

“જુઓ, આ જગતમાં એકબીજાને ગળવાનો ન્યાય ચાલી રહ્યો છે. વિષયભૂખ્યો જીવ જગત પાસે જાય, તો એ કોઈને ગળવાનો કે સ્વયં ગળાવાનો. માટે એવા જગતને વિષે વિષયના પ્રસંગમાં આવવું મહામોહનું કારણ છે, તો હું એવા જગતથી ફારગ થવા ઈચ્છું છું.”

તે સાંભળી મંત્રી વર્ગ કહે છે- “ઓહો ! આ વંશમાં જન્મેલા બીજા રાજાઓ માટે પણ જો આ કર્તવ્ય છે. તો આપના જેવા જિનવચનથી ભાવિત મતિવાળા માટે તો કર્તવ્યનું પૂછવાનું જ શું ?”

શું કહે છે ? સંસારત્યાગ એ ઉત્તમ વંશે જન્મેલા બીજાઓ માટે પણ કર્તવ્ય છે, તો જે જિનવચનથી રંગાયેલા છે, તેના માટે તો એ અવશ્ય કર્તવ્ય હોય જ. આ કહેનારા કોણ છે એય ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. સુયોગ્ય માલિકનો પરિવાર પણ યોગ્ય અને શાણો બની જાય છે. મંત્રીઓ કહે છે કે “આપનું જીવન સફળતાને પામેલું છે ! તે માત્ર આ લોકની દૃષ્ટિએ નહિ, પણ ઉભય લોકની દૃષ્ટિએ.” શું સમજીને આ કહે છે ? ગૃહવાસ દરમિયાન ઉચ્ચ સદાચાર અને ધાર્મિકતાનું જીવન જીવ્યા ઉપર હવે સંસારત્યાગનું ભવ્ય જીવન જીવવાની તૈયારી કરે છે એના ઉપર. ત્યાં મંત્રીઓ પોતાની જાતને વિષયના કીચડમાં ખદબદતી જોતાં શી રીતે સિંહરાજાને સંસારમાં રોકી શકે ? એ “રોકવામાં અમે આપને કંઈ સારું આપનાર નથી;” એમ માનનારા છે.

મહેમાનને ઘરવાળો રોકી રાખે આગ્રહથી; ને મહેમાન ન રોકાય, તો શા માટે ? રોટલો ને ભડકું ખાવા રોકાય ? તેમ મંત્રીઓ કહે છે કે “આપને રોકીને અમે આપને શું સારું આપી શકીએ ? આપ સુખમાં મહાલો એવી અમે સેવા બજાવીએ; પણ અમારી સેવામાં ય શું સાર છે ? કેમકે આ સંસારના જે વિષયો અને ભોગો છે, જે સુંદર રૂપ-રસ વગેરે અને સારી રીતે તેને ભોગવવું, ખાવું, પીવું વગેરે, તે બધા સળગતા બળતણ જેવા છે. જીવને પ્રતિસમય બાળનારા છે. કિંપાક-ફળના કડવા પરિણામે જે દુઃખદ મૃત્યુ, તે કરતાં પણ આ ભોગોનું ભયંકર પરિણામ આવે છે ! માટે આપનો અભિપ્રાય અમને માન્ય છે.”

હવે કહો કે- આ મંત્રીઓએ વિવેક કર્યો કે અવિવેક ? વિવેક ખાતર તો કહેવું જોઈએ ને કે “તમારે દીક્ષા લેવી છે ? ભલે લેજો, પણ થોડો સમય રોકાઈ જાઓ...” તમને કંઈ મંત્રીઓનાં દિલ ઓળખાય છે ? બધા સ્વર્ગમાંથી ઊતરી આવેલા નથી, આ ભૂમિ પર જ જન્મેલા છે ! રાત-દિવસ ઉપાશ્રયમાં બેસનારા

નથી, રાજકાજમાં રમનારા છે, રંગરાગ ને ભોગમાં ખેલનારા છે. છતાં અવસરે કેવા અમૃત-બોલ કાઢે છે ! તેનું કારણ જો કંઈ કહેતા હોઈએ તો, તેમને જિનવચનનું રસાયણ મળેલું છે-તે છે. સિંહરાજાના મહાપવિત્ર જીવને આમના જીવનો પર છાપ પાડેલી છે. તેથી જીવન ભલે મોટા પ્રધાનનું છે; એમાં ઉપાધિઓ ય છે અને વૈભવોય છે. છતાં જિનવચનથી ભાવિત બનેલા સમજે છે, “મનુષ્યભવ જેવો ઉત્તમ ભવ, એની ઉત્તમતા શામાં ? પશુજીવનમાં આળોટવા નહિ. કોધાદિ કષાયોમાં સળગી મરવા નહિ...” આ મુદ્રાલેખો હૈયે લખાઈ ગયેલા, ત્યાં રાજા ઊઠીને માગણી કરે “હું આ સંસારથી ફારગ થવા માગું છું” તેને વધાવી કેમ ન લે ? એ તો તે અટકાવે કે જેને કષાયોની ધાંધલ અને પશુક્રિયા સિવાય બીજી દૃષ્ટિ જ નથી ! આપણે દુનિયાના ડાહ્યા અને સમજદાર એટલે શું કરવાનું ? ચાર બચકાં, બચુકલાં અને ચાર દિવાલની કોટડી સાચવવાની ! અને ચારે કષાયોની આગો સળગાવી એમાં જાતે જ બળ્યા કરવાનું ! આ મંત્રીઓ સાચા તત્ત્વના સમજદાર છે. ઊંચામાં ઊંચો સર્વવિરતિ માર્ગ અને પરમપદ મોક્ષ પમાડનાર આ માનવ જીવન ! એને જગતના જડ પદાર્થોમાં અટવાવી દેવું એ મહામૂર્ખતા છે. આ વાતને બરાબર સમજનાર મંત્રીઓ રાજાની વાત વધાવી લે છે. આપણને સ્નેહી એવા મલ્યા હોય, કે આપણી સેવા દેવની જેમ કરતા હોય, પણ તેમાં આપણું શું લીલું વળ્યું ? અરે, પાણી માગીએ છીએ ને દૂધ હાજર કરે છે ! પણ પછી...? તેથી તો જીવને કહેવું જોઈએ “મૂરખ ! વધારે ચેતતો જા ! તારું મોત થઈ રહ્યું છે. તને તે સેવાએજ સાવ ભાનભૂલો કરી દીધો છે. તારા મનમાં જમાવી દીધું કે ‘મારે બધું સરસ છે.’ કોઈ ચિંતા નથી. મારામાં કોઈ ખામી નથી !”

મંત્રીઓ કહે છે કે “દેવદાનવોને પણ જીતનારું મૃત્યુ જીવોના મનોરથોને એકાએક જ, કોઈ જાતની નોટિસ વિના ભાંગી નાખે છે. એવા મૃત્યુના વિશ્વવ્યાપી સામ્રાજ્ય નીચે રહી કોઈની ધર્મભાવનાની આડે આવવું એ કેટલું ભયંકર સાહસ છે !!”

મંત્રીઓએ રાજાની સદ્ભાવનાને બહુમાની. તરત જોષીઓને તેડ્યા, કાલ કોણે દીઠી છે ?

રાજા કહે છે “આનંદ કુમારના રાજ્યાભિષેકનો દિવસ જુઓ, કે જેથી એનો રાજ્યાભિષેક કરીને હું તરત છૂટો થઈ શકું.”

જ્યોતિષીઓ કહે છે, “આજથી પાંચમો દિવસ સરસ છે.” દિવસ નક્કી થયો. અભિષેકના મંગલ દ્રવ્યો તથા બીજી સામગ્રી મંગાવી રાજ્યાભિષેકની તૈયારી કરી.

રાજા વિચારે છે કે “કુમારને રાજ્યગાદી સોંપી, હું ધર્મઘોષ ગુરુમહારાજ પાસે ચાલ્યો જઈશ.” પાંચમા દિવસની રાહ જોઈને રાજા બેઠો છે. સંસારત્યાગ વગેરે મનમાં વિચારી રહ્યો છે; ત્યાં...

પુત્રનો પિતા પર દ્રોહ :- બીજી બાજુ એજ પિતાનો પુત્ર આનંદકુમાર કે જે દુશ્મન અગ્નિશર્માનો જીવ છે, તેણે રાજાના અભિપ્રાયને જાણ્યો નહિ. એટલે એણે નવી રમત ચલાવવા માંડી. કોના સહારે ? પેલા દુર્મતિને સાગરિક તરીકે શોધ્યો. તેને કહ્યું કે “જુઓ, આપણને આ કંઈ પસંદ નથી. બાપુજીની બુદ્ધિ બગડી ગઈ છે; ગમે તે માયાજાળ રચીને પિતાજીને પૂરા કરી દઈએ !” હજી સુધી તો એમ સમજે છે કે ‘આ પિતા ક્યાં સુધી રાજ્ય પર ચીટકી રહેશે.’ પરંતુ આ ઘટમાળમાં તો એણે સાંભળ્યું કે “મારો રાજ્યાભિષેક થવાનો છે” તો કહ્યો જો, હવે તો એની બુદ્ધિમાં ફેરફાર થઈ જશે ને ? ના, ઊલટો વિચાર આવે છે ! ‘ખરેખર, આવું એક ધર્તિંગ રચીને એના બહાના હેઠળ મારો બાપ મને મારી નાખવા માગે છે...’

કેમ આવા વિચારમાં ચઢ્યો ? કારણ છે, ખોટો અભિનિવેશ-દુરાગ્રહ જાણ્યો છે. પોતાના મનમાં જ પાપ પેદું છે ! વિચારે છે, “મને મારવા ધાર્યો છે... પણ હું ઠગાનાર નથી ! અને કદાચ રાજ્યાભિષેકના સમાચાર સાચા હોય; ને મને રાજ્ય આપી દે; પણ એવા રાજ્યથી શું કે જે એ આપે ને મને મલે ? હું કાયર નથી કે એવું લઉં. હું તો ભુજાબળથી રાજ્ય લઈશ. પ્રશંસનીય તો એ કહેવાય કે હું એને મારીને બળાટકારે રાજ લઉં !” મિથ્યા દુરાગ્રહથી અને પોતાનું ચિત્ત દુષ્ટ થવાથી આનંદકુમાર ઊંધા વિકલ્પમાં ચઢ્યો છે. રાજાને તો આના આ પાપાયરણની ગંધ સરખી નથી !

દુઃખનું નિદાન :- માણસ જે હેરાન થાય છે, તે ખોટા દુરાગ્રહથી અને ખોટી કલ્પનાઓથી. નહિતર વધુ હેરાન થવાનું નથી. અહીંયાં કંઈ નરકનાં દુઃખો નથી કે એના પર એવી હાયવોય કરવી પડે. છતાં પોતાની જાતને શું લાગે છે ? “હેરાન થઈ ગયા... ! આ તે કેવા માણસ આપણા લમણે લાગ્યા !...” ત્યારે સમજો કે જો આપણા જીવનમાંથી ખોટા દુરાગ્રહ અને ખોટી કલ્પનાઓ કાઢી નાખીએ તો જરાયે દુઃખ કે હેરાનગતિ નથી. દુઃખનું નિદાન દુરાગ્રહ અને કુવિકલ્પો છે. મનુષ્ય ગમે તેવો સજ્જન હોય પણ તેનો પૂર્વકર્મની સ્થિતિ પર શું અધિકાર છે ? પોતાના અને સામાના પૂર્વોપાર્જિત કર્મ જ એવાં છે, તેમ સામામાં કુસંસ્કારોનું જ જોર છે, તો પોતાની સારી ભાવના પણ સામા જીવ માટે કારગત નથી નીવડતી. તેમ પોતાની સજ્જનતા છતાં પોતાને વેઠવું પડે એવી ય આ જગતમાં બની આવતી હકીકત છે. પછી શા માટે હઠવાદ તાણવા ? શા સારું ખોટા

વિકલ્પોથી પોતાના જ મનને બગાડવું ?

“જાઓ, કુમારને બોલાવી લાવો.” રાજાએ કુમારને બોલાવવા માણસ મોકલ્યો. પણ કુમાર આવવાની ના પાડે છે. રાજા તો સજ્જન છે; ઉદાર છે. એટલે કુમારના મનમાં કોઈ ઉદ્વેગ રહે તે ઠીક નહિ, તે ટાળવા માટે અને રાજ્યાભિષેક નક્કી કરવા સામા આવે છે. રાજાને બીજી કોઈ કલ્પના નથી કે આ કુમાર મને મારી નાંખવા સુધીના ભયંકર વિચારમાં પડ્યો છે ! એ તો વિશ્વાસમાં ને વિશ્વાસમાં એક પહેરેગીરને લઈને કુમારના મહેલમાં આવ્યા. રાજાને આવતો જોઈ કુમાર વિચારે છે કે “આનાથી વધુ સારો અવસર નહિ મલે, આ ઠીક છે !”

માણસ ગમે તેવી ધારણા રાખે, સજ્જનતા રાખે, પણ પોતાના ગુપ્તકર્મ એવી અણધારી તકે એવો દારુણ વિપાક દેખાડે છે કે સજ્જનતા સાથે એનો મેળ મેળવવો મુશ્કેલ પડે ! “આવા કુમાર એટલે મારો પુત્ર” રાજા આમ સમજે છે. કેમ વારું ? જેના પર તેની માતા અને મંત્રી અરુચિવાળા હતાં, છતાં રાજાએ તેને બચાવીને ઉછેરેલો છે. માટે “કુંવર મારો;” કેમ ન થાય ? રાજાના મનમાં એમ નથી કે- “ચાલો, આપણે કર્મ ખપાવી દેવાં છે, માટે ઉપસર્ગ સહન કરવા જઈએ !” કારણ કે એમ ઉપસર્ગ ઊભા કરવામાં કાંઈ વધુ આરાધના સહેલી નથી. હા, ઉપસર્ગ આવી પડે તો સહન કરવાનું. પણ ‘મારે કર્મ ખપાવવાં છે માટે લાવ સિંહના મુખમાં પેસી જાઉં !’ આ નહિ. રાજા વિશ્વાસમાં છે કે “કુંવર મારો !” પણ કર્મ એવાં છે એનાં, કે કુમાર એનો થાય એમ નથી ! જ્યાં વિશ્વાસ છે ત્યાંથી જ ધોખો આવે; એનું જ નામ સંસારની અસારતા. શું છે સંસારમાં ? અસારતા. અસાર એટલે માલ વિનાનો, તુચ્છ, ફેંકી દેવા લાયક, તુચ્છકારવા લાયક, વિશ્વાસ કરવા લાયક નહિ. ગમે તેવા પક્વાન્નના સુખ પણ એમાં ઝેરનો કણિયો પડ્યો હોય તો તમે શું કહો ? પક્વાન્ન પણ અસાર ને ? તેમ આ રંગરાગ અને વિષય સુખોનો સંસાર જીવને મીઠો લાગે છે, તે અસાર છે ! સંસારમાં એવું બતાવો કે જ્યાં તમે વિશ્વાસ મૂકવા જાઓ ત્યાં ગરદને ન મરાઓ ! તમારો બંગલો, દુકાન, લક્ષ્મી, સગીપત્ની કે દિકરા તરફથી તમને વિશ્વાસ છે કે એનાથી છૂટું નહિ પડવું પડે ? એના યોગે જ લાગેલા પાપથી પરલોકે પીડા નહિ આવે ? તેમ વિશ્વાસમાં રહો અને એક દિ’ તમારા ડબા ગુલ ! કોઈ એવું નથી કે જે તમને ઉન્નત સ્થિતિ અપાવે, એ તો જ્યાં તમે વિશ્વાસ મૂકો ત્યાં ધોખો !

માતાએ જન્મ દેતા વાર જ તરછોડેલા કુમારને રાજાએ ખાસ ઉછેરેલો છે, પણ તે જ આજે કટ્ટર દ્રોહી થઈને બેઠો છે ! એટલે રાજાને આવતો જોઈ કુમાર તલવાર કાઢીને તૈયાર થઈ જાય છે. પોતાના સહાયક તરીકે સાથે પેલા દુર્મતિને

ઊભો રાખ્યો છે.

અજૈન કરમનો વાંક કાઢે, જૈન પાપની રમતનો વાંક કાઢે :- રાજા મહેલ ઉપર ચઢે છે. કોનો દોષ આમાં ? ડહાપણ રાખીને બોલજો, આ ઘટનામાં દોષ કોનો ? કરમનો દોષ તો મિથ્યાદર્શનમાં પડેલા પણ માને છે. જેને આત્મવાદ મળેલો છે, આત્મા-પુણ્ય-પાપ વગેરેને જે માનનારો છે, તેવા અજૈન પણ તકદીરનો વાંક કાઢી આશ્વાસન મેળવે છે. પરંતુ એમ કરમનો વાંક માનવામાં તો આત્મામાં એક પ્રકારની દીનતા આવે છે. કર્મનો દોષ માનનારને તે કર્મને ટાળી પુણ્યને જગાડી સુખ દેખાડનાર વહાલો હેમ જેવો લાગે છે. એટલે પછી પાછું ગફલતમાં પડતાં વાર નહિ. જ્યારે જૈનદર્શન બતાવે છે કે કર્મના દોષને શું ગણવો તો ? વાંક તો આપણી પાપની રમતનો છે. અઢાર પાપ-સ્થાનકની રમતમાં પડ્યા, માટે આ જોવાનો અવસર આવ્યો ને ?

સીતાજીએ દિવ્ય કરી જશ મેળવ્યા પછી; રામ-લક્ષ્મણ વિનવવા આવ્યા ‘પધારો અયોધ્યામાં’ લોક પણ પગે પડે છે. ત્યારે પ્રતિષ્ઠાના શિખરે બેસી જગતના સન્માન લેવાનો પ્રસંગ હતો. છતાં અયોધ્યામાં આવવાની ના પાડે છે ! કેમ ? રામલક્ષ્મણ અને પરિવાર ઝૂરે છે; સમસ્ત લોક ‘જગદંબા’ કહે છે ! અગ્નિની ખાઈ પાણી છલકાતી વાવડી થઈ ગઈ છે ! તેમાં પાછું વચ્ચે પોતે સુવર્ણ કમળ પર બિરાજમાન થયા છે ! પાણીનાં વહેણ ઊછળી, લોકને ડૂબાડી તાણી જવા જેવું કરશે એવા દેખાયા; તેને ત્યાં સીતાજીએ પાણી પર હાથ મૂક્યો કે શાંત બધું જ ! આવી રીતે જ્યાં દુન્યવી દૃષ્ટિએ પ્રતિષ્ઠાનાં, સન્માનનાં ફૂલ વેરાઈ રહ્યાં છે, ત્યાં સીતાજી કહે છે “મારે નથી આવવું અયોધ્યામાં.” જો કર્મનો દોષ માનતા હોત તો આમ ના ન પાડત. ઠીક છે, રામને ગાળ દેવાનું ન થાય, કર્મને ગાળ દે. પણ કર્મ સીધાં થઈ જાય એટલે કેમ ? તો કે “હાશ ! દુઃખના દહાડા ગયા; હવે ઠરી ઠામ બેસવા અવસર મળ્યો. તો મહાલો.” પણ સીતાજીએ હિસાબ જુદો કાઢ્યો હતો. “જેટલી આ ઈન્દ્રિયોના મનગમતા વિષયોની આશામાં હું તણાઉં છું- તેટલી કર્મથી ઠગાઈ હેરાન થાઉં છું. માટે મારે આ વિષયોની તૃષ્ણા જ જોઈતી નથી.” આ દિવ્યદૃષ્ટિ છે, અમૃતનું અંજન છે. મહાન કટોકટીની સ્થિતિમાં આત્માને એટલું ઉચ્ચ જોમ આપે કે તક જ શોધતો હોય કે ‘કૂદકો મારું !’ પણ તે ત્યારે બને કે જ્યારે દુઃખના કારણ તરીકે વર્તમાનની પાપરમત દેખાય તો; કિન્તુ નહિ કે પૂર્વ કર્મના દોષ જોઈ બેસી રહેવાનું.

દીકરો મરી ગયા પછી રડાઈ પડાતું હોય, ત્યાં કોઈ અમારા જેવા પૂછે કે “કેમ રડો છો ?” ત્યાં “શું કરીએ ? પાપનો ઉદય આવ્યો, છોકરો મરી ગયો”-

એમ નહિ. પણ “આ મેં એના પર રાગની રમત કરી, માટે રોવાનો પ્રસંગ આવ્યો. રાગની રમતનું પરિણામ આ દુઃખ છે. જો રાગ એ કર્યો હોત કે ‘સારામાં સારો તો ધર્મ !’ તો પુત્રનેય જીવતે એવું શીખવાડીને મોકલત ! પણ હું રાગાંધ. એને ધર્મ શી રીતે શીખવું ? આવ્યો હશે કોડથી કે-હું શ્રાવકને ઘેર જાઉં. તો ધર્મ મળશે. એટલે પૂર્વભવે ધર્મ કરીને ભવાન્તર માટે ધર્મ માગ્યો હશે; પરંતુ મેં એ બધું વિસરાવી પાપમાં રોળ્યો.”

ધર્મનો વ્યાપાર ચાલતો હોય ત્યાં મૃત્યુની ધાડ આવતાં ધર્મનું બંડલ બગલમાં મારીને બેફિક્કર ઈચ્છ્યું કે અહીંથી ચાલ શ્રાવકને ત્યાં ! ત્યાં પછી તે બંડલ ખોલીને નવો ધર્મ-વ્યાપાર કરવાનો ! આ રીતે આવેલા પુત્રને મોહાંધ મા-બાપ શું કરે છે ? બંડલ લઈ લે છે. કેવી રીતે ? ઠપકો દઈને લ્યો, ઉઠ્યા ત્યારથી “મારે એકાહણું કરવું છે, ને બેહણું કરવું છે ! સામાયિક ને પૂજા કરવી છે !” રાગની રમતનો અંધાપો શું આપે ? રાગની લહાણી કે પુણ્યકાર્યની ?

સીતાજી એમ વિચારે છે કે “સંસાર માંડવાના રાગમાને રાગમાં તણાઈ તો વનમાં ભટકતી થઈને ? ત્યાંથી રાવણને ત્યાં હરાઈ, ને ત્યાંથી છૂટી તો સંસાર સુખની ભૂખી થઈને આવી અયોધ્યામાં ! તો પાછી તગેડાઈ વનમાં ! બસ ! બહુ થયું; હવે મારે જોઈએ નહિ એ વિષયોની તૃષ્ણા.” ઊભી થઈ ગઈ સીતા ! બાજુમાં જ કેવળજ્ઞાની મહર્ષિ હતા, કેશના લોચ લોકોની વચ્ચે જ ઉતારીને પહોંચી ગઈ ત્યાં. વહાલા, અતિ વહાલા રામ તો મૂર્ચ્છિત જ થઈ ગયા ! “ભલે થાઓ, તે તમારી મોહદશાને લીધે છે.” કેટલું આત્મસામર્થ્ય ! તે કયા વખતે ? અનેક વિટંબણાઓ વેઠ્યા પછી ઠરીઠામ બેસવાનો અવસર આવ્યો ત્યારે ! તૃષ્ણા એટલે પાપની રમત ! આવું જૈનશાસનની દિવ્યદષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ હોય તે સમજી શકે. સિંહરાજા તે સમજે છે; તેથી જોજો એમની ધીરતા !

પુત્રનો પિતા પર ઘા : પિતાની ઉદારતા :- સિંહરાજા જેવો ઉપર ચઢે છે તેવો પેલો તૈયાર જ ઊભો છે. ઉંદર પર જેમ તલપી રહેલી બિલાડી ત્રાટકે, તેમ પ્રતિહારીને મારી નાખી સીધો સિંહરાજાની નજીકમાં આવતાં જ એમના પર તલવારનો જોરથી ઘા કરી દે છે ! કોના પર ? સગા બાપ પર ! શું બોલતો ? “લે માર... માર...” એટલે જાણે રાજા પોતાના પર મારવા ધસી આવ્યો છે, અને પોતે બચાવ કરવા તલવાર વાપરે છે ! રાજા તો રક્ષણના કોઈ ઉપાયમાં નથી. અત્યંત વિશ્વાસુ ચિત્ત ધરીને આવ્યા છે. તેથી ઘા ખાઈ પડે છે. બીજી જ મિનિટે બહાર ખબર પડી ગઈ. કોલાહલ ઉઠ્યો. નગરમાં અને સૈન્યમાં ખળભળાટ મચી ગયો ! સૈન્ય વડે ચારે બાજુથી કુમારના મહેલને ઘેરી લેવામાં આવ્યો. લડાઈ

માટેની તૈયારી-શરૂઆત થઈ ગઈ. કેમકે કુમારે થોડા ઘણાને ફોડ્યા હશે એટલે લડવા ઊભો થઈ ગયો. પણ રાજાનો પક્ષ મોટો છે. ત્યાં તેનું ચાલી શકે એમ નથી. છતાં એ વખતે સિંહરાજા શું કહે છે ? આખા સૈન્યને રોકી દે છે. “ઊભા રહી જાઓ.” પોતાના શરીરના સોગન આપ્યા. કહે છે “લડવાનું શું કામ છે ? આનંદને કોઈ મારશો નહિ, જો કંઈ કરશો તો મારો દેહ ખતમ થઈ જશે. હું જાને જ મર્યો સમજજો. જો મને જીવતો રાખવો હોય તો ઊભા રહી જાઓ...” અમલદારોની આકુળતા-વ્યાકુળતાનો પાર નથી, છતાં આગળ વધી રાજા કહે છે કે “જાઓ, મુદૂર્ત નજીકમાં છે. એનો રાજ્યાભિષેક કરો. એ તમારો રાજા છે.”

હૃદયમાં કેટલા ગુણો :- શું સમજ્યા ? રાજા સંસાર ત્યાગી નથી. સંસારી છે. પૈસાટકા વિનાના હાલીમવાલી રખડતારામ નથી, રાજાધિરાજ છે. બેઠાં બેઠાં નવકારવાળી નથી ગણી; પણ દુનિયાના ઘણાં કારભાર કર્યા છે ! છતાં તત્ત્વનો જાણ છે. માત્ર કર્મને દોષ દેનારો હોત તો તો કદાચ સૈન્યને ન ય રોકત. પરંતુ આત્માની પાપરમતનો વાંક જોનારો છે. તેમ ગંભીર છે. એવો રાજા વિચારે છે કે કોણ એવો બીજો રાજકારભારમાં કેળવાયેલો છે કે જે આનંદ વિના રાજ્યનું રક્ષણ કરે ? માટે, મારું ગમે તે થાઓ પણ પ્રજાનું કંઈ ન બગડો.” આ હૃદયમાં કેટલા ગુણો ભરેલા હશે ? હૃદય કેવું ઘડી રાખ્યું હશે ! ઘડતર પણ સામાયિક પૂજામાં જ નહિ પણ દુન્યવી જીવનમાં ! તોજ રાજા આ ઉત્તમતા બતાવી શકે છે. પરંતુ પેલો પાપી તો આનો લાભ ઉઠાવે છે. દુર્મતિને કહે છે, “શું ઊભો રહ્યો છે ? બાંધ રાજાને, અને નાખી દે કેદમાં.” સામે સમર્થ સૈન્ય ઊભું છે, ને રાજા આમ કહે છે કે “એને કંઈ કરશો નહિ.” કુમારનું વચન સાંભળવા છતાં રાજાને કંઈ નથી કે “હું સાપને આગમાંથી બહાર કાઢું, ને સાપ મને ડંસે છે ?” એ તો ધીર છે. બધું સહવા તૈયાર છે, માણસ ધારે તો પોતાના દિલની ધીરતાને ક્યાં સુધી ચઢાવી શકે ? સહિષ્ણુતામાં કેટલો આગળ વધી શકે ? એટલો બધો કે જેની આગળ ગગન પણ હરીફાઈ કરી શકે નહિ. ગૃહસ્થ છતાં આત્માની આ તાકાત ! તત્ત્વ પરિણમ્યાનું આ ફળ છે.

આત્માનો અધિકાર ક્યાં ? :- દુનિયાના પદાર્થો કે સુખદુઃખ ભલે કર્મના હાથમાં હોય, પણ આત્મા આપણા હાથમાં છે. બહારની પ્રતિકૂળતા-અનુકૂળતા પર આપણો હક નથી; આપણું ધાર્યું થાય કે ન થાય; પણ આત્મા પર આપણો એવો અધિકાર છે, કે ક્ષમા-મૃદુતા-ગંભીરતા-નિસ્પૃહતા; આવી આવી ઉચ્ચકોટિની બનાવવાની છે, તો બનાવી શકીએ. સાથે એ ભૂલશો નહિ કે તે બનાવવાનો ઊંચામાં ઊંચો અવસર અહીંયાં માનવજીવનમાં છે. જડનો વિકાસ આપણા હાથમાં

નહિ; તે તો કર્મની વાત. પુણ્ય ધારે તેટલી તિજોરી ભરી શકે; અને પાપ ધારે તેટલી ખાલી કરી શકે ! તમે તો માત્ર વચ્ચે મજૂરિયા ! “જાઓ વલણમાં પચાસ લાખ કમાયા, તો મને માત્ર ગાંહડા (ગાંસડા) બાંધી લાવો !” જીવ જાણે લક્ષ્મીનો વફાદાર ગુરખો ! લક્ષ્મીના ગમના-ગમનમાં જીવનું કંઈ ઊપજે નહિ. આત્માનો વિકાસ આપણા હાથમાં છે. તો આપણો ધંધો શું છે ? જ્યાં આપણું ચાલે એમ નથી ત્યાં ફરવું છે અને ચાલે એમ છે ત્યાં કાંઈ નહિ કરતાં હાથ જોડીને બેસી રહેવું છે ! આપણે મનથી શું ચિંતવવું તે આપણા અધિકારની વાત છે; ત્યાં સારું ચિંતવવું નથી. ને જે કુટુંબ-કબીલો હાથની વાત નહિ, તેને સુધારી દેવા કૂદવું છે ! એની ખાલી વિચારણામાં પાંચ કલાકેય પાર ન આવે ! એનું પ્રભુનું નામસ્મરણ કેટલું ? જરાયે નહિ ! રાજા સમજે છે કે,

‘આપણા જીવની સંસાર ખેલવાની ભૂલજ એવી છે કે એમાં આપત્તિ વરસેજ. આપણા કર્મના ઉદય વિના કંઈ બનતું નથી. એમાંય વિશેષ કરીને આપણી જાતને જો સમજદાર સજ્જન સમજતા હોઈએ તો જેમ એ એની યોગ્યતા મુજબ કરે છે, તેમ આપણે આપણી સમજદાર સજ્જનતાની યોગ્યતા મુજબ કરવાનું.’ એની યોગ્યતા એવી છે-જેલમાં નાખવાની,-તો તેમ એ કરે; અને આપણી યોગ્યતા એને રાજગાદી પર બેસાડવાની છે, તો તેમ કરવાનું, શું છે આ ? માત્ર મન વાળવાની વાત છે. દુનિયાને જે વાત મહાકષ્ટમય દેખાય તે વાત તત્ત્વદષ્ટિવાળાને મને કંઈ નથી ! “કર્મ અહીં તૂટશે ! જે થયું તે સારું થયું !” એમ એ વિચારી શકે છે.

શું આવ્યું ? મન વાળવાની ત્રણ વિચારણા :-

- (૧) આપત્તિ આવે છે તે આપણી સંસાર-ભૂલને કારણે.
- (૨) આપણા કર્મના ઉદયે જ અહીં સારું-નરસું મળે છે.
- (૩) આપણી સજ્જનતાને યોગ્ય જ વર્તવું.

રાજા કેદમાં : કુમાર ગાદી પર :- હવે આનંદકુમારની આજ્ઞાથી દુર્મતિ સામંતરાજા સિંહરાજાને બાંધવા આગળ આવ્યો. ત્યાં વચમાં પડતાં કુલપુત્રોને એણે હેઠા પાડ્યા; ને નગરજનોને ધુત્કારી કાઢ્યા. પોતાના માણસો પાસે રાજાને બંધાવ્યો. પ્ર.- સિંહરાજાની આ ઘેલી ઉદારતા કહેવાય કે નહિ ?

ઉ.- હા, પૂર્વકર્મનો હિસાબ જેની પાસે ન હોય, ત્યાં ઘેલી ઉદારતા દેખાય, પણ જેને પૂર્વકર્મનો હિસાબ સમજાય છે કે ‘જન્મ જન્મના કર્મ ઊભાં છે તે એમ ખસે એવાં નથી. એ તો આપત્તિ વેઠવાથી જ ખસશે.’ એવો કર્મનો હિસાબ જો સમજ્યા છીએ, તો વર્તમાન કપરી સ્થિતિને હર્ષથી વધાવી લેવાય ! આવા સમજુને ઘેલી ઉદારતા ન લાગે. ઘેલછા એ નથી. એને ઘેલછા તો કર્મના ભાર

ઉતારવાની લાગી છે. કુમારે પિતાને મુશ્કેટાટ બંધાવીને વિશ્વાસુ માણસના પહેરા નીચે સુરક્ષિત કરી દીધા. પછી શું ? પોતાની મેળે બેસી ગયો રાજગાદી પર ! રાજાની આજ હતી એટલે કોઈ તેનો સામનો કરી શક્યું નહિ. એણે વ્યવસ્થા સ્થાપી દીધી. સામંતરાજાઓને પણ વશ કરી લીધા. બીજી બાજુ વૈરના લીધે રાજાને નરકાગાર જેવા કારાગારમાં નાંખ્યા. કેવી એ જેલ હતી ? અત્યંત ચૂંચાતી વિષ્ણાથી ગંધાતી ગારની દુર્ગંધથી ભરેલી. વળી, એ અંધકારમય હોવાથી એમાં ડાંસ, મચ્છર અને માખીઓનો ગણગણાટ-ભણભણાટ ચાલુ હતો. તેવી આ જેલ હતી. વળી દિવાલો જીર્ણ-શીર્ણ અને વચમાં વચમાં તૂટેલી એવી, કે જેમાં સર્પ જેવા પણ સૂતા હોય. તેમ, દર અને બાકોરાના મોં આગળ ઉંદરની લીંડીઓના ઢગલા પડેલા. કોણ સાફ કરે ત્યાં ? ઠેર ઠેર કરોળિયાના જાળા ! ઉપરથી સાપની ઊતરેલી કાંચળીઓ લટકતી રહેલી ! ભયંકર-દુષ્કમ કળિકાળનું જાણે નિવાસસ્થાન ! સાતમી નરકના સીમન્તક પાથડાનું જાણે ભાઈ ! કીડાભૂમિ કેમ ન હોય ! સર્વયાતનાનું કુલધર જોઈ લ્યો ! મૃત્યુને વિશ્વસનીય ભૂમિ સમાન; અને યમરાજનું જાણે સિદ્ધિક્ષેત્ર ન હોય ! એવું ભયાનક આ જેલખાનું હતું.

મહારાજાને મોટા કેદખાનામાં લઈ જવામાં આવ્યા એવી અંત:પુરમાં ખબર પડી ગઈ. મુખ્યરાણી કુસુમાવલી સહિત અંત:પુરને એવો ભયંકર આઘાત લાગ્યો કે કરુણ આક્રન્દ અને ચીસો પાડી ઊઠે છે. મહેલમાંથી નીકળી જેલ તરફ એ રોતું કકળતું જઈ રહ્યું છે. સતત ધારાબદ્ધ કાજળ વિનાના ચોકખા આંસુ એટલા બધા વહી રહ્યાં છે કે મોટા મોતીઓ જેવા બનીને એ હાર જેવા લાગે છે. રાજા માથેના દુ:ખથી રાજા કરમાય પણ એના બદલે અહીં તો રાણીઓની કાયા મહારાજાને માથે પડેલા દુ:ખના શોકથી કરમાઈ ગઈ છે. શોક કલ્પાંતનો પાર નથી.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૩, અંક-૪૮, તા. ૨૪-૯-૧૯૫૫

ખોટા ગુમાન તૃષ્ણા :

વિચારજો સંસારનું સ્વરૂપ. એક વખતની સિંહકુમાર અને કુસુમાવલિના પ્રેમભર્યા સુખની સ્થિતિ ક્યાં ! અને અત્યારની આ વિષમ પરિસ્થિતિ ક્યાં ! જ્યાં એક વાર બંને જણ રાજશાહી સુખના સરોવરમાં ઝીલ્યા છે, એજ જીવનમાં હવે હૃદયનાથ રાજા તલવારનો ઘા ખાઈ ભયાનક જેલમાં નખાયા છે ! અને પ્રાણપ્યારી પ્રિયતમા ઘોર આક્રંદ કરી બોર-બોર જેવડાં આંસુ વહાવી રહી છે ! સુગંધિના મધમઘાટ વચ્ચે, મનોરમ ચિત્રભર્યા રાજ-મંદિરની સુંવાળી શય્યામાં, વીંઝાતા પંખાના

પવનની લહેરી સાથે, આરામ કરતા રાજા અત્યારે દુર્ગધની બદબો વચ્ચે, બિભત્સ ને ભયાનક જેલખાનાની ખાડા-ટેકરાવાળી કઠોર ભૂમિ પર, અંધારામાં ઘામ સાથે પડ્યા છે. તો રાણીનુંય કાંઈ ઊપજતું નથી, ને કલ્યાંતનો પાર નથી ! માણસ કદાચ ઠકરાઈ પર ધમંડ કરે, પણ આવા વિકટ પરિણામ આગળ એ ધમંડને ઓગળી જતા શી વાર ? ત્યારે જેને ઠકરાઈના કોડ થાય છે, એ જો નજર સામે આ પરિણામ લાવે તો કોડ ક્યાંય સુકાઈ જાય કે નહિ ? સંસારમાં રહે-રહે પણ આવા પ્રસંગો આંખ સામે રાખી ખોટા ગુમાન, તૃષ્ણા, ઈર્ષ્યા વગેરે દોષોને તો સદંતર નાબૂદ જ કરી દેવો જોઈએ.

રાણીઓ કલ્યાંત કરતી જેલ તરફ આવી રહી છે. જ્યાં જેલની પાસે દરવાજે પહોંચી ત્યાં દરવાજા પર પહેરગીરો રોકે છે. પણ પોતાના હાથથી એમને બળાત્કારે હટાવીને રાણીઓ અંદર પેસે છે. હવે તો ઠેઠ નજીકમાં આવી એટલે દુઃખનો ઉછાળો ભયંકર વધ્યો, તેથી છાતી અને પેટ કૂટવા મંડી. એમાં વળી આ દુર્ગધમય અયોગ્ય મુકામની ધરતી પર ચાલવાથી શ્વાસ ભરાઈ આવે છે. કુટિલભાવ છોડી દીધો છે. છતાં આંખ જાણે મહારાજાની અવસ્થા જોવા યોગ્ય નથી એટલે લટકતા અલતાથી જોતી બંધ થઈ જાય છે. રાજાને એક પશુની જેમ મોટી લોઢાની કાળી બેડીથી જકડીને બાંધ્યો છે. આટલું છતાં રાજા બહુ સ્વસ્થ છે, દીન નથી. પરંતુ રાણીઓ રાજાની આ ભયંકર હાલત જોઈ આસોપાલવના પાન સરખા હાથ વડે છાતીને હારના વહન કરવાથી જાણે થાકી ગઈ હોવાથી કૂટે છે. જાણે એ દશવિ છે કે આ સંસાર અનુચિત આચરણની બહુલતવાળો છે. પછી કારમું રુદન આર્કંદ વધી પડે છે. ત્યાં રાજા પહેરગીરો પાસે ખૂબ સમજાવીને આર્કંદને અટકાવે છે. પછી રાજા શિખામણ આપે છે ! કેવી અનુપમ તે વાણી છે, તે જુઓ કેમકે જગતની જે ઘટનામાં અજ્ઞાનપ્રાણીઓ શોક અને આર્કંદ કરે છે, ભારે દ્વેષ અને મત્સર કરે છે, તેજ જગતની ઘટનામાં વિવેકી એવા જિનશાસનના જીવો વધુ વૈરાગ્ય વિક્સાવી સંસારની અસારતાને ખૂબ દંઢપણે સમજે છે. શોક અને પોકને બદલે સમતા-સમાધિમાં ચઢી તટસ્થભાવે જગતનું નાટક નિહાળે છે. આ ટૂંકો હિસાબ છે. ચાલુ ઘટનાને જગત શી રીતે જુએ છે ? તેજ રીતે જો આપણે જોઈએ તો આપણે અજ્ઞાની; ને જૈનદર્શનની રીતે જોઈએ તો આપણે સજ્ઞાન. જોઈને ઉદાસીન ભાવે રાગદ્વેષથી દૂર રહીને સમતાસાગરમાં બરાબર ઝીલતા રહીએ, જરાય એની બહાર ન નીકળીએ, તો આપણે વિવેકી અને સજ્ઞાન.

રાજાની અમૃતવાણી : રાજા કહે છે, “અરે, તમે આ શું કરો છો ? કેવળ તકલીફ આપે અને મહાન પાપ કરાવે, પાપનો અનુબંધ-પરંપરા ચલાવે, જેમાંથી

સારું ફળ કશું જ નહિ તેવો શોક તમે કેમ કરો છો ? ખબર નથી તમને કે આ સંસાર અતિ અતિ વિચિત્ર સ્વરૂપવાળો છે ? આ સંસારને સર્વ જીવો એ રમવાના રમકડાં જેવા છે ? જેમાં જીવે પૂર્વે કરેલાં કર્મનો ઉદય પ્રસરવાનું દુર્નિવાર છે. આપણા કર્મનો ઉદય ચાલુ થયા પછી વચ્ચે રોકવાની દિવાલ ઊભી કરી શકાય નહિ. લક્ષ્મી વાદળાંની વચમાંથી નીકળી આવતી વિજળીના જેવી ચંચળ છે. સ્નેહી અને સંબંધીનો સંગમ સ્વપ્ન સમાન છે. રાગની જે રમત કરીએ તેનું આ પરિણામ છે ! એ શું તમે નથી જાણતા ?” રાજાની આ શિખામણમાં ક્યાંય “કુમાર દુષ્ટ છે...” એવો વિચાર પ્રગટ થતો નથી ! કેમ વારું ? કહો, પૂર્વ-સાધના અને અહીં જિનવચનની ઓતપ્રોતના બીજાનું ખરાબપણું મનમાંય પેસવા દેતું નથી ! કહે છે, “કર્મના તોફાનનાં અને રાગની ચેષ્ટાનાં આવાં ફળ આવે એમાં નવાઈ નથી. તો પછી અવિવેકી માણસને ઇજા એવું આ રુદન કરવાથી શું વળવાનું હતું ? અને તમે રુઓ ? તમને તો જિનવચનનું અમૃત મળેલું છે, કે જે જીવનના મહાન સાર રૂપ છે ! માટે જિનાજ્ઞાને જ અમલમાં ઉતારો. જીવનનો સાર હાથમાં આવતો હોય તો એ છોડી વ્યર્થ અવિવેકી ચેષ્ટા કોણ કરે ? કરવા યોગ્ય હોય તો તે છે જે જિનવચને ભાખ્યું છે. કેમકે જિનવચન સિવાય દુઃખ માત્રનો અંત આણવાનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી !”

તલવારથી ઘવાયેલ અને બેડીથી જકડાયેલ નરકાગાર જેવી જેલમાં પડ્યો પડ્યો રાજા કેવી સોનેરી શિખામણ, કેવો મઘમઘતો ઉપદેશ આપી દે છે ! એમને અંતરમાં દ્વેષ નથી; ઈતરાજી, અરુચિ નથી. પોતાની અવસ્થા પર કલ્યાંત, દીનતા કે દુઃખ, કંઈ જ નથી ! કેમકે, જિનવચનના રસાયણે આત્મા નવું ચૈતન્ય, નવી સ્ફૂર્તિ પામ્યો છે. પ્રભુવાણીએ આત્મામાં માત્ર તત્ત્વચિંતનને વિષે ઊજમાળતા કરી દીધી છે; કર્મતત્ત્વના ભયંકર તોફાન દેખાડ્યા છે ! તેમાં નાદાન છોકરાની સામાન્ય કસુર શી લક્ષમાં લેવી ? જ્યાં મોહ અને કર્મથી જન્ય બીજી વસ્તુના જગતમાં મહાન તોફાન છે, ત્યાં એનો વિચાર છોડી મામુલી વસ્તુ લક્ષમાં લેવી તે મૂર્ખાઈ છે ભારોભાર. જ્યારે તલવાર ને ભાલા જેવા રાગ-દ્વેષ, મહાગુંડાઓ જેવા પૂર્વકર્મ, અને આ જીવનની પિશાચી પાપરમતો આપણો કચ્ચરઘાણ કાઢતી હોય, ત્યાં કહીએ કે “છોકરાએ આમ કર્યું...ફલાણે અમારું આ બગાડ્યું...આ આવું આવું બગડી ગયું...” એ મહામૂર્ખાઈ છે. રોવાનું ઘણું પડ્યું છે. આમાં શું રોવાનું ? રાગદ્વેષરૂપી લુચ્યાઓએ, આ મહાન માનવજીવનમાં જ જે ઉત્તમ ચારિત્રત્વ લઈ શકાય, તે ન લેવા દીધું અને જીવને માયકાંગલો બનાવ્યો; નિઃસત્ત્વ બનાવ્યો. પણ હવે તેમાંથી પાછા હટવાનું કરવું, કે પાછું એજ રાગ-દ્વેષની લોથ ઉપાડવી ? કયું

ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે ? કુમારે રાજ્ય પડાવી લીધું તોયે શું ? ને ન પડાવ્યું હોત તોય શું ? રાજ્ય હોત તોય મરવું પડત, ને ન હોય તો પણ મરવું પડે ! દુનિયાની સંપત્તિ ટકી તો પણ શું વિશેષતા, ને ગઈ તો યે શું ખોટ ? જીવ્યાની વિશેષતા એ છે કે આ અસાર સંસારની વેઠ ત્યજી, જિનેશ્વરદેવના ચરણે બેસી જવાય ! એ ન કર્યું અને રાગ દ્વેષને પંપોળ્યો, તો એક જન્મ જ નહિ પણ અનેક જન્મતા મોત છે.

વિચારો-તમારા માથે ક્યું જોખમ મોટું છે ? ક્યો ભય ભારે છે ? :

રાજાના હૃદયમાં આવું બધું રમ્યા કરે છે, તો આવો દિવ્ય ઉપદેશ આપે છે ! કે જેની એ અમૃતવાણીથી ભીંજી ગયેલી રાણીઓ કહે છે કે “આપ કહો છો તેમજ છે. કાંઈ ફરક નથી.” રાજાના દિલના ઉદ્ગાર છે ! એ પાછા નિકટના સ્નેહીના છે; વળી જાત પર વેઠીને કહેલા શબ્દો છે ! એની અસર ભારે પડી. પરંતુ આ ક્યારે બને ? એક માત્ર સારભૂત જિનેશ્વરદેવની વાણી જ પ્યારી લાગે ત્યારે; એ લાગ્યા પછી જીવનનું કર્તવ્ય એ વાણીએ ફરમાવેલું હોય તેજ હાડોહાડ ભાસી જાય ત્યારે ! તે પાલન ન થાય ત્યાંસુધી હૈયામાં તેવો જ ખેદ હોય. “અહો ! મારું કેવું ઘોર સાહસ ! અધમ એવો હું કર્તવ્ય કરવાના વખતે ચૂકી રહ્યો છું. જિનશાસનનો વિવેક ચૂકીને ચાલી રહ્યો છું,” જિનશાસનનો કયો વિવેક છે ? એ કે તમારા માથે મોટું જોખમ ક્યું છે ? મોટી નુકસાની કઈ છે ? તેનું માપ કાઢો. કોની સાથે તમારા આત્માનો દીર્ઘાંતિદીર્ઘ કાળનો સંબંધ છે, તે બરાબર ખ્યાલમાં રાખો. આ લક્ષમાં રહે તો ‘ફાલતું-ફાલતું ઝગડા કે ઊંચા-નીચીમાં જાતે ન બગડે. અરે ! પરમાત્માનું શાસન પામ્યા છો, વિચાર તો તે કરો કે “જો હું સો ટયના સોના જેવો છું અને બીજો મને દોષિત કરે છે, તેટલા માત્રથી મારા માથે કોઈ મોટો ભય કે જોખમ આવતું નથી. જોખમ તો તો છે કે જો હું ગુસ્સો, ધમંડ વગેરેથી, તૃષ્ણા મમતા વગેરેથી મન બગાડી રહ્યો છું. ભય તો આવશે કે જો હું પાપની રમત રમી રહ્યો છું તો પૂર્વ કર્મનાં મોટાં પાપોનું જોખમ મોટું છે. મને એની ખબર નથી તેથી કંઈ હું અકર્મી નથી, છૂપાં કર્મો પડેલાં જ છે. તે મને કયી સ્થિતિમાં મૂકી દે તેનો પત્તો નથી. આની કોઈ ચિંતા નહિ, ને વર્તમાન અસાર વસ્તુ પાછળ ખરાબ લાગણીઓમાં અટવાઈ જવું એ શું !!

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૩, તા. ૨૪-૯-૧૯૫૫

ખોટા ગુમાન તૃષ્ણા :- વિચારજો સંસારનું સ્વરૂપ. એક વખતની સિંહકુમાર અને કુસુમાવલિના પ્રેમભર્યા સુખની સ્થિતિ ક્યાં ! અને અત્યારની આ વિષમ પરિસ્થિતિ ક્યાં ! જ્યાં એકવાર બંને જણ રાજશાહી સુખના સરોવરમાં ઝીલ્યા છે, એજ જીવનમાં હવે રાજા હૃદયાંત તલવારનો ઘા ખાઈ ભયાનક જેલમાં નખાયા છે ! અને પ્રાણપ્યારી પ્રિયતમા ઘોર આર્કંદ કરી બોર બોર જેવડાં આંસુ વહાવી રહી છે ! સુગંધિના મધમઘાટ વચ્ચે, મનોરમ ચિત્રભર્યા રાજ-મંદિરની સુંવાળી શય્યામાં, વીંઝાતા પંખાના પવનની લહેરી સાથે, આરામ કરતા રાજા અત્યારે દુર્ગંધની બદબો વચ્ચે, બિભત્સ ને ભયાનક જેલખાનાની ખાડા-ટેકરાવાળી કઠોર ભૂમિ પર, અંધારામાં ઘામ સાથે પડ્યા છે. તો રાણીનુંય કાંઈ ઉપજતું નથી, ને કલ્યાંતનો પાર નથી ! માણસ કદાચ ઠકુરાઈ પર ધમંડ કરે, પણ આવા વિકટ પરિણામ આગળ એ ધંમડને ઓગળી જતા શી વાર ? ત્યારે જેને ઠકુરાઈના કોડ થાય છે, એ જો નજર સામે આ પરિણામ લાવે તો કોડ ક્યાંય સુકાઈ જાય કે નહિ ? સંસારમાં રહે રહે પણ આવા પ્રસંગો આંખ સામે રાખી ખોટા ગુમાન, તૃષ્ણા, ઈર્ષ્યા વગેરે દોષોને તો સદંતર નાબૂદ જ કરી દેવા જોઈએ.

રાણીઓ કલ્યાંત કરતી જેલ તરફ આવી રહી છે. જ્યાં જેલની પાસે દરવાજે પહોંચી ત્યાં દરવાજા પર પહેરગીરો રોકે છે. પણ પોતાના હાથથી એમને બળાત્કારે હટાવીને રાણીઓ અંદર પેસે છે. હવે તો ઠેઠ નજીકમાં આવી એટલે દુઃખનો ઉછાળો ભયંકર વધ્યો, તેથી છાતી અને પેટ કૂટવા મંડી. એમાં વળી આ દુર્ગંધમય અયોગ્ય મુકામની ધરતી પર ચાલવાથી શ્વાસ ભરાઈ આવે છે. કુટિલભાવ છોડી દીધો છે. છતાં આંખ જાણે મહારાજની અવસ્થા જોવા યોગ્ય નથી એટલે લટકતા અલતાથી જોતી બંધ થઈ જાય છે. રાજાને એક પશુની જેમ મોટી લોઢાની કાળી બેડીથી જકડીને બાંધ્યો છે. આટલું છતાં રાજા બહુ સ્વસ્થ છે, દીન નથી. પરંતુ રાણીઓ રાજાની આ ભયંકર હાલત જોઈ આસોપાલવના પાન સરખા હાથ વડે છાતીને હારના વહન કરવાથી જાણે થાકી ગઈ હોવાથી કૂટે છે. જાણે એ દર્શાવે છે કે આ સંસાર અનુચિત આચરણની બહુલતવાળો છે. પછી કારમું રુદન આર્કંદ વધી પડે છે. ત્યાં રાજા પહેરગીરો પાસે ખૂબ સમજાવીને આર્કંદને અટકાવે છે. પછી રાજા શિખામણ આપે છે ! કેવી અનુપમ તે વાણી છે, તે જુઓ. કેમકે જગતની જે ઘટનામાં અજ્ઞાનપ્રાણીઓ શોક અને આર્કંદ કરે છે, ભારે દ્વેષ અને મત્સર કરે છે, તેજ જગતની ઘટનામાં વિવેકી એવા જિનશાસનના જીવો વધુ

વૈરાગ્ય વિકસાવી સંસારની અસારતાને ખૂબ દંઢપણે સમજે છે. શોક અને પોકને બદલે સમતા-સમાધિમાં ચઢી તટસ્થભાવે જગતનું નાટક નિહાળે છે. આ ટૂંકો હિસાબ છે. ચાલુ ઘટનાને જગત શી રીતે જુએ છે ? તેજ રીતે જો આપણે જોઈએ તો આપણે અજ્ઞાની; ને જૈન દર્શનની રીતે જોઈએ તો આપણે સજ્ઞાન. જોઈને ઉદાસીન ભાવે રાગદ્વેષથી દૂર રહીને સમતાસાગરમાં બરાબર ઝીલતા રહીને, જરાય એની બહાર ન નીકળીયે, તો આપણે વિવેકી અને સજ્ઞાન.

રાજાની અમૃતવાણી :- રાજા કહે છે, “અરે, તમે આ શું કરો ? કેવળ તકલીફ આપે અને મહાન પાપ કરાવે, પાપનો અનુબંધ-પરંપરા ચલાવે, જેમાંથી સારું ફળ કશું જ નહિ તેવો શોક તમે કેમ કરો છો ? ખબર નથી તમને કે આ સંસાર અતિ અતિ વિચિત્ર સ્વરૂપવાળો છે ? આ સંસારને સર્વ જીવો એ રમવાના રમકડા જેવા છે ! જેમાં જીવે પૂર્વે કરેલાં કર્મનો ઉદય પ્રસરવાનું દુર્નિવાર છે. આપણા કર્મનો ઉદય ચાલુ થયા પછી વચ્ચે રોકવાની દિવાલ ઊભી કરી શકાય નહિ. લક્ષ્મી વાદળાની વચમાંથી નીકળી આવતી વિજળીના જેવી ચંચળ છે. સ્નેહી અને સંબંધીનો સંગમ સ્વપ્ન સમાન છે. રાગની જે રમત કરીએ તેનું આ પરિણામ છે ! એ શું તમે નથી જાણતા ?” રાજાની આ શિખામણમાં ક્યાંય “કુમાર દુષ્ટ છે...” એવો વિચાર પ્રગટ થતો નથી ! કેમ વારુ ? કહો, પૂર્વ-સાધના અને અહીં જિનવચનની ઓતપ્રોતતા બીજાનું ખરાબપણું મનમાંય પેસવા દેતું નથી ! કહે છે, “કર્મના તોફાનનાં અને રાગની ચેષ્ટાનાં આવાં ફળ આવે એમાં નવાઈ નથી. તો પછી અવિવેકી માણસને છાજે એવું આ રુદન કરવાથી શું વળવાનું હતું ? અને તમે રુઓ ? તમને તો જિનવચનનું અમૃત મળેલું છે, કે જે જીવનના મહાન સાર રૂપ છે ! માટે જિનાજ્ઞાને જ અમલમાં ઉતારો. જીવનનો સાર હાથમાં આવતો એ છોડી વ્યર્થ અવિવેકી ચેષ્ટા કોણ કરે ? કરવા યોગ્ય હોય તો તે છે જે જિનવચને ભાખ્યું છે. કેમકે જિનવચન સિવાય દુઃખ માત્રનો અંત આણવાનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી !”

તલવારથી ઘવાયેલ અને બેડીથી જકડાયેલ નરકાગાર જેવી જેલમાં પડ્યો પડ્યો રાજા કેવી સોનેરી શિખામણ, કેવો મધમધતો ઉપદેશ આપી દે છે ! એમને અંતરમાં દ્વેષ નથી; ઈતરાજી, અરુચિ નથી. પોતાની અવસ્થા પર કલ્યાંત, દીનતા કે દુઃખ, -કંઈજ નથી ! કેમકે, જિનવચનના રસાયણે આત્મા નવું ચૈતન્ય, નવી સ્ફુર્તિ પામ્યો છે. પ્રભુવાણીએ આત્મામાં માત્ર તત્ત્વચિંતનને વિષે ઉજમાળતા કરી દીધી છે; કર્મતત્ત્વના ભયંકર તોફાન દેખાડ્યા છે ! તેમાં નાદાન છોકરાની સામાન્ય કસુર શી લક્ષમાં લેવી ? જ્યાં મોહ અને કર્મથી જન્ય બીજી વસ્તુના જગતમાં

મહાન તોફાન છે, ત્યાં એનો વિચાર છોડી મામુલી વસ્તુ લક્ષમાં લેવી તે મૂર્ખાઈ છે ભારોભાર. જ્યારે તલવાર ને ભાલા જેવા રાગ-દ્વેષ, મહાગુંડાઓ જેવા પૂર્વકર્મ, અને આ જીવની પિશાચી પાપરમતો આપણો કચ્ચરઘાણ કાઢતી હોય, ત્યાં કહીએ કે “છોકરાએ આમ કર્યું... ફલાણે અમારું આ બગાડ્યું... આ આવું આવું બગાડી ગયું...” -એ મહામૂર્ખાઈ છે. રોવાનું ઘણું પડ્યું છે. આમાં શું રોવાનું ? રાગદ્વેષરૂપી લુચ્યાઓએ, આ મહાન માનવજીવનમાં જ જે ઉત્તમ ચારિત્ર રત્ન લઈ શકાય, તે ન લેવા દીધું અને જીવને માયકાંગલો બનાવ્યો; નિઃસત્ત્વ બનાવ્યો. પણ હવે તેમાંથી પાછા હટવાનું કરવું, કે પાછું એ જ રાગ-દ્વેષની લોથ ઉપાડવી ? ક્યું ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે ? કુમારે રાજ્ય પડાવી લીધું તોયે શું ? ને ન પડાવ્યું હોત તોય શું ? રાજ્ય હોત તોયે મરવું પડત, ને ન હોય તો પણ મરવું પડે ! દુનિયાની સંપત્તિ ટકી તો પણ શું વિશેષતા, ને ગઈ તો યે શું ખોટ ? જીવ્યાની વિશેષતા એ છે કે આ અસાર સંસારની વેઠ ત્યજી, જિનેશ્વરદેવના ચરણે બેસી જવાય ! એ ન કર્યું અને રાગ-દ્વેષને પંપોળ્યા, તો એક જન્મ જ નહિ-પણ અનેક જન્મના મોત છે.

વિચારો- તમારા માથે ક્યું જોખમ મોટું છે ? ક્યો ભય ભારે છે ? :-

રાજાના હૃદયમાં આવું બધું રમ્યા કરે છે, તો આવો દિવ્ય ઉપદેશ આપે છે ! કે જેની એ અમૃતવાણીથી ભીંજી ગયેલી રાણીઓ કહે છે કે “આપ કહો છો તેમજ છે. કાંઈ ફરક નથી.” રાજાના દિલના ઉદ્ગાર છે ! એ પાછા નિકટના સ્નેહીના છે; વળી જાત પર વેઠીને કહેલા શબ્દો છે ! એની અસર ભારે પડી. પરંતુ આ ક્યારે બને ? એક માત્ર સારભૂત જિનેશ્વરદેવની વાણી જ પ્યારી લાગે ત્યારે; એ લાગ્યા પછી જીવનનું કર્તવ્ય એ વાણીએ ફરમાવેલું હોય તેજ હાડોહાડ ભાસી જાય ત્યારે ! તે પાલન ન થાય ત્યાંસુધી હૈયામાં તેવો જ ખેદ હોય. “અહો ! મારું કેવું ઘોર સાહસ ! અધમ કેવો હું કર્તવ્ય કરવાના વખતે ચૂકી રહ્યો છું. જિનશાસનનો વિવેક ચૂકીને ચાલી રહ્યો છું.” જિનશાસનનો ક્યો વિવેક છે ? એ કે તમારા માથે મોટું જોખમ ક્યું છે ? મોટી નુકશાની કઈ છે ? તેનું માપ કાઢો. કોની સાથે તમારા આત્માનો દીર્ઘાંતિદીર્ઘકાળનો સંબંધ છે, તે બરાબર ખ્યાલમાં રાખો. આ લક્ષમાં રહે તો ‘હાલતુ-ફાલતુ’ ઝગડા કે ઊંચ-નીચમાં જાતે ન બગડે. અરે ! પરમાત્માનું શાસન પામ્યા છો, વિચાર તો તે કરો કે “જો હું સો ટયના સોના જેવો છું અને બીજો મને દોષિત કરે છે, તેટલા માત્રથી મારા માથે કોઈ મોટો ભય કે જોખમ આવતું નથી. જોખમ તો છે કે જો હું ગુસ્સો, ધમંડ વગેરેથી તૃષ્ણા મમતા વગેરેથી મન બગાડી રહ્યો છું. ભય તો આવશે કે જો હું પાપની રમત રમી રહ્યો છું તો પૂર્વ કર્મનાં મોટાં પાપોનું જોખમ મોટું છે. મને એની ખબર

નથી તેથી કંઈ હું અકર્મી નથી, છૂપાં કર્મો પડેલાં જ છે. તે મને કંઈ સ્થિતિમાં મૂકી દે તેનો પત્તો નથી. આની કોઈ ચિંતા નહિ, ને વર્તમાન અસાર વસ્તુ પાછળ ખરાબ લાગણીઓમાં અટવાઈ જવું એ શું !!”

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૪, અંક-૫, તા. ૮-૧૦-૧૯૫૫

પ્રભુ કરતાં ઉંદર વહેલો મોક્ષે :

ધર્મનાથ ભગવાનના સમોવસરણમાં એક ઉંદરડો આવ્યો. ઊંચો થઈ થઈને પરમાત્માની વાણી સાંભળે છે.

આ જોઈને ઈન્દ્ર ભગવાનને પૂછે છે “પ્રભુ ! શું આ જીવની બહુ યોગ્યતા છે ? કે આમ નાચે છે !”

પ્રભુ કહે છે, “ઈન્દ્ર ! આ જીવ યોગ્ય તે કેવો, કે મારા ને તારા પહેલાં મોક્ષે જવાનો છે !”

શું આ ? પ્રભુના અને ઈન્દ્રના કર્મ હજી લાંબા ચાલે તેવા ! ને ઉંદરના ઝટ પટે તેવા !!

કોના છૂપાં કર્મ વધુ છે, તેની કોને ખબર ? “એવાં છૂપાં કર્મ મારે ઉદયમાં આવે અને તે વખતે સમાધિનું જોમ ન હોય, સમતા ન હોય, તો મોટું જોખમ છે. માટે લાવ અત્યારથી જ સમતા-સમાધિને ખૂબ અભ્યાસથી સિદ્ધ કરી લઉં.” આ થવું જોઈએ. કેમકે એક બાજુએ છૂપાં પૂર્વકર્મ અને બીજી બાજુ વર્તમાનમાં સતત વહેતા રાગદ્વેષ, એના જંગી જોખમો મોટા મેરુ જેવા જોખમ છે. તેને બાજુએ મૂકી તુચ્છ અને નાની બાબતમાં મનુષ્ય ઊંચો-નીચો થઈ જાય છે. ત્યારે તે કેવો પાગલ દેખાય છે ! એને ખ્યાલ નથી કે ‘જ્યારે કુસંસ્કારોની સીરિઅલ (ધારા) ઊતરશે ત્યારે તને ભારે લપેટામાં લેશે.’ રાજાનો ટૂંકો પણ ઉપદેશ વિસ્તારથી વિચારીએ તો કલાકોના કલાકો જાય.

રાણીઓનો હૃદયપલટો :

સારરૂપે રાજાએ એ વાત બતાવી કે “તમને પરમાત્મા શ્રી જિનેશ્વરદેવના અમોઘવચનો સાંભળવા મળેલાં છે. એથી તમે પૂર્વોપાર્જિત કર્મસ્થિતિને જાણો છો; અને નવા રાગદ્વેષ તથા હર્ષ કે શોક કરવાનાં કેવાં કટુફળ આવે છે તે પણ જાણો છો. તો પછી શોકની આ નિષ્ફળ રમત શી કરવી? તી ? જીવનમાં જો નક્કર કાર્ય બજાવવું હોય તો પ્રભુના વચન કહે છે, તે કરો.” ઉપદેશ સાંભળતાં રાણીઓનું શોકાતુર હૃદય પલટી ગયું. એ કબૂલ કરી લે છે કે “તમે જે કહો છો તે જ

બરાબર છે. સંસારની માયાજાળ ખોટી છે; બંધનો કારમા છે; વિષયોના વિપાક ભયંકર છે. માટે સંસારની માયા છોડી હવે ચારિત્ર જ લેવું છે. તો એ માર્ગ જવાની રજા માગીએ છીએ.”

આત્મા મૂઢ, દુર્ગુણી અને ઉચ્છ્રંબલ કેમ રહે છે ? :

રાજાને વધુ ઉપદેશ આપવો ન પડ્યો. માત્ર પોતાના દિલમાં ધર્મનો, તત્ત્વનો અને સંસારના સ્વરૂપનો જે પ્રકાશ પ્રગટ્યો હતો, તેને અલ્પ શબ્દો દ્વારા રાણીઓ પર ફેંક્યો. બસ, તેટલામાં જ રાણીઓ તૈયાર થઈ ગઈ; અને સંયમમાર્ગે જવા રાજાની અનુજ્ઞા મેળવી લીધી. રાણીઓના તત્ત્વજ્ઞ હૃદયની કોમળતા વિચારવા જેવી છે. અત્યારે સંયોગ કેવો ઉપસ્થિત થયો છે !! આવા કપરા સમયે સંસારત્યાગ ! શું ? અંતરમાં અધ્યાત્મનાં અજવાળાં પ્રગટે તો જ સમયને ઓળખી કર્તવ્યના કપરા પણ માર્ગે ચઢી જવાય. રાણીઓએ કુમારની રજા લઈ ગંધર્વદત્તા નામના વિદ્યાધર સાધ્વીજી પાસે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું. કુમારની રજા કેમ મળી ? કારણ એ હતું કે એમને હવે જીવતરની પણ પરવા નહોતી. તેથી કુમાર પાસેથી બળાત્કારે રજા મેળવી શક્યા. હૈયું વિચારક હોય તો એવી વિષમ પરિસ્થિતિ બનેલી જોયા પછી સંસારની માયા, મમતા અને એવા સંસારમાં જીવવાની પણ મમતા ન રહે એ સહજ છે. આત્મા મૂઢ, દુર્ગુણી અને ઉચ્છ્રંબલ કેમ રહ્યા કરે છે ? કારણ એ છે કે અસાર સંસારની માયા, ને સંસારી જીવન જીવવાની મમતા હૈયામાં આરપાર વસી ગઈ છે. તેથી સહેજે મૂઢતા, દુષ્ટતા, અને ઉચ્છ્રંબલતા કોટે લાગી છે. પછી વિષમ સ્થિતિ ઉપર સદ્વિચાર કરવો નથી. રાણીઓ તો ચારિત્ર માર્ગ સુધી ચઢી. જીવનમાં ગમે તે પ્રસંગ પામીને પણ આત્મા ધર્મમાર્ગ પર ચઢી જાય, તેજ તેની વિશેષતા છે. પછી ચાહે દુઃખના પ્રસંગને પામીને કે ચાહે સુખના. ડહાપણ એમાં છે કે કોઈ પણ પ્રસંગને આપણા ધર્મનો પ્રેરક બનાવી દેવો.

રાણીઓ માટે પ્રસંગ કેવો છે ? ગુણીયલ પતિની પુત્રના જ હાથે થતી મહા વિટંબણા જોવાનો !

ત્યારે, રાજાને પોતાના માટે પ્રસંગ કેવો બન્યો ? પોતે ગાદી આપવા જેને જાય છે તે છોડરાએ જ તલવારનો ઘા કર્યો ! આ કષાય કરવાનો, કલેશ વધારવાનો, ને મનને બગાડવાનો જે પ્રસંગ કહેવાય, તે જ પ્રસંગને રાજાએ ધર્મનો પ્રેરક બનાવી દીધો. કેવી રીતે ?

કેદમાં અનશન :

રાજાને કેદખાનામાં પણ રોજ ને રોજ કદર્થના ચાલુ જ છે. છતાં ખૂબી એ છે કે એ જરાયે કોધવશ ન થતાં વિચાર કરી લે છે કે “હવે મારું જીવિત આટલું

જ લાગે છે. તો પછી આરાધના શા માટે ગુમાવવી ? માટે મારે અનશન કરી લેવું તેજ ઉચિત છે.” એમ વિચારી રાજાએ શેષ જીવન માટે અનશન સ્વીકારી લીધું. કહો એવું થાય છે ને કે કોને ખબર ક્યારે દેહ પડી જાય ? ને આરાધના વિના જો પડી જાય તો અહીંયાં માનવ તરીકે શું આવ્યો ? મળેલા મહાદેવિય કાળમાં જ દેવિય સાધના કરી શકાય, તે ન કરી તો શું જીવ્યો ? જિનવચને રંગાયેલા રાજાના ચિત્તમાં પુત્ર પર કોઈ રોષ નથી. ‘છોકરો ખરાબ પાક્યો.’ તેવું લેશ પણ નથી. તેમ એ પણ નથી ‘હાય ! રોજને રોજ માર ? ત્રાસ ?’ એટલું જ છે કે “હું ધર્મની આરાધનામાં રહું, એક સેકંડ પણ મારી ધર્મ વિના ન જાઓ.” ધર્મની હૈયે સ્પર્શના થવાનાં ચિહ્ન વિચારજો. ‘હેં ? શું એમ આ અન્યાય ચલાવી લઈએ ?’ આવા બહાના તો ઘણાં કર્યાં. ધર્મ એ કરાવે છે કે ‘હા, આ અમારી પૂર્વ ભૂલોના વિપાક છે. આમાં ભૂલોનું પરિમાર્જન થઈ રહ્યું છે.’

આનંદકુમારનો ગુસ્સો :

પહેરગીરોએ જઈને આનંદકુમારને આ અનશનના ખબર આપ્યા. સાંભળતાં જ કુમાર ગુસ્સે થઈ ગયો. દેવશર્મા નામના માણસને બોલાવીને કહ્યું “જા, રાજાને ભોજન કરાવ. કહી દેજે કે ભોજન નહિ જમો તો હું નક્કી મારી નાખીશ.”

એનો એજ પ્રસંગ ધર્મપ્રેરક કે પાપપ્રેરક ? :

સિંહરાજા અને આનંદકુમાર બંને માણસ છે, પણ કેટલાં અંતર છે બેમાં ? યુગયુગનાં અંતર દેખાય છે. જે કટુ પ્રસંગને સિંહરાજા ધર્મનો પ્રેરક બનાવે છે, તેની જગાએ કુમાર મનમાન્યો પ્રસંગ કરી પાપનો પ્રેરક બનાવે છે ! વિવેકની જ જરૂર છે. સાવધાનીની જરૂર છે. દુનિયા તો એની એજ રહેવાની. જે દુનિયા લાખો કરોડો વર્ષો પહેલાની, તેજ દુનિયા આજની દરેક જીવને એજ જગત મળવાનું, પણ વિવેકનો દીવો હોય તો પ્રસંગ ધર્મનો પ્રેરક બનાવાય; ને વિવેક વિનાનાં અંધાપાએ એ જ પ્રસંગ પાપનો પ્રેરક કરાય. પછી ભલે મોટો ચકવર્તી હોય, તો વિવેકના અભાવે પણ પાપની જ લીલા ! પાપમાં જ ઊંચે ચઢે ! એમ વિવેક નહિ હોય અને રંક થઈ જાય તોયે પાપ ! ત્યારે વિવેક હોય, જાગ્રતિ હોય, તો ધર્મની મહાપ્રેરણા લેશે. ભિખારી તો રાજગૃહીનોય હતો, ને ભિખારી સંપ્રતિનોય જીવ હતો. બંને ભીખ માગવા નીકળ્યા હતા. બંનેને કોઈ ખાવાનું નહોતું આપતું. પરંતુ સંપ્રતિના જીવે દિશા ફેરવી, પ્રસંગને ધર્મનો પ્રેરક બનાવ્યો; તો ઊંચે ચઢી ગયો. ને પેલાએ પ્રસંગને પાપનો પ્રેરક બનાવ્યો તો ગયો સાતમી પાતાળે. પાસે બધું છે કે નથી પણ જો ડહાપણ ખોવાઈ ગયું, તો પાપનો જ વિકાસ થાય.

દેવશર્માની વિનંતિ :

કુમાર ગુસ્સાથી કહેવરાવે છે. દેવશર્મા ગયો. રાજાને જુએ છે તો કદર્થનાથી શરીર કૃશ થઈ ગયું છે. એમને એ હાથ જોડીને કહે છે “દેવ ! જગતમાં એક દેવ એવું છે કે એને પરવશ પડેલા પ્રાણીઓની વિષમ સ્થિતિ થાય છે. પછી તો એમની સહેજે વિષમ કાર્યપદ્ધતિ બને છે. મહારાજ ! દેવની શી વાત કરીએ ? એ કાંઈ વિનયથી આરાધી શકાય નહિ; અર્થાત્ દેવને ગમે તેવા કાલાવાલા કરો, છતાં એ પીગળે નહિ. ગુણવાનના ગુણો પણ દેવને વિસાતમાં નહિ ! એવાને પણ એ કનડે છે ! દેવ ચીજ એવી છે કે એ જીવને મનવાંછિતનો અવસર ન જુએ. ઈચ્છિત ફળવાનો અવસર આવે તે પહેલાં જ એને તોડી નાંખે. ખરું કહીએ તો લોકોને માટે એ અનર્થકારી છે. ઉન્મત્ત હાથીની જેમ સ્વચ્છંદાચારી છે. તેથી ગંગાપ્રવાહની જેમ ક્યાંક સરળ, ને ક્યાંક તો કુટિલ છે. વળી કેમ જાણે, માણસની સામે આવી પડેલું મહાયુદ્ધ, તેને પાડવાને તૈયાર હોય તેમ આ ભાગ્ય એ ઊંચે ચઢેલા જીવને નીચે પાડવા-પછાડવા તૈયાર છે ! ઝેરની ગાંઠ જેમ રસોને અનુકૂળ નથી, તેમ આ દેવ પણ જીવના રસને માફક નથી. તેમ જીવની ઝંખનાને પ્રતિકૂળ છે અને જીવના અણગમતાને એ અનુકૂળ છે. આમ છતાં ક્ષણવાર પણ મહારાજા ! આપણે પુરુષાર્થ મૂકી દેવો ઉચિત નથી. કેમકે પૂર્વોપાર્જિત કર્મને દેવ કહેવાય છે. એટલે એ જ્યારે પૂર્વના પુરુષાર્થથી જ ઉપાર્જય છે, તો પછી એ જરૂર પુરુષાર્થથી જિતાવા રહે છે. માટે જો પુરુષાર્થ રાખીએ તો બચી શકાય. નહિતર દબાઈ જવાય. માટે મારી આપને ખાસ વિનંતી છે કે આપ ઉદમ જરૂર રાખો અને આહાર લ્યો. ‘જીવતો નર ભદ્રા પામે.’ માણસ જીવતો હોય તો અવસરે આપત્તિને ઓળંગી સંપત્તિને અવશ્ય પામે છે.” રાજાનો પરિવાર મહાલાયક છે ! સિંહરાજા કેવા છે, તે પરિવાર જાણે છે. એટલે રાજા આગળ જેમ તેમ બોલતા નથી. વિવેકથી બોલે છે ! ત્યારે સિંહરાજા પણ વ્યંગ કરીને દેવશર્માના શબ્દોનો ઊંધો અર્થ નથી લેતા; એક માત્ર ધર્મની પ્રેરક પ્રેરણા લે છે ! પેલાએ જ્યારે આટલું કહી દીધું કે, “તમે પુરુષાર્થ ન ગુમાવો અને આહાર લ્યો. માણસ જો જીવતો છે તો ક્યારેય આપત્તિ ઓળંગી સંપત્તિ જરૂર પામશે. માટે નિરાશ ન થતા પુરુષાર્થ બન્યા રહો.”

યોગ્ય પુરુષાર્થ :

સિંહરાજા ઉત્તર કરે છે, “જો દેવશર્મા, કાળને ઉચિત પુરુષાર્થ મેં છોડી દીધો જ નથી !” દેવશર્મા કયા પુરુષાર્થની વાત કરે છે, અને રાજા કયો પુરુષાર્થ બતાવે છે ? એ કહે છે, “તારી વાત બરાબર છે. જીવિત છે ત્યાં સુધી યોગ્ય

પુરુષાર્થ ન છોડવો. મેં તે જ કર્યું છે. હવે મારે યોગ્ય પુરુષાર્થ દીક્ષાનો છે. તેથી ભાવથી મેં પ્રવજ્યા સ્વીકારી લીધી છે; પરિગ્રહ હિંસાદી પાપોનો ત્યાગ કર્યો છે. તેથી હવે સંપત્તિ વગેરે પર મને કોઈ ઈચ્છા નથી. વળી એમાં પણ ઉચિત કાળને સમજી મેં અણસણ અંગીકાર કર્યું છે. તેથી જ હું આહાર ગ્રહણ કરતો નથી, કરવાનો નથી.” વર્ષોના વર્ષો સુધી આત્માને શ્રી જિનવચનનો કેટલો આરપાર રંગ લગાડ લગાડ કર્યો હોય; તેમજ જીવનમાં સમતાનો કેટકેટલો સચોટ અભ્યાસ હોય, ત્યારે આવા મહાવિકટ પ્રસંગે ચિત્તમાં એક નાનો પણ કુવિકલ્પ ઊઠે નહિ ! કોઈ હાયવોય નહિ ! ને કોઈ બળાપો-વલોપાત નહિ !

દેવશર્મા મુંઝાયો ‘રાજાની પ્રતિજ્ઞા એટલે ખલાસ !’ ત્યારે બીજી બાજુ પેલા કુમારે કહ્યું છે, ‘આહાર નહિ લે તો મારી નાખીશ !’ માટે આ કહે છે “આપ આહાર નહિ લ્યો તો કુમારને ગુસ્સો થશે !”

રાજા કહે છે “એને ગુસ્સો કરવાનું શું કારણ છે ? મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે, અને હું પાળી રહ્યો છું. કુમાર પણ જાણે છે કે તપસ્વીજનો પોતાની પ્રતિજ્ઞાને યથાર્થ પાળનારા હોય છે, માટે ગુસ્સે થવાનું કોઈ નિમિત્ત નથી.”

“પણ મહારાજ, આપ એના ચરિત્રને ક્યાં નથી જાણતા ? રખેને તે આપનો ઘાત ન કરે.”

કૂર કુમારનું આગમન :

દેવશર્મા જ્યાં આ કહી રહ્યો છે ત્યાં તો પેલો આનંદ ઘૂંધવાઈ રહ્યો છે; “દેવશર્માને કેમ વાર લાગી ? હા, મારો બાપ માનતો નહિ હોય...દુરાગ્રહી છે...હવે બતાવી આપું...” એમ વિચારતો હાથમાં તલવાર લઈ એકદમ તે કેદખાનામાં આવ્યો. આવીને કહે છે,

“આહાર લેવો છે કે નહિ ? જો નહિ લેવો હોય તો જમરાજની જીભ જેવી આ તલવારથી તમારું માથું વાઢી નાખીશ.”

સાંભળ્યા દીકરાના શબ્દો ? કહો, કોણ કોનું જગતમાં ? કોના વિશ્વાસે ચાલવાનું ? વર્તમાનમાં કદાચ આપણે ત્યાં ન દેખાય પણ જગતમાં આવા અનેક પ્રસંગો બનતા દેખાય તો અનુમાન તો થાય ને કે અંતિમ પરિણામ શું ? સંબંધ તૂટ્યા કે પછી સાંધા કરવા નકામા ! કેમકે સંસાર છે ! એવી સ્થિતિમાં જ્ઞાનીઓ કહે છે કે પરમાત્માનું શાસન પામી જગતની ઓળખ કરી, હૃદયને પ્રકાશમાં રાખવું જોઈએ, અંધકારમાં નહિ. પોતાનું સાચું હિતેષી કોણ છે એ વગેરે પોતાની સ્થિતિનો ખ્યાલ કરીને નકલી હિતેષીના ખોટા મોહમાં તણાઈ સ્વાત્મહિત સાધન ગુમાવાય નહિ. પરભવની અત્યારથી તૈયારી કરી લેવી જોઈએ. નકલી હિતેષીઓ અવસરે

ફરી બેસે, દુશ્મન થઈને ઊભા રહે ત્યાં આપણને ખેદ કે આશ્ચર્ય ન થવું જોઈએ. કેમકે એ નકલી જ હતા.

રાજાનો ગંભીર ઉત્તર :

આવો નકલી સ્નેહી આનંદકુમાર જોરદાર ગુસ્સો બતાવી, હાથમાં તલવાર લઈ મારી નાંખવાની ધમકી બતાવે છે. સિંહરાજા જવાબ આપે છે : “હે નરવર ! હે શ્રેષ્ઠ પુરુષ ! જીવે દેહમાં કરેલા નિવાસને મરણના કાળ સુધીનો જ જે જાણે છે, એટલે કે મરણ થવા સાથે જ જીવને દેહવાસનો અંત આવી જવાનું જે જાણે છે, તે એવા અશાશ્વત અને અસાર દેહવાસને જ્યારે ક્યારેય પૂરું થવાનો અવસર આવે ત્યારે શોક શાનો કરે ? હા, જે એમ સમજતો હોય કે આ શરીરમાં મારે ટકી જ રહેવાનું છે, ને એમાંથી મને સુખ જ મલે છે, એને વહેલું કે મોડું, ગમે ત્યારે મરવાનું આવે તો દુઃખ થાય. એમાં વહેલું મોત આવ્યું તો તો દુઃખનો પાર નહિ. પણ જે જાણે છે કે આ દેહમાં દુઃખ જ ખીચોખીચ ભરેલું છે, તો તેમાંથી જતા કોણ દુઃખ કરે ? આ દેહમાં જે આત્મા વસે છે, તેને જમરાજ જાણે કહે છે. ‘અડધી પળે ખાલી કરાવીશ !’ એમાં પાછું થોડું વસવાનું સુખવાળું હોય તો ઠીક, પણ ના, આ તો સાવ પોકળ ! સુખના નામે દુઃખના પોટલાં !”

“રાજા કહે છે, “હે કુમાર, તું મને તલવારના ઘાથી મારવા માગે છે, તો મને જરાયે મરણથી ભય નથી. આ જીવે જન્મ્યા ત્યારથી મરવાનું જ કામ કર્યું છે ! મરવું એટલે આયુષ્યનો ક્ષય થવો. તે તો જન્મથી માંડીને આયુષ્યનો ક્ષય ચાલુ જ છે. એવું આવીયિ મરણ પ્રત્યેક પળે ચાલુ છે. ત્યાં કોઈ માણસ અભિમાન કરે કે ‘હું મર્યો નથી, જીવતો છું !’ તો આને શું કહેવાય ?

અંજલિમાં પાણી લીધા પછી ટપક ટપક નીચે પડે છે. ત્યાં માણસ જો માને કે ‘મારી પાસેનું પાણી નાશ નથી પામતું,’ તો તે અજ્ઞાન છે. જન્મ થતાં સમજી જ રાખવું જોઈએ કે ‘આ મોત થઈ રહ્યું છે.’ બધા જન્મ લેનારાઓ શું કરી રહ્યા છે ? અંતિમ મૃત્યુ અને પરલોક તરફ દોટ મૂકી રહ્યા છે ! કોઈ ટોળું પહેલું, તો કોઈ ટોળું પછી પહોંચે છે ! તેમાં ભયભીત થવાની શી જરૂર ? આપણા મનમાં નિર્ધારિત જોઈએ કે મરણ અવશ્ય નિશ્ચિત છે અને જીવન અનિશ્ચિત છે; કેમકે આપણે જીવનકાળ જાણતા નથી ! એનો અર્થ એ કે એક કતલખાના આગળ પશુને બાંધી રાખ્યું; તેની જેવી દશા, તેવી જીવમાત્રની દશા. કતલખાના આગળના બકરાને શી ખબર કે ક્યારે છરી ગળા પર ફરી વળશે ? એમ જીવને શી ખબર કે ક્યારે મૃત્યુની છરી જીવ પર ફરી વળશે ? પણ મરવાનું એ નક્કી; જીવવાની આશા નહિ. આ પરિસ્થિતિમાં એવા મૃત્યુથી ડરીને પોતાની સાધના ગુમાવવાનું

કોણ કરે ? માટે જ મેં મૃત્યુનો ભય ત્યજી અનશનની સાધના સ્વીકારી છે, તો મહાનુભાવ ! તું સમજી જા, કે આ મૃત્યુ તો શિકારી છે, એણે જરાડૂપી ધનુષ્ય રાખ્યું છે; અને એમાંથી વ્યાધિડૂપી બાણો ફેંકે છે. જીવોડૂપી મૃગલાં પર એનો શિકાર ચાલુ છે. આનો કોઈ પ્રતિકાર નથી. એટલે એને રોકી શકાય એમ નથી. સ્વચ્છંદ રીતે આ મૃત્યુ જગત પર ભમે છે, અને મોટા ઈંદ્ર જેવાનોય શિકાર કરે છે. આ સમજીને શાણા મનુષ્યો વારંવારના જન્મ-મૃત્યુથી કંટાળેલા હોય છે. તો એવા ભાગ્યશાળી જીવો જન્મ-જરા-મૃત્યુથી ખેદ પામી શું કરે છે ? એના કારણભૂત સંસારડૂપી રોગને દૂર કરવા માટે અમૃત જેવા જિનવચનના રસાયણને અનુસરે છે.”

ખરેખર ! જગતમાં સર્વજ્ઞ-વીતરાગ પરમાત્માનો ઉપદેશ એવો ચમત્કારિક છે કે એના અમલથી જન્મ-રોગ અને મૃત્યુના ઝેર હંમેશ માટે દૂર થઈ જાય છે. એ વિશિષ્ટ અમૃત રસાયણ છે. એનું કારણ એ છે કે જિનોપદેશ જન્મના મૂળ નિમિત્તને પકડી એને દૂર કરવાના ઉપાય બતાવે છે. જન્મ મટ્યા પછી રોગ અને મૃત્યુ તો આપોઆપ દૂર થઈ જાય છે. બાકી સંસારમાં જન્મનાં સાચાં નિમિત્ત શા છે તે જાણ્યા વિના મોક્ષના ભળતા ઉપાય સાધ્યે શું વળે ? મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ એ જન્મનાં નિમિત્ત છે. સિંહરાજા એને નિવારવાના પુરુષાર્થમાં છે; એટલે એમને અહીંના તાત્કાલિક મૃત્યુનો કોઈ જ ભય નથી. માટે જ,

રાજા આનંદકુમારને કહે છે, “જન્મ-મૃત્યુને મૂળથી નિવારનારું, તેથી જ પરિણામે મહાકલ્યાણને કરનારું એવું જિનવચન મને મળ્યું છે, તેથી ક્ષણિક મૃત્યુનો મને કોઈ ભય નથી. જે જનોએ ભવિષ્યના અનંત મૃત્યુ સામે પ્રતિકાર કરી લીધો છે; પાપમળને જેમણે ધોઈ નાખ્યો છે; કર્મબંધનની લોખંડી શૂંખલાઓ જેમણે તોડી નાખી છે; તેવા મનુષ્યોને કાળમૃત્યુ શું કરી શકે ? માત્ર આ જીવનના સમયને મર્યાદિત કરતું આ મૃત્યુ એટલે કાંઈ આત્માનો સર્વનાશ નથી; કે આત્માના ગુણોનો સર્વનાશ નથી. આ તો માત્ર આ જીવનની કાળમર્યાદાનો અંત લાવી બીજા જીવનની શરૂઆત કરી આપે છે. આત્માને એવા અનેક જીવનમાંથી પસાર થવાનું હોય છે.

‘બાકી જેણે તપડૂપી ધન ખૂબ ભેગું કરેલું છે, તેમ આ શરીર પર જેને બિલકુલ સ્પૃહા કે રાગ નથી, સંલેખનાથી જેણે શરીરને કસી લીધું છે; તેવા સચ્ચારિત્રી આત્મા માટે મરણ પણ શ્રેષ્ઠ છે.”

ગૃહસ્થપણે મહાત્મા બની શકાય ? :

હજી સિંહરાજાએ સંસાર ત્યજી સાધુજીવન અને ગુરુકુલવાસનો અભ્યાસ કર્યો નથી. છતાં વૈરાગ્યદશા અને તત્ત્વદૃષ્ટિ કેટલી બધી ઊંચી કેળવી છે કે પોતાની છતી શક્તિ-સામગ્રીએ સગા દીકરાના હાથે તલવારના ધા ખાવાની કદર્થના સહન

કરે છે, અને તે વખતે દેહ-આત્માનું સાચું ભેદજ્ઞાન તથા વિવેક ધરી અપૂર્વ સમાધિમાં વિહરે છે ! ત્યારે શું ગૃહસ્થ વેશમાં મહાત્માગીરી શક્ય નથી ? ધારીએ તો કેળવવી શું સંભવિત નથી ? બસ, મહાત્મા બનવા માટે સંસારના ભાવોનું સાચું દર્શન, અને અસાર એવા પર-પદાર્થો પર નફરત, વૈરાગ્ય સાથે આત્મવિવેક આ થવાની જરૂર છે. પછી તો મહાસહિષ્ણુતા, મહાસમાધિ, મહાનવીરતા વગેરે પ્રગટવાને કાંઈ વાર નથી. ત્યારે મનુષ્ય જન્મ જેવી ઊંચી ડિગ્રી, ઉચ્ચ કક્ષા પામ્યા પછી એ દર્શન, વૈરાગ્ય અને વિવેક ન જગાડી શકીએ, ન જગાડીએ તો આ ડિગ્રીની કિંમત શી ? સિંહરાજાએ જિનવચનડૂપી રસાયણને પોતાના આત્મામાં એવું ઓતપ્રોત કરી દીધું છે કે માનવજન્મની ઉચ્ચ કક્ષાને યોગ્ય ઊંચી આત્મદશા અને તાત્ત્વિક ધોરણ પ્રગટાવી શક્યા છે. માટે જ ઘાતકી પુત્રને કહે છે,

દેહવાસ અસાર-અસ્થિર શાથી ? :

જીવે આ દેહમાં આવાસ કર્યો તે અસાર અને અસ્થિર જાણી મરણ પર ખેદ કોણ કરે ? અસાર એટલા માટે, કે જીવ દેહમાં વસીને તો પોતાના અનંત સુખથી વંચિત રહ્યો છે; પોતાની સ્વતંત્રતા અને અનંત સમૃદ્ધિના દર્શન નથી પામ્યો. કોઈ કેદ પૂરાયેલા રાજાની જેલ કોટડી ગમે તેવી રંગેલી શણગારેલી અને ગમે તેવા ખાનપાનની સગવડવાળી હોય, છતાં કેદી રાજા એમાં માલ માને ? ના ! કેમ ? કહો કે એ કેદ કોટડીમાં પુરાવાના યોગે તો પોતાના રાજમહેલના સુખ, પોતાની સ્વતંત્રતા, અને મહાસમૃદ્ધિ એ બધાથી વંચિત બન્યો છે. બસ તેવી જ રીતે કાયામાં જીવનો વાસ માલ વિનાનો છે, અસાર છે. પાછો એ દેહવાસ અસ્થિર એટલા માટે છે કે એ મૃત્યુ સુધી જ છે અને મોત અવશ્યંભાવી છે.

પાછું આ મોત આયુષ્યના ક્ષયરૂપે તો ગર્ભથી માંડીને પ્રતિપળ ચાલુ છે.

પ્ર.- પણ કોઈ વહેલું મરે તો દુઃખ નહિ ?

ઉ.- ના નહિ, એક જ સાર્થમાં ચાલનારા પૈકીના કોઈ જરા આગળ જાય એમાં ભયનું શું કારણ ? બાકી કાયામાં જન્મડૂપી કસાઈવાડે બંધાયા પછી મરણ ન આવવાની આશા શી ? મરણ પારધી મોટા ઈંદ્રનેય છોડે છે ? ત્યારે મરણને પાપનો, અપયશ થવાનો કે સામાના પ્રતિકારનોય કોઈ વિચાર છે ? ના, રાનમાં ફરતા સિંહને મરગલાં ભરખતાં જેમ પાપ, કલંક વગેરેની કાંઈ ગણત્રી નથી એવું મરણને જીવનો કોળિયો કરતાં કોઈ વિચાર નથી. પછી ત્યાં જીવ મૃગલો મરણ સામે ફાંફા મારે એ શું કામનું ?

પ્ર.- શું મરણ સામે ફાંફા મારવા નકામા છે ?

ઉ.- હા, નવા જન્મ ન લેવા પડે એ પ્રયત્ન કારગત ખરો, બાકી જન્મ્યા

એટલે મરણ નક્કી. જન્મ અટક્યા એટલે મરણ સહેજે અટકી જાય. ત્યારે એ પણ જોવા જેવું છે કે એકાદા મરણનું શું બહુ દુઃખ માણવું ? કે જ્યાં અનંતી અનંતી વાર જન્મવા મરવાનું થાય છે, એવા ભવરોગનું જ મોટું દુઃખ છે. તેથી એ ભવરોગ અને જન્મ-મરણની પીડાને મટાડી દેનાર જિનવચનરૂપી ઔષધ સેવી લેવું જોઈએ.

સિંહરાજા કહે છે ‘એ ઔષધ મેં પીધું છે. હવે મોતનો મને કોઈ ભય નથી.’

પ્ર.- છતાં ભાવીની ચિંતામાં શું મરણનો શોક ન થાય ?

ઉ.- થાય; પરંતુ જેણે જીવનમાંથી પ્રાણાતિપાતાદિ, ક્રોધાદિ, અને રાગદ્વેષાદિના પાપનો મેલ ધોઈ નાખી એને અને નવાં કર્મબંધનને અટકાવી દીધાં છે, સાથે કેઈ પૂર્વ કર્મના બંધન તોડી નાખ્યા છે, એણે તો ભાવી ઉજ્જવળ બનાવી દીધું. પછી એને મોતનો ડર શો ?

પ્ર.- ત્યારે એ બધું છતાં, શું મરણ વખતનો શારીરિક ત્રાસ માણસને ન ગભરાવે ?

ઉ.- ના, મહાત્માઓએ આ જીવનમાં એકબાજુ તપના વ્યાયામથી શરીરને ઉગ્ર કષ્ટમાંય ખડતલ રહે, સહિષ્ણુ રહે એવું કેળવી લીધું છે; ને બીજી બાજુ શરીર ઉપર પણ નિસ્પૃહભાવ કેળવી લીધો છે. એટલે હવે તો જાણે શરીર કેમ વહેલું ટળે ! એવી તૈયારી છે. કાયા જેવા કાટમાલમાંથી કમાણી કરી લીધી, અને પાછો કાટમાલનો મોહ રાખ્યો નથી; પછી એ નાશ પામીને, બીજી કોઈ નવી સારી જોગવાઈ થતી હોય તો ખોટું શું ? સારી જોગવાઈ એટલા માટે થઈ છે કે તપરૂપી ભાતું, સાધકે સાથે બાંધી લીધું છે. પાછો વળી આત્માને તો, આ કાયામાંથી છૂટકારો મળવા યોગ્ય કરી દીધો છે. તેથી જ ધીરપુરુષો ધૈર્યની સહાય વડે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના મનોરથોથી એ છૂટકારાને, અર્થાત્ મૃત્યુને ઝંખી રહ્યા હોય છે. દા.ત. એ ભાવના ભાવે છે કે ‘ક્યારે હું ભક્તપરચ્છાણ એટલે કે જીવનભરનું અનશન કરી દઉં !’ ‘ક્યારે હું ઈંચિની મરણ એટલે કે અનશન સાથે અમુક થોડી જ જગામાં અને કાયિક થોડી જ ચેષ્ટામાં જીવન સમાપ્ત કરું !’ ‘ક્યારે હું પાદપોપગમન અનશન કરું ! અર્થાત્ વૃક્ષની જેમ જીવનભર નિશ્ચેષ્ટ પડી રહું !’ આવા આવા મનોરથ સેવે છે. શરીરના લીધે જ આત્માના અનંતશુદ્ધ સ્વરૂપમાં બિગાડો હોવાનું જોઈને શરીર ઉપર રાગ ક્યાંથી રહે ? એટલે જ મહાત્માને એવા એવા કોડ થાય છે કે ‘ઠેઠ દેહવાસના અંતને કરવાવાળા સુધીના મહાન ઉપસર્ગને હું ક્યારે સહું !’ ત્યાં એવા ઉપસર્ગથી પણ આવતું મરણ શોકરૂપ નહિ કિંતુ ઉત્સવરૂપ બને છે. ‘માગ્યું મળ્યું’ ત્યાં હર્ષ જ હોયને ?

મરણ એ ઉત્સવ શાથી ? :

આંખ સામે અનંતકાળનો પટ, એમાં આત્માનું નવ નવા જન્મોમાં ભટકવું, અને એના કારણ તરીકે સાચા તપરૂપી ધન વિનાની જીવની દરિદ્ર ચીંથરેહાલ કંગાલ દશા, આ બધું રમ્યા કરે, તો પછી એવા ચક્કરો મિટાવી દેવા, તપ લક્ષ્મી કમાવવામાં પાકો પુરુષાર્થ લગાવી દેવાય; ને ચિત્ત પણ વધુને વધુ પવિત્ર તથા ઉચ્ચ તત્ત્વ વિચારણામાં રમતું કરી રખાય. પછી તો આ બેથી અવશ્ય પાપમળ ધોવાઈ જવાનો, અને પરલોક માટે પુણ્યાઈ પણ અવશ્ય ઊભી થઈ જવાની. આવા આત્માને એ ભાવના રહેવાની કે મારું મરણ પંડિતમરણથી હો. કેમકે મરણ જો બગડે તો એક વાર તો દુર્ગતિમાં પટકાઈ જવું પડે છે. એટલે પોતાને લાગે છે કે જ્યાં સુધી પોતાની ચિત્તની સ્વસ્થતા છે, ત્યાં સુધીમાં ઈષ્ટ એવું પંડિતમરણ મળી જાય. આવું હોય પછી મરણ એ ઉત્સવરૂપ કેમ ન લાગે ?

પ્ર.- મરણ આવે એ કરતાં વધારે જીવવામાં ધર્મસાધના વધારે થાય ને ? પછી જીવન જ ઈચ્છે ?

ઉ.- પહેલાં એ વિચારો કે જીવન એ આપણી ઈચ્છાનુસાર વર્તે એમ છે ? બીજું એ જુઓ કે ત્યાં જીવનનો મોહ છે કે આરાધનાનો પ્રેમ ? કે મૃત્યુનો ડર છે ? યાદ રહે કે ઉચ્ચ ધર્મારાધકને જીવનનો લેશ માત્ર મોહ નથી, તેમ મૃત્યુનો લેશ પણ ભય નથી. ધર્મસાધનાનો રંગ છે. તે સાધના તો પંડિતમરણમાં કાંઈ ઓછી નથી દેખાતી. સાધનાનો આધાર એકલા વર્ષો ઉપર નથી. કેટલીકવાર સંયોગ-પરિસ્થિતિ અમુક પ્રકારના ઊભા થઈ ગયા, તો એમાં ઉચ્ચ સમભાવ સાથે ચિત્તની સમાધિથી અલ્પકાળમાયે ગજબ સાધના બની જાય છે. પછી એ ઉપસર્ગના અને યાવત્ મૃત્યુના પ્રસંગે હોય, તોય સાધકને ખેદ શાનો ? સંતોષ, મહાસંતોષ હોય.

જિનવચનનું મહત્ત્વ :

આ બધું જિનવચનરૂપી રસાયન મળ્યાના પ્રતાપે છે એ ખૂબ યાદ રાખવા જેવું છે. જગતમાં જિનવચનની બલિહારી છે કે,

(૧) જ્યાં ધર્મના નામે અધર્મ નથી, પાપ નથી, ભોગવિલાસના ચેક વટાવવાના નથી, અજ્ઞાન દશા નથી. અસર્વજ્ઞ અને અવીતરાગના વચનમાં આ પંચાતીઓ છે. ત્યારે એમ થાય છે કે,

(૨) ‘અહો ! જગત ઉપર જિનવચન ન હોત તો જગતનું શું થાત !’

(૩) સંસારની દુર્ગતિઓ અને યાવત્ સંસાર પણ હવે ઉપાડવો ન પડે એવું કરી આપનાર જિનવચન છે.

(૪) આ જીવ ચૌદ રાજલોકમાં બધે ભટકી આવ્યો, બહુ અનુભવી આવ્યો, છતાં કશું નહિ જાણતા એવાને બધું જણાવનાર જિનવચન છે. એટલું જ નહિ પણ,

(૫) એ ભ્રમણ કેમ છે, જીવ-અજીવાદિનું સ્વરૂપ શું છે, ભ્રમણતા અને મોક્ષના કારણો તથા પ્રક્રિયા શી છે, ઈત્યાદિનો પ્રકાશ કરનાર જિનવચનરૂપી દીવો છે, સૂર્ય છે.

જિનવચનની દુર્લભતા :

જિનવચન પામવું બહુ દુર્લભ છે. આજે જગતમાં જોઈએ છીએ ને કે જિનવચન કેટલાને મળ્યું છે ? જૈનકુળમાં જન્મથી જિનવચન મળેલાને જિનવચનની દુર્લભતા કે મહત્તા ન સમજાય એ એની ભારે કમનસીબી છે. એમાં એ પછી કેટલાય દીર્ઘકાળ માટે જિનવચન હારી જાય છે. બધું મળવું સહેલું છે, દેવલોકના દિવ્ય ઠાઠ પણ મળવા સહેલા ! થોડુંક અજ્ઞાન કષ્ટ કરો, ને દેવલોક મળે. પણ જિનવચન મળવું અતિ અતિ દોહિલું. એ મળવું સહેલું હોત તો જગતમાંથી ઘણાનો ઉદ્ધાર થઈ ગયો હોત. માત્ર વર્તમાન કાળ નહિ, પણ અનંતાનંત કાળનો હિસાબ જોવામાં આવે તોય બીજા જીવો કરતાં જિનવચન પામેલા જીવો ઓછા મળવાના. એની સંખ્યા બહુ નાની. એવી બહુ નાની સંખ્યાવાળા ભાગ્યશાળીમાં આપણો નંબર લાગી ગયો છે. હજી તો જગતમાં અનંતાનંત જીવો એવા પડ્યા છે કે જેને આજ સુધીના કુલ જંગી અનંતા ભૂતકાળમાં જિનવચન મળ્યું નથી. અને હજી અનંતા ભવિષ્યકાળમાં મળવાનું નથી. ત્યારે આપણને અહીં તે મળી ગયું છે. કેવુંક મહદ્ ભાગ્ય !

જિનવચનથી શું ? :

હવે એવા દુર્લભ જિનવચનનો ઉપયોગ શો ? એ વિચારી યોગ્ય કરવાનું છે. જિનવચનનો મોટો ઉપયોગ ભવરોગ, સંસારરોગ કાઢવામાં છે કે જેથી મૂળ ભવરોગ ઉપર જીવને નીપજતી અનેકાનેક નાની મોટી વિટંબણા, પરાધીનતા, નાલેશી, વગેરેનો અંત આવે. સંસાર છે ત્યાં સુધી આ બધું રહેવાનું. માણસ ફરિયાદ કરે કે ‘એમ તો છોકરાને સારી રીતે ઉછેર્યો હતો; પણ એ હવે હરામી પાક્યો, ને અમને વિટંબણા દે છે;’ પણ આ ફરિયાદ કરવા પૂર્વે ખરી રીતે એણે સમજવું જોઈએ કે વિટંબણા મૂળ સંસારને લીધે છે. સંસાર જ એવો છે કે એમાં સ્નેહી વૈરી થાય, સેવા કર્યાના બદલામાં ખાસડા મળે, આશાના ભુક્કા થાય. માટે હવે તો

ડહાપણ એ જોઈએ કે આવા મૂળભૂત સંસારરોગને કાઢનારું મહાસમર્થ જિનવચન મળ્યા પછી એજ કામ કરું. જિનવચન સંસારરોગને એ હિસાબે દૂર કરી આપે છે કે એ સંસારના કારણભૂત મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, યોગ અને પ્રમાદને હટાવવાના કીમિયા બતાવે છે; ઉપાય દર્શાવે છે; એ ઉપાય સાધવાનું બળ આપે છે, સાધેલાના દૃષ્ટાન્તો દર્શાવે છે. જીવનની પ્રત્યેક પળ વીતે, ને એને જિનવચનની કોઈને કોઈ આરાધનાથી અંકિત કેમ કરતો જાઉં, એ તમન્ના જોઈએ, એ પ્રયત્ન જોઈએ; પછી જીવન પણ ઉચ્ચ બને; અને મરણ મનગમતું મળે. માટે જ મહાત્માને મરણ પણ ઉત્સવરૂપ છે.

મૃત્યુ નાગ :

સિંહરાજા પુત્રને કહે છે “ત્યારે મૃત્યુની બીક રાખ્યે થોડું જ એનાથી બચાય છે ? મૃત્યુ તો કાળા નાગ બચ્યા જેવું છે. સતત સરી આવતા રોગો એના ચળકાટનાં કિરણો છે; અને અનેકાનેક આપદાઓ અને સંકટો એ એની લાંબી દાઢનાં ઝેર છે. એવો એ નાગ પાછો વિશ્વવિહારી છે. પછી જીવ ક્યાં ભાગીને એનાથી બચી શકવાનો હતો ? મૃત્યુ આવીને જીવને પકડવા પૂર્વે જ જાણે કોઈ રોગોરૂપી કિરણો ફેંકે છે; અને અનેક આપત્તિઓરૂપી ઝેર ફૂંકે છે. આ રોગ-કિરણોનો વિસ્તાર અને સંકટ વિષના વિકાર જીવ પર આગળથી જ સામ્રાજ્ય જમાવી દે પછી મૃત્યુને એકી કલમે જીવને ખતમ કરી દેવામાં શી વાર ? શી મહેનત ? દુનિયાના કોઈ પણ ખૂણામાં જીવ સંતાઈ જાય, મરણ ત્યાં પહોંચી શકે છે. આવા જીવની સટોસટ લાગી ગયેલા મૃત્યુના આગમન વખતે શોક શો ?”

મૃત્યુ હાથી :

સિંહરાજા કુમારને કહે છે ‘મહાનુભાવ !’ જો કે મરણ એક જબરા હાથી જેવું છે. એની આગળ સંસારી જીવ એક તુચ્છ પ્રાણી છે. તેથી જ એણે મૃત્યુ સામે લડવું, અથવા મૃત્યુથી છૂટવા દૂર ભાગી જવું, કે મૃત્યુથી ગભરાયા ફફડવું, એ જરાય સફલ થાય એવું નથી; શોભાદાયી નથી. ખૂબી તો એ છે કે એ મૃત્યુરૂપી હાથીની જીવને પકડવાની સૂંઢ દેખાતી નથી કે જેથી એ સૂંઢથી આપણે દૂર રહીએ. છતાં અદૃશ્યપણે જીવને એ એવી દઢતાથી, મજબૂતાઈથી પકડે છે કે જીવ કંગાલ એમાંથી શું છૂટી શકે ? જેની સામે યુદ્ધ, પલાયન, કે ગભરામણ, કાંઈ જ ન ચાલી શકે, કાંઈ જ કારગત થઈ ન શકે, એવા મૃત્યુને ઓળખી લીધા પછી, એની પરાધીનતાનો વિચાર કરવાને બદલે એ મૃત્યુ પછીની સારી સ્થિતિનોજ વિચાર કરવો ડહાપણભર્યો અને સુખદાયી છે. જીવનને સુકૃતોથી અજવાળી દેનાર ભવ્ય જીવ ભાવી સારી સ્થિતિને રજિસ્ટર્ડ કરી દે છે, નક્કી કરી દે છે. મૃત્યુ એ સારી

સ્થિતિમાં દાખલ થવા માટેનો ખુલ્લો દરવાજો છે. એ દરવાજો ખુલ્લો શોક શું કામ થાય ભાઈ ?”

મરણ એ ખેડૂત :

મહાત્મા સિંહરાજા પુત્રને કહે છે “બાકી ભાગ્યવાન ! જગતમાં જરા નજર નાખ કે ખેતરમાં યોગ્ય સમયે પાક તૈયાર થતાં પાકી ઉઠેલા હજારો છોડવાઓની કેવી કરુણ દશા ! ખેડૂત અને એનું કુટુંબ તીક્ષ્ણ દાતરડાં લઈને નીકળી પડે છે અને છોડવાઓને ખયોખય લણી નાખે છે ! હવે ત્યાં કોઈ બહુ સારો પણ છોડવો હાયવોય કરવા લાગે, કે બચવા ફાંફા મારે, એ કેટલું બધું ફુજલ ? એણે તો નિરાતે સમજી રાખવાનું કે ‘જે બધાનું એ આપણું.’ એવી રીતે જમરાજ પણ ખેડૂત જેવો છે. ‘જે જન્મ્યા તેમને લણી લ્યો.’ આ એનો અનંતકાળથી ચાલ્યો આવતો ધંધો છે. માટે જ ઈન્દ્ર સરખાને પણ એની આગળ હાથ જોડવા પડે. જન્મવું છે અને મરવું નથી એ વાત અનંતકાળમાં નથી બની, નથી બનવાની. પછી શાશ્વત નિયમ મુજબ મૃત્યુ આવે એમાં ડર શો ? આનાકાની શી ? કે એનાથી બચવાના ફાંફા શા ? મૃત્યુની સામે તો ભારે નિડરતા જોઈએ; કે જેથી એનો ભય ન હોવાથી કોઈ પણ શક્ય ધર્મસાધના કરવામાં સંકોચ ન રહે, કમી ન રખાય. તેમ એના અચાનક આગમન વખતે પણ આત્મા પરમાત્માના અને આત્મસ્વરૂપના ચિંતનમાં સ્થિરપણે મસ્ત રહી શકે.”

મૃત્યુ પાશ :

જે દેવતાઓને વિષે ઘડપણ, ઘસારો કે રોગવ્યાધિનું બિલકુલ નામ-નિશાન નથી, એવા દેવો ઉપર પણ જો મોતના ફાંસા સ્વચ્છન્દપણે વિચરે છે તો પછી વ્યાધિઓ, વૃદ્ધાવસ્થા, રોગ, શોક, વગેરે ઉપદ્રવોથી નિરંતર પીડાતા માનવીઓને વિષે તો એ મૃત્યુપાશના પ્રચારનું પૂછવું જ શું ? વ્યાધિઓ વગેરેથી દબાયેલો તો અડધો મર્યા જેવો થઈ ગયો; ત્યાં જમરાજને પોતાની લીલા અજમાવતાં શી વાર ? એ તો એક પલકવાર પણ જીવ જે જીવી શકે છે, એમાં કાંઈ માણસની શાબાશી નથી; કાંઈ માણસનો મૃત્યુ પર થોડોય પ્રભાવ નથી; એમાં તો મૃત્યુનો જ પ્રમાદ છે; કે એ આવવામાં જરા વિલંબ કરે છે. નહિતર ખખડખજ મજબૂત કાયાવાળા દેવતાઓને પણ ફાંસવા સમર્થ એવા બળવાન મૃત્યુને રોગ-શોકાદિથી જર્જરિત માયકાંગલા માનવને ફાંસતા શી વાર ?

કૃષ્ણ બધા ભય ટાળવા સમર્થ ? :

થાવચ્યાકુમારની એકેક પત્નીને આપેલું એકેક કોડનું ધન; એવી બત્રીસ એની પત્નીઓ. ત્યારે થાવચ્યાકુમારની પોતાની પાસે વળી બીજું ધન કેટલું ?

એવા થાવચ્યાકુમારને પણ જ્યાં ભગવાન નેમિનાથસ્વામીએ મૃત્યુનો ધર્મ સમજાવી દીધો અને સ્વાત્મરક્ષણ કરવાની ભવ્ય પ્રેરણા આપી દીધી કે ઉઠ્યા એ સંસારમાંથી; ને ચારિત્રની તૈયારીવાળા બની ગયા. કૃષ્ણ વાસુદેવ એમના પર ઓવારી જાય છે, એમના ઘેર પોતે આવે છે; અને એમને કહે છે,

“તું શા માટે સંસાર ત્યજે છે ? તારી પાસે વૈભવ-વિલાસની સામગ્રીનો પાર નથી. હા, તને જો કોઈના પરાભવનો ભય હોય તો હું, લાવ, ઢંઢેરો પીટાવી દઉં કે ‘એકમાત્ર પવનને છોડીને જો કોઈએ પણ થાવચ્યાકુમાર પર આંગળીય ચિંધી છે તો વાસુદેવ એની ખબર લઈ નાખશે’ તારા માથે વહેતા પવન ઉપર મારું ચાલે એવું નથી. બાકી તને કોઈનો ય ભય રહેવા ન દઉં.” થાવચ્યાકુમારે જવાબ શો દીધો, જાણો છો ? આ-

“હા, હા, મહારાજા ! તો તો મારે દીક્ષા લેવાની જરૂર ન રહે, જો આપ એમ બધા ભય નહિ, માત્ર એક મૃત્યુનો ભય, મૃત્યુનો હલ્લો મારા માથેથી ટાળી દેતા હો.”

વૈદના દૃષ્ટાન્તે મૃત્યુ પર દ્વેષ ન કરો :- કૃષ્ણે હાથ જોડ્યા; કહ્યું “જા ભાઈ ! જા, મારા મૃત્યુને જ અટકાવવા હું સમર્થ નથી, ત્યાં તારા મૃત્યુનો ભય ટાળી શકવાની શી વાત ?”

જન્મ્યાની બીજી મિનિટે મૃત્યુને આવવું હોય તો આવી શકે છે. એટલે તો થાવચ્યાપુત્રને તરત જ ચારિત્ર જીવનમાં પેસી જવાની તાલાવેલી જાગી છે. ધીર પુરુષો આંખ સામે એવા મૃત્યુને જોતાં ઝટ આત્મહિતની સાધનામાં લીન બની જાય છે. સાવધાની એ જોઈએ, કે જે ધર્મ હાથમાં આવે એને સાધી લ્યો; કારણ કે મૃત્યુના પ્રમાદે જીવી શકીએ છીએ. સારું છે, મૃત્યુ વિષયસુખોની અને વૈભવ-સમૃદ્ધિની અંતે અસારતા સૂચવે છે, પોકળતા પૂરવાર કરે છે ! તેથી જ માણસ ધર્મને શરણે જાય છે. એવા મૃત્યુ પર દ્વેષ શા માટે ? જે વૈદની કડવી દવાઓ અને લાંબી કષ્ટમય ચિકિત્સાવિધિ એમ સૂચવે છે કે ‘સીધા ચાલજો, કુપથ્ય સેવતા નહિ; નહિતર મારા પરવશ પડવું પડશે;’ અને એમ કહીને કુપથ્યથી દૂર રાખી આરોગ્યના નિયમો બરાબર પળાવે છે, એવા વૈદ, અને એના ઔષધચિકિત્સા ઉપર શું દ્વેષ કરાય છે ? તો પછી મૃત્યુ પર દ્વેષ શા માટે ? મૃત્યુ જાણે કહે છે ‘પાપકુપથ્ય સેવતા નહિ. ધર્મના નિયમો મુજબ ચાલજો. નહિતર હું એકી કલમે તમારા બધા ચાળા ભૂલાવી દેવાનો છું.’ ત્યારે પૂછોને,

પ્ર.- પણ દવા કરતાં મૃત્યુમાં ફેર છે. ત્યાં તો આરોગ્યના નિયમ સાચવીએ તો કડવી દવાને પરવશ નથી પડવું પડતું. ત્યારે અહીં તો ગમે તેટલો ધર્મ કરો

પાપકુપથ્ય ન સેવો તોય મૃત્યુ તો પાછું આવે જ છે. એ થોડું અટકે છે ?

ઉ.- ખરી વાત. પરંતુ એટલું સમજી લેજો કે એ મૃત્યુ જુદું. મૃત્યુ મૃત્યુમાં ફરક છે. ધર્મજીવન પછીનું મૃત્યુ તો નીચી પાયરીમાંથી ઊંચી પાયરીમાં મૂકનારો ટ્રાન્સફર-ઓર્ડર છે. જેમ સારી નોકરી બજાવ્યાથી સરકારી હુકમ આવે કે તમારી સ્મોલકોઝ કોર્ટના જજમાંથી હાઈકોર્ટના જજ તરીકે બદલી કરવામાં આવે છે, તો શું એ બદલી હુકમ ઉપર દ્વેષ થાય ? ના. તો બસ એજ રીતે મૃત્યુ ઊંચી સ્થિતિએ બદલી કરી આપે છે. એ તો ઊલટું સારું કહેવાય. એના પર દ્વેષ શો ? એથી ડરવાનું શું ?

મહાત્મા સિંહરાજા બહુ પ્રેમથી કહે છે,

કુળને કલંક ન લગાડ :- “જો ભાઈ ! અવશ્યંભાવી મૃત્યુને સુકૃતોથીજ સુધારી શકાય એમ છે. તો પછી તું અધીરા માણસોથી અવલંબાતા અપયશને અવકાશ ન આપ. મારી નાખવાની અપયશકારી કરણી એ સુકૃત નથી. એથી આત્માને મૃત્યુ નથી તો એકદમ અટકતું કે નથી તો સુધરતું. ત્યારે બીજી એ પણ વસ્તુ છે કે માણસ કોઈને મારી નાખવાનો અપયશ ન લે, તોય સામો કાંઈ અમર બની શકતો નથી. મૃત્યુની દાઢથી ચટાચેલાને ઈન્દ્ર પણ બચાવી શકતો નથી; મૃત્યુદાઢ તરફ આકર્ષાયેલાને પાછો વાળવા માટે મોટો સુરેન્દ્ર પણ સમર્થ નથી. એટલે આપણને એમ લાગતું હોય કે સામો માણસ જીવતો ન રહેવો જોઈએ, તો સમજી રાખ કે આમેય એ કાયમ જીવતો નથી જ રહી શકવાનો. પછી આપણે મારવાની ઉતાવળ શા માટે કરવી ? મારવાનું કલંકિત કાર્ય શા સારું કરવું ?”

સિંહરાજર્ષિ કહે છે ‘જો, મેં તો યાવજજીવનું અનશન એટલે આહારત્યાગ કરીને મૃત્યુ સ્વીકારી લીધું છે. હું હવે મર્યા જેવો થઈ ગયો છું. પણ તું મને મરેલાને મારવા માત્રથી હે વત્સ ! નિજકુળને કલંકિત શા માટે કરે ? મૃત્યુની મારે નવાઈ નથી; લાંબો વિલંબ નથી; પણ તું કુળને કલંક લગાડશે. તું જ કહે પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ત્યજેલા આહારને હું કેવી રીતે લઉં ?”

રાજાની અમરવાણીમાં શું શું ? :

ગૃહસ્થવેશમાં રહેલા સિંહરાજાની આ અમર વાણી છે. એ ખૂબ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે, વારંવાર વિચારવા જેવી છે. એમાં (૧) મૃત્યુતત્ત્વનું મહાજ્ઞાન ભરેલું છે. (૨) અવસરે વનવગડે ચકવર્તી છ ખંડ ગુમાવવાનું પણ દુઃખ સહશે, પણ જે મૃત્યુના દુઃખને બનશે તો દૂર રાખશે; એવા મહાન દુઃખદ મૃત્યુ પ્રત્યે પણ અત્યંત નીડર કેમ બનાય, એની ભવ્ય પ્રેરણા આ મહાત્માની વાણીમાં છે ! (૩) માણસ, ધારે તો ગૃહસ્થપણે પણ કેટલી બધી ઊંચી તાત્વિક વિચારસરણી, અને

સાત્ત્વિક વલણ સુધી પહોંચી શકે છે ! એનો આમાં ખ્યાલ આવે છે. વળી રાજાના ઉપદેશમાં માત્ર મૃત્યુ સામે નીડરતાની જ પ્રેરણા નથી, પરંતુ (૪) એ પૂર્વે સુકૃતો આચરી લેવાનો એ મહાન કર્તવ્યનાદ છે. જિનવચનની લગની, પાપમળનો નાશ, બાહ્ય-આભ્યન્તર તપની સાધના, વગેરેથી જીવનને ધન્ય બનાવવાની પણ મહાન પ્રેરણા એમાં છે. રાજાએ ગુણસેન પછીના માત્ર આ બીજા જ ભવમાં માનસ કેવું મહાન વિચારક બનાવી દીધું ! મન પરજ આધાર છે ને ? મન વિચાર કરે કે ‘હાય ! છોકરો ઊંધો પાક્યો ? બતાવી દઉં એ હરામીને ! હાય મારે મરવાનું !’...આમ કાયર વિચારમાં ચઢે તો બધું ઊંધું ! પણ ના, આ તો પહેલેથી વિચારણા જ સીધી પછી શું અવળું થાય ? સાવધાની જોઈએ; ઉચ્ચ માનવકક્ષાના મૂલ્યાંકન જોઈએ. ઘઉંને કેળવીને ઘેબર બનાવાય છે, એમ પોતાના આત્માને કેળવીને મહાત્મા બનાવી શકાય છે. કેળવણીમાં પહેલા નંબરે મનને તત્ત્વવિચાર અને સત્ત્વ વલણ વળગાડી દેવા જોઈએ.

આનંદ તલવાર મારે છે :

મહાત્મા સિંહરાજાના બોલ તો તત્ત્વ નીતરતા છે, સાથેજ મહા વીરતાભર્યા, અને પુત્ર પરના વાત્સલ્યથી છલકાતા છે. છતાં પૂર્વના નિદાનને લઈ આવેલા આનંદુમારને એની જાણે ઊલટી ઊંધી અસર થાય છે. તે ક્રોધાગ્નિથી લાલચોળ આંખોવાળો બની કહે છે, ‘હજીય કેમ બોલો છો ?’ એમ કહેતોક કઠોર તલવારનો ઘા પિતાના મસ્તક પર લગાવી દે છે ! એજ વખતે તત્ત્વના જ્ઞાતા સિંહરાજા ‘નમો જિણાણ’ ‘જિનને નમું છું’ ચિંતવે છે ! સાથે જ પોતાને એ ઘા લાગવામાં પણ પોતાનાજ પૂર્વકૃત કર્મનો દોષ છે એમ વિશુદ્ધ ભાવથી વિચારે છે ! કેવી અદ્ભુત સમાધિ ! ધન્ય જીવન !

સમાધિના બે મહાસાધન :

એક જિન નમન; બીજું સ્વકર્મસ્મરણ. એમાં જિનનમન માટે ‘નમો જિણાણ’ પદ આ પદના પાંચ અક્ષરમાં તો મિથ્યાત્વાદિ પાંચ બંધનોથી છૂટી પંચમ જ્ઞાન અને પંચમી ગતિ સાધવાની ચાવી છે. જગતમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવનું નામ-સ્વરૂપ, જીવન, ચારિત્ર વગેરે બધું પરમ પવિત્ર છે. એનું આલંબન શ્રેષ્ઠ આલંબન છે. એમાં ‘નમો જિણાણ’ એમ ખાલી નમસ્કાર કે જિનનામનું ઉચ્ચારણ પણ જીવને જિન બનાવવા સમર્થ નીવડે છે. દિનભર ‘નમો જિણાણ’ની રટણ થઈ જવી જોઈએ. કરો છો ને ? અરે ! માત્ર મંદિરમાં પણ, શું પાષાણના કે શું ધાતુના, દરેક દરેક જિનબિંબના મુખારવિંદ જુદા જુદા જોતાં ‘નમો જિણાણ,’ ‘નમો જિણાણ’ બોલતા જાઓ છો ને ? ના ? ત્યારે દેરાસરે બહુ ભગવાન શા સારુ રાખ્યા છે ? તમારે

એ બધા સાથે શો સંબંધ ? તમારે એમની સાથે કાંઈ લાગેવળગે છે ખરું કે નહિ ? ધન્ય તમારો અવતાર ! ધન્ય તમારી આંખો ! આપણે તો હાલતાં ચાલતાં ‘નમો જિજ્ઞાણં’ની રટણા ઊભી કરવી છે. ‘જિનવર નામે મંગળિ કોડ’ શ્રદ્ધા છે ? શી ? કરોડો મંગળ એક માત્ર જિન નામથી નીપજે. ગભરાતા નહિ કે ‘ત્યારે તો બીજું બધું નકામું, માટે મૂકી દેવું પડે !’ આ મૂકવાની વાત નથી, પણ બધા ઝેરને વારંવારના જિનનામ રૂપી અમૃતથી-‘નમો જિજ્ઞાણં’ના અમૃતથી-સીંચી દેવાની વાત છે. કન્યાના સારા મુરતિયા સાથે વિવાહ થયાથી માંડીને કન્યાને પતિના સ્મરણની રઠ લાગે છે ! વારંવાર પતિનું શરણ અદ્ભુત મીઠાશથી યાદ કરે છે ! જિનના સ્મરણની, ને જિનને નમસ્કારની એવી રઠ લગાડી દેવી જોઈએ. માનવદેહે કંઈક પણ તત્ત્વ જાણ્યા સમજ્યાની પહેલી નિશાની, પહેલું કર્તવ્ય આ, કે જિનને નમો, જિનને સ્મરો.

સ્વકર્મસ્મરણ :

સિંહરાજર્ષિના માથે પુત્ર તલવારનો ઘા ઝીકતા રાજર્ષિ પૂર્ણ શાંતિથી ‘નમો જિજ્ઞાણં’ સ્મરે છે; જિનને નમે છે. સાથે વિચારે છે કે “આ પીડા આવવામાં મારા જ પૂર્વ કર્મનો દોષ છે. કેમકે આ જીવને જગતમાં અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ મળવામાં બીજાઓ તો નિમિત્ત માત્ર છે; ખરું કારણ તો પોતાના પૂર્વકૃત કર્મો છે. પોતે પૂર્વે જેવાં કર્મ ઉપાજ્યા હોય તે પ્રમાણે અહીં એનો ફળ-વિપાક આવે છે. બધાં જ સારાં-નરસાં ફળના ઉદય મળવામાં પોતાનાં જ પૂર્વોપાર્જિત કર્મ કારણ છે. તો ખરો દોષ એ કર્મનો અને કર્મ કરનાર પોતાના આત્માનો છે. એમાં બીજાને શો દોષ દેવો ? પોતાના કર્મનો દોષ જોવાથી ૧. સાવધાની રહે છે, ૨. શાંતિ રહે છે, ૩. સારી ભાવના રહે છે. ૪. બીજા પરના ખોટા દ્વેષ-દુર્ધ્વનિ, દીનતા વગેરે કરવા પડતા નથી. કર્મની વિચારણા એટલે તત્ત્વની વિચારણા અને ‘નમો જિજ્ઞાણં’ એટલે અરિહંત શરણ-આ બે સુંદર આલંબન છે.

રાજાનું મૃત્યુ :

રાજાએ ‘નમો જિજ્ઞાણં’નું ધ્યાન ધરી લીધું; અને જૈનશાસનનો અટલ સિદ્ધાંત, “જીવે પોતાના જ કરેલાં કર્મનાં ફળનો વિપાક પામવો રહે છે; યાહે જીવને સારું થાય કે નરસું થાય, પણ મુખ્ય તો કર્મ જ કારણ છે. બાકી તો બધાં નિમિત્ત છે.” આ ભાવનામાં રાજા દઢ થાય છે. ત્યાં પેલો કૂર પાપાત્મા કુમાર ફરીથી ખડ્ગનો ઘા કરીને રાજાને મૃત્યુ પમાડી દે છે ! કલુષિત ચિત્તવાળા અધમપુત્રે નિષ્પાપ ચિત્તવાળા મહાત્મા પિતાનો નાશ કરી દીધો ! બસ, અનંતસંસારના આંધણ આમ જ મૂકાય છે; અનંતા દુઃખનાં રાંધણા આમ જ તૈયાર થાય છે.

કુમારે રાજાને મારી નાખ્યો પણ એમાં રાજાનું શું બગડ્યું ? રાજાએ તો માનવશરીરનો ત્યાગ કરી દિવ્ય શરીર ધારણ કર્યું. ત્રીજા દેવલોકમાં રાજા ચાલી ગયા. આનંદ મરીને ગયો ૧લી નરકમાં.

જીવન તો જીવવાનું જ છે, પણ એક જીવન ચિત્તના ભયંકર સંકલેશમાં, કોઈ દુષ્ટ વિચારણામાં, અને કોઈ અધમ કરણીમાં વીતે છે; ત્યારે બીજું, સુંદર પવિત્ર ચિત્તવૃત્તિમાં, અને ઉત્તમ કાર્યસરણીમાં વીતે છે. મરવાનું પણ એવું જ. એક જીવ મહાસમાધિ અને સ્વાત્મવિચારમાં મરે છે. તો બીજો ઘોર કલેશ અને કૂર વિચારમાં મરે છે. આનંદકુમાર એવી રીતે મર્યો તેથી માત્ર નરકમાં ગયો એટલું જ નહિ, પણ દીર્ઘસંસાર ઉપાર્જન કરનાર બન્યો.

—: સમરાદિત્ય-બીજો ભવ સમાપ્ત :-

સમરાદિત્ય ત્રીજો ભવ શિખી અને જાલિની

સમરાદિત્યકેવળી મહર્ષિના મનુષ્યના નવ ભવમાં ઘણા ઘણા પ્રકારની ઉત્તમ ઉત્તમ સાધનાઓ આપણને જોવા મળે છે. તેમાં મુખ્ય સાધના ક્ષમા-સમતાની. એની સાથેની સાધનામાં સુયોગ્ય માનવતાના અનેક ગુણ, તથા પ્રથમના બે ભવમાં બાહ્યથી જો કે ચારિત્ર ન લઈ શક્યા, ભાવના હોવા છતાં, તૈયારી પૂરી હોવા છતાં, અને નિકટમાં ચારિત્ર લેવાનું હોવા છતાં ચારિત્ર વેશ ન લઈ શક્યા, પણ ચારિત્રની સાધનામય અવસ્થા તો બનાવી દીધી. હવે અહીં ત્રીજા ભવમાં આરાધના કેવી આગળ વધે છે, તે બતાવે છે.

કૌશામ્બનગર :

જંબુદ્વીપમાં પશ્ચિમ મહાવિદેહક્ષેત્રમાં કૌશામ્બ નામનું નગર છે; વિશાળ નગર છે; વસ્તી પણ ઘણી છે. સ્થાન તરીકે એવું સરસ સ્થાન છે કે જ્યાં વ્યાધિ-રોગની પીડાઓ નથી; પરશત્રુના આક્રમણનો ભય નથી; ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિય ભરપૂર હોવાથી સુંદર નગરોમાં નાયક તુલ્ય આ નગર છે. તેવા તે નગરને વિષે સ્ત્રીઓ કેવી હતી ? સરળ સ્વભાવી ! સામાન્ય રીતે સ્ત્રીજાતિ કપટના સ્વભાવવાળી ગણાય. પણ અહીંના ક્ષેત્રની વિશેષતામાં સ્ત્રીવર્ગ સરળ હતો. વળી કુલીનતા મુજબ જે સ્થાને સ્નેહ થયો, તેને સ્થિર રાખનારો અને તેમાં સંતોષ માનનારો હતો. પુણ્યવાન હોવાથી સ્ત્રીઓ કામદેવની રાજધાની સમી રૂપવાન હતી. પૂર્વે આચરેલા ધર્મનું જ ફળ સમાન હતી ! અર્થાત્ જેણે પૂર્વમાં ધર્મની સાધના કરી છે, તેને સ્ત્રી સુયોગ્ય જ મળવી જોઈએ, એવો પુણ્યનો નિયમ. બસ, તેવી સ્ત્રીઓ હતી અહીંની.

ત્યારે એ નગરમાં પુરુષ વર્ગ પણ પ્રિયભાષી, સત્યવક્તા, પ્રથમભાષી અને ધર્મરક્ત હતો. એમનું હૃદય ક્રોમળ માટે પ્રિય બોલે, આત્મા ઊંચા માટે સાચું બોલે, મન નમ્ર તેથી સામે મળેલાને પહેલાં પોતે બોલાવે; અને જીવન આખું પાપભીરુ તેથી ધર્મરક્ત બહુ. કેવો સરસ લોક !

ત્યાં અજિતસેન રાજા હતો; પરાક્રમી હતો. અનેક યુદ્ધોમાં અનેક ધમંડી રાજાઓને એણે પરાસ્ત કરેલા; જે હવે ચરણે નમતા હતા. એ રાજાને ઈન્દ્રશર્મા નામે એક મંત્રી હતો. બીજો પણ એને એક બુદ્ધિસાગર નામનો મંત્રી હતો.

ઈન્દ્રશર્મા બ્રાહ્મણ છે; આખા રાજ્યની ચિંતા કરનારો છે; અને રાજાને તે બહુ જ અનન્ય જેવો થઈ ગયો છે.

પુત્ર માતા :-

હવે એ જુઓ કે આપણા ચરિત્રના મુખ્ય પાત્રોનું શું થાય છે. અગ્નિશર્માનો જીવ બીજા મનુષ્ય ભવમાં થયેલો આનંદકુમાર, તેણે નરકમાં એક સાગરોપમનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી કંઈક ન્યૂન એવા ચાર સાગરોપમનો કાળ સંસાર ભમવામાં કાઢ્યો. આંટા વીંટવાની મહેનત થોડી; ઉકેલવાની કેટલી મોટી મહેનત ! આનંદના ભવમાં પોતાના આત્મા પર પાપના આંટા વીંટ્યા, તે ઉકેલવા કેટલો દીર્ઘ સંસાર ભમ્યો ? ત્યાંથી છેલ્લે કંઈક અકામ નિર્જરા કરીને ઈન્દ્રશર્મા મંત્રીની શુભંકરા પત્નીના પેટે પુત્રી તરીકે જન્મ્યો ! નામ જાલિની. અહીં બુદ્ધિસાગર મંત્રીનો પુત્ર હતો બ્રહ્મદત્ત. તેની સાથે આ જાલિનીનાં લગ્ન કરવામાં આવ્યાં. એમાં ભવિતવ્યતા કેવી વિલક્ષણ કે સિંહરાજાનો જીવ દેવલોકમાંથી આવીને આ જાલિનીની કુક્ષિમાં આવ્યો. આ ગોઠવણ કોણે કરી આપી ?

ભવિતવ્યતાની બળવત્તા :-

ભવિતવ્યતા બળવાન કહેવી પડે. ન ઈચ્છીએ એવું પણ જગતમાં અણધાર્યું બની આવે છે ને ? એમાં શું આત્માની સ્વતંત્રતા કહેવાય કે પરતંત્રતા ? એ દૂર હઠાવી શકાય કે વેઠ્યે જ છૂટકો ? તો પછી ફોગટ સંતાપો જે ઢગલાબંધ કરીએ છીએ તે વ્યાજબી છે ? આ એક મંત્ર શીખી રાખો, ‘બળવાન ભાવી (ભવિતવ્યતા) જે સર્જી લાવે એમાં સંતાપ ન કરતાં, વીરતાથી એને નભાવી લેવું.’ કારણ એકજ કે એ ભવિતવ્યતા આપણા કરતાં એવી બળવાન છે કે આપણો કશો સામનો ઊપજવા નહિ દે. પછી શા માટે આનંદપૂર્વક સહી લેવાની, અનુકૂલ તરીકે નભાવી લેવાની શક્તિ ન કેળવવી ? ત્યારે એ વસ્તુ સમજવા જેવી છે કે માણસનાં કેટલાંય દુઃખ પૈસાની ન્યૂનતાના નથી, કે કુટુંબની મનમાની અનુકૂળતા ન હોવાના નથી; પરંતુ દુઃખ ભવિતવ્યતાને ન વધાવી લેવાના છે. ‘મારે તો ભવિતવ્યતા ઘણી સારી છે કે મને આ જગતમાં બીજા અગણિત જીવો કરતાં આટલી બધી અનુકૂળતા તો મળી છે !’ આ વિચાર જોઈએ. ‘ભવિતવ્યતાથી કુદરતમાં અનેક સર્જનની જેમ માઠું, મારા સંયોગોનું પણ એક સર્જન છે. એથી મારા આત્માએ મુંઝાવાનું નથી; ઉદાસીન રહેવાનું છે.’ આ વિચારણા રખાય.’

સંસારની વિચિત્રતા :-

અહીં ખૂબી કેવી થઈ કે પૂર્વે બીજા ભવમાં સમરાદિત્યનો જીવ સિંહરાજા હતો અને દુશ્મનાવટ કરનાર અગ્નિશર્મા એ પુત્ર આનંદ હતો. હવે અહીં એજ

પુત્ર માતા બને છે, એ પિતા એનો પુત્ર બને છે ! કર્મના અચિંત્ય પ્રભાવે સંસારમાં કેવીક વિચિત્રતાઓના નિર્માણ થાય છે ! માટેજ બહુ રાગ કે ઈતરાજી કરવા જેવી નથી. એવા પોકળ સ્નેહ માથે ઊંચકી-ઊંચકીને પરમાત્માને ભૂલવા જેવા નથી.

માતા જાલિનીને સ્વપ્ન :-

જાલિની માતા દુષ્ટ હૃદયવાળી છે, છતાં હવે ગર્ભ રહેવાથી માંડીને જેવો પુત્ર, તેવાં ચિહ્નો ! પુત્ર સમરાદિત્યનો જીવ છે, તેથી દુષ્ટ એવી પણ જાલિનીને સુંદર સ્વપ્ન આવ્યું ! શું ? સુવર્ણમય એક ઘડો પોતાના પેટમાં પેઠો; પણ એને આનંદ ન થયો. તેથી એ ઘડો બહાર નીકળી ગયો; અને ગમે તેમ કરીને ભાંગી ગયો. સ્વપ્ન નવા જીવની પ્રાપ્તિની દૃષ્ટિએ સારું; પણ એ નીકળી જવાની દૃષ્ટિએ ખરાબ ! સ્વપ્ન જોઈને જાલિની જાગી. સ્વપ્ન ઠીક લાગ્યું અને ન લાગ્યું; તેથી હર્ષ-ઉદ્વેગના મિશ્ર રસને અનુભવે છે. જીવ સંસારમાં હાલતાં-ચાલતાં આનંદ અને શોકના હિલોળે ચઢે છે. એણે પતિને આ સ્વપ્ન ન કહ્યું. જેમ જેમ એ ગર્ભ વધવા માંડ્યો, તેમ તેમ એના શરીરને દુઃખ થવા લાગ્યું, એના મનને પીડા થવા માંડી.

સારાનાં પગલે સારું જ થાય ? :-

જુઓ ! સારાના પગલાંથી બધાને સુખશાન્તિ થવી જોઈએ ને ? ના, એવો નિયમ નથી. ચંડકૌશિકના આંગણે ભગવાન મહાવીર પધાર્યા, કહો છે કાંઈ કમીના ? પણ તેથી ચંડકૌશિકને શું ? પગલાં તો સારાનાં થયાં પણ પછી ય પરિણામ સારું આવવું તેમાં સામા જીવના સારાપણાની જરૂર છે. ત્યારે પૂછોને કે પ્ર.- તો પછી સારાના પગલે શું વિશેષતા ? સારાને જ લાભ, તો ખરાબનો બિચારાનો તો ઉદ્ધાર જ નહિ ?

ઉ.- સારાના પગલાંની વિશેષતા એ કે સામાના અલ્પ પણ સારાપણાટ્ટી બીજ ઉપર મહાન સારાપણાનો પાક પાકે છે. થોડા પણ સારાપણાની યોગ્યતા જોઈએ. અત્યંત અયોગ્યને અસર નહિ થાય. ખરાબમાં પણ થોડું સારાપણું હોય તો એનો ઉદ્ધાર થઈ શકે છે. દા.ત. એજ ચંડકૌશિક નાગે ભગવાનના ‘બુજ્જ બુજ્જ, ચંડકૌશિકા’ એવા શબ્દ ઉપર કાન ધરવા પૂરતું સારાપણું રાખ્યું, તો એમાં જાતિસ્મરણ, સમભાવ વગેરે લાભ મળ્યા, ને ઉદ્ધાર થયો. જગતમાં લાભકારી સારા માણસો છે, સંતો છે, આપણે આપણી જાતે થોડા પણ સારાપણાને રાખી લાયકાત કેળવશું, તો એમના થકી મહાન લાભ મેળવી શકીશું. પોતાની લાયકાતનો મોટો પ્રભાવ છે. સંતથી લાભની વાત તો દૂર, પણ સામો દુર્જન હોય ને દુર્જન; તોય આપણે થોડીય લાયકાતના બળ ઉપર એના નિમિત્તેય લાભ પામી જઈએ.

મહર્ષિઓએ ઉપસર્ગ કરનારાના નિમિત્તને પામી કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ લીધો.

ગર્ભને મારવાનો વિચાર ! :

અહીંયાં તો સારો પણ ગર્ભ જેમ વધે છે, તેમ માતા અયોગ્ય હોવાથી એને પોતાને અસ્વસ્થતા લાગે છે ! વિચારે છે કે “કેમ આમ થઈ રહ્યું છે ? જરૂર આ ગર્ભ જ ખરાબ લાગે છે. અત્યારથી જ મારું મન સંતાપમાં જ રહે છે. તો એ જન્મ્યા પછીય શું ય કરશે ? માટે અત્યારથી જ એનાથી છૂટાછેડા લેવા દે.”

રક્ષક એ ભક્ષક :

માતા છે હોં ! માતાની વત્સલતા ઠેઠ ગર્ભ ઉપર પણ ઊભરાય છે. માટે તો ગર્ભ રહ્યો ત્યારથી કેટલીય અગવડો આનંદથી વેઠે છે; યાવત્ ગર્ભ ખાતર એટલો સમય સંસારસુખ જતાં કરે છે. આજે, અલભત, આ કેટલું સચવાય છે એ વિચારણીય છે. માટે જ એવી ભોગભૂખી માતાના ગર્ભમાંથી જન્મેલા બાળક નિઃસત્ત્વ પાકે છે, નિર્માલ્ય જેવા બને છે. ભોગની ભૂખ ભયંકર છે. નવી પ્રજાની દયાય ચિંતવવા દેતી નથી. આ માતા તો વળી પૂર્વનાં વૈર લઈને આવેલી તે ગર્ભને સીધો અહીંથી જ રવાના કરવા ઈચ્છે છે ! જે માતાથી રક્ષણની અપેક્ષા, એજ માતા ભક્ષક બને છે ! રક્ષક ભક્ષક બને એ દુઃખ કોને કહેવું ? તમેય કોઈને કોઈના રક્ષક છો ને ? તો રક્ષકગીરી બરાબર પાળો છો ને ? દુર્ગતિમાંથી બચાવી રાખો છો ને ?

મંત્રીની પુત્રરક્ષણની સાવધાની :

જાલિની તો સીધું મારી નાખવાનું ધારે છે ! કેવીક કૂરતા ! માતા છતાં આમ ? હા, માટે જ સમજો કે ત્યાં કર્મ સિદ્ધાન્ત આગળ આવે છે, માનવદેહે પશુતાનો પાર્ટ ભજવાય છે. જાલિનીએ એમ વિચારી ગર્ભ પાડવાના ધંધા કરવા માંડ્યા. ગર્ભના જીવનો પણ એમાં પાપોદય કામ કરે છે. તેથી ગર્ભપાતકારી ઓસડની પીડા સહવી પડે છે. પણ અહીંયાં જે પાપવૃત્તિ છે માતાની, તે મોટો ભાગ ભજવી રહી છે. ગર્ભને પાડવાના ઈલાજ થવા માંડ્યા, પણ ગર્ભના જીવનું પુણ્ય મોટું છે; તેથી ગર્ભ પડી ગયો નહિ. આ બધું અહીંયાં અંતઃપુરમાં ચાલી રહ્યું હતું, તેની ખબર બ્રહ્મદત્તને પડી ગઈ. હવે આ મંત્રી સાવધાન બને છે, કે આ બચ્ચાનો જન્મ થાય ત્યારે એને જોખમ મોટું છે. ગર્ભમાંથી જ જે માતા એને પાડવાની પેરવીઓ કરવા માંડે છે, તે જન્મતાં શું નહિ કરે ? માટે મંત્રીએ દાસદાસીઓને કહી દીધું, “જો જો, ધ્યાન રાખજો, જ્યારે પુત્રનો જન્મ થાય, ત્યારે એને જરાય નુકશાન થવું ન જોઈએ; તેવી રીતે ખાસ પ્રયત્નશીલ રહેજો. ઊલટું તમારી સ્વામિનીને ખુશ કરી દેવા એનું ચિત્ત ગમે તે રીતે બીજે વાળી દઈ, મને

ખબર આપજો. હું બચ્ચાને સંભાળી લઈશ.” એમ પત્નીની સેવામાં રહેનાર પરિજનોને કહી દીધું.

દોહદ :

અહીં જાલિનીને સારા ગર્ભ મુજબ હવે સારા દોહદ થવા માંડ્યા. દોહદ થાય માતાને; કિન્તુ માતાના સ્વભાવ મુજબ ન થાય, પણ ગર્ભના જીવને અનુસારે થાય છે. એથી અહીં માતાને થયું કે “હું દેવમંદિરોમાં મોટી પૂજાઓ રચાવું, દાન વગેરેથી બધા જીવોને આનંદિત કરી દઉં ! ધર્મમાં રક્ત એવા મહા તપસ્વીજનોની સેવા-પૂજન કરું. કંઈક પરલોક હિતના માર્ગને સાંભળું.” રહસ્ય શું છે આ મનોરથોમાં ? જે જીવ ગર્ભમાં આવ્યો છે, તે જીવ જન્મ્યા પછી આવી આવી શુભ ઈચ્છાઓ કરશે. એ સૂચવે છે કે જીવ પૂર્વજન્મમાંથી સાધના લઈને આવેલો છે. દોહદ પુરાય નહિ, તો શરીર ક્ષીણ થતું જાય. પતિને વાત કરી. પતિ તો ખુશ થઈ ગયો. ‘આવા સુંદર દોહદ !’ દોહદ પૂરા કરાયા. બધા જીવોને આનંદિત કરાયા. આનંદિત કેમ કરાય ? દાન, ભેટણાં, જમણ વગેરે આપે તો ને ? અને એ લેવાની વાતમાં કોણ નાખુશ થાય ? માટે જ વસ્તુપાળે ને તેજપાળે સંઘયાત્રા, મંદિર વગેરે જે ધર્માર્થના કામ કર્યા, તેની સાથે દાનનાં પણ મોટાં કામ કર્યાં. જરાક કોઈ સમાચાર લઈને આવે કે ગુરુમહારાજ અમુક ગામે છે કે સુખશાતામાં છે, અથવા તો જૈનશાસનની પ્રશંસા કરતો કોઈ આવે તો એને હજારોના ધનથી નવરાવી દેતા ! દાનનો મહિમા શું હતો ? એકને દાન દીધું એટલે એ આખા જગતમાં ગેઝેટિંગ કરવાનો. જૈન ધર્મના ઉદાર ચાહકો આ સમજતા હતા. તેથી વાતવાતમાં દાન ખરું. ધર્મની વાહવાહ લોક ક્યારે બોલે ? એને સારી પ્રભાવના કે જોવાનું આપ્યું હોય તો. નહિતર એને શી પડી છે ? એને જોવા-ચાખવાનું કંઈક આપો એટલે તમારા સામે જોશે. આપણે તો જૈનેતરને જૈનધર્મ પ્રત્યે આકર્ષવા છે. એ ઉદારતાથી થશે. અહીં બધા જીવોને આનંદ આપવાનું થયું એટલે, તેમજ ગર્ભ ઉત્તમ છે તેથી મંત્રીપત્ની લોકપ્રિય થઈ ગઈ !

પુત્રજન્મ : રક્ષા :

પ્રસૂતિ સમય આવી ગયો. સુંદર ગ્રહોમાં જાલિનીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો. પણ વાસના કેવી છે ? મારવાની ! વિચારે છે કે ‘આટલા પરિવાર સમક્ષ આ બચ્ચાને કેમ મરાય ?’ પણ અહીં પરિવાર સાવધાન છે. મંત્રીએ પહેલેથી જ જેઓને ખાસ ભલામણ કરી રાખી હતી તેમણે તક સાધી જોઈ લીધું કે “જરૂર આ સ્વામિની ફાંફા મારે છે તો તેનો અભિપ્રાય બચ્ચાને મારી નાખવાનો જ લાગે છે. એમાં બંધુજીવા નામની જાલિનીની બાલસખી કે જેને મંત્રીએ ખાસ સૂચન કરી

રાખેલું; તે જાલિનીને કહે છે “ભટ્ટિની ! જુઓને આ ગર્ભપાપી છે. અને તમે પાસે રાખીને શું કરશો ? તમને તો તે કલેશ અને મજૂરી આપશે. માટે મને તો લાગે છે કે એ બચ્ચાને દૂર ત્યજી દેવું એજ ઠીક છે.” સખીએ વસ્તુ ચાલાકીથી કહી છે. બાકી એને બાળક પ્રત્યે દ્વેષ નથી. કેમકે બાળક પુણ્યવાન છે. સખીના શબ્દથી જાલિનીનું દિલ ખુશ થઈ ગયું ! વિચાર તો બાળકથી છૂટવાનો હતો જ, છતાં જોયું કે ‘જે કામ મારે કરવું છે તે જ આ સખી કહે છે ! એટલે જેવું દિલમાં હતું તેવું જ બરાબર સાંભળતાં પસંદ પડી ગયું. પોતે કષાયને પરવશ હતી જ. હવે તો અસંખ્ય વર્ષ પૂર્વનું વૈર લઈને આવી છે. બાળક પ્રત્યે દ્વેષ છે. એમાં સખીનું વચન ફાવતું લાગે છે. આમ તો સખીઓની લાજે બાળકને, ત્યાંજ તદ્દન મારી શકે એમ નથી. એટલે અડધું-ગમતું વચન ઝીલી લીધું. એણે કહ્યું ‘તું જાણે’ અર્થાત્ “જેમ ઠીક લાગે તેમ કર.” સખીને તો આજ જોઈતું હતું ! બચ્ચાને કપડામાં વીંટી લઈ ત્યાંથી ખસેડવામાં આવ્યું. બ્રહ્મદત્તને જણાવવામાં આવ્યું. મંત્રીએ જુદી વ્યવસ્થા તૈયાર જ રાખેલી. તે મુજબ તે જુદા સ્થાનમાં બાળકને મોકલી આપ્યો. કેવી ખૂબી છે ! પુત્રનો જીવ બહુ ઊંચો છે, તેની સાથેના સંબંધ થવા તે પણ પુણ્યની નિશાની છે. છતાં પૂર્વજન્મની વાસના ભયંકર છે, તેથી આવા ઉત્તમ જીવને પામી ઉત્તમતા પોતાના જીવનમાં ઉતારવાને બદલે એના જ નિમિત્તે અધમતા કેળવે છે ! પુત્ર છે, નિકટનો સંબંધ ગણાય. છતાં સારી નિકટની વસ્તુ પાછળ પણ જો મન બગડે તો પછી દુનિયાની બીજી વસ્તુ પાછળ મન બગડે તેમાં શું મોટી વાત ! એજ સંસારની અસારતા સૂચવે છે. જાલિનીની તેવી અવસ્થા થઈ. પુત્ર ઠેકાણે પડી ગયો એવું જાણી ખુશ થઈ.

સમરાદિત્ય અહીં ત્રીજા ભવમાં શિખીકુમાર :

અહીં ખાનગીમાં પુત્રનું નામ શિખીકુમાર રાખ્યું. લોકોમાં જાહેર થયું કે મંત્રીપત્નીને મરેલું બાળક જન્મ્યું ! એમ કરતાં કેટલોક કાળ ગયો; એટલે કળા અને દેહથી વધ્યો. બ્રહ્મદત્તે તેનું સમયોચિત બધું સાચવ્યું. પછી પોતાના પુત્ર તરીકે તેને દત્તક લીધો. શિખી ઘરમાં આવ્યો. ધીમે ધીમે એને એ વાત જાણવામાં આવી ગઈ કે આ મારાં સાચા માતા-પિતા છે. એ પણ ખબર પડી ગઈ કે મારી આ માતાને સ્વપ્ન કેવું આવેલું, દોહદ કેવા થયેલા ! એ પણ જાણ્યું કે આ ગર્ભથી જ મારી વેરણ હતી. છૂપી વાત ક્યાં સુધી છૂપી રહે ? એક નહિ તો બીજાના મોંઢેથી સાંભળવા મળે. વાત કરવા સાંભળવાનો શોખ ઘણાને. માણસની ઈતેજરી એક એવી ચીજ છે કે પોતાના સંબંધીની વાત કરવા આવે તો તરત જ કાન ઊંચા કરી ટેસથી સાંભળે. પણ જો કંઈક નરસું પોતાના માટે કહે કે તરત જ ઊંચો-નીચો

થાય ! અહીં શિખીકુમાર જુદી વ્યક્તિ છે. એણે સાંભળ્યું ખરું; પછી શું થયું ? એવો દ્વેષ ન થયો કે “આ મારી મા ? ગર્ભમાં હતો ત્યારે મારી નાખવા ઔષધિઓના પ્રયોગ ? જન્મ્યો ત્યારે પણ મારવાની ભુદ્ધિ ?” આવો દ્વેષ ન થયો. પણ વૈરાગ્ય પ્રગટ્યો. એના ચિત્તમાં થયું કે “અહો ! જગતમાં કષાય એ કેવા પાપી છે !” દ્વેષની ભાવના અને વૈરાગ્યની ભાવનામાં ફરક શું ? દ્વેષમાં સામી વ્યક્તિ ખરાબ લાગે છે. વૈરાગ્યની ભાવનામાં દોષો ભયંકર પાપી લાગે છે. અહીં કષાય એ દોષો છે. એ દોષો પર ઈતરાજી થશે તો તો વૈરાગ્ય થશે અને દોષિત વ્યક્તિ પર દયા આવશે. દિકરાના હાથે ભૂલ થઈ, કે નોકરે ભૂલ કરી નાખી; ત્યાં પછી દોષિત પ્રત્યે દયા આવે ને કે “આ કેવી ભૂલ કરી બેઠો ? હા, પણ એ બિચારો શું કરે ? એની જગ્યાએ હું હોઉં તો મારે હાથેય ભૂલ થઈ જાય.” જો વ્યક્તિ પર દ્વેષ હોય તો ? “શું સમજે છે એ ? શું આંધળો હતો કે દેખતો ? ખબર નથી પડતી...” શિખીકુમાર તો યોગ્ય હતો. તે તો વૈરાગ્ય પામી ગયો !

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૮, તા. ૨૯-૧૦-૧૯૫૫

શિખીકુમારની ભવ્ય વિચારણા :-

અહીં માતાને ખબર પડી ગઈ કે ‘આ તો તેજ પુત્ર !’ એથી એ કષાયમાં પડી. હવે ખૂબી જુઓ કે બંનેય આકારે માનવ છતાં, જુદી જુદી સંસ્કાર મૂડીએ જુદાં જુદાં સ્વરૂપ પ્રગટાવે છે. માતા દુશ્મન છે, તેથી દ્વેષ અને ઉદ્વેગનો ધંધો લઈ બેઠી. ખાવા-પીવાનું જીવન સરખું; પણ લાગણીઓનું જીવન જુદું. શિખીકુમાર તો માતાનો કષાય દેખી વધુ વૈરાગ્યમાં ચઢે છે. વિચારે છે કે,

“આ કષાયો પાપી છે. એ સંસારરૂપી વૃક્ષના મૂળમાં પાણી સીંચવાનું કામ કરે છે. તેથી સંસારવૃક્ષને પુષ્ટ કરે છે. કષાય એટલે રાગ અને દ્વેષ; મોહ અને મિથ્યાત્વ, તૃષ્ણા અને પ્રપંચ; એ બધા પર જીવ દુષ્કૃત્યો કરે છે; અને તેના પરિણામે સંસાર અખંડ રહે છે !” આ શાણો શિખીકુમાર વિચારે છે- “માતાએ આવું શાથી કર્યું ? કષાયથી. કષાયો એવા જ છે કે એ જેને વળગે તે બધાની પાસે આવું જ કરાવે. તો તો મોક્ષાર્થીએ ખૂબી સાવધાનીથી અને ચીવટથી કષાયોને દૂર કરી દેવા જોઈએ. સંસારની વૃદ્ધિ કરનારા પાપોની જડ કષાય છે. કષાયમાં પડીએ, કે પાપ કરવાનું મન થાય.” પૈસાનો લોભ લાગ્યો કે બજારમાં જવાનું મન થશે. પછી જૂઠ, અનીતિ વગેરે પાપો આચરવાનું મન થશે. પાપ કોણે કરાવ્યું ? લોભ કષાયે. રાવણ અને દુર્યોધનને મનમાં અભિમાન આવી ગયું તો ખૂનખાર લડાઈનાં

પાપ થયા. પાપ કોણે કરાવ્યું ? અભિમાન કષાયે. સંસારને પુષ્ટ કરનારા પાપોનો જેને ખપ નથી, તેણે કષાયથી દૂર રહેવું જોઈએ. કષાય આવે કે સમજવું કે પાપનો પહેરગીર આવ્યો ! માટે જે મોક્ષાર્થી છે તેણે સંસારનો અંત લાવવો જોઈએ, અને તે માટે પાપોનો પણ અંત લાવવો જોઈએ. કષાયથી પાપ; પાપથી કર્મ, અને કર્મથી સંસાર ઊભો થાય છે. સંસાર ઊભો થયા પછી પૂછવાનું જ શું ? સંસારમાં દુઃખોના મોટા સમુદાય ખડકાયેલા છે; દુઃખોનાં ટોળાં ફરે છે. દુઃખથી જે કંટાળ્યા છે તેણે કષાયોને છોડી દેવા જોઈએ. કહ્યું છે કે જે વીતરાગ છે, જેના રાગદ્વેષ નાશ પામી ગયા છે એને તો ફળ સ્વરૂપ કષાય કરવાનાં ન હોય, એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? પરંતુ જે આત્મા હજી વીતરાગ નથી બન્યો, પણ સત્તામાં રહેલા કષાયોનો નિગ્રહ કરે છે, બહાર પ્રગટવા જ દેતો નથી, એ આત્મા પણ વીતરાગ તુલ્ય છે. આ એક મહત્ત્વની વાત કહી. શું ખૂબી બતાવી ? મહાવીર પરમાત્મા વીતરાગ થઈ સર્વજ્ઞ બની ગયા, તેમને હવે કષાય નથી કરવાના; પણ તે પૂર્વેય ચારિત્રમાં કષાયના નિગ્રહથી વીતરાગ જેવા હતા. વીતરાગની વાણીને અનુસરનારે સાંભળી લીધું કે “આજે તમે વીતરાગ નથી પણ કોંધાદિ કષાયો પર કાબુ તો રાખી શકો. અંદરથી કદાચ એ ઊઠે, પણ ઊઠતાને જ દાબી નાખો, તો તમે સુખી. અમુક વસ્તુ માટે મનને કષાય જાગ્યો, તેમ ખબર પડતાં જ એની ભયાનક કામગીરી સમજી એના પર અંકુશ મૂકવામાં આવે તો તેનું કંઈ લાંબુ ચાલે નહિ. તો પછી દુઃખ પણ જોવાનો અવસર ન આવે. વીતરાગની જેમ કષાયનો નિગ્રહ કરનારને પણ ભવિષ્યમાં દુઃખ નહિ !” કેવું અદ્ભુત આશ્વાસન આપી દીધું ! આ શિખીકુમારની વિચારણા છે. માતાની કુપ્રવૃત્તિ પર આવી સરસ વિચારણા કરે છે ! વિવેક આનું નામ છે કે બીજાના દોષનો વિચાર કરતાં પોતે દોષમાં ન સપડાઈ જાય ! અવિવેક એટલે બીજાના દોષ પર તો સોનેરી શિખામણ આપી દે, પણ એમ કરતાં પોતે પાછો દોષમાં પડતો હોય ! દા.ત. દોષિત પર દ્વેષમાં પડે, જાતના અભિમાનમાં પડે. આ કુમાર શું વિચારે છે ? “કષાયો કેવા પાપી ! વીતરાગ જેમ સુખી, તેમ રાગદ્વેષને કચરનારો પણ સુખી.” રાગદ્વેષ ઊઠે તે દરગુજર; પણ તેને દાબવા કે મ્હાલાવવા, તેનો વિનાશ કરવો કે વિકાસ કરવો તે આપણા હાથમાં છે. જીવને ગુસ્સો ક્યાં સુધી ચઢે ? ખંધકસૂરિને એણે ક્યાં સુધી ચઢાવ્યા ? પાંચસોને તો મોક્ષમાં રવાના કર્યા, પણ પોતે પાલક પરના ગુસ્સામાં નિયાણું કરી દેવલોકમાં ગયા, તો શું કર્યું ? પાલકને જ સજા નહિ, પણ આખા નગરને ! આખા નગરનો નાશ કર્યો ! કોધના જે સંસ્કાર લઈને આવ્યા છીએ, તેમાં હવે વધારો કરવો કે ઘટાડો કરવો તે આપણું કામ છે. પૂર્વના સંસ્કારની લોભવૃત્તિ જાગવાથી મનમાં થાય કે

“આટલા રૂપિયા લઈ આવું !” આ સારું તો લાગે; પણ સાવધાન છે, માટે વિચારે છે કે “જવા દે ને જીવ, ઓછું મળ્યું ઓછું ખાશું. કંઈ નથી જવું !” આ લોભ પર દાબ-કંટ્રોલ મૂક્યો. કોઈ સારી ચીજ આંખ આગળ આવી, મન ખેંચાયું ત્યાં વિચારવાનું કે “દુનિયામાં આ જ ચીજ સારી છે ? અરે, આવા જડ પર મોઢો ! જવા દે આમાં કાંઈ માલ નથી” આ રાગને કચર્યો ! આવી રીતે જે કષાયો પર અંકુશ મૂકે તે પાપકર્મથી બચી જાય છે. વિચારણા કરી શિખીકુમારે દિલમાં શાન્તિ રાખી. બીજી બાજુ માતાને હવે જંપ નથી. એને ‘એમ થાય છે કે આ તો એના બાપે ઘાટ ઘડ્યો હતો !’ એમ કરી બ્રહ્મદત્ત ઉપર પણ એ ગુસ્સે થઈ. ઘરના કામકાજ છોડી દઈ આંખો ચઢી ગયેલી રહેવા લાગી. આ તો મોટા મંત્રીનું ઘર છે, મોટો કારભાર હોય; પણ જાલિનીએ એ બધું મૂકી દીધું. એને પુત્ર શિલારૂપ લાગે છે ! દુશ્મનરૂપ લાગે છે. એને એમ થયું કે આ વાતની ચોખવટ કર્યા વિના નહિ ચાલે. એટલે પતિને કહી દે છે; “જુઓ તમે તે આ શું ધાર્યું છે ? હું કેટલા દિવસથી દુઃખી છું, તેની તમને કંઈ ખબર છે ?” શું ? પતિને ભાન નથી ! પતિને ભાન વિનાના કોણ બનાવે ? એજ તો, પત્ની ! કેમકે એનો પતિ પર હોલ એન્ડ સોલ રાઈટ ! (Whole and sole right) કેમ ખરું ને ? આજની દુનિયા સ્ત્રીઓની દયા ખાય છે; પણ પુરુષની બિચારાની દયા કોણ ખાય ? એ બિચારો દુકાને જાય તો શેઠ તતડાવે; સરકારી ઓફિસે જાય તો ઓફિસર ખખડાવે. પાછું બધાને બાકી રહ્યું તે ઘરનાં રાણી સાહેબ ઊધડા લે !

જાલિની કહે છે “જુઓ, એક મ્યાનમાં બે તલવાર નહિ રહી શકે, તેમ એક ઘરમાં અમે બંને (મા-દિકરો) નહિ રહી શકીએ.”

ધ્યાન રાખજો હોં ! પત્ની હોશિયાર છે; કાઢવો છે દિકરાને, અને પોતાને તો ચોંટી રહેવું છે; પણ સમજીને બોલે છે. કદાચ આમાં મંત્રી કહી દે કે, “જુઓ મારે છોકરાને નથી કાઢવો, તમારે જે કરવું હોય તે કરી લ્યો;” માટે પાછી એ પહેલેથી કહી દે છે-

“હું તમને સાફ કહી દઉં છું કે હવે તમે એને રાખશો તો હું પાણીનું ટીપું પણ લેનાર નથી.”

વાત કેવી રીતે ઉપાડી ? “એને રાખો કે મને.” પણ પછી કહી દીધું, “છોકરાને દૂર ન કરો તો ભૂખી-તરસી હું મરી જાઉં...” દ્વેષનાં નાટક જબરાં છે. દ્વેષીલા જીવને વિકલ્પના પર કોઈ અંકુશ નથી. સુમાર્ગ છોડી ઉન્માર્ગે ચઢનારને કોઈ અટકાવનાર નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં ઉન્માર્ગે, કષાયના માર્ગે કે પાપના માર્ગે ચઢતાં પહેલાં જ વિચાર કરવા જેવો છે કે “સામે સંયોગ ગમે તેવો હોય,

પણ મારે આગળ વધવું તે કેટલું વ્યાજબી છે ? ભલે સામો જ ગુનેગાર હોય, મારો ગુનો ન હોય, પણ મારે ઉન્માર્ગ, કષાય, કે પાપનો રસ્તો લેતાં વિચાર કરવા જેવો છે. એમાં ફસાઈ ગયો તો કોઈ રોકનાર નથી.”

મનુષ્યના જીવનમાં ધર્મના અંકુશવાળું જીવન એટલે આ, કે પાપની કાર્યવાહી કરતાં પહેલાં થોભી જાય. મગજની ભઠ્ઠી ગરમ થઈ ગયા પછી એને ઠંડી કરવી મુશ્કેલ પડશે. માટે પહેલેથી જ અગ્નિ ન સળગવા દેવી.

જાલિનીએ વૈરની ગાંઠ બાંધી છે, એટલે સામો જીવ ઉત્તમ છતાં એની સામે ધોર અધમતા કરે છે ! જગતમાં આ ચાલતું આવ્યું છે. સામાનું પુણ્ય તપતું હોય એટલે વળે કંઈ નહિ ! પણ આ વૈરનું કરેલું નિયાણું ભયંકર અધમતા સર્જે છે ! જાલિની પતિને કહી રહી છે, “જો તમારે એને કાઢવો ન હોય તો મારે એક પાણીનું ટીપું લેવું પણ હરામ છે.” ત્યારે હવે બાપે શું કરવું ? પણ જો જો છોકરો ઉત્તમ અને મહાન લાયકાતને ધરનાર છે. એટલે બાપને મુંઝવણ ન થાય એવું પહેલેથી જ કરી લેશે. પણ એને ખબર શી રીતે પડી ? આ રીતે માતાની વાત શિખીકુમારે સહેજે સાંભળી. ત્યારે જ તેને લાગ્યું કે “ગુણની કદર કરનારા પિતાજીને કેટલી મુંઝવણ ! અને મારો કેવો પાપનો વિપાક કે મારી માતા પણ આ રીતે વર્તે છે ! અને એથી મારા પિતા દુઃખી થાય છે !” જ્યારે નજર શુદ્ધ થાય ત્યારે પોતાની ત્રુટિ દેખાય. નજર મેલી હોય એટલે બીજાની ત્રુટિ જોવાનું મન થાય. પોતાની ત્રુટિ જ્યાં જોવાય ત્યાં કલેશ અને ટંટા શમી જાય; માટે એ નજર શુદ્ધ. બીજાની ત્રુટિ જોવાય ત્યાં કલેશ અને ટંટા ન હોય તો પણ ઊભા થાય; માટે એ દૃષ્ટિ મેલી. આપણે આપણી ભૂલ જોઈએ તો એમાં કાંઈ જગત આપણા પર તૂટી પડતું નથી. એક બે વારના પ્રસંગમાં એ જોશે એટલે બસ. બાકી બીજાની જ ભૂલ જોવી એ હૃદયની મલિનતા છે; એજ કલહ-ટંટાનું મૂળ છે. આ ઉત્તમ શિખીકુમાર પોતાની ત્રુટિ જુએ છે, “મારા પાપનો વિપાક !” આ મહાન જડીબુટ્ટી છે, મહાન મંત્ર છે, દુનિયાના બીજા ત્રીજા ઈલાજો જે દુઃખ દર્દ અને સંતાપ ન મિટાવી શકે એ “આ મારા પાપનો વિપાક” મિટાવી શકે; જે આત્માસન ન આપી શકે, એ આ આપી શકે. બીજાને બદલે પોતાની ભૂલ જોવામાં ઘણા સંતાપ મટે છે.

મહારાણી પદે બિરાજમાન અને ગર્ભવતી અવસ્થામાં, કોઈ પણ સહાય વિના, એકલી અટૂલી સીતાને રામે જંગલમાં મૂકાવી દીધી. શા માટે ? કોઈ અપરાધ હતો ? ના, વિના અપરાધે ! અરે ! અપરાધ કદાચ હોય, તો પણ ગર્ભવતી છે તો રસ્તે જનારને પણ દયા આવી જાય. છતાં અહીં સીતાજીને વિના દોષે જંગલમાં ધકેલ્યા ! સાથે ન તો કોઈ સખી, કે ન તો કોઈ દાસી કે

રખેવાળ ! ખાનપાનની સામગ્રી કે વાહન પણ નથી હોં ! એવી ભયાનક સ્થિતિમાં સીતા શું વિચારે છે ? “આમાં રામનો દોષ નહિ, મારા પૂર્વકર્મનો દોષ છે.” કહો, આમાં ક્યાં રગડો-ઝગડો થાય ? ક્યાં ધાંધલને અવકાશ જ હોય ? સીધો જ હિસાબ સીતાજીએ મૂકી દીધો. “મારા પૂર્વકર્મનો દોષ.”

કેમ પૂર્વકર્મનો દોષ આવ્યો ? પૂર્વે ધર્મ ન કર્યો માટે. તો જગતમાં જૈન ધર્મ એજ સાચું શરણ છે. માણસ બીજી આળપંપાળ કરે તે ખોટી. ધર્મ સિવાયનું બધું કંચન, કુટુંબ બધું જ - કેન્સલ છે ! રદ બાતલ છે ! રંક માણસ મરણ સમયે હિસાબ બતાવે કે ‘હું પાંચ પૈસા એક સાથે કમાયો નથી; ને એક સાથે ભોગવ્યા નથી.’ શ્રીમંત માણસ હિસાબ બતાવે કે “હું પાંચ અબજ એક સાથે કમાયો અને ભોગવ્યા...” આ બંનેને જાણે જમરાજ કહે છે કે “લાવો તમારા ચોપડા.” એમ કરી બંને ચોપડા પર ચોકડા મૂકે છે, ને કહે છે, “જાઓ, બંને સમાન રીતે સળગતી ચેહમાં બળી જાઓ.”

વિનયવિજયજી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કહે છે-

વિનય ! વિધીયતાં રે; શ્રી જિનધર્મ: શરણમ્;

અનુસંધીયતાં રે, શુચિતરચરણસ્મરણમ્ ।

હે વિનય ! તું જિનધર્મનુંજ શરણ કરી લે. મનમાં અતિ પવિત્ર ચારિત્રના સ્મરણનું અનુસંધાન કર. અર્થાત્ હું અને ચારિત્ર બેનો જ સંબંધ સાચો; બાકી સંબંધ ખોટો; આમ વિચાર. કેમ ? એટલા માટે કે હા, કોઈ વજ્રમય મકાનમાં માણસ પેસી જાય, વજ્રની દિવાલો છે. તેથી માને કે ‘હવે હું જોઉં છું કે જમ ક્યાંથી આવે છે ?’ પણ તે ખોટું. જમ એમ નહિ હોડે.

પ્રવિશતિ વજ્રમયે यदि सद्ने, तृणमथ घटयति वद्ने । तदपि न मुञ्चति हत समवर्ती निर्दय-पौरुषनर्ती ॥ જમ ગમે ત્યાંથી પેસી શકે છે. તો મોંમાં તણખલું લઈને જાઓ જમ પાસે, ‘રાજા પણ દુશ્મનને એમ ક્ષમા આપે છે, તો જમ આપણને પણ ક્ષમા આપશે.’ પણ ના, ચાહે જમની સામે તમે છાતી ઊંચી કરો કે એના પગમાં માથું ઝુકાવો, પણ એ જમ જન્મેલા કોઈનેય છોડતો નથી. એ નિર્દયપણે જગતના જીવ માત્ર પર પોતાનું નૃત્ય ચલાવનારો છે. એવી મૃત્યુની જોહુકમી છે, છતાં જગતનાં જે સંયોગો પૂર્વે મળ્યા તેમાં જીવે ફોગટનાં કર્મ બાંધ્યા ! પછી અહીં મોટા કષ્ટ ભોગવવાં પડે તેમાં કોનો વાંક ? “વાંક મારા કર્મનો.” આ રીતની વિચારણા હોય ત્યાં પછી ચિત્તમાં કલેશ ન પેસે, અને ધર્મનું શરણ લીધા પછી ભલેને સામેથી સિંહ આવે, ડરવાની કોઈ જરૂર નથી.

પ્ર.- પણ વર્તમાનમાં દુ:ખી, તે ભવિષ્યમાં સુખી શી રીતે થવાનો ?

ઉ.- એ પ્રશ્ન અજ્ઞાનનો ગણાય. મહાઅજ્ઞાનનો. કેમેકે સામાન્ય અજ્ઞાન ખેડૂત જેવા પણ સમજે છે કે આજે આંબો વાવીએ તો હમણાં તો ખેડતાં ધૂળ જ મળવાની ! પછી છોડવા મળશે, એ તો બે-પાંચ વર્ષે જ્યારે આંબો પાકે ત્યારે કેરીના સ્વાદ મળશે. અજ્ઞાન પણ આ સમજે છે કે વસ્તુના લાભ તે તે કાળે થાય. તે રીતે હમણાં ધર્મનું શરણ લીધું તો તેના યોગ્યકાળે તે જીવને જબરજસ્ત લાભ આપશે. બાકી વર્તમાનમાં ય ધર્મ શરણથી હૃદયમાં પ્રગટેલા બળનો ઓછો લાભ નથી.

શિખીકુમારે નક્કી કર્યું કે “મારે અહીંયાં રહેવું યોગ્ય નથી.” એમ કરી મુંઝાયેલા પિતાની મુંઝામણ અને માતાના સંતાપને ટાળવા એ કોઈને કહ્યા વિના ઘરમાંથી નીકળી ગયો. શેરીમાંથી અને નગરમાંથી રવાના ! પણ એવો પુણ્યશાળી છે કે નગરની બહાર ઉદ્યાનમાં ગયો ત્યાં શ્રી વિજયસિંહ નામે આચાર્ય ભગવંતના દર્શન થયા. પહેલા ભવમાં ‘શ્રી વિજયસેન’ અને બીજા ભવમાં ‘શ્રી ધર્મઘોષ’ નામના આચાર્ય મહારાજે પ્રતિબોધ કર્યો હતો. હવે અહીં જુઓ. જુઓ ત્યારે, સમરાદિત્ય મહર્ષિનો જીવ આચાર્ય મહારાજોને જન્મે જન્મે મેળવીને આત્મપરાવર્તન અને જીવન પલટો કરવાનું ચૂકતા નથી. તમારું કાર્ય એ રીતે ચાલુ છે ને ? ધ્યાન રાખજો, એકદમ ઉતાવળથી હા કહેતા નહિ. અહીં તો પૂર્વના બે ભવમાં આચાર્ય મહારાજના આલંબને સુંદર આત્મપરાવર્તન કરેલાના પ્રતાપે આ ત્રીજા ભવમાં હજી આચાર્ય મહારાજને પામ્યા નથી ત્યાં પણ માતાનું પોતાની સામે પાકું વૈર જોવા છતાં પોતે દ્વેષ નથી કેળવ્યો, પણ તાત્વિક રીતે કષાયોની પ્રબળતા-ભયંકરતા વિચારી છે ! વૈરાગ્ય જગાડ્યો છે ! પોતાના પાપનો વિપાક વિચાર્યો છે ! આવી પણ માતાને કશું પોતાનું જોર બતાવી દેવાનું નહિ, પણ ઊલટું એને કલેશ ન થાય માટે ઘરમાંથી પોતે નીકળી જવાનું મુનાસિબ ધાર્યું ! યોગ્ય ધાર્યું ! માણસ ધારે તો કેટલી બધી ઉચ્ચ કક્ષાએ ચઢી શકે છે ! પવિત્ર અવસ્થા બનાવી શકે છે ! સંતહૃદય સર્જ શકે છે ! ત્યારે તમને શું લાગે છે ? આવી પવિત્ર સંત અવસ્થા એ સુંદર ? કે એનાથી વિપરીત માતાની સામે ઝગડવા કરવાની દશા એ સુંદર ? ભૂલતા નહિ, ઝગડવું એ શેતાની દશા છે. એ અપવિત્ર શયતાની અવસ્થા તો જંગલના વાઘ-વરુને અને યાવત્ જંતુનેય આવડે છે. માટેસ્તો જીવ બિચારા સંસારમાં ભમ્યા કરે છે. માનવભવે તો પવિત્ર સંતહૃદય કેળવવાની જરૂર છે. સંતહૃદય ક્યારે કેળવાય ? આચાર્ય મહારાજના, સંતના, સમાગમ પામીને આત્માના પરાવર્તન કર્યેથી. પછી તે ચાહ્ય પૂર્વભવે કે આ ભવે સમરાદિત્યના જીવે પ્રથમ ગુણસેનના

ભવમાંજ વિજયસેન નામના આચાર્ય ભગવંતના ઉપદેશ અને સમાગમથી એવું ગજબ સુંદર આત્મપરાવર્તન કર્યું છે, કે ત્યાં જ અંતે અગ્નિ ધીખતી ધૂળની વચમાં બળવાનું આવ્યું છતાં મોટા મહાત્મામુનિ જેવી મહાસમતા કેળવી છે. એથીજ પછીના સિંહરાજાના ભવે અવધિજ્ઞાની મહર્ષિનું ચરિત્ર સાંભળીને અદ્ભુત પ્રેરણા મેળવી છે. પાછું ત્યાં એટલું ભવ્ય આત્મપરાવર્તન સર્જ્યું છે કે પોતાની સામે પુત્ર આનંદની દુષ્ટતાને આનંદથી વધાવી છે. અને અહીં ? અહીં તો આચાર્ય મહારાજ મળ્યા પૂર્વે જ માતાની દુષ્ટતા પર સામનો નહિ, વૈરાગ્ય વિચાર્યો છે ! સાધુ પુરુષોના સમાગમને પામીને આપણે આ સાધવાનું છે. ક્રોધની સામે ક્ષમા, દ્વેષની સામે દયા, એવું એવું દાખવતા આવડે ત્યારે સમજાય કે આપણે આત્માનું પરિવર્તન કંઈક પણ સિદ્ધ કરી શક્યા છીએ.

હવે વિજયસિંહ આચાર્ય મહારાજની વિશેષતાઓ અને તે શા કારણે તે જુઓ.

સંયમ શા કારણે :-

શિખીકુમારે આચાર્ય મહારાજને જોયા, તે કેવા કેવા હતા ? એકવિધ સંયમ જે સર્વથા સંયમ, એમાં રક્ત હતા. કારણ કે જીવને ભાવી દુઃખો ઉપરાંત પ્રત્યક્ષમાં પણ અશાંતિ, વ્યાકુળતા વગેરે હોય તો તે અસંયમથી છે. પછી થોડું સંયમ સ્વીકારી બાકી અસંયમ ઊભું રાખે, તો તેટલા અસંયમ પૂરતી પણ અશાંતિ રહે છે. આનો ખૂબ ખૂબ ઊંડો વિચાર કરજો તો બરાબર સમજાશે કે અસંયમથી દુઃખ. ત્યારે દુનિયામાં જુઓ કે માણસને સુખ શાન્તિ મળતી હોય તો શારીરિક કષ્ટ કે બીજી સગવડો જતી કરવી પડે એની પરવા નથી રહેતી. માટે જ આચાર્ય મહારાજે શાન્તિ અર્થે સંયમ લીધું છે. તો પછી પૂછો કે,

પ્ર.- ત્યારે બધા સુખશાન્તિ તો ચાહે છે તો સંયમ કેમ સ્વીકારી લેતા નથી ?

ઉ.- એનું કારણ લોકોનું અજ્ઞાન અને મૂઢતા છે. અજ્ઞાન હોવાથી એ બિચારા સંયમથી મહાસુખશાન્તિ થવાનું સમજતા નથી. મૂઢ હોવાથી અસંયમના ઘરની વાસ્તવિક અશાન્તિને સુખશાન્તિ કલ્પી લે છે. અસ્તુ.

દુધ્યાન કેમ છોડ્યું ? :-

વળી આચાર્ય મહારાજ આર્ત અને રૌદ્ર એવા બે પ્રકારના દુધ્યાનથી મુક્ત હતા; કારણ કે એમાં માનવભવના મહાર્કિમતી મનનો દુરુપયોગ હતો. જેમ દા.ત. મોટા શહેરના કોઈ સારા બજારમાં મોટી પેઢી ખોલીને ત્યાં પાના બાજીનો અડો કે મોજમજાહનું સ્થાન જમાવી તો શકાય; પણ એ એ પેઢીનો દુરુપયોગ છે. એમ આ જૈન માનવ મનથી દુધ્યાન કરવામાં મનનો ભયંકર દુરુપયોગ છે. બહારનાં કાર્ય

તો પ્રારબ્ધ અને બીજા કારણો મુજબ બન્યે જાય છે; પણ મન મફતનું દુધ્યાન સેવી જાતે બગડે છે, અને આત્માને બગાડે છે ! નહિતર ગમે તે પ્રસંગ પર શુભધ્યાનથી મનનો સદુપયોગ કરવામાં કોઈ અટકાવતું નથી; એ કરી શકીએ છીએ.

ત્રણ દંડથી રહિત કેમ ? :-

આચાર્ય મહારાજ ત્રણ દંડ-મન-વચન કાયાના દંડથી રહિત હતા. શાથી ? એમને સજા લેવાની નહોતી. એ સમજતા હતા કે મન, વચન કે કાયાની ખોટી પ્રવૃત્તિથી આત્માને બિચારાને કારમી સજા ભોગવવી પડે છે. એવો એમને દઢ વિશ્વાસ હતો કે ખોટી પ્રવૃત્તિ, પાપ પ્રવૃત્તિ, આત્મહિતને ભૂલીને કરાતી પ્રવૃત્તિ એ અવશ્ય ગુનો છે; અને અવશ્ય એની સજા ભોગવવી પડે છે. સજા ભોગવવાનો જેને મોખ ન હોય તેણે તો ગુના બંધ કરો. આજે અમેરિકામાં એનું સંશોધન ચાલ્યું છે. એવા લેખ બહાર પડ્યા છે કે ‘Every effect has a cause behind it’ દરેક કાર્યની પાછળ કારણ હોય છે. એટલે આજે તમે કાંઈ પ્રતિકૂલતા અનુભવતા હો તો સમજી રાખો કે તમેજ જાતે પૂર્વે કાંઈને કાંઈ અજુગતું વિચાર્યું છે, કે વત્યાં છો. જો કે હજી આ અધૂરું સંશોધન છે; કેમકે જન્મતાં જ બાળકને કોઈ રોગ કે ખામી હોય છે, તેની પાછળ કારણ તરીકે એણે આ જન્મમાં શું અજુગતું કરેલું કે અજુગતું વિચારેલું સમજવું ? છતાં એટલું ચોક્કસ છે કે પોતાના અશુભ વિચાર, વાણી અને વર્તવિ પોતાને સજા આપે છે. આચાર્ય મહારાજ એવા સુજ્ઞ હતા કે તેથી જ મન, વચન, કાયાના દંડથી વિરામ પામ્યા હતા.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૧૯, તા. ૨૧-૧-૧૯૫૬

ચાર કષાયનું મંથન કેમ ? :-

વળી સૂરિજી ભગવંત ચાર કષાયને મથી નાખનારા, કચરી નાખનારા હતા. કેમ ? દુનિયામાં દુશ્મન ગણવા જઈએ તો મોટું ગૌરવ થાય છે. ‘આ મારું આવું ખરાબ કરનારો,’ ને ‘આ મારું આવું બગાડનારો,’ ત્યારે ‘પેલો વળી મને આમ પ્રતિકૂળ વર્તનારો’ એમ ઘણા દુશ્મન માનવા પડે. એના બદલે અંદરના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને દુશ્મન સમજવાથી બહારના કોઈ દુશ્મન નહિ રહે. ત્યારે જરાક નજર કરીએ તો જણાય કે મૂળ આપણને કાંઈ લોભ જાગ્યો, કે અભિમાન કર્યું. રોષ બતાવ્યો કે કપટ કર્યું અથવા આપણે સફાઈથી બોલ્યા તો સામો દુશ્મન ઊભો થયો. આપણા લોભની વસ્તુની આડે આવતો જણાયાથી વિરોધી લાગ્યો. આપણને વસ્તુનો લોભ જ ન થયો હોત તો સામો માણસ દુશ્મન શાનો

લાગત ? બહારના દુશ્મનને સર્જનાર જો કોઈ હોય તો તે આપણા જ અંદરના કષાય દુશ્મનો છે. તેમ એ પણ છે કે કષાયો એ આત્માની સહજ નિર્મલ પ્રકૃતિ નથી, પણ વિકાર છે, બિગાડો છે. ત્યારે જો આપણે આખી દુનિયામાં બિગાડો, નરસું જોવું ખમી શકતા નથી, તો પછી આપણા પોતાના જ આત્માના કષાય વિકારને, કષાયરૂપી નબળી નરસી સ્થિતિને કેમ વેઠી લઈએ છીએ ? આચાર્ય મહારાજને આત્મારૂપી સુવર્ણમાં હવે ભેળસેળ ખપતી નહોતી, એટલે કષાયમળને કચરી દૂર હટાવી દીધો હતો.

ઈન્દ્રિય નિગ્રહ શા માટે ? :-

વળી આચાર્યદેવ પાંચેય ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરનારા હતા. કેમ વારું ? ઈન્દ્રિયોરૂપી ભાડૂતી માણસો આત્મારૂપી શેઠને પોતાનું ઘર ભૂલાવી આડે અવળે ઉતારી દેતા હતા તેથી. જેમ દા.ત. જુગારી મિત્ર પોતાના ભાઈબંધને લલચાવીને જુગારના અડામાં ઉતારી દે છે; એવું ઈન્દ્રિયોનું કામ છે. આત્માએ શુદ્ધ જ્ઞાનાદિમય પોતાના વીતરાગ સ્વરૂપમાં રમવાનું છે. પરંતુ એ પોતાનું ઘર ભૂલીને બાહ્ય રૂપ-રસાદિ વિષયોમાં રમતો એટલે કે રાગદ્વેષાદિ કરતો ફરે છે ! એ કોના યોગે ? કહો, ઈન્દ્રિયોના યોગે. એટલે હવે ડાહ્યો બનેલો આત્મા જાણે ઈન્દ્રિયોને કહે છે, “તમે શેઠ થઈને મને વિષયોના ઈષ્ટ-અનિષ્ટ વિભાગ કરાવી રાગદ્વેષમાં રગડો છો ને ? હવે મારે એવા ભૂલા નથી પડવું. તેથી જ રાત દિ’ તમારા ‘આ ગમતું’ ‘આ અણગમતું,’ ‘હવે પાછું આ ગમતું’ એવા એવા ખેલને મારે ભજવવો નથી. મારી પાસે તત્ત્વની ભરપૂર વિચારણા છે; ક્ષમા, નિર્મળતાદિ સદ્ગુણોરૂપી નિજ ઘરના આંગણામાં રમવાનું છે.” આચાર્ય મહારાજ નિજ ઘર ન ભૂલી જવા માટે ઈન્દ્રિયોના ઊંધે રસ્તે ચઢાવ્યા ચઢતા નહોતા.

અથવા કહો કે ઈન્દ્રિયો નિર્ભેળ શુદ્ધ સ્વરૂપદર્શન કરવાને બદલે ‘આ નરસી વસ્તુ આ વધારે નરસી, આ બહુ ખરાબ; આ સરસ, આ બહુ સરસ વસ્તુ,’ એવાં તોફાન કરે છે; અને એથી આત્માના પુણ્ય ધનને બરબાદ કરાવી પાપનાં દેવાં આત્માના માથે ચઢાવે છે. એ દેવાં પછી અહીં અને પરભવે ચૂકવવા ભારી પડે છે. માટે આચાર્ય મહારાજે એ ઈન્દ્રિયોના તોફાન ઉપર અંકુશ મૂકી દીધો હતો. તેથી એમની ઈન્દ્રિયો હવે શાંત બની જઈ રાગદ્વેષ કરાવતી નહોતી; વિષયાસક્તિ કરાવતી નહોતી.

જીવબંધુ શાથી ? :-

વળી આચાર્ય મહારાજ પૃથ્વીકાય, અપૂકાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય-બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવોના

બંધુ બન્યા છે. એથી એની ઝીણામાં ઝીણી પણ હિંસા નહોતા કરતા; એ લેશ પણ એને ઈજા નહોતા પહોંચાડતા. કારણ કે (૧) જગતના જીવ માત્રનો મુખ્ય ધર્મ છે સુખની ચાહના; અને હિંસામાં એનાથી પ્રતિકૂલ વર્તવાનું થાય છે. તો આપણને પ્રતિકૂલ કોઈ વર્તે તો એ આપણે અન્યાય ગણીએ છીએ, અકર્તવ્ય માનીએ છીએ; ત્યારે આપણો બીજાના તરફ પ્રતિકૂલ વર્તવે ન્યાયી અને કર્તવ્ય કેમ કહેવાય ? વળી (૨) હિંસામાં પોતાના આત્માની પણ વિચારસરણી અને વલણ બગડે છે, અનાદિના કુસંસ્કાર વધે છે, માટે પણ હિંસા ત્યાજ્ય છે; ને અહિંસા જ આદરણીય છે. નથી લાગતું કે સ્વાર્થવશ હિંસા કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યાં હૈયું કઠોર બને છે ? એ કઠોરતા, એ સ્વાર્થમાં ઘસડાવાનું વગેરે જન્મો-જન્મથી ચાલી તો આવે જ છે. અહીં પણ પૂર્વવત્ જીવન યથેચ્છ આરંભ-સમારંભમય ચાલુ રહે, એમાં કોઈ સંકોચ-ઓછાશ ન થાય તો કુસંસ્કાર ઘટવાના ક્યારે ? હવે તો જીવ માત્રની પ્રત્યે બંધુભાવ કેળવવાનો છે. જીવ માત્રના આપણે બંધુ બનવામાં કે જીવ માત્રને આપણા બંધુ ગણવામાં મહાન ઉદારતા કેળવાય છે; હૈયું બહુ જ કોમળ બને છે; તેથી હિંસા વૃત્તિના-આરંભ સમારંભની વૃત્તિના ગાઠ બંધ હૈયા પરથી છૂટી જાય છે. આમ તો જીવને આ દુનિયામાં કાંઈને કાંઈ નવો જૂનો આરંભ કરવામાં કોઈ સંકોચ નથી. નહિવત્ જરૂરિયાતમાં કે વગર જરૂરિયાતે પણ માત્ર મનની મોજમાં ઝટ કોઈ ને કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવા જોઈએ છે. જ્યારે હવે એમ થાય છે કે ઝીણામાં ઝીણા જીવ જંતુ યાવત્ પૃથ્વીકાયાદિ જીવો મારા બંધુ છે, એટલે કંઈ પણ પ્રવૃત્તિ આરંભ-સમારંભ કરતાં પહેલાં એ વિચાર આવે છે, એ જોવાય છે કે આમાં જીવનાશ કેટલો ? કેટલો જીવોનો નાશ થવાની સંભાવના ? એ ન કરું અગર ઓછું કરું તો ચાલે કે નહિ ? આમ હિંસા ઘટે.

સાત ભયોથી મુક્ત કેમ ? :-

આચાર્ય મહારાજ સાત ભયોથી મુકાયેલા હતા. કારણ કે જ્યાં કંઈ પણ પરિગ્રહ કે મમત્વ છે ત્યાં ભય છે. અહીં તો પોતાના શરીર પર પણ મમત્વ નથી ! એટલે કે કર્મ વાંકા થઈને આજે પરિસ્થિતિ એવી ઊભી કરે કે જેથી શરીરને બગડવું છે, નાશ પામવું છે, તો એ બદલનો લેશ માત્ર પણ ઉદ્વેગ-અફસોસી નહિ. ખુશીથી એને જતું કરવાનું ! ધર્મોપગરણ ઉપર પણ મૂર્છા નહિ હોવાથી ‘એ ખોવાઈ જશે તો ? બગડી જશે તો ?’ ઇત્યાદિ કોઈ જ ભય નહિ ! ત્યારે પ્રશ્ન થશે કે,

પ્ર.- પણ પાપનો ભય. પરલોકનો ભય ખરો કે નહિ ?

ઉ.- ના, એ પણ નીચી કક્ષાવાળા જીવને હોય છે કે જ્યાં ધર્મ સમજવા

છતાં પૂર્ણતયા ધર્મજીવન સ્વીકાર્યું નથી; અને તેથી જ પાપો સંપૂર્ણપણે છૂટ્યા નથી. એવા ગૃહસ્થ જીવનમાં તો સહેજે વિચાર આવવો જ જોઈએ કે ‘આ આ પ્રવૃત્તિમાં મને બહુ પાપ નહિ લાગે ને ? મારો પરલોક નહિ બગડે ને ? હું ક્યાં સુધી પાપને વળગી રહીશ ? મારું ભવાંતરમાં શું થશે ?’ આચાર્ય મહારાજ તો સર્વથા પાપથી મુક્ત છે, સંપૂર્ણ જીવન, હવેની દરેક દરેક ક્ષણ-ધર્મમય છે. પછી પાપ લાગવાની કે પરલોક બગડવાની ચિંતા શું કામ થાય ? સુંદર પરલોકની નિશ્ચિન્તતા જીવનની નિષ્પાપતામાંથી જાગે છે; એકાંત પવિત્રતામાંથી જન્મે છે. પાપરહિતને કોઈ ચિંતા નથી, ભય નથી. જીવનમાં પાપ છે, અપવિત્ર આચાર વિચાર છે, ત્યાં ભય છે.

મદ કેમ ન કરવો ? :-

આચાર્ય મહારાજ આઠ મદથી રહિત છે. શું સમજીને ? એ કે મદ કરવો તે બેકાર છે. પૌદ્ગલિક સિદ્ધિઓ પુણ્યના આધારે જ નિપજવાની. જ્યારે આત્મિક સિદ્ધિઓ પુરુષાર્થની પ્રબળતા ઉપર જન્મવાની. દા.ત. સારું ફળ, માનસન્માન, સમૃદ્ધિ, આરોગ્ય વગેરે પૌદ્ગલિક સિદ્ધિઓ તે તે પુણ્યનો ઉદય હોય તો જ મળે. તેમ આત્મિક સિદ્ધિમાં જ્ઞાન, ભક્તિ, દયા, બ્રહ્મચર્ય વગેરે, તેના તેના અવરોધક જ્ઞાનાવરણીય કર્મ તૂટે તો પ્રાપ્ત થાય. તે કર્મો તોડવા માટે ઉદ્યમ કરવો પડે. એટલે પુરુષાર્થ જેટલો જોરદાર તેટલા પ્રમાણમાં એ બાધક કર્મો તૂટવાના; અને ગુણ પ્રગટવાના. હવે જુઓ કે માણસને મદ થાય છે તે કોઈ ને કોઈ પૌદ્ગલિક અગર આત્મિક સિદ્ધિ ઉપર; અર્થાત્ તે પુણ્યોદય કે પુરુષાર્થની ઉપર જ ને ? તો શું પુણ્યોદય કે શું પુરુષાર્થ, બંનેય સ્થિતિમાં અભિમાન કરવું યોગ્ય છે ? ના, ધન બહું મળ્યું, મનને થયું “હું મોટો ધનવાન.” પણ વિચારવું જોઈએ કે “અરે ! તું શાનો ધનવાન ? તારું પુણ્ય ધનવાન ! કેમકે ધનને પુણ્ય કમાયું છે, તું તો માત્ર પુણ્યનો સર્વન્ટ-નોકર.” તો પુણ્યની શાબાશી ઉપર નિપજતી વસ્તુ પર આપણે શાનો મદ કરીએ ? ત્યારે પુરુષાર્થથી જન્મતી વસ્તુ ઉપર પણ મદ કેમ જ કરાય ? કેમકે ત્યાં તો જે પ્રાપ્ત કર્યું તેના કરતાં અનંતગુણ હજી મેળવવાનું બાકી છે. દા.ત. વિદ્યા; તો એથી અનંતગુણી વિદ્યા, જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું છે. પછી પ્રાપ્ત નજીવા ઉપર મદ શો ? જેમકે, એક હજાર માઈલની મુસાફરી કરવાની હોય, અને એમાં હજી એકજ માઈલ ચાલવાનો ઉદ્યમ કરી કોઈ માણસ બહાઈ હાંકે કે ‘મેં કેવો સરસ પ્રવાસ કર્યો !’ તો તે ગમાર જ દેખાય કે બીજું કાંઈ ? માટે જ, ન તો પુણ્યપ્રાપ્ત કે ન ઉદ્યમસાધ્ય વસ્તુ પર મદ કરવો વ્યાજબી.

નવ બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિ શા માટે ? :-

આચાર્ય ભગવંત બ્રહ્મચર્યની નવ ગુપ્તિમાં પ્રવીણ હતા. ભાઈ ! કેમ વારું ? સમજતા હતા કે જગતમાં બીજા બધા ગુણો કરતાં બ્રહ્મચર્યનો ગુણ એવો કિંમતી અને નાજુક છે કે આજુબાજુમાં ફરતા મોહના સુભટો ઝટ એના પર આક્રમણ કરવા તૈયાર ! અને પેલાને ધવાતાં વાર નહિ. દા.ત. રસ્તામાં સ્ત્રીઓ અનેક ભેટે. ત્યાં એનું ગાત્રદર્શન બહુ સુલભ. એજ મોહ સુભટનું આક્રમણ. એ ઝીલ્યું કે બ્રહ્મચર્યને ટક્કર લાગી સમજો. બ્રહ્મચર્યની મૂળ ભાવનામાં શું છે ? ‘ચામડાના રૂપરંગમાં કાંઈ જ સારાપણું, આકર્ષાવાપણું કે એના પર લેશમાત્ર પણ રુચિ થવા જેવું કાંઈજ નથી. જે આકર્ષાવાનું છે, રુચિ કરવાની છે, તે આત્માના નિર્વિકાર શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ તરફ છે. તેલિયા વાસણને પાણીના ટીપાં સાથે જાણે કોઈ નિસ્ખત કોઈ ભીનાશ નહિ, એમ બ્રહ્મચારીને ભલે નિકટમાં સ્ત્રીરૂપ-સ્ત્રીકથા, વગેરે કદાચ આવી ગયા છતાં પોતાને કોઈ નિસ્ખત નહિ, કોઈ સ્નિગ્ધતા નહિ. એટલે એમાં ઈન્દ્રિય અને મન જોડવાના જ નહિ. આમ તો એ સંયોગોની પ્રબળતા જાણીને એનાથી દૂર જ રહેવાની જ વાત. પણ નથીને કદાચ સામે આવે તો હૃદયની એનાથી તદ્દન અલિપ્તતા.

ક્ષમાદિ યતિધર્મમાં સ્થિરતા શાથી ? :-

વિજયસિંહ આચાર્ય ભગવાન ક્ષમા મૂદ્દતા...સંયમ, તપ...એ બધા દશ પ્રકારના યતિધર્મમાં સદા સ્થિર મનવાળા હતા, શાથી ? જગતમાં આનાથી વધીને ચઢિયાતું સારું જીવન બીજું કયું છે ? ક્યાં આ ક્ષમાદિનું શ્રેષ્ઠ જીવન ! નિર્ભિકજીવન ! સ્થિર જીવન ! અને ક્યાં જગતની તુષ્ઠ-કનિષ્ઠ વાતોનું જીવન ! ક્રોધ કરનારો ક્રોધને કાયમ ટકાવી શકતો નથી. એમ માન, માયા, લોભને પણ ફેરવવા પડે છે. ત્યારે ક્ષમા, મૂદ્દતા, સરળતા અને નિસ્પૃહતા, એ તો સદા ટકાવી શકાય છે. એમ જ્યારે અસંયમ, અ-તપમાં ભારોભાર ચંચળતા છે; ભય છે; વિહ્વળતા છે; પરાધીનતા છે; કેઈ પંચાતી છે; ત્યારે તપ અને સંયમમાં એમાંનું કશું નહિ. તેમ એ પણ છે કે આત્માના મૂળ સ્વભાવમાં ક્રોધાદિને જરાય સ્થાન નથી. તેથી પણ એનો ત્યાગ કરી ક્ષમા, સંયમ વગેરેથી આચાર્ય મહારાજે આત્માની ઊજળામણ કરી છે.

અગિયાર અંગના જ્ઞાતા કેમ ? :-

આચાર્ય પ્રભુ અગિયાર અંગને સારી રીતે ભણેલા હતા. શા માટે ? એ અનાદિની વાસનાઓના ઝેર નિવારવા મંત્ર સમાન છે. એનો સૂત્રથી અને અર્થથી પાઠ કરવામાં, પર્યાલોચન કરવામાં, મનની અંદર વાસનાને વિકસવાનો અવસર જ નથી મળતો. બીજું એ પણ છે કે જગતમાં અનેક પાપશાસ્ત્રોની વચમાં આ અગિયાર અંગ મહાપવિત્ર શાસ્ત્ર છે. એની જ્યારે અહીં સુલભતા થઈ, તો પછી એનો નિર્મળ પ્રકાશ આત્મામાં કાં જાગતો ન કરી દેવો ? ફરી ફરી આવો પ્રકાશ ક્યાં મળે ? એ જો અહીં મળ્યો છે, તો અંધકાર શા માટે રાખી મૂકવો ? અજ્ઞાતની જેમ પાપશાસ્ત્રોનાં જ્ઞાન પણ મોહમિથ્યાત્વના કારમા અંધકાર ફેલાવે છે. ત્યારે ‘અંગ’ નામના આગમ ભણવાનું એ પણ કારણ છે કે જો એ ભણ્યા હોય તો પછી દિવસ-રાત એના સ્વાધ્યાયના મહાપવિત્ર કાર્યમાં પસાર કરી શકાય; અને મનને એમાં ને એમાં યોજી ખોટા વિકલ્પો વગેરેમાંથી બચાવી લેવાય.

બાર પ્રકારે તપ શા માટે કરવો ? :-

આચાર્ય મહારાજ દ-દ પ્રકારના બાહ્ય આભ્યન્તરતપમાં મશગૂલ હતા. શાથી વારું ?

(૧) આ માટે કે જેમ સુવર્ણમાં ભેળસેળ હોય તો તે અગ્નિમાં તપી તપીને શુદ્ધ બને છે, તેમ આત્મા પણ તપના બહુવિધ તાપથી તપી તપીને અર્થાત્ સહર્ષ તપના કષ્ટ વેઠી વેઠીને કર્મના ભેળસેળથી છૂટી શુદ્ધ બને છે. અથવા,

(૨) તપ એટલા માટે કે આત્માએ પરાધીનપણે, ન છૂટકે, અનિચ્છાએ કષ્ટ બહુ વેઠ્યાં; કિંતુ એમાં તો એની દીનતા દેખાઈ, પણ હવે તપનાં ઈષ્ટ સહર્ષ વેઠી લેવામાં વડાઈ છે, શાબાશી છે. આત્માનું આંતરિક ઓજસ અને સત્ત્વ ખીલે છે. તેથી ઊંચી સાધનાને યોગ્ય બને છે. તેમ

(૩) એ પણ છે કે પરાધીનપણાના કષ્ટ બહુ મોટા અને લાંબા. છતાં પાપ અલ્પ ખપે; અહીંના સહર્ષ તપમાં કષ્ટ થોડું ને ટૂંકું; છતાં લાભ બહુ, પાપ બહુ ખપે. ત્યારે

(૪) એમ સમજી રાખવાનું છે કે અહીં જો નરકાદિના કષ્ટની અપેક્ષાએ બહુ મામુલી એવા આ જિનોક્ત તપના કષ્ટ ન સ્વીકાર્યા તો તપના બદલે કરેલા મોજવિલાસથી ભવાંતરે દુર્ગતિના કષ્ટ ભારે વેઠવા પડશે. આચાર્ય મહારાજને આ બધો ખ્યાલ હોવાથી તપમાં કેમ મશગૂલ ન હોય ?

(૫) તપ કરવામાં એ પણ હેતુ છે કે આપણા આત્માને તપના અભાવે કુટિલ કાયા ઉપર જે બહુ મમત્વ થઈ ગયું છે, અને પછી એ એના રાગમાં તણાઈ અનેકાનેક ભવમાં ભટકાવનારા દુર્ગુણોને ખૂબ પોષે છે અને દુષ્કૃત્યોને નિર્ભયતાથી આચરે છે; એ બધું મૂળમાં તપ નહિ હોવાના લીધે છે. બાર પ્રકારના તપના અભાવે શું શું થાય છે તે જોવા જેવું છે.

(દ) બાહ્ય તપના અભાવને લીધે :

(૧) અનશન તપનો અભાવ એટલે ભૂખ લાગ્યે ખાવાનું કદી બંધ નહિ !

(૨) તેમ ઉનોદરી તપના અભાવે ? પૂરું શું, સવાયું ખાવાનું ! તેમ, (૩-૪) દ્રવ્યસંક્ષેપ અને રસ ત્યાગ તપ નહિ તો જેટલી ચીજ મળે એટલી, ને જેટલા રસ મળે એટલા ઉડાવવાના ! (૫) કાયકલેશ તપ નહિ એટલે ધર્મના ખાતર કાયાને કષ્ટ આપવાની વાત નહિ, ધર્મની વાત આવે ત્યાં કાયાને પંપોળી પંપોળી સુંવાળી રાખવાનું બનવાનું. તો (દ) સંલીનતા તપના અભાવે, ખોટી પ્રવૃત્તિથી દેહને ફારગ રાખવાની વાત નહિ. આ બધું બાહ્ય તપ નહિ હોવાના લીધે ચાલ્યું આવ્યું છે. તેમ આભ્યન્તર તપમાં,

દ આભ્યન્તર, તપ ન હોવાને લીધે :

(૧) જો પ્રાયશ્ચિત, તપ નહિ, એટલે તો પછી પોતાનાં પાપકાર્ય છૂપાં રાખે, ગુરુને એ કહી પ્રાયશ્ચિત લે નહિ, દિલની શરમ, અક્કડતા, ‘આટલા પાપમાં શું’ એવો પાપ પ્રત્યે નિર્ભીક્તા અને બિનજુગુપ્સા એવું એવું ચાલુ રાખે. તેમ (૨) વિનયનો તપ નહિ એટલે ઉદ્ધતાઈ, વડિલનો અનાદર કર્યે જવાનો. ત્યારે (૩) વૈયાવચ્ચનો તપ નહિ તેથી સ્વાર્થસાધુતા, ક્ષુદ્ર હૃદય, નિષ્કુર હૃદય, ગુણાનુરાગને બદલે ઉપેક્ષા, આવું આવું સેવ્યે જવાનો. (૪) એવી રીતે પવિત્ર સ્વાધ્યાયનો તપ નહિ હોય તો જીવ પાપ પ્રવૃત્તિમાં, ને સંસારની જલોજથામાં રચ્યોપચ્યો રહેવાનો, નિંદા વિકથાદિ પ્રમાદમાં પડવાનો. દુર્ધ્યાનનું ઘર, ઊંઘનો ઈજારદાર અને કષાયનો મિત્ર થવાનો. ત્યારે, (૫) શુભધ્યાન તપના અભાવે મનમાં કુવિકલ્પોનો પાર નહિ ! જડપદાર્થોની ચિંતાનું માપ નહિ ! મામુલી મામુલી વાતમાં પણ મહા આરંભ, હિંસા, જૂઠ, અનીતિ વગેરેની વિચારસરણી ચાલુ ! તેમ, (દ) કાઉસ્સગ્ગનો તો તપ નહિ હોય, તો તેથી કદાચ સારું ધ્યાન ચિંતવે તો ય કાયાની ચપળતા, દૃષ્ટિની ચપળતા અને કદાચ મનની પણ ચપળતા ચાલુ રહેવાની. કાયોત્સર્ગમાં પ્રતિજ્ઞા સાથે વાત છે. કાયાને જિનમુદ્રામાં જ રાખવાની; વચનનું મૌન જ ધરવાનું; અને મનમાં માત્ર નિર્ધારિત શુભ ધ્યાન જ કરવાની પ્રતિજ્ઞાનું નામ કાયોત્સર્ગ છે. એ તપ જીવનમાં નહિ હોય તો મન-વચ-કાય ક્યાંથી સ્થિર રહે ? ને એની

અસ્થિરતામાં આત્મા નિઃસત્ત્વ, દરિદ્ર અને દુઃખી હોય એમાં નવાઈ નથી. છ બાહ્ય અને છ આભ્યન્તર તપના મહાન લાભ અને એના અભાવમાં દુર્ગુણો અને દુષ્કૃત્યોના તાંડવ બરાબર યાદ રાખજો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૪, અંક-૨૨, તા. ૧૧-૨-૧૯૫૬

આ બાર પ્રકારના તપની ગેરહાજરીમાં :

(૧) પુદ્ગલની કેવી કેવી વેઠ કરવી પડે છે !

(૨) દુર્ગુણોની કેવી કેવી જોડુકમીમાં તણાવું પડે છે !

(૩) આજ પર્યંતની આત્માની હસ્તગત થયેલી મહાઉન્નતિ નષ્ટ થઈને આત્માનું કેવું પાછું અધઃપતન થાય છે !

(૪) માનવ જીવનમાં સુલભ એવી ઉચ્ચ સાધનાની મળેલી અનન્ય તક કેવી સરાસર નિષ્ફળ જાય છે ! સાથે,

(૫) અનાદિની કુટેવો પાછી કેવી કેવી સદ્ધર બને છે.

એ બધું આચાર્ય મહારાજ જાણે છે; તેથી એ બધું મિટાવવું હોય તો તપ જોઈએ એમ સમજીને તપમાં રક્ત રહેતા.

પહેલાં તપના પાંચ મહાલાભ કહ્યા છે; અહીં તપ ન હોવાથી પાંચ મહાનુકશાન બતાવ્યા. બંનેને નજર સામે રાખજો. યાદ કરવું હોય તો ફરીથી ટૂંકમાં યાદ કરી લ્યો;

● તપ કરો તો લાભ ●

૧. તપના તાપથી કર્મ બળી જઈ આત્મા સુવર્ણ જેવો શુદ્ધ થાય.

૨. આપણે કષ્ટ સહ્યામાં દીનતા, ફિક્કા, સહર્ષ તપમાં શાબાશી, આત્મતેજ અને સત્ત્વ ખીલે.

૩. અકામ કષ્ટે સહવાનું ઘણું, પાપ અલ્પ ખપે, તપમાં સહવાનું થોડું, પાપ થોક ખપે.

૪. તપથી દુર્ગતિના ભ્રમણ મટી સદ્ગતિ મળે.

૫. તપથી આત્મપ્રેમ વધે કાયમમત્વ ઘટે. તેથી કાયાના પાપે દુર્ગુણ-દુષ્કૃત્યો પોષાતા અટકે વગેરે વગેરે.

● તપ ન કરો તો નુકશાન ●

૧. પુદ્ગલની વિવિધ વેઠ ચાલુ અને વધે તેથી આત્મા ભારેકર્મી બને.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ- સમરાઈચ્ય કહા.” (ભાગ-૨૨) ૨૪૧

૨. દુર્ગુણોની જોડુકમીમાં તણાવાનું થાય. પછી દીનતા, ટળવળાટ વગેરે વધે.

૩. આજ સુધીની સાધેલી આટલી ઉન્નતિ ગુમ, અને અધઃપતન શરૂ થાય.

૪. માનવ જીવનની પરમાત્માને નિકટ થવાની અનન્ય તક એમ જ વહી જાય.

૫. અનાદિની કુટેવો, સંજ્ઞાઓ સદ્ધર બને.

આચાર્ય મહારાજને જિનશાસનનો ચોળમજીઠ રંગ લાગ્યો છે; અને જિનના શાસનમાં તો સંયમ (ચારિત્ર) અને તપના પરાક્રમ વખાણ્યા છે. તેથી આચાર્યદેવ એનું જ જીવન બનાવી દે એ સહજ છે. આવા આચાર્યદેવને જોઈ શિખીકુમારને તેમના પર પ્રેમ થયો. તે તેમની પાસે ગયો. મનમાં વિચારે છે “ખરે જ ! ધન્ય છે આમને, કે જેઓ અનવસ્થિત (ચંચળ) પ્રેમમાં ઘેલા સંસારને વિષે આવી રીતે ધર્મમાં રક્ત છે !” ‘ધન્ય’ એટલે શું ? ધન્ય એટલે એ, કે પ્રેમ સંસારની વસ્તુ પર ચંચળ હોવા છતાં સારું જગત એમાં એવું મોહી રહ્યું છે કે કોઈ આંખ ઊંચી કરીને જોતું પણ નથી ! એવા પ્રેમને વિસારી સાધુધર્મ લીધો તેની શાબાશી ! ત્યારે પ્રશ્ન થાય છે ને કે,

પ્ર.- સંસાર પ્રેમ ચંચળ ?

ઉ.- તો કહો, શું લગ્ન કરીને દિલમાં જે પ્રેમ હતો તે આજ સુધી એવો ને એવો જ છે ? કે પરણ્યા પછી સો વાર પસ્તાઈ ચૂક્યા છો ? તેમ નોકરી, વેપાર, મિત્રાદિસંબંધ સારા માનીને લીધા પછી ત્યાં પ્રેમ ઘટ્યા છે ને ? છતાં હવે એ છોડવાની વાત આવે તો કબૂલ રાખો ? “ના ! એ બોલશો મા, મહારાજ !” એમ ઝટ કહેવાના. દુનિયામાં એક પણ ચીજ એવી નથી કે જેના પર સ્નેહ બાંધ્યા પછી કોઈ વાર અરુચિ કરવાનો પ્રસંગ ન આવ્યો હોય ! ભલેને કિંમતી હીરાની વીંટી હોય, પણ તેના પર અખંડ રાગ રહે ખરો ? એના પર પણ કલેશ થાય કે નહિ ? આપણને મન નહોતું અને કોઈએ પહેરવા માગી વીંટી, તો શું થાય દિલમાં ? ક્યાં આ વેઠ વસાવી, એમ જ ને ? હીરો પચીસ હજારમાં ખરીદ્યો હતો અને હવે બજાર એના બાર હજાર બોલે છે, તો એ હીરાજ પ્રત્યે શું થાય હૃદયમાં ? “આ પથરો મેં ક્યાં ખરીદ્યો ?” એવું જ ને ? બસ, આ રીતે રાગ ચંચળ છતાં જગત રાગ કરવામાં માથાબૂડ બૂડેલું છે ! કઈ સમજથી ? આ “દુનિયાના રાગ પાછળ લાતો પડે તો તે ખાવા અમારી પીઠ તૈયાર છે ! પણ એવા સંસારને દગાખોર, આત્મનાશક માનવાની કે એને છોડવાની તૈયારી નથી ! અમારું તન-મન અને ધન, દ્રોહી કહો કે ગમે તેવી, દુનિયા માટે તૈયાર

૨૪૨ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“તપ નો લાભ-નુકશાન” (ભાગ-૨૨)

છે !” કેવી સ્થિતિ છે ? ‘દ્રોહ કરતી દુનિયા માટે તન, મન ને ધન કુરબાન ! આત્માના તારક દેવગુરુ ધર્મ માટે ? કંઈ નહિ !’ આ ઊંચા માનવભવમાં ? જાગો જાગો. સમજો અને મન પલટો.

શિખીકુમાર આચાર્ય ભગવંતને જોઈને વિચારે છે, “ધન્ય છે આમને ! ત્યારે લાવ, પૂછું તો ખરો કે આમને વૈરાગ્ય થવાનું શું કારણ કે જેથી આ આમ ધર્મમાં લાગી ગયા છે.” આચાર્યદેવની સમીપ આવી, પ્રણામ કર્યા. ગુરુએ ધર્મલાભ આપ્યા. પૂછે છે,

“ભગવંત ! આપને આ સંસાર પર કંટાળો આવવાનું શું કારણ ?”

“કેમ મહાનુભાવ ! આમ પૂછે છે ?”

“એટલા જ માટે પ્રભુ ! કે આપનું શરીર સર્વાંગે એટલું સુંદર અને મનોરમ છે, કે એ સુંદરતા અને મનોરમતાથી અનુમાન થાય છે કે આપની પાસે વૈભવ સારો હશે. તેમ વૈભવના વિસ્તારથી સમજાય છે કે સ્વજનવર્ગ પણ બહોળો હશે. તો એ બધા સારા સંયોગો છોડી આવું લુખ્મું, કર્કશ અને બીલકુલ સંગ વિનાનું ચારિત્ર આપે કેમ સ્વીકાર્યું ?”

“મહાભાગ સાંભળ, તને આ શરીરમાં સુંદરતા શી દેખાય છે કે જેમાં હાડકાં, માંસ અને લોહી ભારોભાર ભરેલાં છે ? અરે ! બહાર સફેદ બાસ્તા જેવું પણ હાડકું પડ્યું હોય તો હાથમાં લેવાનું મન નથી થતું ! માંસ દેખી કમકમી આવી જુગુપ્સા થાય છે ! લોહી બહાર નીકળતાં તેને ફરી ચૂસવાનું મન નથી થતું ! એવા હાડમાંસના પૂતળામાં સુંદરતા લાગે છે ? જ્યાં સુધી આવી અપવિત્રતાની બુદ્ધિ શરીર પ્રત્યે ધારણ કરાય નહિ, ત્યાં સુધી શરીરનો રાગ ખસે નહિ; અને એ નહિ ખસે ત્યાં સુધી કેટલાય ખોટાં ખર્ચ, સગવડ, ફેશન વગેરે પાછળ, ધર્મકાર્યમાં ઉપયોગ લાગે એવા કિંમતી ધનનાં આંધણ મૂકાઈ રહ્યા છે તે ઓછા નહિ થાય. ગંદવાડની પેટી પર હીરા-માણેક શું જડવાતા ! પાપના પૈસા મફત નથી આવ્યા, કે ગંદવાડના ગાડવાને મઢવામાં હોમી દઈએ ?” આ સમજાય તો પછી પરમાર્થમાં હાથ ખુલ્લા રહે. પૂર્વકાળે પૈસા પરમાર્થમાં ખૂબ ખૂબ ખર્ચાતા. આજે ? ઓછું. કેમ ? ધન ઘટી ગયું હશે ? ના, ધન તો કદાચ વધી પણ ગયું હશે; પણ સાથે લાલસાઓ અને ખર્ચા ખૂબ વધી ગયા છે ! માટે મોંકાણ તો લાલસાઓ અને ખર્ચા વધી ગયાની છે. પૂર્વ પરમાર્થ સારો થતો; કેમકે જાત માટે ઘણું થોડું જોઈતું. આજે તો પેટ જ પટારા જેવું, પછી પરમાર્થની વાટકીઓય ક્યાંથી ભરાય ? એ તો પેટ નાની વાટકી જેટલું હોય, તો છતી શક્તિએ પરમાર્થના પટારા પૂરી શકાય ! આજે, આર્થની જે દૃષ્ટિ હતી, તે બગડી ગઈ. સોના પગારમાંથી વીસ રૂપિયા તો

ટાપટીપમાં જ જાય ! ભ્રમણાઓ વધી, વિલાસ વધ્યો, તેથી ફેસિલિટીના (સગવડના) ખર્ચા, ફેશનના ખર્ચા, મનોરંજનના ખર્ચા અને માનેલા વ્યવહારના ખર્ચા વધ્યા. બહારના રૂપનાં અંજામણ વધ્યાં. ગુલાબી મોંઢા અને હાથ તરફ દૃષ્ટિઓ તણાય છે. લોહી, માંસ અને હાડકાના જથ્થારૂપ આ શરીર છે, તો પછી એની ગુલાબી ચામડી પર કોણ મોહે ? પણ જે પરમાત્માદર્શન અદ્ભુત છે, પરમાત્માની વીતરાગ પ્રશાંત મુદ્રા ખૂબ જ વિચાર-પ્રેરક છે, સૌમ્યતાદાયી છે, એ જોવાનું ન રહ્યું એટલે આવા મહાન ભવમાં ઉચ્ચ પરમાત્મદર્શન કરવાને બદલે મળ-મૂત્રનાં ઉપરનાં અસ્તર જોવાનું ચાલ્યું ! પ્રજાની આ નબળી કડી વેપારીઓએ પણ પકડી લીધી તો દુકાનના બોર્ડો, છાપાઓમાં જાહેરાતો અને એનું સાહિત્ય પણ સ્ત્રીના ચિત્રોવાળું ! આ ભયાનકતા ક્યારે અટકે ? શરીરની સુંદરતા ભૂલાય તો.

શિખીકુમારને આચાર્ય મહારાજ કહે છે :-

“ભલા ! તને આ શરીરમાં સુંદરતા દેખાય છે ? અને પાછો સુંદર શરીર પર માને છે કે ‘વૈભવ પણ સારો હશે !’ જે વૈભવ જીવ પાસે મજૂરી સિવાય બીજું કંઈ કરાવતો નથી અને કષ્ટ સારી રીતે આપે છે, તેમાંય શું સારાપણું ? એના પર શું મમત્વ કરવાનું ? તેનાં મૂલ્યાંકન શા કરવાના ?”

‘વૈભવ મજૂરી કરાવે,’ એટલે શું ? વલણમાં પચાસ હજાર મળ્યા, કે ‘જાઓ ઉપાડી લાવો થેલા, ચાર બેન્કોમાં ગોઠવો...’ બસ, બંડલ ઊંચકી ઊંચકીને ફેરવ્યા કરવાનાં ! ડિલિવરી ને ટ્રાન્સફર ! પૈસા વધ્યા પછી મજૂરી સિવાય શું વધે છે ? વધ્યું તો ત્યારે કહેવાય કે પહેલાં ચાર રોટલી ખાતો હતો તો હવે ચાલીસ ખાઈ શકતો થયો. ના, આ તો ચારને બદલે બે પણ રોટલી પૂરી ખાઈ નથી શકતો. ઊલટું દવાઓ ખાવાનું વધ્યું !

આ દૃષ્ટિ જો લાધી જાય તો પછી હૈયાનાં ચક્ષુ ખૂલી જાય; ઘોર મોહની ઊંઘમાંથી જાગૃત થવાય ! તો થાય કે “હું તે શું મજૂર છું, કે આ ટ્રાન્સફર જ કર્યા કરું ? કાલની ખબર નથી કે શું થશે ! તો એવી સ્થિતિમાં શા માટે ભરોસે રહું ?” જીવનું જ્યાં ઊપજતું નથી, ત્યાં માથાફોડ કરવી તે નરી પાગલતા છે. માથાથી થાંભલો તોડવાનો પ્રયત્ન, તે શું છે ? માથું ફોડવાનું; થાંભલાને કંઈ નહિ થાય. વૈભવનો વિસ્તાર એટલે જીવને મજૂર બનાવનાર છે. માટે એ ધંધામાંથી નીકળી જવું સારું છે.

કુટુંબ પરિવારનો કસ કેટલો ? :

આચાર્ય મહારાજ કહે છે “તું એમ કહે છે ને કે કુટુંબ પરિવાર પણ સારા મળ્યા હશે !” અરે ભલા માણસ ! સ્નેહીજનોનો મેળો તો સ્વપ્ન જેવો છે. એવા

સ્વપ્નના સમાગમ જેવા ચંચળ સ્નેહીમાં મમત્વ શું ગણવું? રાગ શું ધરવો તો ? શું ખુશી થવું? જેમ વધુ ખુશી થાય તેમ વધુ રોવાનું થાય છે. મૃત્યુની નોટિસ આવે કે ‘અરે...!’ ક્યાં નિયમ છે કે મોટા જ પહેલા જાય ને નાના પછી ? સગર ચક્રવર્તી ઊભો રહી ગયો અને ૬૦૦૦૦ કનૈયા કુંવરો એકી કલમે ઊપડી ગયા ! માણસ હિસાબ કાઢે કે ‘હજી તો મને ૪૫ જ થયા છે, અને છોકરાને વીસ જ થયા છે;’ તો પણ છોકરાનું ત્યાં જ આયુષ્ય ખૂટ્યે આ હિસાબ શું કર્મ ઊભો રહેવા દે છે ? ના, કશું જ નહિ. એટલું માપો કુટુંબ પરિવારનો કસ કેટલો ?”

સ્વજનો વચ્ચે પણ નિરાધારતા :

આચાર્ય મહારાજ કહે છે “ધ્યાન રાખ, શું સ્વજન સ્વજન કરે છે ? બધા વહાલામાં વહાલા સ્વજનોમાં રહેલો જીવ, પણ જ્યારે રોગથી આક્રાન્ત થાય છે, ત્યારે એકલો પીડાય છે. ઘણા સ્વજનો વચ્ચે હોય તો પણ ! પયાસ માણસનું કુટુંબ હોય, પણ એક માંદો પડે કે બીજા ઓગણપયાસ માણસો કરી કરીને શું કરે ? પથારી ઝાલીને બેસી રહે તેટલું જ ! પણ પથારીમાં રોગી થઈને સૂએ કોણ ? એ તો એક જ પેલો ! પછી અંદરમાં દાહજવરની પીડા કોણ વેઠે ? એ એકલો જ ! ‘અમે તો આંખમાંથી દડદડ આંસું પાડીએ તેટલું જ ! અમે કંઈ અંદરનો દાહ ભોગવીએ નહિ !’ આવા સ્વજનો વચ્ચે રહેલા જીવનું આ કરુણ સ્વરૂપ છે, કે સ્વજનો ન એના રોગને લઈ શકે, કે ન એને કાઢી શકે. કરુણપણે રોતાં સ્વજનો વચ્ચે જીવ એકલો રિભાય છે, એકલો મરવા પડે છે. ત્યાં કુટુંબ હાથ નથી પકડતું કે ‘અમે નહિ મરવા દઈએ.’ હાથ કોઈ જ ન પકડે, ન કોઈ પત્ની, ન પિતા કે માતા, ન ભાઈ કે ભગિની ! છતાં આ બધાને સ્વજન ગણીએ; અને પરમાત્મા, ભવોદ્ધારક ગુરુ, કલ્યાણ-મિત્ર સંઘ એ બધાને સગાં-સ્વજન ન ગણીએ ! કેવીક અજ્ઞાન અને પામર દશા !”

જીવ કર્મ પણ એકલો જ કરે છે. પાપ કરવામાં શૂરવીર થાય ત્યારે પણ એકલો. ફળ ભોગવતાં પણ એકલો. જન્મે એકલો અને મરે પણ એકલો. છતાં એમ લઈ બેસે છે, ‘હું એકલો નથી ! અમે ઘણા છીએ ! બહોળું કુટુંબ છે અમારું.’ આમ, ખરું એકત્વ ભૂલી કૃત્રિમ બહુપણું માને તો પૂછવાનું મન થાય કે ‘ભલા તમે કોણ કોણ ઘણા ? જન્મવામાં ઘણા ? કર્મ કરવામાં ઘણા ? એક સાથે એક સરખી લાગણીઓ થવામાં ઘણા ? કર્મ ભોગવવામાં ઘણા ? મરવામાં ઘણા ? છે ક્યાંય ઘણા ?’ ના, ક્યાંય નહિ. એ તો પ્રત્યેક જીવના સ્વભાવ જુદા, પુણ્ય-પાપ મરણના પ્રસંગ જુદા, ભવાંતરના ભવ જુદા, ને પૂર્વની સ્થિતિ પણ

જુદી ! સૌ પોતપોતાનું સમાલે. એમાં કોણ પોતાનું અને કોણ પર ?

રેલ્વેના પાટા પર સાવધાની :

મોટા મેળામાં શું ? જે ગામડેથી આવ્યા હોય તે પોતપોતાનું સાથે લાવેલું ભાતું ખાય; અને પોતપોતાનો માલ ખરીદે. તેમ આ પણ એક મેળો જામેલો છે. કોણ કોનું સ્વજન ? ને કોણ પારકું માણસ ? કોઈ મેળ નથી આ સંસારમાં. સૌ પોતપોતાના કર્મ ભોગવે; ને પોતપોતાની કરણી અનુસાર પોતપોતાના કર્મ ઉપાર્જે. સંસાર એટલે કદાચ પુત્ર મરીને વૈરી થાય; અને વૈરી મરીને પુત્ર કે પિતા થઈ બેસે. તેવા તદ્દન ચંચળ સ્વભાવવાળા જીવરૂપી રમકડાં પર નાચ કરનારા સંસાર પર કોણ મોહે ? સંસારના સ્વજનો પર કોણ આસક્તિ ધરે ? અસ્થિર ભાવોભર્યા સ્વજન સ્નેહી પર આસક્તિ ધરવી એ મૂઢતા છે. અજ્ઞાન દશા છે. “આ મારા સ્નેહી છે. તેને હું કાયમ સાચવીશ.” આવો મમત્વભાવ કરવો એ મોહનું ફળ છે, સદ્બુદ્ધિનું ફળ નથી. સદ્બુદ્ધિ હોય તો પારખી જાય કે “હું કોણ છું ?” પછી બરાબર સમાધાન હોય. રેલ્વેના પાટાની વચ્ચે ઊભેલો માણસ કેવો સાવધાન હોય ? ફાટક કોસ કરતાં ખીસામાંથી પૈસા ઢળી પડે, ને જુએ કે આ ટ્રેઈન આવી તો પૈસા લેવા ઊભો રહે ? કદાચ લે તો કેટલી સાવધાનીથી ? ત્યાં ગફલત કેટલી ચાલે ? તેમ માનવજીવનની કટોકટીની સ્થિતિમાં જો ધન વગેરેના લોભ અને મમતાને કૂદી જતાં આવડે તો ભાવી અનંત સંસારરૂપી ટ્રેઈનની કચરામણમાંથી બચી જવાય; ને જો કૂદતાં ન આવડ્યું તો ખલાસ જ ને ?

પૈસા, શરીર અને સ્વજનોની આ સ્થિતિ છે. ગમે તેવા સ્નેહી પર રાગ ધર્યા, પણ એમાં જીવનું કંઈ વળતું નથી. ઊલટો પાપથી ભારે થાય છે ! કર્મબંધ કરે છે ! માણસ રસ્તે જનાર ત્રાહિત માટે જે પાપ નહિ કરે, તે પાપ સ્નેહી પાછળ કરશે ! પરિણામ પોતાને જ ભાવીમાં ભારે ભય ! આ બધી પરિસ્થિતિમાં જીવે પોતાનું રક્ષણ કરી લેવું તે આખાય ઉપદેશનો સાર છે ! ‘આત્માનં રક્ષ’ આત્માને બચાવો એને બચાવવા માટે ખોળિયા માટેની રમત દૂર ખસેડો. દુનિયાના સ્વજનો ખોળિયા સાથે રમત રાખે છે, અંદરથી આત્મ-પંખેડું ઊડી ગયું કે એજ સ્વજનો ખોળિયાને બાળી-ફૂંકી દેવાના ! આવા સંસારમાં રાગ-મમત્વ ધરવો, ને એમાં જ ભૂલા પડી જવું તે બધું મિથ્યામતિનું ફળ છે. વિજયસિંહ આચાર્ય ભગવંત શિખીકુમારને કહે છે “આ સિવાય પણ બીજો કોઈ સંસાર પર વૈરાગ્ય થવાનો હેતુ હોય તો તું કહેવાનું અમને કહે છે ને ? તો અમારું વૃત્તાન્ત સાંભળ.”

● વિજયસિંહ આચાર્ય ભગવંતનું ચરિત્ર ●

નાળિયેરનું ઝાડ :

લક્ષ્મીનિલય નામના નગરમાં સાગરદત્ત નામે સાર્થવાહ છે. તેને શ્રીમતી નામે પત્ની છે. તેમનો હું પુત્ર છું. હું જ્યારે કુમારાવસ્થામાં હતો ત્યારે એક વાર લક્ષ્મી નામના પર્વત ઉપર ગયો. ત્યાં એક ભાગમાં મેં આશ્ચર્ય જોયું. શું ? જેમાં લીલા પાંદડાં છે, અને જેનું મૂળ જમીનમાં બહુ લાંબે ગયું છે, તેવું નાળિયેરનું એક ઝાડ મેં જોયું. તે ઝાડ જોઈને મને કૌતુક થયું કે ‘અરે ! આ શું આ ? માત્ર આવડા નાળિયેરીના ઝાડનું આટલા જ વિભાગમાંથી ઊતરીને મૂળ ઠેઠ જમીન સુધી આવી અંદર પેસી ગયું છે ! ત્યારે જરૂર આમાં કોઈ કારણ હોવું જોઈએ.’ સંસારી જીવ છે, એટલે જિજ્ઞાસા થાય છે. પણ આ જીવ ઊંચો હોવાથી આને તો આ જિજ્ઞાસાથી લાભ થવાનો છે. નહિતર આવી જિજ્ઞાસામાં તો નુકશાન છે. નવું જાણે એટલે દોડધામ વધે !

કુદરતમાં ચમત્કાર : ધર્મચક્ર :

આચાર્ય મહારાજ કહે છે, “હું આશ્ચર્ય પામી રહ્યો હતો, ત્યાં મને એકાએક હર્ષની લાગણી થઈ આવી. સુગંધીદાર પવન વહેવા લાગ્યો. પશુઓના સમૂહ પોતાનો સ્વભાવસિદ્ધ એવો પણ વૈરભાવ છોડી દીધો. લક્ષ્મી પર્વત જાણે વિશ્વ શોભાથી ઝળકી ઊઠ્યો. વનો અને ઉદ્યાનોના વૃક્ષો સર્વે ઋતુના પુષ્પોથી વિભૂષિત થઈ ગયા. પુષ્પો આવી ગયા પછી પૂછવું જ શું ? ભમરાઓનો મનોહર, ઊંચો તાલવાળો અને રમ્ય એવો ગુંજારવ શરૂ થઈ ગયો ! સૂર્ય પણ તાપ વિનાના નિર્મલ પ્રકાશથી તે પ્રદેશને ઉદ્યોતિત કરવામાં ખીલી ઊઠ્યો ! આ જગતનું એક આશ્ચર્ય શું ? પરંતુ હું આગળ વિચાર કરું, ત્યાં તો મેં તીર્થંકર ભગવાનનું ધર્મચક્ર જોયું ! ધર્મચક્ર પરમાત્માની આગળ ચાલતું હતું. કેવું હતું તે ?

ધર્મચક્ર કેવું ? :

“ઊગતા સૂર્યના મંડલ જેવું દેદિપ્યમાન ! વિશુદ્ધ અસલી સુવર્ણનું બનેલું ! અનેક રત્નોથી શોભતું હતું. એની સાથે આકાશમાં જય જયારવનો નાદ વ્યાપી ગયો હતો. સાથે દેવતાઓ મંગલ ગીત ગાઈ રહ્યા હતા, પુષ્પોની વૃષ્ટિ થઈ રહી હતી. અનેક દેવતાઓથી પરમાત્મા પરિવરેલા હતા. ધર્મચક્ર જાણે સંસારરૂપી ચક્ર પર વિજય કર્યો હોય તેમ સૂચવતું હતું. પશ્ચિમ દિશામાંથી ઊતરતું એ ધર્મચક્ર અજિતદેવ ભગવાનનું હતું. એની પાછળ કિંમતી ગુણરત્નોથી શોભતા શ્વેતવસ્ત્રધારી અનેક સાધુઓ ચાલતા હતા ત્યાર પછી ચાલતા જગતદયાળુ પ્રભુની સમૃદ્ધિ કેવી

અલૌકિક હતી !

પ્રભુની સમૃદ્ધિ :

“દેવતાએ પ્રભુના માથે કુંદ પુષ્પ જેવું સફેદ છત્ર ધર્યું હતું ! હુંદુભિના નાદે આકાશપટને ગજાવી બહેરું કરી મૂક્યું હતું ! દિવ્ય ભામંડલ પ્રભુના મુખ પાછળ શોભી રહ્યું હતું ! પ્રભુને ઈંદ્રો ચામર ઉલાળી રહ્યા હતા ! દેવો-અસુરો અને માનવોના ટોળેટોળાં પ્રભુની સ્તુતિ કરી રહ્યાં હતાં. કાલાગરું વગેરે ધૂપથી દિશાઓ મઘમઘાયમાન થઈ ગઈ હતી ! તેમાં એવું લાગતું હતું કે પ્રભુ જાણે ગંધબત્તી જેવા બની ગયા હતા. એવા પ્રભુ અત્યંત સૌમ્ય હતા ! તેમ એ સુવર્ણમય દિવ્ય કમલ-પંક્તિ ઉપર ચાલી રહ્યા હતા ! એવા ત્રિલોકનાથ અને ભવસમુદ્ર પાર કરી ગયેલા અજિતદેવ તીર્થંકર પ્રભુને જોઈને મને ખૂબ આનંદ થયો. મારું મિથ્યાત્વ ખખડી ઉઠ્યું, અને ધર્મની ભાવના સ્ફૂરાયમાન થવા માંડી. મને થયું ‘અહો મારી જાતને ધન્ય છે, કે જે મેં ત્રણ લોકના ચિંતામણિ સમાન તીર્થંકર ભગવાનને જોયા !’ ત્યાં તો દેવતાઓએ પ્રભુની દેશના માટે સમોસરણ રચ્યું ! કેવુંક એ સુંદર હતું ?

સમવસરણ કેવું ? :

“રત્ન, સુવર્ણ અને ચાંદીના ત્રણ કિલ્લાવાળું ! કિલ્લા ઉપર રત્નમય વિચિત્ર કાંગરા ઝગમગે છે ! સુયોગ્ય રચનાવાળા દિવ્ય તોરણો છે. મોટી ધજાઓનો સમૂહ ઊંચે ફરકતો હતો. ત્યાં અનેક ભમરાઓ ગુંજારવ કરી આનંદમય વાતાવરણ સર્જી રહ્યા હતા ! સમવસરણને તોરણો, સિંહની આકૃતિઓ, ચક્ર, ધજાઓ વગેરેનોય મહાન શણગાર હતો. વળી પ્રભુને બેસવાના સ્થાન પર સફેદ ત્રણ છત્ર સિંહાસનથી ઊંચે એવા શોભતા હતા કે તેથી સમોસરણ મનોહર લાગતું હતું. એમાં જગદ્ગુરુને બિરાજમાન કરવા માટે મધ્યવર્તી અશોકવૃક્ષની ચારે બાજુ વૈદુર્ય રત્નના સિંહાસન ઝળહળી રહ્યા હતા. દેવતાઓ પુષ્પવૃષ્ટિ કરતા; હુંદુભિ અને દિવ્ય ધ્વનિના મીઠાં સુર રેલાવતા; એવી એવી મહાન શોભાઓ સમવસરણમાં દશ્યમાન હતી. આ બધું જોતાં મારા તો આનંદની અવધિ ન રહી. દેવો, અસુરો વગેરે પણ દેશના સાંભળવા ઊતરી પડ્યા. ઈન્દ્રોએ વિનંતિ કરી શ્રી તીર્થંકર પ્રભુને સમવસરણમાં બિરાજમાન કર્યા, અને પ્રભુને દેશના દેવા વિનંતિ કરી.

દિવ્ય જિનવાણી :

“પ્રભુએ ધર્મની વાણી રેલાવી. વાણીમાં મીઠાશ કેટલી, જાણો છો ? ભારે થાક, ભૂખ વગેરે ભૂલાવી દે એટલી અજબ મધૂરતા ! શાસ્ત્ર દષ્ટાંત કહે છે. ડોશી ભારે અશક્ત છતાં જંગલમાં મુશીબતે લાકડાં શોધતી નિરાશ થઈને પાછી આવી હોય; શેઠે ગુસ્સે થઈ રોટલો દેવા ના પાડી ફરી લાકડાં લેવા ધકેલી; તે બિચારી

વગડામાં બહુ મહેનત કરીને લાકડાં લઈ ભારો માથે ચઢાવી સૂર્યના પ્રખર તાપમાં ચાલી આવતી હોય, વિચારો કેટલો તાપ ! કેટલો થાક ! કેટલી ભૂખ ! બધું છતાં ત્યાં જો નજીકમાં સમવસરણમાંથી પ્રભુની વાણીનો અવાજ કાન પર આવે, તો નથી ને ડોશી ભારામાંથી નીચે પડી ગયેલું લાકડું ઊંચકી લેવા વાંકી વળી હોય, છતાં એવી ને એવી વાંકી સ્થિતિમાં સ્થંભી જાય અને જિનવાણી સાંભળવામાં લયલીન બની બધાં દુઃખ ભૂલી જાય.

“પ્રભુની વાણીમાં પાંત્રીસ અતિશયો હોય છે. ભૂખ ન લાગે, તરસ ન લાગે, થાક નહિ, કંટાળો નહિ, એવો અદ્ભુત વાણીનો રસ હોય છે, બાકી તો અતિશયો એટલે કે પ્રભુની વાણીની અપ્રતીમ વિશેષતાઓ અવર્ણનીય હોય છે. દા.ત. પ્રભુ એક જ ભાષામાં બોલે, છતાં દેવો, અસુરો, માનવો, અને ભિન્ન ભિન્ન જાતના પશુ-પંખીઓની પોતપોતાની ભાષામાં એ બોલી પરિણમી જાય એ કેવી અજોડ વિશેષતાઓ ! એમ પ્રભુના એક જ વાક્યથી હજારો શ્રોતાના સંદેહને એકી સાથે જવાબ મળી જાય, એ કેવી અનુપમ શક્તિ ! આવી વાણી સાક્ષાત્ સાંભળવા માટે એના ય કોડ થાય છે. કવિ કહે છે,

‘જિનમુખ દીઠી વાણી મીઠી સુરતરૂવેલડી, દ્રાખ વિહાસે ગઈ વનવાસે પીલે રસ શેલડી; સાકર સેતી, તરણા લેતી મુખે પશુ યાવતી, અમૃત મીઠું, સ્વર્ગે દીઠું, સુરવધૂ ગાવતી.’

પ્રભુના મુખેથી અપૂર્વ મીઠાશવાળી વાણી પ્રગટતી જોઈને કલ્પવૃક્ષની વેલડી તો ‘વિહાસે’-વિહાયસમાં આકાશમાં, એટલે કે દેવલોકમાં જ ભાગી ગઈ. ત્યારે દ્રાક્ષ બિચારીએ વનવાસ લીધો. અથવા કલ્પવૃક્ષની વેલડી જેવી મીઠી જિનવાણીને જોઈ ‘વિહાસે’ અર્થાત્ મશ્કરી લાગવાથી દ્રાક્ષ વનવાસ કરવા ચાલી ગઈ; અને શેરડી તો બિચારી કોલુમાં ભરાઈ બેઠી તે પીલાવાનો અવસર આવ્યો. ત્યારે જિનવાણી સામે સાકર પણ મીઠાશમાં ઝાંખી પડી જવાથી સીદાઈ-શોષાઈ જાય છે; નાના સ્વરૂપવાળી બની ગઈ છે. ત્યારે ઘાસમાંય મીઠાશ હોય છે, પણ તે ય હારી જવાથી કોઈ એનો ભાવ નહોતું પૂછતું, તેથી જનાવરોએ એને આશ્રય આપ્યો. મુખમાં લઈ ચાવે છે, બાકી અમૃત પણ જિનવાણી આગળ એવો પરાજય પામી ગયું કે અહીંથી એ સ્વર્ગમાં જ ભાગી ગયું. એવી વિજયવંતી અને અમૃતથીય મહાઉત્કૃષ્ટ મીઠાશને અનુભવ કરાવનારી જિનવાણીના ગુણગાન સુરવધૂઓ, અપ્સરાઓ કરે છે. આવી વાણીના રસનો અનુભવ કરનારને જ એનો ખ્યાલ આવી શકે.”

વિજયસિંહને મહાન ભાગ્યના ઉદયે પ્રભુનું આવું સમવસરણ જોવા મળે છે; વાણી સાંભળવા મળે છે. વર્ણન સાંભળતા આપણને એમ થાય છે કે આવું જોવાનું આપણને ક્યારે મળે ! રૂપવિજયજી મહારાજ કહે છે,

“જગપતિ જેણે કલ્યાણક દીઠ, ધન્ય તે સુર નર ખેચરા.”

પ્રભુના પાંચ કલ્યાણકોમાં દેવતાઓ અપૂર્વ ભક્તિ કરે છે. એ દૃશ્ય અત્યંત દર્શનીય હોય છે. એમનાં જ કેવળજ્ઞાન કલ્યાણકના પ્રસંગમાં સમોસરણ મંડાય છે. પછી તો પરમાત્મા કેવળજ્ઞાનીપણે વિચરતા હોય છે. ત્યાં જુદા જુદા સ્થળે પ્રભુની દેશના સમસ્ત જનતા સાંભળે એ માટે દેવતાઓ સમવસરણ રચે છે. એના દર્શન માત્રથી કેઈકના મદ-મિથ્યાત્વ ઓગળી જાય છે. આપણનેય સમવસરણના દર્શનની ઝંખના થાય, તે ચમત્કાર જોવા નહિ હોં તો શા માટે ? કહો,

સમવસરણ જોઈને,

(૧) એ વૈભવ સમૃદ્ધિ દુન્યવી વૈભવ એની આગળ તદ્દન તુચ્છ લાગીને એનો મોહ ઊતરી જાય.

(૨) દેવો અને ઈન્દ્રો જેવાને પ્રભુની સેવામાં નજરો નજર જોઈ આપણને પ્રભુ-સેવાનો ભારે ઊછરંગ જાગે, એમ થાય કે અહો દેવતાઓ મહાન વૈભવ-વિલાસ મૂકી જો અહીં લાગી પડ્યા છે, તો મારી પાસે તો શા એવા વૈભવ વિલાસ છે કે એને ચાટતો બેસી રહું અને આવી મહાકિંમતી સેવા ગુમાવું ?

(૩) સમવસરણમાં સિંહ-વાઘ-વરૂને હરણિયા-બકરા સાથે શાંતભાવે બેઠેલા જોઈ તીર્થંકરદેવની અનુપમ કૃપા અને પ્રભુનો પ્રેમ-મૈત્રીમય સિદ્ધાન્ત મૂર્તિમાન દેખાય. તેથી આપણા હૃદયમાંથી વૈરવિરોધ અને ઈર્ષ્યા અસૂચા ચાલી જાય. મહાસમભાવ આવે. વળી,

(૪) સમવસરણમાં મોટા શેઠ શાહુકારો અને રાજા મહારાજા જેવાનેય સાપની કાંચળીની જેમ સંસારનો ત્યાગ કરી ચારિત્ર લેતાં અગર લઈ ચૂકેલા જોઈ આપણનેય ત્યાગની મહાન પ્રેરણા મળે. બાકી,

(૫) ભાવ તીર્થંકરદેવના દર્શન, ગણધર ભગવંતો આદિ મહર્ષિઓનાં દર્શન, વગેરે વગેરે કેઈ લાભો, સમવસરણ જોવા મળે, એમાં છે.

પ્રભુએ દેશના દેવા માંડી, દેવો, માનવો, તિર્યંચો સાંભળી રહ્યા છે. વિજયસિંહ આચાર્ય સમરાદિત્યના જીવ શિખીકુમારને કહે છે કે હું પણ સાંભળવા બેસી ગયો. પ્રભુએ દેશનામાં શું કહ્યું ?

પરમાત્માએ દેશનામાં શું કહ્યું ? :-

એ જ, જીવનને અશાશ્વત બતાવ્યું, “તમારું જીવન અશાશ્વત છે. કાયમ ટકવાવાળું નથી; સર્વકાળ રહેવાવાળું નથી. એક દિવસ જીવનનો અંત થવાનો છે. અહીંનું જીવન તો બહુ સંક્ષિપ્ત જીવન છે. જ્યારે આગળનો કાળ તો અનંતો છે ! એમાં ક્યાં જાણો છો કે શું શું અનુભવશો. ટૂંકાશા જીવનમાં વિષય-કષાયની આંધીમાં ચઢી ગયા, અર્થકામના પુરુષાર્થમાં લીન થઈ ગયા, તો આગળનો અનંતોકાળ ભયંકર થઈ જવાનો.”

વિજયસિંહનો પ્રશ્ન :-

મેં પરમાત્માની દેશના સાંભળી પછી મારા મનમાં તે કૌતુક યાદ આવતાં ત્રિલોકનાથ પ્રભુને મેં પ્રશ્ન પૂછ્યો કે “પ્રભુ, આ નાણિયેરનું જે વૃક્ષ, તેનું મૂળ કેમ એટલું નીચું ગયું છે ? શું ત્યાં કોઈ ધન છે ? કોઈ નિધાન છે ? ને છે તો કેટલું છે ? કોણે સ્થાપ્યું ? અને તેનું પરિણામ શું. ?”

પ્રભુના ઉત્તર : નાણિયેરીની નીચે નિધાન વિજયસિંહનું ! :

અજિતદેવ ભગવાન તેના ઉત્તર આવે છે, “સાંભળ, એ વૃક્ષનું મૂળ. તે મૂળના જીવના લોભ-દોષને લઈને જ આટલું લાંબું પહોંચ્યું છે. જ્યાં છેડો છે ત્યાં ધન છે. સાતલાખ સુવર્ણ છે. તે અને આ નાણિયેરીના જીવે, બંનેએ તે દાટ્યું છે; અને એનું પરિણામ ધર્મની સાધના છે.” જો જો જોગાજોગ કેવો બની આવે છે ! વસ્તુ અને વાસનાની જાણે સાંકળ ! તે, વાસના જીવને વસ્તુ પાસે ખેંચી લાવે છે. પણ એટલું સમજી રાખજો કે વાસનાનું ખેંચાણ, જીવની વડાઈ કરવા માટે નહિ, પણ વિનાશ કરવા માટે; પુણ્યની પાયરીએથી નીચે નીચે ઉતારવા માટે; ગુણોનું દેવાળું કઢાવવા માટે. આગળ જણાશે કે નાણિયેરીનો જીવ વાસનાની સાંકળે કેવો ઊંચો મનુષ્યભવથી નીચે ઠેઠ આવા વનસ્પતિના ભવ સુધી ખેંચાઈ આવ્યો છે. જડ વસ્તુની વાસના ભૂંડી છે. આવા ઉચ્ચ ભવ અને ઉચ્ચ ધર્મકાળમાં વાસનાના બને તેટલા ભૂક્કા ઉડાડવા જેવા છે.

વિજયસિંહ કહે છે, “અરે ! આ શું વાત ? મેં આ ધન દાટ્યું ? મને યાદ પણ નથી આવતું કે મેં આ જીવનમાં ધન દાટ્યું હોય. તો જરૂર કોઈ આગળના ભવની વાત હશે. માટે લાવ, ભગવાનને પૂછી લઉં !” એમ વિચારીને મેં ભગવાનને પૂછ્યું તેનો ઉત્તર આપતાં પરમાત્મા કહે છે;

વિજયસિંહ આચાર્યના પૂર્વભવ.

લક્ષ્મીનો જુલ્મ : બાલચન્દ્ર ગુણચન્દ્ર :

“આ જે વિજય છે, તેમાં અમરપુર નગરમાં અમરદેવ અને એમની સુંદરી પત્નીના તમે બંને પુત્ર હતા. તેમાં તારું નામ બાલચન્દ્ર હતું. અને એ જીવનું નામ હતું ગુણચન્દ્ર. તમે બંને ગૃહસ્થના પુત્ર હતા. જ્યારે યુવાન થયા ત્યારે વેપાર કરવા વસ્ત્ર વગેરે માલ ભરી આ પ્રદેશમાં તમે આવ્યા. આવીને માલનું વેચાણ કર્યું. લાભ મનગમતો થયો. એટલામાં વિજયવર્મા રાજાએ લક્ષ્મીનિલય નગરના રાજા સૂરતેજ પર આક્રમણ કર્યું.

ધન દાટે છે :

“સૂરતેજ રાજાએ જોયું કે મારી પાસે એટલી શક્તિ નથી. એટલે પોતાનું બીજું બધું છોડી દઈ, સાર-સાર વસ્તુઓ અને નગરવાસીઓને લઈ આ પર્વત પર ચઢી ગયો. તમે બંને પણ શત્રુનું સૈન્ય જોઈ ગભરાઈ ગયા હતા, તેથી તમે પણ પૈસા લઈ રાજા સાથે પર્વત પર આવી ગયા. પરંતુ ભય લાગી ગયો હતો; કે ‘રાજા અમારી પણ લૂંટ કરે તો ? માટે શું કરીએ ? ભાગી જવાય એમ નથી, ઉપદ્રવનો મામલો છે. ત્યાં ભરોસો કેમ રહે ?’ આથી તમે બંનેએ જમીનમાં ખાડો ખોદીને ધન એમાં દાટી દીધું. જીવની આ વાતમાં કેટલી બધી સાવધાની છે ! કેટલી બધી ધગશ છે ! પાછી આવી ને આવી પ્રવૃત્તિઓ કરીને એ કુવાસનાઓ દઢ થાય છે. પરિણામ, તત્ત્વને અયોગ્ય હૃદય.”

ત્યાં તીર્થંકર પ્રભુ વિજયસિંહને કહે છે : “તારા ભાઈ ગુણચન્દ્રની બુદ્ધિ બગડી. એને થયું કે ‘આ બાલચન્દ્ર અડધો ભાગ લઈ જશે ! પણ અહીં કોણ જોનાર છે ? માટે આને મારી નાખું. પછી તો સારીયે સંપત્તિ મારી થઈ જાય !’

લક્ષ્મી જગતમાં શું કરાવે છે ? અનર્થ કે અર્થ ?

અનર્થ ધર્મ શું કરાવે ? મહા અર્થ, મહા લાભ ધર્મના છતાં તમે અવસરે અવસરે સ્વાગત કોના કરો છો ? અનર્થભૂત લક્ષ્મીના ને ? ગુણ કોના યાદ કર્યા કરો છો ? તેય લક્ષ્મીના જ. ધન્ય તમને ! પ્રવૃત્તિ હવે પલટો. ગુણ ધર્મના ગાયા કરો. લક્ષ્મીના પાપે તો ગુણચન્દ્ર ભાઈના ખૂનનો વિચાર કરીને માત્ર ન અટક્યો; પણ આમ વિચારી તેણે વિષ પ્રયોગ કરી બાલચન્દ્રને ફસાવ્યો. બાલચન્દ્ર તો સરળ સ્વભાવી હતો. તેથી એ મરીને વ્યંતરદેવ થયો. સરળ સ્વભાવની બલિહારી છે. સરળતા યોગે અહીં કદાચ નુકશાન જેવું દેખાય, પણ પરિણામ સુંદર હોય છે. ત્યારે કપટીનો મહા મરો છે. જુઓ, ગુણચન્દ્ર લક્ષ્મીનું રક્ષણ કરતો ત્યાં જ છે. ત્યાં તો એક સર્પ આવ્યો. અને ગુણચન્દ્રને ડાંખ્યો. ગુણચન્દ્ર દુર્ધ્યાનમાં મર્યો; અને મરીને થયો પહેલી નરક ભેગો ! લક્ષ્મી ત્યાંની ત્યાં ! અને બંને ભાઈઓના માર્ગ જુદા જુદા પડી ગયા !

ગુણચંદ્રના ઝેરથી બાળચંદ્ર દેવતા થઈ દેવદત્ત : ગુણચંદ્ર નરકે થઈ સર્પ :- તીર્થંકર ભગવાન વિજયસિંહને કહે છે “તું મરીને વ્યંતર થયો. ત્યાં કંઈક ન્યૂન એવું એક પલ્યોપમનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તું ટંકણાપુર નગરમાં આવ્યો. સાર્થવાહ હરિનંદિની પત્ની વસુમતીનો પુત્ર થયો. તારું નામ દેવદત્ત રાખ્યું. એટલામાં ગુણચંદ્રનું નરકાયું પણ પૂર્ણ થયું અને તે આવ્યો લક્ષ્મી પર્વત પર, સર્પ તરીકે. જાતિસ્મરણ ન હોવા છતાં પરિગ્રહની સંજ્ઞામાં પૂર્વનું દાટેલું નિધાન પોતાનું કરીને ત્યાં બેસી પડ્યો.

“એટલામાં એવો મોકો આવી ગયો, કે નગરમાં ઉત્સવ થયો. તે ઉત્સવમાં તું આ લક્ષ્મી પર્વત પર આવ્યો. આવીને દેવતાની પૂજા કરી; દીન-અનાથને દાન આપ્યું; ભોજન કર્યું, પછી પર્વતની રમણીયતા જોતાં જોતાં, ફરતો ફરતો તું એ નિધાન પાસે પહોંચી ગયો.”

દુષ્ટ ભાવનાનો દારુણ વિપાક : નિધાન પરના સર્પનો ક્રોધ :-

“તે બિચારાએ હજુ ધન તરફ દૃષ્ટિ પણ નથી નાખી, ત્યાં પછી ખાડો ખોદીને કાઢી લેવાની તો વાત જ ક્યાં ? પણ સર્પને આટલું નિમિત્ત મળી ગયું કે ‘અહીંયાં મારું નિધાન છે, ને આ અહીં ક્યાં આવ્યો ? આ તો મારું લઈ જવા આવ્યો લાગે છે. તે લઈ જવા ન દઉં. ગમે તેમ કરી એનો બચાવ કરું.’ એમ કરીને દુષ્ટ ભાવનામાં ચઢ્યો. પછી શું ? દુષ્ટ ભાવનાનો દારુણ વિપાકે દુષ્ટતાનો અમલ કરવામાં પોતાનું છેલ્લું શસ્ત્ર ‘ઁસ મારવાનું’ વાપરવાનું.” ગધેડું જેમ લાત લગાવે, કૂતરું જેમ બટકું ભરે, તેમ આ સર્પ સીધો ડસીને પ્રાણ લેવા જાય છે ! જેમ ચંડકૌશિકને મળ્યા’તા તો પ્રાણી માત્ર પર પરમકૃપા વરસાવનારા પ્રભુ મહાવીર સ્વામી. પણ દુષ્ટ ભાવનાના ફળરૂપે બીજું સૂઝે શું ? એ તો ગયો પરમાત્માને ડસવા ! પ્રભુને ભર્યું બટકું ! ભાવના બગાડી તો બાર વાગ્યા સમજો.

ગમે તેમ હો, પણ એક બીજી વિચારણા છે. મનુષ્ય કરતાં પ્રાણીઓ ડાહ્યા ખરા કે નહિ ? મનુષ્ય તો કહેશે, ‘લગાવ અણુબોમ્બ !’ એક સાથે હજારોને ખાખ કરવાના ! તો આજના મનુષ્યની આવી વૃત્તિના હિસાબે કહો જોઉં, કેટલા જંગલી પશુઓનો એક મનુષ્ય બને ? તુલના કેવી રીતે થાય ? મનુષ્યને પોતાના મનથી જરાક પ્રતિકૂળ બનવું જોઈએ ! પછી કેમ ? પોતાની પાસે જે શસ્ત્ર હોય તેનો ઉપયોગ કરવાની જ વાત ! ઘરકુટુંબમાં જેમ શસ્ત્ર હોય છે ને ? કોઈની પાસે વાણી ! તો કોઈની પાસે આંખ ! કોઈની પાસે લાત, ને કોઈની પાસે ધોકો ! પણ આજના વિજ્ઞાનના હિમાયતી અને વિજ્ઞાન પર ખેલનારનું જીવન જોઈએ તો કેટલો ખેદ થાય ? ભયંકર શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરતાં કોઈ ખેદ ખરો ?

સર્પ દેવદત્તને ડસ્યો :-

ગુણચંદ્રનો જીવ સર્પ થઈને બાલચંદ્રના જીવ દેવદત્તને ‘આ ધન લઈ લેશે,’ એમ માની કરડ્યો, તો દેવદત્તના નોકરોએ એને (સર્પને) મારી નાખ્યો. એ મરીને એજ પર્વત પર સિંહ થયો. સર્પના ઝેરની અતિ ઉગ્રતાને લીધે તત્ક્ષણ જ દેવદત્ત મરીને આજ વિજયમાં કયંગલા નગરીમાં શિવદેવ યશોધરાનો પુત્ર ઈન્દ્રદેવ નામે થયો. એ એના નગરમાં ઊછરી રહ્યો છે, અને આ સિંહ પર્વતની ગુફામાં ઊછરી રહ્યો છે. સિંહ ફરતો ફરતો નિધાન પાસે આવ્યો. પૂર્વ ભવમાં અભ્યાસ કરેલી ભાવનાથી ઓધસંજ્ઞાએ એ નિધાનની મૂર્છા કરે છે; મનમાં એની માલિકી માની લે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૨૬, તા. ૧૭-૩-૧૯૫૬

કેટલોક કાળ વીતી ગયો, ત્યાં વીરદેવ રાજાએ આ ઈન્દ્રદેવને એક લક્ષ્મીનિલયનગરના રાજા માનભંગ પાસે કાર્યસર મોકલ્યો. તું ઈન્દ્રદેવ કેટલાક પુરુષોના પરિવાર સાથે અહીં આવી રહ્યો છે ત્યાં કાલક્રમે આ પ્રદેશમાં આવ્યો; અને નીવના વૃક્ષ નીચે બેઠો. એટલામાં ત્યાં દૂરથી પર્વતની ગુફાના નાકે બેઠેલા સિંહે તને જોયો ! લોભ-સંજ્ઞાથી સિંહના ચિત્તમાં વિપર્યાસ થયો; ભ્રમણા ઉત્પન્ન થઈ ગઈ. “આ માણસ અહીં આવ્યો છે ? ધન ઊંચકી જવા આવ્યો લાગે છે. ખબર નથી એને, કે આ તો વનનો રાજા ! ઊભો રહેજે, તને બતાવી દઉં !” એમ વિચારતોક ઉઠ્યો.

આ પણ ખૂબી છે ! ઈન્દ્રદેવને આરામ કરવાનું અહીં જ સૂઝ્યું ! તમે તો એમ માનો છો ને કે “માણસ હોશિયાર અને સાવધાન હોય તો શું વાંધો આવે !” પણ કર્મ જેને માટે આવા વાંધા લાવીને મૂકે, તેની સાવધાનીય રદ જાય છે ! અને કર્મ અણધારી જીવની અવનવી સ્થિતિ ઊભી કરે છે. એમાં માણસના ગુમાન પણ નકામા, અને દીનતા પણ નકામી છે. મોટો દેવ જેવોય ગમે તેવો હોશિયાર હોય, પણ એનાં નવા ઉદય પામતા તિર્યચ ગતિ વગેરેના કર્મ એવી સ્થિતિમાં લાવીને એને મૂકે છે કે કોઈ તેને બચાવનાર નથી !

અહીં એ જોવાનું છે કે ગુણચંદ્ર ઉગ્ર કષાયમાં નરકથી તિર્યચ થતો આવ્યો છે. ત્યારે બાલચંદ્ર અકાળ મૃત્યુની પીડાએ મરવા છતાં મનુષ્ય બનતો આવ્યો છે, કેમકે મનુષ્યનો ભવ પામવા જોગું એણે આયુષ્ય બાંધ્યું છે. મનુષ્યાયુ ધોર દુર્ધાનમાં પણ ન બંધાય; અને ઉગ્ર કષાયમાં પણ ન બંધાય. અલ્પ કષાયમાં મનુષ્ય-આયુષ્ય બંધાય. ત્યારે રહસ્ય એ છે કે આ જીવ હળુકર્મી બન્યો હશે, તેથી જ અકાળ

મૃત્યુની પીડામાં મન એવું નથી બગાડ્યું કે જેથી નરકાદિ દુર્ગતિમાં જવું પડે. સવાલ તમે વર્તમાન પર ગુનેગાર છો કે નહિ એ નથી. તમે બિન ગુનેગાર છતાં જો મન બગાડી ભયંકર કષાયમાં-દ્વેષમાં પડો તો અહીં માર ખાવા છતાંય ભવિષ્યમાં દુર્ગતિના નવા માર ઊભા થાય છે. એના બદલે જો તમે અલ્પ કષાય અને અલ્પ દુર્ધર્મમાં હો તો ભવિષ્ય માટે નવાં દુઃખ જન્મતાં નથી. ઈન્દ્રદેવ એથી જ ત્રણેય ભવમાં મનુષ્ય બનતો આવ્યો છે.

અજિતદેવ તીર્થંકર ભગવાન વિજયસિંહ આચાર્ય મહારાજને તેમના ભવ બતાવે છે. તેમાં હજુ એ નથી બતાવ્યું કે ‘તું’ હવે ધર્મ પામ્યો.’ પણ એ બતાવ્યું કે આ શત્રુથી તું મર્યે જાય છે !’ જ્યાં સુધી ધર્મનું સેવન ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી, અંદરમાં જે છૂપાં કર્મ પોતાનું નાટક ભજવી જાય છે, તેમાંથી બચવું તો દૂર રહ્યું પણ તેવાં દુષ્ટ કર્મોને ફરી બાંધવાનો જાણે ઈજારો રાખ્યો હોય છે. પાપબંધ કરવા માટે મોહ માયાની ભરચક લાગણીઓ જોઈએ. તો તમને ૨૪ કલાકમાં એક પણ એવી મિનિટ જડે છે કે જ્યારે બિલકુલ માયાની લાગણી બંધ હોય ? ના ! કોઈ પણ એક દિવસ મોહ-માયાની લાગણી વિના પંસાર થયો હોય તે બતાવો ! અને તે મોહમાયા હોય એટલે સ્ટોકમાં પડેલા કેટલાંય જન્મનાં કેટલાંય પુણ્ય પાપ ધસારાબંધ ઉદયમાં આવતા નવાં પાપોપાર્જનને તક મળે. માટે જ મોહ લાગણીઓને બદલે એવા ધર્મનું આલંબન કરવું કે જેથી નવાં બંધાય તો નહિ પણ જૂનાંય ધસાતા જાય. માટે આ કર્તવ્ય છે કે તપ ધર્મના બારે પ્રકારની સાધની કરી લેવી જોઈએ. બાલચન્દ્રે શું ભૂલ કરી હતી ? દુનિયાનો ન્યાયસર વેપાર કર્યો હતો. તેમાં પોતે અડધો ભાગીદાર હતો. છતાં તે પોતાનું નિમિત્ત પોતાને જ નડે છે ! આપણે આ નિમિત્તને આપણી આબાદીમાં કારણ માનીએ તે જુદી વાત; પણ શું આપત્તિમાં કારણ ન માની શકાય ? આ સંસારની ચીજો કેવી છે ? અવસરે એનાથી સુખ મળવું તો દૂર રહ્યું, પણ આપણી કલ્પનામાં ન હોય તેવી આપત્તિ ઊભી કરે તેવી બને છે !

સિંહ મારે છે, ને મરાય છે ! :

ઈન્દ્રદેવ સહજભાવે નિધાનની નજીકના ઝાડ આગળ આવ્યો. ત્યાં તો સિંહ ગર્જ્યો ! ગુફાની બહાર આવ્યો. લોભની સંજ્ઞાને પરવશ પડેલા જીવને પછી કાર્યાકાર્યનો ક્યાં વિવેક જ કરવો છે ? ઊંધી જ વિચારણામાં ચડે. “બસ ! આ માતું લેવા આવ્યો ? મારી નાખું !” ચારે પગે ત્રાટકીને ઈન્દ્રદેવ પર હુમલો કર્યો. જેવો સિંહ આવ્યો તેવો જ ઈન્દ્રદેવ ઊભો થઈ ગયો. બંનેની લડાઈ થઈ. લડતાં લડતાં ઈન્દ્રદેવે સિંહને માર્યો અને સિંહે ઈન્દ્રદેવને માર્યો ! બેમાંથી એકેય બચી

શક્યા નહિ. બંને એક વખતના ભાઈ, તે આજે એકબીજાને મારી નાખનાર ભયંકર શત્રુનું કાર્ય કરે છે ! સંસારના મેળ અને અમેળ, બંનેય ખોટા છે. મેળમાં ભરોસે મરે છે; અણબનાવમાં દ્વેષની આગમાં બળે છે.

લત :- જે લક્ષ્મીનો સિંહને કોઈ ઉપયોગ નથી, કે ‘આ પૈસા લઈને એમાંથી સારું ખાવાનું ખરીદી લાવું કે બીજી મોજ કરું !’ છતાં એને આવી લક્ષ્મીની લત કેમ લાગી ? કહો કે મનુષ્ય જન્મમાં લત ઊભી કરી હતી, અને તેને પછીથી બીજા ભવોમાં પણ મજબૂત પકડી રાખી છે ! પછી પકડી રાખવાનું શાથી ? એટલા માટે કે પૂર્વના જે મનુષ્યપણામાંથી ભ્રષ્ટ થયો છે, તેની અંતઘડી સુધી એ લત લગાડી હતી. જેવી લત આપણે અંતપણ સુધી લગાડીએ તેવી લત આગલા ભવમાં ચાલુ રહે એમાં નવાઈ નથી. તો સંયમ જીવન સ્વીકારો કે સંસારની ઘણી ઘણી લતો છૂટી જાય. એમ કેમ ન કહ્યું કે ખાતાં-પીતાં મોક્ષ મળી જાય ? કેમ ન કહ્યું કે કુટુંબ સાચવતાં પણ સંસારથી છૂટકારો થાય ? કેમ તીર્થંકર જેવા પણ ચારિત્ર લે છે ? એજ રહસ્ય છે, કે ચારિત્ર જીવનમાં એવી લતો છૂટી જાય છે, તેથી ભવાંતરમાં તે આગળ નથી ચાલતી; તેથી ભાવી ભવો ઉજ્જવળ બની અનંત ઉજ્જવળ મોક્ષપદે જલદી પહોંચાય છે.

સંસારમાં જીવોને અનેક પ્રકારની લતો લાગેલી હોય છે. કોઈને મોજશોખની, કોઈને ખાનપાનની, તો કોઈને કપડાં અપ-ટુ-ડેટ રાખવાની ! કોઈની વળી એમ છે કે “પૈસા જ ભેગા કરો !” કોઈ વળી કહે છે ‘પૈસા-ટકા તો ઠીક, પણ જે આવે તેને દબાડવે રાખો.’ કેટલાકને લત એવી કે કેઈકની બનાવટ જ કરે ! દરેક વાતમાં માયા અને પોલિસી ! લત ! કેટલી લતો ગણવી ? પાર નથી. કોઈકને બજારમાં ડાફોડિયાં મારવાની જ લત ! કેટલાક કાનથી આનું ને તેનું, છૂપું સાંભળ્યા જ કરે ! બારણા આગળ કે ભીંત ઓઠે કાન જ ધરવાની લત ! પાછું એ સાંભળીને પોતાનો જીવ બાળ્યા કરવાની જ લત ! આમાંથી કોણ બચાવે ? કેઈકને ચેડાં કરવાની લત ! તો કેઈકને ચાળાં કરવાની લત ! તમારા સંસારમાં આવું આવું દેખો છો ને ? ગણત્રી કરતાં લતોનો પાર પમાય એમ થતી. તેવી લતોનો પણ અંત પમાડનાર છે એક માત્ર ધર્મજીવન-ચારિત્રજીવન ! એથી જ બચાય. બાકી તો સંસારી જીવનની એકેક લત ભવાંતરમાં ભયંકર ભવો આપે, તો અનેક લત શું ય ન કરે ? લતો જીવની ડાકણ જેવી છે. ભયંકર પિશાચ જેવી છે. વળગીને જીવનાં સત્ત્વ અને પુણ્ય બે ય નિચોવી નાખે છે. આ જે સમજે તે ભાવી ભયાનકતામાંથી બચી શકે. તમારે બચવું છે કે નહિ ? કે પછી આની આ લત ભવિષ્યમાં ચાલુ રહે તો વાંધો નથી ?

સંયમ-જીવનમાં એનો અંત એ માટે આવી શકે કે સંયમજીવન એ પવિત્ર અને ચોવીસે કલાકનું ધર્મમય જીવન છે. તે પણ પ્રવૃત્તિરૂપ જીવન ! સમકિતીનું ધર્મમય જીવન એ હાર્દિક વલણરૂપ; શ્રાવકનું ધર્મજીવન એ તદુપરાંત થોડી ધર્મપ્રવૃત્તિરૂપ, પણ સાધુનું જીવન સંપૂર્ણ ધર્મવલણ સાથે ધર્મપ્રવૃત્તિરૂપ જીવન ! સમકિતી જીવ દુકાને વેપાર કરવા જાય તો આચરણ પાપની છે, પણ વલણ ધર્મનું હોય છે. “ક્યારે આ પાપથી છૂટું ? અહીંયાં કેમ ઓછામાં ઓછી પાપકરણીથી પતાવું ? કેમ વધુ જીવોને બચાવું ?” ધર્મના વલણને લીધે, દુકાને ગયો તો પણ, વિચારણા આ છે ! “આજીવિકા મળી જાય એટલે બસ, ઝટ આત્મહિતની સાધનામાં લાગી જાઉં !” આ તો સમકિતી માટે, પણ સાધુ માટે ? ચોવીસે કલાક ધર્મમય જીવન ! શાસ્ત્રોનું ભરચક અધ્યયન છે, કે જે કષાય અને દુર્ધાનનું ઝેર નાબુદ કરવા અમૃતનું કામ કરે છે ! આહારાદિ સંજ્ઞાના મેલ કાપવા પાણીના ધોધનું કામ કરે છે ! આવા અમૃત અને જલ વર્ષા જ્યાં હોય છે, વળી જ્યાં બાહ્ય-આભ્યન્તર તપો છે. મૈત્રી-આદિ ભાવનાઓમાં જ્યાં લયલીનતા છે, અનિત્ય, અશરણ આદિ ભાવનાઓમાં જ્યાં સર્વાંગીણ સ્થાન છે; એવી સંયમની અવસ્થામાં પેલી લતોને ઊભી રહેવાનો અવસર જ ક્યાં છે ? દુર્ગતિમાં ગરકાવનારી એ બધી લતોનો સંયમ-જીવનમાં અંત આવી શકે છે. તેથી ભવાંતરમાં જીવનું બગડતું નથી. પણ આ ગુણચન્દ્રનો જીવ લત લઈને આવ્યો છે ! તેમાં વળી સિંહનો અવતાર ! એટલે ઈન્દ્રદેવ ભલે નિધાન લેવા નથી બેઠો છતાં એને જાનથી મારી નાખે છે; પણ પોતે પાછો એનાથી જ ઘવાયેલો મરે છે. બંને મરીને એક યક્ષદાસ ચાંડાલની માતૃપક્ષા નામની પત્નીના પુત્ર પણે જોડિયા ભાઈ તરીકે જન્મ્યા.

પ્ર.- સિંહ મરીને મનુષ્ય કેમ થયો ? મારી નાખવાની પ્રવૃત્તિમાં મનુષ્ય થાય ?

ઉ.- આયુષ્યના બંધ થવા કાળે કોમળતા આવી ગઈ હોય, તો વખતે મનુષ્ય પણ થાય. આયુષ્ય બંધકાળની પૂર્વે કે પછી ભલે કૂરતા હોય; છતાં આયુષ્ય બંધકાળની આજ ખૂબી છે. મરતાં મરતાં કોમળ પરિણામ થઈ જાય તો મનુષ્યાયુ પણ બાંધે. તેવી રીતે પહેલાં ધર્મ કરતાં મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધ્યું, પછી ધર્મ છોડી દીધો, તો પણ એક વાર મનુષ્યનો ભવ તો મલી જાય !

ગોશાળા જેવાએ જિંદગીમાં કંઈ સારું કર્યું નહોતું, છતાં તે મરીને બારમા દેવલોકમાં ગયો ! સંભવ છે પૂર્વે સારા પરિણામમાં આયુષ્ય બાંધ્યું હોય, કે તેણે કદાચ અંતિમ પશ્ચાત્તાપ વખતે જ આયુ બાંધ્યું હોય. અંતકાળે એના હૃદયમાં ભારે પશ્ચાત્તાપ જાગ્યો હતો. એમાં એણે શિષ્યોને કહી દીધું, “હું સાચો જિન-સર્વજ્ઞ

નથી. સર્વજ્ઞ સાચા તો મહાવીર છે. હું તો એમનો શિષ્ય ગોશાળો છું. મેં એ પરમાત્માનો દ્રોહ કર્યો છે. તો હવે મારું મડદું દોરે બાંધી કૂતરાના મડદાની જેમ રાજગૃહીમાં ઢસડજો ! અને કહેજો કે જે ગુરુની આશાતના કરે, ઉપકારી ગુરુનો જે દ્રોહી બને, તેના આ ભવમાં આવા હાલ થાય, તો ભવાંતરે તો શું ય નહિ થાય ?” અંદરમાં કેવો અને કેટલો જોરદાર પશ્ચાત્તાપ જાગ્યો હશે કે ૧૧ લાખ માનવનો ગુરુ, ૧૧ લાખ ભક્તોનો દેવ, એ પોતાના મોઢે પોતાના મોટા શિષ્યોને આ પ્રમાણે કહે છે !! આ પશ્ચાત્તાપ એવો નથી, “કે ભાઈ, જાણીએ છીએ કે ઘણું પાપ થયું, પણ શું થાય ? રાખી મૂકો અંદરમાં...” ગોશાળો આમ નથી કરતો, ગળગળો થઈ બહાર કહી બતાવે છે ! સ્વમતનો સ્થાપક હોવા છતાં પોતાના મહાન અનુયાયીને એ પ્રમાણે કહે છે ! દિલના ઊંડાણનો અને જોરદાર પશ્ચાત્તાપ છે. જો આવી છેવટના અવસ્થામાં પણ આયુષ્ય બંધાય તો ઉચ્ચ ભવનું આયુષ્ય ! ત્યારે બીજી બાજુ જીવનભર ધર્મ કર્યો હોય પણ આયુષ્ય બંધાતા પરિણામ ખરાબ તો એક વાર તો ખલાસ ! માટે જ માણસે હરેક પળે સાવધાન બની મન ન બગાડવા દેવું. લાખ ઉપદેશનો સાર આ, કે જીવનમાં પ્રવૃત્તિ ગમે તે ચાલુ હોય, પણ કદાપિ મનને બગાડવા દેવું નહિ. કાયા પાપમાં જતી હોય તો પણ મનને અંદરથી ધર્મની વૈરાગ્યની ભાવનામાં રાખવું.

કંઈક કોમળતામાં સિંહ મનુષ્યાયુષ્ય લીધું; પણ સિંહપણામાં અને પૂર્વે પાપ ઘણાં ભેગાં કર્યાં છે. એટલે અહીં મનુષ્ય થઈને પણ બીજું શાનું સુઝે ? બંને ચંડાળને ત્યાં જન્મ્યા. બંનેના નામ અનુક્રમે કાળસેન અને ચંડસેન રાખ્યાં. બંને ભાઈઓ યુવાવસ્થાને પામ્યા. એક દિવસ શિકાર કરવા લક્ષ્મી પર્વત પર ગયા. ભવિતવ્યતા જબરું કરે છે ! બંનેને હરોળમાં લાવીને મૂક્યા ! સિંહને ચંડાળ મનુષ્ય અને ઊંચા મનુષ્યને ય ચંડાળ મનુષ્ય ! પણ પેલાને ઊંચે ચઢવામાં જેમ નિમિત્ત, તેમ આને નીચે પડવાનું નિમિત્ત હતું. સિંહને મારી નાખવામાં માનવતાનું કોઈ ઉચ્ચ કાર્ય ન હતું. પોતે બળવાન હતો કરી લ્યો સિંહનો સામનો.

પ્ર.- ત્યારે શું સ્વરક્ષણ ન કરવું ?

ઉ.- રક્ષણ કાયાનું કિંમતી કે આત્માનું ? કાયાનું રક્ષણ કરો, પણ માનસિક પરિણામ કેવા છે એના પર કર્મબંધનો આધાર છે. સામાન્ય રીતે લડવા-ઝગડવામાં હૃદય કૂર બને છે, દુષ્ટ બને છે. એ ન બને એ કોક ભાગ્યવાનને. ઈન્દ્રદેવને પરિણામ કંઈક પણ બગડ્યા તેથી કર્મે નીચે ઉતારી ચંડાલનો ભવ આપ્યો. આ તો વળી આટલે જ અટક્યું પણ જુઓ કે,

ત્રિપુષ્ટ વાસુદેવે સામે આવેલા સિંહને ચીરી નાખ્યો ! ને એવાં બીજા ઘણાં

પાપ કર્યા તો શું પરિણામ આવ્યું ? સાતમી નરક !

એની સામે-પાર્શ્વનાથ ભગવાનનો જીવ, પૂર્વભવમાં રાજા હતો. ચારિત્ર લીધું; તપ કર્યો; કાયા સુકાઈ ગઈ. એક વખત જંગલમાંથી વિહાર કરીને ચાલ્યા જાય છે, ત્યાં સામેથી સિંહની ગર્જના આવી. મુનિની નજર ગઈ, મુનિ સાવધાન થઈ ગયા. હવે ? તપશ્ચર્યાથી ઉત્પન્ન થયેલી લલ્ચિથી અટકાવે ? સામનો કરે ? ના, એવું કંઈ જ ન કરતાં જોઈ લીધું કે “આ સિંહની હવે ત્રાપ આવવાની તૈયારી છે...દરમિયાનમાં જો હું ગફલતમાં રહ્યો, તો મારા શરીરથી વિરોધના અને મારું કુમત્યુ થઈ જાય ! માટે તૈયારી કરી લેવા દે.” રજોહરણથી જમીન પુંજી લીધી. કેમકે સિંહ આવે ને કાયા એમ જ નીચે પડી જાય તો ત્યાં કોઈ બિચારો નિર્દોષ જીવ મરી ન જાય. કેવી ઉત્તમ દશા છે ! પોતે સિંહના જડબામાં ચવાઈ જાય તેનું શું ? તેનું કંઈ નહિ ! પોતાના જીવને કોઈ કષ્ટનો દહાડો જોવાનો આવે તે તો દિવાળીનું ટાણું ! પરંતુ બીજો જીવ સહેજ પણ દુભાય તે પોતાના માટે પણ હોળી ! બહાદુરી ક્યાં ? પોતાની કાયાને બચાવવામાં કે આત્માને ?

મુનિ જમીન પુંજીને નીચે બેસી ગયા. મહાવ્રતોનું પુનઃઉચ્ચારણ કરી લીધું. જ્યારથી મહાવ્રત લીધા ત્યારથી અખંડ પાલનનો પુરુષાર્થ છે. પરંતુ છત્રસ્થતા અને પ્રમાદને લીધે સૂક્ષ્મ પણ ભંગ થયો હોય તો ? માટે ફરીથી પ્રતિજ્ઞા કરી લીધી. સર્વ જીવોને ખમાવી દીધા. અરિહંતાદિનાં શરણ સ્વીકારી લીધાં. હવે સિંહ કરી કરીને શું કરવાનો હતો ? જે જડ છે, નાશવંત છે, પારકું છે, એના પર સવારી ! એજ ને ? સિંહ ભૂખ્યો હતો, આવીને તેણે રાજર્ષિના શરીરને ચાવી નાખ્યું ! મહર્ષિ કાળ કરીને ઉપર દેવલોકમાં ચાલી ગયા. સિંહે રસનાની ગુલામીમાં ને પેટની ગુલામીમાં નરક સાધી ! રાજર્ષિએ ભગવાનની આજ્ઞાની ગુલામીમાં ને સંયમની ગુલામીમાં સ્વર્ગ સાધ્યો.

અહીં ઈન્દ્રદેવે સિંહને સ્વરક્ષાર્થે માર્યો હશે, પણ મરીને ચંડાલ થયો તેથી એવું જ સૂઝે છે. ભવ ખરાબ ત્યાં સહેજે ખોટું સૂઝે છે. માટે સારા ભવમાં સારું બહુ કરી લેવું જોઈએ. જેથી ખરાબ ભવ ન આવે. નહિતર દુષ્ટતા સહેજે આવશે. પેલા બે એ પર્વત પર એક પશુનો શિકાર કર્યો. પશુને માર્યું, કાપી અગ્નિ સળગાવી એનું માંસ રાંધીને બંને ખાવા બેસી ગયા. બંને કાળસેન અને ચંડસેનમાં, સમજો કે, ચંડસેનની તો આ દશા હોય પણ કાળસેનનીય આવી દશા ? કહો કે, હા, તે ભંગીના પેટે અવતર્યો છે. અને સંજ્ઞા ચીજ જ એવી ભૂંડી છે કે અવસ્થા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરાવે. બિલાડી ઉંદર શોધે, સિંહ હરણિયું. સંજ્ઞાનો અને વાસનાનો આપણી પાસે ગંજાવર સ્ટોક છે. અવસર આવે કે તે તે જાગ્રત થઈ જ જાય છે.

માટે હલકા ભવથી ચેતવા જેવું છે. ભૂલેચૂકે આપણે એમાં ન ફસાઈએ.

પ્રસંગ ચાલે છે પેલા દાટેલા નિધાન ઉપરનો. જુઓ એ કેવો ભાવ ભજવે છે. ચંડસેનના હાથમાં કટારી છે. કટારીની ધાર તેજ કરીને એમજ અનર્થદંડની પ્રવૃત્તિ જમીન કોચવાની કરે છે. જોગાજોગ જે જમીનની નીચે નિધાન દાટેલું છે, ત્યાં જ ખોદાવા લાગ્યું. ખોદાતાં ખોદાતાં ઘડાના કાંઠાને કટારી અડી ગઈ ! “ઓહો ! આ તો માલ દેખાય છે ! ધાતુનું વાસણ દેખાય છે.” ચંડસેન તરત જ હોશિયારીથી તેને ઢાંકવા ગયો; પણ કાળસેને તે જોઈ લીધું. ત્યારે ચંડસેને પણ કાળસેને નિધાન જોઈ લીધું છે એ જાણી લીધું. તેના પર એ વિચારે છે -

“બરાબર ! હવે આ આપણો માલ સલામત નહિ રહે ! ખલાસ થઈ જાય ! માલ બધો ભાઈ લઈ જાય...ભાઈ હોય તેથી શું ? ભાગ પણ મફતનો શાનો અપાય ?”...ચઢ્યો કૂર વિચારણામાં ! લક્ષ્મી શું આપે છે ? ભોગસુખ તો પછી, મોહનાં તોફાન પહેલાં આપે છે.

પૂર્વના જીવનમાં પણ ભાઈનો સંબંધ જે જાળવી શક્યો નથી; તે અહીંયાં શી રીતે જાળવી શકે ? માટે વિચારે છે “એને મારી નાખું...” અરે પણ કોના માટે આ વિચારે છે ? ભાઈના માટે ! પરિગ્રહ-સંજ્ઞા શું કામ કરે છે ? આજે તો આવી સંજ્ઞાનો વારસો જે લઈ આવ્યા છે, તેને ઓછું કે એટલું જ રાખવાનીય વાત નહિ, પણ વધારવાની જ વાત છે ! ત્યાં ભવાંતર કેવો સર્જવાનો તેની કલ્પના પણ આવે છે ? ભવાંતરમાં ઊગરવાનો કોઈ આરો છે ? જૈન શાસન મળ્યાનું પ્રયોજન તો આ છે કે આ સંજ્ઞાઓને તોડી નાખો. કહી દો એને કે “તમે મને શું પીસી નાખતી હતી, હું તમારા જડમૂળ ઉખેડી નાખીશ. હવે મારે ખાઉં-ખાઉંના ધંધા નથી કરવા, પણ તપ-ત્યાગના ધંધા કરવા છે. હવે મારે ‘લાવ-લાવ’ના ધંધા નથી કરવા, પણ હવે મારે ‘આપું-આપું’ના ધંધા કરવા છે...” આવા માનસિક પ્રબળ સંકલ્પ જોઈએ; અને એના અનુસારે વર્તાવ જોઈએ. તો આ એક જ જન્મમાં સંજ્ઞાઓ ધૂજી ઊઠે. કડડ ભૂસ...થઈ જાય ! પછી ભવાંતરમાં કેવી સુંદર અવસ્થા સર્જાય ! પણ એ સ્થિતિ ક્યારે બને ? મળેલા માનવભવમાં સંજ્ઞાઓને તોડવા ભગીરથ પુરુષાર્થ થાય તો. તે નથી, માટે આ ચંડસેન વિચારે છે કે “ભલેને ભાઈ હોય, એ શું લઈ જાય ? એ લઈ જાય એ પૂર્વે જ એને પૂરો કરી દઉં.”

કાળસેનને તો કંઈ વિચાર નથી. એ રહ્યો વિશ્વાસમાં; અને ત્યાં પેલાએ લાગ જોઈને કટારી ચંડસેનને લગાવી દીધી !...

લક્ષ્મી ક્યાં છે ? ધરતીમાં !

ક્યારની છે ? કેટલાય ભવોથી !

તોફાન કેવાં કરાવ્યાં ? ભયંકર !

એ બહાર આવી ? ના, એનો કંઈ લાભ લીધો ? ના ! લાભ તો પાપ-ભાવનાઓનો છે ! હજુ પણ જાણે એ લક્ષ્મી જ કહે છે કે “તને અનેક ભવોમાં તારાજ ન કરું તો મારું નામ લક્ષ્મી નહિ.” આ લક્ષ્મી અને વિષયોની શિરજોરી છે જીવ પર. તે શિરજોરી ક્યારે ન ચાલે ? જ્યારે જિનધર્મનું શરણું લે ત્યારે. તે લીધા પછી લક્ષ્મીને હાથનો મેલ માને; એને સાપના ભારા સમજે; વહેલી તકે એનો સર્વસંગ છોડવાનું મન હોય. એવા જાગ્રત બનેલા જીવને લક્ષ્મી શું કરે ?

ચંડસેને સગાભાઈને કટારી પહેરાવી દીધી. પરંતુ પેલો સીધો મરી શકે એમ નથી, કેમકે હાલ ચંડાળ છે ને ? કંઈક લોચા વાળવા માંડ્યા... “મને મારે છે ? તે પણ મારો ભાઈ થઈને ?... હરામી...તનેય હું...” ભયંકર ગુસ્સો ને ભયંકર દુર્ધ્યાનમાં ચઢ્યો... “હમણાં ઊઠી શકું એમ હોઉં તો તારા ટૂકડે ટૂકડા... બદમાશ !...” એવા કોક ભારે રૌદ્રધ્યાનમાં મરીને ગયો ત્રીજી નરકમાં, પાંચ સાગરોપમના આયુષ્યમાં !

સંજ્ઞાઓનો ઉકરડા માલ :-

સંજ્ઞાઓ શું કરે ? ક્ષણવાર જીવ પાસે દુર્ધ્યાનની રમત કરાવી અસંખ્ય વર્ષના ઘોર નરકના દુઃખમાં પટકી નાખે છે ! પછી તે કોઈ પણ સંજ્ઞા હો, વિષયની કે પરિગ્રહની, આહારની કે ભયની ! એવી સંજ્ઞાને ઉખેડી નાખવા માત્ર એકજ ધર્મનું શરણ. લોભની સામે નિર્લોભતાનો ધર્મ; લોકસંજ્ઞાની સામે જિનાજ્ઞાના પ્રબળ રાગનો ધર્મ. મન એમ જ કહે, “પ્રભુનું શાસન શું કહે છે ? શાસ્ત્ર શું માર્ગ બતાવે છે ? ભાઈ, મિત્ર, પિતા, માતા, પત્ની, પુત્ર-પુત્રી થાઓ કે નાપુત્ર, મારે તો શાસ્ત્ર શું કહે છે તે જ ખરું.” ઓઘસંજ્ઞાની સામે યોગસંજ્ઞાનો ધર્મ. ઓઘસંજ્ઞામાં તો જન્મોજન્મના કુસંસ્કારનો કાટમાલ લઈ લઈને ફરીએ છીએ. ગાંડો માણસ જેમ ઉકરડામાંથી કાટમાલ ઉપાડીને ચાલે, તેમ આપણા જીવને પણ ચિત્તભ્રમ થયો છે તે ગર્વ અને ગુસ્સો, ભૂખ અને ભીખ... કોઈ કાટમાલ લઈ ચાલે છે... ‘બબરદાર મારી સામે બોલ્યો તો... તમે કોણ મારી સામે ?... આપણાથી તો ભાઈ, ભૂખ્યા ન રહેવાય ! ઘરાકને, શેઠને આમ મનાવી દઉં !’ આ બધી વાસનાઓમાં કેવળ સંસારરસ છે, ભવાભિનંદીપણું છે તેની સામે યોગસંજ્ઞા જોઈએ.

યોગસંજ્ઞામાં શું આવે ?

૧. જિનેશ્વરદેવના પ્રત્યે કુશળ ચિત્ત ! ૨. આચાર્યાદિ મહર્ષિઓનું વૈયાવચ્ચ !

૩. જ્ઞાનનું વિધિપૂર્વક લેખન-વાંચન ! ૪. સહજ એવો સંસાર પર ઉદ્દેગ !

૫. જીવનમાં નાના-મોટા અભિગ્રહો !...

આ બધું કરવાનું જે વલણ, જે ધગશ, તે યોગસંજ્ઞા, પાપસંજ્ઞાઓ દસ છે; આહાર-વિષય-પરિગ્રહ-ભય (નિદ્રા) ચાર કષાય-ઓઘ અને લોક સંજ્ઞા. એને બદલે તપ-શીલ-દાન-ભાવ-ક્ષમાદિ ચાર-મોક્ષરુચિ-જિનાજ્ઞા એની દસ ધર્મસંજ્ઞા. દસ પાપસંજ્ઞા સામે ધર્મની દસ સંજ્ઞાઓને જીવનમાં ઝળહળતી કરવી જોઈએ; અને તે માટે જ આ માનવનું જીવન છે. સંજ્ઞા એટલે સમજો છો ને ? માત્ર ઈચ્છા નહિ, પણ ધૂન, પક્ષપાત, વલણ. ભૂખ ન હોય તો ય આહારના પક્ષપાતને લીધે આહારની વાતો જે ગમે છે તેટલી તત્ત્વની વાત નથી ગમતી. તો હવે તપ વગેરેની લગની ઊભી કરવી જોઈએ.

“આપણે કંઈ એવો લક્ષ્મીનો મોહ નથી કરતા...” આ બચાવની સાથે એ ભયાનકતા દેખાતી નથી કે લોભ ન કરો, પણ જેની સાથે સંસર્ગ રાખો છો, તે ચીજ કેવી છે ? તમારું ચિત્ત કંઈ મહાત્માનું નથી કે “આપણને લક્ષ્મી પર મોહ નહોતો...ચોર ઉપાડી ગયા તો ભલે...” અરે ચોર નહિ, શાહુકાર ! તે પણ ઘરના માણસ હોય. પણ બે પૈસા ખોઈ નાખે, ખોટા ખર્ચા નાખે તો ઊંચા-નીચા થઈ જાય છે ! ખમાતું નથી તેવી સ્થિતિમાં મન સવાલો કરે કે “મને લોભ નથી.” હા, નહિ હોય, ધાર્યું હાથમાં આવતું નથી માટે ને ? ‘લોભ નથી’ એમ કહો છો, પણ લક્ષ્મીના સંપર્કમાં રહ્યા રહ્યા તેમાં આધું પાછું થતાં પાપના વિચારો કેટલા જાગે છે ? ગુસ્સો ને અભિમાન કેટલા જાગે છે ? લક્ષ્મી તો એમજ રહે છે. એના સેવકો એના પર નાચીને મરે છે. અહીં લક્ષ્મી દાટ્યા પછી કોણે ખાધી ને કોણે ભોગવી ? ધરતી ભોગવી રહી છે ! પણ ભાઈ ભાઈને મારે છે. જાત ચંડાળની છે એટલે મરનારો સીધો ન મરતાં કાળી લેશ્યા અને રૌદ્રધ્યાનમાં મરે છે.

ઉચ્ચ કુળની અંદર :-

આજે આપણને જે ઊંચું કુળ મળ્યું છે, તેની કદર નથી. આવાં હલકાં કુળ મળી ગયાં હોત તો જન્મસિદ્ધ કેટલાં પાપ મળત ? કેટલી કાળી લેશ્યાઓ હોત ? અધમ કુળ એટલે ? હલકા કુળના હિસાબે મામુલી પ્રસંગમાં પણ કાળી લેશ્યાઓ ! કરપીણ રીતે મારી નાખવાની લેશ્યાઓ ! મનુષ્ય પ્રત્યે આમ, તો પછી બીજા જીવો પ્રત્યે તો શું ય ન હોય ? ત્યારે તમને એવા અદ્ભુત જૈન કુળની પ્રાપ્તિ થઈ છે, કે જેથી કેટલાય જન્મસિદ્ધ પાપ ત્યાગ થઈ ગયા છે. આવું કુળ મળવાની કદર કેટલી ? કહેશો કે ‘શું કરવાનું કદરમાં ? અમે ખુશી છીએ આવા કુળમાં આવ્યા છીએ તેથી ! પણ જુઓ શેઠ લાખ કમાવી આપે તો લાખની કદરમાં શું કરો ? ખુશી માનો એટલું જ ? ‘બહું સરસ કર્યું !’ કે મનમાં થાય-“એણે”

લાખ કમાઈ આપ્યા તો હું એનું શું શું કરી વાળું ? જૈન કુળની કદર એટલે ? શું લાડવો-પેંડા ઉડાવવાની ખુશી માનવાની ? કે જૈન શાસનની હું શી શી સેવા કરી વાળું, એમ થાય ? જે જૈનશાસને આવા કુળમાં મને અનેક પાપથી સહેજે દૂર રખાવ્યો, એનું જેટલું કરું એટલું ઓછું. ખુશી સાચી હોય તો ભોગ આપો. માત્ર કીડી બચાવવી એટલી જ કદર નહિ.

‘કીડી ન મારવી...’ એ તો કુળના સંસ્કારો મળ્યા છે તેથી ટેવાયા છો. હવે એ કુળે આપણા માથે ઘણી ઘણી જવાબદારીઓ મૂકી છે એ ભાન જોઈએ. તમારું જીવન એવું ઉચ્ચગુણોએ ઝગમગતું બનાવો કે તમારા વગર ઉપદેશે આજુબાજુના જીવો ધર્મ પામે. કુળ માગે છે ‘ભલા જીવ ! તને આ ઊંચા કુળમાં લાવ્યા છીએ, તે કુળને ભારે કરવા નહિ, પણ એવું જીવન બનાવ કે જે બીજાઓ માટે આદર્શરૂપ થાય. તારે બીજા જીવોની જેમ રંગરાગની લાલ્હો સળગાવવાની ન હોય. તારે બીજાની જેમ લક્ષ્મી-લાલાઈ પાછળ દોડધામ કરવાનું શોભે નહિ. સંસારમાં બેઠેલો છે, તો સંસારની આવશ્યકતા કેટલી, તેનું માપ કાઢી, તેમાં ઓછામાં ચાલે તેવું કરો. મહાન ધર્મચર્યાથી મધમઘતું, મહાન પરમાર્થ-પરોપકારથી શોભતું, ક્ષમા નમ્રતાદિ ગુણોથી ઉજ્જવળ ને ચમકતું જીવન જોઈએ. તો કદર કરી કહેવાય. નહિતર કહી દીધું કે ‘અમને જૈન કુળ મળ્યાથી ખુશી છીએ !’ એટલે બસ, પતી ગયું ? એવું તો પામરને ય આવડે. દંભી ય એટલું બોલી શકે.

જૈન કુળની કદરમાં ઘણી ઘણી રોજિંદી ધર્મચર્યાઓ જોઈએ. મહાન ઉચ્ચકોટિના આત્મિક ગુણોનો વિકાસ જોઈએ. એવી સ્થિતિ બનાવો તો કુળની કદર કરી કહેવાય. “ઓહો ! આ કુળે મને આવી સ્થિતિમાં મૂકી ઘણાં પાપથી બચાવી લીધો ! તેથી મારું મન સાધનાને યોગ્ય બની ગયું ! તો હવે સાધના કેમ ચૂકું ?” એમ ધગશ જોઈએ.

કદરમાં ત્રણ વાતો બનાવવી જોઈએ.

(૧) ભરચક ધર્મચર્યાઓ.

(૨) અનેકાનેક ક્ષમાસમતાદિ આત્મિક ગુણોનો વિકાસ.

(૩) ભરચક પરમાર્થ-પરોપકાર.

ધર્મચર્યા માણસ કરે છે, પણ ક્ષમા ન રાખે તો તે લોકોને માટે નિંદા કરવાનું પાત્ર બને છે. માટે ક્ષમારૂપ આત્મિકગુણ પણ જોઈએ. પરંતુ કોઈ એમ માને કે “આપણે આત્મિક ગુણો માટે પ્રયત્ન કરીએ છીએ, હવે ધર્મચર્યાનું શું કામ છે ?” તો ચાલે ? ના, જરાય નહિ એને પૂછો કે તો પછી પાપચર્યામાં પણ જવાની શી જરૂર છે ? પાપચર્યાઓ, સંસારચર્યાઓ તો એવી છે કે અવસરે ગુણોને

ક્યાંય ધકેલી મૂકશે. ત્યારે દંભના ગુણોની માન્યતામાં શો માલ છે ? બગલાનો દેખાતો ગુણ કેવો હોય ? પણ ચર્યા કેવી ? ગુણ શાન્તિનો, ને ચર્યા માછલાં પકડવાની ! તે ગુણ શા કામનો ? આત્મગુણો સાથે પાછું પાપચર્યા છોડી, ધર્મચર્યા વિકસાવવી જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૨૭, તા. ૨૪-૩-૧૯૫૬

આજે આત્મધર્મવાળા ઘણા નીકળી પડ્યા છે ! ક્ષમા રાખો, શાંતિ રાખો, આત્મદષ્ટિ રાખો...” પણ બહાર જઈને કંઈ કરવાનું ? કહેશે “ના, બહારનું કરવાથી કંઈ લાભ નથી ! તો આપણે પૂછીએ કે ખાવાનું-હરવા-ફરવાનું-બંગલો-ઘોડા-ગાડી-મોટર...એ બધું કરો છો ખરા ? શા માટે કરો છો ? અંદરથી સુખ માની લ્યો. પણ ના, એ બધું તો કરવાનું ! માત્ર નહિ કરવાની ધર્મક્રિયા. કેવું કારમું અજ્ઞાન ! “આત્માના ગુણો ખીલવો ! ચરવળા-કટાસણાથી કંઈ નહિ વળે, પુણ્યની ક્રિયાથી-ધર્મક્રિયાથી કાંઈ નહિ વળે.” આમ બોલી કેવોક દંભ કર્યો ! એને કહો ‘અરે ભલા, તારે વ્રત ન લેવું હોય તો કંઈ નહિ, પણ પાપ કરવાનું તો છોડી દે. તને ધર્મક્રિયા તરીકે પર્યક્ષમાણ કરી તપ કરવાનું નથી ગમતું તો કાંઈ નહિ, પણ એમને એમ પણ ખાવાની ક્રિયા તો મૂકી દે... બેસી જા ખૂણામાં આત્મચિંતા કરતો.’ ના. ધર્મ પર ખરી પ્રીતિ નથી, પ્રવૃત્તિધર્મ પર સૂગ છે, એટલે કહી દે છે કે ‘ઓઘા-ચરવાળા...થી કંઈ નહી વળે...અંતરશુદ્ધિ કરો;’ અને પાપ પર પ્રીતિ છે, સૂગ નથી, તેથી પાપ પ્રવૃત્તિ લહેરથી આચરે છે.

ધર્મચર્યા જોઈએ, તે સાથે પરમાર્થ-પરોપકાર પણ જોઈએ. નહિતર સ્વાર્થ સાધ્યો ગણાય. “ક્યાં જાઓ છો ભાઈ ?” ‘ઉપાશ્રયે’ વચ્ચે સાધર્મિ મલ્યો. આંખમાંથી પાણી નીકળે છે. કહે છે “ભાઈસાબ, ઘેર છોકરાં રડે છે...ને રેશનનું અનાજ લાવવા પૈસા નથી...” સાંભળીને એમ જ ચાલ્યા. મનમાં થયું આપણે આત્મગુણો સમાલો, પારકી પંચાતમાં ન પડો તો આ શું કર્યું ? ગુણોને લજવ્યા કે શોભાવ્યા ? માટે જ કહો આત્મગુણો અને ધર્મચર્યાની સાથે જીવનમાં પરમાર્થ-પરોપકાર ઝગમગતો જોઈએ. દિલ એવું હોય કે “હું બીજાનું કેમ કરી છૂટું ? આ માટી રૂપ પૈસાથી અને મળમૂત્ર ભરેલી કાયાથી પરમાર્થ ક્યાં ક્યાં સાધી લઉં ?” આ ઉમળકા જોઈએ. તે હોય અને અવસરે પરમાર્થ કરે તો ધર્મ કરેલો શોભે. નહિતર ધર્મી શ્રાવક ઘણા હોય, પણ કૃપણ હોય તો ? લોકોને આકરા થઈ પડે. કેમ વારું ? પરોપકારનો અભાવ ! પરમાર્થનું નામ નહિ ! અરે કેટલાક તો વળી

એવા હોય છે કે પાંચ પૈસા પોતાને આપવા પડતા હોય માટે આખું સારું કાર્ય ઉડાવવાની પેરવીમાં હોય ! આવા માણસો ધર્મને લજવનારા બને છે. માટે જ કહેલા ત્રણ ગુણથી ઝગમગતું જીવન બનાવવામાં આવે તો કુળની કદર કરી કહેવાય. કાળસેન ચંડાળે અહીં લક્ષ્મીનો લોભ કર્યો નથી; માત્ર એના દર્શન કર્યા છે. પણ ભાઈએ માર્યો, એટલે કાળી લેશ્યા અને દુધ્યાન જ એના કપાળે લાગ્યું ! તે કુળના હિસાબે-કુળ ચંડાળનું છે ! ત્યાં બચ્યું જન્મે ત્યારથી એ શબ્દો સંભળાયા કરે, ‘માર...કાપ...’ દુધ્યાનમાં નરકનું આયુષ્ય બાંધ્યું.

મરીને ગયો નરકમાં. એ મર્યો એટલે ભાઈ ખુશી થઈ ગયો, “બસ, હવે આ બધો માલ મારા હાથમાં છે ! હમણાં નહિ કાઢું...કોઈ જોઈ જાય તો કહે આ ચંડાળ, અને આની પાસે આટલા પૈસા ? માટે જરૂર ચોર...” નિધાનની આગળ ચોકી કરે છે. એમાં કેટલાય વર્ષ ગયાં. એક રાત્રી પાઈ પણ ભોગવી ન શક્યો. પરંતુ એના દુશ્મન ચંડાળના સપાટામાં આવી ગયો. તેના હાથે મર્યો. મરીને ગયો છઠ્ઠી નરકમાં અઢાર સાગરોપમના ભયંકર દીર્ઘકાળના આયુષ્યમાં !

ભગવાન વિજયસિંહને કહે છે ‘તું કાળસેનપણામાંથી ત્રીજી નરકમાં જઈ ઘોર પીડાઓ વેઠીને નરકાયું પૂર્ણ કરી આવ્યો આ વિજયમાં શ્રીમતી નામના ગામે. શાલીભદ્ર અને નંદિની ગૃહસ્થ પતિ-પત્નીનો પુત્ર થયો. તેનું નામ રાખ્યું બાલસુંદર. કાળક્રમે તે યુવાવસ્થાને પામ્યો. ત્યાં તેને શીલદેવ નામના મુનિ મહારાજ મળ્યા. એમની પાસે કદી પ્રાપ્ત નહિ કરેલો એવો જિનેશ્વરે કહેલો જૈનધર્મ પ્રાપ્ત કર્યો, અને શ્રાવક બન્યો. કાળ પણ પાક્યો છે, અને પુણ્યનોય ઉદય છે. તેથી સામગ્રી સુંદર મળી છે; એમાં પુરુષાર્થ અજમાવ્યો એટલે શ્રાવક બન્યો. પુણ્યનો ઉદય કાળ એ માત્ર સામગ્રી પમાડવા માટે છે. ધર્મની પ્રાપ્તિ એ માટે કોઈ ઉદયકાળ નથી; એ માટે પોતાનો પુરુષાર્થ ઉદય જોઈએ. તમારે ઉદયકાળ કેવો જોઈએ છે ? સીમંધર ભગવાન મળે અને એમજ કર્મ તૂટી જાય એવો ? કદી નહિ બને એ. ઉદય તો કરવો જ પડશે. નહિતર તો સમજજો કે પોતાનો ઉદય કાંઈ જ નથી ને એકલા સીમંધર સ્વામી જેને મળ્યા છે, તેમાં પણ એવા જીવો છે કે જે મરીને સાતમી નરકે જનાર છે ! અહીંથી તો હજુ વધારેમાં વધારે બે જ નરક; ત્યાંથી સાત !’

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૨૮, તા. ૩૧-૩-૧૯૫૬

● ઉદયકાળ ●

ઉદયકાળનો શો અર્થ ? ઉદય અને કાળ નથી એટલે શું નથી ? ઉદય અને કાળ બંને છે. ઉદય એટલે પુણ્યાઈ, કે જે ધર્મની સામગ્રી અને બળ મેળવી આપે; અને કાળ છે મનુષ્યનો સુંદર, એ મળ્યું અને ધર્મસામગ્રી મળી, હવે બોલાય એમ નથી કે “ઉદયકાળ નથી;” એ બોલે તો સામગ્રીનું અપમાન છે. રિસાયેલા મહેમાનને ઉપાડી લાવ્યા, પાટલા પર બેસાડ્યા, ચાંદીની થાળીમાં ભોજન પીરસ્યાં, ને કોળિયોય મોંમાં ઘાલી આપ્યો. આટલું કર્યું છતાં એ કહે છે “ઉદયકાળ નથી” તો સમજાય કે ‘ઉદયકાળ’ શું નથી ? જમવા પર રીસ છે માટે જમતા નથી. એમ અહીંયાં ઠેઠ મધમધતું જૈનશાસન મળ્યું અને ધર્મબળ ટકે એવા સુંદર પ્રકારના મધ્યમ સંયોગો મળ્યા. માનવભવનો સુંદર કાળ મળ્યો છતાં ‘ઉદયકાળ નથી’ કહીને ખસી જવા માગો તો શું એમ કહેવું કે ધર્મ પર રીસ છે ? આજે જરા વિચારો તો દેખાશે કે એવો કાળ નથી કે ચારિત્ર લેનારને પચાસ ફટકા ખાવા પડે કે રાજ્યસત્તા રોકે એવું છે ? ના, નથી. એના કરતાં જુદું છે ! કેટલાક કાયદા લોકને લાગુ પડે, પણ સાધુને નહિ ! સેલટેક્સ અમને લાગુ પડે ? ઈન્કમેટેક્સ અમને લાગુ પડે ? અમે લાકડી-દંડો લઈને નીકળીએ છતાં અમને કોઈ પૂછતું નથી ! અને તમારા માટે એવા તોફાનના અવસરે નિષેધ હોય છે. ઈન્કમેટેક્સ અને મલ્ટિપલ સેલ્સટેક્સમાં તમારો ડૂચો નીકળી જાય છે. અમને મોંઘવારી નડતી નથી; જ્યારે તમારું મન જાણે છે. કહો છો ને કે કેવો ભયાનક યુગ કે ભાવમાં માત્ર ૫-૧૫ ટકા વધારો નહિ, પણ એકના ચાર ગણા ? એટલે કેટલો વધારો ? ત્રણસો ટકાનો ! અને આવક ? વધી એટલી ? ના, ક્યાંક તો આવકને ઊલટો ધક્કો પહોંચ્યો કહે છે. સાધુ થાય એને આમાંનું છે કાંઈ ? તો ચારિત્ર માટેનો કાળ કેવો કહેશો ? સારો કે ખરાબ ? અનુકૂળ કાળ છે કે નહિ ? અરે ! ખરી રીતે તો વિચારતાં નથી આવડતું. પંચસૂત્રકાર મહર્ષિ કહે છે કે ધર્મઆત્મા ધર્મજાગરિકા કરે અર્થાત્ મોહનિદ્રા ત્યજીને ધર્મના ઉપયોગવાળો બને; એ વિચારે કે,

‘કો મમ કાલો, કિમેઅસ્સ ઝચિઅં’ ‘આ મને કેવોક કાળ મળ્યો છે !

આને ઉચિત મારે શું શું કરવું જોઈએ ? મારે કેવા થવું જોઈએ ?’

કાળની સુંદરતા : સમજ્યા ‘કેવો કાળ’-એટલે ? અનંતા નિગોદજીવોવાળી જેલમાંથી છૂટી પૃથ્વીકાયાદિ સ્થાવરના અને પોરા, કીડા વગેરે વિકલેંદ્રિના થાળામાંથી

ય છૂટવાનો કાળ ! એટલું જ નહિ પણ અસંજી પંચેન્દ્રિય, તિર્થંચ પશુપક્ષી, અને નારક ભવ જેવા ઘોર કાળમાંથી છૂટવાનો કાળ ! એમાંય મનુષ્યભવે અનાર્ચ-મ્લેચ્છ-હિંસક-માંસાહારી-કોળી-ભીલ વગેરેમાં નહિ ફસાવાનો કાળ ! કેવોક સુંદર કાળ છે જો મૂલ્ય આંકતા આવડે તો ! એમાં વળી ભલે ચોથા આરાનો કાળ નથી મળ્યો, છતાં ધર્મ પ્રકાશવાળો આ પાંચમા આરાનો કાળ મળ્યો છે તે ધર્મની ઓળખ સાથેનો, એ ઓછું છે ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૨૮, તા. ૭-૪-૧૯૫૬

કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ જેવા કહે છે કે

યત્રાલ્પેનાપિ કાલેન ત્વદ્ભક્તૈઃ ફલમાપ્યતે ।

કલિકાલઃ સ ઈકોઽસ્તુ, કૃતં કૃતયુગાદિભિઃ ॥

અર્થાત્ હે ભગવન્ ! જ્યાં થોડા જ વખતમાં તારી ભક્તિનું ફળ મળે છે એવો કલિકાલ જ ભલે હો, એ એક જ બસ છે. કૃતયુગાદિ મોટા કાળથી સર્વુ.

અથવા કહે છે,

‘સુષમાતો દુઃષમાયાં કૃપા ફલવતી તવ’ સુષમ આરા કરતાં આ દુષમ આરામાં હે પ્રભુ ! તારી કૃપા સફલ બની છે. એ પૂર્વના કાળે તો તું મને મળ્યો’તો જ ક્યાં ? મેં તને ઓળખ્યો જ નહોતો. પછી એવા કાળની મારે શી વડાઈ ?

‘મારે તો સુષમાથી દુષમો અવસર પુણ્યનિધાન’ :-

અહીં જૈન શાસન તે જ છે જે પ્રભુ વીચરતા વખતે હતું. એજ પ્રભુની મૂર્તિ છે. એજ સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન, ચારિત્રરૂપી મોક્ષમાર્ગ છે. એવા આ કાળની શી કમીના ગણાય તે કહો છો ઉદય-કાળ નથી ? કાળ તો એવો સરસ છે કે થોડા વખતમાં અને થોડી મહેનત તથા આત્મભોગમાં લાભના થોક ઉપાર્જી શકાય. લાખો પૂર્વના ચારિત્ર અહીં નથી પાળવાના. દાન-શીલ-તપ-ભાવની મહેનત એટલી બધી લાગે એવી નથી કે એમાં થાકી જાઓ. ત્યારે આત્મભોગેય શો બહુ મોટો દઈ દેવાનો છે ? ચકવર્તી હોય, રાજા મહારાજા હોય એને ચારિત્ર લેવું હોય તો હજી ય મોટો ભોગ દેવો પડે એમ કહેવાય. પણ તમારે ? સાવ ભૂખે મરતો હોય અનાજના દાણાનીય મૂડી કે આવક ન હોય એને વાડકી અન્ન ક્યાંકથી મળી જાય અને હવે દાન કરવાની વાત એની આગળ આવે તો એ એને કઠીન કહેવાય; પણ

તમારે દાન કરવામાં, ધર્મક્ષેત્રમાં ખર્ચ કરવામાં શો ગજબનો આત્મભોગ દેવો પડે એવું છે ? એટલે કહો કે કાળ તો સુંદર મળ્યો જ છે. આરો તો ચોથો હોય પણ કુગુરુ-કુધર્મના ફંદામાં ફસામણ હોય, એથી અનેક ભયાનક કુકર્મ કરવાનું ચાલતું હોય ત્યાં કાળ શો સારો ? જ્યારે અહીં મહાન જૈન ધર્મ અને સદ્ગુરુઓ મળ્યા છે. સારો જૈન સંઘ મળ્યો છે. સારું તત્ત્વશ્રવણ મળે છે.

ધર્મ જરૂરી લાગ્યો છે ? :-

આ કાળ પણ સુંદર કહેવાય, અને પુણ્યનો ઉદય પણ મજેનો ગણાય. પાંચ ઈન્દ્રિયો ચક્રોર ! વિચારક મન ! જરૂરી આરોગ્ય ! આ બધું સરસ છે. એથી ઉદય અને કાળ બંને ઠીક મળી ગયા છે. છતાં જો કહો કે ‘અમારે ઉદયકાળ નથી એટલે ધર્મ નથી થતો,’ તો એ કહેવામાં તો, ધર્મ હજી જરૂરી જ લાગ્યો નથી એમજ સમજવું ને ? મહેમાનને ભાણે બધું સુંદર પીરસ્યું, હાર્દિક ભાવ દેખાડ્યા. આગ્રહ કર્યા, છતાં જમવાનું શરૂ નથી કરતો અને કહે છે ‘ઉદયકાળ નથી’ તો એ એને એ જમણની જરૂર જ લાગી નથી, એમ શું નથી સૂચવતું ? એ જમવું જરૂરી લાગે તો હાથ ન હાલે ?

ધર્મપ્રાપ્તિ ક્યારે ? :-

બાલસુંદરને ઉદયકાળ આવી મળવા સાથે પોતે પુરુષાર્થ આદર્યો તો સુંદર ધર્મપ્રાપ્તિ થઈ. નિગોદમાં કાંઈ ન થાય. વિકલેંદ્રિમાં કશું ન મળે. અરે માનવ ભવે પણ અચરમાવર્ત કાળમાં ધર્મ ન મળે. ચરમ એટલે છેલ્લા પુદ્ગલ પરાવર્તમાંજ ધર્મ પામવાની યોગ્યતા. પણ ત્યાં ય ‘ઉદયકાળ નથી’ એમ લમણે હાથ દઈ નહિ બેસવાનું; કે દંભ નહિ કરવાનો; પણ ઉદય કરો તો જ ધર્મપ્રાપ્તિ થાય. બાલસુંદરને એમ ધર્મપ્રાપ્તિ થઈ. હવે શું કામ ધર્મવેપાર ન ખેડે ? સુંદર શ્રાવકપણું પાળવાનું પ્રારંભી દીધું. એટલી વીર્યસ્ફુર્તિ ન થઈ કે ચારિત્ર પામે. પણ ચારિત્રની તમન્ના જોરદાર તો જ સમ્યક્ત્વ અને શ્રાવકપણું દીપે. તો જ એના ઊંચા ફળ આવી શકે. આને કમ ફળ નથી આવ્યું ! અહીંથી હવે આગળના જ મનુષ્ય ભવે જોશો કે ધર્મ કેટલો રોમ રોમમાં વસી ગયો હોવાથી કેવો અદ્ભુત ધર્મી વર્તાવ કરે છે ! સુંદર શ્રાવકપણું પાળી સમાધિ-મરણે મરી પહોંચ્યો વૈમાનિક દેવલોકમાં કંઈક ન્યૂન તેર સાગરોપમનું આયુષ્ય છે ત્યાં. દેવતાઈ વૈભવ-વિલાસની વચમાં એવી તત્ત્વપરિણતિ અને ધર્મપ્રીતિ જાળવી કે ત્યાંથી મરીને અહીં સુંદર મનુષ્ય ભવ પામે છે. પેલો મૂળ ગુણચંદ્રનો જીવ બિચારો નરકમાં સડે છે. તેનુંય હવે આયુષ્ય પૂરું થાય છે.

● સમુદ્રદત્ત અને મંગળ ●

બંને જણ મરીને આજ વિજયમાં હસ્તિનાપુર નગરમાં જન્મે છે. અજિતદેવ પ્રભુ વિજયસિંહને કહે છે ‘તું દેવલોકમાંથી આવી અહીં સુહસ્તિ નામના નગરશેઠની ધર્મપત્ની કાન્તિમતીનો પુત્ર સમુદ્રદત્ત થયો; અને પેલો જીવ નરકમાંથી આવી અહીં તારા પિતાની ઘરદાસી સોમિલાનો પુત્ર મંગળ નામે થયો. કાળક્રમે બંને કુમાર થયા.

ધર્મ અને લગ્ન :-

પૂર્વના બાલસુંદરના ભવમાં ધર્મનો મજબૂત પાયો નાખ્યો છે. એકજ ભવમાં હોં ! ધર્મનું મૂલ્યાંકન કરતાં આવડે પછી પાયો મજબૂત કરવાનું કઠીન નથી. દુનિયામાં જ્યાં કિંમત આંકો છો ત્યાં એની લગની લાગતા ક્યાં વાર લાગે છે ? ‘નોકરી કરતાં વેપાર લાભદાયી અને ગૌરવભર્યો,’ એમ કિંમત આંક્યા પછી વેપારની લગની જોરદાર લાગે જ છે. એમ આવા ઊંચા ભવમાં ‘જડપુદ્ગલની ગડમથલ કરતાં ધર્મ પ્રવૃત્તિ ખૂબ જ લાભકારી,’ એમ કિંમત હેયે વસ્ત્યા પછી ધર્મમાં લાગી પડવાનું સહજ. એમાં એનો મજબૂત પાયો પડે. બાલસુંદરને એવો પાયો પડેલો, તે અહીં સમુદ્રદત્તના ભવમાં કુમાર અવસ્થામાં જ શ્રી અંગદેવ ગણી મહારાજનો સત્સંગ થયો. એમની પાસેથી ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવે ઉપદેશેલા શુદ્ધ ધર્મની એને પ્રાપ્તિ થઈ. સાધુ પાસેથી શું લેવાનું ? ધર્મ; સુદેવ-સુગુરુ-સુધર્મની શ્રદ્ધા, ને પ્રીતિ-ભક્તિ. બીજી આશા રાખી તો મૂર્ખાઈ થશે. રોહણાયલ પર્વતમાંથી રત્ન મળતા હોય તો ત્યાં એને બદલે પાષાણની આશા રાખે, પાષાણ લેવા જાય એ મૂર્ખાઈ જ ને ? સમુદ્રદત્ત ધર્મ એવો પામ્યો કે શ્રાવકના વ્રત પણ લીધા. બીજી બાજુ હવે ઉંમરમાં આવ્યા પછી લક્ષ્મીનિલયવાસી શ્રાવક અચલ સાર્થવાહની દીકરી જિનમતિ સાથે એના લગ્ન થયા. માર્ગાનુસારીનો આ ગુણ કે લગ્ન સંબંધ સમાન કુળ-શીલવાળા સાથે કરે. આજે કાળ વિષમ બની ગયો છે. કુળ-શીલ જોવાને બદલે કેળવણી, કળાયાતુરી અને રૂપરંગ જોવાય છે. ત્યારે પરિણામ પણ દેખાય છે ને ? ધર્મવૃદ્ધિની વાત તો દૂર પણ હોય એટલો ય ધર્મ ટકાવવાનો નહિ. ઊલટું બીજા તોફાન વધે. એમાં અરસપરસનો પ્રેમ તૂટે. હૈયા-હોળી શરૂ થાય; ઐહિક સુખ પણ જાય; ને પરલોક તો બગડ્યો જ. ત્યારે ઉત્તમ ધર્મીકુળ અને સદ્ આચારોવાળા સાથેના સંબંધમાં આ લોક ઊજળો, પરલોક ઊજળો !

શ્રાવકપણાની ઝળક :-

એક વાર એ પત્ની જિનમતિ નિમિત્તે લક્ષ્મીનિલય નગર તરફ નોકર મંગળને

સાથે લઈને જાય છે. કેટલાક પ્રયાણને અંતે તે પ્રદેશે આવી પહોંચ્યો કે જ્યાં પેલું નિધાન દાટેલું છે ! જુઓ ભવિતવ્યતાની મજા ! આપણા સંસારપર્યટનમાં આવી કોઈ રહશ્યમય ઘટનાઓ બનતી હશે એની ક્યાં ખબર છે ? છતાં લાગે છે એવું કે જાણે બધું નવું જ બની રહ્યું છે. વર્તમાન ઘટનાને પૂર્વના કાળ સાથે જાણે કોઈ સંબંધ નથી ! આ મૂર્ખાઈ છે. કદાચ કાંઈ સંબંધ ન પણ હોય છતાં મન એમ ભાવના ભાવે કે “ચાલુ ઘટનાઓની પાછળ પૂર્વે કરેલી રમતોનો મોટો ઇતિહાસ છે; આજના ધનમાલ એ પૂર્વના વારસા છે. એમાં નવું કશું નથી. શું મોહવું તું ?...” તો કેટલોય મોહ અને રાગાદિની ઘેલછા ઓછી થાય.

નિધાન પર નફરત :-

સમુદ્રદત્ત ત્યાં છાયા હોવાથી વિસામો કરવા બેસે છે. એટલામાં પેલા નિધાન પરના ઝાડનું મૂળ અહીં નીકળેલું જોયું. તેથી મંગળ આગળ સહજભાવે બોલી જવાય છે,

‘અલ્યા મંગળ, અહીં નીચે કાંઈક ધનમાલ હોવો જોઈએ.’

નોકર કહે છે, ‘તો શેઠ, એ જોઈએ આપણે.’

જોઈએ સહેજ સ્વભાવે બોલી જવામાં કામ આગળ વધ્યું. નોકર કહે છે નિધાન ખોદી કાઢીએ. સમુદ્રદત્તને નિધાન લેવા પર પ્રેમ નથી, નફરત છે. એ તો સહજભાવે બોલી જવાયું. પણ નોકર એને લઈ બેઠો. માણસે બોલતાં બહુ વિચાર કરવા જેવો છે, નહિતર એનાથી એવાં પાપ પ્રવર્તક વચનો બોલાઈ જવાશે કે જેની પાછળ બીજાઓ અનેક પાપમાં દોડાદોડ કરશે. અનેક સ્થાવર ત્રસ જીવોના સંહાર મચશે.

સમુદ્રદત્તને નિધાન જોઈતું નથી તેથી નોકરને કહે છે.

‘ભાઈ ! રહેવા દે, એનું આપણે કામ નહિ !’ કેમ વારું ! કારણ એજ કે શ્રાવક બન્યો છે તેથી એના પર ધર્મની છાયા એવી છે કે એને બિનજરૂરી પાપ જોઈતા નથી, એને પાપનાં સાધનોનો ભય છે. એજ સૂચવે છે કે એને ધર્મની અંતરંગ પ્રાપ્તિ થઈ છે.

ધર્મની પ્રાપ્તિ જીવનની સઘળી પ્રવૃત્તિ પર છાયા પાડે તેવી હોવી જોઈએ. ધર્મની જેને દૈવ્યમાં સ્પર્શના કહીએ, જેને હાર્દિક પ્રાપ્તિ કહીએ, એનો અર્થ એ કે જીવનની સઘળી પ્રવૃત્તિ પર એની છાયા પડે. જેમ દેહની ગતિથી આગળ પગલું પડે ત્યાં એની છાયા પડે છે; એમ અહીં વાણી, વિચાર કે વર્તાવ પર ધર્મસ્પર્શનાની છાયા પડે. એવો ધર્મી કદાચ લડાઈ લડવા ગયો, તો ત્યાંય ધર્મછાયાને લીધે હારેલા શત્રુ પર દયાળુ હશે.

હાથીના જીવનમાં મેઘકુમારે વિચાર કર્યો- ઊભો રહે, જોવા દે, કોઈ જીવ તો નથીને ? જોયું તો સસલું દીઠું ! પગ ન મૂક્યો. ભલે ત્યાં એ ધર્મ નથી પામ્યો, પણ મેઘકુમારના ભવમાં ધર્મ પામવાનો છે, તેની આ ભૂમિકા છે. આછો પણ ગુણનો રંગ, ધર્મનો રંગ હોય તો તેની જીવન પર છાયા પડે છે. આ સમુદ્રદત્તને તેવી છાયા છે ધર્મની. તેથી નોકરનું કહ્યું તે માનતો નથી. ‘ના, એ કામ આપણું નહિ. મેં તને જે કહ્યું હતું કૌતુકરૂપે, કે આ વસ્તુ આવી હોવી જોઈએ, તે કહેવા પુરતું જ. બાકી એની બહુ પરવા કરવાની નથી; તેથી જ તપાસ કરવાની જરૂર નથી. એવા લોભ શા માટે રાખવા ?’ આનું નામ ધર્મની છાયા. શ્રાવકપણાનો ધર્મ લીધો છે ને ? તેથી જ જો કે અહીં સંભવ લાગે છે કે અહીંયાં પૈસા છે; છતાં એને મન જોવાનું કામ નથી ! ધર્મની કેટલી બધી સુંદર અસર ! પૈસા માટે તો માણસ કેટલી મજૂરી કરે છે ? જ્યારે આ મફત મળે છે, છતાં એ લેવાની વાત નહિ ! કેમકે ધર્મની છાયા !

ધર્મની છાયા આ શિખવે છે કે “તું જે આરંભ ને પરિગ્રહ કરે છે, તેનાથી તારું જીવન નભે છે ને ? બસ, તો પછી વધુ પરિગ્રહ કે આરંભ કરવાથી શું વિશેષ ? પાંચ મોટર છે, પણ ફરવાનું તો એક જ મોટરમાં ને ? સાત મજલાનો બંગલો છે. પણ સૂવાનું તો એક મજલે જ ને ? પરિગ્રહ વધ્યાથી ભોગ વધ્યો ? ત્યારે વધારે આરંભથી જીવનમાં શું વધે છે ? એક ડબો અનાજ રાખતા હતા, તેના બદલે એક કોઠી રાખી, પણ આ પેટની કોઠી ક્યાં મોટી થવાની છે ? એ તો જે સમાવતી હશે તેટલું જ સમાવશે. પણ માણસ પોતાની માનેલી કલ્પનામાં એવો તણાય છે કે એને પછી પાપની કોઈ લિમિટ (મર્યાદા) જ નહિ. કેમકે ધર્મની સ્પર્શના નથી ! પરંતુ આ સમુદ્રદત્તને ધર્મની સ્પર્શના છે, એટલે વિચારે છે કે, ‘આપણી પાસે જે છે, તે ઘણું છે. મારે આ નવી લપનું શું કામ છે ?’

ત્યારે તમે એજ પૂછો છો ને કે ‘અરે, પણ સામે આવે છે ને ?’

એનો ઉત્તર એ છે કે, “ભલે આવે ! અહીંયાં જ આપણી કસોટી છે. બિન જરૂરી પાપ, બિનજરૂરી દોષો, ને વધારે પડતી સાંસારિક જડ પદાર્થોની વાતો, એનો અમારે બપ નથી. શું વિશેષ એનાથી ?” -એવું જો આપણે, ધર્મના પ્રત્યક્ષ ફળ રૂપે વારંવાર આપણા મનમાં ઠસાવ્યું હશે, જો વારેવારે એ ભાવનાથી આપણું હૈયું રંગી દીધું હશે, તો આવો પ્રસંગ એ બિનજરૂરી પરિગ્રહ પાપનો, બિનજરૂરી લોભ, મમતા, અને દોષનો, તથા વધારે પડતી જડલક્ષ્મીની વાતોનો લાગશે. એ સહેજે બની આવતો અને લોભાવનારો હોવાથી કસોટીનો ગણાય. એને વશ ન થઈએ તો પાસ થયા; એમ કહેવાય. હૃદયમાં ધર્મ સ્પર્શ્યો છે, અને એનું ફળ પણ

આવ્યું છે, એવી પ્રતીતિ એવો વિશ્વાસ થાય. ધર્મનું આ સાક્ષાત્ ફળ છે કે આવા અવસરે પણ હૃદયની સ્વસ્થતા કાયમ રહીને બિનજરૂરી પાપો વગેરેમાં ફસાવાનું ન થાય; પછી ભલે એ સામે આવ્યો. આવું જીવન બનાવ્યા વિના છૂટકો નથી. નહિતર જીવ આખો ને આખો પાછો તૃષ્ણા, મમતા અને રાગાદિરૂપી સંસારમાં ખોવાઈ જશે. નવરા પડ્યા કે રેડિયો ને છાપાં ! હરવું ને ફરવું ! ખાવું ને પીવું ! આ ક્યાં ઉપડ્યો ? ઊંચે આત્મિક સ્વાતંત્ર્યમાં ? કે નીચે જડ ગુલામીમાં ?

જ્યારે ધર્મ તો શિખવે છે “પાપ ઓછું કરવાનું રાખજે. મનુષ્યની બુદ્ધિ પામ્યા પછી એનો સદુપયોગ કરી રાગદ્વેષ ઘટે તેવાં સ્થાન સેવજે; વધે તેવાં સેવતો નહિ. નહિતર તારાં મૂલ્ય રહેશે નહિ; તારા અનંતકાળના દુઃખી આત્માનો બચાવ થશે નહિ. દુનિયાની ધાંધલ રાગદ્વેષ વધારનારી છે. નોવેલ ને નવલિકા ! રેડિયો ને છાપાં ! કલબ ને કોમ્પ્રેઈડ ! સિનેમા ને નાટક ! આ બધું શું છે ? રાગદ્વેષની વૃદ્ધિ કરાવી આત્મા-પરમાત્માને ભૂલાવનારું ! જૈનપણાના ખોળિયે આવ્યા પછી એ ધગશ જોઈએ કે મારા આત્માનો ખ્યાલ હરેક પળે રાખતો જાઉં; એને પરમાત્માની નિકટ કરતો જાઉં; વૈરાગ્ય અને તત્ત્વની રમણતામાં રમાડતો જાઉં. એને બદલે તું આજના જગતની જેમ ઘેલો કેમ થાય ?” ધર્મ આ બધું શિખવે છે. અસ્તુ.

જ્યારે સમુદ્રદત્ત કહે છે કે “આ આપણું કામ નહિ;”

ત્યારે નોકર કહે છે “હું તો જોઈશ.” એમ કરી મંગળિયાએ જમીન કોચવા માંડી. ત્યાં જોયું કે ‘હા ! કંઈક છે ! કાંઠો દેખાયો !’ કાંઠો દેખ્યા પછી પૂર્વે કરેલા કર્મના અને લોભના દોષથી એ વિચારે છે ‘ઓહો ! આ તો મોટો ખજાનો લાગે છે ! હવે આ શ્રેષ્ઠિપુત્રને ગફલતમાં નાખી આ દલ્લો મારા હાથ કરાય તો મજાનું ! અને વિશ્વાસમાં નાખી દઉં, ને માલ હું ઉચાપત કરી જાઉં...તો ખરેખરું કામ થઈ જાય.”

અહીં હજુ એટલું સારું છે કે પહેલે તબક્કે એ નથી વિચારતો કે “મારી નાખું !” પણ આ વિચારમાં ય ત્યાં પહોંચે તેવો સંભવ છે. જુઓ લક્ષ્મી શું આપે છે ? જરાક પહેલાં શેઠ પ્રત્યે જે સદ્ભાવ હતો તેનો નાશ, અને ઠગવાની બુદ્ધિ ! એજ ને ? વધારે સારું શું ? લક્ષ્મી મળે એ ? કે સરળતા-સદ્ભાવ ટકે એ ? શ્રીમંત થઈએ એ ? કે દયાળું નમ્ર અને પાપથી ડરતા રહીએ એ ? આપણી દીર્ઘ સલામતી શામાં ? આજના જડવાદી નશામાં સાચું નહિ સૂઝે. તો આજે અશાંત હાયવોય જીવને કેવા સંતાપ્યા કરે છે ! ક્યાં સુખશાન્તિ છે ? અને પરલોક ?

નોકર કળશના કાંઠાને જોઈને વિચારે છે, ત્યાં સમુદ્રદત્તની પણ ત્યાં નજર

ગઈ, જતાં જ કહ્યું “ઓ ભદ્ર મંગળ ! અરે ભાઈ, રહેવા દે. આપણે એનું કામ નથી. ચાલ, નગરમાં જઈએ.”

શું કહે છે ? “આપણે એનું કામ નથી.” તો નોકરની જેમ એ દગાબાજી ચલાવે છે ? ના, ઉપર કહ્યું તેમ એને ખરેખર જોઈતું જ નથી. વળી “દ્રવ્યનો સંચય હું ઉપાડી જાઉં, અને આને નાખું ખાડામાં...” આવો વિચાર તો પેલો જીવ કરતો આવ્યો છે, આ નહિ. **નિધાન ત્યાંનું ત્યાં છે; પણ ભવ કેટલા કરી નાંખ્યા ? સાપ...સિંહ...ચંડાલપુત્ર...અને આ દાસીપુત્ર.** નિધાન અને મમત્વબુદ્ધિ એની એ છે; ભવો ફરે છે. શ્રેષ્ઠિપુત્રને તેવી બુદ્ધિ નથી; અને કરવી પણ નથી. તેથી કહે છે “ભાઈ, રહેવા દે, એનું આપણે કામ નથી.” કેવી નિઃસ્પૃહતા ! અને કેવો તૃષ્ણા પર કાબુ ! આ સરળતાથી કહે છે. પણ એના આ કથન પર મંગળિયો ખુશ થઈ ગયો. ખાડો પૂરીને બંને ત્યાંથી ચાલ્યા.

રસ્તામાં સમુદ્રદત્ત મંગળને કહે છે, “જો ભદ્ર, આ બનાવને તું કોઈની આગળ કહીશ નહિ. કેમકે આ અધિકરણ છે. એવા નિધાન પર પાપનો ભયંકર આરંભ-સમારંભ થાય છે.” શું અધિકરણ એટલે ? જેનાથી જીવ દુર્ગતિનો અધિકારી થાય તે અધિકરણ. કલેશ-ટંટા અને પાપસાધનો અધિકરણ કહેવાય છે. આ શેઠ કહે છે “જો જે હોં, કોઈને કહીશ નહિ...અધિકરણ છે.” કોઈ સાંભળે ને દોડે, ને લઈ આવે; પછી તેનું શું કરે જીવહિંસા ને આરંભ-સમારંભ ! કારખાનું ને પેઢી ! શસ્ત્ર-સરંજામ વસાવે ! તેનાથી પાપખાનું ચાલે ! વળી બીજા સાથે સલાહસંપી તોડી રગડા-ઝઘડા માંડે એ જુદું.

ગુજરાતમાં ડોસીઓ મરી જતી, તો મરતાં પહેલાં ઘરની ઘંટી વગેરે ઠેકાણે પાડીને મરતી ! ઘંટીનું પૈડું દહેરાસરના ઓટલા આગળ દાટી આવે ! કે લોકો એના પર પગ ધોઈ પવિત્ર થઈ મંદિરમાં જાય. અધિકરણને ધર્મનું ઉપકરણ બનાવ્યું. આરંભના આવા સાધનની કોઈને ભેટ ન અપાય. એ લઈ જનારો શું કરે ? કોઈ જીવોના કચ્ચરઘાણ ! સમુદ્રદત્ત જોઈ રહ્યો છે કે આ નિધાન પણ એવું અધિકરણનું સાધન છે. એના કોઈ તીર્થયાત્રાના સંઘ કાઢવાનું નથી ! આજે કોઈ દાખલા છે કે પરિગ્રહનું પરિમાણ ઓળંગીને વધી ગયેલી લક્ષ્મી પણ ઝટ ધર્મમાં દઈ દેવાનું મન નથી થતું. ધર્મદા ખાતાના ટ્રસ્ટી બન્યા પછી એના પૈસાને ધર્મમાં ખર્ચી નાખવાની બુદ્ધિ થતી નથી; ને ઊલટી સંઘરી રાખવાની અને પાપની ચાલીઓ બાંધવાની હોશિયારી આવે છે. કેમ એમ ? લક્ષ્મી અધિકરણ છે.

પ્ર.- બીજો કદાચ સંઘ ન કાઢે, પણ આ સમુદ્રદત્ત પોતે તો કાઢી શકે ને ?

ઉ.- ખરી વસ્તુ એવી છે, કે પોતે એને (નિધાનને) ધર્મમાં લગાડે તે પહેલાં

એ નિધાન ગ્રહણ તો કરવું પડે ને ? ત્યાં જ એને મોટો વાંધો દેખાય છે કે “મારે એવો પરિગ્રહ શા માટે ? કાદવથી પગ બગાડીને પછી એને ધોવા, એના કરતાં બગાડવા જ નહિ, તે સારું.” શીરો ખાવા કોઈ માથું ફોડે ? દા.ત. પૈસા લીધા ને ધર્મમાં ઉપયોગ કર્યો; ધર્મની પ્રીતિ કરી; પણ ધર્મ સાથે પૈસાની પણ પ્રીતિ તો વધારી જ ને ? ‘આ પૈસા લેવા જેવા છે...એનાથી સારાં કામ થશે...’ આ પૈસાની જરૂરિયાત પર છાપ મારો, પછી આગળ કામ ચાલે. આ છાપ મારવાનું પાપ તો અનાદિકાળથી લઈ આવ્યા છીએ, તેને પાછું અહીંયાં ચાલુ રાખવાનું ?”

સમુદ્રદત્ત એ વિચારે છે, “પૈસા બહુ ખરાબ, એની દિશામાં ન જવાય ! ના, આજે દુનિયામાં એવા પ્રેમ વધી ગયેલ મળશે. પણ તેમને પૂછો કે “કેમ હવે ચારિત્રજીવન ક્યારે...?” તો કહેશે, “ના સાહેબ ! એનો ઉલ્લાસ નથી જાગતો...” કારણ ? ચારિત્ર પ્રાપ્તિ માટે પાપનો જે ભયંકર તિરસ્કાર જોઈએ, તે નથી. પાપના પર હાડોહાડ દ્વેષ જોઈએ, તે નથી. તે હોય તો ચારિત્ર કેમ ન મળે ?

ધન્નાને ભગવાન મળ્યા, માત્ર તેથી ચારિત્ર નથી મળ્યું, પણ પ્રભુના વચને “નારી નરકની દીવડી...” લાગી તો મળ્યું ! “ના, અમારે તો ભગવાન સરસ; તેમ ઘરવાળા પણ સરસ ! ગુરુ મહારાજ સરસ; પણ સાથે રૂપિયા અને કુટુંબ પણ સરસ ! ધર્મક્રિયાઓ સારી...તેમ લગ્નટાણાં સંસારક્રિયાઓ...એ બધુંય સારું.” આમ પાપ મનગમતા રહે ત્યાં ચારિત્રની શે ઉતાવળ થાય ? અથવા સંસારમાં રહે રહે પણ એ બધાના રાગમાં તણાઈ માયા, અનીતિ, કલેશ વગેરે કેમ નહિ થાય ? દુનિયામાં આજે જૂઠ-અનીતિ અને કલેશ હુંસાતુંશી કેમ વધી ગઈ છે ? આજ કારણ છે કે પાપનો ભય નથી રહ્યો. આજના શિક્ષણમાંથી પૈસા, રંગરાગ અને આરંભ-સમારંભ એ પાપ; એની સંગત ઓછી એટલું સારું; એ તો ચાલ્યું ગયું; પણ ઉપરથી ‘જીવનધોરણ ઊંચા સારાં; પંચવર્ષીય યોજનાઓ વધારો; રેડિયો ઘરેઘર જોઈએ, સિનેમા એ તો મનોરંજન છે, જોઈએ...’ આ બધું વધી રહ્યું છે ! પાપની સૂગ ક્યાં રહી ?

સમુદ્રદત્ત પૈસા નથી લેતો. કેમકે નજીકમાં વિરતિજીવનની તૈયારી કરે એવી યોગ્યતાવાળો છે. પૈસાના મૂલ્ય આંકનારો એ તૈયારી ક્યાંથી કરવાનો ? કહો જોઈ, પૈસા લઈને સંઘ કાઢનાર ઊંચો, કે પૈસા છોડી સંતોષી રહેનાર ઊંચો ? આ જવાબ આપવામાં, બસ ! અંતરની લાગણી તપાસો. આપણી વૃત્તિઓ શું કામ કરી રહી છે ?

સમુદ્રદત્ત મંગળિયાને કહે છે “જો જે, ધ્યાન રાખજે. આનાથી (આ નિધાનથી) પાપ વધે છે...” આ કહેવામાં પોતાની આંતરિક આંખ આગળ મોટી પાપની

જંજાળ દેખાય છે. એનાથી એને કંપ છૂટે છે. ઓહો ! જરાક ગફલત થાય, ને કહી દે કોઈને કે અમુક જગાએ પૈસા છે...ને પેલો લઈ આવે...પછી કેટલાં પાપ એના પર એ આચરે?... એકલા સ્થાવર જીવના જ સમારંભ છે ? ના, પંચેન્દ્રિય સુધીના સમારંભ છે ! પૈસા છે એટલે સામા પર જોહુકમી કરશે ! સામાને ખેદાન-મેદાન કરવાની લડાઈઓય ચાલશે ! ઈર્ષ્યા, દ્રોહ, ધમંડ, શિરજોરી બધું એના પર ! માટે જ લક્ષ્મી એ અધિકરણ. લક્ષ્મી એટલે પાપનું કારખાનું ! એમાંથી પાપનો માલ તૈયાર થતો જ જાય...” આ બધું જોઈને સમુદ્રદત્તને કંપ થાય છે. કેવીક એની પાપથી ડરનારી લેશ્યા છે ! જીવો પર કરુણાભાવભરી લેશ્યા છે ! તોજ આ વિચાર આવી શકે. આવું મફતનું મળતું હોય ત્યાં તમને આવા વિચાર સૂઝે ને ? જેમ તાંબા પિત્તળ પર કલાઈ ચઢ્યા પછી કાટ ન ચઢે, તેમ આત્મા પર શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના ધર્મનો રંગ ચઢ્યા પછી બિનજરૂરી રાગાદિ પાપનાં કાટ ન ચઢે.

આ બાજુ મંગળિયો મનમાં બીજો જ વિચાર કરે છે, “આ જબરો શેઠ છે મારો !... કેમ ભાઈ, કોઈને ન કહું ? હા હા ! બીજો કોઈ ઉઠાવી જાય તે પહેલાં પોતાને જ ઉઠાવી જવું છે ! અને મને આમ કહે છે ! ઠીક છે; પણ હું એમ ઠગાઉં એવો નથી !” એ વિચારમાં મોઢે તો જવાબ આપી દીધો કે, “ઠીક ત્યારે, હું બીજાને નહિ કહું;” પણ મનમાં વસવસો રહી ગયો કે આ શેઠને ધન લઈ લેવું છે.

ત્યાંથી શેઠની સાથે એ ચાલ્યો ખરો; પણ હવે મનમાં ઘાટ ગોઠવે છે, “એ ઉપાડી જાય, એ પહેલાં મારે લઈ લેવું જોઈએ. પણ આપણે પરાધીન...આ તો મુશ્કેલી ઊભી થઈ !” પૂર્વના કાળમાં શેઠ-નોકરનાં એવાં બંધારણ હતાં કે નોકરની કદર શેઠ ખૂબ કરતા. તેમ એ જલદી ઉદ્ધતાઈ ન કરી શકે, એવી શિસ્ત પણ પળાવતા. સામાજિક વ્યવસ્થામાં એ નહોતું ચાલતું, કે શેઠને અધવચ્ચે મૂકી નોકર ચાલ્યો જાય. આજે તો તમારે ત્યાં આ ચાલી શકે છે ને ? તમે શેઠ ખરા, પણ નોકરના મોં તમારે સાચવવાં પડે ! કેવી કંગાળ દશા ! આ સ્થિતિમાં સ્વાધીન અને ઉદાર બનો તો જ રાહત મળે !

મંગળિયો સમુદ્રદત્તને રસ્તામાં મૂકીને રવાના થઈ શકે એમ હતો, પણ એ વિચાર એને નથી આવતો. એ વિચારે છે “કરવું શું ? અરે, હું તો શેઠના જ સપાટામાં પકડાયો ! કે શેઠ મને અજાણમાં રાખી ધન લઈ લેશે...પણ ના, એ લઈ લે તે પહેલાં જ હું કોઈ એવી ફસામણમાં એમને મૂકું કે એ ધનની વાત જ ભૂલી જાય.”

પ્ર.- જો એ સમાજ વ્યવસ્થામાં શેઠ-નોકરના સારા સંબંધ હતા, તો આ નોકર તો ભારે ઠગી નાખવાનો વિચાર કરે છે ! તો એ સમાજ વ્યવસ્થા કેવી ?

ઉ.- સમાધાન સહેલું છે. આવા પ્રસંગ સેંકડે-હજારે એક બને; અને આ તો, પૂર્વજીવનોનું વૈર ચાલી આવે છે માટે પૂર્વકાળે આવા કિસ્સા ક્વચિત્ બનતા. આજે હાલતાં-ચાલતાં બને છે, એજ આ કાળની વિષમતા સૂચવે છે.

સસરાના ગામ પાસે આવ્યા એટલે સમુદ્રદત્ત મંગળિયાને કહે છે “તું જોઈ આવ, કે આપણે જે ઘરે જવાનું છે, એ ઘરની શું રીતિનીતિ છે. પછી આપણે જઈએ.” આમાં વિવેક છે, સમયજ્ઞતા છે. સમુદ્રદત્તનું આ વચન સરળ છે; પણ પેલાનું હૃદય પાપી હોવાથી વિચારે છે, “હા ! મને કહે છે. ‘તું નગરમાં જા !’ અને પછી પોતે ધન લઈ આવે ! વાહ રે વાહ ! પણ હું એમ કંઈ ધન લેવા દઉં નહિ. હું કંઈ મૂરખ છું ? દાસીનો છોકરો છું, તેથી શું ? હું યે માણસ છું; ભેજવાળો છું. એ ધન ઉઠાવે તો પહોંચાડી દઉં યમસદનમાં !...”

ધન બિચારું ધનના ઠેકાણે છે; અને તોફાન માણસના મગજમાં ચાલે છે ! માણસને જે ભેજું મળ્યું છે, કે જે ભેજાથી ઊંચા તત્ત્વચિંતન કરી શકાય, મહાપુરુષોના જીવન ચરિત્રોના વિચાર કરી શકાય...તે ભેજાનો ઉપયોગ આ મંગળિયો શું કરે છે ? અરે, એને હમણાં ઊભો રાખો, તમે શું ઉપયોગ કરી રહ્યા છો ? અહીં બેઠાં છો, તો ઘરના-પેઠીના વિચારો સદંતર બંધ છે ને ? ના ! કેમ ? અહીંયાં કરેલા વિચારોનું કંઈ ઉપજવાનું છે ? ના, પણ કંગાળ જીવ, મૂરખ જીવ, મનથી વસ્તુના લોચા વાળ્યા જ કરે છે દિવસ ને રાત ! મંગળિયો વિચારે છે; ‘હું કંઈ ઠગાઉં નહિ. નગરમાં જવું તો પડશે...પણ પેંતરો રચીને તને બચ્યાજી ! આબાદ ફસાવી દઉં !’

અજ્ઞાન જીવ એમ જ સમજે છે કે “પ્રપંચની જાળ આપણે ગોઠવીએ કે પાસા પોબાર ! એ થયા પછી આપણને રોવાનો પ્રસંગ આવવાનો નથી...ચીજ ઘરભેગી...અને પછી જિંદગી સુધી ચિંતા નહિ...!” કેવળ કરોળિયાની જાળ ! ઊંધી જ વિચારણા !

મંગળિયો નગરમાં ગયો; અને થોડી જ વારમાં ગભરાતો ગભરાતો પાછો આવ્યો ! કેમ ગભરામણમાં ? જુઓ.

મંગળિયાને ગભરાતો જોઈ, સમુદ્રદત્ત પૂછે છે “કેમ ભાઈ શું છે ?”

“અરે, શું કહું ? જુલમ થઈ ગયો...તમારી પત્ની સ્ત્રીસ્વભાવ મુજબ કુળ વિરુદ્ધ આચરનારી બની ગઈ...અને તમારા સસરાનું કુળ વધારે ઉદ્વેગમાં પડી ગયું છે. એમાં પાછી મુશીબત એ થઈ ગઈ, કે એમને ખબર પડી છે કે તમે જમાઈ

અહીં આવો છો. તેથી શરમમાં પડી ગયા છે ! મોં શું બતાવવું ?” મંગળિયે બોંબગોળો ગબડાવ્યો ! એ જાણે છે કે શેઠ ધર્મિષ્ઠ છે, અને વાત એવી ગોઠવીને કરે છે કે સમુદ્રદત્તને બરાબર ગળે ઊતરી જાય ! અને પછી પત્નીની ચિંતામાં ધન ભૂલી જઈ ઘરના રસ્તે પડી જાય.

આર્ય દેશોનો આ મહિમા કે ભલે માબાપ સંતાનને વિષયસુખ મળે એમ ઈચ્છે ખરા, પરંતુ તે અનાચારના રસ્તે નહિ જ. એમાં તે ઊલટાં નાખુશ. એવું જ પૈસા નીતિના મળે એમાં આનંદ, પણ અનીતિના મળે એમાં નહિ. આવું માત્ર કુટુંબમાં જ નહિ, પરંતુ સમાજની પણ પરિસ્થિતિ કે કુળ વિરુદ્ધ તમે આચરો તો સમાજની દૃષ્ટિએ પણ તમે કોડીની કિંમતના !

સમુદ્રદત્ત વિચારે છે “અરે, આવું બન્યું ? ધિક્કાર છે સ્ત્રીપણાને. કે જેથી શ્રાવકપણામાં ઉત્પન્ન થવા છતાં, અને જિનવચનના સારને જાણ્યા છતાં આવું ઉભયલોક વિરુદ્ધ આચરે છે !” કોણ આચરે છે આ ? એની માનસિક વાસના. પણ તે આ સ્થિતિમાં એણે આ કર્યું ! એમ સમુદ્રદત્તને બહુ જ ખેદકારક લાગે છે ! સમુદ્રદત્તે લગ્ન કર્યાં છે તે એવી રીતે જ કે સામું પાત્ર શ્રાવક કુળનું છે; અને જન્મ્યા પછી જૈનતત્ત્વોનું ‘ઢ’ નથી, પણ જાણકાર છે. આ જાણીને લગ્ન કર્યાં છે. જેથી એના જીવનમાં ધર્મ, શીલ, સદ્ગુણો, પરમાર્થવૃત્તિ વગેરે ઝગમગતાં હોય. સમુદ્રદત્ત પોતે જ સમાધાન કરી લે છે “મોહના ઉદય આગળ કંઈ દુષ્કર નથી. મોહભાવમાં કોઈ અશક્યતા નથી. વળી, આવું જોયા પછી હું ઘરવાસમાં બેસી રહું ? સર્વું એવા ઘરવાસથી. હવે તો હું ઘરવાસનો ત્યાગ કરી પરમાત્માનું સાધુપણું સ્વીકારી લઉં.” અહીં પૂછો ને કે

પ્ર.- “અરે ભાઈ, આટલી ઉતાવળ શા માટે કરે છે ? એક સ્ત્રી આવી છે તો બીજી પરણી લેજે.”

ઉ.- “ના,”

આ જગતમાં જે સ્નેહ છે, તેનું પરિણામ આવું જ આવે છે. કોઈને વહેલું, કોઈને મોડું. જેનું છેવટ આવું, એના આદર શા ? સમુદ્રદત્તને ત્યારે શું કરવું છે ? વિચારે છે કે “હવે તો ત્યાં જ જાઉં, કે જ્યાં મારા ગુરુદેવ અનંગદેવ આચાર્ય મહારાજ બિરાજતા હોય. ઘેર જશે મંગળિયો. મારે એવા ઘરવાસના કલેશમાં પડવાની શી જરૂર છે ?”

પ્રશ્ન થાય કે મંગળિયે સમુદ્રદત્તનું નુકશાન કર્યું કે લાભ ? એનો મર્મ સમજવા જુઓ કે આ શેઠ તો એવા નીકળ્યા કે એમને ઘેર ય જવું નથી, કે સાસરે ય જવું નથી. હવે એમને તો આત્માના રક્ષણ માટે જવું છે ! આમાં લાભ કહેશો

કે નુકશાન ?

સમુદ્રદત્ત પોતાનો આ વિચાર મંગળિયાને જણાવે છે. પણ હજુ મંગળિયો તો એમાં ય દગો દેખે છે ! “ઓહો ! હજુ આ મને ઠગવા મથે છે !”

શ્રાવકને જિનની આગળ જગતની માયા કૂચા લાગે :-

અહીં જરાક સિંહાવલોકન કરો. ટૂંકા પ્રસંગમાં કેટકેટલી ઉત્તમ વાતો આવી ગઈ. નોકરના આગ્રહ છતાં સમુદ્રદત્તને નિધાન જોવું નથી ! જિનાજ્ઞાનો રંગ, લક્ષ્મીની ભયાનકતા, અને શ્રાવકપણાની સુવાસ કેટલી બધી રોમરોમમાં અને રંગેરંગમાં વ્યાપી ગઈ હશે. કે જંગલના એકાંતમાં સહેજે મળી આવતા નિધાનને લેવાની વાત તો દૂર ! પણ ‘ચાલો ભવિષ્યમાં જરૂર પડ્યે અહીંથી લઈ જવું, જોઈ રાખો કેટલું છે, શું શું છે’ એવી જોવાની જિજ્ઞાસા પણ નથી થતી. સમજજો કે જીવનમાં આવું કાંઈક હશે તો જ શ્રાવકપણાની સુગંધ આવી ગણાશે; તો જ પરમાત્મા ખરેખર ગમ્યા, એમના વચનની ખરેખર દઢમાયા લાગીને એક માત્ર ધર્મના ખપી બન્યા ગણાઈએ. આવું બધું હોય તો સંસારની માયા અકારી લાગે; જિન આગળ જગતની માયા કૂચા લાગે.

સંસારીના કોડ :

પાછું; મંગળિયાએ ખોદીને નક્કી કર્યું કે નિધાન જ છે. તો સમુદ્રદત્તને ભડક લાગી ! શું મોંમાં પાણી ન છૂટ્યું ‘અહો ! મફતમાં માલ ! તે ય ભરપૂર ધન ! વાહ ધક્કો સફળ ! એમાં વળી નવી પત્નીને આમાંથી માલ આપી ખુશ ખુશ કરી શકાશે ! પછી તો એ આપણા ઉપર કેટલો બધો સ્નેહ કરશે ! મોહી જશે !” કેમ ? સ્નેહ ને મોહ કરે ને ? કહો છો ને પૈસો દેખી મુનિવર યજ્ઞે ! તો તો પામર સંસારી જીવનું બિચારાનું શું ગજું ? એમાં પાછી પત્ની તો કમાવવાના અધિકાર વિનાની ! એટલે પૈસો દેખી કેમ ન પીગળે ? પ્રારંભમાં જ એને પૈસાથી નવરાવી નાખનાર પતિ ઉપર ભારે ઓવારી જાય. પતિ માગે તો એ દેવની જેમ પતિની આરતી ઉતારે આરતી ! છે ને એ તમારા સંસારનું નાટક ? સમુદ્રદત્તને આવા કોઈ કોડ નથી થતા. કેટલું બધું અનાદિ મલિન આત્માનું પરિવર્તન કર્યું હશે ! તે પણ માત્ર બે ત્રણ ભવમાં જ ! ધર્મ હૃદયસ્થ કરવાની પદ્ધતિ પર આધાર છે. ધર્મ સાથે દિલની કેવી સગાઈ કરો છો એના ઉપર પરિણામનું માપ નીકળે છે.

સમુદ્રદત્તને એમ પત્ની ખુશ કરવાના મોહના કોડ તો નથી પણ એ ધનથી વૈભવી થવાના, મોટા વેપાર ખેલવાના, મોજ ઉડાવવાના...એવા ય કોડ નથી. શ્રાવક કોડિલો ન હોય ? હોય, પણ શાનો કોડિલો ? પ્રથમ નંબરે તો જીવનમાં પાપ ઓછામાં ઓછું કરવાનો; અને પછી જે કાંઈ પાસે છે એમાંથી પ્રભુભક્તિ

સંઘયાત્રા સાધર્મિક વાત્સલ્ય વગેરે ધર્મપ્રભાવક કાર્યો કરવાના કોડ.

મનનીય ચિંતન :-

શ્રાવક એટલે તો પાપનિવૃત્તિનો અખંડ ઉપાસક ! એને એમ થતું હોય કે “ઝાડ-પાન અને કીડાકીડીના અવતારમાંથી છૂટ્યો છું ! વાઘ વરુ અને અન્ય પશુપણામાંથી છૂટ્યો છું ! સ્વર્ગીય ભોગલંપટતા અને નરકની ઘોર વેદનામાંથી બહાર નીકળ્યો છું ! તે હવે શું હું પાપમાં રગદોળાઉં ? આજ સુધી તો પરાધીન હતો અને જાતે મૂઢ હતો. આજે આવા સુંદર મનુષ્યભવ ઉપરાંત તરણ તારણ તીર્થંકર પરમાત્માની ખાસ ધર્મ-બક્ષિસ પામ્યો છું; સ્વાધીન અને સજ્ઞાન બન્યો છું. તો હવે જીવનમાંથી વીણી વીણીને દોષોને અને પાપોને દૂર કરતો જઈશ. પાપ પોષનારા દુન્યવી પ્રલોભનો સામે આવે છતાં મારે એના કોઈ જ મૂલ્ય ગણવા નથી; મારે એને ન મળ્યા જેવા માનવા છે; એના પરિગ્રહ અને ભોગમાં ફસાવું નથી...” આવું આવું વિચારીને શ્રાવક પાપનિવૃત્તિનો અખંડ ઉપાસક બન્યો રહે છે. સમુદ્રદત્તે ધર્મની સ્પર્શનામાં આવું આત્મતેજ પ્રગટ કર્યું છે. એ તેજમાં બિનજરૂરી પાપના અંધારા ઉલેચાઈ ગયાં.

ખર્ચ ઘટાડો :-

જેમ ઘર કે પેઢી ચલાવવા માટે માથે પૈસાનો ખર્ચનો ભાર ચઢે છે; તેમ સાંસારિક જીવન નભાવવા અઢાર પાપસ્થાનકના સેવનથી આત્મા પર પાપનો ભાર ચઢે છે. ત્યારે, જેમ કોઈ હોશિયાર આદમી પેઢી પર માલિક બની આવતા કે હોશિયાર સ્ત્રીના હાથમાં ઘર કારભાર આવી લાગતાં એક કામ એ મફતિયા કે વધારાના ખર્ચના બોજ ઘટાડવાનું કરે છે, તેમ જીવ ધર્મની હોશિયારી મેળવ્યા પછી જીવનમાંથી પાપના બોજ ઘટાડવાનું કરે છે; નવા ખોટા ખર્ચની જેમ નવા પાપના ભાર વધારતો નથી. સમુદ્રદત્ત આ સ્થિતિની હોશિયારી પામ્યો છે. તેથી નિધાન તરફ બેપરવા છે.

સલામતી :-

એ બેપરવાઈમાં જ એ પોતાની આત્મ સલામતી જુએ છે. તમે તો કદાચ આવું મફતિયું ધન મળવાનું જોતાં એ વિચાર નહિ કરો કે “પણ આપણે શું આમાં સલામત રહીશું ? કોને ખબર કોનો માલ હોય ? નથીને કોરટ લફરું થયું તો ? નથીને આ નિમિત્તે વૈરના કારણે આપણે માર ખાવો પડ્યો તો ? છેવટે ય, આ એક લાલચમાં લપટાવાની કુટેવ તાજી કરવાથી પછી બીજી આવી કુટેવોના ભોગ બનવું પડ્યું તો ? આવું સહેજે મળી જવાથી પછી પ્રભુના ગુણગાન-સ્મરણને બદલે આના ગુણગાનની લપમાં ફસાઈ ગયા તો ? જે ચીજ કે જે પ્રસંગો વિશિષ્ટ કોટિના

બનીને દેવગુરુ ધર્મને ભૂલાવી મગજમાં સ્થાન જમાવી બેસે, વારેવારે એની વાહવાહ યાદ આવે, એવા ચીજ-પ્રસંગ પર જીવનું કેટલું બધું બગડે ? આવી આવી બાબતો બને ત્યાં સલામતી ક્યાં સહી ?

દયા, અને અધિકરણ :-

સમુદ્રદત્ત જાતની અસલામતી જોઈને બેસી ન રહેતાં કેવળ ભાવદયાથી પ્રેરાઈ નોકરને કહે છે ‘જોજે કોઈને આ દટાયેલાની વાત ન કરતો. એ અધિકરણ છે.’ કેટલી બધી જીવોની દયા ! લક્ષ્મી જેની પાસે જાય છે એને રાગદ્વેષ, ગર્વકલેશ, આરંભ સમારંભ વગેરે અનેક પાપોથી ભારે કરી ખુવાર કરી નાખે છે ! ત્યારે એ આરંભાદિમાં અસંખ્ય ત્રસ-સ્થાવર જીવોનો સંહાર થાય છે એ એની ખુવારી. આમ આ નિધાનની પાછળ સમુદ્રદત્ત બે રીતના જીવોની ખુમારી જુએ છે. રોમરોમમાં કેટલી દયા વસી ગયાથી આ દૃષ્ટિ, ને આ લાગણી ઉદ્ભવે ? ત્યારે જુઓ કે એની જૈન ચક્ષુ કેવી ! ચક્રમકતા નાણામાં અધિકરણ દેખે છે ! માણસને શોખ થાય છે કે ‘બંગલા વધારું, બગીચા વધારું, ફર્નિચર રાયરચીલું વધારું.’ શું છે આ બધું ? અધિકરણ ! એ જીવને રોજના કેઈ રાગદ્વેષાદિ અનર્થદંડનો અધિકાર આપે ! એના કુટુંબને ય આપે ! એ નિમિત્તે સૂક્ષ્મ જીવોને મોતનો અધિકાર આપે. જૈનશાસન પામીને આત્મદૃષ્ટિ જાગ્યા પછી વસ્તુથી વૈષયિક આનંદ ઊભો થતો જોવાને બદલે આવા રાગ-દ્વેષ-કલેશ-સંહાર વગેરેના ખતરનાક અધિકાર કેવા ઊભા થાય છે તે જોવાનું હોય છે. તો આજના જમાનાના વિજ્ઞાને ઊભા કરેલા શોખ-સગવડના સાધનોમાં લપટાઈ એનો પરિગ્રહ વધારવાને બદલે એને ‘અધિકરણ’ સમજી શક્ય એટલી જરૂરિયાતો ઘટાડવા પૂર્વક એ અધિકરણોને આઘા જ રાખવા જેવા છે. જેટલા પ્રમાણમાં એનાથી બચ્યાં એટલા પ્રમાણમાં જીવને માથે ચિંતા અને પાપના ભાર ઓછા ચઢવાના. કોઈની પાસે સારી ચીજ દેખીને એ આપણી પાસે નથી. એનો જરાય ઓરતો ન કરતાં ખુશી માનવા જેવી છે કે આપણી પાસે એટલો અધિકરણ અને પાપનો ભાર ઓછો છે. વીતરાગ પ્રભુનો માર્ગ પામ્યાની આ સુવાસ છે.

મંગળિયાના જીવનમાં લક્ષ્મી એ કેવું અધિકરણ બની એ ત્યાં જ જણાય છે. હજી તો ધન ધરતીમાં હતું છતાં એના પર ભારે રાગવાળો બન્યો અને એના યોગે શેઠને ઠગવાના વિચારમાં અને યાવત્ પ્રવૃત્તિમાં એવો ચઢી ગયો કે સમુદ્રદત્તને તદ્દન ઊંધું ભળાવ્યું ! તે પણ મહાકુલીન એવી એની પત્ની પર દુરાચારીપણાનો આરોપ ચઢાવ્યો !! આ ઓછું અધિકરણ છે ? ધન ધનના ઠેકાણે છે અને મંગળિયાના જીવનમાં તોફાન શરૂ થઈ જાય છે ! જીવનમાં લક્ષ્મીની કિંમત ઊંચી આંકવા

પાછળ અનેક પાપી ઉત્પાતો મયે છે. વિશ્વાસુ પર વિશ્વાસઘાત આચરાય છે. સજ્જનને દુર્જન માની લેવાય છે ! એની સામે હવે દુર્જનતાનો વ્યવહાર શરૂ કરાય છે ! ખોટાં ખોટાં આળ ચઢાવાય છે !

અયોગ્ય વિચારણા નહિ :-

સમુદ્રદત્તની પત્ની જિનમતી સુશીલ હતી, પણ મંગળે એના સંબંધમાં ઊંધું ભળાવ્યું. ત્યારે બીજી બાજુ સમુદ્રદત્તે હજી સુધી મંગળ પર અવિશ્વાસ રાખવાનું કારણ ન બન્યું હોવાથી, એ સહેજે સાચું માની લીધું. પણ શ્રાવકપણાની ઝલક એવી છે કે એના પર કોઈ અયોગ્ય કે વગર વિચાર્યું પગલું નહિ ભરવાનું. એણે વિચાર્યું કે “ઉત્તમ કુળ અને જિન વચન મળ્યા પછી અનુચિત આચરવાનું હોય ? પણ જ્યારે મોહની પ્રબળતા એ પણ આચરાવે છે, ત્યારે હવે વિશ્વાસ ક્યાં ધરવો ?” છે આમાં ક્યાંય સ્ત્રી પર ગુસ્સો કે એના બાપ પર ગુસ્સો ? “આ કેવા હલકા માણસો ? આવા સાથે ક્યાં સંબંધ જોડ્યા ? ત્યારે હું પણ એને જગતમાં ઓળખાવી દઉં...” આવું કાંઈ જ મનમાં આવતું નથી. તેમ પોતાના માબાપ પર પણ ગુસ્સો નથી આવતો કે ‘આ કેવું કુપાત્ર મને વળગાડ્યું !’ અરિહંત ભગવાનનો ધર્મ એવો કુશળ સલાટ છે કે મનનું અને હૈયાનું સુંદર ઘડતર કરી દે છે. પછી આંખ સામે ભયાનક પ્રસંગો બને તોય એમાં તત્ત્વ જોવાનું થાય છે. મહાત્માની વિચારણા જન્મે છે. આવા ધર્મની ને એના કહેનારની બલિહારી છે. તેથી હવે નવા લગ્નની પણ ઈચ્છા નથી થતી.

સ્વાત્મરક્ષણ :-

સમુદ્રદત્તે આ પ્રસંગ પરથી સમસ્ત સંસારને અવિશ્વસનીય લેખ્યો, અને ગુરુચરણે જીવન ઝુકાવવાનું ધારી લીધું. સ્વાત્મરક્ષણ એ એક મોટી ચીજ છે; અને તે આવા ઉચ્ચ જૈન ધર્મવાળા ઉચ્ચ માનવ જીવનમાં સાધી લેવાનું બહુ સુલભ છે. બધું સંભાળ્યું, બધું ભેગું કર્યું પણ આત્મા ન સંભાળ્યો, ને એમાં પુણ્ય ભેગું ન કર્યું તો પરલોકે એ રખડી પડ્યો. આજના કાળે તો ડગલે ને પગલે એ જરૂરી છે. આજે ભયંકર વિકસી ઉઠેલી ભૌતિકતામાં જરા ભૂલ્યા કે ફસાયા ! સ્વાત્મરક્ષણ ગયું. છાપાનો દરેક ફકરો, રેડિયોના દરેક સમાચાર મોટે ભાગે સ્વસ્થ બેઠેલા આત્માને પણ વિહ્વળ કરી નાખનારા હોય છે; દુધ્યાનમાં અને કષાયમાં ચઢાવી દેનારા હોય છે. એવા અવસરે તો સામે જિન વચનનો ખૂબ અભ્યાસ જોઈએ, જૈન તત્ત્વોનું ગંભીર વિસ્તૃત જ્ઞાન જોઈએ કે જેથી પ્રસંગે પ્રસંગે ઝટ સ્વાત્મરક્ષણ કરી શકીએ.

● વિચિત્ર પ્રસંગ પર ઉમદા વિચારણા ●

નોકરનો તો માત્ર ગપગોળો જ હતો પણ સમુદ્રદત્ત સ્વાત્મરક્ષણની વિચારણામાં ચઢી ગયો. મનને આશ્ચર્ય તો થાય ને કે “પત્નીના જીવનમાં આ શું બન્યું ?” પણ એ શાણો છે, જિન વચનથી ભાવિત છે, તેથી સ્વતઃ સમાધાન કરી લીધું કે, “મોહના આવેશમાં કોઈ વસ્તુ અસંભવિત નથી. પણ એટલું ખરું કે સંસાર જો આવી રીતે જીવને ગફલતમાં નાખતો હોય તો એવા સંસારને વળગી રહેવાનું શું કામ છે ?” સર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી જિનેશ્વર દેવના પ્રરૂપેલા ધર્મને પામેલો, પ્રરૂપેલા તત્ત્વને સમજનારો આત્મા સંસારના આવા વિશેષરૂપે બનતા પ્રસંગમાં આત્મરક્ષણની ધાર્મિક ભાવના અવશ્ય ભાવે છે. જો કે જાગ્રત આત્માઓ તો ચાલુ પ્રસંગને પણ વૈરાગ્ય-દૃષ્ટિથી જુએ છે, પણ વિશેષ પ્રસંગે તો જરૂર વૈરાગ્ય વધે. આ ઉપકાર કોનો છે ? શ્રી અરિહંતના આત્મપ્રધાન શાસનનો છે; ખુદ અરિહંતદેવના તેવા જીવનનો છે. અરિહંત પરમાત્માના જીવે પૂર્વજીવનમાંથી એવી સાધના શરૂ કરી હોય છે કે એ કોઈ એવી ખાસ ઘટના બનતાં આત્મસંરક્ષણ વૈરાગ્યના માર્ગે વળે છે; જ્યારે અજ્ઞાન જાગત એવી ઘટનામાં વધુ રાગદ્વેષમાં તણાય છે.

વિશ્વભૂતિ :-

વીરવિભુના જીવનમાં સાંભળી ગયા ને કે સોળમાં ભવમાં એ વિશ્વભૂતિ રાજકુમાર હતા, એને ખબર પડી કે મોટા કાકાએ જરા માયા ખેલી ! એમ થયું કે “અરે ! હું એમના પર વિશ્વાસ રાખનારો અને એમણે પ્રપંચ ખેલ્યો ?” આ મથાળું બાંધીને એ રાજકુમારે શાની વિચારણા આગળ લંબાવી ? વૈરાગ્યની ! એવી કોઈ ભાવનામાં રાજકુમાર ચઢી ગયો કે, “જ્ઞાનીઓ ખરેખર !” સંસારને આવો જ કહે છે, કે જ્યાં તમે વિશ્વાસ રાખો, ત્યાં જ ધોખો. માટે એક જગાએ લખ્યું છે કે મૂઢ માણસોને જે સ્થાનોમાં ભારે વિશ્વાસ છે, ત્યાંથી જ તેમને અચાનક મોટો ભય આવી નડે છે. ક્યાં વિશ્વાસ રાખવો ? જગતની લક્ષ્મી પર ? વિષયો પર ? કુટુંબ પર ? માન-મરતબા પર ? અરે, પોતાની હોશિયારી પર વિશ્વાસ રાખવો ? જ્યાં વિશ્વાસ રાખ્યો, કે એના તરફથી ભયનું ભૂત વળગ્યું સમજો. એ ભૂતનું તોફાન ક્યારે જાગશે તે કહેવાય નહિ એ માનના કારણે જ, એ લક્ષ્મીના કારણે જ એ વિષયોના કારણે જ આહા ! આજે પણ જુઓ કે કેટલાય જીવો પસ્તાવો કરે છે ! અને ભવિષ્ય માટે તો પૂછવું જ શું ? દુર્ગતિના મહાન દુઃખો વેઠે છે ! મેં કાકા પર વિશ્વાસ રાખ્યો, તો કાકા તરફથી શું મળ્યું ? પોલિસી

પ્રપંચ ! તો શું કાકા સાથે મારે અણબનાવ કરી બીજા સંસારી પાત્ર પર વિશ્વાસ કરવો ? નારે ના, આ તો એક નમૂનો. આ પરથી જણાઈ ગયું કે જેવા કાકા તેવા બીજા મોહવશ જીવો. જેવા જીવો તેવા જડ પદાર્થો એટલે ? આખો સંસાર જ દગાખોર છે, માટે સંસાર સાથે જ અણબનાવ રાખવો. સંસાર સાથેનો મેળ તોડી, ખરેખરા વિશ્વાસપાત્ર આપ્તજન સદ્ગુરુ અને જિનોક્ત સંયમ ધર્મ સાથે જ સંબંધ જોડવો...”

સનત્કુમાર :-

નીચેથી ઊંચે કેમ અવાય ? હલકી સ્થિતિમાંથી ઉચ્ચ સ્થિતિ કેમ સર્જાય ? જીવનમાં ડગલે ને પગલે ઉપસ્થિત થતા પ્રસંગોએ આંખમિંચામણ કરવાથી નહિ; પણ આંખ ખુલ્લી રાખી એના પર અસાધારણ વિચારણા, ઉમદા વિચારણા કરવાથી ઊંચે અવાય; ને ઉચ્ચ સ્થિતિ સર્જાય. સનત્કુમાર ચક્રવર્તીને દેવોએ કહી દીધું ‘તારા શરીરમાં ભયંકર રોગ થયા છે...’ ચક્રવર્તી માટે આ વિચિત્ર પ્રસંગ ઊભો થયો. આ ચાલુ પ્રસંગ ન કહેવાય. ચાલુ પ્રસંગ કોને કહેવાય ? ચાલુ પ્રસંગ તો એ કે રોજ વધારે ખાય ને માંદો પડે ! રોજ ઊઠે ને રોજ સૂવે ! વગેરે... પણ વિચિત્ર પ્રસંગ આવીને ઊભો, તો એ પ્રસંગે દુનિયાના મુફલીસ મનુષ્યની વિચારણા ન કરી ! શું એવી વિચારણા ચક્રી ન કરી શકત ? કરી શકત કે “હું અને આ રોગો ? બોલાવું છું ધન્વંતરી વૈદ્યોને, મંગાવું છું દુનિયાભરની ઔષધિઓને ! હીરા-માણેકને ખલમાં લસોટાવી એની દવા કરી શકાવું એમ છું...હું ચક્રવર્તી અને માંદો ? હું ચક્રવર્તી એટલે ? બિમાર છું તો રાજદરબાર બંધ કરો...આરામ કરો...આપણે ક્યાં નોકર-ચાકરનો તોટો છે ! અરે, હજારો મુકુટબદ્ધ રાજાઓ પણ આપણા ગુલામ છે. તો શરીર સારું કરવાના લાખ ઉપયોગ કરો...” આ મુફલીસ હલકી વિચારણા કરી શકત એ. પણ સનત્કુમારે તે વિચારણા ન કરી ! તેમણે તો પ્રભુ શાસન શિખવે છે એવી અસાધારણ, ને ઉમદા વિચારણા કરી ! કેવીક એ વિચારણા હશે ? આવી જ કોક ને ?

“મને રોગ ? હું તો મારી જાતને રૂડી-રૂપાળી માનતો હતો ! ત્યાં આ કુટિલકાયા પર મેં માયા કરી ? જે રોગને આ શરીરમાં પેસતાં છખંડની ઠકુરાઈની શરમ ન નડી, જે રોગને આ દેહમાં ઘૂસતાં છન્નુકોડ પાયદળનો ભય ન લાગ્યો કે ‘ભાઈ આવા ચક્રવર્તીના શરીરમાં ન ઘુસાય...કેમકે એની પાસે છન્નુકોડ સૈનિકો છે; બત્રીસ હજાર દેશના મહારાજા આજ્ઞાધીન છે ! નવ નિધાન છે ! ત્યાં કેમ પેસાય એવી એને કોઈની બીક ન લાગી ! અને અંદર ઘુસ્યા ! તો પછી એ ઠકુરાઈ, એ સેના, એ રાજાઓનો પરિવાર મારે શું કામનો, જો એણે દુશ્મન

રોગોને અંદર પેસતાં ન અટકાવ્યા ?...” આવી કોઈક ઉમદા વિચારણા જીવનમાં આવી પડેલા વિચિત્ર પ્રસંગ પર કરી તો કર્મના રંક ગુલામ મટી સંત સમ્રાટ બન્યા ! જીવમાંથી શિવ થવાના માર્ગે ચઢી ગયા !

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૩૦, તા. ૨૧-૪-૧૯૫૬

તમારે આજ સુધીમાં કોઈ વિચિત્ર પ્રસંગ જોવાનો આવ્યો છે કે નહિ ? અને આવ્યો છે, તો એ વખતે દિમાગ (મગજ) શું કામ કરતું હતું ? ખુદ તીર્થકરદેવનો આત્મા પણ ઊંચો તો જ આવ્યો, કે જ્યારે એમણે દુનિયાના વિચિત્ર પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં એના પર શાસનશૈલીની વિચારણા કરી !

સનત્કુમાર ચક્રવર્તી મટી સંસાર છોડી ચાલી નીકળ્યા; તો હજી આગળ જુઓ કે તેમની પાછળ લાખોની સંખ્યામાં પરિવાર કાળો કકળાટ કરતો પૂઠે લાગ્યો. આ કોકવારનો પ્રસંગ છે. પણ તેના પર ચક્રવર્તી મહર્ષિનો વૈરાગ્ય વધતો ગયો. તો જ આત્માનો ઉદય થયો. નહિતર અસ્ત થતાં વાર નહિ ! “હાય હાય... આ બધા રૂવે છે ?...” કેમકે રોનાર કોણ હતા ? એ હતા કે જેમણે મહાન ભોગ પીરસ્યા છે; કરજોડીને સહર્ષ સેવાઓ ઉઠાવી છે; આનંદના પૂર વહાવ્યાં છે. એ રડે છે. કેવું રડે છે ? એવું કે જેથી જંગલ પણ રડી ઊઠતું હતું ! જેમના રૂદનથી પશુ-પંખીઓ પણ કકળી ઊઠતાં હતાં ! રૂદન કરનાર જે અંતરથી માનતા હતા કે “ચક્રવર્તી ! અમે તો તમારા બાળ જેવા છીએ. તમારે ઘણાય સેવક; પણ અમારે તો તમે એક આધાર છો !...” એ આવું રડે, એથી કઈ વિચારણા જાગે ? શું એમ ન થાય કે “અરેરે, બિચારા આટલામાં આટલા બધા દુઃખી થાય છે, તો પછી તો એમનું શું ય થશે ! અને મેં ભલે વૈરાગ્યનો વિચાર કર્યો, પણ આ બધાના સામેય જોવા જેવું છે. આ લોકો જ્યારે આટલો બધો સ્નેહ મારા પર રાખે, મારા વિશ્વાસે જ જીવે ત્યારે મારાથી છેલ કેમ દેવાય ? કંઈ નહિ, ચાલો ઘરમાં રહી ધર્મ કરશું...” આવી કોઈ મુફલીસ અજ્ઞાનતાભરી વિચારણા ન કરી.

આના પર તો સનત્કુમારે એ જોયું કે “આ બધાં રૂવે છે તે કોઈ મારા રોગથી રોતું નથી કે ‘અરેરે...અમારા સ્વામીને આ રોગ ? ને પાછા જંગલમાં જાય છે ?’ ના આમાંનું કંઈ નથી, બધા એક જ ભૈરવી કે ભીમપલાસમાં ગાય છે, એક જ રાગનું સંગીત બજે છે કે ‘હાય હાય ! તમે જાઓ પછી અમારું શું થાય ? એટલે ? તમારું ગમે તે થાઓ, સંસારમાં ખૂંચ્યા રહીને પરભવે તમે ગમે ત્યાં ફેંકાઈ-ફેંદાઈ જાઓ, પણ અત્યારે અમારે ક્યાંથી આનંદ લૂંટવો ?...” આવી

સ્વાર્થની જ ગણતરી છે. ચક્રવર્તી આ દર્શન કરી રહેલ છે.

પરિવાર ધારતો હતો કે ‘રોઈને પાછા વાળશું ચક્રીને. કેમકે પહેલાં એક આંસુ બતાવતાં તો ચક્રી પીગળી જતા હતા, પણ હવે તો શ્રાવણ ને ભાદરવો વરસાવશું, પછી કેમ નહિ પીગળે ?’ મોહવશના ગમે તેવા નિર્ધારને ખંડિત કરી નાખનારા કોણ ? સ્નેહીના આંસુ; પણ સનત્કુમારે તો જોયું કે “રડો ! તમે રડો છો તમારે સ્વાર્થે. એમાં હું ટેકો આપું તો તમારું યે બગડે ને મારું યે બગડે. તમારી અજ્ઞાનદશા છે માટે તમે રડો છો. મોક્ષમાર્ગનો ખ્યાલ નથી માટે રડો છો. જ્યારે મને તો હવે પરમતત્ત્વનો પંથ સૂઝી ગયો ! મારે તમારા રૂદનની કોઈ અસર લેવાની નહિ !”

આવી પડેલા આકસ્મિક પ્રસંગ પર ચક્રવર્તીએ પ્રભુ-શાસનને અનુસરતી અનુપમ વિચારણા કરી, તો મહા-મહર્ષિ બની ગયા ! આત્માની ભવ્ય ઉન્નતિના સાધક બન્યા.

શાન્તિનાથ ભગવાન પહેલા ભવમાં :-

પોતે રાજા છે. પોતાના બે છોકરા એક ગણિકા ખાતર અરસપરસ લડે છે. રાજાએ બંનેને સમજાવ્યા, પણ સમજતા નથી ! આ વિચિત્ર પ્રસંગ ઊભો થયો કે, પોતાના દિકરા પોતાનું કહ્યું માનતા નથી ! એના પર એમણે શું વિચારણા કરી ?

“આવું જીવતર શા કામનું ? જ્યાં આગળ આપણા પોતાના ગણાતા પુત્રો, તે આપણા વાર્યા છતાં અટકે નહિ, ને આપણા કુળને કલંક આપનારી ક્રિયા કરે ? અરે, અમારે એવું જોવાનો દિવસ જ શા માટે જોઈએ ? માટે આપઘાત કરું !” અહીં પ્રશ્ન થશે કે,

પ્ર.- આપઘાત કરવો જોઈએ ?

ઉ.- ત્યારે શું ચલાવી લેવું જોઈએ કે એ તો સંસારમાં બધું ચાલે ? ના, ખરો રસ્તો તો એ છે કે બહુ એવું લાગે તો સંસાર છોડી દેવો. પણ આ રાજા એટલી કક્ષાએ પહોંચ્યા નથી, છતાં પણ એને એટલું તો ચોક્કસ લાગ્યું કે ‘કુળ કલંકિત થાય, તે જીવતાં જીવે જોયા કરવું એના કરતાં મૃત્યુ સારું. આપણા છોકરા અને આ ? એ કલંક આપણાથી જોવાય નહિ.” છે આ વિચારણામાં પુત્રો પર કોઈ રોષ ? છે આ વિચારણામાં કોઈ તામસભાવ ? ના ! આ જ ખૂબી છે. સંસારના વિચિત્ર પ્રસંગને દુન્યવી પામર માણસની વિચારણામાં ન લઈ જતાં ઉમદા વૈરાગ્યની વિચારણામાં લઈ જવો તે ઉન્નતિનો અણમોલ ઉપાય છે.

અરિહંતપણા સુધીની ઉન્નતિ સર્જવાની સાધનાઓમાંની આ પણ એક સુસાધ્ય

સાધના છે, કે સંસારના વિચિત્ર પ્રસંગોએ વૈરાગ્યની જ વિચારણા કરવી. પણ જે આત્માને તેવા પ્રસંગોએ દુન્યવી વિચારણા જ સૂઝે છે, તેના માટે માનવું પડે કે એનો વિકાસ નિકટમાં નથી, તેની ઉન્નતિ દૂર છે.

પરમાત્મા શ્રી અરિહંતદેવોના જીવન પર દષ્ટિપાત કરીએ છીએ તો આજ ઠેર ઠેર દેખાય છે કે વિચિત્ર પ્રસંગોએ વૈરાગ્યની વિચારણા કરી, તો શ્રી નેમિનાથપ્રભુએ રથ પાછો વાળ્યો, અને સંયમના માર્ગે તૈયારી કરી.

ઋષભદેવ પરમાત્માનો જીવ મહાબલ રાજા, મંત્રીએ એક માસનું આયુષ્ય કહ્યા પછી સંસારને અસાર ઓળખી લઈ, ચારિત્ર લીધું, ને આગળ વધ્યા.

એવા એ અરિહંત પરમાત્માના અજબ જીવનનો અને એ પછી એમણે ફરમાવેલા શાસનનો જે અગાધ પ્રભાવ અને રહસ્ય છે, તેના જ પ્રતાપે આ સમુદ્રદત્તને પણ વિચિત્ર પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં યોગ્ય અને વૈરાગ્યભરી વિચારણા જ સૂઝે છે !

સમુદ્રદત્તની યોગ્ય વિચારણા :-

“આ પત્નીને કે જે જૈનધર્મના મર્મને પિછાણનારી છે, તેણે કુળવિરુદ્ધ આચર્યું ? આહા ! આવા આત્મામાં આવું બને, તો દુનિયામાં બીજે તો શું ય ન બને ? તો મારે આ દુન્યવી સંબંધ જ ન જોઈએ !...” સમુદ્રદત્તના આત્મા ઉપર રોષ-તોષ-મોહના વર્ચસ્વને બદલે કેવી સુંદર શ્રી અરિહંત પરમાત્મા અને એમના શાસનની છાયા કે આટલી મહાન સાત્ત્વિક વિચારણા કરી શકે છે.

અરિહંતનો અનુપમ પ્રભાવ :

અલબત્ત આમાં પોતાની યોગ્યતા અને પુરુષાર્થ તો છે જ; પરંતુ સાથે એ પણ મહત્ત્વનું છે કે પરમાત્માનું જીવન જો લોકોત્તર ન હોત, એમની સાધના જો ભવ્ય અતિભવ્ય કોટિની ન હોત, અને એમનું શાસન અનુપમ વાતોને દર્શાવનારું ન હોત, તો ક્યાંથી આ બનત ? માટે એ અરિહંતની સતત રટણા આપણા જીવનમાં જોઈએ. રટણામાં શું જોઈએ ? આ :- અરિહંતનો પ્રભાવ કેવો અચિંત્ય ! અરિહંતની શક્તિઓ કેવી કેવી અગાધ ! અરિહંતના અનુપમ ઉપકાર ક્યા ક્યા ? અરિહંતના કેવા કેવા ગુણ ! અરિહંતનું સ્વરૂપ શું ? અરિહંતનું જન્મ જન્માન્તરનું જીવન કેવું કેવું ? અરિહંતની ઉપાસના કોણે કોણે કરી ? અરિહંતની ઉપાસનાથી લાભ કેટલા ? વગેરે આવું ઘણું ઘણું વારંવાર ચિંતવી શકાય. કેટલો સમય આ રટણા રાખવાની ? ચોવીસે કલાક ! માત્ર એક અરિહંતનો પ્રભાવ વિચારીએ તો ય હૈયું સ્તંભિત થઈ જાય એમ છે. એમનો પ્રભાવ અને શક્તિ એટલે દેવલોકમાંથી ચ્યવીને માતાના ગર્ભમાં આવે ત્યાં ઈન્દ્રના સિંહાસન ડોલવા

માંડે ! એ સિંહાસન એવું કે કરોડો દેવતાઓ કે કરોડો માનવો ચળાવવા મથે પણ ચલાયમાન ન થાય ! તેને ય ચલાયમાન કોણ કરે ? અરિહંતનો પ્રભાવ ! માનવીના ગુમાન નકામા છે. શ્રી વીતરાગ પ્રભુના શાસનની અદ્ભુત આરાધનાનું પુણ્ય અચિંત્ય પ્રભાવ પાડે છે ! એવી આરાધનાનો પુરુષાર્થ કરી તીર્થંકર બનાય છે. દેવલોકમાં બેઠેલો ઈન્દ્ર, રંગરાગ અને ગીતગાન જ્યાં ભરપૂર ચાલી રહ્યા હોય, નિરાંતે ઈન્દ્ર બેઠો હોય, ત્યાં પ્રભુ ચ્યવે કે સિંહાસન ડગી ઉઠે ! “અરે, આ શું થયું ? કોણ દુશ્મન પાક્યો ?...” પણ ઉપયોગ મૂકતાં મર્મ પામી જાય, અને ઝટ ઊઠી નમન-સ્તવન કરે છે.

અરિહંતનો શું પ્રભાવ છે ? :

જગતની માતાઓની કુક્ષીમાં જેવા મલીન પદાર્થો હોય, તેવા જ પ્રભુની માતાની કુક્ષીમાં હોય, જેવો આહાર બીજી માતાઓ લે, તેવો જ આહાર આ માતા લે, તેમાંથી તીર્થંકરનું શરીર ઘડાય, પણ એમાં લાલ લોહીનું ટીપું પણ ન હોય ! બીભત્સ માંસનો કણ પણ ન હોય ! જિંદગીભર શરીર પર રોગ કે પરસેવો થવાનો નહિ. ઉપરની ચામડીનો વર્ણ, સોંદર્ય, અને લાવણ્ય અજોડ કોટિનું. આ કોનો પ્રભાવ ? અરિહંતનો. ગર્ભમાં ભગવાન વધે, પણ માતાનું પેટ વિકૃત ન બને. જન્મ્યા પછી માતાને સ્તનપાન કરાવવાની જરૂર નહિ, આહાર-નિહાર કરે તે ચર્મચક્ષુવાળાને દેખાય નહિ, દેવતાઓ ધન-ધાન્યતા ઢગલા કરી દે ! હીરામાણેકને પગમાં અથડાતા કરી દે ! આ કોનો પ્રભાવ ? તીર્થંકરદેવનો ! જે પ્રભુને મોટી મોટી હજારો દેવોની માલિક સમૃદ્ધ દિક્કુમારીઓ પગે લાગીને પૂજ્યભાવે વિલેપનાદિ કરે ! ઈન્દ્રો જેવા મોટા કળશોથી સ્નાન કરાવે ? આ બધું છતાં પરમાત્માને મન એની સ્વાત્માની દૃષ્ટિએ ફૂટી કોડીનીય કિંમત ન હોય ! રંચ માત્ર પણ ગર્વ કે ઉત્કર્ષ ન હોય ! કોઈ કંકોત્રી કે કહેણ નથી મોકલ્યાં, છતાં ઈન્દ્રો ને દેવતાઓ દોડી દોડીને આવી પ્રભુની સેવા કરે !

આવા અરિહંત પરમાત્માની રટણ કરતાં કરતાં જીવન પૂરું થઈ જાય અને બીજું કંઈ ન આવડે તો પણ લંક લાગી જાય ! પરમાત્માના પ્રભાવની સાથે એમના ગુણો વિચારીએ તો ય પાર ન આવે, ને અનંત મંગળ આપણા આત્મઘરે ઊતરી પડે ! ઉપકારની વિચારણાનો અંત જ પામી શકાય એવો નથી. એમણે જગતને એક નમસ્કાર મંત્ર શીખવ્યો, તો એ કેવો ઉપકાર ? કે જે નવકારથી સાપ મરીને ધરણેન્દ્ર ! ભીલ-ભીલડી મરીને રાજા-રાણી ! સમડી મરીને રાજકુમારી ! આહા ! પરમાત્માના અનંતા ઉપકારનું તો પૂછવું જ શું ! માર્ગાનુસારિતાના નીચી કોટીના માર્ગથી માંડી મોટા ઉગ્ર કોટિની સંયમજીવન સુધીની સાધનાઓ પરમાત્માએ

બતાવી ! નવકારમંત્રથી માંડી મોટા આગમ ગ્રંથો સુધીનું જ્ઞાન આપ્યું ! ‘સંસાર અસાર છે’ એ સામાન્ય વિચારણાથી માંડીને ઊંડા તત્ત્વોની વિચારણાઓ આપી દીધી ! અલૌકિક શુકલ-ધ્યાનના હિસાબ દેખાડી દીધાં ! જીવનભર થઈ શકે એવી સંવર-નિર્જરામાર્ગની સાધનાઓ બતાવી ! આ ઉપકાર ગણ્યા ગણાય એમ નથી.

મગજ એની માલદાર વિચારણાથી ભરી રાખજો, જગતના ભૂસાથી ન ભરી દેતા.

સમુદ્રદત્તને નોકરે જૂઠું ભરાવી દીધું ! તેના પર શાણો શ્રેષ્ઠિપુત્ર નોકર મંગળિયાને કહે છે “જો ભાઈ, હવે તો મેં આ વિચાર કર્યો છે, કે ઘેર ન આવું. અને સીધો ગુરુ મહારાજ પાસે જઈ ચારિત્ર લઉં. તું ઘેર જઈને પિતાજીને કહે જે કે ભાઈ તો ગયા...”

સમુદ્રદત્તની સીધી વાત પર દુષ્ટ મંગળિયો વિચારે છે ‘હા ! સમજ્યો, મને એકલો રવાના કરી, એને પેલો મલીદો લઈ જવો છે ! પણ હું ક્યાં કમ છું !...’ સમુદ્રદત્તને કહે છે “ભાઈ, કેટલું ખરાબ થઈ ગયું ! પણ હવે તમને એકલા ન મૂકાય. મને બાપુજીએ સાથે મોકલ્યો છે, તો હું પણ ગુરુ મહારાજ નહિ મળે ત્યાં સુધી સાથે જ રહીશ. પછી ભલે તમે મને મોકલી દેજો.” બહાર આમ બોલતો મંગળિયો અંદરખાને ગોઠવે છે કે “બંદા, યાદ રાખ, કે હું તારી પાછળ જ છું ! અવસર જ આવવો જોઈએ ! તું પરલોકે પહોંચે કે હું પેલો માલ હજમ કરી જાઉં !” મંગળિયાનું મન કાળું મેશ જેવું છતાં એની ભક્તિભરી વાણી સાંભળી, સમુદ્રદત્ત તેને આશ્વાસન આપે છે કે “ભાઈ, સંસાર જ એવો છે !... તારે હવે મારી પાછળ ખેંચાવાની શી જરૂર છે ? છતાં પણ તારું દિલ જો દુઃખાય છે, તો ભલે તું સાથે રહેજે. આપણે કોઈ સાધુ મહારાજને પૂછીશું કે ભગવાન અનંગદેવ ગુરુ મહારાજ ક્યાં છે.” સમુદ્રદત્તને હવે બીજી પત્ની પણ નથી કરવી. હવે તો મોક્ષાર્થે ગુરુચરણે રહેવું છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૩૧, તા. ૨૮-૪-૧૯૫૬

સંસાર એટલે શું ? માલ ખાવાની વાત પોકળ. પણ દુર્ગતિમાં માર ખાવાનો નક્કી ! મોક્ષ એટલે શું ? માર ખાવાની વાત નહિ, માલ ખાવાનો નક્કી ! તમારે શું જોઈએ છે ? જ્યાં માલની નક્કર વાત છે ને મારની પોકળ વાત છે તે ખપે ? પૂછો અંતરાત્માને. માલ કરતાં આત્મરક્ષણ ભૂલશો નહિ. આજની પ્રજાને એ શિખવવામાં આવે તો ઘણા કલેશ અને ઘણા દુર્ગુણો તથા દુષ્કૃત્યો અટકી જાય.

પણ આત્મરક્ષણ કોણ શિખવે ? જડવાદી યુગ તો જ્ઞાનની અને ધર્મની વાત કરે તેમાય પુણ્ય-પાપ, પરલોક, સંસારપરિવ્રલ, દુર્ગતિના ત્રાસ વગેરે મુદ્દાને સ્પર્શ્ય નહિ ! જો એ ભયો આંખ સામે ન તરવરે તો પછી જીવ શા માટે લક્ષ્મી આદિને બદલે ગુણો અને સત્કૃત્યોને મુખ્યતા આપે ? એ તો જડવાદી દુનિયામાં દેખે છે કે માન પૈસાને છે, એમાંનું દસમા ભાગેય ગુણને નથી.

મંગળ છરી મારે છે :-

મંગળ એથી જ વિશ્વાસપાલનનું સુકૃત્ય છોડી પૈસાને મુખ્ય કરી એ લેવા માટે સમુદ્રદત્તને ઠેઠ મારી નાખવાના વિચાર સુધી પહોંચી ગયો છે ! હાય પૈસા ! આજ તો આવું ભરપૂર બની રહ્યું છે ! સમુદ્રદત્ત મંગળિયા સાથે હવે ગુરુ મહારાજની પાસે જવા ચાલ્યો. આગળ સમુદ્રદત્ત અને પાછળ મંગળિયો. વચ્ચે અતિ વિષમ અરણ્યમાં લાગ મળતાં મંગળિયે વિશ્વસ્ત હૃદયવાળા સમુદ્રદત્તની પીઠમાં છરી મારી ! પણ એટલામાં ત્યાં કુદરતી અનંગદેવ મહર્ષિ અનેક સાધુના પરિવાર સાથે આવી રહ્યા છે. તેમાં આગળના સાધુઓએ સમુદ્રદત્તને જોયો. એ પુણ્યશાળી એવો કે એને છરી મર્મ સ્થાને ન વાગી, એટલે મૃત્યુ પામે એવું નથી. પણ લોહી નીકળ્યું છે. મનને થયું કે શું ચોર આવ્યા ? એ પાછું વળીને જુએ છે તો નોકર ભયનો માર્યો દોડી રહ્યો દેખાય છે; ને ચોર બીજા દેખાતા નથી તો આ કેમ દોડ્યો ? દોડવાનું શું કારણ ? એને ગભરાવાનું કોઈ કારણ નથી. છરી લોહીથી રંગાયેલી પડી છે. છરી હાથમાં લીધી તો ઓળખાઈ ગઈ. વિચાર કરે છે કે “આમ કરવાનું એને શું કારણ ? કારણ તો કોઈ દેખાતું નથી. તો લાવ એને જ પૂછું.” એટલે સમુદ્રદત્ત બૂમ પાડે છે, “અલ્યા મંગળ, તું ગભરાઈશ નહિ, આમ આવ.” પણ જ્યાં મંગળિએ સમુદ્રદત્તની બૂમ સાંભળી, કે એ તો વધારે જોરથી દોડવા લાગ્યો ! આ જોઈને સમુદ્રદત્ત વિચારે છે કે “આમાં કંઈક ગોટાળો છે ! જરૂર દાળમાં કાળું છે !” આગળ વિચાર કરતાં એને સમજાયું કે “હા ! રસ્તામાં જે નિધાન જોયું હતું, તે જોઈને એનું ચિત્ત ચલિત થયું લાગે છે ! લક્ષ્મીના ફંદામાં ફસાયેલો, અને નોકરની જાત ! જરૂર એ વહેમાયો લાગે છે કે ‘આ નિધાન શેઠ લઈ જશે, માટે આ જંગલના એકાંતમાં શેઠને જ ખતમ કરો !’ પણ, મારે ક્યાં જોઈતું હતું ? મારે તો સંસાર જ જોઈતો નથી, ત્યાં લક્ષ્મીને મારે શું કરવી હતી ! પણ,

લોભથી સર્વ ગુણ નાશ :-

“શાસ્ત્રે બરાબર કહ્યું છે કે લોભને પરવશ પડેલો જીવ શું નથી કરતો ? લોભની પરવશતામાં આત્માને કશું અકરણીય રહેતું નથી,” આ વિશ્વવ્યાપી સત્ય

છે. ‘સર્વગુણવિનાશકો લોભઃ ।’ લોભ એ સર્વ ગુણોનો વિનાશક છે. લોભથી સુકૃતનો નાશ થાય છે. અને લોભથી દુષ્કૃત્યો કરવામાં કંઈ કમીના નથી રહેતી. મમ્મણ શેઠને પૂર્વ ભવમાં મુનિને લાડવો વહોરાવ્યા પછી પાછળથી એ લાડુનો લોભ જાગ્યો, એમાં એણે કરેલા દાન સુકૃતનો એવો નાશ કર્યો અને એટલું ધોર શોક-દુષ્કૃત્ય કર્યું કે એ પછીથી મમ્મણ થઈને સાતમી નરકે ગયો. પરસ્ત્રીના લોભમાં મુનિઅરણિક-નંદિષેણ વગેરેએ સંયમ જેવા મહાન સુકૃત પણ પળવારમાં તોડી નાખ્યા ને ? નિયાણું કરનારા પણ વિષયસુખના લોભમાં સંયમને બાળી જડ઼્ઠિ ખરીદીને શો સાર કાઢે છે ? નરકમાં જવાનો ને ? ડહાપણથી જો મનુષ્ય વિચારે કે “હું આ લોભ કરું છું, તે શા માટે ? એનાથી હું જે ધારું છું, તેનું પરિણામ કેવું ? અને કેટલું આવવાનું ?” અનેક ઝંખનાઓ સેવતાં આત્માએ વિચારવું જોઈએ કે ‘આ કયી ચીજની ઝંખના ? ચીજ કેટલો કાળ રહેવાની અને મને શું સુખ આપી દેવાની ?’ આ જોવા જાય તો દેખાય કે માણસની બધી ઝંખનાઓ બેકાર છે. પૈસા નથી, ઝંખના કરી, મળી ગયા, તેથી શું વિશેષ ? પૈસા આવ્યા તો નવો કલેશ ઊભો થવાનો. પૈસા ન હોય ત્યારે બધાની સાથે હળતો-મળતો રહેતો હતો, હવે ? પૈસાની ગરમીથી બીજાઓ પર ઉકળાટ થશે; નફરત થશે ! ઘમંડ આવશે ! ‘પૈસા આવ્યા એટલે એનું રક્ષણ કરો. ભોળા ન થાઓ !’ એવી અનેક જાતની ચિંતાઓથી મન ભરાઈ જાય છે, એ સમજી રાખો કે જગતમાં કોઈ પણ વસ્તુનો લોભ કર્યા પછી માણસના દિલમાં શાંતિ નહિ પણ ઉકળાટ વધી જાય છે. વસ્તુસ્થિતિનો વિચાર કરતાં જણાય કે લોભ ખાતર કેટકેટલી કલુષિતતા અને મલિનતા આપણે વહોરીએ છીએ ! પુણ્ય ગુમાવી પાપના સંગ્રહી બનીએ છીએ ! અકાર્યનો કેટલો હિસાબ રહેતો નથી ! જૂઠ-વગેરે પાપોનો પણ હિસાબ નહિ ! માટે એ ચોક્કસ માનજો કે લોભ જ્યાં સુધી છે, ત્યાં સુધી ઉદ્ધાર નહિ થાય. અને તો એ લોભ કાઢવા માટે મન પર કડકાઈ જોઈએ કે “મારે આટલું જ જોઈએ. એનાથી વધુ નહિ.”

જિનમતિ અંગે પણ વાત બનાવટી :-

આ નોકર નિધાનના લોભમાં પડ્યો. સમુદ્રદત્તને તો સંસાર આખો છોડવો છે ! તો એને છરી કેમ લગાવી ગયો નોકર ? લોભથી ! એટલું જ નહિ પણ સમુદ્રદત્ત વિચારે છે કે “તો પછી એણે મને જિનમતિની જે વાત કરી તે પણ બનાવટી ! એ વાત સાચી ન હોય. નિધાનના લોભના અનુસંધાનમાં એ પણ એના મનનો તુક્કો જ ! કેમકે જિન વચનથી રંગાયેલી એ જીવ જાય પણ શીલ ન ચૂકે. તેમ એનું કુળ પણ એવું ઉત્તમ છે, કે એમાં જન્મ પામીને જિનવચનનો

સાર ગ્રહા પછી એ ઉભય લોક વિરુદ્ધ કાર્ય ન જ કરે.”

ચાલાકીનો ઉપયોગ કર્યો ? :

એમ તો સમુદ્રદત્ત ચાલાક છે એટલે સમજતાં વાર નથી લાગતી. ધર્માત્મા ભોઠ થોડા હોય છે ? હા, અવળા વિચાર કરવાનું એને નથી આવડતું, એને નથી પાલવતું. તેથી મનની ચાલાકીનો ઉપયોગ બીજાના દોષ ખોજવામાં નહિ કરે, બીજાને ઠગવામાં નહિ કરે; જ્યાં ત્યાં વહેમાવામાં નહિ કરે. ક્ષત્રીય બચ્ચાની તલવારનો ઉપયોગ હલકા-નબળા પ્રાણીઓની કતલમાં નથી થતો. તેમ ધર્માત્માની બુદ્ધિનો ઉપયોગ હલકા હલકા વિચારોમાં અને બીજાઓ ઉપર વર્ચસ્વ જમાવ્યે જવામાં નથી થતો. છતાં જ્યારે ખાસ તેવો પ્રસંગ બની જાય ત્યારે એ મૂઠ ન હોવાના કારણે વસ્તુસ્થિતિ પરખી જાય છે, એ પરખ્યા પછી દુષ્ટતા કરનાર સાથે શો વ્યવહાર રાખવો, એના માટે કેવા વિચારો ઘડવા, એમાં સાવધાનીથી કામ લે છે. એ સ્થિતિમાંય પોતે પોતાના દિલમાં ક્ષુદ્રતાને તો સ્થાન નથી જ આપતો; પોતે દુષ્ટ વિચાર નથી જ કરતો.

જંગલમાં મંગલ ! :-

તો અહીં સમુદ્રદત્ત પણ એટલું જ વિચારે છે કે ‘ત્યારે જિનમતિ અંગે પણ આણે મને જૂઠ ભળાવ્યું લાગે છે...’ આ વિચાર કરે છે એટલામાં સદ્ભાગ્યે ત્યાંથી સાધુઓ વિહાર કરતાં જતાં હતા; એમણે આને ઓળખ્યો. ‘અહો ! આ તો સમુદ્રદત્ત શ્રાવક ! અહીં ક્યાંથી ?’ સમુદ્રદત્તને તો જંગલમાં મંગલ થયું ! એણે એમને વંદના કરી, વાગેલું પડી રહ્યું; મુનિઓ પ્રત્યેનો વિનય પહેલો સાચવ્યો ! બીજા પ્રાણીઓ કરતાં આપણે ઊંચે આવ્યા છીએ એ સમજવાનું આવા ગુણોમાંથી મળે છે. તેમ ઊંચે જવા માટે પણ રસ્તો આ છે, કે દુન્યવી કષ્ટ-આપદાઓ અવસરે અવસરે બાજુએ મૂકાય અને ઉચિત કરણી, ધર્મકરણી, ગુણની કરણી જરાય ન જ ચુકાય. વિવેક દીવો પ્રગટ્યા પછી કાંઈ કઠીન નથી. સમુદ્રદત્ત ધર્મ પામીને સારો વિવેકી બન્યો છે. જંગલમાં અકસ્માત બનવા છતાં આકૂલવ્યાકૂલ થતો નથી અને સાધુ મળતાં વેંત રોદણાં રોવા બેસતો નથી. વિચારવા જેવું છે કે તમે મુસાફરી કરતા હો એમાં કોક સ્ટેશને ઊતર્યા અને ત્યાં પેટી ગૂમ થઈ. સ્ટેશન બહાર નીકળ્યા એટલામાં સાધુ મળે તો હાંફળા-ફાંફળા થઈ ‘સાહેબ ! પેટી ગઈ ! આ ચોટ્ટાખાનું...’ આવું કાંક રોવા માંડો કે નહિ ? સમુદ્રદત્તને માથે કેવી આફત આવી છે એ જુઓ છો ને ? છતાં શાંતપણે મુનિને જોતાં સ્વસ્થ ચિત્તે વંદના કરે છે.

મુનિ ધર્મલાભની આશિષ આપી પૂછે છે, “મહાભાગ ! અહીં ક્યાંથી ? આ શું ?”

ઉત્તરમાં સમુદ્રદત્ત ઘેરથી કેમ નીકળ્યો, અને રસ્તામાં અહીં સુધી શું શું બન્યું, એ કહે છે.

વાત ગંભીરને અને અનર્થવારકને જ કહેવાય :-

સાધુઓ ગંભીર હોય છે, અને અનર્થને રોકનારા હોય છે. તેથી એમને સમુદ્રદત્તે પોતાની બનેલી વિગત કહી. બાકી જેને તેને, એ ન કહે. વાત પણ સાચી; આપણી ગમે તેવી ખરાબ પરિસ્થિતિ બની હોય, પરંતુ જે સામાન્ય જનો એ જાણ્યા પછી કશું સારું નીપજાવી શકતા ન હોય, પણ ઊલટું એના પર કષાયવૃદ્ધિ કરાવતા હોય, તેમજ બહાર એનો પ્રચાર કરી વધારે હલકી પરિસ્થિતિ સર્જે એવા હોય, એને જણાવવાથી શો લાભ ? એમ કાંઈ જ્યાં ત્યાં અને જેને તેને જણાવ્યાથી આપણું દુઃખ થોડું જ મીટવાનું હોય છે ? થયેલું નુકશાન થોડું જ સુધરવાનું હોય છે ? માત્ર એક દિલનો ઊભરો ઠાલવવાની વાત છે. એવું સુજ્ઞ માણસ કેમ કરે ? એ તો મનમાં જ સમજી રાખે. બહાર તો ગંભીરતા જાણે કાંઈ બન્યું જ નથી. માત્ર કોઈ સુયોગ્ય મળે, ને ત્યાં કહ્યું હોય તો આશ્વાસન-સમાધિ મળે, સારા ઉપાય જાણવા મળે. સમુદ્રદત્તે સાધુઓને નોકરનો વૃત્તાન્ત કહ્યો તો ધીર અને ગંભીર એવા સાધુઓએ જુઓ કે એને કેવું આશ્વાસન આપ્યું !

સાધુઓનું આશ્વાસન ! :-

“જો ભાઈ કર્મની જોહુકમી અને મોહની શિખવણીમાં એવું બને એમાં નવાઈ નથી. તને તારા કર્મે આ દુઃખ આવ્યું, અને એના લોભે એને આ દુષ્ટત્ય કરાવ્યું ! ભગવાન જિનેશ્વરદેવો કહે છે કે આમ તો આ આત્મા સ્વરૂપે સર્વગુણસંપન્ન છતાં મોહનો ચઢાવ્યો ચઢે છે ! મોહની મદિરા પી છાકટો બને છે, ઘેલો બને છે ! એમાં દુષ્ટત્યો આચરે નહિ તો બીજું શું કરે ? આપણે પણ પૂર્વના કાળમાં એવું ઘણું કર્યું છે ! એ ઘેલછામાં જાતે જ પાપકર્મ વહોર્યાં છે ! પછી એ કર્મ કૂર રીતે પીડે એ સહજ છે. તું તો અહોભાગ્ય માન, કે કોઈ ધર્મ સાધવાનો તારો ઉદયકાળ ઊભો હશે તે આટલેથી જ કામ પત્યું. આપણે જો જીવતા જીવે શ્રી જિનેશ્વરદેવ અને એમના શાસનની નિકટમાં બેઠા છીએ તો શી ફિકર છે ? કર્મ તો ભલભલાનેય ભોગવવા જ પડે છે. પણ એથી તો આત્મા ચોકખો થતો જાય છે ! બાકી સંસાર તો આવા અનર્થોથી ભરચક ભર્યો છે. એમાં ધર્મ સાધી લેવો એજ ડહાપણનું કાર્ય છે...”

સાધુઓએ આવું કોક આશ્વાસન આપ્યું. એટલામાં ગુરુમહારાજ અનંગદેવે આને જોયો. ત્યાં એમને સમુદ્રદત્તે વંદના કરી; ગુરુજીએ ધર્મલાભ શબ્દથી એનું અભિનંદન કર્યું. અને સમાચાર પૂછ્યા;

“અહીં ક્યાંથી ? એકલો કેમ ? ધર્મપ્રવૃત્તિ શી ચાલે છે ? વ્રતોનું પાલન કેમ છે ?”

અસમાધિ-દુધ્યાનની આફત સૌથી મોટી :-

સમુદ્રદત્ત એમને પણ વિનયથી બધી હકીકત કહી, જો કે પોતે તત્ત્વપરિણતિથી રંગાયેલો છે, છતાં સંસારી ગૃહસ્થ છે, સંયોગવશ દુધ્યાન અને અસમાધિમાં ન પડી જાય એટલા માટે ગુરુએ તાત્ત્વિક આશ્વાસન આપ્યું. ગુરુઓ કલ્યાણમિત્ર હોય છે. કલ્યાણમિત્રો દુધ્યાન-અસમાધિથી બચાવવા ખાસ ઉદ્યમ કરે છે. કેમકે જીવને મોટામાં મોટું નુકશાન દુધ્યાન અને અસમાધિથી છે; મોટામાં મોટી આફત એ છે. મોત પણ આફત નથી જો ચિત્ત શુભ ધ્યાન અને સમાધિમાં હોય તો. ત્યારે મૃત્યુથી વધીને બીજી કઈ દુન્યવી આફત ગણાય ? અને કદાચ કોઈ ગણે તોય, ત્યાં જો દુધ્યાનથી બચાય, અસમાધિ રોકાય, તો જીવનું મહાન રક્ષણ થવાનું. બાકી તો આફત હોય નાની, પણ મૂરખ જીવડો અસમાધિ અને દુધ્યાનની મોટી આફત વહોરે છે ! એ મોટી આફત એટલા માટે કે પહેલું તો અહીં જ જીવને વધારે વિહ્વળ, અધીરો, કાયર અને અવિચારી બનાવે છે. તેથી કેટલીક વાર પેલી આફત સુધરવા જેવું હોય, પણ ઊલટું બગાડી નાખે ! દા.ત. કોઈ સારા માણસ સાથે અણબનાવ થયો. ત્યાં આપણે સમાધિ જાળવીએ, દુધ્યાન ન કરીએ તો જતે દહાડે અણબનાવ મટીય જાય. નહિતર વિહ્વળ થવાથી અને અવિચારી થવાથી તો પેલાની નિંદા કરવાનું મન થાય, વધુ અણગમો બતાવાય, એમ કરતાં અણબનાવ ઊલટો વધે ! એથી અવસરે એની સહાય ન મળે. આ તો અહીંનું એક નુકશાન ! બીજા પણ અહીં નુકશાન નીપજે છે. બાકી પરલોક માટે તો વૈરની ગાંઠો ! કાળાં નિકાચિત્ત કર્મના બંધ ! દુર્ગતિની તૈયારી ! એમાં ફસાયા પછી દીર્ઘ કાળ ભવભ્રમણ ! દુધ્યાન અને અસમાધિના ફળ બહુ કડવાં ! તેથી જ એના જેવી આફત બીજી નહિ. ત્યારે એ પણ છે કે બીજું આફત ટાળવાનું આપણા હાથમાં નથી; અને આ અસમાધિ-દુધ્યાનની આફત ટાળવાનું આપણા હાથમાં છે. તો હાથની વસ્તુને, શક્યને છોડી અશક્યમાં કોણ મથે ?

મનનો વેપાર સસ્તો છતાં ઊંચો :-

ગુરુમહારાજે સમુદ્રદત્તને અસમાધિ ન રહે એ માટે ધર્મ-આશ્વાસન આપ્યું. આશ્વાસન બે પ્રકારના; પાપઆશ્વાસન અને ધર્મનું આશ્વાસન. પાપઆશ્વાસનમાં ઘડીભર કદાચ મન શાંત પડે; પણ ઉપાયો પાપના સૂચવ્યા હોય; તેથી જીવ ખરાબમાંથી વધુ ખરાબ થાય. ધર્માશ્વાસનમાં પૂર્વે કહ્યું તેમ અસમાધિ અને દુધ્યાન ટાળવાના સુયોગ્ય સૂચનો હોય તેથી જીવને સારો રાહ સૂઝે. એવું આશ્વાસન

સમુદ્રદત્તને મળ્યું. પછી તો એ સાધુ મહારાજોના સમુદાયની સાથે ચાલ્યો. ખૂબી એ છે કે મંગળિયા માટે કોઈ દુષ્ટ વિચારણા કે ઘોર કષાયની વિચારણા એ કરતો નથી. શી જરૂર ભાઈ ? નાહક હવે મન શા માટે બગાડવું ? બનવાનું બની ગયું. મન તો મોટમોટા ધર્મવ્યાપાર કરવા માટે મળ્યું છે. જે ઊંચા શ્રેષ્ઠ વેપાર અવસરે તન અને ધનથી નથી થઈ શકતા, તે મનથી થઈ શકે છે. ખબર છે ને આ ? કેવળજ્ઞાન અપાવનારી ક્ષપકશ્રેણી એ મનથી થતો વેપાર છે. લક્ષ્મી-કાયાથી વેપાર પરિમિત સમય માટે થશે, મનથી ચોવીસેય કલાક ! માત્ર શુભ ઉપયોગમાં, શુભ ભાવનામાં એને કામ કરતું રાખવું જોઈએ. એમાં ખર્ચ કાંઈ નહિ, મહેનત કાંઈ નહિ, અને લાભ અપરંપાર ! માટે જ મનને કદીય સુસ્ત ન રાખો, શુભ વિચારોમાં ઉદ્યમી રાખો.

મોહની ચઢવણી :

મંગળે ખરું તો મનનું જોર વધાર્યું છે. પણ સાધુ આશ્વાસનમાં કહે છે, ‘આમ મંગળ દુષ્ટકાર્ય કરે છે તેમાં મુખ્ય કારણ મોહચોટ્ટો એના આત્મામાં ઘૂસ્યો છે તે છે. મોહ ઠગારો જીવને ઊંધું ઊંધું શિખવે છે. મનુષ્ય પોતે સજ્જન હોવા છતાં જો દુર્જન એના પડખે ચઢી ગયો તો એને એ દુર્જન એવી દોરવણી કરશે કે જેના યોગે એ આખો પલટાઈ જવાનો. તેવી રીતે આ આધ્યાત્મિક ઘટના છે કે નોકરનો જીવ તો ઉત્તમ, પણ પેલો મોહ ચોટ્ટો અંદર પેસીને ધમાલ મચાવી ગયો ! વિચારજો, તમે જે કંઈ કરો છો તે અંતરના અવાજથી કરો છો કે કોઈની ચઢવણીથી ? દા.ત. આજે કોઈ પર્વનો દિવસ છે, તિથિ છે મોટી. સવારમાં ઉઠ્યા, ને તપને બદલે ખાવાનું મન થયું, તો એ અંતરાત્માનો અવાજ છે ? કે કોઈની ચઢવણી છે ? અગિયાર વાગ્યા ને વિચાર આવ્યો “બજારમાં જાઉં, ને ઠીક ઠીક પૈસા લઈ આવું.” આ કોઈની ચઢવણી છે કે અંતરાત્માનો અવાજ છે ? આમ ખબર નહિ પડે કે કોઈ ચઢાવી રહ્યું છે; ઉશ્કેરી રહ્યું છે. આપણો જ વિચાર છે એવું લાગશે. પણ ખરી રીતે બીજાની શિખવણી છે. સવારમાં ઊઠીને પર્વના દિવસે “ખાઉ” આ જીભડીએ શિખવાડ્યું ! શરીરે શિખવાડ્યું ! પૈસા ખૂબ ખરચવા છે અગર સંઘરવા છે માટે બધું મૂકીને પૈસા ભેગા કરો. આ અંતરાત્માનો અવાજ નથી, પણ “આપણે દુનિયામાં બેઠા છીએ, પૈસા હોય તો જ ભાવ પૂછાશે ! તો જ માન-મરતબો ! નહિતર કંઈ નહિ.” આવી આવી મોહની શિખવણીઓ બેઠી છે. અંતરનો શુદ્ધ અવાજ ખેંચી કાઢવા માટે તો ઘડી ભર પોતાના આત્માને જુદો તારવીને દુનિયાથી અળગા થઈ જવું પડે. અળગા એટલે ? “હમણાં મારી આંખ મિચાઈ જાય તો આ ઘર, કુટુંબ, ઈજ્જત આબરુ બધું મારું ખરું ? ના, તે વખતે

મારું કોણ ?” આવું કંઈક વિચારાય તો અંદરથી જ જવાબ મળે કે “કોઈ મારું નથી.” ને એ દિવસ એવો આવશે કે ‘કાઢો રે કાઢો એને સહુ કહે,... જાણે જન્મ્યો જ નહોતો ! મડદું ભારે થઈ જશે...’ આવો દિવસ આવવાનો નક્કી છે, તો મારું કોણ ? અરિહંતાદિ ચારને મારા કર્યા હોય તો તે મારા રહેશે. મારું ? ધર્મની સાધના કરી હશે તો તે મારી છે ! ધર્મ કરી, પુણ્ય ભેગું કર્યું હશે તો એ આગળ જવાબ આપશે. જીવનમાં રસ્તા બે -ધર્મનો અને અધર્મનો. ધર્મથી પુણ્ય; અધર્મથી પાપ. પુણ્ય હોય તો જ સદ્ગતિ સંધરે. પાપ તો કહે ચાલ દુર્ગતિમાં, ત્યાં શિકારસ ન ચાલે.

લક્ષ્મીથી કુટુંબને જુદું પડાય છે તેમ આત્માને :-

અંતરાત્માનો અવાજ પરખતાં શીખવું જોઈએ અરે ! પહેલાં તો અંતરનો અવાજ કાઢવાનું શીખવા જેવું છે. અંતરનો અવાજ કાઢવાનું તો જ બને કે જો આત્માને શરીર, લક્ષ્મી, કુટુંબ વગેરેથી તદ્દન જુદો પાડી એકલા એના હિતાહિતનો વિચાર કરો. માણસ અવસરે લક્ષ્મીથી કુટુંબને તદ્દન જુદો પાડી વિચાર કરવા બેસી જાય છે. બજારમાં હમણાં કમાઈ ભલે ને આવે એવી હોય, પણ સ્ત્રી માંદી પડી છે એને સંભાળ્યા વિના થોડું જ રહેવાય ? કમાઈ ન આવે તો કાંઈ નહિ’ એમ કરી લક્ષ્મી જતી કરાય છે. ત્યારે કોઈ આગ જેવો પ્રસંગ હોય અને સ્ત્રી કે પુત્ર એવા સપડાયા હોય કે પોતે બચાવી શકે એમ ન હોય તો પોતાના શરીરને ત્યાં તદ્દન જુદું ગણી વિચારે છે, ‘સ્ત્રી બળી જાય એને લાગે છે, પણ એને બચાવવાની મહેનત કરવા જતાં કદાચ આપણેય બળી મર્યા તો ? આપણે એક વાર બહાર નીકળી જાઓ, પછી બહાર જઈ ગમે તે પ્રયત્ન એને બચાવી લેવા કરશું’... આમ શરીરને તદ્દન જુદું ગણી એના હિતની વાતમાં સ્ત્રી પાછળ મરાતું નથી. બસ, એવી જ રીતે આત્માને એ બધાથી તદ્દન જુદો પાડી વિચારવાનું છે. કમાઈ લક્ષ્મીની ગમે તેટલી હોય, સ્ત્રી ગમે તેવી પ્યારી હોય, પરંતુ આપણા આત્માનું જો વટાઈ જતું હોય તો થોભવાનું. આત્માનું હિત નહિ બગડવા દેવાનું. આવું ક્યારે થાય ? પોતાની ખરી ચીજ પોતાનો સનાતન આત્મા લાગે ત્યારે. ભૂલશો નહિ, એ અનંત અનંત કાળનો દુઃખી છે.

ચક્રરડી-ભમરડી :

ચક્રરડી-ભમરડી ફર્યા પછી માણસ સ્થિર થયેથી સ્થિર એવા પણ જગતને ફરતું જુએ છે. તેમ આ સંસારની ચક્રરડી-ભમરડીમાં જીવ ઊંધું જુએ છે. અર્થાત્ આત્માને પોતાની જાત જોવાને બદલે શરીરને પોતાની જાત સમજે છે; ને ખોટાં સુખને સાચાં માને છે ! મગજ પરથી ધુમરડી ઊતર્યા વિના જેમ પેલો ભ્રમ ટળતો

નથી એમ અહીં પણ છેલ્લા પુદ્ગલ પરાવર્ત કાળમાં આવ્યા વિના સુખ ભ્રમ ટળતો નથી. તેથી જ દુઃખના ઉપાયમાં ફસાય છે. છેલ્લા પરાવર્તમાં પણ સદ્ગુરુના સમાગમાદિ કરી એમના ઉપદેશને મન પર લે તો ભ્રમ ટળે; ને એમ થાય કે “મારે ખરી ચીજ મારો સનાતન આત્મા. એનું બગાડીને બીજાનું સુધારવાનું નહિ. આત્માનું નિકંદન નીકળે એવો બીજાનો સંગ કરવાનો નહિ.” આમ કંઈક થાય, તો પછી અંતરાત્માનો અવાજ ઊઠે !

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૪, અંક-૩૨, તા. ૫-૫-૧૯૫૬

જિનમતિના સાચા ખબર :-

સમુદ્રદત્તને નોકરના ખોટા બોલ પર પણ અંતરનો અવાજ ઉઠ્યો તો ચાલ્યો ગુરુની શોધમાં. એમાં નોકરે છરી મારી, તો વધારે કાંઈ અસમાધિ કર્યા વિના સાધુ મહારાજની સાથે ચાલ્યો. થાનેશ્વરમાં આવ્યો, અને છરીના ઘા પર ઉપચાર કરી સારું કર્યું. બીજી બાજુ ત્યાં જિનમતિના સાચા ખબર મળ્યા. શા ? સુશીલતાના ! ‘શું જિનમતિ ! ખરેખર જિનની મતિની જ મૂર્તિ જોઈ લ્યો ! એવી ઊંચી શ્રાવિકાની ચર્યા ! અખંડ શીલવતી !’ ઘણી વાતો સાંભળી, કે આને નક્કી થઈ ગયું કે, “જિનમતિ સંબંધમાં જૂઠું હાંકવામાં અહો ! મંગળની કેવી ઠગબાજી ! કેવી એણે લુચ્ચાઈ કરી !”

બે પ્રશ્ન :

ત્યારે હવે એ જોવાનું છે, કે હવે એ શું કરે ? (૧) ઘેરથી શા પ્રયોજને નીકળ્યો છે ? પત્નીને તેડી લાવવા. એમાં કદાચ વયમાં વિઘ્ન ઊભું થઈ ગયું, છતાં વસ્તુસ્થિતિએ કશું બગડ્યું નથી; જિનમતિ બરાબર સુશીલ જ છે, પ્રેમાળ જ છે. તો પછી હવે એને લઈને ઘેર જવાનું કે નહિ ? પાછું, નોકરની ચાલબાજીથી ખોટી સમજ ઊભી થઈ હતી પણ જિનમતિનો બિચારીનો કશો દોષ નહોતો; તેમ એના કુટુંબીઓનો નહોતો. તો પછી શું એને છોડ દેવો ? તેમ પોતે પણ શું સુયોગ્ય ગૃહસ્થાઈનું સુખ ન જોવું ? ત્યારે બીજો પ્રશ્ન એ છે કે (૨) અનંતકાળ ભટકતાં ભટકતાં જીવને હાથમાં આવેલા સદ્ગુરુ અને તાત્ત્વિકમાર્ગ એની જે કિંમત જો આંકી તો હવે સ્ત્રીના મોહમાં પાઈ માત્ર પણ ઓછી કરવી ? પત્ની અંગેના ખોટા સમાચારથી પણ ગુરુ મહારાજ પર અને તાત્ત્વિક માર્ગ પર આકર્ષણ વધી ગયું તે પાછું ઘટાડવું ?

વાસના અને ધર્મરંગના પ્રભાવ :-

બે ય પ્રશ્ન વિચારણા માગે છે ને ? ભ્રમ ટળી ગયા પછી સહેજે થાય કે 'ચાલો ભ્રમણા ટળી. એટલે જ આપણું છે તે બરાબર છે. સારું શ્રાવકજીવન પાળશું અને સંસારસુખની મઝા પણ લેશું...વસ્તુ ક્યાં બગડી ગઈ હતી ? ફોગટ મેં ઠેઠ સુધીના વિચાર કરી નાખ્યા ! આપણું માણસ કાંઈ સાચેસાચ બગડી ગયું નહોતું ! તો હવે એને તરછોડાય પણ કેમ ?' અનાદિ સંસારની વાસનાનો પ્રભાવ આમ સહેજે ધરવાસમાં તાણી જાય. ત્યારે ધર્મરંગનો પ્રતાપ એ દેખાડે છે કે 'ભલેને હમણાં કદાચ ભ્રમણા થઈ આવી, પણ છેવટે પરિણામ શું ? જીવનનો શો ભરોસો ? પરલોકમાં આધાર કોનો ? અહીં ગમે તેવા સારાં પણ સગાં ભવાંતરમાં શી ઓથ આપવા આવે ! એ તો મહાદુર્લભ દેવગુરુનો યોગ અને ધર્મની તક મળી છે તે જ આપણા ભવિષ્યના અનંતકાળને સુખના પ્રકાશવાળો કરી શકે. એટલે જ હવે જે જીવનની વિચારસરણી બદલી તે ધારાએ કામ કરવાનું. બન્યું તે બન્યું. એમ પણ માર્ગ સારો લાઘ્યો છે ને ? કરેલો વિચાર ખોટો નથી; પછી ભલે નિમિત્ત સાચું નથી. છતાં જે સંસારની વસ્તુએ નોકરનું મન બગાડ્યું, તે સમસ્ત સંસાર એવો જ છે, વિશ્વાસ કરવા લાયક નથી. બસ એક સદ્ગુરુનું જ સાચું શરણ છે; અને એ શરણ આ જ ભવમાં મળે ! માટે એ કાર્ય તો આ જીવનમાં જ થઈ શકે. બીજા કાર્ય તો જીવે અનંતકાળમાં ક્યાં ઓછાં કર્યાં છે ? જે કંઈ નથી કર્યું, તે સદ્ગુરુને શરણે જઈ પોતાના આત્માનું સમર્પણ કરવાનું જીવે બનાવ્યું નથી. શું જીવ શેઠ શાહુકાર નહિ બન્યો હોય ? બાપ-મા-ભાઈ-બહેન નહિ બન્યો હોય ? અરે, હજારો રાણીઓનો રાજા પણ બન્યો હશે ! હજારો છોકરાઓનો પિતા પણ બન્યો હશે, પણ એનું મૂલ્ય શું ઉપજ્યું ? રખડપટ્ટી. હવે એ કરવામાં નવાઈ નથી. નવાઈ તો આ છે ગુરુને સમર્પણની."

સમુદ્રદત્ત શું કરે છે ? :

સમુદ્રદત્તનું ભાવી ઉજ્જવળ છે. મહાન પુણ્યવંતો જીવ છે. એને બીજો પ્રકાર સૂઝે છે. એ જુએ છે કે, "ખોટા નિમિત્તમાંથી પણ વસ્તુ સારી મળી છે ને ? વૈરાગ્ય અને સંયમભાવના સારા છે. તો હવે બીજો વિચાર નહિ કરવાનો." શું બીજો વિચાર ? એ કે 'હજુ કંઈ બગડી ગયું નથી, જાઉં, ને જિનમતિને ઘેર લઈ જાઉં. નોકરને ઘરમાં ઘાલું નહિ...' ના, આ ભાગ્યવાન તો એ વિચાર કરે છે કે,

"અહો ! જુઓ તો ખરા મોહની વિચિત્રતા ! દલ્લો નોકરને લેવો હતો, તે માટે પવિત્ર જિનમતિને ખોટી ચીતરી ! માટે જ આ સંસાર અનુપાદેય છે.

આદરવા યોગ્ય નથી." એટલે એમ નહિ કે "માત્ર આ નોકર એક એવો નીકળ્યો; બાકી દુનિયામાં બધા ખરાબ થોડા જ છે ? સારાય માણસો મળે છે." આવો સવાસલો કરવાનો ? નારે ના, એક નોકરથી આખા સંસારનું માપ કાઢવાનું ! સાકર પરની માખીની જેમ સંસાર પરથી ટપ ઊડી જનારા જીવ આવા માપ કાઢી શકે. એવા માપ પર એ વિચારે છે કે "માટે જ આ સંસાર આદરવા યોગ્ય નથી. જો આ સંસારમાં આપણે ફર્યા રહીને મોહની વિચિત્રતાના ભોગ બનીએ તો આ નોકર જેવા અકાર્ય કરનારા બનીએ." સારાસારી હોય ત્યાં કંઈ નહિ, પણ હુલ્લડ જાગે ત્યારે શું થાય ? ફલાણાએ પાંચને ખતમ કર્યા ! સાંભળીને, "હવે એ હાથમાં આવે..." તો શું ખૂન કરવું છે ? બનવાનું કંઈ નથી; પણ વિચાર ખૂનનો ! ખરી રીતે સમજે તો કસાઈને પણ મારી નાખવામાં ધર્મ નથી. "ચાલો કસાઈને મારી નાખો, તો બકરા મારતો અટકશે..." ના, કાલસૌકરિક કસાઈને શ્રેણિકે માર્યો નહિ, પણ કૂવામાં લટકાવ્યો. ધર્મનો માર્ગ તો એ કે સારુંજે જગત સદ્બુદ્ધિવાળું થાઓ; આ હુલ્લડખોરોને સદ્બુદ્ધિ આવો.

સંસાર એટલે જાતે હલકટતા અગર હલકા સાથે અથડામણી :

સંસારમાં રહે રહે આપણામાં મોહની વિચિત્રતા ક્યારે જાગે, ને ક્યારે આપણે પણ અકાર્ય કરનારા બનીએ, તે કહેવાય નહિ. વળી આખી દુનિયા સુધરેલી નથી, એમાં નાદાન ને હલકટ જીવો પણ છે. ધરવાસના કારણે એમનાય સંયોગમાં આવવું પડે; અને તો આપણું ગુમાવવાનું થાય. નોકરે છરી લગાવી દીધી, પણ જીવ બચી ગયો. પણ રાતે ઊંઘમાં ગળા પર જ છરી ફેરવી દીધી હોત તો ? હલકટ માણસો ક્યારે શું કરે, કર્મ ક્યારે શું કરે, કાળ ક્યારે કેવો આવે શું કહેવાય ? આ પરથી સંસાર કેવો છે, તેની ઓળખાણ જીણામાં જીણી જોઈએ. અંધારામાં ઉઠાડીને કોઈ પૂછે 'સંસાર કેવો છે ?' તો જવાબ નાભિમાંથી નિકળે કે 'સંસાર આદરવા જેવો નહિ.'

સમુદ્રદત્ત વિચારે છે, "ભલે જિનમતિ અખંડશીલવાળી છે, તો પણ હવે મારે ગૃહસ્થાશ્રમથી સર્ચું !" નોકરનો ગપગોળો હતો, વાસ્તવિક વાત ન હતી. હવે કદાચ જિનમતિને લઈ જાય ઘેર, તો લોકો આળ ચઢાવે એમ નથી. પણ સંસાર ખુદ જ આચરવા લાયક નથી, કે જે સંસાર ખુદ આપણને દુર્જન બનાવે છે, યા દુર્જનની સાથે અથડામણીમાં લાવે છે ! માટે હવે તો હું ઉભયલોકમાં સુખકારી ચારિત્ર માર્ગને જ લઈ લઉં." અહીં કોઈ એમ પૂછનાર નીકળે કે "ભાઈ, તેં તો વિચાર કર્યો, પણ જિનમતિએ કંઈ વિચાર કર્યો છે ? એને સમજાવ, પછી તું તારું કામ કર." પણ આ પૂછનારને ખબર નથી કે 'આ સમુદ્રદત્ત તો સમજનારો

છે કે જિનવચનના સારને અર્થાત્ જિનવચન એજ સર્વમાં સાર છે ! તેમાંથીય સાર એટલે અર્ક ! તે જિનવચનના અર્કને જેણે પોતાના હૃદયમાં ઉતાર્યો છે, તેવી એ જિનમતિ પ્રાયઃ કરીને મારા મનના અભિપ્રાય મુજબ જ વર્તનારી હોય. જે મારો આદર્શ, તે જ એનો હોય. મારા જે મનોરથ તે જ એના. એ મારા સમાન અભિપ્રાયવાળી સાંભળશે કે ‘મેં દીક્ષા લીધી. તો હું યે લઈ લઉં !’ એમ કરી એ ય ચારિત્ર લઈ લેશે ! તો આ ભયંકર ભવ સમુદ્રમાંથી એ ય બિચારી તરી જશે. એમ એનું ને મારું બંનેનું કલ્યાણ થશે. તો હવે દીક્ષા લીધા પહેલાં એને મળવું જ નહિ. પ્રવ્રજ્યા લીધા પહેલાં મારે એને જોવીય નહિ. ને મારી જાત એને બતાવવી પણ નહિ.” એ સમજનારો છે કે,

“ચારિત્રની આડે ઘણાં વિઘ્નો આવે છે. શુભ કામમાં વિઘ્નો ઘણાં ! એ વખતે જો વિલંબ રાખું, તો કંઈ વળી નવું જ જાગી જાય ! વિઘ્નો આવવાના ઘણા પ્રકાર છે ! માટે શુભમાં વિલંબ કરવો હવે વ્યાજબી નથી.”

જગતમાં લક્ષ્મીનો લોભ અજ્ઞાન અને પામર જીવને કેવી કેવી રીતે પીડે છે, સરવાળે હાથમાં કંઈ રહેવાનું ન હોય, છતાં લક્ષ્મી કેવી મોહિની, અંજામણ અને કેવા પ્રકારના જાદુ જીવ પર કરે છે, તેનો તાદૃશ ચિતાર આપણને અહીં જોવા મળે છે.

નોકર મંગળે શેઠના પુત્ર સમુદ્રદત્તને નિધાનના લોભથી છરી લગાવી દીધી ! તેના પર શેઠના પુત્ર સમુદ્રદત્તે મોટી તારવણી કાઢી; કે “સંસાર આદરણીય નથી. કેમકે એમાં લોભ, મોહ એવા વિચિત્ર છે કે શહેરી મનુષ્યને ભ્રષ્ટ કરી જંગલી પશુ જેવો બનાવે. જે લક્ષ્મી હાથમાં આવવાની નક્કી નથી, આવ્યા પછી ટકશે, તે પણ નક્કી નથી; ભોગવીશ એ પણ નક્કી નથી; છેવટે મૃત્યુ પછી જરાય કામ નહિ લાગે, એ વાત પાકી નિર્ણિત છે ! આવી લક્ષ્મી પાછળ એના આગમન પહેલેથી જીવને કેટકેટલાં પાપ કરવાં પડે છે ! એ એક બાજુ તો અમૂલ્ય માનવજીવનનો ધર્મસમય લૂંટી જાય, અને પાછી બીજી તરફ હાથમાં આવ્યા પછી એક પ્રકારનું ગાંડપણ ઊભું કરી દે ! એટલે કે જેમાં એક બાજુ મહાન ધર્મ-સમયની ખુવારી અને બીજી બાજુ મહાન વિટંબણા ! એવી લક્ષ્મી પર જ આ બધો સંસાર છે ! તો સંસાર જ આદરવા જેવો નહિ.”

ચોક્કસ સમાચાર મળી ગયા કે પત્ની જિનમતિ અખંડ શીલવાળી છે, છતાં પોતાના મનમાં જે સદ્બુદ્ધિ જાગી છે, તેને મારી નહિ, પણ વિક્સ્વર બનાવી ! વિવેક એનું નામ. વિચારશીલતા એનું નામ ! કે ગમે તે નિમિત્તે આપણા દિલમાં સદ્ભાવના જાગી, પછી સામેથી પ્રસંગ ફરી જાય છતાં પણ હવે ભાવના ન

ફરે ! નિમિત્ત ગમે તે હો, જાગેલી સદ્ભાવનાને ટકાવીએ તો સુવિચારી કહેવાઈએ, ફગાવી દઈએ તો નિર્વિચાર કહેવાઈએ.

કોઈ કહેતો આવ્યો કે “ધર્મ બહુ સરસ ! આદરવા યોગ્ય !” એના કહેવા પર આપણને ધર્મ પર પ્રીતિ થઈ. પણ પાછળથી ખબર પડી કે એણે તો આપણને ઠગવા માટે એમ કહ્યું હતું તો ધર્મ પર થયેલી પ્રીતિ ફગાવી દેવી ? સમુદ્રદત્ત વિચારે છે “એ તો જે વોસિરાવ્યું તે વોસિરાવ્યું ! આપણે ચારિત્ર લઈએ તો એને ખોટું લાગવાનું નથી, ઊલટી એ તો ખુશી થશે ! અને એ પણ ચારિત્ર લેશે ! કેમકે એ જિનવચન રસિક એટલે, ધર્મા પતિ પ્રત્યે તો સહેજે પતિવ્રતા હોય. તેથી એ મારી પાછળ સહેજે ચારિત્ર લે. તો એમાં એય તરી જાય.”

મહાન તત્ત્વજ્ઞાન :-

જો જો હોં, આવી બધી વિચારણામાં મહાન તત્ત્વજ્ઞાન ભર્યું છે. પહેલાં તો એ જુઓ કે જૈનધર્મની કેવી ઝલક રોમેરોમમાં લાગી ગયેલી કે હજી તો યુવાનીના ઉંબરે છે ત્યાં મહાન પતિવ્રતા સુશીલ અને સેવાકારી સુંદર યુવતી પત્નીના સુખ નથી લેવા. સંસારના એક ખૂણે અજૂગતું જોઈ હવે તો આ સુખને પણ ઝેર ભળ્યા લાડુ જેવા સમજવા છે. આંતરયક્ષુ કેવીક ખૂલી ગઈ હોય તો આ બને ! પાછું, ‘પત્નીએ બિચારીએ કેટલા કોડથી સંસાર માંડ્યો હોય, તે એણે શું સુખ જોયા ?’ એવી ખોટી દયા ખાવાની નહિ. હવે તો એના સાચાં સગાં એટલે કે કલ્યાણમિત્ર બની એની ભાવદયા વિચારવાની કે એનું પારલૌકિક ભલું કેમ થાય ! હિતૈષી કોને કહેવાય ? આ લોકના સુખમાં સગાંસ્નેહી કે આશ્રિતને એવા ડુબાડી દે કે ભવાંતરે એ બિચારા ભવમાં ભટકતા થઈ જાય, એવું કરનારને ? સાચા હિતૈષી તો સમજતા હોય છે કે જીવને સંસાર સુખની ક્યાં નવાઈ છે ? તેમ આત્માની વાત વિસારી શરીરની સગાઈ કરનારાં સગાંય એને ક્યાં ઓછાં મળ્યાં છે ? કલ્યાણમિત્ર સગાંની વડાઈ એ કે એ મોક્ષના સુખની સગવડ કરી આપે. દેહના સંબંધ વિસારી આત્માનાં સગાં થાય. સમુદ્રદત્ત જિનમતિ માટે આવો બને છે.

જૈનનો વિશ્વાસ :-

પણ એ કરતાં જિનમતિમાં એને વિશ્વાસ કેટલો બધો ? હજી કાંઈ એના લાંબા પરિચય કર્યા નથી. પરંતુ એ શ્રાવિકાની દીકરી છે, જૈન ધર્મ પામેલી છે, જગતમાં સારભૂત જે જિનવચન, એનાય સારને સમજેલી છે, એના માટે વિશ્વાસ વગર પરિચયે રાખી શકાય. જરાક આપણા આત્મા તરફ દૃષ્ટિ નાખો ને જુઓ કે જિનવચનનો સાર હૈયે ઊતર્યો છે ? રગેરંગમાં જિનવચનના સારની ફોરમ ફેલાઈ ગઈ છે ? એય જીવો એક વખત તો સંસારના જ હતા. એમાંથી એવા ઊંચે ચઢ્યા

છે. તો તમારે ક્યારે ચઢવાનું છે ? ચઢવાનો રસ્તો આ છે; અનંતજ્ઞાની, જગતદયાળુ શ્રી જિનેશ્વરદેવના એકેક બોલને આપણા મનમાં સ્થિર અને અનન્ય સ્થાન આપી દેવાય ‘મારે તો જિને કહ્યું તે જ વિચારવાનું; તે રીતે જ વિચારવાનું, આવું થાય તો આત્માની રોનક ફરી જાય. જિનમતિનું તેજ વિકસી ગયું છે તેથી એના પતિવ્રતાપણાની કલ્પના પણ સમુદ્રદત્ત આટલે સુધી કરે છે કે એ પણ મારી પાછળ ચારિત્ર લેશે. દેહનાં નહિ, પણ આત્માના સંબંધમાં આ સહેલું છે.

સમાચારને પાંખ :-

સમુદ્રદત્ત સારો વિચાર માત્ર કરીને બેસી ન રહ્યો; એ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરી, શુભ વિચારની સાથે તેવી પ્રવૃત્તિ જોઈએ જ. અનંગદેવ ગુરુ મહારાજ પાસે સમુદ્રદત્તે ચારિત્ર લીધું. હવે તો ચારિત્ર-સાધનામાં મસ્ત છે. આ ખબર જિનમતિને પહોંચ્યા. સમાચાર પહોંચતાં બહુ વાર ન લાગી. એ કાળ એવો હતો કે સારા સમાચારને પાંખ આવે ? આજે કાળા સમાચારને પાંખ આવતાં વાર નહિ ! કોઈના દોષનું પાનું હાથમાં આવ્યું કે છાપામાં ને બીજે ત્રીજે નિંદાનું પાપ શરૂ થઈ જાય ! જ્યારે નિંદાથી પૂર્વે લોકો ભડકતાં. સમજતા કે “આવા મહાપુણ્યે મળેલ મોંઢાથી નિંદા ન થાય; એ મોંઢેથી તો મહાપુરુષોની સ્તુતિ-પ્રાર્થના કરવાની..” આવા હવામાનથી પૂર્વેકાળે ખરાબ સમાચારોનું ગેઝેટિંગ નહોતું થતું; અને ગુણાનુરાગને લીધે સારા ખબર પ્રસરી જતા.

જિનમતિ પતિની અયાનક દીક્ષા પર વિચારે છે :-

જિનમતિને સમાચાર મળ્યા, કે “મારા પતિએ ચારિત્ર લીધું.” સાંભળીને શું થયું એને ? આજે શું થાય ? તરતનાં લગ્ન થયાં હોય, હજું કંઈ વાત-વિચાર કર્યાં ન હોય, ને ખબર પડે કે “પતિદેવે ચારિત્ર લીધું !” તો શું થાય ? ઉલ્કાપાત જ ને ? “કોને પૂછીને ચારિત્ર લીધું ? તો પછી શું કામ પરણ્યાતા ?” અને એમ જવા દઈશ એમને ?...” શું બોલે ને કેટલું બોલે, તે આપણાથી બોલાય નહિ. પરંતુ એટલું ખરું કે આવા અવસરે પત્તો લાગી જાય કે હૃદયની ધર્મ સાથે કેટલી સગાઈ છે ! પાપ સાથે જો સગાઈ હોય છે, અને સાંભળે કે ‘પતિદેવ બજારમાં કંઈ ચીજ લેવા ગયા, ને પૂછ્યા વિના કોઈ શરત કરી પચાર હજાર રૂપિયા કમાયા !’ તો પછી પતિ ઘેર આવે ત્યારે, ભલે પોતાને પૂછ્યા વિના જ પતિ શરત કરીને રૂપિયા લાવ્યા હોય છતાં, ધમાલ કરે ? ના ! જૂઠ-ડફાણ ગમે તે કરીને છોકરો રૂપ-પૌ હજાર કમાઈ લાવે તો ખુશી થવાય છે ને ? કેમ ? પાપ સાથે સગાઈ છે એટલે પાપનો વધારો - પાપના ખેલ-પાપની બોલબાલા...બધું ચાલે !

પરંતુ અહીં તો ધર્મ સાથે સગાઈ છે. મોહાંધતાના કુરંગ મટીને જિનવચનના રંગ લાગ્યા છે. એટલે જિનમતિએ સાંભળ્યું કે મારા પતિએ ચારિત્ર લીધું, ત્યાં એનો સંવેગ વધી ગયો. એને અનુરૂપ આ પ્રમાણે વિચારણા કરી;

જિનમતિની તત્ત્વભરી વિચારણા :

“ખરેખર ! આર્યપુત્રે ઘણું સુંદર કાર્ય કર્યું !” કેમ આમ વિચારે છે ? સંવેગ વધ્યો !

સંવેગ વધ્યો ૧ એટલે ધર્મ પર પ્રીતિ વધી !

સંવેગ વધ્યો ૨ એટલે મોક્ષની અભિલાષા જોરદાર બની !

સંવેગ વધ્યો એટલે ૩ સંસારનું આકર્ષણ ઘણું ઘટી ગયું, ને સંસાર પર નફરત વધી !

આવો સંવેગ કોણે વધાર્યો ? જિનવચનને, જગતમાં મહાસારભૂતને, એક જ સારભૂતને સુવિજ્ઞાત કર્યો છે, એમાં એ વચનને અનુસારી પોતાના નિકટના સ્નેહી પતિનો વર્તાવ-ચારિત્ર સ્વીકાર સાંભળે છે, એથી સંવેગ વધી જાય એમાં નવાઈ નથી. જીવનના આદર્શ જિનવચને જે શિખવ્યા છે, તેનો અમલ પોતાના હૃદયનાથના જીવનમાં જોતાં પોતાનું હૈયું કેમ ન પુલકી ઊઠે ? મુક્તિના નિકટવર્તી જીવોનાં તેજ વધી ગયા હોય છે ! એટલે ગલીય વિષયભોગ તો ક્યાંય ભૂલાઈ જાય છે ! એવી આ વિચારે છે કે “આર્યપુત્રે ઘણું સુંદર કાર્ય કર્યું ! શું સુંદર ? હજુ તને પરણીને તેડવા પણ નથી આવ્યા, ને સાધુ થઈ બેઠાં ! તને જરા પણ સુખ આપ્યું નથી. અને એનું એવું કાર્ય સુંદર ?”...ના આ વિચાર સરખો નહિ ! કેમકે એ વિચાર તો પાપ સાથે સગાઈવાળા હૃદયનો છે ! પણ જે સમજે છે કે “જગતમાં તારણહાર એક ધર્મ જ ! ઉપકારક એકલો ધર્મ જ ! ધર્મ એજ આત્માનું સાચું સ્વરૂપ છે. જેમ સુવર્ણમાં ક્યારેક મલિનતા દેખાતી હતી, પણ એનું એ સ્વરૂપ નહોતું. એનું સ્વરૂપ તો મહાતેજસ્વી નિર્મળતા છે. એમ આત્માનું સ્વરૂપ ધર્મ છે. એ ધર્મથી આત્મા બાદશાહ છે, સ્વતંત્ર છે, નિશ્ચિન્ત છે.” એવી જિનમતિની આંખ આગળ દેખાય છે કે “જેવી વનવગડામાં સિંહ સામે હરણિયાની દશા, તેવી આ સંસારમાં પાપ સાથે સગાઈ રાખનારા જીવની દશા ! જીવને જાણે કર્મસંસાર કહે છે ‘કરી લે નાય ! સારા પૈસા, સારું ખાવા-પીવા મળ્યું છે તો સંઘરી લે, ભોગવવાની તાકાત મળી છે તો ભોગવી લે, ઉડાવ અમનચમન ઉડાવ, ને જગત પર બને તેટલી હકૂમત જમાવ. પણ યાદ રાખજે કે જમરાજરૂપી સિંહને મોકલું એટલીવાર છે. લખલૂટ લક્ષ્મી પડી રહેશે; કુટુંબ બહોળું ઊભું રહેશે; અને તને એ ઉપાડી જશે ! તે પણ કોઈ અગમ-અગોચર પ્રદેશમાં ! કોઈ કુટુંબીને તારું

સરનામું ય ન જડે કે તું ક્યાં લઈ જવાયો ! ઉપાડી જાય ત્યારે કોઈ રોકનાર ન મળે કે એને ભાઈ ક્યાં લઈ જાઓ છો...એ તો ઠીક પણ જમરાજ અંદરના પંખીને ઉપાડી જાય, પછી ખોળિયું તો કુટુંબી સાચવી રાખે ને ? ના ! એને તો કુટુંબીઓ કહે બાળી આવો !” ને પેલાને જમરાજ ઉપાડી ગયા તે ઘોર સંસારસાગરમાં પટકે ! કહો જો, ત્યાં એની કેવી કારમી દશા !!

સંસાર-ક્લેશ-આયાસનો ભરેલો :

જિનમતિ આ સમજે છે, માટે પાપ સાથે સગાઈવાળા હૃદયને યોગ્ય વિચારો તે નથી કરતી. એ તો વિચારે છે કે “આ સંસાર-ક્લેશ અને આયાસથી ભરેલો છે. દુઃખ અને મજૂરીથી ત્રાસમય છે. વિવિધ પ્રકારના વેઠિયા નાચ નાચવાના ! હર્ષ, શોક, હાસ્ય, ગુસ્સો...અનેક નાચ ! મજૂરી કરવાની અને પરિણામે દુઃખ ભોગવવાનું. આવો સંસાર ! લક્ષ્મીમાં, લાડીમાં,...બધે સરવાળે ક્લેશ અને વેઠ ! ખરેખર, આર્યપુત્ર સમજી ગયા કે આ સંસાર હું ઉપાડીશ ને પહોળો કરીશ તો આ દુઃખ અને આયાસજ કપાળે લખાવાનું છે !”

પ્ર.- પણ માણસ એટલું દુઃખ ઉપાડી લે તો સારા સ્નેહીના સંયોગ તો મળે ને ?

ઉ.- ના, એમાં ય એને વિયોગની પોક મૂકવાની ! જે સંસારમાં સ્નેહીજનોના સંપર્કો, પરિણામે એ છૂટા પડી જઈ, નાશ પામી જવાના ! જો સંયોગમાં રાજી થયા તો વિયોગમાં પોક મૂકવાની ! વાંઝિયાને કોઈ પૂછે “આ તમારી પાડોશમાં કેમ પોક મૂકાઈ રહી છે ? ને તમે નિરાંતે બેઠા છો ?” તો એના જવાબમાં એ શું કહે ? “ભાઈ ! જેમ એને ત્યાં મંગળના વાજા વાગતાં હતાં, ત્યારે અમે બેસી રહ્યા હતા, તેમ એને ત્યાં મૃત્યુની પોક મૂકાય છે, તે વખતે અમે નિરાંતે કેમ ન બેસી રહીએ ? જે હસે તે રૂવે, હર્ષ કરે તે શોકમાં પડે.”

છતાં તમે કેમ સંયોગમાં ફસો છો ? કારણ છે, મનને લાગે છે કે વિયોગ નહિ થાય ત્યાં સુધી તો સુખો મળશે ને ? પણ, તમને હજુ ખબર નથી કે એ સંસારનાં સુખોના વિપાક મહાભયંકર છે. એ પરિણામે આત્માનું ઘોર નિકંદન કાઢનારાં છે.

(૧) સુખભોગનો કાળ મામૂલી, જ્યારે દુઃખભોગનો કાળ અપરંપાર ને ? નબળા શરીરે સારી-ભારે ચીજ જરા વધારે ખાઈ લેતાં કેટલી વાર ? ૨-૫ મિનિટ, પણ પછી એના અજીર્ણ વગેરેની પીડાનો કાળ કેટલી મિનિટ ચાલે ? કહોને મિનિટો ક્યાં ગણાય ? કલાકોય નહિ, દિવસોના દિવસો. સંગ્રહણીવાળાનું તો આવી જ બન્યું ! એવું જ સંસારસુખનાં કાળ પછી. ત્યારે,

(૨) સુખની માત્રાય અલ્પ, જ્યારે દુઃખની માત્રા જોરદાર ! સુખ એક ડિઝીનું તો દુઃખ સો ડિઝીનું ! જેઠ માસની ગરમીમાંથી માણસ આવ્યો, ડોલમાં ઠંડુગાર પાણી પડ્યું હોય, નહાવાની મજા આવે ને ? પણ તેને કહે કે “જુઓ આનાથી નહાવું હોય તો નહાઓ, પણ પછીથી ઉકળતા પાણીની ડોલમાં નહાવું પડશે !” તો પેલો ગરમીમાંથી આવ્યો હોવા છતાં ઠંડા પાણીએ નહાવાનું સુખ લે ? ‘ના ! ભાઈ, નથી જોઈતું તમારું ઠંડુ પાણી’ એમ જ કહેને ? તેમ જેને ધર્મની પ્રીતિ થઈ તે જગતના વિષયોને ઠંડા પાણીની ડોલ જુએ છે પણ એની પાછળ પરિણામ ધીખતા પાણીની ડોલ જેવાં છે ! તેથી જ અમને સુખની ઈચ્છાઓ જાગશે, પણ એને અંદરમાં કચરીશું, એને પૂરી કરવાનો અમને મોખ નથી. આવું નક્કી કર્યું છે ને !

જિનમતિ વિચારે છે કે “સંસારમાં વેઠ અને ક્લેશ અપાર ! સંયોગ પાછળ વિયોગ ! વિષય ભોગના વિપાક દાઝણ !”

વિષય સુખ અલ્પ, અપાય અનલ્પ, અનંત ! માટે એ પણ ઓરતો કરવા જેવો નથી કે સ્નેહીના વિયોગ થતા સુધીમાં તો લહેર કરીએ ! માણસ હુલ્લડ જોવાની મજા લેવા નથી જતો ! કેમ વારું ? કપાઈ મરવાનો ભય છે. ચોથા મજલે છાપરાને કિનારેથી નીચે જોવાનો આનંદ લેવા નથી દોડતો. પડી ને મરવાનું મહાદુઃખ દેખાય છે માટે. ચોરીના ધન લેવા કે એવા બીજા રાજ્યના ગુના કરવા નથી જતો. કેમકે ભારે સજા અને નાલેશી થવાનું દુઃખ દેખે છે. ત્રણેય વાત જિનમતિની આંખ સામે રમી રહી છે તે યાદ રાખવા જેવી છે. શાની ? સંસાર, સંયોગ અને વિષયભોગની.

દુર્લભ માનવતા :

એ બધું તો ખરું, પણ મનુષ્યપણું ક્યાંથી મળે ? અરે, તેય મળે, પણ તેમાં જિનમત ક્યાંથી મળે ? જગતમાં બધું મળવું સહેલું છે, માત્ર મનુષ્યપણું અને જિનમત મળવો મુશ્કેલ છે. સાચો મોક્ષમાર્ગ દેખાડનાર અને સંસારની જડ ઉખેડી નાખનાર જૈનધર્મ છે. બીજા તો ધર્મના નામે એવી વાત કહેનારા કે સંસારની જડ મજબૂત કરનારા ! ‘અપુત્રસ્ય ગતિર્નાસ્તિ’ શું ધર્મ બતાવ્યો ? પુત્રવાળા બનો ! તે માટે લગ્ન કરો ! તે પછી બાયડીનો પરિગ્રહ કરો ! આ બધું ધર્મ ! આ શું છે ? ધર્મના નામે પાપનું પોષણ ! પાપને પાપ માનવાનું તો ગયું, પછી છોડવાની તો વાત જ ક્યાંથી ? જ્યારે આલોક પરલોકને સુધારનાર જૈનધર્મ છે. એની પ્રાપ્તિ થવી ઘણી કઠીન ! તમને મળી ગયો છે, તેથી કિંમત ન આંકો એ જુદી વાત. પણ દુર્ગતિમાં કે અહીં અનાર્ય મનુષ્યપણામાં ફસેલાની દૃષ્ટિએ વિચારો તો દુર્લભતા સમજાય.

જિનમતિ વિચારે છે :

“આર્યપુત્રે તો ઘણું સારું કર્યું ! જિનમતની દુર્લભતા સમજી ઉભયલોકને સુખકારી માર્ગ લીધો. તો લાવ, હું પણ એમના દર્શનાર્થે જાઉં” હૃદયનો પ્રવાહ કથી દિશામાં વહી રહ્યો છે ? પરમાત્માની દિશા તરફ, કે મોહની દિશા તરફ ? કોની હારોહાર લાગણીનો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો છે ? ભગવાનના તારક સિદ્ધાંતોની સાથે કે સંસારના પાપસિદ્ધાંતોની સાથે ? આપણે આપણી વિચારણામાં આ જોવાનું છે. ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે કે આ જીવનમાં આપણી લાગણીઓના શુદ્ધિકરણ પર જીવનમાં વિજય મેળવવાનો છે. લાગણીઓને મલીન બનાવીએ ને બહાર ગમે તેટલું કરીએ તો પણ જીવન હારી જઈશું. તો એ જોવું જોઈએ કે લાગણીઓ ક્યાં વહી રહી છે ? લક્ષ્ય પણ નક્કી જોઈએ; અને માર્ગ પણ એ તરફનો જોઈએ. અમદાવાદથી જવું હોય દિલ્હી અને બેસે મુંબઈની ગાડીમાં તો કામ લાગે ? નહિ, લક્ષ્ય કમમાં કમ દુર્ગતિમાં ન ઝડપાઈ જવાય એના બાંધી માર્ગ પણ એ મુજબનો જોઈએ. માર્ગમાં પહેલું આ કરો, કે લાગણીઓના વહેણ જિનોક્ત તત્ત્વો સાથે થઈ રહ્યા છે. જિનના તત્ત્વ તો કહે છે ‘બધું પછી, તારા આત્માનું પહેલું વિચાર.’

જિનમતિએ પોતાના માતાપિતાને પણ કહ્યું હશે ને “સાંભળ્યું ? એમણે ચારિત્ર લીધું !” હસતાં કહેવાનું, ને પેલાઓને હસતાં સાંભળવાનું ! રાજી થઈને મા-બાપ સાંભળે, દ્વેષ કરીને નહિ; તો જ ખોટી ધાંધલ ન મચે. જિનમતિનું હૃદય તો નાચી ઊઠે છે ! “એમણે તો ઘણું સરસ કામ કર્યું આ જીવનમાં ! આ જીવનમાં આવીને આજ કરવાનું હતું. અને તે મારા સંબંધી થઈને કર્યું ! તે મારે મન તો મહાગૌરવ છે ! પરણ્યા પહેલાં કર્યું હોત તો ગૌરવ ન મળત કે ‘આના પતિએ ચારિત્ર લીધું.’ જૈન ધર્મ પામેલી છોકરી છે એટલે વિચારે છે કે ‘આમાં ગૌરવ છે !’ માતાપિતાને કહે છે ‘હું ખુશી થઈ, હવે હું એમના દર્શન-વંદને જાઉં.’ રજા લીધી, અને પરિવારને લઈ શોધતી શોધતી આવી, કે જ્યાં સમુદ્રદત્ત સાધુ છે. આવીને સમુદ્રદત્ત સાધુને જોયા, જોઈને ખૂબ જ ખૂશ થઈ ગઈ ! કેમ ? મોક્ષપુરીના માર્ગે જેણે પ્રસ્થાન માંડ્યું છે તેવા પોતાના પતિને જોઈ મોક્ષની અભિલાષાવાળી તેના હૃદયમાં ઘણો ધર્ષ ઊભરાઈ ગયો. પોતાનું પણ એ જ લક્ષ્ય છે. એને મોક્ષમાર્ગ વિના ભવ અટવીનો માર્ગ દારુણ ત્રાસવાળો છે. નજરે નિહાળ્યું કે “હજુ હું ભવ અટવીમાં ભમું છું ને એ તો મોક્ષનગર તરફના માર્ગે ક્ષેમકુશળ ચાલી નીકળ્યા છે !” આનંદનો એને પાર નથી. ચામડાના સુખ એને વિસરાઈ ગયા છે, અથવા ચામડી ઊઝરડાઈ જવા જેવા ભયંકર લાગ્યા છે. પછી સહેજે સાચાં આત્મસુખના વલણ બંધાય, એની લગની લાગે, ચારે બાજુ એના જ ફાંફા મારે એમાં નવાઈ

નથી. કેટલા જીવનોની સાધના કરીને આવી હશે ? એ સાધના પણ કેવી દિલની હશે ! કેવી જોરદાર અને સતત હશે !

ભવ્ય અનુમોદના ! :-

આંખ સામે આ તે સાધુ બની બેઠેલ દેખાય છે કે જેના નિમિત્તે એને જીવનભર બાળ વિધવાની જેમ સંસારના સુંવાળા લાગતા વિષયસુખ નહિ મળે. છતાં આની દૃષ્ટિ જુદી છે, તેથી હાથ જોડીને કેટલા સુંદર શબ્દોમાં, જુઓ એ શું કહે છે !

પોતાના સ્વાર્થ કરતાં સામાના આત્મહિતની કદર કરો :-

જિનમતિ શ્રાવિકા પતિના ચારિત્રની ઉપબૃહણા કરે છે. ક્યારે કરી શકે ? પોતાના સ્વાર્થને ભૂલી પતિએ કરેલું કાર્ય સારું અને સુખકારી માની એની કદર કરવાનું મન થાય ત્યારે ને ? ચારિત્રનો માર્ગ સારો અને સુખકારી છે એવું એ માનતી હતી. આજે ય માનનારા છે. પરંતુ પ્રશ્ન એટલો જ રહે છે કે પોતાના જ્યાં દુન્યવી સ્વાર્થ ધવાય એવી વ્યક્તિ માટે પણ એ માન્ય છે કે આમણે સારું કર્યું ? જિનમતિ તો ઠેઠ હૃદયના ઊંડાણમાં તત્ત્વને પરિણામવાનરી બની છે; એટલે એને મન પોતાના દુન્યવી સ્વાર્થની બહુ કિંમત નથી; કિંમત છે આત્માના જિનોક્ત હિતમાર્ગની ! એટલે પતિના આત્માની હિતેષિણી એવી એ પતિના ચારિત્ર જેવા હિતમાર્ગની સામે થવાને બદલે ભારે ઉપબૃહણા કરે છે. શ્રાવિકા તો પતિના આત્માની હિતેષિણી જ હોય ને ? માટે પોતે એની કાળજી રાખે. આ તો પતિએ પોતાની જ પ્રેરણાથી ચારિત્ર લીધું છે. તો એમાં પત્ની પોતે સ્ખલનાનું નિમિત્ત ન બની જાય એ તો ખાસ ધ્યાન રાખે જ ને ? સ્નેહીના વ્રત-પચ્ચક્ષુષાણાદિ આત્મહિતના માર્ગમાં ભંગ કે અતિચારનું નિમિત્ત ન બની જવાય એ ખાસ જોવાનું છે; નહિતર સ્નેહી થઈને સ્નેહીની જ કતલ કરવા જેવું થાય. આજે પણ દીક્ષા પ્રસંગે નાખુશ સ્નેહીઓ દીક્ષા પછી કહેનારા નીકળે છે કે ‘દીક્ષા લીધી તો ભલે; હવે એને સારી રીતે પાળજો. સંસાર તરફ મન કરતા નહિ.’ શું છે આ ? જિનવચનની શ્રદ્ધાના બોલ. વ્રત લીધા પછી ભાંગવું એ મહાપાપનું કારણ છે; એવી શ્રદ્ધા ઊંડી ઊંડી બેઠી છે. એવાઓ કદાચ એક વાર નાખુશ હતા તેથી એને ધર્મદ્રોહી ન કહી શકીએ.

ગ્લાનસેવા અને ગુરુસેવા

- પૂ. મુનિરાજ શ્રી અપરાજિત વિજય મ.

ગ્લાન સાધુની વૈયાવચ્ચે એ મોટામાં મોટું કર્તવ્ય છે તેવું શાસ્ત્રવચન પૂજ્યશ્રીમાં પૂરેપૂરું આત્મસાત્ થયેલું જણાતું હતું. કોઈ પણ સાધુને માંદગી આવે ત્યારે પૂજ્યશ્રી તેની વૈયાવચ્ચ કરવા અત્યંત તત્પર રહેતા. પોતે સંઘઘોરી અને ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય તથા સેંકડો શિષ્યોના ગુરુ હોવા છતાં નામનાં નાનો સાધુ ગ્લાન બને ત્યારે તેમની પણ સેવા માટે અત્યંત ઉત્સાહિત રહેતા. બીજા અનેક કાર્યોને ગૌણ કરીને પૂજ્યશ્રી ગ્લાનસેવાને મુખ્ય બનાવતા.

ગ્લાન સાધુને પોતાની દેખરેખ હેઠળ યોગ્ય ઉપચાર કરાવતા, તેના આહાર-અનુપાન આદિની બરાબર કાળજી લેતા, અવારનવાર તેના સંથારા પાસે જઈ શાતા પૂછતા અને માંદગીમાં પણ તેનું ચિત્તસમાધિમાં રહેત તેની કળા શીખવતા. ગ્લાન સાધુની સારવાર-સાંભળ માટે યોગ્ય સાધુઓની તેઓશ્રી ગોઠવણ કરતા. નિશ્રાવર્તી સમુદાયને પણ ગ્લાન સેવા માટે સદા તત્પર રહેવાની હિતશિક્ષા વારંવાર આપતા. કોઈ સાધુ અચાનક બિમાર પડે ત્યારે જરૂર પડે તો વિહારાદિના કાર્યક્રમમાં તાત્કાલિક ફેરફાર કરીને બીજા કાર્યોને ગૌણ ગણી ગ્લાનની સારવારને પ્રધાનતા આપતા.

સંવત ૨૦૩૮માં નડીયાદમાં દીક્ષા-પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવની ખૂબ વ્યસ્તતામાં પૂજ્યશ્રી રોકાયેલા હતા. ત્યારે તપસ્વી મુનિરાજશ્રી મણિપ્રભવિજય મ. તબિયતથી અસ્વસ્થ હતા. તેથી અનેક વ્યસ્તતાઓ વચ્ચેથી પણ વધુમાં વધુ સમય કાઢીને તેમની પાસે જઈને બેસતા તથા માંદગીમાં મનની સમાધિ સાચવવા શું કરવાનું તે શીખવતા. કુંભોજગિરિતીર્થમાં પૂ. ધર્મજિતસૂરિ મ. હાર્ટ-એટેકના હુમલાને કારણે સંથારાવશ હતા ત્યારે પણ પૂજ્યશ્રી તેમની પાસે જઈ સ્તવનો-સજ્જાયો સંભળાવતા અને વારંવાર તેમની ખબર પૂછતા. સુરતના અંતિમ ચાતુર્માસમાં પૂ. મુનિરાજ શ્રી દેવસુંદરવિજય મ. ની તબિયત અસ્વસ્થ હતી તો પૂ. ગુરુદેવશ્રી પોતે તબિયતથી અસ્વસ્થ હોવા છતાં દાદર ચડીને બીજે માળે ગ્લાન મુનિરાજની શાતા પૂછવા રોજ જતા અને તેમને સુંદર બોધ આપતા. તે જ ચોમાસામાં તપસ્વી મુનિરાજશ્રી શોભનવિજય મ. ની પણ માંદગીમાં ખૂબ સંભાળ લીધી

અને સુંદર આરાધનાઓ કરાવી. તે ચાતુર્માસમાં અનેક સાધુઓ ઝેરી મેલેરીયાના તાવમાં વારા-ફરતી પટકાયા ત્યારે પૂજ્યશ્રી તે બધાનું ખૂબ ધ્યાન રાખતા. ઘણીવાર તેમની સેવા કરવા પણ પહોંચી જતા અને શરીર પર દબાવી દેતા.

અન્યત્ર રહેલા સાધુની બિમારીના સમાચાર મળે ત્યારે પૂજ્યશ્રી તરત ચિંતિત બની જતા અને જરૂર જણાય તો તે સાધુની વૈયાવચ્ચની યોગ્ય વ્યવસાય તરત ગોઠવી દેતા. સંવ. ૨૦૪૮ના પ્રારંભમાં પૂ. મુનિશ્રી નંદીશ્વરવિજય મ. ને પગે ફેકચર થવાથી પૂનામાં સારવાર ચાલુ હતી. પૂજ્યપાદશ્રીતો ત્યારે સુરતમાં બિરાજમાન હતા. પૂનામાં તે વખતે બે સાધુ તો ગ્લાનસાધુની સાથે હતા જ, તદુપરાંત નજીકના સ્થાનોમાંથી સાધુની ૨-૩ ટુકડીઓને પૂજ્યશ્રીએ પૂના તરફ વિહાર કરાવ્યો અને મુનિરાજની સેવા-વૈયાવચ્ચની સુંદર વ્યવસ્થા ગોઠવી દીધી. ગ્લાન અને વૃદ્ધ સાધુઓની સેવા માટે પૂજ્યપાદશ્રી અત્યંત કાળજી અને તત્પરતા દાખવતા.

તેમ કોઈ સાધુની મહારાજની માંદગીના સમાચાર મળે ત્યારે પણ પૂજ્યશ્રી તેમની સારવાર માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા તરત કરાવી લેતા. સં. ૨૦૪૮ના સુરતના ચાતુર્માસમાં એક સાધુની મ.ને ૭૦ ઉપવાસની કઠોર તપશ્રયાના પારણાં બાદ તબિયત બગડતા હોસ્પિટલમાં દાખલ કરવા પડ્યા. આ સમાચાર મળતા પૂજ્યપાદશ્રી તરત જ હોસ્પિટલમાં પહોંચી ગયા.

બે કલાક ત્યાં રોકાયા, સારવાર માટેનું યોગ્ય માર્ગદર્શન આપ્યું અને વ્યાધિમાં સમાધિ ટકે તેવી સુંદર આરાધના કરાવી. પૂજ્યશ્રી ગ્લાનની સેવા માટે જેમ તત્પર હતા તેમ ગુરુજનો અને વડીલ પૂજ્યોની સેવા માટે પણ હંમેશા તત્પર રહેતા. પોતાના પરમતારક પૂ. ગુરુદેવશ્રીની નિશ્રામાં જીવનભર રહ્યા ત્યારે પોતે પદસ્થ, વિદ્વાન, વ્યાખ્યાતા અને અનેક શિષ્યોના ગુરુ હોવા છતાં એક અદના સેવકની જેમ પરિલેહણ આદિ સેવાકાર્યમાં સમયસર પહોંચી જતા. પોતાના ગુરુદેવશ્રીનું સ્ટ્રેચર પણ ઉપાડતા. અભ્યાસ માટે ઘણીવાર છઠ્ઠના પારણે છઠ્ઠ કરીને ગોચરી વાપરવા આદિનો સમય બચાવતા પણ ગુરુસેવા અને ગ્લાનસેવાને અભ્યાસ આદિ કોઈ પણ કારણથી ક્યારેય ગૌણ ગણી નથી.

— “ભુવનભાનુનાં અજવાળાં” પુસ્તકમાંથી સાભાર

